

1	הקדמה
6	בראשית
48	נח
72	לך לך
94	וירא
114	חיי שרה
126	תולדות
136	ויצא
152	וישלח
169	וישב
183	מקץ
193	ויגש
207	ויחי

רמב"ן הקדמה לתורה

בשם האל הגדול הגבור והנורא אתחיל לכתוב חידושים בפירוש התורה באימה ביראה ברתת בזיע במורא מתפלל ומתודה בלב נדכה ונפש שבורה שואל סליחה מבקש מחילה וכפרה בקידה בכריעה בהשתחויה עד שיתפקקו כל חוליות שבשדרה ונפשי יודעת מאד ידיעה ברורה שאין ביצת הנמלה כנגד הגלגל העליון צעירה כאשר חכמתי קטנה ודעתי קצרה כנגד סתרי תורה הצפונים בביתה הטמונים בחדרה כי כל יקר וכל פלא כל סוד עמוק וכל חכמה מפוארה כמזל עמה חתום באוצרה ברמז בדבור בכתיבה ובאמירה כאשר אמר הנביא המפואר בלבוש מלכות והעטרה משיח אלהי יעקב ונעים הזמירה לכל תכלה ראיתי קץ רחבה מצותך מאד ונאמר פלאות עדותך על כן נצרתם נפשי אבל מה אעשה ונפשי חשקה בתורה והיא בלבי כאש אוכלת בוערה בכליות עצורה לצאת בעקבי הראשונים אריות שבחבורה גאוני הדורות בעלי גבורה להכנס עמם בעובי הקורה לכתוב בהם פשטים בכתובים ומדרשים במצות ואגדה ארוכה בכל ושמורה ואשים למאור פני נרות המנורה המהורה פרושי רבינו שלמה עמרת צבי וצפירת תפארה מוכתר בנמוסי במקרא במשנה ובגמרא לו משפט הבכורה בדבריו אהגה באהבתם אישגה ועמהם יהיה לנו משא ומתן דרישה וחקירה בפשטיו ומדרשיו וכל אגדה בצורה אשר בפירושו זכורה ועם רבי אברהם בן עזרא תהיה לנו תוכחת מגולה ואהבה מסותרת והאל אשר ממנו לבדו אירא יצילנו מיום עברה יחשכני משגיאות ומכל חטא ועברה וידריכני בדרך ישרה ויפתח לנו שערי אורה ויזכנו ליום הבשורה כדכתיב מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום מבשר טוב משמיע ישועה אומר לציון מלך אלהיך צרופה אמרתך מאד ועבדך אהבה צדקתך צדק לעולם ותורתך אמת צדק עדותיך לעולם הבינני ואחיה

בראשית

משה רבינו כתב הספר הזה עם התורה כולה מפיו של הקדוש ברוך הוא והקדוש¹ שכתב זה בהר סיני כי שם נא' לו עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם כי לוחות האבן יכלול הלוחות והמכתב כלומר עשרת הדברות והמצוה מספר המצות כולן עשה ולא תעשה א"כ התורה יכלול הספורים מתחילת בראשית² כי הוא מורה אנשים בדרך בענין האמונה. וברדתו מן ההר כתב מתחלת התורה עד סוף ספור המשכן וגמר התורה כתב בסוף שנת הארבעים כאשר אמר לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אלהיכם וזה כדברי האומר תורה מגלה מגלה נתנה אבל לדברי האומר תורה חתומה נתנה נכתב הכל בשנת הארבעי' כשנצטוו כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפייהם וצוה לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אלהיכם

ועל כל פנים היה נכון שיכתוב בתחלת ספר בראשית וידבר אלהים אל משה את כל הדברים האלה לאמר אבל היה הענין להכתוב סתם מפני שלא כתב משה רבינו התורה כמדובר בעד עצמו כנביאים שמזכירים עצמם כמו שנאמר ביחזקאל תמיד ויהי דבר ה' אלי בן אדם וכמו שנאמר בירמיה ויהי דבר ה' אלי לאמר אבל משה רבינו כתב תולדות כל הדורות הראשונים ויחוס עצמו ותולדותיו ומקריו כשלישי המדבר ולכן יאמר וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו כמדובר בעד שנים אחרים ומפני שהענין כן לא נזכר משה בתורה עד שנולד ונזכר כאילו אחר מספר עליו ואל יקשה עליך ענין משנה התורה שמדבר בעד עצמו ואתחנן ואתפלל אל ה' ואומר כי תחלת הספר ההוא אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל והנה הוא כמספר דברים בלשון אמרם והטעם לכתיבת התורה בלשון זה מפני שקדמה לבריאת העולם אין צריך לומר ללידתו של משה רבינו כמו שבא לנו בקבלה שהיתה כתובה באש שחורה על גבי אש לבנה הנה משה כסופר המעתיק מספר קדמון³ וכותב ולכן כתב סתם אבל זה אמת וברור הוא שכל התורה מתחלת ספר בראשית עד לעיני כל ישראל נאמרה מפיו של הקדוש ברוך הוא לאזניו של משה כענין שאמר להלן (ירמיה ל"ו) מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו הודיענו תחילה ענין בריאת השמים והארץ וכל צבאם כלומר בריאת כל נברא העליונים והתחתונים א"כ כל הנאמר בנבואה ממעשה מרכבה ומעשה בראשית⁴ והמקובל בהם לחכמים תולדות עם ארבע הכחות

¹ עי' גמ' גיטין דף ס ע"א: אמר רבי יוחנן משום רבי בנאה תורה מגילה מגילה ניתנה שנא' אז אמרתי הנה באתי במגילת ספר כתוב עלי רבי שמעון בן לקיש אומר תורה חתומה ניתנה שנאמר לקוח את ספר התורה הזאת. פי' רש"י, מגילה מגילה ניתנה - כשנאמרה פרשה למשה היה כותבה ולבסוף מ' שנה כשנגמרו כל הפרשיות חיברן בגידין ותפרן: חתומה ניתנה - לא נכתבה עד סוף מ' לאחר שנאמרו כל הפרשיות כולן והנאמרות לו בשנה ראשונה ושניה היו סדורות לו על פה עד שכתבן: ורבינו מאיר שלא מוסבר בגיטין שם מתאי משה כתב עד פרשת קבלת התורה.

² עי' ברכות דף ה ע"א: אמר ריש לקיש מאי דכתיב ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם לוחות אלו עשרת הדברות תורה זה מקרא והמצוה זו משנה אשר כתבתי אלו נביאים וכתובים להורותם זה גמרא מלמד שכולם נתנו למשה מסיני:

³ עי' דברי רבינו שמות כד יב, שמשמע שאין לזה מקור.

⁴ עי' ליקוטי הש"ס מסכת חגיגה וז"ל: מעשה בראשית הם דרושי עולם התווה שזה הי' בבראשית קודם התיקון. מעשה מרכבה הם דרושי התיקון והתלבשות הפרצופים זה בזה. ועי' תיקו"ז (&) שזה ו"ק וזה מלכות

שבתחתונים כח המחצבים⁵ וכח צמח האדמה ונפש התנועה והנפש המדברת⁶ בכלם נאמר למשה רבינו בריאתם וכחותם ומהותם ומעשיהם ואפיסת הנפסדים מהם והכל נכתב בתורה בפירוש או ברמז וכבר אמרו רבותינו חמשים שערי בינה נבראו בעולם וכלם נמסרו למשה חוץ מאחד שנאמר ותחסרהו מעט מאלהים ואמרו כי בבריאת העולם חמשים שערים של בינה כאלו נאמר שיהיה בבריאת המחצב שער בינה אחד בכחו ותולדותיו ובבריאת צמח האדמה שער בינה אחד ובבריאת האילנות שער אחד ובבריאת החיות שער אחד ובבריאת העופות שער אחד וכן בבריאת השרצים ובבריאת הדגים ויעלה זה לבריאת בעלי נפש המדברת שיתבונן סוד הנפש וידע מהותה וכחה בהיכלה יגיע למ"ש גגב אדם יודע ומכיר בו נואף אדם יודע ומכיר בו נחשד על הנדה יודע ומכיר בו גדולה מכלן שמכיר בכל בעלי כשפים ומשם יעלה לגלגלים ולשמים וצבאיהם כי בכל אחד מהם שער חכמה אחד שלא כחכמתו של חבירו ומספרם ומקובל להם ע"ה שהם נ' חוץ מאחד⁷ ואפשר שיהיה השער הזה בידעת הבורא יתב' שלא נמסר לנברא ואל תסתכל באמרם נבראו בעולם כי על הרוב ידבר והשער האחד לא נברא והמספר הזה רמזו בתורה בספירת העומר ובספירות היוכל כאשר אנד בו סוד בחגיגי שם ברצון הקדוש ברוך הוא וכל הנמסר למשה רבינו בשערי הבינה הכל נכתב בתורה בפירוש או שרמוזה בתיבות או בגימטריאות או בצורת האותיות הכתובות כהלכתן או המשתנות בצורה כגון הלפופות והעקומות וזולתן או בקוצי האותיות ובכתריהם כמו שאמרו כשעלה משה למרום מצאו להקב"ה שהיה קושר כתרים לאותיות אמר לו אלו למה אמר לו עתיד אדם אחד לדרוש בהם תלי תלים של הלכות עד ז' מנין לך א"ל הלי

והרי בארנו שמטטר"ן הוא מעשה מרכבה, ועליו נאמר (חגיגה יא ע"ב) אין דורשין במרכבה ביחיד, מה זה "ביחיד", ביחידו של עולם, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו. חכם בחכמה, ומבין בבינה, ויודע בדעת, שנאמר בהם "ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת", משום שהוא משכן שהתמלא בשלשת הדרגות הללו. "ובכל מלאכה" זה מעשה בראשית, שכינה תחתונה, שאין דורשים לה במעשה בראשית בשנים, אלא ביחוד של העולם, המרכב"ה שלה, הוא מטטר"ן, גוף השכינה.

והרי בארנו שמטטר"ן הוא מעשה מרכבה, ועליו נאמר (חגיגה יא ע"ב) אין דורשין במרכבה ביחיד, מה זה "ביחיד", ביחידו של עולם, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו. חכם בחכמה, ומבין בבינה, ויודע בדעת, שנאמר בהם "ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת", משום שהוא משכן שהתמלא בשלשת הדרגות הללו. "ובכל מלאכה" זה מעשה בראשית, שכינה תחתונה, שאין דורשים לה במעשה בראשית בשנים, אלא ביחוד של העולם, המרכב"ה שלה, הוא מטטר"ן, גוף השכינה.

⁵ כלומר דומם.

⁶ עי' ז' ח ע"ד: יתברך שמו של ממ"ה הקב"ה שברא כל העולם והכינו בחכמה ובתבונה ובדעת וכנגדן ברא ג' עולמות עולם העליון ועולם התחתון ועולם התיכון ונתן בעולם התחתון הקטן צורת שלשתן צורת המדברת וצורת הצומחת וצורת השכלית.

⁷ עי' תיקו"ז עו ע"ב: כתר עליון דא איהו שלימו דחמשיין שערי בינה ודא איהו דלא אתייהב למשה דעליה אתמר נתיב לא ידעו עיט ועליה אמרו זכרונם לברכה במופלא ממך אל תדרוש וכו' בגין דאיהו מקור דלית ליה סוף ובמקור דלית ליה סוף מאן יכיל לאשגא ולאשכחא ליה תרגום: כתר עליון זוהי שלמות של חמשים שערי בינה וזהו שלא נתן למשה שעליו נאמר נתיב לא ידעו עיט ועליו אמרו זכרונם לברכה במופלא ממך אל תדרוש וכו' משום שהוא מקור שאין לו סוף ובמקור שאין לו סוף מי יכול להשיג ולמצא לו (סוף).
⁸ להביא את לשון הגמ'.

למשה מסיני כי הרמזים האלו לא יתבוננו אלא מפה אל פה עד משה מסיני⁹ ומזה אמרו בשיר השירים רבה בחזקיהו ספר תגין הראה להם והספר הזה הוא ידוע ומצוי אצל כל אדם יפרש בו כמה אלפ"ן יש בתורה בתגין וכמה בית"ן ושאר האותיות ומספר התגין של כל אחת ואחת ואין השבח שספרו על הספר הזה וגלוי הסוד שהיה בו לחזקיהו מפני התגין עצמן אלא בידעתן בפירושיהן סודות רבים עמוקים מאד ושם בפי' שיר השירים אמרו כתיב ויגד לכם את בריתו ויגד לכם את ספר בראשית שהוא תחלת ברייתו של עולם אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים אלו עשרת הדברות עשרה למקרא ועשרה לתלמוד וכי מנין יבא אליהוא בן ברכאל הבווי ויגלה להם לישראל חדרי בהמות ולויתן ומנין יבא יחזקאל ויגלה להם חדרי מרכבה אלא הה"ד הביאני המלך חדרי כלומר שהכל נלמד מהתורה ושלמה המלך שנתן לו אלהים החכמה והמדע הכל מן התורה הי' לו וממנה למד עד סוף כל התולדות ואפי' כחות העשבים וסגולתם עד שכתב בהם אפי' ספר רפואות וכענין שכתוב וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יוצא בקיר וראיתי הספר המתורגם הנקרא חוכמתא רבתא דשלמה וכתוב בו ולא ממקום הות תולדתא חרדיתא למלך או לשליט דחדיו מעלנא דכל ב"נ לעלמא ומפקנא שויאת חדיו מיטול כן צלית ואיתיהיבת לי רוחא דחכמתא וקרית ואיתית לי רוחא דאידעתא צבית בה יתיר מן שבטא וכרסותא¹⁰ יאמר כי לא מדבר תהיה תולדת מיוחדת למלך או לשליט אחד הוא ביאת כל איש בעולם ויציאה שוה לכולם יחד ובעבור כן התפללתי ונתן לי רוח חכמה וקראתי ובא לי רוח דעת בחרתי בה יותר מן השבט והכסא ונאמר שם והוא דיהב אידעתא דלא דגלותא למידע היכן קם עלמא ועובדיהו דמזלאת שוריא ושולמא ומצעתהון דזמני שולחפי דנבנותה יד ודהיכן עבדי זמני ריהטיהון דשמיא וקבעיהון דכוכביא מתנא דבעירא וחימתא דחיויתא עווייהון דרוחי ומחשבתיהון דבני אנשא גינסי דנצבתא וחיליהון דעקרי כל מדעם דכסי וכל מדעם דגלי ידעית¹¹ ואמר שהאלהים הוא הנותן דעת שאין בו שקר לידע איך קם העולם ומעשה המזלות הראש והסוף ואמצעות הזמנים ואלכסונות הזנבות ואיך יעשו הזמנים מרוצת השמים וקביעות הכוכבי' לחות הבהמות וחמת החיות תוקף הרוחות ומחשבות אדם יחסי האילנות וכחות השרשים כל דבר מכוסה וכל דבר מגולה ידעתי וכל זה ידע בתורה והכל מצא בה בפירושיה בדקדוקיה ואותיותיה ובקוציה כאשר הזכרתי וכן אמר בו הכתוב ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם כלומר שהי' בקי מהם בקסמים ובנחשים שזו היא חכמתם שנאמר כי מלאו מקדם

⁹ עי' תיקו"ז (נ ע"ב): כד קמת על רגלהא בגלותא בתראה אתקריאת הלכה למשה מסיני וכד שריא בדרועי דמלכא אתקריאת קבלה למשה מסיני וכד שריא בפימא דמלכא מיד פה אל פה אדבר בו וכד איהי מרחקא הלכה ממשה שכינתא איהי ריב לה' לתתא וכד לאו איהי בדרועי קבלה איהי ריב לעילא. תרגום: כשעומדת על רגליה בגלות האחרונה נקראת הלכה למשה מסיני וכששורה בזרועות המלך נקראת קבלה למשה מסיני וכששורה בפי המלך מיד פה אל פה אדבר בו וכשהיא מרחקת הלכה ממשה השכינה היא ריב ליה"ה למטה וכשאינה בזרועו קבלה היא ריב למעלה.

ההבדל שבין גלה לנסתר היא שנגלה נלמדת ב"ג מידות שהתורה נדרשת בהם, ונסתר רק איש מפי איש משה רבינו, וזה הסיבה שהיא נסתר, וקבלה..

¹⁰ תרגום: ולא ממקום היתה תולדת חדשות למלך או לשליט ששמחתו מעל כל בני אדם לעולם ומוציא נתנה שמחתו מיטול כן התפלל ונתנה לו רוח החכמה וקרא ובא לו רוח שנודע צבית בה יורת מן השבט והכסא??

¹¹ תרגום: והוא שנתנה ידיעה שלא לגלות לדעת מאיפה הגיע העולם ומעשיו של המזלות שורה ושולם ומצעתהון שלפעמים הכאת זנבתו יד ושאיפה עושה לפעמים ריצות של שמים וקביעות הכוכבים מתנה של בהמות וחיות עזים של רוחות ומחשבתם של בני אדם גינסי דנצבתא וחיליותן שעקדם כל דבר שכסו וכל דבר שגילו ידוע??@.

ועוננים כפלשתים וכך אמרו מה היתה חכמתן של בני קדם שהיו יודעים וערומים במיין¹² ומכל חכמת מצרים שהיה בקי בכשפים שהיא חכמת מצרים ובטבע הצומח כידוע מספר העבודה המצרית שהיו בקיאים מאד בענין הזריעות וההרכבה במיין וכך אמרו אפי' פלפלין נטע שלמה בארץ ישראל וכיצד היה נוטען אלא שלמה חכם היה והיה יודע עיקר משתיתו של עולם למה מציון מכלל יופי אלהים הופיע מציון נשתכלל כל העולם כולו כיצד למה נקראת אבן שתיה שממנה נשתת העולם והיה שלמה יודע איזהו גיד שהוא הולך לכוש ונטע עליו פלפלין ומיד היו עושין פירות שכן הוא אומר ונטעתי בהם עץ כל פרי

עוד יש בידינו קבלה של אמת כי כל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא¹³ שהתיבות מתחלקות לשמות בענין אחד כאילו תחשוב על דרך משל כי פסוק בראשית יתחלק לתיבות אחרות כגון בראש יתברא אלהים וכל התורה כן מלבד צירופיהן וגימטרייתיהן של שמות וכבר כתב רבינו שלמה בפירושו בתלמוד ענין השם הגדול של ע"ב באיזה ענין הוא בשלשה פסוקי' ויסע ויבא ויט ומפני זה ספר תורה שמטה בו באות אחת במלא או בחסר פסול כי זה הענין יחייב אותנו לפסול ס"ת שיחסר בו ו' אחד ממלות אותם שבאו מהם ל"ט מלאים בתורה או שיכתוב הו' באחד משאר החסרי' וכן כיוצא בזה אף על פי שאינו מעלה ולא מוריד כפי העולה במחשבה וזה הענין שהביאו גדולי המקרא למנות כל מלא וכל חסר וכל התורה והמקרא ולחבר ספרים במסורת עד עזרא הסופר הנביא שנשתדל בזה כמו שדרשו מפסוק ויקראו בספר בתורת האלהים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא ונראה שהתורה הכתובה באש שחורה על גבי אש לבנה בענין הזה שהזכרנו היה שהיתה הכתיבה רצופה בלי הפסק תיבות¹⁴ והי' אפשר בקריאתה שתקרא על דרך השמות ותקרא על דרך קריאתנו בענין התורה והמצוה ונתנה למשה רבינו על דרך קריאת המצות ונמסר לו על פה קריאתה בשמות וכן יכתבו השם הגדול שהזכרתי כולו רצוף ויתחלק לתיבות של שלש שלש אותיות ולחלוקי' אחרים רבים כפי השמוש לבעלי הקבלה

ועתה דע וראה מה אשיב שואלי דבר בכתיבת פירוש התורה אבל אתנהג כמנהג הראשונים להניח דעת התלמידים יגיעי הגלות והצרות הקוראים בסדר בשבתות ובמועדים ולמשוך לבם בפשטים ובקצת דברים נעימים לשומעים וליודעים חן ואל חנון יחנונו ויברכנו ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם ואני הנני מביא בברית נאמנה והיא הנותנת עצה הוגנת לכל מסתכל בס' הזה לבל יסבור סברה ואל יחשוב מחשבות בדבר מכל הרמזים אשר אני כותב בסתרי התורה כי אני מודיעו נאמנה שלא יושגו דבר ולא יודעו כלל בשום שכל ובינה זולתי מפי מקובל חכם לאוזן מקובל מבין והסברא בהן אולת מחשב' מועלת רבת הנזקין מונעת התועלת אל יאמר בשוא נתעה כי לא תבואהו בסברותיו רק רעה כי ידברו אל ה' סרה אשר לא יכלו כפרה שנאמר אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח אל יחרסו אל ה' לראות כי ה' אש אוכלת הוא אל קנאות והוא יראה את רצוייו מתורתו נפלאות אבל יחזו

12

¹³ עי' ברכות דף כא ע"א, מנין לברכת התורה לפני מן התורה שנאמר כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו.

עי' בזה"ק יתרו צ ע"ב, שם נקט לה בלשון יחיד, וצ"ע החילוק. אמנם עי' יונת אלם פרק א', ז"ל, כאן כל התורה כלה שם א' בסוד אצילות נעלם אין עסק בה לזולתו ית', ע"כ. משמע שבחינה זו האחרונה שכל התורה היא שם אחד היא בסוד עולם האצילות דווקא, שכן שם הכל נכלל בגילוי א'. ואולי אפשר לומר שמש"כ הרמב"ן שכל התורה היא גילוי של כלל השמות שכן זהו מה שנתגלה לנו. אמנם עי' זהר משפטים קכד שכל התורה היא שם הכולל את כל השמות, וצ"ע.

14

צ"ע מה הוא מרויח מזה, אולי זה מראה על יותר אחדות.

בפירושינו חדושים בפשמים ובמדרשים יקחו מוסר מפי רבותינו הקדושים בגדול ממך אל תדרוש בחזק ממך בל תחקור במופלא ממך בל תדע במכוסה ממך בל תשאל במה שהורשית התבונן שאין לך עסק בנסתרות

רמב"ן פרשת בראשית

פרק א

(א) בראשית ברא אלהים – אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחודש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל ומה טעם פתח בבראשית משום כח מעשיו הגיד לעמו שאם יאמרו אומות העולם לסטים אתם שכבשתם לכם ארצות שבעה גוים הם אומרים להם כל הארץ של הקדוש ברוך הוא ונתנה לאשר ישר בעיניו וברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו וזו אנדה בלשון שכתבה רבינו שלמה בפירושו ויש לשאול בה כי צורך גדול הוא להתחיל התורה בבראשית ברא אלהים כי הוא שורש האמונה ושאנו מאמינים בזה וחושב שהעולם קדמון הוא כופר בעיקר ואין לו תורה כלל והתשובה מפני שמעשה בראשית סוד עמוק אינו מובן מן המקראות ולא יודע על בוריו אלא מפי הקבלה עד משה רבינו מפי הגבורה¹⁵ ויודעיו חייבין להסתיר אותו¹⁶ לכך אמר רבי יצחק שאין להתחיל התורה צורך בבראשית ברא והספור במה שנברא ביום ראשון ומה נעשה ביום שני ושאר הימים והאריכות ביצירת אדם וחיה וחטאם וענשם וספור גן עדן וגרוש אדם ממנו כי כל זה לא יובן בינה שלימה מן הכתובים וכל שכן ספור דור המבול והפלגה שאין הצורך בהם גדול ויספיק לאנשי התורה בלעדי הכתובים האלה ויאמינו בכלל בנזכר להם בעשרת הדברות (שמות כ יא) כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בהם וינח ביום השביעי ותשאר הידיעה ליחידים שבהם הלכה למשה מסיני¹⁷ עם התורה שבעל פה.

ונתן רבי יצחק טעם לזה, כי התחילה התורה בבראשית ברא אלהים וספור כל ענין היצירה עד בריאת אדם ושהמשיל¹⁸ במעשה ידיו וכל שבת תחת רגליו וגן עדן שהוא מבחר המקומות הנבראים בעולם הזה נעשה מכון לשבתו עד שגירש אותו חטאו משם ואנשי דור המבול בחטאם גורשו מן העולם כולו והצדיק בהם לבדו נמלט הוא ובניו וזרעם חטאם גרם להם להפיצם במקומות ולזרותם בארצות ותפשו להם המקומות למשפחותם בגוייהם כפי שנזדמן להם

אם כן ראוי הוא כאשר יוסיף הגוי לחטוא שיאבד ממקומו ויבוא גוי אחר לרשת את ארצו כי כן הוא משפט האלהים בארץ מעולם וכל שכן עם המסופר בכתוב כי כנען מקולל ונמכר לעבד עולם (להלן ט כז) ואינו ראוי שיירש מבחר מקומות היישוב אבל יירשנה עבדי ה' זרע אוהבו כענין שכתוב (תהלים קה מד) ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו כלומר שגירש משם מורדיו והשכין בו עובדיו שידעו כי בעבודתו ינחלוה ואם יחטאו לו תקיא אותם הארץ כאשר קאה את הגוי אשר לפניהם

¹⁵ עי' לעיל הערה 9.

¹⁶ עי' זהר ח"ג כח ע"א: דבגינייהו [דהיינו הערב רב] צריך לכסאה רזין דאורייתא, כמה דאוקמוה (משלי כה ב) כבוד אלהים הסתר דבר, עד דמתעברין מעלמא.

¹⁷ עי' תיקון² טו ע"ב ועוד הרבה מקומות שהלכה למשה מסיני היא שייך לקבלה, ועי' לעיל הערה 9.

¹⁸ מלשון מושל.

ואשר יבאר הפירוש שכתבתי לשונם בבראשית רבה (א ג) שאמרוה שם בלשון הזה רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתח כח מעשיו הגיד לעמו (תהלים קיא ו) מה טעם גילה להם הקדוש ברוך הוא לישראל מה שנברא ביום ראשון ומה שנברא ביום שני מפני ז' אומות שלא יהיו מונין את ישראל ואומרים להם הלא אומה של בזיוות אתם וישראל משיבין להם ואתם הלא בזוזה היא בידכם הלא כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם (דברים ב כג) העולם ומלואו של הקדוש ברוך הוא הוא כשרצה נתנו לכם כשרצה נטלו מכם ונתנו לנו הדא הוא דכתיב (תהלים קיא ו) לתת להם נחלת גוים כח מעשיו הגיד לעמו בשביל לתת להם נחלת גוים הגיד להם את בראשית

וכבר בא להם ממקום אחר עוד הענין שהזכרתי¹⁹ בתעלומות מעשה בראשית אמרו רבותינו ז"ל²⁰ כח מעשיו הגיד לעמו להגיד כח מעשה בראשית לבשר ודם אי אפשר לפיכך סתם לך הכתוב בראשית ברא אלהים אם כן נתבאר מה שאמרנו בזה

בראשית ברא אלהים – כתב רש"י אין המקרא הזה אומר אלא דרשני כמו שדרשוהו רבותינו בשביל התורה שנקראת ראשית שנאמר (משלי ח כב) ה' קנני ראשית דרכו ובשביל ישראל שנקראו ראשית שנאמר (ירמיה ב ג) קדש ישראל לה' ראשית תבואתו והמדרש הזה לרבותינו סתום וחתום מאד כי דברים רבים מצאו שנקראו ראשית ובכלם להם מדרשים וקטני אמנה יספרו להם לרובם אמרו (ב"ר א ד) בזכות ג' דברים נברא העולם בזכות חלה בזכות מעשרות ובזכות בכורים בראשית ברא אלהים אין ראשית אלא חלה שנאמר (במדבר טו כ) ראשית עריסותיכם ואין ראשית אלא מעשרות שנאמר (דברים יח ד) ראשית דגנך ואין ראשית אלא בכורים שנאמר (שמות כג יט) ראשית בכורי אדמתך ועוד אמרו (ב"ר א ד) בזכות משה שנאמר (דברים לג כא) וירא ראשית לו

וכוונתם זו שמלת בראשית תרמוז כי בעשר ספירות נברא העולם (עיין ספר יצירה פ"א מ"ב) ורמז לספירה הנקראת חכמה שבה יסוד כל²¹, כענין שנאמר (משלי ג יט) ה' בחכמה יסד ארץ, היא התרומה²² והיא קדש אין לה שיעור למיעוט התבוננות הנבראים בה²³, וכאשר ימנה אדם עשר מדות ויפריש אחת מעשר רמז לעשר ספירות יתבוננו החכמים בעשירית וידברו בה, והחלה מצוה יחידה בעיסה תרמוז לזה וישראל שנקראו ראשית היא כנסת ישראל²⁴ המשולה בשיר השירים לכלה שקראה הכתוב בת ואחות ואם²⁵ וכבר בא להם זה

¹⁹ צ"ע איך לקרא את המשפט, ועי' דבריו לקמן ו יח לענין ברית.

²⁰ עי' מדרש (בתי מדרשות חלק א - מדרש שני כתובים פרק א) בראשית ברא אלהים וגו' (בראשית א א) להגיד כח מעשה בראשית לבריות ולהודיעם אי אפשר אלא שסתם הכתוב מכאן אמרו אין דורשין בעריות לשלשה ולא במעשה בראשית לשנים ולא במרכבה ליחיד אלא אם היה חכם ומבין מדעתו.

²¹ ראשית הגילוי הוא מחכמה, כמ"ש בא"ז (רפס ע"ב) אתר דשירותא אשתכח כו' הוא נהירו דחכמתא, ועי' בזה בראשית לא ע"ב, שהכתר הוא נעלם.

²² עי' זוהר (חלק א דף ל ע"ב), בראשית ברא אלה"ם, רזא (במדבר טו כ) דראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה, דא חכמה עלאה דאיהי ראשית.

ועי' זהר ח"א (תוספות דף רעא ע"א), ד"א ויקחו לי תרומה ויקחו לקדש תרומה שהיא י"ד והיא עשירי ומנלן דעשירי קדש דכתיב העשירי יהיה קדש לקדש. ומאי נינהו קדש דכתיב וראשית כל בכורי כל וכל תרומת כל מכל תרומותיכם. דכתיב ראשית חכמה יראת יי' אין חכמה אלא יראת השם.

ועי' פרי עץ חיים (שער העמידה פרק כ) יתברך - מצד בינה. ויתרומם - מצד חכמה. ויתנשא - מצד כתר, ע"כ – פי' דבריו שבג' יש בחי' שמשפיע למטה, ויש נעלם, ויש שמרומם את התחתונים.

²³ דהיינו בגלל קדושתו ורוממותו אין לה שיעור להשתייך לט' ספירות תחתיה.

²⁴ צ"ע כוונתו כאן שכנסת ישראל היא מידת המלכות, ולא חכמה, אבל יתכן שבעולם הזה הבחי' שהיא החכמה, שהמרוממת העולם היא כלל ישראל, והיא קשורה למלכות של העולם העליון.

במדרש (שהש"ר ג כא) בעטרה שעטרה לו אמו (שם ג יא) ובמקומות רבים וכן וירא ראשית לו דמשה יסברו כי משה רבינו נסתכל באיספקלריא המאירה²⁶ (יבמות מט ב) וראה ראשית לו ולכן זכה לתורה. הכל כוונה אחת להם ואי אפשר להאריך בפירוש זה הענין במכתב והרמז רב הנזק כי יסברו בו סברות אין בהם אמת אבל הזכרתי זה לבלום פי קטני אמנה מעוטי חכמה המלעיגים על דברי רבותינו

בראשית – כתב רש"י ואם באת לפרשו כפשוטו כך פרשהו בראשית בריית שמים וארץ והארץ היתה תהו ובהו וחושך ויאמר הקדוש ברוך הוא יהי אור אם כן הכל נמשך לבריאת האור ורבי אברהם פירש כענין זה בעצמו אבל תקן כי הו"ו במלת והארץ אינה משמשת ורבות כן במקראות והטעם כי בראשית בריאת הרקיע והיבשה לא היה בארץ ישוב אבל היתה תהו ובהו מכוסה במים ויאמר אלהים יהי אור ולפי דעתו לא נברא ביום ראשון רק האור

והקושיא לרבינו שלמה בפירוש הזה כי אמר שאם בא להורות סדר הבריאה באלו לומר שהם קדמו היה לו לכתוב בראשונה שאין ראשית במקרא שאינו סמוך והנה מגיד מראשית אחרית (ישעיה מו י) ואם יסמוך אותו לדבר גם זה תסמוך אותו ועוד וירא ראשית לו (דברים לג כא) וטען בזה עוד טענות

ועתה שמע פירוש המקרא על פשוטו נכון וברור הקדוש ברוך הוא ברא כל הנבראים מאפיסה מוחלטת ואין אצלנו בלשון הקדש בהוצאת היש מאין אלא לשון ברא²⁷ ואין כל הנעשה תחת השמש או למעלה הווה מן האין התחלה ראשונה אבל הוציא מן האפס הגמור המוחלט יסוד דק מאד אין בו ממש אבל הוא כח ממציא מוכן לקבל הצורה ולצאת מן הכח אל הפועל והוא החומר הראשון נקרא ליונים היולי²⁸ ואחר ההיולי לא ברא דבר אבל יצר ועשה כי ממנו המציא הכל והלביש הצורות ותקן אותן

²⁵ עי' זהר תרומה קנח ע"א שמוש ומאנא ועטרה, כלומר שיש ג' בחינות לעמידתה של ספירת המלכות, או שהיא יכולה להיות מתחת ל"ק בבחינת 'שמוש', או עומדת כנגדו ומתלבשת עליו בבחינת 'מאנא' דהיינו בגד, או למעלה ממנו כ'עטרה'. ועי' פת"ש א"א פתח מא ז"ל, שורשה של הנוקבא בד' מקומות: א', בחינת מלכות בעצמה. ב', נקודה בעטרת היסוד, ג', בת"ת בחזה, ד', בדעת דיליה, והם מקומות של נקבים, בעטרת היסוד, ובחזה בסוד הטבור, ובפה סוד הדעת שהוא סוד הצמצום והחסרון, שמצד זה צריכה תיקון באלו הד' שרשים לפנות הדרך לפניו, עכ"ל.

²⁶ עי' זהר ח"א רלח ע"א שמלכות נקראת אספקלריא דלא נהרא, ועי' ז"ח לג ע"ב וז"ל, ובג"ע דלעילא איתמר ביה ופני לא יראו דאע"ג דבכל אתר איהו קב"ה אית אתר דאתגלייא ביה ואתר דלא אתגלייא ביה כ"כ ודא איהו רזא דאספקליא המאירה ואספקלריא שאינה מאירה [תרגום: ובגן עדן העליון נאמר בו "ופני לא יראו" שאע"ג שבכל מקום הקב"ה נמצא, יש מקום שמתגלה בו ויש מקום שלא מתגלה בו כ"כ. וזה הוא סוד מראה המאירה ומראה שאינה מאירה]. משמע שהאספקלריא הנהרה היא בחי' קב"ה. ועי' בהגר"א בתז"ח יח ע"א וז"ל דלא אנהיר סיהרא אספקלריא כו' - כי אין השגה לשום בריה רק בשכינה כידוע רק שמרע"ה אנהיר לה בדרגיה ועביד לה אספקלריא דנהרא, עכ"ל, דהיינו שכולם רק משיגים מהמלכות אבל ההפרש היא אם זה המלכות מאירה או לא, והפרש היא אם המלכות בזיווג עם הז"א (קב"ה) או לא. ועי' עוד תיקו"ז פט ע,א וגר"א שם, ועי' לקמן הערה 148.

²⁷ עי' במב"ש יג ע"ד כי השורש העליון אשר ישנו לכל עולם למעלה בעולם שעליו הוא בבחי' אין סוף נגדו. עי' ז"ח יז ע"א: אמר רב חסדא, וכי השמים מאין נבראו, והלא מאותו האור של מעלה נבראו. א"ר תנחום, כך הוא, אלא גוף השמים מאין היה, וצורתם מדבר ממשות. וכן הוא האדם. ותמצא בשמים בריאה, ואחר כך עשיה. בריאה בורא השמים, כלומר מאין. עשיה, לעושה השמים, מדבר ממשות, מהאור של מעלה. וא"ר תנחום, עשייה הוא תיקון הדבר בגודל ומעלה מכמות שהיה. כמא דאת אמר, "ויעש דוד שם".

²⁸ עי' ע"ח בשער קיצור אבי"ע רפ"י

ודע כי השמים וכל אשר בהם חומר אחד והארץ וכל אשר בה חומר אחד²⁹ והקב"ה ברא אלו שניהם מאין ושניהם לבדם נבראים והכל נעשים מהם והחומר³⁰ הזה שקראו היולי נקרא בלשון הקדש תוהו והמלה נגזרה מלשונם (קדושין מ ב) בתוהא על הראשונות מפני שאם בא אדם לגזור בו שם תוהא ונמלך לקוראו בשם אחר כי לא לבש צורה שיתפש בה השם כלל והצורה הנלבשת לחומר הזה נקראת בלשון הקדש בהו והמלה מורכבת כלומר בו הוא כמלת לא תוכל עשהו (שמות יח יח) שמחוסר הו"ו והאל"ף עשו הוא

וזהו שאמר הכתוב (ישעיה לד יא) ונמה עליה קו תהו ואבני בהו³¹ כי הוא הקו אשר בו יתחם האומן מחשבת בנינו³² ומה שיקוה לעשות נגזר מן קוה אל ה' (תהלים כז יד) והאבנים הם צורות בבנין וכן כתוב מאפס ותהו נחשבו לו (ישעיה מ יז) כי התוהו אחר האפס³³ ואינו דבר וכך אמרו בספר יצירה (ב ו) יצר מתהו ממש ועשה אינו ישנו ועוד אמרו במדרש רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות ב) אמר רבי ברכיה מאי דכתיב והארץ היתה תהו ובהו מאי משמע היתה שכבר היתה תהו ומאי בהו אלא תהו היתה ומאי תהו דבר המתהא בני אדם וחזרה לבהו ומאי בהו דבר שיש בו ממש דכתיב בו הוא³⁴.

²⁹ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק ג), שמים מאי זה מקום נבראו מאור לבושו שהוא לבוש לקח ופרש כשמלה והיו מותחין והולכין עד שאמ' להן די ונקרא אל שדי מי שאומר לעולם די שמאיר לבושו שני' עוטה אור כשלמה הארץ מאי זה מקום נבראת משלג שתחת כסא כבודו. ועי' דברי הגר"א בספד"צ דף כו ע"ג, ר"ל שמים נקרא עולם היצירה שז"א מקנן שם כידוע (ת"ז כד ע"ב, ע"ח מיעוט הירח ג'), ואמר שנברא מאור לבושו, ר"ל מבריא כמ"ש למטה³⁰ עיקר דברים אלו הסברנו לקמן בפירוש דברי הבהיר.
³¹ @@חסר הרבה וצריך עבודה@@ עי' חגיגה יב ע"א וז"ל תנא תהו קו ירוק שמקיף את כל העולם כולו שממנו יצא חשך שנאמר ישת חשך סתרו סביבותיו בהו אלו אבנים המפולמות המשוקעות בתהום שמהן יוצאין מים, ועי' רע"מ פנחס רכז ע"א וז"ל, תרין קליפין ירוק וחורר דקליפין דאגוזא חד תהו קו ירוק, עכ"ל, וכן עי' ת"ז יב ע"ב אתמר עליהו והארץ היתה תהו, דא קו ירוק קליפה קדמא דאגוזא, ובהו אבנים מפולמות, עכ"ל.

ע' ע"ח (שער מ"ד ומ"ן פרק י') והנה כך דרכו תמיד עמה כי אחר שהז"א סותם פתחה תמיד נמצא כי אמא לעולם היא בתולה והוא סוד אסתר ירקרקת היתה כי סוד בינה קו ירוק כנזכר בתקונים והיתה נקרא אילת השחר על שרחמה צר ובכל שעה היתה כבתולה. והנה אותו הרוח דיהיב בה בכל זמנא אינו לבטלה כי הנה הוא נמשך בז"א ונמשך ממנו אל הנוקבא שלו לעשות בה כלי גם היא וניתנה לה מיסוד שלו ליסוד שלה לעשותה כלי, עכ"ל. [מכאן משמע שתהו היא בינה ובהו היא חכמה, וכן הוא בגר"א ס"י יג ע"ד ועי"ש שמסביר שבהו היא חכמה וזה עשה את עולם העשיה, שהיא מלכות בסוד אבא יסד בדרתא, ותהו היא בינה ועשה את העולם היצירה].

עי' תיקו"ז קלט ע"א: וציורא דהאי היכל אינון עשר ספירן דמתלבשין בעשר דברים דאתבריאו ביומא קדמא ואינון שמים וארץ אור וחשך תהו ובהו רוח ומים מדת יום ומדת לילה שמים אית לעילא מן שמים דאיהו שמי השמים העליונים ואית אור לעילא לעילא דאתקרי אור הגנוז לצדיקא לעלמא דאתי דעינא לא שליט עליה ואית חשך סתים דאתמר ביה ישת חשך סתרו ואית תהו ובהו לעילא דאתמר בהון קו תהו ואבני בהו.

³² היינו שזה דבר לא ממשי ודמיוני.
³³ צ"ע אם כוונתו שתהו היא אפס או אם אפס יותר נעלם מתהו, ועי' שער דרושי אבי"ע פרק א', ש"אפס" הוא כינוי לא"ס. ועי' לקמן פסוק ח ששם איתא שקדמותם אפס.

³⁴ לגבי "היתה" עי' לעיל הערה 29. ועי' זהר ח"א טז ע"א: והארץ היתה תהו ובהו וגו' (בראשית א ב) היתה דייקא מקדמת דנא תלגא גו מייא נפקא מינה זוהמא בההוא חילא דתלגא במייא ואקיש בה אשא תקיפא והוה בה פסולת ואתעדיא ואתעבידת תה"ו מאתר (נ"א מדורא) דזוהמא קינא דפסולת ובה"ו ברירו דאתבריר מגו פסולת ואתיישב בה חשך רזא דאשא תקיפא וההוא חשך דחפי על גבי ההוא תה"ו על גבי ההוא פסולת ואתתקנת מיניה:

תרגום: "והארץ היתה תהו ובהו וגו'", "היתה" דוקא, מקודם לזה, שלג בתוך המים, יצאה ממנה זוהמא באותו כח של שלג במים, והכה בה אש חזקה, והיתה בה פסולת, והוסרה ונעשתה "תהו"

ואמר אלהים בעל הכחות כלם כי המלה עיקרה אל שהוא כח והיא מלה מורכבת אל הם כאלו אל סמוך, והם ירמוזו לכל שאר הכחות³⁵, כלומר כח הכחות כולם, ועוד יתבאר סוד בזה³⁶.

אם כן יהיה פשט הכתובים על נכון משמעותו בתחלה ברא אלהים את השמים כי הוציא חומר שלהם מאין ואת הארץ שהוציא החומר שלה מאין והארץ תכלול ארבע היסודות³⁷ כלם כמו ויכלו השמים והארץ וכל צבאם (להלן ב א) שתכלול כל הכדור התחתון וכן הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהומות (תהלים קמח ז) וזולתם רבים

והנה בבריאה הזאת שהיא כנקודה קטנה דקה ואין בה ממש נבראו כל הנבראים בשמים ובארץ ומלת "את" כמו עצם הדבר³⁸. ודרשו בה שהיא לעולם לרבות כי היא נגזרה מן אתא בקר וגם לילה (ישעיה כא יב) וכן אמרו רבותינו (ב"ר א יד) את השמים לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות ואת הארץ לרבות האילנות ודשאים וגן עדן ואלו כלל כל הנבראים בעל הגוף. אחר שאמר כי בתחלה במאמר אחד ברא אלהים השמים והארץ וכל צבאם חזר ופירש כי הארץ אחר הבריאה הזו היתה תהו כלומר חומר אין בו ממש והיתה בהו כי הליבש אותה צורה

ופירש שבצורה הזו צורת ד' יסודות שהם האש והמים והעפר והאוויר ומלת הארץ תכלול ארבעת אלה והאש נקראת חשך מפני שהאש היסודית חשוכה³⁹ ואלו היתה אדומה היתה

ממקום (מדור) הזהומא, קן הפסולת, "ובהו" בירור שהתברר מתוך פסולת, והתיישב בה החושך, הסוד של אש חזקה, ואותו חושך כיסה על אותו תה"ו על גבי אותה פסולת והתקנה ממנו. לגבי חומר וצורה: עי' זהר ח"א טז ע"א וז"ל: תה"ו אתר דלית ביה גוון ולא דיוקנא ולא אתכליל ברזא דדיוקנא השתא איהו בדיוקנא כד מסתכלן ביה לית ליה דיוקנא כלל לכלא אית לבושא לאתלבשא בר האי (דאתחזי ביה וליתיה כלל ולא הוי) בה"ו להאי אית ליה ציורא ודיוקנא אבנין משקעין גו גליפא (נ"א קליפה) דתהו נפקי גו גליפא דמשקען תמן. תרגום: "תהו" הוא מקום שאין בו צבע ולא דמות ולא נכלל בסוד הדמות, עכשיו הוא בדמות, וכשמסתכלים בו אין לו דמות כלל. לכל יש לבוש להתלבש פרט לזה (שנראה בו ואיננו כלל ולא היה). "בה"ו" יש לו ציור ודמות, אבנים שקועות בתוך החקיקה (קליפה) של תהו, יוצאים מתוך חקיקה השקועה שם.

ועוד פן ב"היתה" עי' שם כד ע"ב: אלה תולדות השמים והארץ (בראשית ב ד) (ר"ת תה"ו) הא אוקמוה כל אתר דכתיב אלה פסל את הראשונים ואלין תולדין דתהו דאתרמיזו בקרא תניינא והארץ היתה תהו ואלין אינן דאתמר דקב"ה ברא עלמין ומחריבין ובגין דא ארעא הוה תוהה ובוהה. תרגום: "אלה תולדות השמים והארץ" (ר"ת תה"ו), הרי פרשה, כל מקום שכתוב "אלה" פסל את הראשונים, ואלה תולדות של תהו שנרמזו בפסוק השני, "והארץ היתה תהו". ואלה הם שנתבאר, שהקדוש ברוך הוא בורא עולמות ומחריבן, ולכן הארץ היתה תוהה ובוהה. ועי' & שבונה עולמות ומחריבן הוא עולם הנקודות שנחרב ונתקנו בתיקון. ועי' ליקוטי תורה בראשית שה"היתה" היא עולם הנקודות שקדם לעולם התיקון.

³⁵ דהיינו אל סמוך כלומר שהוא הכח המעביר מהעליונים, והם פירושו שהם מקבלים השפע. ולגבי האות י' עי' ר' בחיי ודברינו שם.

³⁷ עי' זו"ח ו ע"ד ז"ל: תדע לך שהבורא יתברך ברא האדם וברא אותו בצלם ובצורה והכינו מארבעה דברים מובדלים זה מזה מאש מרוח ממים מעפר שנאמר והארץ היתה תהו ובהו וחשך על פני תהום ורוח אלקים אלו הם הד' דברים הנזכרים. ועי' ש"י יג ע"ד, אר"י כוורדין של שליא דאשה, דמלייאן מן זרעא דב"נ, דאית ביה היסודות כלם, כך הארץ, בו ביום שנבראת, בו ביום נתעברה, מכל מה שהולידה, דכתיב בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ, ומיד והארץ היתה תהו ובהו וחשך ורוח. הרי בכאן ארבעה יסודות, שהם: אש, מים, רוח, חשך, ואלו הולידו כל תולדותיה, ומאלו נתייסדו כולם. וכל התולדות נתהוו, מכחות אלו. וכן מוזכר בתיקון קכא ע"א.

³⁸ עי' זהר ח"א טו ע"ב: א"ת כד נטיל אתון כלהון, כללא דכלהו אתון אינון רישא וסופא. תרגום: א"ת, כשלוקח האותיות כולם, הכלל של כל האותיות הם ראש וסוף.

ועי' בהגר"א על ספד"צ ו ע"ב ז"ל: את, ת"ת כולל כ"ב אותיות.

³⁹ עי' זהר ח"א טז ע"א ז"ל: חשך הוא אשא אוכמא תקיף בגוון אשא סומקא תקיף בחיזו אשא

מאדימה לנו הלילה והמים שנגבל בהם העפר יקרא תהום ולכן יקראו מי הים תהומות כדכתיב (שמות טו ה) תהומות יכסיומו קפאו תהומות (שם ח) תהום יסובבני (יונה ב ו) ויקרא קרקע הים תהום ויגער בים סוף ויחרב ויוליכם בתהומות כמדבר (תהלים קו ט) מוליכם בתהומות כסוס במדבר (ישעיה סג יג) והאזיר יקרא רוח

וכבר נודע כי היסודות הארבעה מקשה אחת⁴⁰ והעמוד שלה הוא עגול הארץ והמים מקיפין על הארץ והאזיר מקיף על המים והאש מקיף על האזיר ואמר הכתוב כי הארץ לבשה צורה והיה האש מקיף למעלה על המים והעפר המעורבים והרוח מנשבת ותכנס בחשך ותרחה על המים ויראה לי שהנקודה הזאת בלבשה הצורה והיתה בהו היא שהחכמים קורין אותה אבן שתיה (יומא נד ב) שממנה נשתת העולם⁴¹

והנה שיעור הכתובים בתחלה ברא אלהים מאין את השמים וברא מאין את הארץ והארץ בהבראה היתה תהו והיתה בהו ובהם חשך ומים ועפר ורוח נושבת על המים והנה הכל נברא ונעשה וסמך הרוח לאלהים בעבור שהיא דקה מכלם⁴² ולמעלה מהם רק שהיא מרחפת על פני המים במאמרו של הקדוש ברוך הוא ואם תבקש בריאה למלאכים שאינם גוף לא נתפרש זה בתורה ודרשו בהם (ב"ר א ג ועוד) שנבראו ביום שני שלא תאמר שסייעו בבריאת העולם אבל אם תזכה ותבין סוד מלת בראשית ולמה לא הקדים לומר אלהים ברא בראשית⁴³ תדע כי על דרך האמת⁴⁴ הכתוב יגיד בתחתונים וירמוז בעליונים, ומלת בראשית תרמוז בחכמה שהיא ראשית הראשים כאשר הזכרתי ולכך תרגמו בתרגום ירושלמי בחכמתא והמלה מוכתרת בכתר בי"ת

ירוקא תקיף בציור אשא חיוורא גוון דכליל כלא חשך תקיף בכל אשין ודא אתקיף לתה"ו חשך הוא אשא ולא איהו אשא חשוכא בר כד אתקיף לתהו ורזא דא (בראשית כז א) ותכהינה עיניו מראות ויקרא את עשו וגו' חשך פני רע דאסבר אנפין לרע וכדין אקרי חשך דשרי עליה לאתקפא ליה ורזא דא וחשך על פני תהום (בראשית א ב).

תרגום: חושך, הוא אש שחורה חזקה בצבע אש אדומה חזקה במראה אש ירוקה חזקה בציור אש לבנה, הצבע שכולל הכל. חושך חזק בכל האשנים, וזה מחזק את התה"ו. חושך הוא אש, ואיננו אש חשוכה, פרט למתי שמחזקת את התהו, וזה סוד "ותכהינה עיניו מראות ויקרא את עשו וגו'". חושך פני רע שמסביר פנים לרע, ואז נקרא חושך, ששורה עליו לחזק אותו, וזהו סוד "וחושך על פני תהום".⁴⁰ כלומר כולם עולם א'.

⁴¹ עי' זהר ח"א עא ע"ב, וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר (יחזקאל א כה), האי היא אבן שתיה, דאיהי נקודה חדא דכל עלמא, וקיימא עלה קדש הקדשים, ומאי היא, כרסייא קדישא עלאה, ע"כ.

תרגום: "וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר", זוהי אבן השתיה שהיא נקודה אחת של כל העולם ועומד עליה קודש הקדשים, ומהי, הכסא הקדוש העליון. היינו שזה הנקודה שבו מתחברת שמים לארץ.

⁴² עי' זהר ח"א טז ע"א, ורוח אלהים, רוח קודשא דנפיק מאלהים חיים, ודא מרחפת על פני המים, ע"כ. ולא נ"ל שזה יסוד הרוח אלא כנ"ל גילוי של האבן שתיה, וצ"ע. עי' לש"ו דע"ה ח"ב מאמר דצח"ם שיש ב' צדדים אם יסוד הראשון הוא רוח או אש, ומסיבר ההבדל:

⁴³ עי' מגילה דף ט ע"א, ותניא אמר רבי יהודה אף כשהתירו רבותינו יונית לא התירו אלא בספר תורה ומשום מעשה דתלמי המלך דתניא מעשה בתלמי המלך שכינס שבעים ושנים זקנים והכניסן בשבעים ושנים בתים ולא גילה להם על מה כינסן ונכנס אצל כל אחד ואחד ואמר להם כתבו לי תורת משה רבכם נתן הקדוש ברוך הוא בלב כל אחד ואחד עצה והסכימו כולן לדעת אחת וכתבו לו אלהים ברא בראשית וכו', וכאן ההבדל היא שבראשית היא חכמה, ואלקים היא בינה (זהר ח"א מח ע"ב, וכן ח"ג קכב ע"ב וערה ע"ב)

⁴⁴ עי' תיקר"ז ה ע"ב עמודא דאמצעייתא אמת ושכינתא תורתא אמת. לאפוקי אורייתא דבריא עי' תיקר"ז & שהוא נגלה.

(ג) ויאמר אלהים יהי אור – מלת אמירה בכאן להורות על החפץ בדרך מה תאמר נפשך ואעשה לך (ש"א כ ד⁴⁵) מה תרצה ותחפוץ וכן ותהי אשה לבן אדניך כאשר דבר ה' (להלן כד נא⁴⁶) כאשר רצה כי כן הוא הרצון לפניו או הוא כגון מחשבה⁴⁷ כמו האומרה בלבבה (ישעיה מז ח) ואמרו אלופי יהודה בלבם (זכריה יב ה) והענין לומר שלא היה בעמל⁴⁸ וכך קראו רבותינו לזה מחשבה אמרו (ב"ר יב יד) מחשבה ביום המעשה עם דמדומי חמה והוא להורות על דבר מחושב שיש בו טעם לא חפץ פשוט בלבד ומלת הויה מורה על מעשה הזמן העומד כמו ואתה הוה להם למלך (נחמיה ו ו) ולכן אמר הכתוב כי כשברא חומר השמים אמר שיהיה מן החומר ההוא דבר מזהיר קראו אור ויהי אור – לא אמר ויהי כן כאמור בשאר הימים לפי שלא עמד האור בתכונה הזאת כל הימים כשאר מעשה בראשית ויש לרבותינו בזה מדרש בסוד נעלם⁴⁹ ודע כי הימים הנזכרים במעשה בראשית היו בבריאת השמים והארץ ימים ממש מחוברים משעות ורגעים והיו ששה כששת ימי המעשה כפשוטו של מקרא ובפנימיות הענין יקראו ימים הספירות⁵⁰ האצולות מעליון כי כל מאמר פועל הויה תקרא

⁴⁵ עי' שם בתרגום.

⁴⁶ אמנם כאן הרי לא מצאנו עוד מקום ש"דבר" הוא לשון של רצון.

⁴⁷ עי' גר"א בתיקו"ז שכח"ב הם רצון מחשבה הרהור.

⁴⁸ עי' זהר (ח"א כב ע"א) וכל בניינין דהוה בארץ אצילות, הוה אמר אבא באמירה לגבי אימא יהא כדין וכדין ומיד הוה, כמה דאת אמר ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור, ויאמר הוה אמר לאלהים יהי אור, מארי דבניינא איהו אומר ואומנא עביד מיד, והכי כל בניינין בארץ אצילות הוה אמר יהי רקיע יהי מארת וכלא אתעביד מיד. כד מטא לעלמא דפרודא דאיהו עולם הנבדלים, אמר אומנא למארי בניינא נעשה אדם בצלמנו כדמותנו. תרגום: וכל הבניינים שהיו בדרך אצילות, היה אומר אבא באמירה לאמא, יהיה כזה וכזה, ומיד נהיה. כמו שנאמר "ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור", ויאמר, היה אומר לאלהים יהי אור. בעל הבנין הוא אומר, והאומן עושה מיד. וכך כל הבניינים בדרך אצילות היה אומר יהי רקיע יהי מאורות, והכל נעשה מיד. כשהגיע לעולם הפירוד שהוא עולם הנבדלים, אמר האומן לבעל הבנין, נעשה אדם בצלמנו כדמותנו.

(2) מדרש רבה בראשית פרשה יב פסקה י

והאלילים כליל יחלוף בהבראם רבי ברכיה בשם ר"י בר סימון אמר בלא עמל ובלא יגיעה ברא הקב"ה את עולמו אלא בדבר ה' וכבר שמים נעשו משל למלך שנזף בעבדו ועמד לו תמיה כך (איוב ⁴⁹ עי' בהיר קצ. ומאי ניהו יראת ה', האור הראשון דאמר ר' מאי דכתיב (בראשית א' ג) ויאמר אלהים ויהי אור ויהי אור, ולא אמר ויהי כן, אלא מלמד שהאור ההוא היה גדול מאד ואין כל בריה יכולה להסתכל בו גנזו הקב"ה לצדיקים לעתיד לבוא, והיא מדת כל סחורה שבעולם, והיא כח אבן יקרה שקורין סוחרת ודר, ועל מה היא מדת דר, אלא מלמד שלקח הקב"ה מזיווה אחד מאלפים ובנה ממנה אבן יקרה נאה ומקושטת וכלל בה כל המצות. עי' ר' בחיי וזהר שם ונראה שם יותר טוב.

ע' זהר (שם ע"ב) מסטרא דאבא איהו באורח אצילות, ומסטרא דאימא בבריאה, אמר לון חברייא חברייא לאו הכי הוא, דהא אדם דאצילותא דכר ונוקבא הוה מסטרא דאבא ואמ"א, ודא איהו ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור, יהי אור מסטרא דאבא, ויהי אור מסטרא דאמ"א, ודא איהו אדם דו פרצופין.

תרגום: שמצד של אבא הוא בדרך אצילות ומצד האמא בבריאה. אמר להם, חברים חברים, לא כך זה, שהרי אדם של אצילות זכר ונקבה היה, מצד אבא ואמא, וזהו "ויאמר אלהים יהי אור ויהי אור", יהי אור מצד האבא ויהי אור מצד האמא. וזהו אדם דו פרצופים.

ועי' בהגר"א על ספד"צ יג ע"ב, שאבא טמיר יתיר וסתים מאמא, דהיא קיימא לשאלא, וכמ"ש בתיקונים (קכה ע"ב) אומר ועושה, אומר באבא ועושה באמא, ובה אצטירו כידוע.

⁵⁰ עי' זהר ח"ב פט ע"ב: תאנא, כתיב (שמות לא יז) כי ששת ימים עשה יהו"ה את השמים ואת הארץ, ששת ימים ודאי, ולא בששת, והני יומין קדישין עלאין אקרון יומי, דשמא קדישא אתכליל בהו, ואינון אתכלילן ביה

יום והיו ששה כי לה' הגדולה והגבורה והמאמרים עשרה כי הראשונות אין שם יום נתפס בהם⁵¹ והפירוש בסדור הכתובים בזה נשגב ונעלם ודעתנו בו פחות מטפה מן הים הגדול (ד) וירא אלהים את האור כי טוב – כתב רבינו שלמה אף בזה אנו צריכין לדברי אגדה ראה שאינו ראוי להשתמש בו רשעים והבדילו לצדיקים לעתיד לבוא ולפי פשוטו כך פרשהו ראהו כי טוב ואין נאה לו ולחשך להשתמש בערבוביא וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה ורבי אברהם אמר וירא כמו וראיתי אני (קהלת ב יג) והיא במחשבת הלב וטעם ויבדל בקריאת השמות

ואין דברי שניהם נכונים שאם כן יראה כענין המלכה ועצה חדשה שיאמר כי אחרי שאמר אלהים יהי אור והיה אור ראה אותו כי טוב הוא ולכן הבדיל בינו ובין החשך כענין באדם שלא ידע טיבו של דבר עד היותו

אבל הסדר במעשה בראשית כי הוצאת הדברים אל הפועל יקרא אמירה ויאמר אלהים יהי אור ויאמר יהי רקיע ויאמר תדשא הארץ וקיומם יקרא ראייה⁵² כענין וראיתי אני דקהלת (ב יג) וכן ותרא האשה כי טוב העץ למאכל (להלן ג ו) והוא כענין שאמרו (כתובות קט א) רואה אני את דברי אדם וכן וכו' (ש"ב טו כז) ויאמר המלך אל צדוק הכהן הרואה אתה שובה העיר בשלום והענין להורות כי עמידתם בחפצו ואם החפץ יתפרד רגע מהם יהיו לאין וכאשר אמר בכל מעשה יום ויום וירא אלהים כי טוב ובששי כאשר נשלם הכל וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד כן אמר ביום הראשון בהיות האור וירא אלהים כי טוב שרצה בקיומו לעד

והוסיף בכאן את האור שאילו אמר סתם וירא אלהים כי טוב היה חוזר על בריאת השמים והארץ ולא גזר בהן עדיין הקיום כי לא עמדו ככה אבל מן החומר הנברא בראשון נעשה בשני רקיע ובשלישי נפרדו המים והעפר ונעשית היבשה שקראה ארץ ואז גזר בהם הקיום ואמר בהם וירא אלהים כי טוב

ויבדל אלהים בין האור ובין החשך איננו החשך הנזכר בפסוק הראשון שהוא האש אבל הוא אפיסת האור כי נתן אלהים מדה לאור ושיהיה נעדר אחר כן עד שובו ואמרו קצת המפרשים (עיין כוזרי ב כ) כי האור הזה נברא לפניו של הקדוש ברוך הוא כלומר במערב ושקעו מיד כדי מדת לילה ואחרי כן האיר כמדת יום וזה טעם ויהי ערב ויהי בקר שקודם היה לילה ואחר כך יום ושניהם אחרי הוית האור ואיננו נכון כלל כי יוסיפו על ששת ימי בראשית יום קצר

אבל יתכן שנאמר כי האור נברא לפניו יתברך ולא נתפשט ביסודות הנזכרים והבדיל בינו ובין החשך שנתן לשניהם מדה ועמד לפניו כמדת לילה ואחר כך הזריח אותו על היסודות והנה קדם הערב לבקר

ועוד יתכן שנאמר כי משיצאו השמים והארץ מן האפס אל היש הנזכר בפסוק הראשון נהיה זמן כי אף על פי שזמנינו ברגעים ושעות שהם באור ובחשך משיהיה יש יתפש בו זמן

תרגום: שנינו כתיב כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ ששת ימים ודאי ולא בששת הימים הקדושים העליונים הללו נקראים ימים שהם הקדוש נכלל בהם והם נכללים בו.⁵¹ עי' תיקון יט ע"א שהג"ר הם בכלל הנסתרות.

רפי אמר להסתקל בזהר ח"א לא ע"א מדפוס המאור.⁵² עי' זוהר חלק ב דף סח ע"ב: פתח ואמר (בראשית א לא) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, וירא אלהים, דא אלהים חיים. עי' עוזר והדר שהביא ז"ח

ואם כן נבראו שמים וארץ ועמדו כן כמדת לילה מבלי אור ואמר יהי אור ויהי אור וגזר עליו שיעמוד כמדת הראשון ואחר כך יעדר מן היסודות ויהי ערב ויהי בקר (ה) ויקרא אלהים לאור יום – יאמר כי נברא הזמן ועשה מדת יום ומדת לילה וענין ויקרא מפני שהאדם קרא השמות אמר באלו שנעשו קודם היותו כי האלהים קרא להם שמות וזה דעת רבי אברהם

והנכון שענין קריאה באלו בכאן היא ההבדלה המוגבלת בהם כשלבשו צורתם וכך אמרו (ב"ר ג' ו') יום יהא תחומך ולילה יהא תחומך⁵³

ויהי ערב ויהי בקר יום אחד – היה ערב והיה בקר של יום אחד ויקרא תחילת הלילה ערב בעבור שיתערבו בו הצורות ותחלת היום בקר שיבקר אדם בינותם כך פירש רבי אברהם ועל דרך הפשט לא יתכן לומר יום ראשון בעבור שעדיין לא נעשה השני כי הראשון קודם לשני במנין או במעלה אבל שניהם נמצאים והאחד לא יורה על שני

ויש מפרשים (מורה נבוכים ב' ל') כי זה רמז לתנועת הגלגל על פני כל הארץ בעשרים וארבע שעות שכל רגע מהם בקר במקומות משתנים וערב במקומות שכנגדם ואם כן ירמוז לאשר יהיה ברקיע אחרי הנתן המאורות ברקיע השמים

(ו) יהי רקיע – החומר ההווה בתחלה שבראו מאין אמר שיהיה רקיע מתוח כאהל בתוך המים ויהיה מבדיל בין מים למים ושם לזה כווננו באמרם (ב"ר ד' א') רב אמר לחים היו שמים ביום הראשון וביום השני קרשו רב אמר יהי רקיע יחזק הרקיע רבי יהודה ברבי סימון אמר יעשה מטלית הרקיע כמה דאת אמר (שמות ל"ט ג') וירקעו את פחי הזהב וגו'

בתוך המים – באמצע המים בין מים העליונים למים התחתונים כמו שיש הפרש בין הרקיע למים שעל הארץ כך יש הפרש בין מים העליונים לרקיע הא למדת שהן תלויים במאמר בראשית רבה (ד' ג') וכתבה רש"י. וזה מענין מעשה בראשית⁵⁴ הוא ואל תקוה ממני

⁵³ עי' זהר (ח"א טז ע"ב) ויקרא אלהים וגו', מהו ויקרא, קרא וזמין לאפקא מהאי אור שלים דקיימא באמצעיתא, חד נהירו דאיהו יסודא דעלמא, דעליה קיימין עלמין ומההוא אור שלים עמודא דאמצעיתא, אתפשט יסודא חי עלמין, דאיהו יום מסטרא דימינא. ולחשך קרא לילה, קרא וזמין ואפיק מסטרא דחשך חד נוקבא, סיהרא דשלטא בליליא, ואקרי לילה, רזא דאדנ"י, אדון כל הארץ. תרגום: "ויקרא אלהים וגו'", מהו "ויקרא", קרא והזמין להוציא מהאור השלם הזה שעומד באמצע אור אחד שהוא יסוד העולם, שעליו עומדים העולמות. ומאותו אור שלם, עמוד האמצעי, התפשט יסוד חי העולמים, שהוא יום מצד הימין. "ולחשך קרא לילה", קרא והזמין והוציא מצד החושך נקבה אחת, הלבנה ששולטת בלילה ונקראת לילה, סוד של אדנ"י, אדון כל הארץ.

⁵⁴ עי' זהר (שם יז ע"א) ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים וגו', הכא בפרט, רזא לאפרשא בין מין עלאין לתתאין, ברזא דשמאלא, (נ"א, ואתברי) הכא מחלוקת ברזא דשמאלא, דעד הכא רזא דימינא הוא, והכא איהו רזא דשמאלא

תרגום: "ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים וגו'", כאן הסוד להפריד [בין] מים עליונים לתחתונים במיוחד, בסוד השמאל, (ונבראה) כאן מחלוקת בסוד השמאל, שעד כאן סוד הימין הוא, וכאן הוא סוד השמאל.

דהיינו כאן הפרש בין המידות.

ועיי"ש (יז ע"ב) מין עלאין דכורין, ומין תתאין נוקבי, בקדמיתא הוו מים במים עד דאתפרשו לאשתמודעא מין עלאין ותתאין, דא אלהים (נ"א, מין עלאין), ודא אדנ"י (נ"א, מין תתאין), ודא ה' עילאה וה' תתאה, מה כתיב ויעש אלהים את הרקיע, אתפשטותא דא נטל שמא דא אלהים מין עלאין, ומין תתאין אדנ"י, ועם כל דא כיון דאשתלימו מין דכורין במין נוקבין, שמא דאלהים אתפשט בכלא. ואע"ג דאפרש בין מין עלאין לתתאין, מחלוקת לא אתבטל עד יום תליתאי ואסכים מחלוקת ואתיישב כלא בדוכתיה כדקא יאות

מים עליונים זכרים, ומים תחתונים נקבות. בתחילה היו מים במים, עד שנפרדו להכיר מים עליונים ותחתונים, זה אלהים (מים עליונים), וזה אדנ"י (מים תחתונים), וזו ה' עליונה וה' תחתונה. מה כתוב, "ויעש אלהים את הרקיע". התפשטות זו לקח שם זה אלהים מים עליונים, ומים תחתונים

שאכתוב בו דבר שהענין הוא מסתרי התורה ואין הפסוקים צריכים לביאור הזה כי לא יאריך הכתוב בענינו והפירוש אסור⁵⁵ ליודעיו וכל שכן אלינו

(ז) ויעש אלהים את הרקיע – לשון עשייה בכל מקום תקון הדבר על מתכונתו⁵⁶

ויהי כן – הכתיב בראשון ויהי אור אחר ויאמר אלהים יהי אור אחר האמירה פירש שיצא אל הפועל והיה כאשר נגזר אבל בכאן אחר אמירת יהי רקיע כתוב ויעש אלהים את הרקיע ויבדל ולמה הוסיף ויהי כן אבל הוא לומר שהיה כן תמיד כל ימי עולם ורבי אברהם פירש כי הוא דבק עם הבא אחריו כאשר היה כן קרא לרקיע שמים ואינו נכון

ובבראשית רבה (ד ו) אמרו ויעש אלהים את הרקיע זו אחד מן המקראות שהרעיש בן זומא את העולם ויעש אלהים וכו' והלא במאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהלים לג ו) ואין ההרעשה הזו מלשון ויעש לבדו שהרי ברביעי ובששי כתוב ויעש אבל היה מזה שאמרתי בעבור כי בשאר הימים כתוב אחר האמירה ויהי כן לומר שנהיה כן מיד תיכף אחר האמירה אבל כאן אחר ויאמר אלהים כתוב ויעש זו היא קושיתו ואולי היה לו פירוש נסתר לא רצה לגלות סודו וזה ענין הרעש⁵⁷

אדנ"י, ועם כל זה, כיון שנשלמו מים זכרים במים נוקבים, שם אלהים התפשט בכל. ואף על גב שהפריד בין מים עליונים לתחתונים, מחלוקת לא התבטלה עד יום שלישי, והוסכמה המחלוקת, והכל התיישב במקומו כראוי.

כאן הוא ההפרש שבין ג"ר לז"ת.

⁵⁵ אסור מלשון קשור.

⁵⁶ עי' זהר ח"א יז ע"א ז"ל: קרח הוה שירותא דמחלוקת כפום רוגזא ותוקפא ואתדבק בגיהנם שמאי סופא דמחלוקת כד רוגזא בניחא אצטריך לאתערא מחלוקת דרחימו ולאסכמא ע"י דשמים⁵⁶: ורזא דא יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל (בראשית א ו) דא מחלוקת קדמא אתערו דרוגזא ותוקפא בעא לאפרשא ואתער גיהנם עד דרוגזא ותוקפא אצטנן וכדין ויעש אלה"ם את הרקיע וגו' תרגום: קרח היה ראשית המחלוקת כפי רוגזו וכת, ונדבק בגיהנם. שמאי הסוף של המחלוקת. כשרוגז שקט, צריך לעורר מחלוקת של אהבה ולהסכמה על ידי השמים. וזה סוד "יהי רקיע בתוך המים ויהי מבדיל", זו מחלוקת ראשונה, התעוררות של רוגז וכת, ורצה להפריד והתעורר גיהנם עד שהרוגז והכת הצטננו. ואז, "ויעש אלהים את הרקיע וגו'" ועי' לעיל הערה 54.

⁵⁷ עי' זו"ח & רבי אליעזר ורבי עקיבא הוו אזלי באורחא, א"ל ר"ע ר', אימא לי, הא דכתיב ויאמר אלקים נעשה אדם, למה לא נאמר ויהי כן מיד, כשאר כל הימים, כשהיה אומר הקב"ה דבר, מיד נאמר ויהי כן, וכאן לא נאמר, אלא לאחר שאמר נעשה אדם, כתיב ויברא אלקים את האדם, היה לו לומר ויהי כן:

א"ל, עקיבא, וכי זאת היתה במעשה בראשית ולא יותר, והא כתיב ויאמר אלקים יהי רקיע בתוך המים, ולא נאמר ויהי כן, אלא ויעש אלקים את הרקיע. וכן יהי מאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ, היה לו לומר מיד ויהי כן, וכתיב ויעש אלקים את שני המאורות הגדולים: אלא אימא לך, כל דבר שלא היה בהם הכח האצול מלמעלה, נאמר מיד ויהי כן, שהארץ הוציאה אותם בתשלום כל פעולתם, ולא הוצרכה להמתין לכח העליון, להשלים תשלום אותה הפעולה: אבל בכל דבר ודבר שהוציאה הארץ, וקיום תשלום הפעולה לא היתה בה, הוצרכה להמתין עד שיבא הכח מלמעלה, ויעשה הקיום ושלמות הפעולה:

תרגום: רבי אליעזר ורבי עקיבא היו הולכים בדרך אמר לו רבי עקיבא רבי אמר לי זה נאמר (בראשית א) ויאמר אלהים נעשה אדם למה לא נאמר ויהי כן מיד כשאר כל הימים כשהיה הקדוש ברוך הוא אומר דבר מיד נאמר ויהי כן וכאן לא נאמר אלא לאחר שאמר נעשה אדם כתוב ויברא אלהים את האדם היה לו לומר ויהי כן

אמר לו רבי עקיבא וכי זאת היתה מעשה בראשית ולא יותר והרי כתוב (שם) ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים ולא נאמר ויהי כן אלא ויעש אלהים את הרקיע וכן (שם) יהי מארת ברקיע השמים להאיר על הארץ היה לו לומר מיד ויהי כן וכתוב ויעש אלהים את שני המארת הגדלים אלא אמר לך כל דבר שלא היה בהם הכח האצול מלמעלה נאמר מיד ויהי כן שהארץ הוציאה אותם בתשלום כל פעולתם ולא הצרכה להמתין לכח העליון להשלים תשלום אותה הפעולה אבל בכל דבר ודבר שהוציאה הארץ וקיום תשלום הפעולה לא היתה בה הצרכה להמתין עד שיבא

(ח) ויקרא אלהים לרקיע שמים – ביום השני קראם בשם הזה כאשר הלביש אותם צורת רקיע כי בראשון היו שמים בבריאה אבל אין השם נתפש בהם עד שלבשו הצורה הזו ופירוש השם הזה כאלו הוא נקוד בסגול תחת השי"ן כמלת שלמה (שה"ש א ז) אהיה כעמיה כאלו אמר שמים הם שנקעו ונמתחו כאהל בתוך המים העליונים והתחתונים הודיע בשם הזה סוד יצירתם

ובגמרא במסכת חגיגה (יב א) אמרו מאי שמים שם מים ואם כן הוא יחסר מ"ם אחד להתחברות שתי אותיות שוות כמלת ירובעל (שופטים ו לב ועוד) ויאמר שם מים כלומר שם שקרא למים בלבשם צורה אחרת וזה פשט הכתובים על הדרך הזה שכתב רש"י והוא דעת רב שהזכרנו (בפסוק ו) ויהי שם השמים והארץ בפסוק הראשון על העתיד לקרא להם כי לא יתכן להודיעם רק בלשון הזה

אבל יותר נכון לפי פשט הכתובים שנאמר כי השמים הנזכרים בפסוק הראשון הם השמים העליונים אינם מכלל הגלגלים אבל הם למעלה מן המרכבה כענין ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח הנורא נטוי על ראשיהם מלמעלה (יחזקאל א כב)⁵⁸ ומהם נקרא הקדוש ברוך הוא רוכב שמים (דברים לג כו)⁵⁹ ולא סיפר הכתוב בבריאתם דבר כאשר לא הזכיר

הכח מלמעלה ויעשה הקיום ושלמות הפעלה

⁵⁸ עי' זהר (ח"א כא ע"א) והחיות רצוא ושוב (יחזקאל א יד) דלא יכיל עינא למשלט בהו בגין דאינון רצוא ושוב חיות דאתגליין אינון דההוא אופן קאים בגוייהו ומאן איהו דא מטטרון דאיהו רב ויקיר משאר אלין (נ"א חיילין) ועלאה חמש מאה פרסי חיות דמטמרן אינון תחות תרין אתוון עלאין דאתכסיין י"ה אתוון שליטין על ו"ה אלין רתיכא לאלין וההוא טמירא לכל טמירין דלא אתידע כלל שליט על כלא ורכיב על כלא חיות דאתגליין אינון לתתא תחות אלין עלאין דמטמרן ואתנהרן מנייהו ונטלין בגינייהו חיות עלאין כלהו כלילן ברקיע השמים ועלייהו כתיב (בראשית א יד-טו) יהי מארת ברקיע השמים והיו למאורות ברקיע השמים כלהו תליין בההוא רקיע השמים רקיע שעל גבי החיות דא ההוא דכתיב (יחזקאל א כב) ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח דא ההוא קדמון (נ"א ה' קדמאה) דהא מתמן ולהלאה לית מאן דיכיל לאסתכלא ולמנדע מאי טעמא משום דאיהו סתים במחשבה ומחשבה דקב"ה טמירא סתימא עלאה מחשבה דבר נש בכל עלמא (ס"א לא יכיל) לאתדבקא ולמנדע לה מלין דתליין במחשבה עלאה לית מאן דיכיל לאתדבקא לון מחשבה ממש על אחת כמה וכמה לגו מן מחשבה מאן איהו דעביד רעיוני דהא לית סוכלתנו למשאל כ"ש למנדע אין סוף לית ביה רשומא כלל ולא תליא שאלתא ביה ולא רעיונא לאסתכלותא דמחשבה כלל מגו סתימא דסתימא מריש נחיתו דאין סוף נהיר נהירו דקיק ולא ידיע סתים בסתימו (נ"א ברשימו) כחודא דמחטא רזא סתימא דמחשבה לא ידיע עד דאתפשט נהירו מניה באתר דאית ביה רשימין דאתוון כלהו מתמן נפקן: תרגום: "והחיות רצוא ושוב" שלא יכולה העין לשלוט בהם בגלל שהם רצוא ושוב. חיות שמתגלות הם שאותו האופן נמצא בתוכם, ומי הוא, זה מטטרון, שהוא גדול ונכבד משאר אלה (הצבאות), ועליון חמש מאות פרסות. חיות שמוסתרות הן תחת שתי אותיות עליונות שמתכסות. "ה אותיות שולטות על ו"ה, אלה מרכבה לאלה. ואותו הנסתר של כל הנסתרים שלא נודע כלל שולט על הכל ורוכב על הכל. החיות שמתגלות הם למטה תחת אלה העליונות שנסתרות ומאורות מהן, ומתנהגים בגללם. החיות העליונות כולן כלולות ברקיע השמים, ועליהם כתוב "יהי מארת ברקיע השמים", "והיו למאורת ברקיע השמים", כולם תלויים באותו רקיע השמים. הרקיע שעל גבי החיות, זה אותו שכתוב "ודמות על ראשי החיה רקיע כעין הקרח", זה אותו קדמון (ה' הראשונה). שהרי משם והלאה אין מי שיכול להסתכל ולדעת. מה הטעם, משום שהוא סתום במחשבה, ומחשבת הקדוש ברוך הוא טמירה וסתומה עליונה. מחשבת בן האדם בכל העולם (לא יכול) להתדבק ולדעת אותה, דברים התלויים במחשבה עליונה אין מי שיכול להשיג אותם, המחשבה ממש על אחת כמה וכמה. לפנים מהמחשבה מי הוא שעושה רעיונות, שהרי אין תבונה לשאול, וכל שכן לדעת. אין סוף אין בו רושם כלל, ושאלה לא תלויה בו, ולא רעיון להתבוננות המחשבה כלל. מתוך סתום הסתומים, מראש ירידת האין סוף, מאיר אור דקיק ולא ידוע, סתום בסתימה (ברושם) כחידוד המחט. סוד סתימת המחשבה לא ידוע, עד שמתפשט ממנו אור. במקום שיש בו רשומים של כל האותיות, משם יוצאים.

⁵⁹

(1) ספר הפליאה - ד"ה וראה והבן שהו' הוא מוטה בפנים

המלאכים וחיות המרכבה וכל דבר נפרד שאינו בעל גוף רק הזכיר בשמים שהם נבראים כלומר שקדמותם אפס⁶⁰

ואמר בשני שיהיה רקיע בתוך המים כלומר שיתהווה מן המים הנזכרים שהזכיר בריאתם דבר מרוקע מבדיל ביניהם וקרא גם לאלו הכדורים שמים כשם השמים העליונים הראשונים ולכן יקראם בפרשה (בפסוק יז) רקיע השמים ויתן אותם אלהים ברקיע השמים לבאר שאינם הנזכרים כשם השמים רק הרקיעים שקראם שמים

וגם זה דעת רבותינו הזכירוהו בבראשית רבה (ד ב) אמרו כל רבנין אמרין לה בשם רבי חנניה ברבי פנחס ורבי יעקב ברבי אבין בשם רבי שמואל ברבי נחמן בשעה שאמר הקדוש ברוך הוא יהי רקיע בתוך המים גלדה טיפה האמצעית ונעשו שמים התחתונים ושמי השמים העליונים ומאמר זה יתפשט לכדורי הגלגלים שבהם תחתונים ועליונים נקראים שמי השמים כדכתיב (תהלים קמח ג - ד) הללוהו שמש וירח הללוהו כל כוכבי אור הללוהו שמי השמים והמים אשר מעל השמים אבל השמים הנזכרים בראשון ששם כסאו של הקדוש ברוך הוא דכתיב (ישעיה סו א) השמים כסאי הם הנזכרים בתחלת זה המזמור (תהלים קמח א - ב) הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים הללוהו כל מלאכיו

וזה הלשון נכון בפשט הכתוב עם מה שיש עוד בשם השמים ובשם הכסא סוד נשגב ונעלם כי יש שמים לשמים⁶¹ וכסא לכסא ומוזה אומרים החכמים (ברכות יג א) כדי לקבל עליו עול מלכות שמים⁶² ואמרו (שם ז ב) יראת שמים⁶³ והכתוב אמר די שליטין שמיא (דניאל ד כג)

ד' אחדים והם רגלי הכסא אר"ה שו"ר אד"ם נש"ר, והא' היתר הוא כתר והנה רוכב שמים בעזרן ובגאותו שחקים.

⁶⁰ עי' לעיל הערה 33.

⁶¹ עי' ספר הפליאה (&): ע"י ת"ת ישראל נזונים כולם וזהו והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו וסלם בחסרון ה' הוא גלות הארוך ויעקב בחסרון ה' והסלם עומדת במדה אחרונה הוא הצינור האמצעי ומגיע עד אה"ה הוא כתר עליון, ואמר השמימה ה' ראשונה להרמיז בה' ידיעה השמים עליונים שמים לשמים.

ועי' שם (&): החכמה היא ארץ לכתר והבינה לחכמה וכן כולם וכן שמים לשמים וכסא לכסא ועי' תיקון, (ט ע"א): ועוד קמ"ץ אוקמוהו מארי דקדוק דאיהו תנועה גדולה בגין דאיהו קדמאה דכלהו נקודין דספיראן אף על גב דכלהו שמהן קדישין אתעבידו דא כסא לדא כגון ברא דצריך למפלח לאבוי ולאמיה ולמעבד גרמיה לגבייהו כעבד ושמש וכרסא ומצב תחותיהו הכי אינון ספירן דא לדא ובגין דא אית נקודה מלכא ואית נקודה עבדא לגביה כגון שב"א דאיהו עבד לקמ"ץ ורץ בשליחותיה ומזנב אחריו אבל באתריה מלכא איהו

תרגום: ועוד קמ"ץ פרשוהו בעלי הדקדוק, שהוא תנועה גדולה, משום שהוא ראשון לכל הנקודות של הספירות, אף על גב שכולם שמות קדושים נעשו זה כסא לזה, כמו בן שצריך לעבוד את אביו ואת אמו, ולעשות את עצמו עבד אליהם, ושמש וכסא ומצב⁶⁴ תחתיהם, כך הן הספירות זו לזו, ולכן יש נקודה מלך, ויש נקודה עבד אליו, כמו שב"א שהוא עבד לקמ"ץ, ורץ בשליחותו ומזנב אחריו, אבל במקומו הוא מלך.

⁶² עי' זהר (חלק ג דף כט ע"א): מאן דלא אתעסק באורייתא ובפקודין אית ליה עול מלכות הרשעה ומאן דאתעסק באורייתא ובפקודין אית לון עול מלכות שמים דאיהי ה' בתראה מלכות שמים אתקריאת עול מצות איהי ודאי בגין דבה אתבריו כל ברין דשמיא וארעא הדא הוא דכתיב (בראשית ב ד) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם בה' בראם וכד ייתי שבת ויום טוב נחתת בינה דאיהו יה"ו על ה' דאיהי מלכות שמים נשמה יתרה ואיהי (שמות לב טז) חרות על הלוחות.

תרגום: מי שלא עוסק בתורה ובמצוות יש לו עול מלכות הרשעה, ומי שעוסק בתורה ומצוות יש לו עול מלכות שמים, שהיא ה' אחרונה שנקראת מלכות שמים. עול מצוות היא ודאי, משום שבה נבראו כל הבריות של שמים וארץ, זהו שכתוב (בראשית ב) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם בה' בראם. וכשיבא שבת ויום טוב, יורדת בינה שהיא יה"ו על ה' שהיא מלכות שמים, נשמה יתרה, והיא (שמות לב) חירות על הלוחות.

וכן עי' זהר ח"ב קס ע"ב: ובשעתא דאתי בר נש לקבלא עליה עול מלכות שמים כדן שכינתא

ויש להם מדרש נפלא (ספר הבהיר אות ק) במה שכתוב דאתה תשמע השמים (מ"א ח לב)⁶⁴ וכל זה יראנו נרמז בפסוק הראשון הזוכה לו⁶⁵

והנה בארו הכתובים כי הנבראים הראשונים הם מאין והשאר מוצאם מן החומר הראשון הנברא⁶⁶ ואל יקשה עליך מאמר רבי אליעזר הגדול (פרקי דר"א ג) שאמר שמים מהיכן נבראו מאור לבושו של הקדוש ברוך הוא וכן הוא בבראשית רבה עוד כי בעבור שירצו החכמים עוד להעלות החומר הראשון עד תכלית ולעשותו דק מן הדקים לא יראו שהשמים שהם גוף מתנועע בעל חומר וצורה הם הנבראים מן האין אבל אור הלבוש הוא הנברא הראשון וממנו יצא חומר הממש בשמים ונתן לארץ חומר אחר ואיננו כדקות הראשון והוא שלג שתחת כסא הכבוד⁶⁷ כי כסא הכבוד נברא וממנו היה השלג שתחתיו וממנו נעשה חומר הארץ והנה הוא שלישי בבריאה

(ט) יקוו המים מתחת השמים – היה התהום שהוא מים ועפר כעין המים העכורים וגזר על המים שיקוו במקום אחד מסובב כל הפאות וגזר על העפר שיעלה עד שיראה על המים וייבש ותהיה יבשה שטוחה ראויה לישוב וכן כתוב לרוקע הארץ על המים (תהלים קלז ו) או שמא שתהיה כדורית מקצתה מגולה ורובה משוקעת אשר ידמו היונים במופתיהם הנראים או המפתיים

והנה הן שתי גזרות כלומר שני ענינים נעשים בחפץ אלהים הפך מן הנאות בטבעם כי הראוי לכבודות העפר ולקלות המים כנגדה להיות עמוד הארץ אמצעי והמים מכסים עליה מקיפים אותה מכל צד ועל כן אמר יקוו המים מתחת השמים כלומר אל מקום שפלות ואמר

אתיא ושריא על רישיה וקאים עליה כסהיד לסהדא סהדותא קמי מלכא קדישא דהאי איהו דקא מיחד שמה תרי זמני ביומא ושמה אתיחד עילא ותתא כדקא יאות ועל דא ע' משמע ישראל מאתון רברבן וד' נמי מאתון רברבן למהוי עד קמי מלכא קדישא והא אוקמוה יהו"ה אלהינו יהו"ה ודא הוא רזא דיחודא בתלת סטרין כמה דאוקמיה בוצינא קדישא ואתער ביה בכמה דוכתי ולית לן רשו לאתערא ביה יתיר

תרגום: ובשעה שבא אדם לקבל עליו על מלכות שמים אז השכינה באה ושורה על ראשו ועומדת עליו כעד להעיד עדות לפני המלך הקדוש שזהו מי שמיחד שמו פעמים ביום ושמו מתיחד מעלה ומטה כראוי ולכן ע' משמע ישראל היא מהאותיות הגדולות וגם ד' מהאותיות הגדולות להיות עד לפני המלך הקדוש והרי פרשוה יהו"ה אלהינו יהו"ה וזהו סוד היחוד בשלשה צדדים כמו שבארו המנורה הקדושה והתעורר בו בכמה מקומות ואין לנו רשות להעיר בו יותר.

⁶³ עי' ספר הפליאה (&): ואת הו' בכל מקום זכר, את נקבה הוא ובית דינו. ואין צורך לבא הו' באת ראשון [היינו בפסוק בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ] כי הוא עם השמים אבל את שני צריך ו' כי הוא עם הארץ. וכו', והואיל ויש ו' עם ה"את" א"כ האת הוא של ו' הנקרא שמים, והאת נקרא יראה, א"כ האת שהוא היראה היא של שמים, וזהו יראת שמים, וגם מלכות שמים מלשון של שמים.

עי' ספר עבודת הקודש - חלק א פרק כג, והרמז על ה"א אחרונה שבשם הגדול שהוא הפתח והשער ליי' תפארת ישראל סוד תורה שבכתב, שהוא מפתחות הפנימיות, ואם אין בו יראת שמים שהוא מפתחות החיצונות באי זה פתח יכנס, ואין דרך ופתח להכנס לראות פני המלך יי' צבאות כי אם בפתח עינים, ועליו אמר דוד המלך ע"ה פתחו לי שערי צדק ואחר כך אבא בס אודה יי', ואמר זה השער ליי' צדיקים יבאו בו, והיא סוד יראת שמים יראה שלשם המיוחד הנקרא שמים.

דו וי נייד די עבודת הקודש אפטר וי הב די פליאה?

⁶⁴ בהיר אות ק': ומנלן דשמים הקדוש ברוך הוא, דכתיב (מ"א ה' לב) ואתה תשמע השמים, אטו שלמה התפלל אל השמים שישמעו תפלתם, אלא אותו שנקרא שמו על השמים דכתיב (שם כ"ז) השמים ושמי השמים לא יכללוך, הרי שמו של הקב"ה.

ועי' ר' בחיי בראשית יב ו ד"ה וידוע מדרך הקבלה.

⁶⁵ עי' הערה 63.

⁶⁶ עי' עיל הערה 34.

⁶⁷ עי' ליעל הערה 29, והערה 27.

ותראה היבשה וקרא להם שמות בהיותם לובשים הצורות האלו כי מתחילה היה שמם תהום (י) ויקרא אלהים ליבשה ארץ – יאמר כי שמה הראוי לה יבשה כי בהפרד המים מן העפר היא יבשה אבל יקרא אותה ארץ כשם כלל היסודות הנברא בראשון והטעם כי בעבורה נבראו שתיהן ישוב לאדם שאין בתחתונים מכיר בוראו וזולתו וקרא למקוה המים ימים כאילו הוא ים מים לפי שקרקע המקוה נקרא ים בדכתיב (ישעיה יא ט) כמים לים מכסים וכן ואת הים הוריד מעל הבקר (מ"ב טז יז) כי מפני שהוא מקוה מים גדול יקרא כן וירא אלהים כי טוב – הוא קיומם בחפצו והענין כי כאשר הלבישם הצורה הזו חפץ בהם והיה הקיום כמו שפירשתי (בפסוק ד) וזה מה שאמרו רבותינו (ב"ר ד ו) מפני מה לא נאמר כי טוב בשני לפי שלא נגמרה מלאכת המים לפיכך כתוב בשלישי שני פעמים אחד למלאכת המים ואחד למלאכת היום

(יא) ויאמר אלהים תדשא הארץ דשא – נזר שיהיה בתולדות הארץ כח הצומח ומוליד זרע כדי שיהיה המין קיים לעד

ויתכן שירמוז בארץ הנזכרת בפסוק הראשון שימשך ממנה כח מצמיח והנה נאצלו מכחה היסודות למיניהם ומהם צמחו בגן עדן דשאים ואילנות ומהם בעולם וזהו שאמרו (ב"ר יא ט) בשלישי ברא שלש בריות אילנות ודשאים וגן עדן ועוד אמרו (שם י ו) אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל ברקיע ומכה אותו ואומר לו גדל הדא הוא דכתיב (איוב לח לג) הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ⁶⁸ שומר ואמר שיהיה כל זה למינהו והוא אסור הכלאים כי הזרע אותם מכחיש בכח מעשה בראשית⁶⁹ ועוד אבאר בו בעזרת השם (בויקרא יט יט)

⁶⁸ עי' זהר ח"ב טו ע"ב: כל עשבין דארעא דאתמני עליהון רברבין תקיפין בשמיא כל חד וחד רזא בלחודי כגוונא דלעילא ובגין כך כתיב (ויקרא יט יט) שדך לא תזרע כלאים דכל חד וחד עאל בלחודי ונפיק בלחודי הדא הוא דכתיב (איוב לח לג) הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ וכתב (ישעיה מ כו) לכלם בשם יקרא ומה (די) בכל מה דבעלמא רזא בלחודי ולא בעא קודשא בריך הוא לגלאה לון ולערבבא לון וקראן בשמהון

תרגום: כל עשבי הארץ שממונים עליהם גדולים תקיפים בשמים לכל אחד ואחד סוד לבדו כדוגמא שלמעלה ולכן כתוב שדך לא תזרע כלאים שכל אחד ואחד נכנס לבדו ויוצא לבדו זהו שכתוב הידעת חקות שמים אם תשים משטרו בארץ וכתוב לכולם בשם יקרא ומה שבכל מה שבעולם סוד בלבדו ולא רצה הקדוש ברוך הוא לגלות אותם ולערבב אותם וקראם בשמות

⁶⁹ עי' זהר ח"ג פו ע"א: ת"ח כד ברא קב"ה עלמא אתקין כל מלה ומלה כל חד וחד בסטרוי ומני עלייהו חילין עלאין ולית לך אפי' עשבא זעירא בארעא דלית ליה חילא עלאה לעילא וכל מה דעבדין בכל חד וחד (תרי נוסחי) וכל מה דכל חד וחד עביד כלא הוא בתקיפו דהוא חילא עלאה דממנא עליה לעילא וכלהו נימוסין גזירין מדינא על דינא נטלין ועל דינא קיימין לית מאן דנפיק מן קיומיה לבר וכלהו ממנן מן יומא דאתברי עלמא מתפקדן שלטונין על כל מלה ומלה וכלהו נטלין על נמוסא אחרא עלאה דנטלין כל חד וחד כמה דכתיב (&) ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה כיון דנטלין ההוא חק כלהו אקרון חקות וההוא חק דאתיהיב להו מן שמייא קא אתי וכדין אתקרון חקות שמים ומנלן דמן שמים קא אתיין דכתיב (&) כי חק לישראל הוא ועל דא כתיב (&) את חקותי תשמרו בגין דכל חד וחד ממנא על מלה ידיעא בעלמא בההוא חק בגין כך אסיר למחלף זינין ולאעלא זינא בזינא אחרא בגין דאעקר לכל חילא וחילא מאתרייהו (ואכחיש פמליא של מעלה) ואכחיש פומבי דמלכא:

תרגום: בא וראה כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם, תיקן כל דבר ודבר כל אחד ואחד בצדו, ומנה עליהם כחות עליונים. ואין לך אפילו עשב קטן בארץ שאין לו כח עליון למעלה, וכל מה שעושים עם כל אחד ואחד (שתי נוסחאות), וכל מה שכל אחד ואחד עושה, הכל הוא בחזק של אותו הכח העליון שממונה עליו למעלה. וכל ההנהגות גזירות מן הדין, על דין הם נוסעים, ועל הדין הם עומדים. אין מי שיוצא ממקומו החוצה, וכל הממונים מיום שנברא העולם נתמנו שליטים על כל דבר ודבר, וכולם מתנהגים על הנהגה אחרת עליונה שנוטלים כל אחד ואחד, כמו שכתוב ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה, כיון שנוטלים אותו חק, כולם נקראים חקות, ואותו החק שנתן להם בא משמים, ואז נקראים חקות שמים. ומנין שבאים משמים, שכתוב כי חק לישראל הוא, ועל כן

וכתב רבינו שלמה דשא עשב לא דשא לשון עשב ולא עשב לשון דשא שלשון דשא לבישת הארץ בעשבים ואין לומר דשא פלוני וכל שרש לעצמו נקרא עשב ואין דברו זה נכון שאם כן לשון דשא לא יתרבה וחכמים אומרים הרכיב שני מיני דשאים מהו (חולין ס א) והרב עצמו מזכיר דשאים

אבל דשא הוא הקטן הצומח ועשב הוא הגדול המזריע ולכן יאמר תדשא הארץ ולא יתכן לומר תעשיב וכל קטן הצומח מן הארץ יקרא דשא אף באילנות ולכן ימשך תדשא הארץ עץ פרי כי לא אמר תדשא הארץ דשא עשב ותוציא עץ פרי והנה הוא כמעט צמיחה וכן כי דשאו נאות מדבר כי עץ נשא פרי (יואל ב כב)

ואני תמה איך לא הזכיר הכתוב אילני הסרק ואיך צוה בעץ פרי לבדו ואולי בזה נתעוררו רבותינו שאמרו (ב"ר ה ט) אף אילני סרק עשו פירות ואם כן נאמר כי מקללת ארורה האדמה (להלן ג יז) היו סרק

ויתכן שיהיה פירוש הכתוב תצמיח הארץ צמח ועשב מזריע זרע ועץ עושה פרי והנה בתחילה גזר בעשבי הסרק ובאילני הסרק וממה שאמר עושה פרי אשר זרעו בו (פסוק יב) נלמוד כי כל האילנות יצמחו מזרעם אף על פי שהמנהג במקצתם ליטע מהם הענף (יב) וירא אלהים כי טוב – קיום המינין לעד והנה לא נתיחד יום למאמר הזה לבדו מפני שאיננו מעשה מיוחד כי הארץ כאשר תצמיח או שתהיה ארץ מליחה אחת היא

(יד) יהי מאורות – הנה האור נברא ביום ראשון ומאיר ביסודות וכאשר נעשה הרקיע בשני הפסיק באור ומנע אותו מהאיר ביסודות התחתונים והנה כאשר נבראת הארץ בשלישי היה בה חשך ולא אור ועתה ברביעי רצה הקדוש ברוך הוא שיהיו ברקיע מאורות מגיעים אור לארץ וזה טעם ברקיע השמים להאיר על הארץ כי האור היה למעלה מן הרקיע ולא האיר על הארץ

וענין יהי מאורות כי מחומר השמים גזר בראשון שיהיה אור במדת היום ועתה גזר שיתגשם ויתהוו ממנו גוף מאיר ביום גדול האורה וגוף אחר קטן האורה מאיר בלילה ויתלו שניהם ברקיע השמים שיאירו גם למטה ויתכן כי כמו ששם בארץ כח הצמיחה במקומות ממנה כן שם ברקיע מקומות מוכנים ומזומנים לקבל האורה והגופים האלה מקבלי אור מזהירים כגון האספקלריאות ואבני השם⁷⁰ ולכן יקראם מאורות לא אורים אף על פי שקראם המזמור כן (תהלים קלו ז)

להבדיל בין היום ובין הלילה – כתב רש"י משננו האור הראשון אבל בששת ימי בראשית שמשו האור והחשך זה ביום וזה בלילה ואיני רואה שיהיה זה דעת רבותינו

כתוב את חוקותי תשמרו, משום שכל אחד ואחד ממונה על דבר ידוע בעולם באותו החק, לכן אסור להחליף מינים ולהכניס מין במין אחר, משום שעוקר את כל כח וכח ממקומו, (ומכחיש פמליא של מעלה) ומכחיש את פרסום המלך.

ועי' ספר הפליאה (&): ובכלל כי ששת ימים שלא לזרוע כלאים או זרעים בכרם ולא להרביע בהמה מין שלא במינו לפי שבכל מעשה בראשית נאמר למינהו, והסוד שלא לעכב ולא לערבב הכחות המגדילים הצמחים להיות יונקים מין שלא במינו וזהו את מצותי תשמרו דברים שחקקתי לך מששת ימי בראשית.

⁷⁰ עי' זהר ח"ג לג ע"ב: רבי אלעזר אמר יהי מארת אספקלריאה דלא נהרא מגרמה⁷⁰ אלא על ידא דנהורין עלאין דנהרין לה⁷⁰ כעשיתא דלקטא נהורא דנהיר תרגום: רבי אלעזר אמר, "יהי מארת", אספקלריה שלא מאירה מעצמה, אלא על ידי אורות עליונים שמאירים לה, כמו עשית שמקבלת אור שמאיר.

המזכירים גניזה על האור הראשון אבל לדעתם האור הראשון שמש שלשה ימים וברביעי נאצל ממנו ונעשו בו אז ממנו שני המאורות האלה כמו שאמרו (ב"ר יז ה) גובלת אורה של מעלה גלגל חמה כי לפי שלא היה העולם הזה ראוי להשתמש באור ההוא בלי אמצעות גנוז לצדיקים לעולם הבא ושמשו בגובלת הזו מיום רביעי⁷¹ ואילך כך אמרו בבראשית רבה (ג ו) תני אורה שנבראת בששת ימי בראשית להאיר ביום אינה יכולה מפני שהיא מכהה גלגל חמה בלילה אינה יכולה שלא נבראת להאיר אלא ביום והיכן היא נגנזה והיכן היא מתקנת לצדיקים לעתיד לבא שנאמר (ישעיה ל כו) והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתים כאור שבעת הימים שבעה אתמדה לא שלשה הן כאינש דאמר כן אנא מפקיד לשבעה יומי דמשתותי כלומר לשון בני אדם הוא שיאמר אני מפקיד ושומר זה הבשר לשבעת ימי המשתה שלי לא שישפיק לו לשבעה כולם אלא שיוציא אותו בתוכם וכך אמרו שבעת הימים כאור שהיה בימים ההם במקצתם ושם אמרו עוד (ב"ר ג ו) ויבדל רבי יהודה ברבי סימון אמר הבדילו לו ורבנן אמרין הבדילו לצדיקים לעתיד לבא

ואם תוכל לדעת כוונתם באמרם בברכת הלבנה עטרת תפארת לעמוסי בטן⁷² תדע סוד האור הראשון והגניזה וההבדלה שאמר הבדילו לו וסוד שני המלכים המשתמשים בכתר אחד כאשר בסוף שיהיה אור הלבנה כאור החמה אחר שיהיה אור החמה שבעתים⁷³

⁷¹ עי' לש"ו דע"ה ח"ב דרוש ד ענף כה סימן ד ישוב הסתירה והעניין, שביום א' דמעשה בראשית האיר האור הראשון עד סוף האצילות בלי מסך כלל. ואפילו דרך הקד"א עדיין היה משמש האור בכל תוקפו כל ג' הימים הראשונים, והוא מכיוון שג' הימים הראשונים הם דרגא דחג"ת, שהם למעלה מן הפרסא, וביום הרביעי נסתלק לעילא. אך לצורך בריאת האדם (שהוא תכלית הכוונה בכל הבריאה כולה) ביום הששי, שהוא יסוד (שבכוחה להסתלק למעלה למעלה), חזר האור הגנוז ונתגלה שנית ע"ד שהאיר בג' הימים הראשונים ע"י הקד"א, ובאותו האור נברא אדה"ר.

⁷² עי' זהר ח"ב (דף קפח ע"א) ולבתר דאתחזי' סיהרא דיאותו לאורה מברך עליה ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר במאמרו ברא שחקים וברוח פיו כל צבאם ובמי מתקדשת ומתברכת בתפארת בגין דאיהו עטרת תפארת לעמוסי בטן.

ועי' (שער מאמרי רז"ל &) והנה כתר דידה מקומו בת"ת שלו וז"ש עטרת ת"ת לעמוסי בטן. כי עטרת דידה היא בת"ת דידה מחציו ולמטה שהיא סוד הבטן אשר שם המעין אשר היו הנשמות של בני ישראל גנוזות קודם נתינתם ברחם הנוק' וזמ"ש לעמוסי בטן הם ישראל הנק' עמוסים מני בטן. ⁷³ עי' חולין &)

(15) ספר הפליאה - ד"ה ויעש אלהים את שני המאורות

ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה ואת הככבים המאורות הללו הם המאורות שאמר אלהים יהי אור ויהי אור והתחלת אצילותם אור הלבנה כאור החמה כי בשוה היו וכאחת היו יונקים זהו ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים. ואח"כ נקרא אור הלבנה קטן וזהו את המאור הקטן, א"ל ר' ולמה הקטינה, א"ל כי הלבנה שהיתה כמו החמה אמרה לבינה די בא' שיהיה פועל ולמה ישתמשו שני מלכים בכתר א' אמרה הבינה לכי ומעטי את עצמך. ומהו המיעוט שאינה באה אל המלך כבתחלה רק באמצעות קו השוה. וראה והבן שאין לה אור מצד עצמה רק המגיע אליה מקו השוה. הוא ת"ת היש מיעוט גדול מזה, ולעתיד לבא יהיה אור הלבנה כאור החמה וישתמשו ב' מלכים בכתר א' ויהי' ה' אחד ושמו אחד, כי הלבנה והחמה יתחברו חיבור שלם. א"ל ר' ולמה הוציאה דיבור כזה מפיה לא ידע הב"ה מה עשה אבל קבלה ודברה בפניו, א"ל בני דורשת טוב לעצמה וסברה להעמידה מלך בשש קצוות ובעבור שקדמה לדבר בפניו אמר לה תגזור למטה ממך והחמה יגזור עלך. א"ל ר' א"כ יכתוב ויעש אלהים את המאורות ולא יכתוב את שני ומיעוט רבים שנים א"ל בני אני תמה עליך אם נבוא בזה לדעת מלות ונקוד וטעם לא יסיקו כל קלפים וכל קולמסי העולם. א"ל אדוני מה הם הדברים הללו בהמה חסרה

ועי' שער מיעוט הירח פרק ב:

(36) ספר עץ חיים - שער לו פרק ב

רק המלכות שבה שהיא נקודה א' כלולה מ' תחת אחורי היסוד של ז"א. וזהו ענין לכי ומעטי את עצמך שנסתלקו ט"ס שלה העליונים ועלו בז"א והיא נשארת נקודה מעוטה וירדה תחת אחורי היסוד וענין מיעוט הירח היה ביום ד'. אח"כ ביום ו' חזרה להתגדל בבחי' הג' הנ"ל היתה פרצוף שלם

והיו לאותות – השנוי שיולידו ויעשו ממנו אותות ומופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן (יואל ג ג) כלשון ומאותות השמים אל תחתו (ירמיה י ב) ולמועדים – זרע וקציר וקור וחום וקיץ וחורף (להלן ח כב) ולימים – מדת יום ומדת לילה

ושנים – שישלימו מהלכם ויוסיפו שנית לשוב בדרך אשר הלכו בה ושנת החמה בשם"ה יום ושנת הלבנה בשלשים יום

(טו) והיו למאורות ברקיע השמים להאיר על הארץ – הוסיף שיהיה אורם מגיע לארץ כי אפשר שיראה להם אור בשמים ויעשו כל המעשים הנזכרים מבלי שיאירו בארץ ולכך אמר שיהיו למאורות ברקיע השמים ומביט בארץ ויאירו עליה

(טז – יז) ויעש אלהים ויתן אותם אלהים – מלמד שלא נהיו אלו המאורות מגוף הרקיע אבל גופים (נטבעים) נקבעים בו

(יח) ולמשול ביום ובלילה – ענין הממשלה דבר אחר מבלי האורה שהזכיר כי יכלול מה שאמר תחלה והיו לאותות ולמועדים כי יש להם ממשלה בארץ בשנוייה אשר יולידו בה וממשלה בהווייה ובהפסד בכל השפלים כי השמש בממשלתו ביום יצמיח ויוליד ויגדל בכל החמים והיבשים והירה בממשלתו יפרה במעינות ובימים וכל הלחים והקרים ועל כן אמר סתם ולמשול ביום ובלילה כי ממשלת השפלים להם

ויתכן⁷⁴ שהממשלה עוד כח אצילות שהם מנהיגי התחתונים ובכחם ימשול כל מושל והמזל הצומח ביום ימשול בו והמזל הצומח בלילה ימשול בה כענין שכתוב (דברים ד יט) אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים והוא מה שאמר הכתוב (תהלים קמז ד) מונה מספר לכוכבים לכלם שמות יקרא וכן לכלם בשם יקרא (ישעיה מ כו) כי קריאת השמות היא ההבדלה בכחותם לזה כח הצדק והיושר ולזה כח הדם והחרב וכן בכל הכחות כידוע באצטגנינות והכל בכח עליון ולרצונו ולכך אמר גדול אדונו ורב כח (תהלים קמז ה) כי הוא גדול על כולם ורב כח עליהם וכן אמר מרוב אונים ואמיץ כח (ישעיה מ כו)

ועל דרך הסוד שרמזתי לך תהיה ממשלה גמורה באמת

ולהבדיל בין האור ובין החשך – אמר רבי אברהם כי בצאת השמש ביום ואור הלבנה בלילה יבדילו בין האור ובין החשך ולפי דעתי כי האור הנזכר בכאן הוא היום והחשך הוא הלילה כי כן שמם כמו שאמר (לעיל פסוק ה) ויקרא אלהים לאור יום ולחשך קרא לילה והנה בכל מעשה בראשית יזכיר הכתוב הצוואה ויספר המעשה ובכאן צוה והיו למאורות (לעיל טו) וספר ויתן אותם אלהים (לעיל יז) ואמר ולמשול ביום ובלילה שיהיה זה מושל ביום וזה מושל בלילה והממשלה הוא מה שצוה והיו לאותות ולמועדים (לעיל יד) וספר שאין ממשלת שניהם שוה אבל להבדיל בין האור ובין החשך כי הגדול ימשול ביום ויהיה כולו אור גם במקום שאין השמש מגיע והקטן ימשול בלילה ויהיה חשך וזולתי הירה שיגיה חשכו והיא הצוואה שאמר להבדיל בין היום ובין הלילה (שם) כמו ויבדל אלהים בין האור ובין החשך (לעיל ד)

(כ) ישרצו המים שרץ – כתב רש"י כל דבר חי שאינו גבוה מן הארץ קרוי שרץ בעוף כגון זבובים בשקצים כגון נמלים ותולעים בבריות כגון חולד ועכבר וכיוצא בהם וכל הדגים ומה יאמר הרב בפסוק ואתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה שנאמר בנח ובניו (להלן ט ז) וכן אשר

⁷⁴ עי' בר' בחיי שהבאנו זוהר שמות, ויתכן שצריכים לשים כאן ולציין שם.

שרצו המים ראוי לפי הדעת הזו שיאמר אשר שרצו במים ועופות רבים שאינם גבוהים מן הארץ כגובה החולד העכבר והעטלף קטן הרגלים מאד ולמה לא יקרא שרץ העוף ודעת אונקלוס שענין שריצה כמעט תנועה אמר בשרץ וברמש ריחשא דרחיש ויפה פירש ויקראו השרצים כן בעבור שתנועתם תמידית ויתכן שהוא לשון מורכב יקרא שרץ שהוא רץ ורמש שהוא רומש הארץ לא ישקוט ולא ינוח ודע כי כל העוף אשר לו ארבע רגלים יקרא שרץ העוף (ויקרא יא כ – כג) מפני שברגליו יסמוך וינוע כשרצים ואשר איננו כן יקרא עוף כנף שעיקר תנועתו לעופף ויהיה טעם ושרצו בארץ ופרו ורבו על הארץ (להלן ח יז) שיהיו מתהלכים בכולה ויפרו וירבו עליה שרצו בארץ ורבו בה (להלן ט ז) התנועעו בכולה ותרבו בה והוא טעם הכפל ורבו שני פעמים בפסוק

ואם כן נפרש אשר שרצו המים (להלן פסוק כא) אשר הניעו והולילו המים וכן ושרץ היאור צפרדעים (שמות ז כח) וכן פרו וישרצו (שם א ז) שפרו ורבו וינועו לרובם עד שתמלא הארץ מהם אבל אונקלוס פתר בשרצו בארץ (להלן ט ז) ענין תולדה איתלילו בארעא כי הוא עשה הלשון מושאל מן השרצים ואתם פרו ורבו כשרצים בארץ ורבו בה וכן פרו וישרצו (שמות א ז) שהיו בתולדותם כשרצים לרוב

ועוף יעופף על הארץ – ביום הזה היה מאמר הבריאה במים והיה ביום הששי בארץ אם כן פירוש ועוף יעופף על הארץ נמשך ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף שיעופף והכתוב שאמר ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ואת כל עוף השמים (להלן ב יט) כאלו אמר ויצר ה' אלהים את כל חית השדה מן האדמה ויצר את כל עוף השמים ורבים כמוהו וכן דעת רבי אליעזר הגדול בפרקיו (ריש פרק ט) שאמר בחמישי השריץ מן המים כל עוף כנף אבל בגמרא (חולין כז ב) נחלקו בו יש אומרים כן שמן המים נבראו ויש אומרים שהעוף משניהם נברא אמרו מהרקק נבראו ואם כן בעבור שתולדותם היתה במים והרקק בקרקע הים הוא מפני זה היה המאמר בהם ביום החמישי

וכן אמר ישרצו המים שרץ נפש חיה כי הדגים גופם ונפשם מן המים בדבר האלהים שהביא להם רוח מן היסודות לא כאדם שהפריד גופו מנפשו כמו שאמר ויצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים (להלן ב ז) ולא הזכיר בשלישי בצומח נפש כלל כי אין כח הגדול נפש רק בבעלי התנועה בלבד היא

ועל דעת היונים שאומרים כשם שאין הגדול במתנועע רק בנפש כך בצומח בנפש יגדל יהיה הפרש כי זאת נפש חיה כלומר נפש שיש בו חיות כי יש נפש אין בה חיות והיא נפש הצומחת והזכירו רבותינו (ב"ר מא א) באילני התמרים תאוה ואולי הוא כח בצמיחה לא יקרא נפש

(כא) ויברא אלהים את התנינים הגדולים – בעבור גודל הנבראים האלה שיש מהם אורכם פרסאות רבות הגידו היונים בספריהם שידעו מהם ארוכים חמש מאות פרסה ורבותינו גם כן הפליגו בהם (עיי' ב"ב עג ב) בעבור זה ייחס בהם הבריאה לאלהים כי הוא שהמציאם מאין מבראשית כאשר פירשתי לשון בריאה (לעיל פסוק א) וכן יעשה באדם למעלתו להודיע כי הוא מוצא מאין עם דעתו ושכלו

ואני תמה למה לא אמר ביום הזה ויהי כן ואולי לא יתכן להזכיר ויברא אחרי ויהי כן כי מבראשונה ידבר ורבותינו אמרו (בבא בתרא עד ב) כי התנינים הגדולים הוא לויתן ובת זוגו שבראם זכר ונקבה והרג הנקבה ומלחה לצדיקים לעתיד לבא ואפשר כי מפני זה לא היה ראוי שיאמר בהם ויהי כן כי לא עמדו עוד

(כב) ויברך אותם אלהים לאמר – גזר בהם הברכה ואמר בהם שיפרו וירבו כלומר שיעשו פירות רבים שיוציא האחד רבים כמותו וענין הברכה בילידה כענין שאמר וברכתיה והיתה לגוים (להלן יז טז)

וגם בצמחים תבא לשון ברכה (ויקרא כה כא) וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית אבל לא נאמר כן בשלישי לפי שהנבראים בכל בעלי הנפש היו שנים בלבד זכר ונקבה למיניהם כענין באדם והוצרכו לברכה שירבו מאד אבל בצמחים צמחו על פני כל האדמה רבים מאד כאשר הם היום

ולא אמר בבהמות ובחיות ברכה שמוזאת הגזירה שגזר בבעלי הנפש התנועה שבמים הרבוי נתרבו בעלי נפש התנועה שבארץ כי בעלי נפש היה שאינה מדברת כולם ענין אחד בכריאתם ורבותינו אמרו (ב"ר יא ג) כי בעבור היות בני אדם צדים מהם ואוכלים הוצרכו לברכה

ומלאו את המים בימים – בירך אותם שימלאו לרובם הימים אף הנחלים והאגמים או שמלואם בימים הוא כי בנחלים מעטים הם

והעוף ירב בארץ – אף על פי שבריותו מן המים ברכתו תהיה בארץ שיפרו וירבו עליה כי אין בעוף שיטיל ביציו במים ויגדלו שם רק השוכנים תמיד במים וניזונים מהם עושים ביציהם בארץ ונולדים בה

(כד) בהמה – הם המינים האוכלים עשב בין ישובי בין מדברי

וחיתו ארץ – אוכלי הבשר יקרא חיות וכלם יטרופו

ורמש – כתב רש"י הם שרצים נמוכים ורומשים על הארץ נראין כאילו נגררין והנה בפרשה הזאת (להלן פסוק כח) ובכל החיה הרומשת על הארץ וכתוב (להלן ז כא) ויגוע כל בשר הרומש על הארץ בעוף ובבהמה ובכל השרץ השורץ על הארץ וכתוב (תהלים קד כ) בו תרמוש כל חיתו יער אבל פירוש רמישה כענין בסמ"ך מן תרמסנה רגל (ישעיה כו ו) וחביריו ואמר בחיה ובבהמה רומש על הארץ ושרצים הנגררים רמש האדמה בעבור שדריכתם באדמה בכל גופם

(כו) ויאמר אלהים נעשה אדם – נתייחד בעשיית האדם מאמר בעבור גודל מעלתו כי אין

טבעו כטבע החיה והבהמה אשר ברא במאמר הקודם לו

והפשט הנכון במלת נעשה הוא מפני שכבר הראית לדעת (לעיל פסוק א) כי האלהים ברא יש מאין ביום הראשון לבדו ואחר כך מן היסודות ההם הנבראים יצר ועשה וכאשר נתן במים כח השרוץ לשרוץ נפש חיה והיה המאמר בהם ישרצו המים והיה המאמר בבהמה תוצא הארץ אמר באדם נעשה כלומר אני והארץ הנזכרת⁷⁵ נעשה אדם שתוציא הארץ הגוף

⁷⁵ עי' זו"ח (&): כד ברא קב"ה עלמא הוה עיקרא דכלא מיא ומן מיא אשתיל כל עלמא ועבד קב"ה תלתא אומנין דיעבדון אומנותיה בהאי עלמא ואלין אינון שמיא וארעא ומיא ועל ידוי דאלין אתברי כל מה די בעלמא דין וכו'

כד אתא יומא שתיתאה כלהו הוו זמינין למברי כשאר יומין אמר לון הקב"ה לא שום חד מנכון יכיל למעבד בריה דא בלחודי כשאר כל בריין דהוו עד כאן אלא כולכון תתחברון כחדא ואנא עמכון ונעביד אינשא דהא אתון לא תיכלון למעבדיה בלחודיכון אבל גופא יהא דילכון תלתיכון ונשמתא דילי ולפיכך קרא לון קב"ה ואמר לון נעשה אדם אנא ואתון אנא נשמתא ואתון גופא וכך הוא דגופא הוא מתלתהון והוו אומנין בעובדא דבראשית ונשמתא יהבה ק"בה דאשתתף עמהון בה תרגום: כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם המים היו העקר של הכל וממים השתיל את כל העולם ועשה הקדוש ברוך הוא שלשה אמנים שיעשו את אמנותו בעולם הזה ואלו הם שמים וארץ ומים ועל ידי אלו נברא כל מה שבעולם הזה וכו'

מיסודיה כאשר עשתה בבהמה ובהיה כדכתיב (להלן ב ז) וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויתן הוא יתברך הרוח מפי עליון כדכתיב (שם) ויפח באפיו נשמת חיים ואמר בצלמנו כדמותנו – כי ידמה לשניהם במתכונת גופו לארץ אשר לוקח ממנה וידמה ברוח לעליונים שאינה גוף ולא תמות ואמר בכתוב השני בצלם אלהים ברא אותו לספר הפלא אשר נפלא בו משאר הנבראים וזה פשט המקרא הזה מצאתיו לרבי יוסף הקמחי והוא הנראה מכל מה שחשבו בו

ופירוש צלם כמו תאר וצלם אנפוחי אשתני (דניאל ג יט) וכן אך בצלם יתהלך איש (תהלים לט ז) בעיר צלם תבזה (שם עג כ) תאר מראיתו ודמות הוא דמיון בצורה ובמעשה כי הקרובים בענין יקראו דומים זה לזה⁷⁶

והנה האדם דומה לתחתונים ולעליונים בתאר והדר כדכתיב (תהלים ח ו) וכבוד והדר תעטרוהו והוא מגמת פניו בחכמה ובדעת וכשרון המעשה ובדמות ממש שידמה גופו לעפר ונפשו לעליונים⁷⁷

וירדו בדגת הים – בעבור היותו זכר ונקבה אמר וירדו בדגת הים לשון רבים ובבראשית רבה (ז ה) אמרו תוצא הארץ נפש חיה למינה אמר רבי אלעזר נפש חיה זו רוחו של אדם הראשון ולא יתכן שיאמר רבי אלעזר כי תוצא הארץ יתפרש בנפשו של אדם הראשון כלל אלא שיתכוין למה שהזכרתי לומר כי יצירת האדם ברוחו הוא הנפש אשר בדם נעשה מן הארץ כמאמר החיה והבהמה כי כל נפשות התנועה נעשו יחד ואחר כן ברא להם גופות עשה תחילה גופי הבהמה והחיה ואחר כך גוף האדם ונתן בו הנפש הזו ואחר כך נפח בו נשמה עליונית כי הנפש הנפרדת אשר בו היא שנתחד בה מאמר אחר אל האלהים אשר נתנה כדכתיב (להלן ב ז) ויפח באפיו נשמת חיים

ודרך האמת בפסוק הזה יודע למשכיל בפסוק השני ואפשר שנתכוין לו רבי אלעזר ודרש בתוצא הארץ ארץ החיים שתוצא נפש חיה למינה לעולם עומדת וכן מה שאמר זכר ונקבה (ברא אותם) [בראם] (להלן ה ב) כי היתה הבריא מתחלה מזכר ונקבה ונשמתו כלולה בהם אבל היצירה היתה יצירה לאדם ובנין צלע לאשה כאשר יספר בסוף ולכן הזכיר כאן בריאה ובפרשה של מטה הזכיר יצירה והמשכיל יבין⁷⁸

כשבא היום הששי כלם היו מזמנים לברא כמו שאר הימים אמר להם הקדוש ברוך הוא שום אחד מכם לא יכול לעשות הבריה הזו לבדה כמו שאר כל הבריות שהיו עד כאן אלא כלכם תתחברו יחד ואני עמכם ונעשה אדם שהרי אתם לא תוכלו לעשותו לבדכם אבל הגוף יהיה של שלשתכם והנשמה שלי

ולפיכך קרא להם הקדוש ברוך הוא ואמר להם נעשה אדם אני ואתם אני את הנשמה ואתם את הגוף וכך הוא שהגוף הוא משלשתם שהיו אמנים במעשה בראשית ואת הנשמה נתן הקדוש ברוך הוא שהשתתף עמהם בה ועי' לקמן הערה הבאה.

⁷⁶ עי' זהר ח"א יג ע"ב: פקודא תשיעאה למיחן למסכני ולמיהב לון טרפא דכתיב (בראשית א כו) נעשה אדם בצלמנו כדמותנו נעשה אדם משותפא⁷⁶ כלל דבר ונוקבא בצלמנו עתירי כדמותנו מסכני⁷⁶ דהא מסטרא דזכורא עתירי ומסטרא דנוקבא מסכני תרגום: מצוה תשיעית: לחון את העניים ולתת להם טרף, שכתוב "נעשה אדם בצלמנו כדמותנו", נעשה אדם, משותף, כלל של זכר ונקבה. "בצלמנו", עשירים, "כדמותנו", עניים. שהרי מצד הזכר עשירים, ומצד הנקבה עניים.⁷⁷

(1) מדרש הנעלם פרשת בראשית מאמר נעשה אדם וכשזרק בו נשמה, קם על רגליו, ונדמה לתחתונים ולעליונים. נדמה גופו לארץ. ונשמתו לעליונים, בתואר, והדר, וכבוד, באימה, וביראה. הה"ד, וכבוד והדר תעטרוהו: ⁷⁸ עי' לעיל בהערות הקודמת, ועי' ח"ב יב ע"א: ורזא דמלה אוליפנא דמשמע דאב ואם אית

וטעם וירדו – שימשלו בחזקה בדגים ובעוף ובבהמה ובכל הרמש והבהמה תכלול החיה ואמר ובכל הארץ – שימשלו בארץ עצמה לעקור ולנתוץ ולחפור ולחצוב נחשת וברזל ולשון רדייה ממשלת האדון בעבדו

(כח) ויברך אותם אלהים – זו ברכה ממש לפיכך כתוב בה ויאמר להם אלהים אבל למעלה כתוב ויברך אותם אלהים לאמר יפרש שהברכה היא המאמר שנתן בהם כח התולדה לא דבור אחד שיהיו בו מבורכים

ומלאו את הארץ – ברכה שימלא העולם לרובם ולפי דעתי יברך אותם שימלאו כל הארץ ויפרדו הגוים למשפחותם בקצוי תבל לרובם ולא יהיו במקום אחד כמחשבת אנשי דור הפלגה

וכבשוה – נתן להם כח וממשלה בארץ לעשות כרצונם בבהמות ובשרצים וכל זוחלי עפר ולבנות ולעקור נטוע ומהרריה לחצוב נחשת וכיוצא בזה וזה יכלול מה שאמר ובכל הארץ (לעיל פסוק כו)

ורדו בדגת הים – אמר שיהיו רודים גם בדגי הים הנכסים מהם ובעוף השמים שאינם עמהם באדמה גם בכל חיה רעה וסדר אותם כבריאתם הדגים והעוף תחלה והחיה אחר כן וכך אמר הכתוב (תהלים ח ז – ט) תמשילוהו במעשה ידך כל שתה תחת רגליו צונה ואלפים כלם וגם בהמות שדי צפור שמים ודגי הים וגו' ורבותינו שמו הפרש בין כבישה ורדייה

(כט) הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע – לא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר אך כל ירק עשב יאכלו יחדיו כלם וכשבאו בני נח התיר להם בשר שנאמר (להלן ט ג) כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל כירק עשב שהתירתי לאדם הראשון התירתי לכם את כל לשון רש"י וכן פירש הרב במסכת סנהדרין (נמ ד"ה לא הותר) ולכל חית הארץ לכם ולחיות נתתי העשבים ואת האילנות ואת כל ירק עשב לאכלה ואם כך יהיה פירוש את כל ירק עשב לאכלה ואת כל ירק עשב

ואינו כן אבל נתן לאדם ולאשתו כל עשב זרע זרע וכל פרי עץ ולחית הארץ ולעוף השמים נתן כל ירק עשב לא פרי העץ ולא הזרעים ואין מאכלם יחד כלם בשוה אך הבשר לא הורשו בו עד בני נח כדעת רבותינו והוא פשוטו של מקרא

והיה זה מפני שבעלי נפש התנועה יש להם קצת מעלה בנפשם נדמו בה לבעלי הנפש המשכלת ויש להם בחירה בטובתם ומזוניהם ויברחו מן הצער והמיתה והכתוב אומר מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ (קהלת ג כא)

וכאשר חטאו והשחית כל בשר את דרכו על הארץ ונגזר שימותו במבול ובעבור נח הציל מהם לקיום המין נתן להם רשות לשחוט ולאכול כי קיומם בעבורו

ועם כל זה לא נתן להם הרשות בנפש ואסר להם אבר מן החי והוסיף לנו במצות לאסור כל דם מפני שהוא מעמד לנפש כדכתיב (ויקרא יז יד) כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא ואמר

לנשמתא כמה⁷⁸ דאית אב ואם לגופא בארעא ומשמע דבכל סטרין בין לעילא בין לתתא מדכר ונוקבא אתיין כלא ומשתכחי

והא אוקמוה רזא דכתיב (&) תוצא הארץ נפש חיה הארץ דא כנסת ישראל⁷⁸ נפש חיה נפשא דאדם קדמאה עלאה כמה דאתמר

תרגום: וסוד הדבר למדנו שמשמע שיש לנשמה אב ואם כמו שיש לגוף אב ואם בארץ ומשמע שבכל הצדדים בין למעלה בין למטה הכל בא מזכר ונקבה ונמצאים

והרי בארו את הסוד שכתוב תוצא הארץ נפש חיה הארץ זו כנסת ישראל נפש חיה נפש של אדם הראשון העליון כמו שנתבאר

לבני ישראל דם כל בשר לא תאכלו כי נפש כל בשר דמו הוא כי התיר הגוף בחי שאינו מדבר אחר המיתה לא הנפש עצמה וזה טעם השחיטה ומה שאמרו (ב"מ ל"ב ב) צער בעלי חיים דאורייתא וזו ברכתנו שמברך אשר קדשנו במצותיו וצונו על השחיטה ועוד אדבר בענין המצוה בדם בהגיעי שם (ויקרא יז יא – יד) אם גומר השם עלי

וטעם את כל עשב זורע זרע ואת כל העץ אשר בו פרי עץ זורע זרע לכם יהיה לאכלה – שיאכלו זרועי העשב כנגרי החטה והשעורה והקטניות וזולתם ויאכלו כל פרי העץ אבל העץ עצמו אינו להם לאכלה וגם לא העשב עד שנתקלל אדם ונאמר לו ואכלת את עשב השדה (להלן ג יח)

(לא) והנה טוב מאד – הוא הקיום כאשר פירשתי (לעיל פסוקים ד י יב) וטעם מאד כמעט רבוי והוסיף ביום הזה לאמר כן בעבור שידבר בכלל וימצא רע בקצתו ואמר כי טוב מאד מאדו טוב וזהו מאמרם בבראשית רבה (ט ה) והנה טוב מאד והנה טוב זה מות וכן הזכירו (שם יא) זה יצר הרע וזו מדת פורענות

ולזה גם נתכוין אונקלוס שאמר בכאן והא תקין לחדא יאמר שהוא מתוקן הסדר מאד כי הרע צריך בקיום הטוב כענין שנאמר (קהלת ג א) לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים ויש מפרשים כי מפני מעלת האדם הוסיף בשבח היצירה בו כי הוא טוב מאד

פרק ב

(א) וכל צבאם – צבא הארץ הם הנזכרים חיה ורמש ודגים וכל הצומח גם האדם וצבא השמים שני המאורות והכוכבים הנזכרים כענין ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים (דברים ד יט) גם יכלול השכלים הנבדלים כענין ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים עליו וגו' (מ"א כב יט) וכן יפקוד ה' על צבא המרום במרום (ישעיה כד כא) והנה בכאן רמז על יצירת המלאכים במעשה בראשית וכן נפשות האדם צבא השמים הנה⁷⁹

⁷⁹ ע"י תיקון ז' (&): ומאן סליק לה על גופא מ"י אימא עלאה מי ברא אלה וכד סלקת סלקין עמה כל צבא דלעילא הה"ד המוציא במספר צבאם וכל ישראל דאינון שתיין רבוא מתייחסין בצבא דלעילא לכלם בשם יקרא כלהו אתקריאו על שם צבא דלעילא איש לא נעדר מחושבנא תרגום: ומי מעלה אותה על הגוף מ"י האם העליונה מי ברא אלה וכשעולה עולים עמה כל הצבא שלמעלה זה שכתוב המוציא במספר צבאם וכל ישראל שהם ששים רבוא מתייחסים בצבא שלמעלה לכלם בשם יקרא כולם נקראו על שם הצבא שלמעלה איש לא נעדר מהחשבון צ"ע

ע"י זהר שמות ד ע"ב: רבי יצחק הוה קאים קמיה דרבי אלעזר בר רבי שמעון אמר ליה שכינתא נחתת למצרים עם יעקב אמר ליה ולא והא כתיב (בראשית מו ד) אנכי ארד עמך אמר ליה תא חזי שכינתא נחתת למצרים את יעקב ושית מאה אלפין רתיכין קדישין (אחרנין) עמה והיינו דכתיב (שמות יב לז) כשש מאות אלף רגלי דתנינן שית מאה אלפין רתיכין קדישין נחתו עם יעקב למצרים וכלהו סליקו מתמן כד נפקו ישראל ממצרים הדא הוא דכתיב (שמות יב לו) ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה כשש מאות אלף רגלי וגו' שש מאות לא נאמר אלא כשש מאות כגוונא דנפקו אלין כך נפקו אלין ותא חזי רזא דמלה בעדנא דנפקו אלין רתיכין קדישין משירייתא קדישתא חמו ישראל וידעו דהוו מתעכבין בגיניהון וכלהו בהילו דעבדו ישראל בגיניהון הוה והיינו דכתיב (שמות יב לט) ולא יכלו להתמהמה הוה ליה למימר ולא רצו להתמהמה אבל לא כתיב אלא ולא יכלו ואתיידעו (ס"י ואי תנדע) ממש דכלהו בני ישראל הוה בני ישראל דרקינא והיינו דכתיב (שמות א א) בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב ועל דא לא נאמר ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה אתו אלא ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב הבאים מצרימה בקדמיתא ועם מי את יעקב:

תרגום: רבי יצחק היה עומד לפני רבי אלעזר בן רבי שמעון אמר לו שכינה ירדה עם יעקב למצרים אמר לו ולא והרי כתוב אנכי ארד עמך אמר לו בא וראה שכינה ירדה למצרים את יעקב ושש מאות אלף מרכבות קדושות [אחרות] עמה והיינו מה שכתוב כשש מאות אלף רגלי ששינו שש מאות אלף

(ג) ויברך ויקדש – ברכו במן וקדשו במן והמקרא כתוב על העתיד לשון רבינו שלמה מבראשית רבה (יא ב) ובשם הגאון רב סעדיה אמרו שהברכה והקידוש על השומרים שיהיו מבורכים ומקודשים ואין משמע הכתוב שידבר על העתיד ורבי אברהם אמר כי הברכה תוספת טוב שיתחדש הגופות יתרון כח בתולדות ובנשמה יתרון השכל ויקדש אותו שלא עשה בו מלאכה כשאר הימים ודברו בזה נכון למאמינים בו כי אין זה מושג בהרגש לאנשים והאמת כי הברכה ביום השבת היא מעין הברכות⁸⁰ והוא יסוד עולם⁸¹ ויקדש אותו כי ימשוך מן הקדש⁸² ואם תבין דברי זה תדע מה שאמרו בבראשית רבה (יא ח) לפי שאין לו בן זוג ומה שאמרו עוד כנסת ישראל תהא בן זוג⁸³ ותשכיל כי בשבת נפש יתירה באמת אשר ברא אלהים לעשות – מלאכה שהיתה ראויה לעשות בשבת כפל ועשה בששי כמו שמפורש בבראשית רבה (יא ט) לשון רש"י אבל רבי אברהם אמר כפשוטו כי מלאכתו השרשים בכל המינים שנתן בהם כח לעשות כמותן ולי נראה פירושו ששבת מכל מלאכתו אשר ברא יש מאין לעשות ממנו כל המעשים הנזכרים בששת הימים והנה אמר כי שבת מבריא וממעשה מן הבריא שברא ביום הראשון ומן המעשה שעשה בשאר הימים ויתכן שיהיה לעשות נמשך למעלה כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא מלעשות וכמהו כי חדל לספור (להלן מא ט) ויחדלו לבנות העיר (שם יא ח) השמרו לכם עלות בהר (שמות יט יב) ולא סרו מצות המלך (דחי"ב ח טו) וכן רבים ודע כי נכלל עוד במלת לעשות כי ששת ימי בראשית הם כל ימות עולם כי קיומו יהיה

מרכבות קדושות ירדו עם יעקב למצרים וכולם עלו משם כשיצאו ישראל ממצרים זהו שכתוב ויסעו בני ישראל מרעמסס סוכותה כשש מאות אלף רגלי וגו' שש מאות לא נאמר אלא כשש מאות כדוגמא שיצאו אלה כך יצאו אלה ובא וראה סוד הדבר בזמן שיצאו המרכבות הקדושות הללו והמחנות הקדושים ראו ישראל וידעו שהם מתעכבים בשבילם וכל החפזון שעשו ישראל היה בגללם והיינו שכתוב ולא יכלו להתמהמה היה לו לומר ולא רצו להתמהמה אבל לא כתוב אלא ולא יכלו ונודעו (ואם נודע) ממש שכל בני ישראל היו בני ישראל של הרקיע והיינו מה שכתוב בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב ועל זה לא נאמר ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה אֶתוֹ אלא ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב הבאים מצרימה בראשונה ועם מי את יעקב. וצ"ע אם זה יותר ברור אחרי הזהר שמות שהובא בגר"א שם בתיקו"ז.⁸⁰ עי' זהר (ח"א דף לב ע"ב) על הפסוק גן נעול אחותי כלה גל נעול מעין חתום, שזה מדבר על מידת היסוד.

אמנם עי' ר' בחיי שמשמע שזה בינה עי' זהר (ח"א דף א ע"ב) הכא נעשה אדם, וכתוב התם נעשה ונשמע, בארצנו דא יום שבת דאיהו דוגמת ארץ החיים (שהוא עולם הבא, עולם הנשמות עולם הנחמות).

ויתכן שזה גם מלכות וגם יסוד שזה חיבור שניהם כנ"ל & וזה גם בינה ששורש כל יזווג משם וצ"ע⁸¹ (6) תיקוני זהר דף כא/ב

דודאי קודשא בריך הוא איהו אורייתא, ושכינתא היא מצוה, זכאה מאן דמתעסק בהון לייחדא לון, וכן זכור ושמור אינן קודשא בריך הוא ושכינתיה, זכאה איהו מאן דמייחד לון ביום שבת, דאיהו יסוד, ברחימו ודחילו ד"ה, דאינן אבא ואימא:⁸² עי' זהר האזינו רצז ע"א וז"ל, חכמה עלאה קדש אקרי, עכ"ל.

⁸³ (1) פסיקתא רבתי פרשה כג ברוך הוא לכולן יש זוג ולי אין זוג אמר לה הקב"ה כנסת ישראל היא בן זוגך וכיון שעמדו על הר סיני אמר להם הוי זכורים לאותו דבר שאמרתי לשבת כנסת ישראל היא בת זוגך שנאמר זכור את יום השבת לקדשו.

(17) שער מאמרי רשב"י - פירוש ספרא דצניעותא פרק א (המשך) ועולה ע"ד שכתבנו ודע כי זה שאמרנו דנשמת ת"ת הוא דעת הגנוז בבינה וזכה לו משה היינו נשמתא לגופא לשש קצוותיו לבד בסוד רוח. וכו' ודע דבינה אע"ג דאיהי נוקבא הואיל וסיימא דגופא דכורא, קרינן לה דכורא כדאיתא בפ' ויחי. ולפיכך אמר כנסת ישראל הוא בן זוגך ולא אמר בת זוגך.

ששת אלפים שנה (ר"ה לא א) שלכך אמרו (ב"ר יט ח) יומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנים והנה בשני הימים הראשונים היה העולם כולו מים ולא נשלם בהם דבר והם רמזו לשני אלפים הראשונים שלא היה בהם קורא בשם ה' וכך אמרו (ע"ז ט א) שני אלפים תהו אבל היתה הבריאה ביום הראשון האור כנגד האלף של ימות אדם שהיה אורו של עולם מכיר את בוראו ואולי לא עבד אנוש עבודה זרה עד שמת אדם הראשון ביום השני יהי רקיע ויהי מבדיל שבו היו מובדלין נח ובניו הצדיקים מן הרשעים שנדונו במים

ביום השלישי נראית היבשה והצמיחה ועשתה פירות הוא האלף השלישי המתחיל בהיות אברהם בן מ"ח שנה (ב"ר סד ד) ואז החל לקרוא בשם ה' (להלן ד כו) וצמח צמח צדיק כי משך רבים לדעת את ה' כמו שדרשו ואת הנפש אשר עשו בחרן (שם יב ה) וצוה את ביתו ואת בניו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט ועלה הענין עד שקבלו זרעו את התורה בסיני ונבנה הבית ביום ההוא ואז נתקיימו כל המצוות שהם פירות העולם ודע כי מעת היות בין השמשות יחשב כיום מחר ועל כן יתחיל ענין כל יום קודם לו מעט כאשר נולד אברהם באלף השני וכן תראה בכל יום ויום

והיום הרביעי נבראו בו המאורות הגדול והקטן והכוכבים יומו ירמזו באלף הד' הוא החל כאשר נבנה בית ראשון ע"ב שנה אחרי בניינו עד אחרי הבית השני קע"ב שנה והנה ביום הזה לכל בני ישראל היה אור כי מלא כבוד ה' את בית ה' והיה אור ישראל לאש על גבי המזבח רבוץ שם כארי אוכל הקרבנות⁸⁴ ואחרי כן הקטין אורם וגלו כאשר יעדר במולד הלבנה וזרחה להם כל ימי בית שני והאש על גבי המזבח רבוץ ככלב⁸⁵ ושקעו שני המאורות בערב היום וחרב הבית

ביום החמישי שרצו המים נפש חיה ועוף יעופף על הארץ רמזו לאלף החמישי המתחיל קע"ב שנה אחר חרבן הבית כי בו ימשלו האומות ויעשה אדם כדגי הים כרמש לא מושל בו כלו בחכה העלה יגורוהו בחרמו ויאספחו במכמרתו ואין דורש את ה'

ביום הששי בבקר תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה ורמש וחיתו ארץ למינה והיתה בריאתה קודם זרוח השמש כענין שכתוב (תהלים קד כב) תזרח השמש יאספון ואל מעונתם ירבצון ואז נברא האדם בצלם אלהים והוא זמן ממשלתו שנאמר (שם כג) יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב והוא האלף הששי כי בתחלתו ימשלו בו החיות הם המלכיות אשר לא ידעו את ה' ואחרי עשירתו כשעור הנץ החמה ליום (עיין פסחים צד א) יבא הגואל שנאמר בו (תהלים פט לו) וכסאו כשמש נגדי זהו בן דוד הנעשה בצלם אלהים כדכתיב (דניאל ז יג יד) וארו עם ענני שמיא כבר אינש אתי הוה ועד עתיק יומיא מטא וקדמוהי הקרבוהי וליה יהיב שלטן ויקר ומלכו ויהיה זה קי"ח אחר חמשת אלפים לכלות דבר ה' מפי דניאל (שם יב יא) ומעת הוסר התמיד ולתת שקוץ שומם ימים אלף ומאתים ותשעים ונראה משנוי הימים משרץ המים והעוף לחית הארץ כי בתחלת האלף הששי תתחדש מלכות אומה שלטת ואימתני ותקיפא יתירא ומתקרבת אל האמת יותר מן הראשונות היום השביעי שבת רמז לעולם הבא שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים⁸⁶ והאל ישמרנו

⁸⁴ עי' זהר פנחס רמא ע"א בענין זו שזה אכילת המרכבה הקדושה.

⁸⁵ עי' רע"מ (פ' נשא קכד ע"א) ומסטרא דשמאלא דרגיה דעשו סמא"ל אתקרי כלב כו'. ע' מגלה עמוקות אופן רנ"ב, כי קליפת כלב הוא כולל כל המרכבה טמאה.

⁸⁶

בכל הימים וישים חלקינו עם עבדיו התמימים
(ד) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם – יספר תולדות השמים והארץ במטר ובצמיחה
כאשר נבראו ונעשו כתקונם כי השמים יתנו טלם ומטרם והארץ תתן יבולה והם קיום כל חי
ורמז בהבראם מה שאמרו בה"א בראם⁸⁷ ומפני זה לא הזכיר עד הנה רק מלת אלהים
ומפורש בכתוב (ישעיה סו ב) ואת כל אלה ידי עשתה⁸⁸ וכן אמר איוב מי לא ידע בכל אלה כי
יד ה' עשתה זאת (איוב יב ט) אם כן תרמוז ביום עשות ה' אלהים למלת בראשית כמו
שאמרנו

(ה) וכל שיח השדה – על דעת רבותינו (בבראשית רבה) [עיי' חולין ס ב] בשלישי עמדו
על פתח קרקע הארץ ובששי צמחו לאחר שהמטיר עליהם
ועל דעתי כפי הפשט כי בשלישי הוציאה הארץ העשב ועץ הפרי בקומותם וצביונם כאשר
צותה בהם ועכשיו יספר הכתוב כי אין נוטע וזורע מהם והיא לא תצמח עד אשר עלה אד
ממנה והשקה אותה ונוצר האדם העובד אותה לזרוע ולנטוע ולשמור וזהו טעם שיח השדה
מרים יצמח שלא אמר שיח האדמה כי המקום הנעבד יקרא שדה אשר תזרע בשדה (שמות כג
טז) לא נעבור בשדה ובכרם (במדבר כ יז)

וזהו תשמישו של עולם שנהיה מאחרי ששת ימי בראשית והלאה כל ימי עולם כי בסיבת
האד ימטירו השמים ובסבתם הארץ זירועיה תצמיח
(ז) ויפח באפיו נשמת חיים – ירמוז לנו הכתוב הזה מעלת הנפש יסודה וסודה⁸⁹ כי הזכיר
בה שם מלא ואמר כי הוא נפח באפיו נשמת חיים להודיע כי לא באה בו מן היסודות כאשר
רמז בנפש התנועה (לעיל א כ) גם לא בהשתלשלות מן השכלים הנבדלים אבל היא רוח השם
הגדול מפיו דעת ותבונה כי הנופח באפי אחר מנשמתו יתן⁹⁰ בו וזהו שנאמר (איוב לב ח)
ונשמת שדי תבינם⁹¹

(5) שער הכוונות - דרושי סדר שבת דרוש א ענין קבלת שבת
כי בחי' כל השביעיות הם ביסוד כנודע לכן אומרים המלאכים אותו השיר הנז' בספר פרקי היכלות
המתחיל האדר' והאמונה לחי העו' כו' עולם שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמי' והטעם כי בחי'
השביעיות דשבת כולם הם בסוד היסוד הנק' חי העולמים.
ועי' בהגר"א בספד"צ יא ע"א אבל העוה"ב דוגמת יה"כ,⁸⁶ ששבה אל אמה, ואז צדיקים יושבים
ועטרותיהן בראשיהן (ברכות יז ע"א), עטרת בעלה (משלי יב ד), ואז אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא
פ"ו כו', כמו ביה"כ דרגא דבינה, כמ"ש בתיקונים (נא ע"ב), שאז היא בסוד תגא עטרה בראש
⁸⁷ עי' מנחות & שזה ה' של שם י"ה שהוא בינה, ועי' רע"מ פנחס רי"ו ע"ב וגר"א על ספד"צ ל ע"ב
שמשמע שזה ה' אחרונה.

⁸⁸ עי' מדרש רבה בראשית (פרשה יב פסקה ב) רבי פנחס בשם ר' לוי אמר בהבראם בה"א בראם
(ישעיה סו) ואת כל אלה ידי עשתה ויהיו כל אלה נאם ה' ואל זה אביט אל עני ונכה רוח וחרד על
דברי אמר רבי יהודה בשם רבי סימון לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה את עולמו שנאמר ואת כל
אלה ידי עשתה רבי יודן אמר בזכות התורה שנא' (ויקרא כז) אלה החוקים והמשפטים והתורות אשר
נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה רבי יהושע בר נחמיה אומר בזכות השבטים שנא'
(שמות א) ואלה שמות וכתוב ויהיו כל אלה נאם ה':

ועי' כאן בר' בחיי
⁸⁹ עי' גנזי מרומים (לרי"א ח) שהארת היסוד חכמה הולך לדעת שהוא בגוף, וזה ההארה של היסוד
היא טיפה שהיא י' ונשאר סוד למעלה.

⁹⁰ עי' ספר הפליאה & א"ל דע לך אע"פ שהבינה נקראת נשמה מכל מקום המחשבה היא נשמה
לנשמות וראייה ויפח באפיו נשמת חיים מי שנופח משלו הוא נופח והחכמה והבינה פעולים הם
מהמחשבה לכן נקרא נשמה לנשמות,
⁹¹

(3) מדרש הנעלם פרשת בראשית מאמר תוצא הארץ נפש חיה

כי היא מיסוד הבינה⁹² בדרך אמת ואמונה⁹³ והוא מאמרם בספרי (ריש פרשת מטות) נדרים כנשבע בחיי המלך שבועות כנשבע במלך עצמו⁹⁴ אף על פי שאין ראייה לדבר זכר

א"ר יצחק אמר רב אחא, מאי דכתיב ונשמת שדי תבינם. אלא הנשמה היא מביאה לאדם להכיר את קונו, ולהכניסו בתורה ובמעשים טובים, ואשריהם אותם שנכנסין בדרך התורה, בדרך הנשמה, שבשבילה יזכו לחיי העה"ב, ולמעלת הקדושים:

(6) ספר הפליאה - ד"ה וראה והבן בעבור הגזירה וציאת

במ"ק אר"י כי לא ידעו איך משפטו יצא כי זה שעקר יסוד כל הנפשות היא הבינה ומהבינה ביסוד ולכן ביוכל הגדול הם שבים לשם וע"כ נקרא עפר. א"ל ולמה נק' אה"ה תינח הכתר אבל הבינה

(7) ספר הפליאה - ד"ה ה יש לה ג' זיונין לעיל כנגד

ה יש לה ג' זיונין לעיל כנגד ג' מינים חיות ועופות ודגים שנבראו ביום ה' ר"ל ה' היא העטרה המאצלת נפש חיה ועוף ודג והיא מאצלת נפש האדם, אמנם יורד אליה נפשות דרך היסוד מהבינה ועל שאין בחיה ועוף ודג נפש האדם ע"כ בה' ג' זיונין:

ועי' ע"ח אח"ף ה' לגבי שם שד"י.

⁹³ עי' זהר ח"ג רל ע"א: איהו אמת ואיהי אמונה. היינו ו"ק שייך לאמת ונוק' לאמונה.

⁹⁴ עי' זהר ח"ב קטו ע"ב: והא אוקמוה במתניתין ולא עוד אלא יתיר אמרו נדרים על גבי שבועות עולין וכל הנשבע כאלו נשבע במלך עצמו וכל הנודר כאילו נודר בחיי המלך וכו' בודאי עלמא דאתי בינה איהי למעלה מהשמש דאיהו עמודא דאמצעייתא נדרים מתמן על גבי שבועה עולים וחלין על דבר שאין בו ממש בגין דשבועה איהו עלמא דין דלית ליה קיומא אלא על יסוד הדא הוא דכתיב (משלי י כה) וצדיק יסוד עולם וביה אומאה דכתיב (רות ג יג) חי יהו"ה שכבי עד הבקר דשכינתא תתאה כותל מערבי דיורא דיליה על שם דאיהו תל שהכל פונים בו כ"ו ת"ל יהו"ה כ"ו ודאי שכינתא איהו תל דיליה על שם (שיר ה יא) קווצותיו תלתלים שחורות כעורב ואוקמוה על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות (קוץ) ד' מן אחד תל שהכל פונים בו והאי קוץ הוא אחיד בין א"ח ובין ד' הדא הוא דכתיב (ד"ה א כט יא) כי כל בשמים ובארץ ותרגם יונתן דאחיד בשמיא ובארעא ועליה אוקמוה מארי מתניתין בחגיגה על מה העולם עומד על עמוד אחד ששמו צדיק שנאמר (משלי י כה) וצדיק יסוד עולם ובודאי איהו ברית דשבועה דעליה קיימין א"ח ד' דאינון שמיא וארעא דכתיב (ירמיה לג כה) אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי א"ח שמים הדא הוא דכתיב (מ"א ח ל) ואתה תשמע השמים ד' הארץ הדא הוא דכתיב (ישעיה סו א) והארץ הדום רגלי ובגין דברית אחיד בין שמיא וארעא וביה שבועה הדא הוא דכתיב חי יהו"ה שכבי עד הבקר מאן דאומי בשמיה לשקרא כאילו הרס בניינא דשמיא וארעא ואהדר עלמא לתהו ובהו דאי בר נש יעדי קוצא דד' מן אחד ישתאר אחר סמא"ל באתריה שקר וכאלו ההוא בר נש בני שמיא וארעא על שקר וקושטא קאי שקרא לא קאי הרס בניינא ונפלו שמיא וארעא והאי איהו כאילו (איכה ב א) השליך משמים ארץ תפארת ישראל דמאן יהיב ארץ בשמים דקאמר השליך משמים ארץ אלא ודאי דא שכינתא ותפארת עמה דלא אתפרש מינה בנפילו דילה לקיים בה (ישעיה מב ח) אני יהו"ה הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן ומנלן דאמת נפל עמה דכתיב (דניאל ח יב) ותשלך אמת ארצה ומאן דאומי בקושטא הוא מקיים (תהלים פה יב) אמת מ'ארץ ת'צמח דאיהו עמודא דאמצעייתא דביה איהו קיימא בניינא הדא הוא דכתיב ברא' אלה"ם את' ולבתר השמים ואת הארץ ובגין דשבועה איהו בניינא דעלמא דא לית ליה קיומא בלא יסוד דבר שיש בו ממש נדר דאיהו עלמא דאתי על גבי שבועה סליקת ואיהי חלה על דבר שאין בו ממש דלא צריכה יסוד לקיימא עליה דאיהו ברית דביה תשמיש המטה ובגין דא ביום הכפורים עלמא דאתי דביה תקינו כל נדרי אסור בתשמיש המטה תמן אות ברית י' איהי תגא על ספר תורה צדיק כמה דאוקמוה העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא תשמיש המטה אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ובגין דלית (ס"א דאית) שמוש בעלמא דין בתגא אוקמוה מארי מתניתין כל המשתמש בתגא חלף דתגא לתתא בעלמא דין איהו נקודה שמושא דאתוון אבל בעלמא דאתי לית שמושא באתוון ובגין דא ספר תורה לית ביה נקודה באתווי אלא תגין ובגין דא מאן דמשתמש בספר תורה חלף והכי מאן דמשתמש במי ששונה הלכות עליה אוקמוה רבנן דאשתמש בתגא חלף:

תרגום: והרי פרשוה במשנה ולא עוד אלא יותר אמרו נדרים על גבי שבועות עולים וכל הנשבע כאלו נשבע במלך עצמו וכל הנודר כאלו נודר בחיי המלך. וכו' ובודאי בעולם הבא בינה היא למעלה מהשמש שהוא עמוד האמצעי משם עולים נדרים על גבי שבועה וחלים על דבר שאין בו ממש משום שהשבועה היא העולם הזה שאין לו קיום אלא על יסוד זה שכתוב וצדיק יסוד עולם.

ובו שבועה שכתוב חי ה' שכבי עד הבוקר ששכינה תחתונה כולל מערבי הוא הדיור שלה על שם שהוא תל שהכל פונים בו כ"ו יד"ד כ"ו ודאי שכינה היא תל שלו על שם קווצותיו תלתלים שחורות כעורב ופרשוה על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות (קוץ) ד' מן אחד תל שהכל פונים בו

לדבר חי ה' וחי נפשך וגומר (מ"ב ד ל) ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות נז) מאי וינפש מלמד שיום השבת מקיים כל הנפשות שנאמר וינפש⁹⁵. ומכאן תבין דברת שבועת אלהים⁹⁶ והמשכיל יבין

ודע כי המתחכמים במחקר חלקו באדם מהם יאמרו (ראב"ח הנשיא ראב"ע שמות כג כה) כי באדם שלש נפשות נפש הגדול כצומח או תאמר בזו נפש הגדול ובו עוד נפש התנועה שהוכירה הכתוב (לעיל א כ – כד) בדגים ובחיה ובכל רומש על הארץ והשלישית הנפש המשכלת ומהם יאמרו (שמונה פרקים להרמב"ם פ"א) כי זאת הנפש אשר באדם מפי עליון בה ימצאו שלש הכחות האלה ורק היא יחידה והכתוב הזה כפי משמעו ירמוז כן כי יאמר שיצר השם את האדם עפר מן האדמה והיה מוטל גולם כאבן דומם והקב"ה נפח באפיו נשמת

והקוץ הזה אחוז בין א"ח ובין ד' זהו שכתוב כי כל בשמים ובארץ ותרגם יהונתן שאחוז בשמים ובארץ.

ועליו בארו בעלי המשנה בחגיגה על מה העולם עומד על עמוד אחד ששמו צדיק שנאמר וצדיק יסוד עולם ובודאי הוא ברית של שבועה שעליו עומדים א"ח ד' שהם שמים וארץ שכתוב (ירמיה לג) אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי א"ח שמים זהו שכתוב ואתה תשמע השמים ד' הארץ זהו שכתוב והארץ הדם רגלי.

ומשום שברית אחוזה בין שמים וארץ ובה שבועה זהו שכתוב חי ה' שכבי עד הבוקר מי שנשבע בשמו לשקר כאלו הרס את בנין השמים והארץ והחזיר את העולם לתהו ובהו שאם אדם יזיז הקוץ של ד' מן אחד ישאר אחר סמא"ל במקומו שקר וכאלו אותו איש בונה שמים וארץ על שקר ואמת עומד שקר לא עומד הרס הבנין ונפלו שמים וארץ.

וזוהו כאלו השליך משמים ארץ תפארת ישראל שמי נותן ארץ בשמים שאמר השליך משמים ארץ ודאי זו שכינה ותפארת עמה שלא נפרד ממנה בנפילתה לקיים בה אני ה' הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן ומנין לנו שאמת נפל עמה שכתוב ותשלך אמת ארצה ומי שנשבע אמת הוא מקיים אמת מ"ארץ תצמח שהוא העמוד האמצעי שבו הבנין קיים זהו שכתוב בר"א אלה"ם א"ת ואחר כך השמים ואת הארץ.

ומשום ששבועה היא בנין של העולם הזה אין לו קיום ללא יסוד דבר שיש בו ממש נדר שהוא עולם הבא עולה על גבי שבועה והוא חל על דבר שאין בו ממש שלא צריכה יסוד לעמד עליו שהוא ברית שבו תשמיש המטה ולכן ביום הכפורים העולם הבא שבו תקנו כל נדרי אסור בתשמיש המטה. שם אות ברית י' היא תג על ספר תורה צדיק כמו שבארוה העולם הבא אין בו לא אכילה ולא שתיה ולא תשמיש המטה אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם.

ומשום שאין שמוש בעולם הזה בתג בארו בעלי המשנה כל המשתמש בתגא חלף שתג למטה הוא בעולם הזה הנקדה שמוש האותיות אבל בעולם הבא אין שמוש באותיות ולכן בספר תורה אין נקוד באותיותיו אלא תגים ולכן מי שמשמש בספר תורה חולף וכך מי שמשמש במי ששונה הלכות עליו בארו רבותינו שהמשמש בתגא חולף.

עי' בהגר"א על ספד"צ לג ע"ב ד"ה ואמר דכתיב, דמיניה משמע דיש לחלק בין בחי' 'חיי אדם' לבחי' 'חיי המלך'. והוא, שהכח של 'וחי לעולם' הרי הוא חיי המלך, הבאים ממוחין דא"א ע"י זיווגם פב"פ. ועי' זהר יתרו צא ע"ב: וז"ל: נדר איהו לעילא, ואינון חיי מלכא, רזא דרמ"ח שייפין ותריסר קטירין כחושבן ונד"ר, ועל דא חמיר משבועה [תרגום: נדר הוא למעלה ואלה הם חיי המלך, סוד של רמ"ח אברים ושנים עשר קשרים כמנין 'ונד"ר' ולכן חמור הוא (הנדר) משבועה], עכ"ל. ועי' זהר פנחס רנה ע"א: כל הנשבע כאילו נשבע במלך עצמו, וכל הנודר כאילו נודר בחיי המלך, המלך עצמו אדני-חיי המלך יהו"ה ובגין דא (שם ל) כי ידור נדר ליהו"ה, ע"כ. וע"ש רנה ע"ב: כל הנודר בהו"ה דאיהו תפארת, כאילו נודר בחכמה דאיהו יו"ד ה"א וא"ו ה"א חיי המלך, וכל הנשבע באלקים כאילו נשבע במלך עצמו, ע"כ.

זה לא כל כך נוגע, אבל צ"ע בזה

⁹⁵ ז"ל אות קנז, יש לו להקב"ה צדיק אחד בעולם וחביב לו מפני שמקיים כל העולם כלו והוא יסודו והוא מכלכלו ומצמיחו ומגדלו ומשמחו אהוב וחביב למעלה. נורא ואדיר למטה. מתוקן ומקובל למעלה מתוקן ומקובל למטה והוא יסוד הנפשות כלם אמרת שמיני ואמרת יסוד הנפשות כלם והא כתיב וביום השביעי שבת

⁹⁶ מלה"פ (קהלת ח ב) אני פי מלך שמור ועל דבִּרְתָּ שְׁבוּעַת אֱלֻקִּים. וצ"ע אם כוונתו שיש הנשמה שהיא מה שיצא מפי המלך, ויש את שרשו שהוא פי המלך.

חיים ואז חזר האדם להיות נפש חיה שיתנועע בה כמו החיות והדגים שאמר בהם (לעיל א כ כד) ישרצו המים שרץ נפש חיה ותוצא הארץ נפש חיה וזה טעם לנפש חיה כלומר ששב האדם להיות נפש בה חיים אחרי שהיה חרש את חרשי אדמה כי הלמ"ד תבא בהפוכים כמו והיו לדם ביבשת (שמות ד ט) ויהי לנחש (שם ד ג) וישם את הים לחרבה (שם יד כא)

אבל אונקלוס אמר והות באדם לרוח ממללא נראה שדעתו בדברי האומרים שהם נפשות שונות וזאת הנפש המשכלת אשר נפחה השם באפיו היתה בו לנפש מדברת וכן נראה לי מדעת רבותינו ממה שאמרו (סנהדרין סה ב) רבא ברא גברא שדריה לקמיה דרבי זירא הוה מישתעיה ליה ולא אישתעי אמר דמן דחבריא את תוב לעפרך ובויקרא רבה (לב ב) אמר רבי אבין בשעה שאדם ישן הגוף אומר לנשמה והנשמה אומרת לנפש והנפש אומרת למלאך וכן רוחו ונשמתו אליו יאסוף (איוב לד יד) יורה כפי משמעו שהן שתיים

ואם כן יאמר הכתוב וייצר ה' אלהים את האדם – יצירת תנועה שהיה האדם נוצר כלומר בעל תנועה כי היצירה היא החיות וההרגש שבהם הוא אדם לא גבול העפר וכמו שאמר וייצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה ויבא אל האדם (להלן ב יט) ואחרי שיצרו בהרגשה נפח באפיו נשמת חיים מפי עליון להוסיף הנפש הזאת על היצירה הנזכרת ויהי האדם כולו לנפש חיה – כי בנשמה הזאת ישכיל וידבר ובה יעשה כל מעשה וכל הנפשות וכחותן לה תהיינה והלמ"ד הזו למ"ד הקנין כמו אדוני המלך לך אני וכל אשר לי (מ"א כ ד) לקונה אותו לדורותיו (ויקרא כה ל) לך אני הושיעני (תהלים קיט צד) או יאמר שחזר כולו נפש חיה ונהפך לאיש אחר כי כל יצירותיו היו עתה לנפש הזאת

(ח) ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם – פירש רש"י במזרחו של עדן נטע הגן ואונקלוס תרגם מלקדמין וכך אמרו בבראשית רבה (טו ג) והוא הנכון ואין טעם ויטע שהביא האילנות ממקום אחר ונטען שם כי מן המקום ההוא הצמיחם כמו שנאמר ויצמח ה' אלהים וגו' אבל ענין ויטע ה' אלהים להגיד שהיו מטע ה'⁹⁷ כי טרם שגזר על הארץ תוצא הארץ דשא גזר במקום ההוא שיהיה שם גן ואמר בכאן יהיה אילן פלוני ובכאן אילן פלוני כערוגת המטעים ולא היה כדרך שאר מקומות הארץ שאמר תדשא הארץ דשא ועץ פרי והצמיחה בלא סדר

והנה אילני גן עדן גזר בהם לעשות ענף ולשאת פרי לעד לעולם לא יזקין בארץ שרשם ובעפר לא ימות גזעם אין צריכין לעובד וזומר שאילו היו צריכין עבודה אחרי שגורש האדם משם מי עבד אותם גם זה טעם ויטע ה' אלהים שהיו מטעיו מעשה ידיו וקיימים לעולמים כענין שנאמר (יחזקאל מז יב) לא יבול עלהו ולא יתום פריו וכו' כי מימיו מן המקדש המה יוצאים אם כן מה טעם ויניחחו בגן עדן לעבדה ולשמרה (להלן פסוק טו) שהניחו שם להיות זורע לו חטים ומיני תבואות וכל עשב זרע וערוגות הבשמים וקוצר ותולש ואוכל כרצונו וזה טעם לעבדה ולשמרה לעבוד אדמת הגן הערוגות שיעשה שם כי הגן שהם האילנות לא יעבדו ויתכן שכנה הגן בלשון נקבה כמו וכננה זרועיה תצמיח (ישעיה סא יא) ונטעו גנות (ירמיה כט ה)

ורבותינו נתעוררו בזה אמרו בבראשית רבה (טז ה) לעבדה ולשמרה אלו הקרבנות שנאמר (שמות ג יב) תעבדון את האלהים הדא הוא דכתיב (במדבר כח ב) תשמרו להקריב לי במועדו והכונה להם בזה לומר כי הצמיחים וכל בעלי חיים צריכים לכוחות הראשונות [ס"א העליונות] ומהם יבא להם הגידול ובקרבנות יהיה משך הברכה לעליונים ומהם לצמחי גן עדן

⁹⁷ עי' זהר בראשית כב ע"א שעולמות בי"ע המה עולמות הנפרדים. ועי' זהר בראשית דף לז ע"א ועוד מקומות לענין "נטיעות" שהוא כינוי לעולם האצילות.

ומהם יהיו ויחיו לעולם בגשמי רצון וברכה שיגדלו בה כמו שאמרו (ב"ר טו א) ישבעו עצי ה' ארזי לבנון אשר נטע (תהלים קד טז) אמר רבי חנינא ישבעו חייהן ישבעו מימיהן ישבעו מטעתן כי חייהן יסודותם העליונים ומימיהם אוצרו הטוב המוריד הגשם ומטעתן כחם בשמים כמו שאמרו (ב"ר י ו) אין לך כל עשב ועשב מלמטה שאין לו מזל ברקיע והוא מכה אותו ואומר לו גדל שנאמר (איוב לח לג) הידעת חקות שמים אם תשים משמרו בארץ שומר

(ט) ועץ החיים בתוך הגן ועץ הדעת טוב ורע – בעבור שאמר הכתוב ועץ החיים בתוך הגן ולא אמר בגן ועוד שאמר (להלן ג ג) ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו שלא הזכירו ולא הודיעו בשם אחר נאמר לפי פשוטו שהוא מקום ידוע בגן שהוא בתוך ולכך תרגם אונקלוס במציעות גנתא

והנה לדבריו עץ החיים ועץ הדעת שניהם היו באמצע ואם כן נאמר שהוא כאלו תעשה באמצע הגן ערוגה אחת סוגה ובה שני האילנות האלה ויהיה האמצע הזה אמצע רחב כי אמצע הדק כבר אמרו שאין יודע בו אמתת הנקודה בלתי השם לבדו ועץ החיים אילן פריו נותן באוכליו חיים ארוכים

ועץ הדעת טוב ורע – אמרו המפרשים כי היה פריו מוליד תאות המשגל ולכן כסו מערומיהם אחרי אכלם ממנו והביאו לו דומה בלשון זה מאמר ברוזילי הגלעדי האדע בין טוב לרע (ש"ב יט לו) כי במלה ממנו התאווה היא ואיננו נכון אצלי בעבור שאמר והייתם כאלהים יודעי טוב ורע (להלן ג ה) ואם תאמר כחש לה הנה ויאמר ה' אלהים הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע (להלן ג כב) וכבר אמרו (פירקא דרבינו הקדוש בבא דשלשה טז) שלשה אמרו אמת ואבדו מן העולם ואלו הן נחש ומרגלים ודואג האדומי הבארותי

והיפה בעיני כי האדם היה עושה בטבעו מה שראוי לעשות כפי התולדת כאשר יעשו השמים וכל צבאם פועלי אמת שפעולתם אמת ולא ישנו את תפקידם ואין להם במעשיהם אהבה או שנאה ופרי האילן הזה היה מוליד הרצון והחפץ שיבחרו אוכליו בדבר או בהפכו לטוב או לרע ולכן נקרא עץ הדעת טוב ורע כי הדעת יאמר בלשוננו על הרצון כלשונם (פסחים ו א) לא שנו אלא שדעתו לחזור ושדעתו לפנותו ובלשון הכתוב (תהלים קמד ג) מה אדם ותדעהו תחפוץ ותרצה בו ידעתך בשם (שמות לג יב) בחרתיך מכל האדם וכן מאמר ברוזילי האדע בין טוב לרע שאבד ממנו כח הרעיון לא היה בוחר בדבר ולא קץ בו והיה אוכל מבלי שיטעם ושומע מבלי שיתענג בשיר

והנה בעת הזאת לא היה בין אדם ואשתו המשגל לתאווה אבל בעת החולדה יתחברו ויולידו ולכן היו האיברים כלם בעיניהם כפנים והידים ולא יתבוששו בהם והנה אחרי אכלו מן העץ היתה בידו הבחירה וברצונו להרע או להטיב בין לו בין לאחרים וזו מדה אלהית מצד אחד ורעה לאדם בהיות לו בה יצר ותאווה

ואפשר שנתכוון הכתוב לענין הזה כשאמר אשר עשה האלהים את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים (קהלת ז כט) היושר שיאחזו דרך אחת ישרה והבקשה בחשבונות רבים שיבקש לו מעשים משתנים בבחירה ממנו וכאשר צוהו הקדוש ברוך הוא על העץ שלא יאכל ממנו לא הודיעו כי בו המדה הזאת רק אמר לו סתם ומפרי העץ אשר בתוך הגן כלומר הידוע באמצעותו לא תאכל ממנו והוא מאמר האשה אל הנחש והכתוב שאמר ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו (להלן פסוק יז) הזכירו הכתוב אלינו בשמו

(יא) ארץ החוילה אשר שם הזהב – לבאר שאינה חוילה של מצרים שאמר בה וישכנו

מחילה עד שור (להלן כה יח) כי זו מזרח המזרח והזכיר עוד שם הבדולח לשבח הנהר כי בחול אשר בו ועל שפתו ימצא הזהב ההוא הטוב והבדולח והשוהם כי כן ימצא בנהרות מהם שימצא שם הזהב ומהם אשר ימצא בהם הכסף וכן הבדולח והאבנים הטובות בנהרות ימצאו רובם ועל דעת הראשונים (רש"י ורס"ג וכן הוא בזה"ק חיי שרה קכה א) פישון הוא נילוס מצרים יסובב כל ארץ החילה הזאת ויבא משם על פני כל ארץ מצרים עד נפלו בים הגדול באלכסנדריא של מצרים

(יז) לא תאכל ממנו – מן הפרי יזהירנו כי העץ אינו נאכל וכן אמר למטה (להלן ג ג) מפרי העץ אשר בתוך הגן וכמהו ואכלו איש גפנו ואיש תאנתו (מ"ב יח לא) וכן בעצבון תאכלנה (להלן ג יז) תאכל פריה

ביום אכלך ממנו מות תמות – בעת שתאכל ממנו תהיה בן מות וכמוהו ביום צאתך והלכת אנה ואנה ידוע תדע כי מות תמות (מ"א ב מב) שאין הכוונה שימות מיד בו ביום ואין הכוונה לידיעה בלבד שידע שימות כי החיים יודעים שימותו כלם אבל הכוונה כי בעת שיצא יהיה חייב מיתה למלך והוא ימית אותו כאשר ירצה ולא יבאו לראות כבלע את הקדש ומתו (במדבר ד כ) ולא ישאו עליו חטא ומתו בו כי יחללוהו (ויקרא כב ט) אין ענינם אלא שיהיו חייבים מיתה וימותו בחטאם זה

ועל דעת אנשי הטבע היה האדם מעותד למיתה מתחלת היצירה מפני היותו מורכב אבל גזר עתה שאם יחטא ימות בחטאו כדרך חייבי מיתה בידי שמים בעבירות כגון זר האוכל תרומה (ויקרא כב י) ושתוי יין (שם י ט) ומחוסר בגדים ששמשו (שמות כח מג) וזולתם שהכוונה בהם שימותו בחטאם טרם בא יומם ולכך אמר בעונש עד שובך אל האדמה כי ממנה לוקחת כי עפר אתה ואל עפר תשוב בטבעך (להלן ג יט) וגם מתחילה היה אוכל מפרי העץ ומזרע הארץ אם כן היתה בו התכה וסבת הויה והפסד

ועל דעת רבותינו (עיין שבת נה ב) אלמלא שחטא לא מת לעולם כי הנשמה העליונית נותנת לו חיים לעד והחפץ האלהי אשר בו בעת היצירה יהיה דבק בו תמיד והוא יקיים אותו לעד כמו שפירשתי במלת וירא אלהים כי טוב (לעיל א ד)

ודע כי אין ההרכבה מורה על ההפסד אלא לדעת קמני אמנה כי הבריאה היא בחיוב אבל לדעת אנשי האמונה האומרים כי העולם מחודש בחפץ אלוהי פשוט גם הקיום יהיה בו לעד כל ימי החפץ וזה אמת ברור

אם כן ביום אכלך ממנו מות תמות שאז תהיה בן מות לא תתקיים לעד בחפצי והאכילה היתה לו מתחילה לענג ויתכן שפירות גן עדן נבלעים באיברים כמין ומקיימים את אוכליהם וכאשר גזר עליו ואכלת את עשב השדה ובזעת אפיו יאכל לחם האדמה היה זה סבה להפסד כי עפר הוא ועפר יאכל ואל עפר ישוב

(יח) לא טוב היות האדם לבדו – איננו נראה שנברא האדם להיות יחיד בעולם ולא יוליד

שכל הנבראים זכר ונקבה מכל בשר נבראו להקים זרע וגם העשב והעץ זרעם בהם אבל יתכן לומר כי היה כדברי האומר (ברכות סא א) דו פרצופים נבראו ונעשו שיהיו בהם טבע מביא באיברי ההולדה מן הזכר לנקבה כח מוליד או תאמר זרע כפי המחלוקת הידוע בעיבור והיה הפרצוף השני עזר לראשון בתולדתו וראה הקדוש ברוך הוא כי טוב שיהיה העזר עומד לנגדו והוא יראנו ויפרד ממנו ויתחבר אליו כפי רצונו וזהו שאמר אעשה לו עזר כנגדו וטעם לא טוב שלא יאמר בו כי טוב בהיותו לבדו שלא יתקיים כן במעשה בראשית הטוב הוא הקיום כאשר פירשתי במאמר וירא אלהים כי טוב (לעיל א ד)

(יט) אשר יקרא לו האדם נפש חיה – לשון רש"י סרסו ופרששו וכל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם הוא שמו לעולם ורבי אברהם אמר כי למ"ד אשר יקרא לו נמשך וכל אשר יקרא לו האדם לנפש חיה הוא שמו לעולם

ויתכן שיהיה פירושו בענין העזר והכוונה לומר כי האדם נפש חיה כמו שאמר ויהי האדם לנפש חיה (לעיל ב ז) וכמו שפירשתי והביא לפניו המינין כולן וכל מין מהם שיקראנו האדם בשמו ויאמר בו שהוא נפש חיה כמותו הוא יהיה שמו ויהיה לו לעזר כנגדו והוא קרא לכולן ולא מצא לעצמו עזר שיקרא לו נפש חיה כשמו

(כ) ולאדם לא מצא עזר כנגדו – לשון רש"י כשהביאן הביאן לפניו זכר ונקבה אמר לכל יש בן זוג ולי אין בן זוג מיד ויפל ה' אלהים עליו תרדמה ויפה פירש כי כאשר הכנים פסוקי קריאת השמות בתוך דבר העזר יכריח זה

וקריאת השמות על דעת המפרשים (רש"י ורד"ק) כפשוטו שיהא לכל אחד שם לעצמו כדי שיהיו ידועים וניכרים לתולדותיו בשמות אשר יקרא להם כי יהיה שמו לעולם והנה הקדוש ברוך הוא כשרצה לעשות לו העזר אז הביא לפניו כי היה צריך להביאם לו זוגות לקרוא שם גם לנקבותיהם כי מהם שקראם בשם אחד ומהם חלוקים כשור ופרה ותיש ועז וכבש ורחל וזולתם וכשראה אותם מזווגים זה עם זה נתאוה להם וכאשר לא מצא בתוכם עזר לעצמו נעצב ויישן והאלהים הפיל עליו תרדמה שלא ירגיש בהסרת צלע מגופו (פרד"א יב)

ולפי דעתי שקריאת השם הוא העזר והענין כי הקדוש ברוך הוא הביא כל חית השדה וכל עוף השמים לפני אדם והוא הכיר טבעם וקרא להם שמות כלומר השם הראוי להם כפי טבעיהם ובשמות נתבאר הראוי להיות עזר לחבירו כלומר הראוי להוליד זה מזה ואפילו אם נאמין בשמות שהם בהסכמה לא טבעיות (מו"נ ב ל) נאמר שקריאת השמות היא הבדלת המינים כי עברו לפניו זכר ונקבה והתבונן בטבעם איזה מהם עזר לחבירו כלומר המוליד ממנו והודיע זה בשמות כי הבהמה הדקה קרא בשם אחר שכולן עזר זה לזה בתולדה שיולידו זה מזה והגסה בשם אחר והחיה בשם אחר שלא יולידו מין זה מזה וכן כולן ולא מצא בכולן שתהיה בטבעה עזר לו ותקרא בשמו כי קריאת השמות היא הבדלת המינים והפרד כחותם זה מזה כאשר פירשתי למעלה

ואין הענין שיהיה ביד האדם למצא בהם עזר לו כי בטבעם נבראו אבל שאם יראה טבעו נאות באחד המינים ויבחר בו היה הקדוש ברוך הוא מתקן טבעו אליו כאשר עשה בצלע ולא יצטרך לבנותו בנין חדש וזה טעם כל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו כלומר הוא יהיה שמו שהקב"ה יקיים בו השם ההוא על ענין שפירשתי

והנכון בעיני כי לא היה החפץ לפניו יתברך לקחת צלעו ממנו עד שידע אדם שאין בנבראים עזר לו ושיתאוה שיהיה לו עזר כמותם ומפני זה היה צריך לקחת ממנו אחת מצלעותיו וזה טעם ולאדם לא מצא עזר כנגדו כלומר ולשם האדם לא מצא עזר שיהיה ראוי כנגדו ותקרא בשמו שיוליד ממנו ואין צורך בכאן לדברי המפרשים (ראב"ע בפסוק יח והרד"ק) שאמרו כי יבא בכאן שם במקום הכנוי ולו לא מצא עזר כנגדו כדרך נשי למך (להלן ד כג) ואת יפתח ואת שמואל (ש"א יב יא) וזהו שאמר זאת הפעם כלומר הפעם הזאת מצאתי עזר לי שלא מצאתי עד הנה בשאר המינים כי היא עצם מעצמי ובשר מבשרי וראוי שתקרא בשמי ממש כי נוליד זה מזה ובמלת זאת סוד יודע מדברינו בפרשת וזאת הברכה אם יברכני

צורי להגיע שם ולכך החזיר כי מאיש לקחה זאת⁹⁸ והבן

⁹⁸ עי' תיקו"ז (כג ע"א): ובגין דא מאן דבעי לאשגא למלכא לית ליה רשו לאשגא ליה אלא בשכינתא הה"ד אל יתהלל וכו' כי אם בזאת וגו' ואהרן כד עאל לקדש קודשין ביומא דכפורי בה הוה עאל דכתיב בזאת יבא אהרן אל הקדש דאיהי עת לעשות לה' ומשה בגינה אתקיים בעלמא (נ"א עלמא דא בתר דמית) הה"ד וזאת הברכה אשר וגו' ובה עביד עשר מכתשין לפרעה הה"ד ואולם בעבור זאת העמדתין ויעקב בגין דהוה ידע דכל רעותא דמלכא בה מני לבנוי עלה דלא יעלון קדם מלכא אלא בה וכל שאלתין דילהון בצלותין ובעותין למלכא דיהון בה הה"ד וזאת אשר דבר להם אביהם וגו' ודוד בגין דהוה ידע דכל רעותא וחילא ותוקפא דמלכא בה אמר (תהלים כ"ז) אם תחנה וגו' בזאת אני בוטח דאתמר עלה ומלכותו בכל משלה ומאן דלא שת לבו גם לזאת עליה אתמר וכסיל לא יבין את זאת.

תרגום: ולכן, מי שרוצה להשיג את המלך, אין לו רשות להשיג אותו אלא עם השכינה, זהו שכתוב "אל יתהלל וכו' כי אם בזאת יתהלל וגו'" (ירמיה ט כב). ואהרן כשנכנס לקדש הקדשים ביום הכפורים, בה היה נכנס, שכתוב "בזאת יבא אהרן אל הקדש" (ויקרא טז ג), שהיא "עת לעשות ליהוה". ומשה בשבילה התקיים בעולם (עולם זה אחר שמת) זהו שכתוב "וזאת הברכה אשר בך וגו'", ובה עשה עשר מכות לפרעה, זהו שכתוב "ואולם בעבור זאת העמדתין". ויעקב משום שהיה יודע שכל רצונו של המלך בה, צוה את בניו עליה שלא יכנסו לפני המלך אלא בה, וכל משאלותיהם בתפילות ובקשות למלך שיהיו בה, זהו שכתוב "וזאת אשר דבר להם אביהם וגו'" (בראשית מט כח). ודוד משום שהיה יודע שכל הרצון והכח והתוקף של המלך הוא בה, אמר "אם תחנה וגו' בזאת אני בוטח". שנאמר עליה "ומלכותו בכל משלה", ומי שלא שת לבו גם לזאת, עליו נאמר "וכסיל לא יבין את זאת".

עי' זהר (ח"ג דף רנו ע"ב): כל קרבנין ועלוון אינון ליהוה ואתקריאת קרבן על שם דאתקריבו בה כל כנויין ליהוה ובגין דא אתמר עלה קרבנו קערת כסף אחת לית דרגא דאתקריב לגבי יהוה פחות מנה ולית צלותא ופקודא מכל פקודין דאורייתא וכל קרבנין ועלוון דאינון לבר מנה בכל דרגין דספיראן לא מתקבלן קדם יהוה לבר מנה ובגין דא אתמר עלה בזאת יבא אהרן אל הקדש ובג"ד אמר נביא כי אם בזאת יתהלל המתהלל:

תרגום: כל הקרבנות והעולות הם ליהוה, ונקראת קרבן על שם שמתקרבין בה כל הכנויים ליהוה. ומפני זה נאמר עליה "קרבנו קערת כסף אחת", אין דרגה שנקרבת לגבי יהוה פחותה ממנה, ואין תפלה ומצוה מכל מצוות התורה וכל קרבנות ועולות שהם לחוץ ממנה בכל דרגות הספירות, לא מתקבלות לפני יהוה חוץ ממנה. ומפני זה נאמר עליה "בזאת יבא אהרן אל הקדש", ומפני זה אמר הנביא "כי אם בזאת יתהלל המתהלל".

ועי' תיקו"ז (יב ע"ב): ובגין דאורייתא מינה אתיהיבת אמר למשה וראית את אחורי וכו' דלית נביא וחכם יכיל לעאלא לעילא פחות מן דא ובגין דא אתקריאת מפתחות החיצוניים אנפין דילה ואנפין דלגאון מפתחות הפנימיים והא אתמר לעיל דאם בר נש לית בידיו מפתחות החיצוניים במאי ייעול ובגין דא אתמר בה זה השער לה'

ובגין דלית השגה לנביא וחזזה וחכם פחות מינה אמר הנביא כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו וכו' כי אם בזאת יתהלל וכו' וידוע אותי ובגין דא יעקב אוליף לה לבנוי ויהיב לון קבלה מינה הדא הוא דכתיב וזאת אשר דבר להם אביהם ודוד דהוה ליה קבלה מינה אמר לגבה אם תחנה עלי מחנה וכו' רמיז לה בהאי תגא וסליק מחשבתיה לגבה ואמר לא ירא לבי וכו'

תרגום: ומשום שהתורה נתנה ממנה, אמר למשה (שמות לג כג) "וראית את אחרי וכו'", שאין נביא וחכם יכול להכנס למעלה פחות מזה, ולכן נקראים מפתחות החיצוניים הפנים שלה, ופנים שבפנים מפתחות הפנימיים, והרי נתבאר למעלה שאם אין לאיש בידיו מפתחות החיצוניים במה יכנס, ומשום זה נאמר בה (תהלים קיח כ) "זה השער ליהוה".

ומשום שאין השגה לנביא וחזזה וחכם פחות ממנה, אמר הנביא "כה אמר יהוה אל יתהלל חכם בחכמתו וכו' כי אם בזאת יתהלל וכו' וידוע אותי" (ירמיה ט כב), ולכן יעקב למד אותה לבניו, ונתן להם קבלה ממנה. זהו שכתוב (בראשית מט כח) "וזאת אשר דבר להם אביהם", ודוד שהיה לו קבלה ממנה, אמר לה (תהלים כז ג) "אם תחנה עלי מחנה וכו'", רמז אותה בכתר הזה, והעלה מחשבתו אליה, ואמר (שם) "לא ירא לבי וכו'".

ועיי"ש (כ ע"א): ואינון שבע ספירן כלילן בשבע שמהן וכלהו כלילת לון בת שבע ולית ספירה מכלהו ספירן דיהא לה רשו לארקא ברכאן ולאשפעא לתתאין אלא בבת שבע בגין דאיהי קשורא דכלהו ספירן דאי ספירן הוה מריקין לבר מינה הוה פרודא ובגין דא לית רשו לארקא ספירא לשום אתר בר מינה לגבי תתאין ובגין דא אתמר בה אל יתהלל חכם בחכמתו וגו' כי אם בזאת בזאת יבא אהרן אל הקדש דלית רשו לנביא וחכימא למנדע לעילא שום מדע אלא בה ובגינה אתמר ומשה עלה אל האלהים ודוד בגינה אמר אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה עד אמצא מקום לה' איהו שלימו דאדם שלימו דיחודא שלימו דשמא קדישא שלימו דכל ספירה וספירה.

(כד) על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו וגו' – רוח הקדש אומרת כן לאסור העריות לבני נח והיו לבשר אחד הולד נוצר על ידי שניהם ושם נעשה בשרם אחד לשון רש"י ואין בזה טעם כי גם הבהמה והחיה יהיו לבשר אחד בולדותיהם והנכון בעיני כי הבהמה והחיה אין להם דבקות בנקבותיהן אבל יבא הזכר על איזה נקבה שימצא וילכו להם ומפני זה אמר הכתוב בעבור שנקבת האדם היתה עצם מעצמיו ובשר מבשרו ודבק בה והיתה בחיקו כבשרו ויחפון בה להיותה תמיד עמו וכאשר היה זה באדם הושם טבעו בתולדותיו להיות הזכרים מהם דבקים בנשותיהם עוזבים את אביהם ואת אמם ורואים את נשותיהן כאלו הן עמם לבשר אחד וכן כי אחינו בשרנו הוא (להלן לו כז) אל כל שאר בשרו (ויקרא יח ו) הקרובים במשפחה יקראו שאר בשר והנה יעזוב שאר אביו ואמו וקרבתם ויראה שאשתו קרובה לו מהם

פרק ג

(ו) כי טוב העץ למאכל – היתה סבורה כי הוא מר וסם המות ולכן יזהירו ממנו ועתה ראתה כי הוא מאכל טוב ומתוק

וכי תאווה הוא לעינים – שבו יתאוה ויתור אחרי עיניו

ונחמד העץ להשכיל – כי בו ישכיל לחמוד ונתנה התאוה לעינים והחמדה בשכל והכלל כי בו ירצה ויחפון בדבר או בהפכו

(ז) ותפקחנה עיני שניהם – לענין החכמה דבר הכתוב ולא לענין ראייה ממש וסופו מוכיח וידעו כי ערומים הם כלשון רש"י וכן גל עיני ואבימה נפלאות מתורתך (תהלים קיט יח)

(ח) וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היום – אמרו בבראשית רבה (יט יב) אמר רבי חילפי שמענו שיש הלוח לקול שנאמר וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן וכן כתב הרב במורה הנבוכים (א כד) וכן דעת רבי אברהם כי מתהלך כנוי לקול כענין קולה כנחש ילך (ירמיה מו כב) והוא אמר כי טעם לרוח היום ששמעו הקול לפנות ערב והזכיר בשם רבי יונה כי הטעם והאדם מתהלך בגן לרוח היום

ולפי דעתי כי טעם מתהלך בגן עדן כטעם והתהלכתי בתוככם (ויקרא כו יב) וילך ה' כאשר בלה לדבר אל אברהם (להלן יח לג) אלך אשובה אל מקומי (הושע ה טו) והוא ענין גלוי שכינה במקום ההוא או הסתלקותו מן המקום שנגלה בו

וטעם לרוח היום – כי בהגלות השכינה תבא רוח גדולה וחזק כענין שנאמר (מ"א יט יא) והנה ה' עובר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה' וכן וידא על כנפי רוח (תהלים יח יא) וכתוב באיוב (איוב לח א) ויען ה' את איוב מן הסערה ולפיכך אמר בכאן כי שמעו קול ה' שנתגלה השכינה בגן כמתקרב אליהם לרוח היום כי רוח ה' נשבה בו בגן כרוח הימים לא רוח גדולה וחזק במחזה בשאר הנבואות שלא יפחדו ויבהלו ואמר כי אף על פי כן נתחבאו מפני מערומיהם

תרגום: ואותן שבע ספירות כלולות בשבעה שמות. ואת כולם כוללת בת שבע, ואין ספירה מכל הספירות שיהיה לה רשות להוריק ברכות ולהשפיע לתחתונים אלא בבת שבע, משום שהיא הקשר של כל הספירות, שאם הספירות היו מריקות מחוץ לה היה פרוד. ומשום זה, אין רשות לספירה להריק לשום מקום פרט לה אל התחתונים, ומשום כך נאמר בה "אל יתהלל חכם בחכמתו וגו' כי אם בזאת" (ירמיה ט כב), "בזאת יבא אהרן אל הקדש" (ויקרא טז ג), שאין רשות לנביא וחכם לדעת למעלה שום מדע אלא בה, ובשבילה נאמר "ומשה עלה אל האלהים" (שמות יט ג), ודוד אמר בגללה "אם אתן שנת לעיני לעפעפי תנומה עד אמצא מקום ליהוה" (תהלים קלב ד - ה), הוא שלמות האדם, שלמות היחוד, שלמות השם הקדוש, שלמותה של כל ספירה וספירה הרבה מאד

ובבראשית רבה (יט ז) נמי אמרו אמר רבי אבא בר כהנא מהלך אין כתוב כאן אלא מתהלך מקפץ ועולה הנה רבי אבא עשאו כלשון וילך ה' (להלן יח לג) כמו שפירשנו בלשון ההליכה אלא שהוא פתר הכתוב להסתלקות השכינה שהיתה שורה בגן עדן ונסתלקה ממנו בחטאו של אדם כענין אלך אשובה אל מקומי (הושע ה טו) ואנו מפרשים אותו לגלוי השכינה במקום שהוא והוא הנכון והנאות בכתוב

(יב) ומעם האשה אשר נתת עמדי – כלומר האשה אשר אתה בכבודך נתת אותה לי לעזר היא נתנה לי מן העץ והייתי חושב שכל אשר תאמר אלי יהיה לי לעזר ולהועיל וזהו מה שאמר בענינו כי שמעת לקול אשתך שלא היית ראוי לעבור על מצותי בעבור עצתה ורבותינו (במסכת ע"ז ה א) קורין אותו בזה כפוי טובה ירצו לפרש שענה אותו אתה גרמת לי המכשול הזה שנתת לי אשה לעזר והיא יעצתני להרשיע

(יג) ומעם מה זאת עשית – לעבור על מצותי כי האשה בכלל אזהרת אדם כי היתה עצם מעצמיו בעת ההיא וכן היא בכלל העונש שלו ולא אמר באשה ותאכלי מן העץ כי היא נענשה על אכילתה ועל עצתה כאשר נענש הנחש ועל כן אמרה הנחש השיאני ואוכל כי העונש הגדול על האכילה והנה מכאן נובל ללמוד עונש למחטיאי אדם בדבר כאשר למדנו רבותינו (פסחים כב ב ע"ז ו א) בפסוק ולפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט יד)

(יד) מכל הבהמה ומכל חית השדה – התבונן רבי יהושע מן המקרא הזה כי הנחש מוליד לשבע שנים (בכורות ח ב) ובדקו ומצאו כי כן הדבר (ב"ר שם) כי מדרשי הכתוב ורמזיהם מקובלים ובהם להם סודות עמוקים בתולדות ובכל דבר כאשר הזכרתי בפתיחתי

(טו) ומעם תשופנו עקב – שיהיה לאדם יתרון עליך באיבה כי הוא ישופך ראש ואתה לא תשופנו רק בעקבו וירצץ מוחך שם

(טז) ואל אישך תשוקתך – לתשמיש ואף על פי כן אין לך מצח לתבעו בפה אלא הוא ימשול בך הכל ממנו ולא ממך לשון רש"י ואיננו נכון כי זה שבת באשה כמו שאמרו (עירובין ק ב) וזו מדה יפה בנשים ורבי אברהם אמר ואל אישך תשוקתך משמעתך והטעם שתשמעי אל כל אשר יצוה עליך כי את ברשותו לעשות חפצו ולא מצאתי לשון תשוקה רק בחשק ותאוה

והנכון בעיני שהעניש אותה שתהיה נכספת מאד אל בעלה ולא תחוש לצער ההריון והלידה והוא יחזיק בה כשפחה ואין המנהג להיות העבד משתוקק לקנות אדון לעצמו אבל יברח ממנו ברצונו והנה זו מדה כנגד מדה כי היא נתנה גם לאישה ויאכל במצותה וענשה שלא תהיה היא מצוה עליו עוד והוא יצוה עליה כל רצונו

(כב) ועתה פן ישלח ידו – רצה הקדוש ברוך הוא שתתקיים גזירתו במיתת האדם ואם יאכל מעץ החיים שנברא לתת לאוכליו חיי עולם תבטל הגזרה או שלא ימות כלל או שלא יבא יומו בעת הנגזר עליו ועל תולדותיו והנה עתה שהיתה לו בחירה שמר העץ הזה ממנו כי מתחילה לא היה עושה אלא מה שיצווה ולא אכל ממנו כי לא היה צריך

ודע והאמן כי גן עדן בארץ ובו עץ החיים ועץ הדעת ומשם יצא הנהר ויפרד לארבעה ראשים הנראים לנו כי פרת בארצנו ובגבולנו ופישון הוא נילוס מצרים כדברי הראשונים אבל כאשר הם בארץ כן יש בשמים דברים יקראו כן והם לאלה יסוד כמו שאמרו (מדרש שה"ש זוטא א ד) הביאני המלך חדריו מלמד שעתיד הקדוש ברוך הוא להראות את ישראל גנוי מרום החדרים שבשמים דבר אחר הביאני המלך חדריו אלו חדריו גן עדן מכאן אמרו כמעשה הרקיע מעשה גן עדן

והנהרות כנגד ארבע מחנות שבמרום⁹⁹ ומשם ימשך כח המלכיות שבארץ כמו שכתוב (ישעיה כד כא) ועל צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה באדמה כך אמרו בבראשית רבה (טז ד) ארבעה ראשים אלו ד' מלכיות שם האחד פישון זה בבל וכו' והדברים הנקראים עץ החיים ועץ הדעת למעלה סודם נעלה ונשגב¹⁰⁰

והאדם חמא בפרי עץ הדעת תחתון ועליון במעשה ובמחשבה ואם היה העץ טוב לאדם למאכל ונחמד אליו להשכיל למה מנעו ממנו והאלהים הוא הטוב והמטיב לא ימנע טוב להולכים בתמים והנחש אין בו היום נפש מדברת ואם היתה בו מתחילה היה מזכיר בקללתו שיאלם פיו¹⁰¹ כי היא היתה לו קללה נמרצת מכולן אבל כל אלה דברים כפולים הגלוי והחתום בהם אמת ובבראשית רבה (טז ה) דבר אחר לעבדה ולשמרה אלו הקרבנות שנאמר (שמות ג יב) תעבדון את האלהים על ההר הזה הדא הוא דכתיב (במדבר כח ב) תשמרו להקריב לי במועדו רמזו כי הקרבנות יצמיחו ויגדלו בעץ החיים ועץ הדעת וכל עצי גן עדן והם העבודה והשמירה בהם

ורבי אברהם מכחיש מה שאמרו כי פישון הוא נילוס בעבור שימצאוהו יוצא מהר הלבונה ולכן יגדל בימי הקיץ וכבר נודעו נהרות רבים יצאו מן המקור וימשכו הרבה ואחר כן יכנסו בתחתיות ארץ מהלך ימים ויבקעו ויהיו נובעים תחת אחד ההרים במקום רחוק

פרק ד

(א) ותהר ותלד את קין – ענינו ותלד בן ותקרא את שמו קין כי אמרה קניתי איש את ה' וכן ותלד את חנוך (להלן ד יז) ורבים בפרשה ובמקומות אחרים

את ה' – עם ה' כשברא אותי ואת אישי הוא לבדו בראנו אבל בזה אנו שותפין עמו לשון רש"י והנכון לי שאמרה הבן הזה יהיה לי קנין לה' כי כאשר נמות יהיה במקומנו לעבוד את בוראו וכן דעת אונקלוס שאמר קדם ה' וכמהו (ונראה) [והראה] את הכהן (ויקרא יג מט) לכהן ויגש דוד את העם (ש"א ל כא) אל העם או יהיה את ה' כמו ויתהלך חנוך את האלהים (להלן ה כב) את האלהים התהלך נח (להלן ו ט)

וקראה האחד בשם קנין והשני הבל כי קנין האדם להבל דמה¹⁰² ולא רצתה לפרש זה על

⁹⁹ עי' תיקוני זהר (דף קא ע"א): ואית נהר לתתא דאיהו מטטרין דאתפרש לארבע סטרין דאינון מיכאל גבריאל נוריא"ל רפאל"ל שם האחד פישון הוא הסובב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב וזהב איהו לצפון הה"ד (איוב ל"ז) מצפון זהב יאתה ורזא דמלה הולך אל צפון דא גבריאל"ל ולבתר הולך אל דרום ודא גיחון דתמן מיכאל"ל הפוכא מלעילא דאמר קרא עליה הולך אל דרום בקדמיתא ולבתר סובב אל צפון סובב לתרין סטרין דאינון מזרח ומערב דאינון חדקל ופרת דתמן אוריא"ל רפאל"ל. תרגום: ויש נהר למטה שהיא מטטרין שנפרד לארבעה צדדים שהם מיכאל"ל גבריאל"ל נוריא"ל רפאל"ל שם האחד פישון הוא הסובב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב והזהב הוא לצפון זהו שכתוב מצפון זהב יאתה וסוד הדבר הולך אל צפון זה גבריאל"ל ואחר כך הולך אל דרום וזה גיחון ששם מיכאל"ל ההפך מלמעלה שאמר עליו הכתוב הולך אל דרום בראשונה ואחר כך סובב אל צפון סובב סובב לשני צדדים שהם מזרח ומערב שהם חדקל ופרת ששם אוריא"ל רפאל"ל

¹⁰⁰ עי' תיק"ז קא ע"א בראשית ברא אלהים את השמים עץ החיים ואת הארץ כל עץ נחמד למראה והארץ היתה תהו ובהו דא עץ הדעת טוב ורע

וז"ל הגר"א שם: דאת השמים עה"ח ת"ת ואת הארץ צדיק וכמש"ל בריש תנ"א דנה"י הן דנוק' והוא שנצטוו עליו לאכול מכל עץ כו' כנ"ל דהארץ נתן לבני אדם אבל השמים שמים לה' (תהלים קטו טז):
¹⁰¹ עי' (זהר ח"א לה ע"ב) והנחש, רבי יצחק אמר, דא יצר הרע, רבי יהודה אמר נחש ממש, אתו לקמיה דרבי שמעון, אמר לון ודאי כלא חד, וסמא"ל הוה ואתחזי על נחש, וצולמיה דנחש דא איהו שטן, וכלא חד, תנינא בההיא שעתא נחת סמא"ל מן שמיא רכיב על נחש דא, וצולמיה הוה חמאן כל בריין, וערקן מניה, ומטו לגבי אתתא במלין, וגרימו מותא לעלמא. ודאי בחכמה אייתי סמא"ל לווטין על עלמא,
¹⁰²

כן לא נכתב טעם בשם השני והסוד המקובל בענין הבל גדול מאד (ג - ד) ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' והבל הביא גם הוא - הבינו האנשים האלה סוד גדול מהקרבת ומהנחות וכן נח ורבותינו אמרו (ע"ז ח א) שגם אדם הראשון הקריב שור פר וזה יחסום פי המבהילים בטעם הקרבת ויעוד ארמוז בו עיקר גדול ברצון הקדוש ברוך הוא (עיי' ויקרא א ט)

(ז) הלא אם תיטיב שאת - על דעת המפרשים (אונקלוס רש"י ורד"ק) שאת עונך ועל דעת רבי אברהם שאת פניך כנגד למה נפלו פניך כי המתבייש כובש פנים למטה וכן ואור פני לא יפילון (איוב כט כד) והמכבדו כאלו נושא פניו למעלה וזה טעם אולי ישא פני (להלן לב כא) לא תשא פני דל (ויקרא יט טו)

ועל דעתי אם תיטיב יהיה לך יתר שאת על אחיך כי אתה הבכור וזה טעם למה חרה לך כי בבשתו מאחיו נפלו פניו ובקנאתו ממנו הרגו והנה אמר לו למה חרה לך על אחיך ולמה נפלו פניך ממנו הלא אם תיטיב יהיה לך יתר שאת על אחיך ואם לא תיטיב לא עמו בלבד תבואך רעה כי לפתח ביתך חטאתך רובץ להכשילך בכל דרכיך ואלו תשוקתו - שהוא ישתוקק להיות דבק בך כל הימים אבל אתה תמשול בו אם תחפוץ כי תיטיב דרכיך ותסירנו מעליך הורחו על התשובה שהיא נתונה בידו לשוב בכל עת שירצה ויסלח לו

(ח) וטעם ויאמר קין אל הבל אחיו - שנכנס עמו בדברי ריב ומצה להתגולל עליו ולהרגו לשון רש"י ורבי אברהם אמר כי הקרוב אליו שאמר לו כל התוכחות שהוכיחו השם ועל דעתי שהוא דבק עם ויהי בהיותם בשדה כי אמר לו נצא השדה והרג אותו שם בסתר ויתכן שנתכוון בהריגהו שיבנה העולם ממנו כי חשב שלא יהיה לאביו זרע אחר עוד גם פחד שלא יהיה עיקר בנינו של עולם מאחיו שנתקבלה מנחתו (יא) ארור אתה מן האדמה - יותר ממה שנתקבלה היא כבר בעונה וגם בזו הוסיפה לחטוא אשר פצתה את פיה והנני מוסיף לה קללה לא תוסף תת כחה לשון רש"י ואיננו נכון כי בכאן לא ארר האדמה בעבורו כאשר באביו

אבל אמר שיהיה הוא ארור ממנה ופירש הקללה שלא תוסף תת כחה אליו ושיהיה נע ונד בה ואמר כי תעבוד את האדמה - כי בכל אשר תמרח בה לעבוד אותה כראוי בחרישה ועידור ובכל עבודה בשדה ותזרע אותה כהוגן לא תוסף תת כחה לך אבל תזרע הרבה ותביא מעט וזו היא הארירה כטעם וארותי את ברכותיכם (מלאכי ב ב) ואמר כן כנגד אומנותו כי הוא היה עובד אדמה והנה ארר מעשיו וזה טעם לא תוסף תת כחה לך שלא תתן עוד כחה לך כאשר היתה עושה עד הנה בהיותך עובד אותה וכך פירש רבי אברהם ויתכן שאררו מן האדמה שלא תתן היא מעצמה כחה אליו תאנה וגפן לא יתנו חילם באחוזתו ועץ השדה לא יתן אליו פרי וחרו ואמר גם כן כי תעבוד אותה לחרוש ולזרוע לא תוסף תת כחה לך כאשר בתחלה והנה הן שתי קללות באומנתו והשלישית שיהיה נע ונד בה והטעם שלא ינוח לבו ולא ישקוט לעמוד במקום אחד ממנה אבל יהיה גולה לעולם כי עונש הרוצחים גלות

וטעם אשר פצתה את פיה - לאמר אתה הרגת את אחיך וכסית את דמו באדמה ואני אנזור עליה שתגלה את דמיה ולא תכסה עוד על הרוגיה כי תענש בה ובכל אשר תכסה בה

(1) ספר תהילים פרק קמ"ד
(ד) אדם להבל דמה ימיו כצל עובר:

כגון הזריעה והנטיעה וזה עונש כל שפיכות דם בארץ כענין שכתוב (במדבר לה לג) כי הדם הוא יחניף את הארץ וחנופת הארץ מארה בפירותיה כענין מהיותם בא אל ערימת עשרים והיתה עשרה בא אל היקב לחשוף חמשים פורה והיתה עשרים (חגי ב טז)
(יג) גדול עוני מנשוא – בתמיה אתה טוען עליונים ותחתונים ועוני אי אפשר למעון לשון רש"י מבראשית רבה (כב יא)

והנכון בפשט שהוא וידוי אמר אמת כי עוני גדול מלסלוח וצדיק אתה ה' וישר משפטך אף על פי שענשת אותי הרבה מאד והנה גרשת אותי היום מעל פני האדמה – כי בהיותי נע ונד ולא אוכל לעמוד במקום אחד הנה אנכי מגורש מן האדמה ואין מקום למנוחתי ומפניך אסתר – כי לא אוכל לעמוד לפניך להתפלל או להקריב קרבן ומנחה כי בושתי וגם נכלמתי כי נשאתי חרפת נעורי אבל מה אעשה כי כל מוצאי יהרגני – ואתה בחסדך הרבים לא חייבת אותי מיתה

והענין שאמר לפניו הנה חטאי גדול והרבית עלי עונש אבל שמרני שלא אענש יותר ממה שחייבת אותי כי בעבור שאהיה נע ונד ולא אבנה לי בית וגדרות בשום מקום יהרגוני החיות כי סר צלך מעלי הודה כי האדם איננו נשגב ונמלט בכחו רק בשמירת עליון עליו¹⁰³
(טז) ומפני שאמר וישם ה' לקין אות – ולא אמר ויתן לו השם אות או ויעש יורה ששם לו האות קבוע שיהיה עמו תמיד אולי כשהיה נוסע ממקום למקום היה לו אות מאת השם מורה לו הדרך אשר ילך בה ובזה ידע שלא יקראנו אסון בדרך ההוא ובבראשית רבה (כב יב) אמרו כענין זה רבי אבא אמר כלב מסר לו כי מפני שהיה פחדו מן החיות מסר לו אחת מהן שתלך לפניו ולמקום שיפנה הכלב ללכת ידע כי שם צוה לו השם ולא יהרג בה הזכירו בו החכמים אות נבזה כראוי לו אבל הכוונה שהיה עמו האות תמיד להורות לפניו הדרך שילך בה כי כן לשון וישם

(טז) וטעם ויצא קין מלפני ה' – כי עוד לא עמד לפניו לעולם כטעם שאמר ומפניך אסתר וטעם וישב בארץ נוד – שלא הלך בכל העולם אבל באותה הארץ ישב נודד תמיד לא ינוח במקום ממנה כלל ונקראת ארץ נוד על שמו לעולם¹⁰⁴

¹⁰³ עי' זהר ח"ט לו ע"ב: א"ר אלעזר בשעתא דחב קין הוה מסתפי בגין דחמא קמיה זיני משריין מזיינין¹⁰³ ואתיין לקטלא ליה וכד אהדר בתשובה מאי קאמר (בראשית ד יד) הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר מאי מפניך אסתר אלא אהא סתיר מבניינא דילי רבי אבא אמר כמה דאת אמר¹⁰³ (תהלים כב כה) ולא הסתיר פניו ממנו (שמות ג ו) ויסתר משה פניו ועל דא ומפניך אסתר מאינון פנים דילך אהא נסתר דלא ישגחון בי ועל דא והיה כל מוצאי יהרגני:

תרגום: אמר רבי אלעזר, בשעה שחטא קין היה פוחד, בגלל שראה לפניו מיני מחנות מזויינים ובאים להרוג אותו, וכשחזר בתשובה מה אמר, "הן גרשת אותי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר". מה זה "מפניך אסתר", אלא אהיה נסתר מהבנין שלי. רבי אבא אמר, כמו שנאמר "ולא הסתיר פניו ממנו", "ויסתר משה פניו", ועל זה "ומפניך אסתר", מאותם הפנים שלך אהיה נסתר שלא ישגחו בי, ועל זה "והיה כל מוצאי יהרגני".

¹⁰⁴ עי' זהר ח"א נד ע"ב: כיון דאמר קין גדול עוני מנשא (בראשית ד יג) מחל ליה קב"ה פלגו מעונשיה בגין דגזר עליה בקדמיתא ואמר ליה נע ונד תהיה בארץ והשתא אשתאר בנוד בלחודי הה"ד (בראשית ד טז) ויצא קין מלפני יהו"ה וגו' כלומר דכד נפק מן קדם יהו"ה הוה בגין למהוי נד בארעא ולא נע

תרום: כיון שאמר קין "גדול עוני מנשוא", מחל לו הקדוש ברוך הוא חצי מעונשו, משום שגזר עליו בהתחלה ואמר לו "נע ונד תהיה בארץ", ועכשיו נשאר בנוד בלבדו. זהו שכתוב "ויצא קין מלפני ה' וגו'", כלומר שכשיצא מלפני ה' היה בשביל להיות נד בארץ ולא נע.

(יז) ומעם ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך – כי מתחילה היה חושב להיות עירי בעונו ואחרי שנולד לו זרע החל לבנות עיר להיות בנו יושב בה ובעבור כי הוא ארור ומעשיו לא יצליחו קראו חנוך להגיד כי לא בנאה לעצמו כי הוא אין לו עיר ומושב בארץ כי נע ונד הוא אבל יהיה הבנין לחנוך וכאלו חנוך בנאה לנפשו ומפני שלא אמר ויבן עיר כאשר יאמר ויבן את נינוה (להלן י יא) ויבנו בני נד את דיבון (במדבר לב לד) יורה כי היה כל ימיו בונה העיר כי מעשיו ארורים יבנה מעט בטורה ועמל וינע וינוד מן המקום ההוא ויחזור שם ויבנה מעט ולא יצליח את דרכיו

ונכתבו תולדות קין ומעשיו להודיע כי השם ארך אפים והאריך לו כי הוליד בנים ובני בנים והזכיר כי פקד עון אבות על בנים ונכרת זרעו ורבותינו אמרו (שמות רבה לא יז) שחיה שנים רבות ומת במבול ולא הוריד שיבתו בשלום שאול רק ראה בהכרת הוא וכל זרעו אתו והקרוב כי לא היו תולדותיו רק ששה דורות עד המבול והיו בתולדות שתי שני דורות יותר או שלא היה צריך לספר בהם וספר באלה להודיע מי היו המתחילים בבנין הערים ובמרה הצאן וחכמת הנגון ומלאכת המתכות וכתב תוכחת למך עם נשיו להגיד כי הוליד הוא אך בניו נכרתו טרם הולידם

(כב) לומש כל חורש נחשת וברזל – שיעורו הוא היה לומש וחורש כל נחשת וברזל יאמר כי הוא היה מחדד וחורש כל מלאכת נחשת וברזל וכמהו כל תשא עון וקח טוב (הושע יד ג) ועל דעת אונקלוס דבק בכתובים הראשונים הוא היה אבי לומש כל חורש נחשת וברזל ואחות תובל קין נעמה – כאומר ונולדה לו אחות ושמה נעמה וכן ואחות לומש תמנע (להלן לו כב) ואת מרים אחותם (במדבר כו נט) ושם אחותו מעכה (דה"א ז טו) ובבראשית רבה (כג ג) יש אומרים אשתו של נח היתה ולמה היו קורין אותה נעמה שהיו מעשיה נאים ונעימים נתכוונו לומר שהיה לה שם בדורות ההם כי היתה צדקה והולידה צדיקים ולכן יזכרנה הכתוב ואם כן נשאר לקין זכר מעט בעולם ואם נאמר שאינה האשה שהוליד נח ממנה שלשת בניו אם כן אין בזה טעם להזכירה

ומדרש אחר לרבותינו שהיא האשה היפה היא מאד שממנה תעו בני האלהים והיא הנרמזת בפסוק ויראו בני האלהים את בנות האדם (להלן ו ב) כמו שמוזכר בפרקי רבי אליעזר (כב) ואחרים אמרו (זהר חדש א יט ב) כי היא היתה אשת שמדון אם אשמדאי וממנה נולדו השדים כי כן ימצא שמה בכתבי שמושי השדים והכתוב ירמוז ויקצר בתעלומות כאלה (כג) ויאמר למך לנשיו – סמכו המפרשים (רש"י והראב"ע) בענין הכתוב הזה על דעת אונקלוס שפירש לכן כל הורג קין שבעתים יוקם (לעיל ד טו) כי לשבעה דורות יוקם ממנו ולא עתה כי השם האריך אפו ממנו והנה נשי למך פחדו להוליד בנים בעבור שיהיו שבעתים לקין והוא נחם את נשיו שהשם יאריך לו עוד שבעים ושבעה כי יתפלל לפניו כי הוא ארך אפים וירחם עליו או שהיה קל וחומר של שטות כפי המדרש שהזכיר רש"י ואם כן יאמר לכן כל הורג קין לשבעתים יוקם ממנו ולא בימיו וזהו תרגומו של אונקלוס כל דיקטל קין לשבעה דרין יתפרע מיניה ואם כן היה ראוי שיהיה ויאמר למך לנשיו מוקדם ולפי דעתי אין טעם שבעתים לשבעה דורות כי לא תאמר המלה הזאת על השבעה הנפרדים רק על הכפל דבר אחד שבעה פעמים כמו מזוקק שבעתים (תהלים יב ז) ישלם שבעתים (משלי ו לא) ואור החמה יהיה שבעתים (ישעיה ל כו) כפול ומכופל שבעה חלקים

אבל פירוש כל הורג קין כפשוטו שאמר השם לכן כל אשר יהרג את קין שבעתים יוקם ממנו כי אעניש ההורג אותו שבע על הטאתו כי אני הבטחתי את קין שלא יהרג בעבור יראתו

אותי והתודות לפני אבל ענין למך עם נשיו לא הזכירו הכתוב בביאור ונוכל לומר גם כן שהיו יראות מעונש שלא יהרג למך בעון אביו כי השם לא אמר לקין סלחתי לך רק שלא יהרג אבל יגבה חובו מזרעו ולא ידעו מתי וכן היה הדבר ולמך נחם אותן לאמר כי השם ירחם עליו כאשר רחם על קין כי הוא נקי כפים ממנו ויתפלל לפניו גם הוא וישמע תפלתו

אבל הנראה בעיני כי היה למך איש חכם מאד בכל מלאכת מחשבת ולמד לבנו הבכור ענין המרעה כפי טבעי הבהמות ולמד את השני חכמת הנגון ולמד את השלישי ללטוש ולעשות חרבות ורמחים וחניתות וכל כלי המלחמה והיו נשיו מתפחדות שלא יענש כי הביא החרב והרציחה בעולם והנה הוא תופש מעשה אבותיו בידו כי הוא בן המרצח הראשון וברא משחית לחבל והוא אמר להן אני לא הרגתי איש לפצעים ולא ילד לחבורות כאשר עשה קין ולא יענישני השם אבל ישמרני מן ההריגה יותר ממנו והזכיר כן לומר כי לא בחרב וחנית יכול אדם להרוג בפצעים וחבורות שימית במיתה רעה יותר מן החרב ואין החרב גורם הרציחה ואין על העושו חטא

פרק ה

(א – ב) זה ספר תולדות אדם – הבנים אשר יזכיר בפרשה ולפי דעתי ירמוז לכל התורה כי כל התורה כולה ספר תולדות אדם על כן אמר בכאן ספר ולא אמר ואלה תולדות אדם כאשר יאמר בשאר מקומות (להלן כה יב) ואלה תולדות ישמעאל ואלה תולדות יצחק (שם יט) וכן כולן

וטעם ביום ברוא אלהים אדם – נמשך לפניו כי יתחיל באדם עצמו יזכיר בו שנברא מאין ולכך אמר ביום ברוא אלהים מאין האדם הזה הנזכר בדמות אלהים עשאו יפרש שהוא מעשה אלהים ובדמות אלהים והזכיר כי כאשר ברא אותו מאין כן ברא את אשתו ואמר ויברך אותם – שנתן בהם כח תולדה להתברך לעד בבנים ובנות רבים מאד והכוונה לומר כי התולדות מברכת אלהים כי הם לא נולדו אבל נבראו מאין ונתברכו לעשות כן וטעם ויקרא את שמם אדם – מפני ששם אדם כלל לכל המין האנושי הזכיר כי האלהים קרא הזוג הראשון בשם זה מפני שכולם בהם בכח ועליהם הוא אומר זה ספר תולדות אדם וכתב רבינו שרירא הגאון שמסרו חכמים אחד לחברו הכרת פנים וסדרי שרשומין מקצתן אמורים בסדר פסוק זה ספר תולדות אדם ומקצתן בסדר פסוק של אחריו זכר ונקבה בראם ואין מוסרים סתרי תורה ורזין אלא למי שרואין בו סימנין שראוי לכך אלו דברי הגאון ולא זכינו בהם¹⁰⁵

(ג) ויולד בדמותו כצלמו – ידוע כי כל הנולדים מן החיים יהיו בדמות המולידים ובצלמם אבל בעבור שנתעלה האדם בדמותו וצלמו שאמר בו (לעיל ה א) בדמות אלהים עשה אותו פירש כאן שאף תולדותיו היו כן באותו הדמות המעולה ולא אמר זה בקין והבל כי לא רצה להאריך בהם אבל פירש כן בשת שהעולם הושתת ממנו או מפני שהאדם נברא בתכלית שלימות היצירה הגיד בשת כי היה כמוהו בכח וביופי

(ד) ויהיו ימי אדם אחר הולידו את שת – בעבור ארך חיי אלה הראשונים יפרוט ימיהם

¹⁰⁵ ע"י

(1) זוהר חלק ב דף ע"ב

דא בדא תליא, בדמות אלה"ם, בההוא דיוקנא ממש, והא אוקים ליה מר. תו, זה ספר תולדות אדם, לדיוקנין, ברזי דדיוקנין דבר נש, לאשתמודעא באינן תולדות דבר נש, דיוקנא דרזין דבר נש, בשערא, במצחא, בעיינין, באנפין, בשפון, ובשרטוטי ידין, ובאודנין, באלין שבע בני נשא אשתמודען:

קודם הולידם וגם אחר כך ויכלול כלם בסוף עד הדורות שאחר המבול והסבה באריכות ימיהם כי אדם הראשון מעשה ידיו של הקדוש ברוך הוא נעשה בתכלית השלימות בנוי בכח בקומה וגם אחרי שנקנס עליו שיהיה בן מות היה בטבעו לחיות זמן רב וכאשר בא המבול על הארץ נתקלקל עליהם האויר¹⁰⁶ והלכו ימותם הלך וחסור כי עד המבול היו ימיהם בארך ההוא ויש מהם שחיו יותר מאדם ושם שנולד קודם המבול היה שש מאות הועיל לו החוזק שנולד בו והזיק לו האויר שנתקלקל ובניו הנולדים אחר המבול נתקצרו ימותם ושבנו לארבע מאות

ותראה שהיה זה בהם עד הפלגה וכאשר משל עליהם שנוי האוירות בהפלגה נתקצרו עוד ימיהם כי פלג אשר בימיו נפלגה הארץ שב לחצי ימיהם למאתים שנה ונראה כי בדורות אברהם יצחק ויעקב היו הימים בעם שבעים ושמונים שנה כאשר הזכיר משה רבינו בתפלתו (תהלים צ י) אבל הצדיקים בדורותם יראת ה' תוסף בהם ימים כי פרעה תמה על יעקב והוא הפליג לו בימי אבותיו כמו שאמר ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי בימי מגוריהם (להלן מז ט)

ולא יכשר בעיני מאמר הרב שכתב במורה הנבוכים (ב מז) כי לא היה אורך השנים רק ביחידים האלה הנזכרים ושאר בני אדם בדורות ההם היו שנות חייהם השנים הטבעיים המורגלים ואמר כי היה החדוש הזה באיש ההוא בהנהגתו ומזונו או על דרך נס והנה אלה דברי רוח ולמה יהיה הנס הזה בהם והם אינם נביאים ולא צדיקים וטובים לעשות להם נס אף כי דור אחר דור ותיקון ההנהגה והמזון איך תאריך ימיהם כפלי כפלים מכל הדור ההוא ויתכן שיהיו אחרים גם כן מתנהגים בטוב ההנהגה ההיא ותאריך לכלם או

106

(1) שער הפסוקים - ספר יחזקאל

האחד, שהיה תלוי בין השמים לארץ. והב', שהיה ברפיון. וכל זה היה לסבת אותם הטפות של קרי שהיו כלולים בו כנזכר. וכשבאו מי המבול מים רותחין, מדה כנגד מדה, מצאוהו תלוי באויר ברפיון, ומחאוהו כי אם היה מתקן אותם הנשמות של טיפות קרי, לא היה המבול מוחה אותם. אבל כיון שלא נתקנו, היו הנשמות של טיפות קרי תלוים באויר השמים, שהם בחי' שדים ורוחין, העומדים תלוים באוירא דרקינא תמיד, כנזכר בזוהר בהרבה מקומות, אם באדרת נשא ואם בפרשת אחרי מות. ואם בפרשת תזריע. ואם בפרשת ויקרא, וכיון דלא נצטיירו בנקבה, ולא יכלו לא לעלות למעלה ולא לירד למטה בעולם הזה ליכנס בגופי הילדים. לכן נמחו במי המבול, שמצאום תלוים שם באויר, בבחי' שדין ורוחין. וז"ש על קין, שהיה תלוי בין השמים ובין הארץ, כי השמים הוא הזכר, והארץ היא הנקבה, והטיפות ההם יצאו מן השמים שהוא הזכר, ואל הארץ שהיא הנקבה לא הגיעו, ונשארו תלוים ברפיון:

וז"ס מ"ש באד"ר¹⁰⁶ (ספד"צ ל"ד ע"א) לא ידון רוחי באדם וכו', דלא נשיב נשיבו דרוחא דחוטמא דע"ק וכו', והוא, כי דורות הראשונים, שעד מ"ת לא היה הנהגתם על פי התורה ועבודה, שעדיין לא נתנה תורה בארץ, והיו תלוים בחסד עלאה דע"ק, שכל אלו באו לעולם רק בשביל הכנת האבות, וישראל שיצאו מהם, שהם תכלית הבריאה, וכ"ז שלא היה תורה היה הנהגתם מצד המדות המושפעים ממדרגה עליונה מע"ק, ששם החסד לקיום העולם אף שאין כדאים, ולכן היה להם אריכות ימים מסטרא דאריכא דאנפין, והוא רוחא דחיי דנשיב מחוטמא דע"ק, ורק מדור המבול ואילך, שקלקלו מאד, לא נשפע רוחא דע"ק כמקדם בסוד אלף שנה, אלא ע"י התלבשות או"א הנשפעים לז"א, שהחסדים נתצמצמו בערכם, והוא סוד מאה שנה ב"ס דז"א, ועשרים שנה דחו"ב, וז"ש והיו ימיו מאה ועשרים שנה¹⁰⁶, וממ"ת ואילך אמר משה רבינו (תהלים צ י) ימי שנותינו בהם שבעים שנה וכו', כי הכל הוא בא מז"א, שמאז התחיל העבודה וההנהגה על פי סדר זה, על פי הדין והמשפט, שהם סוד נקודות אלקים ז' נקודות, וכמ"ש באד"ר (קמ"א ע"ב) שבע"ק הוא שם הוי"ה רחמים, וז"א אקרי אלקים לקבליה דע"ק, ולכן קודם עשרת הדברות כתיב (שמות כ א) וידבר אלקים את כל הדברים האלה וכו' והבן.

לרובם ואיך לא תגיע החכמה בהנהגה הטובה ההיא לאחד מכל בני נח אחר המבול אבל היה בהם קצת מחכמת אבותם והיא מתמעטת והולכת דור אחר דור

פרק ו

(א) ויהי כי החל האדם לרוב על פני האדמה – כאשר הזכיר הכתוב נח ובניו ורצה להתחיל בענין המבול אמר כי מיד כאשר החלו בני האדם לרוב החלו לחטוא ועמדו בחטאם ימים רבים עד שהיה נח בן ד' מאות ושמונים שנה ואז גזר עליהם הקדוש ברוך הוא שלא ידון רוחו בהם לעולם אבל יאריך עוד להם שנים עד שתמלא סאתם כי כן משפט האלהים

(ב) בני האלהים – בני השרים והשופטים לשון רש"י וכך הוא בבראשית רבה (כו ה) אם כן יספר הכתוב כי הדיינים אשר להם לעשות המשפט בניהם עושים החמס בגלוי ואין מונע אותם כי טובות הנה – כמו כי תראה חמור שונאך (שמות כג ה) כי יקרא קן צפור לפניך (דברים כב ו) כאשר הנה טובות יקחו אותן להם לנשים באונס וספר הכתוב החמס ואמר עוד מכל אשר בחרו להכניס הנשואות לאחרים אבל לא הזכיר הכתוב האיסור בהם בפירוש ולא נגזר עליהם העונש רק על החמס לפי שהוא ענין מושכל איננו צריך לתורה

(ג) בשגם הוא בשר – כמו בשגם בסגול ופירש רש"י בשביל שגם זאת בו שהוא בשר ואף על פי כן איננו נכנע מלפני ומה אם יהיה אש או דבר קשה ואין בפירוש הזה טעם או ריח ורבי אברהם פירש כי יאמר לא יעמוד רוחי באדם לעולם בעבור החמס הזה ועוד בעבור שהאדם בשר ויגיע עד עת ויחסר והנה הוא כמו גם בשגם בשר ומה צורך למענה הזאת וידוע כי בשר המה ונגזר עליהם המיתה כי עפר אתה ואל עפר תשוב (לעיל ג יט)

והנכון בעיני כי יאמר לא יעמוד רוחי באדם לעולם בעבור שגם האדם הוא בשר ככל בשר הרומש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ואיננו ראוי להיות רוח אלהים בקרבו והענין לומר כי האלהים עשה את האדם ישר להיותו כמלאכי השרת בנפש שנתן בו והנה נמשך אחרי הבשר ובתאוות הגופניות נמשל כבהמות נדמו ולכן לא ידון עוד רוח אלהים בקרבו כי הוא גופני לא אלהי אבל יאריך להם אם ישובו והנה זה כטעם ויזכור כי בשר המה רוח הולך ולא ישוב (תהלים עח לט)

(ד) הנפלים – לשון רש"י על שם שנפלו והפילו את העולם והוא בבראשית רבה (כו ז) ובעלי הלשון אמרו (הראב"ע והרד"ק) שנקראו כן בעבור שיפול לב אדם עליו מפחדם וכן האימים (להלן יד ה)

בימים ההם – לשון רש"י בימי דור אנוש וגם אחרי כן שראו באבדן דור אנוש שעלה אוקינוס והציף שלישו של עולם ולא נכנעו ללמוד מהם ורבי אברהם פירש גם אחרי המבול כי בני ענק היו ממשפחת בני האלהים ואם כן או תהיינה נשי בני נח מזרעם וידמו להם או שיודה במאמר (נדה סא א) הדורש בעונ שפלט מן המבול ויוסיף הוא שנמלטו גם אחרים עמו

והנכון בעיני כי אדם ואשתו יקראו בני האלהים בעבור שהיו מעשה ידיו והוא אביהם אין להם אב זולתו והוא הוליד בנים רבים ככתוב (לעיל ה ד) ויולד בנים ובנות והיו האנשים האלה הנולדים ראשונים מאב ואם בשלמות גדולה מן הגובה והחזק כי נולדו בדמות אביהם ככתוב בשת (לעיל ה ג) ויולד בדמותו כצלמו ויתכן שהיו כל בני הקדמונים אדם שת אנוש נקראים בני האלהים כי היו ג' האנשים האלה בדמות אלהים ואז הוחל לעבוד עבודה זרה והוחל לבא באנשים חולשה ורפיון וכך אמרו בבראשית רבה (כד ו) זה ספר תולדות אדם ואין הראשונים תולדות ומה הן אלוהות בעון קומי אבא כהן ברדלא אדם שת אנוש ושתק אמר לון עד כאן בצלם ובדמות מכאן ואילך קינן קנטרנין

וכאשר החל האדם לרוב ונולדו להם הבנות היו אלה בני הראשונים בחזקם ולרוב תאותם היו בוחרים הנשים הטובות בעלות הקומה והבריאות וספר בתחלה (בפסוק ב) כי יקחו אותם לנשים דרך חמס ואחר כך ספר כי יבאו דרך זנות אל בנות האדם שאינן באותה המעלה ולא יודע הדבר עד שיולידו להם בנים ויכירו כי אינם מבני שאר האנשים רק לבני האלהים האלה נולדו שהם גדולים מאד אבל הם נופלים מאבותם בגובה וכת כלשון לא נופל אנכי מכם (איוב יב ג) והמה גבורים כנגד שאר בני האדם ואמר שהיה זה בדורות הראשונים אשר היו נקראים בני האלהים בהיותם בתכלית השלימות שיולידו מבנות האדם נפילים וגם אחרי כן כי הנפילים עצמם יולידו נפילים מהם

ופירוש אשר מעולם כי האנשים אחרי המבול כאשר יראו גבורים יזכירו אלה ויאמרו כבר היו גבורים מאלה לעולמים אשר היו לפנינו והיו אנשי השם בכל הדורות אחרי כן וזה פשט הגון בפרשה הזאת אבל המדרש אשר לרבי אליעזר הגדול בפרקיו על המלאכים שנפלו ממקום קדושתן מן השמים והוזכר בגמרא במסכת יומא (סז ב) הוא הנאות בלשון הכתוב יותר מן הכל אלא שיש צורך להאריך בסוד הענין ההוא

(ו) וינחם ה' ויתעצב אל לבו – דברה תורה כלשון בני אדם והענין כי מרו ועצבו את רוח קדשו בפשעיהם וענין אל לבו כי לא הגיד זה לנביא שלוח אליהם וכן הלשון במחושב כדרך לדבר אל לבי (להלן בד מה) וזולתו

ובבראשית רבה (כז ד) אמרו בזה ענין נכבד במשל שהביאו מן הסרסור¹⁰⁷ והאדריכל¹⁰⁸ והוא סוד גדול לא ניתן ליכתב והיודעו יתבונן למה אמר בכאן שם המיוחד ובכל הפרשה וענין המבול שם אלהים¹⁰⁹

(ח) וטעם ונח מצא חן בעיני ה' – שהיו כל מעשיו לפניו נאים ונעימים וכן כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם (שמות לג יז) כדרך ויתן חנו בעיני שר בית הסוהר (להלן לט כא) ותהי

¹⁰⁷ עי' זהר ח"א נב ע"ב שזה שם למשה רבינו.

ועי' ספר הפליאה (&) ומקלקלים דרכי השם אז אדנ"י שהיה סרסור והעד בהר סיני אומר ארור אתה בבואך בעולם השפל

¹⁰⁸ עי' ספר הפליאה (&) ואמר רבי אמי משל למלך שאמר לו לאדריכל לבנות לו פלטין ובנה לו ולא ערבה לו על מי להתעצב לא על אדריכל זהו ויתעצב אל לבו שהעטרה האצילה עולם הגשמי והרשיע ונסתלק המלך ממנה ונתמלאת עצב מיד נאבד העולם וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ הנחמה הוא שפע הרחמים ונשארו הרחמים עם יהו"ה כי אדם הגשמי הוא בארץ והעליון הוציא מן הארץ במעשיו זהו וינחם ה' למה נשארו הרחמים למעלה בעבור שעשה את האדם בארץ וסילק האדם העליון מן הארץ עליונה. ויתעצב אל לבו כביכול התעצב אל לבו מדלא אמר ויעצב, ודע מה שלא אמר בלבו אלא אל לבו שנאמר ויתעצב אל לבו הוא החסד שהוא לב וחיות של היקף ושב לדין

¹⁰⁹ עי' זהר ח"א נז ע"א רבי יצחק אמר, וינחם יהו"ה, כמה דאת אמר (שמות לב יד) וינחם יהו"ה על הרעה אשר דבר לעשות לעמו. רבי ייסא אמר לטב, רבי חזקיה אמר לביש, רבי ייסא אמר לטב כמה דאתמר, דקב"ה נחים על דאינון עובדי ידוי וחייס עלייהו, ויתעצב בגין דאינון חטאן קמיה, ורבי חזקיה אמר לביש, דכד קב"ה בעי לאובדא לחייבי עלמא נטיל נחומין עלייהו וקביל נחומין, כביכול כמאן דמקבל נחומין על מה דאביד, וכיון דקביל נחומין ודאי דינא אתעבד, ולא תליא מלתא בתשובה, אימתי תליא בתשובה, עד לא קביל נחומין עלייהו, הא קביל נחומין עלייהו לא תליא מלתא בתשובה כלל, ודינא אתעבד, וכדין אוסיף דינא על דינא, ואתקיף לההוא אתר דדינא למעבד דינא, ואוביד לון לחייביא מן עלמא, וכלא בקרא, דכתיב וינחם יהו"ה קיבל נחומין, ולבתר ויתעצב אל לבו, יהב תוקפא לדינא למעבד דינא. רבי חייא אמר, וינחם יהו"ה כי עשה את האדם בארץ, נטל נחומין וחדוה כד עבד קב"ה לאדם

היינו שהז"א הסתלק, ונשאר הדין לבדו, עי' לקמן הערה 134.

ועי' ב"ע & ראי' שלא נתבטל תיקון ז"א שהרי הכ' אומר וינחם ה' כו' שסתם הוי' הוא בז"א ובו אמר וינחם כי עשה את האדם כו' מכלל דלא קאי אלא על אדם דלתתא משא"כ פ' ויאמר ה' לא ידון רוחי שקאי על

אסתר נושאת חן בעיני כל רואיה (אסתר ב טו) והזכיר זה כנגד מה שאמר בדורו שהיו כל מעשיהם לעצבון לפניו יתברך ואמר בו שהיה לחן בעיניו ואחר כך סיפר מדוע היה טוב לפני האלהים כי היה צדיק תמים

רמב"ן פרשת נח

פרק ו

(ט) אלה תולדות נח – טעמו פירשו בו (הראב"ע והרד"ק) קורותיו כמעט מה ילד יום (משלי כז א) וירמוזו אל כל הפרשה ואינו נכון בעיני כי אין קורות האדם תולדותיו והנכון שהוא כמשמעו כמו אלה תולדות בני נח (להלן י א) ואלה תולדות ישמעאל (להלן כה יב) יאמר אלה תולדות נח שם חם ויפת אבל החזיר ויולד נח בעבור שהפסיק ואמר נח איש צדיק תמים היה להודיע למה צוהו בתיבה ואף על פי שכבר אמר למעלה (ה לב) ויהי נח בן חמש מאות שנה ויולד נח את שם את חם ואת יפת חזר להזכירם פעם אחרת להגיד כי לא היה ככל אבותיו שיולידו בנות ובנים וזה טעם שלשה בנים כי יזכיר מספרם לאמר כי אלה שלשה לבדם היו תולדותיו ונצלו בזכותו ומאלה נפצה כל הארץ איש צדיק תמים היה – יזכיר הכתוב שהיה זכאי ושלם בצדקו להודיע שראוי להנצל מן המבול שאין לו עונש כלל כי הוא תמים בצדק כי הצדיק הוא הזכאי בדין הפך הרשע כמו שאמר והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע (דברים כה א) וכן ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית (נחמיה ט לג) וכן בצדק תשפוט עמיתך (ויקרא יט טו) אבל באברהם שאמר (להלן יח יט) לעשות צדקה ומשפט¹¹⁰ שבח אותו בצדק שהוא המשפט וברחמים שהוא הצדקה ורבי אברהם אמר צדיק במעשיו תמים בלבו וכתוב (יחזקאל כח טו) תמים אתה בדרכיך

ואחר שאמר שהוא איש צדיק כי איננו איש חכם ומשחית דרכו כבני דורו החייבים אמר שהיה מתהלך את השם הנכבד ליראה אותו לבדו איננו נפתה אחרי חוברי שמים ומנחש ועונן וכל שכן אחרי עבודה זרה ואיננו שומע להם כלל רק בשם לבדו הוא דבק תמיד והולך בדרך אשר בחר השם או אשר יורה אותו כי נביא היה וזה כמעט אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו תיראו (דברים יג ה) הנאמר בהרחקת המתנבא לעבוד עבודה זרה ונותן אות ומופת כאשר אפרש ועוד אזכיר זה בפסוק התהלך לפני והיה תמים (להלן יז א) אם יהיה תמים דעות עמי והנה אחר שהיה נח צדיק ואיננו ראוי ליענש גם בניו וביתו ראויים להנצל בזכותו כי היה עונש עליו אם יכרת זרעו או יאמר כי הוא צדיק שלם וגם בניו וביתו צדיקים כי הוא למדם כענין שכתוב (להלן יח יט) כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו

בדורותיו יש מרבותינו שדרשוהו לטובה כל שכן אם היה בדור של צדיקים ויש שדורשין לגנאי לשון רש"י והנכון בעיני לפי הפשט כי טעמו לומר שהוא לבדו הצדיק בדורות ההם אין בדורותיו צדיק ולא תמים זולתו וכן כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה (להלן ז א) שאין אחר בדור ראוי להנצל ואמר בדורותיו כי דורות רבים עברו מעת שהשחיתו ואין צדיק בארץ בלתי ואל יקשה עליך דבר רבותינו במתושלח כי הכתוב לא יספר רק שאין צדיק ראוי

¹¹⁰ עי' זהר ח"ג דף רצב ע"א: ת"ח כד מתבסמא האי צדק ממשפט כדן אקרי צדקה ועלמא מתבסמא בחסד ואתמליא מניה דכתיב אוהב צדקה ומשפט חסד יי' מלאה הארץ. תרגום: בא וראה: כשזה הצדק מתמתק מהמשפט, אז הוא נקרא צדקה, ואז העולם נמתק בחסד ומתמלא ממנו. שנאמר "אוהב צדקה ומשפט חסד ה' מלאה הארץ".

להנצל מן המבול מכל הדורות ההם

(י) את שם את חם ואת יפת – הנראה אלי כי יפת הוא הגדול שנאמר (להלן י כא) אחי יפת הגדול וכן ימנם כתולדותם בני יפת תחילה (שם שם ב) וחם הוא הקטן בכולם כאשר אמר (שם ט כד) וידע את אשר עשה לו בנו הקטן אבל הקדים שם בעבור מעלתו והזכיר חם אחריו כי בן נולדו והנה נתאחר יפת ולא רצה הכתוב לומר שם ויפת וחם כי היו כולם נזכרים שלא בסדר תולדותם ואין ליפת מעלה שיבטל הסדר בעבורו אבל שם הקדים אותו בעבור מעלתו אף על פי שהוא מאוחר בספור התולדות (להלן י כא) וכן בני אברהם יצחק וישמעאל (דהי"א א כח) וכן ואתן ליצחק את יעקב ואת עשו (יהושע כד ד)

(יב) כי השחית כל בשר את דרכו – אם נפרש כל בשר כמשמעו ונאמר שאפילו בהמה וחיה ועוף השחיתו דרכם להזקק לשאינן מינן כמו שפירש רש"י נאמר כי מלאה הארץ חמס מפניהם לא מפני כולם אלא מפני מקצתם וסיפר עונש האדם לבדו או שנאמר שלא שמרו גם בזה תולדותם והיתה כל הבהמה טורפת וכל העוף דורס והנה גם הם עושים חמס

ועל דרך הפשט כל בשר זה כל האדם ולמטה יפרש כל בשר אשר בו רוח חיים (להלן ז טו) ומכל החי ומכל בשר (להלן פסוק יט) כל חי בגוף אבל בכאן כל בשר כל האדם וכן יבא כל בשר להשתחוות לפני (ישעיה סו כג) וכן בשר כי יהיה בעורו (ויקרא יג כד)

(יג) חמס – הוא הגזל והעושק ונתן לנח הטעם בחמס ולא הזכיר השחתת הדרך כי החמס הוא החטא הידוע והמפורסם ורבותינו אמרו (סנהדרין קח א) שעליו נתחתם גזר דינם והטעם מפני שהוא מצוה מושכלת אין להם בה צורך לנביא מזהיר ועוד שהוא רע לשמים ולבריות והנה הודיע לנח החטא שעליו בא הקץ הגיע הצפירה

והנני משחיתם את הארץ – כמו מן הארץ וכן כצאתי את העיר (שמות ט כט) חלה את רגליו (מ"א טו כג) דבר אחר את הארץ עם הארץ שאף שלשה טפחים של מחרישה נימוחו לשון רש"י מבראשית רבה (לא ז) ורבי אברהם אמר שמלת משחיתם מושכת עצמה ואחרת עמה והנני משחיתם ומשחית את הארץ

ועל דרך האמת הוא כמו את השמים ואת הארץ¹¹¹ כי הארץ תהיה בהשחתה שבהשחתת הארץ ישחתו והנם נשחתים בעולם הבא כדרך ויתעצב אל לבו¹¹² (לעיל פסוק ו) ולזה רמזו בבראשית רבה (לא ז) לבן אדון שהיתה לו מניקה כל זמן שהיה סורח היתה מניקתו נרדית וכו'¹¹³

(יז) ואני הנני מביא את המבול – הנני מסכים עם אותן שאמרו לפני מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח ה) לשון רש"י מבראשית רבה (לא יב) ואני תמה והאיך מסכים עמהם והוא משאיר להם שארית לפליטה גדולה בנח ובניו וכל חי להרבות זרעם כחול אולי היא הסכמה לדעתם כשלא יחמול עליהם

¹¹¹ עי' (&): "בראשית ברא" רמז לכתר חכמה, אלהים רומז לבינה, "את" רומז לגדולה וגבורה, "השמים" זהו תפארת, "ואת" רומז לנצח הוד יסוד, "הארץ" רומז למלכות. תרגום: בראשית ברא"א¹¹¹ רמז לכת"ר חכמה אלהים רומז לבינה א"ת רומז לגדולה וגבורה השמים דא הוא ת"ת וא"ת רומז לנצ"ח הו"ד יסוד הארץ רומז למלכות עי"ש בר' בחיי.¹¹²

¹¹³ הנני משחיתם את הארץ ר' הונא ורבי ירמיה בשם רב כהנא בר מלכיה אפילו ג' טפחים שהמחרישה שולטת בארץ נימוחו משל לבן מלכים שהיה לו פדגוג כל זמן שהיה סורח היה פדגוג שלו נרדה ולבן מלכים שהיה לו מניקה כל זמן שהוא סורח היתה מניקתו נרדת כך אמר הקב"ה הנני משחיתם את הארץ הא אנא מחבל להון ומחבל לארעא עמהון:

ועל האמת ואני כמו ויסרתי אתכם אף אני¹¹⁴ (ויקרא כו כח) וכן אני הנה בריתי אתך¹¹⁵ (להלן יז ד) ואני זאת בריתי¹¹⁶ (ישעיה נט כא) יאמר אף אני תהיה ידי בהם על שהשחיתו את הארץ ולכך אמר (להלן ט יב) זאת אות הברית אשר אני נותן, ימחץ וידיו תרפינה¹¹⁷ (איוב ה יח) והמשכיל יבין

(יח) והקמתי את בריתי – אמר רבי אברהם לאות כי השם נשבע לו שלא ימות במבול הוא ובניו, ואם לא נכתב תחילה מפורש כאשר מצאנו במשנה תורה (דברים א כב) נשלחה אנשים לפנינו. ומלת והקמתי שאקיים שבועתי.

והקרוב אלי שזאת הברית רמז לקשת, וטעם ברית הסכמה ודבר שבחרו שנים, מגזרת ברו לכם (ש"א יז ח), והמלה בסמוך ובמוכרת. וכן שבית יעקב (תהלים פה ב) ובנותיו בשבית (במדבר כא כט). ויש אומרים כי ברית גבול, כרות כל אלו דבריו.

ויותר נכון בדרך הפשט, כי ענין והקמתי את בריתי לאמר בעת שיבא המבול תהיה ברית קיימת אתך שתבא אל התיבה אתה וביתך, ושנים מכל הבשר להחיות, כלומר שתחיו שם ותתקיימו לצאת משם לחיים. והברית הוא דבר השם כשיגזור אומר בלא תנאי ושיוור ויקיים והזכיר הברית והזכיר שיהיה קיים והוא כלשון קיימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם (אסתר ט כז) שקבלו עליהם דבר להיותו קיים

ועל דרך האמת – הברית מעולם היא, והמלה נגזרת מן בראשית ברא אלהים¹¹⁸. והנה

¹¹⁴ ע"י זהר ח"ג קטו ע"ב שזה מידת המלכות.

¹¹⁵ ע"י זהר (חלק א דף סה ע"ב): תו פתח ואמר (בראשית ו יז) ואני הנני מביא את המבול מים מאי טעמא הנני כיון דאמר ואני אלא אני אנכי (נ"א הנני) כלא מלה חדא היא תא חזי בכל אתר אני אתעביד גופא¹¹⁵ לנשמתא ודאי דמקבלא ממה דלעילא ובגין כך אתרמיז באת קיימא¹¹⁵ דכתיב (שם יז ד) אני הנה בריתי אתך אני דקיימא באתגליא מזומנת למנדע אני כרסיא למה דלעילא אני דעבידנא נוקמין לדרי דרין ואני כליל דכר ונוקבא¹¹⁵ כחדא¹¹⁵ לבתר אתרשים בלחודוי דאזדמן למעבד דינא הנני מביא את המבול מים כיון דאמר מביא את המבול לא ידענא דאיהו מים אלא את המבול לאסגאה מלאך המות דאע"ג דמיא הוה מחבלא (לחבלא בהון מחבלא)¹¹⁵ (ד"א הוה) אזיל בעלמא לשיצאה באינון מין אני יהו"ה הכי תנינן נאמן אנא לשלמא אגר טב לצדיקא ולא תפרע מרשיעא ובגין כך אבטח לון קרא לצדיקא באני לשלמא אגר טב דלהון לעלמא דאתי ואגזים לרשיעא לאתפרע מניהו לעלמא דאתי באני:

תרגום: עוד פתח ואמר, "ואני הנני מביא את המבול מים", למה "הנני", כיון שאמר ואני. אלא אני, אנכי (הנני) הכל דבר אחד. בא וראה, בכל מקום אני נעשה גוף לנשמה ודאי שמקבלת ממה שלמעלה, ולכן נרמז באות הברית, שכתוב "אני הנה בריתי אתך", אני שקיים בגלוי מזומנת לדעת, אני כסא למה שלמעלה, אני שעושה נקמות לדורי דורות, ואני כולל זכר ונקבה כאחד. אחר כך נרשם לבדו, שהזדמן לעשות דין, "הנני מביא את המבול מים", כיון שאמר מביא את המבול, לא ידענו שהוא מים, אלא "את המבול" לרבות מלאך המות, שאף על גב שהיו מים (להשחית בהם), המשחית היה הולך בעולם להשמיד באותם המים. "אני ה'", כך שנינו, נאמן אני לשלם שכר טוב לצדיקים ולהיפרע מהרשעים, ולכן הבטיח להם הפסוק לצדיקים ב'אני', לשלם שכר טוב שלהם לעולם הבא, ואינם לרשעים להיפרע מהם לעולם הבא ב'אני'.

¹¹⁶ ע"י זהר ח"ג טו ע"א.

¹¹⁷ הפסוק באיוב אומר שכלול בכל מכה תיקון ממנו ית', וזה החידוש של אני הוא המכה כאן. ועי' & שמלכות נקראת יד, ויתכן מאד שמלכות בתיקון כולל ב' ידים ולכן מובא הקריא ידיו והכתיב ידו.
¹¹⁸ ע"י זהר חלק א דף נו ע"א ז"ל: תא חזי כד ברא קב"ה עלמא, עבד האי ברית וקיים עליה עלמא, מנל דכתיב בראשית ברא שית דא ברית דעלמא קיימא עליה, שית, דמניה נגדין ונפקי ברכאן לעלמא, ועליה אתברי עלמא, ואדם עבר על האי ברית, ואעבר ליה מאתריה (ס"א מעמיה), האי ברית אתרמיזת באת יו"ד את זעירא עקרא ויסודא דעלמא.

תרגום: בא וראה, כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם, עשה ברית זו והעמיד עליה את העולם. מנין לנו, שכתוב (בראשית) ברא שית, זו הברית שהעולם עומד עליה, שית שממנו שופעים ויוצאים ברכות לעולם, ועליה נברא העולם, ואדם עבר על הברית הזו והעבירה ממקומה (מעמו). ברית זו נרמזה באות יו"ד, אות קטנה עקר ויסוד העולם.

בריתי כמו ברייתי. והמלה כמו סמוכה¹¹⁹, כי היא סמוכה לעולמים שהיו לפנינו, יצוה שתקום ותהיה עם הצדיק¹²⁰. וכן ואני הנני מקים את בריתי אתכם¹²¹ (להלן ט ט) בריתי היתה אתו¹²²

ועי' זהר חלק א דף פט ע"א: תא חזי בשעתא דברא קב"ה עלמא לא אתברי אלא על ברית כמה דאת אמר בר"א שי"ת ברא אלהים והיינו (ד"א ל"ג ברית) דעל ברית קיים קב"ה עלמא וכתוב (ירמיה לג כה) אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי דהא ברית קשורא איהו דיומא ולילא ולא מתפרשאן אמר רבי אלעזר כד ברא קב"ה עלמא על תנאי הוה דכד ייתון ישראל אם יקבלון אורייתא יאות ואם לאו הרי אנא אהדר לכו לתהו ובהו ועלמא לא אתקיים עד דקיימו ישראל על טורא דסיני וקבילו אורייתא וכדין אתקיים עלמא ומההוא יומא ולהלאה קב"ה ברי עלמין ומאן אינון זווגין דבני נשא דהא מההוא זמנא קב"ה מזווג זווגין ואומר בת פלוני לפלוני ואלין אינון עלמין דהוא ברי.

תרגום: בא וראה, בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את העולם, לא נברא אלא על הברית כמו שנאמר בר"א שי"ת, ברא אלהים, והיינו (ברית) שעל הברית הקב"ה מקיים את העולם, וכתוב "אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי, שהרי הברית היא הקשר שהיום והלילה לא נפרדים. אמר רבי אלעזר, כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם, על תנאי היה, שכאשר יבואו ישראל, אם יקבלו את התורה, יפה, ואם לא, הריני מחזירם לתהו ובהו. והעולם לא התקיים עד שעמדו ישראל על הר סיני וקבלו תורה, ואז התקיים העולם. ומאותו היום והלאה, הקדוש ברוך הוא בורא עולמות. ומי הם, זווגי בני האדם, שהרי מאותו הזמן הקדוש ברוך הוא מזווג זווגים ואומר בת פלוני לפלוני. ואלו הם העולמות שהוא בורא.

ועי' תז"ח מא ע"ד: בראשית בר"א שי"ת ודא מטט"רון אות בצבא דילה ז"ל הגר"א שם: בראשית ברא שית - אותיות בראשית כמש"ל (דף עג ע"ב) ור"ל שית יסוד שהוא שית בר"ק והוא כלול מכל ה"ק ו' זעירא וכן מט"ט בדרגא דצדיק וכלול ו"ק של יצירה ו' אותיות של מטטרון וז"ש דא מט"ט וז"ש. בראשית שהוא קדם לכל בריה והוא זקן ביתו קודם לכל: אות בצבא דילה - כמו יסוד אות ברית קודש ו' זעירא בצבא שלו.

ועי' זהר ח"ג רלו ע"א: איהו [יוסף] ו' אות בצבא דילה כליל ו' פרקין דתריין שוקין דכתיב בהו (&) שוקיו עמודי שש ודא צדיק אות ברית תרגום: הוא ו', אות בצבא שלו, כולל ו' פרקים של שתי שוקים, שכתוב בהו "שוקיו עמודי שש", וזה צדיק אות ברית.

¹¹⁹ דהיינו שזה בריאה של עולם עליון, וזה גילוי משם.
¹²⁰ דהיינו שנצוה שתעמוד כצורה עליונה, עי' שער הגילגולים (הקדמה כ"ו) וכן בספר הגילגולים (הנדפס כעת מכ"י ב"פ מ"ג) כי כל מה שאירע ליוסף הצדיק בעוה"ז הנה כמו כן אירע למעלה ביוסף הצדיק העליון שהוא ספי' היסוד.

עי' ר' בחיי שזה לשון רבים ואל יחיד.
¹²¹ המשך הלשון: ואת זרעכם אחריכם. כנראה שכאן שייך לכלל ישראל.
¹²² עי' זהר ח"ב קכח ע"ב: תא חזי כל מאן דאחיד בידא דחייבא (ותב לגביה) ואשתדל ביה למשבק ארחא בישא איהו אסתלק בתלת סלוקין מה דלא אסתלק הכי בר נש אחרא גרים לאכפייא סטרא אחרא וגרים דיסתלק קודשא בריך הוא ביקריה וגרים לקיימא כל עלמא בקיומיה לעילא ותתא ועל האי בר נש כתיב (&) בריתי היתה אתו החיים והשלוש

תרגום: בא וראה כל מי שאוחז ביד הרשע (ושב אליו) ומשתדל בו לעזב דרך רעה הוא עולה בשלש עליות מה שלא עולה כך שום איש אחר גורם לכפות את הצד האחר גורם שמתעלה הקדוש ברוך הוא בכבודו וגורם להעמיד כל העולם בקיומו למעלה ולמטה ועל האיש הזה כתוב בריתי היתה אתו החיים והשלוש.

ועי' זהר ח"א רנח ע"ב: בג"כ עבדין כהני שלמא בעלמא דלא יתוקד עלמא בשלהובי דמזבח וכדין חיים נחתין לעלמא הה"ד (מלאכי ב ה) בריתי היתה אתו החיים והשלוש מאי טעמא חיים בגין דהא עבד שלום וכהני עבדין שלום בקרבנא מאי קרבנא לבן ואדום חלב ודם חלב לקבל ההוא דרגא שופרא דכלא חלב הארץ מתרגמין שופרא דארעא דם לקבל ההוא דרגא דאקרי נפש דכתיב (ירמיה נא יד) נשבע ה' (צבאות) בנפשו וב"נ כד קריב האי דמא כאילו מקריב נפשיה הה"ד (ויקרא יז יא) כי הדם הוא בנפש יכפר.

תרגום: לכן הכהנים עושים שלום בעולם, שלא ישרף העולם בשלהבות המזבח, ואז יורדים חיים לעולם. זהו שכתוב "בריתי היתה אתו החיים והשלוש". למה "חיים", משום שהוא עושה שלום. וכהנים עושים שלום בקרבן. מהו הקרבן, לבן ואדום, חלב ודם. חלב כנגד אותה דרגה של יופי של הכל. חלב הארץ תרגומו יופי הארץ. ודם כנגד אותה הדרגה שנקראת נפש, שכתוב "נשבע ה' (צבאות) בנפשו". ובן אדם, כשמקריב דם זה, כאלו מקריב נפשו. זהו שכתוב "כי הדם הוא בנפש יכפר".

(מלאכי ב ה) והמשכיל יבין.

(יט) מכל בשר וגו' – ידוע כי החיות רבות מאד ומהן גדולות מאד כפילים וכראמים וזולתם והרמש הרומש על הארץ רב מאד גם מעוף השמים מינים רבים אין להם מספר וכמו שאמרו רבותינו (חולין סג ב) מאה ועשרים מיני עופות טמאים יש במזרח וכלם מין איה הם ולעופות טהורים אין מספר והנה יצטרך להביא מכלם שיולידו כמותם וכאשר תאסוף לכלם מאכל אשר יאכל לשנה תמימה לא תכיל אותם התיבה הזאת ולא עשר כיוצא בה אבל הוא גם החזיק מועט את המרובה¹²³

ואם תאמר יעשנה קטנה ויסמך על הנס הזה ראה השם יתברך לעשותה גדולה כדי שיראו אותה בני דורו ויתמהו בה ויספרו עליה וידברו בענין המבול וכנוס הבהמה והחיה והעוף לתוכה אולי יעשו תשובה ועוד עשו אותה גדולה למעט בנס כי כן הדרך בכל הניסים שבתורה או בנביאים לעשות מה שביד אדם לעשות והשאר יהיה בידי שמים ואל תתפתה לאמר (ראה ראב"ע להלן פסוק טז) כי היו שלש מאות אמות באמות איש נח והיה גדול שאם כן היו גם האנשים גדולים גם החיה והעופות בדורות ההם גדולים עד שלקה העולם במבול ועוד כי האמות אמות התורה הנה

תביא אל התיבה להחיות אתך – צוהו שיתעסק ויעזור אותם הוא בכניסתם בתיבה וישתדל בהם שיחיו כאשר ישתדל בנפשו

(כ) שנים מכל יבאו אליך להחיות – הודיעו כי מעצמם יבאו לפניו שנים שנים ולא יצטרך הוא לצוד אותם בהרים ובאיים והוא יביאם בתיבה אחרי כן ובמעשה פירש שבאו זכר ונקבה (להלן ז ט) וזה היה בכללם אחרי כן צוהו שיקח מכל הבהמה הטהורה שבעה שבעה ובאלה לא אמר שיבאו אליו אלא שהוא יקח אותם כי הבאים להנצל ולחיות להם זרע באים מאליהם אבל הבאים להקריב עולות לא גזר שיבאו מעצמם להשחט אבל לקחם נח כי הצואה של שבעה שבעה היתה כדי שיוכל נח להקריב מהן קרבן

וטעם הטהורה הקדוש ברוך הוא פירש לו סימני הטהרה אבל הכתוב יקצר לומר הטהורה על פי התורה ורש"י כתב את שעתידה להיות טהורה לישראל מלמד שלמד נח תורה והנה מכאן שלא הוכשרו בקרבנות בני נח אלא בהמה טהורה ועוף טהור וכן אמר בהבל (לעיל ד ד) מבכורות צאנו ומחלביהן אבל כל המינין הטהורים כשרין בהם כדכתיב (להלן ח כ) ויקח מכל הבהמה הטהורה ומכל עוף הטהור ויעל עולות במזבח והוסיף לישראל במצוה שיהיו כל קרבנות מן הבקר ומן הצאן מן התורים ומן בני היונה וטעם גם מעוף השמים הטהור כי הכתוב נמשך למעלה

(כב) ויעש נח ככל אשר צוה אותו אלהים – שעשה את התיבה ואסף המאכל ודרך הכתוב לאמר ויעש וכן עשה לבאר כי לא הפיל דבר מכל אשר צוה

פרק ז

(א) ויאמר ה' לנח – הודיעו השם כי במדת רחמים¹²⁴ ימלט אותו ואת ביתו ויחיה מהם זרע

¹²³ עי' אור תורה (אות עה) וכן בבית המקדש ב"א אמה דריסת רגלי ישראל, עומדים צפופים ומשתחוים רוחים (אבות שם). והטעם כי שם היתה השראת השכינה, ועל ידי הקדשה הוא למעלה מבחינת מקום גשמי, ויכול המועט לסבול את המרבה, כענין מה שנאמר, "ויקהלו וכו' את הקהל אל פני הסלע" (במדבר כ, י), ואמרו (במדבר רבא פרשה יט, ה) זה אחד מן המקומות שהחזיק מעט את המרבה, וכן אמרו (שם) שצמצם כל ישראל בין שני בדי ארון. ועי' לקמן הערה 124.

¹²⁴ עי' זהר ח"א סז ע"א: ויאמר יהו"ה לנח בא אתה וכל ביתך (שם ז א) א"ר שמעון אמאי בכלהו (ד"א ל"ג אמר) אלה"ם והכא יהו"ה מאי שנא הכא דאתמר יהו"ה שמא עלאה דרחמי אלא רזא איהו

לדורות וזה טעם לחיות זרע על פני כל הארץ (להלן פסוק ג) כי מתחלה אמר להחיות אתך (לעיל ו יט) ורמז לו עתה במדת רחמים על הקרבן להודיע אותו שישעה אל קרבנו ובזכות קרבנו יקיים העולם ולא יכרת עוד מפני מי המבול ועל כן מזכיר בו השם המיוחד כי בכל ענין הקרבנות לא יזכיר אלהים כאשר אזכיר (ויקרא א ט) בהגיעי לשם בעזרת השם

בא אתה וכל ביתך אל התיבה – עשה נח את התיבה ימים רבים קודם המבול וכאשר קרב עת המבול בחדש השני בעשור לחדש חזר וצוהו שיבא הוא וכל ביתו בתיבה הוא שאמר לו בראשונה (לעיל ו יח) אתה ובניך ואשתך ונשי בניך והודיעו כי בזכותו לבדו ינצלו שלא אמר אתכם ראיתי צדיקים לפני וצוה שיקח הוא ויביא מן הבהמה המהורה ומן העוף המהור שבעה שבעה והודיעו יום המבול שבו יבא אל התיבה וכן עשה שבעים היום זה בא נח (להלן פסוק יג) וזהו טעם מפני מי המבול (להלן פסוק ז) ורש"י כתב אף נח מקטני אמנה היה ולא נכנס לתיבה עד שדחפוהו המים ולשון בראשית רבה (לב ו) מחוסר אמנה היה אלולי שהגיעו מים עד קרסוליו לא היה נכנס לתיבה אם כן יאמר שלא נכנס שם עד שגברו המים וכסו פני כל הארץ וראה כי יטבע

(ח – ט) מן הבהמה המהורה ומן הבהמה אשר איננה מהורה שנים שנים באו אל נח – פירש רש"י כולן הושוו במנין זה מן הפחות היו שנים ואחרים אמרו (רד"ק) כי פירוש שנים זוגות לומר שהיו באים זכר ונקבה יחד

ועל דעתי שכן היה שבאו מכלם שנים זכר ונקבה מעצמם ונח הוסיף להביא מן המהורים ששה זוגות כי הבאים להנצל באו מעצמם ואשר לצורך קרבן טרח במצוה כי כן נאמר לו ומעם ויעש נח ככל אשר צוהו ה' (לעיל פסוק ה) אמרו בבראשית רבה (לב ה) זה שיכין לכנוס בהמה וחיה ועוף כלומר המהורים שטרח הוא אחריהם ולקחם אל ביתו והכתוב שאמר פעם שלישיית כאשר צוה אלהים את נח (פסוק ט) לומר שעשה כאשר צוהו בכניסת התיבה כי הוא נמשך למעלה עם ויבא נח לומר שבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אל התיבה ומן הבהמה והעוף והרמש שנים שנים שבאו אליו אל התיבה וכלם באו אתו שנכנסו בתיבה מפני מי המבול כאשר צוה אותו אלהים וחזר ופירש החדש והיום שבא המבול וכיצד בא ואמר כי בעצם אותו היום הוא שבא נח אל התיבה ועמו כל הבשר החי לא קודם לכן

(טו) ומעם ויבאו אל נח אל התיבה – להודיע שלא נאספו אליו כלל ולא באו עד עצם היום ההוא שהיה הגשם ובא הוא בתיבה כי האל הוא צוה ורוחו הוא קבצן ברגע אחד¹²⁵

דאוליפנא לאו אורח ארעא לקבלא אתתא אושפיזא בהדה אלא ברשו דבעלה אוף הכי (נמי נח) נח בעא לאעלא בתיבותא לאתחברא בהדה ולאו הוה (ליה)¹²⁴ יאות עד דבעלה דתיבה יהב ליה רשו לאעלאה (בהדה)¹²⁴ דכתיב בא אתה וכל ביתך אל התיבה ובגין כך אקרי הכא יהו"ה בעלה דתיבה וכדין עאל נח ואתחבר בהדה וכן אוליפנא דלית ליה רשו לאושפיזא למיעאל לביתא אלא ברשו בעלה מאריה דביתא הה"ד לבתר (שם ז) ויבא נח וגו':

תרגום: "ויאמר ה' לנח בא אתה וכל ביתך". אמר רבי שמעון, למה בכולם (אמר) אלהים וכאן יי, מה שונה כאן שנאמר ה', השם העליון של הרחמים. אלא סוד הוא שלמדנו, אין דרך ארץ שתקבל אשה אורח עמה אלא ברשות בעלה. אף כך (גם נח) נח רצה להכנס לתיבה להתחבר עמה, ולא היה (לו) ראוי עד שבעל התיבה יתן לו רשות להיכנס (עמה), שכתוב "בא אתה וכל ביתך אל התיבה". ולכן נקרא כאן ה', הבעל של התיבה, ואז נכנס נח והתחבר עמה. וכן למדנו, שאין רשות לאורח להיכנס לבית אלא ברשות בעלה, בעל הבית, זהו שכתוב אחר כך "ויבא נח וגו'".

ועי' לעיל הערה 123.
125

(14) פרקי דרבי אליעזר פרק כג

מכל הבהמה הטמאה שנים איש ואשתו אמר נח לפני הקב"ה רבון כל העולמים וכי יש כח בי

(טז) ומעם והבאים זכר ונקבה מכל בשר באו – כי הבאים אל תוך התיבה היו זכר ונקבה שהכניסם נח בתוכה כן ולכך אמר כאשר צוה אותו אלהים כי הוא מצוה עליו שיכניסם לתוכה

ודעת רבי אברהם כי ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו אל התיבה (לעיל פסוק ז) לא נכנסו בתוכה אלא שבאו אליו כלם בעשור לחדש השני כי ביתו קרוב אל התיבה היה ומעם מפני מי המבול מפחד מי המבול ולשבעת הימים היה מי המבול ונאספו כלם בתיבה וסגר הפתח והצהר ואין דבריו נכונים

ויתכן כי ויעש נח ככל אשר צוהו ה' ונח בן שש מאות שנה והפסוקים עד בשנת שש מאות שנה (פסוקים ה ו) אינם מספרים מעשה אבל ויעש נח ככל אשר צוהו יכלול הענין כולו יאמר שעשה ככל אשר נצטווה לא הפיל מכל הענין דבר עשה התיבה ואסף המאכל ולקח מן הבהמה והעוף הטהורים שבעה שבעה ביום אשר צוה אותו וכאשר היה בן שש מאות שנה והמבול ירד על הארץ בא עם ביתו ועם הבהמות הטהורות וכל החי אל התיבה כאשר צוהו אלהים ואחר כן (מפסוק י והלאה) ספר במעשה ויהי לשבעת הימים בשנת שש מאות וגמר הענין

(יח – יט) ומעם ויגברו המים והמים גברו – שנתרבו מאד כי לרבו הגדול יקרא הלשון גבורה וכן ופשעיהם כי יתגברו (איוב לו ט) רבו מאד גבר חסדו על יראיו (תהלים קג יא) גדל וכן ואם בגבורות שמונים שנה (שם צ י) ברבו גדול

ויתכן כי מעם ויגברו שהיו באים בשטף ועוקרים האילנות ומפילים הבנינים כי לבח יקראו גבורה בעבור כי הגבורה בכח וכן גם גברו חיל (איוב כא ז) והגביר ברית לרבים שבוע אחד (דניאל ט כז) יעמידנו בחוזק ולשון חכמים (תענית ב א) גבורת גשמים מפני שיורדין בגבורה ואפשר שיהיה מזה ואם בגבורות שמונים שנה שאם היו עצמותיו וגופו חזקים והוא בעל כח יחיה שמונים ואם כן יהיה פירוש גברו על הארץ שהיו בגבורתם כלם אף על ההרים הגבוהים ושוטפים אותם

(כג) וימח את כל היקום אשר על פני האדמה – אחר שאמר ויגוע כל בשר ואמר מכל אשר בחרבה מתו הוסיף לאמר וימח שנמחו הגופות ויהיו למים כענין ומחה אל מי המרים (במדבר ה כג) כי היו המים רותחין כדברי רבותינו (סנהדרין קח ב) אבל אם כן יהיו הדגים מתים ואולי היה כמו שאמרו בבראשית רבה (לב יא) מכל אשר בחרבה ולא דגים שבים ויש אומרים אף הן בכלל נאספין אלא שברחו לאוקינוס ומכל מקום ניצולו הדגים ושני הדעות האלו אפשריים כי יתכן שמימי המבול הרוותחים יתערבו בימים ויחממו עליוני הים בלבד והדגים יבאו בעמקי המצולות ויחיו שם או כדברי יש אומרים שהיו דגי הימים שבתוך הארץ הקרובים מהם לאוקינוס בורחים שם בהרגישם רתיחת המים וניצולין מהם שם ואפילו אם ימותו כלם הנה מרבית הדגה באוקינוס היא ושם לא ירד מבול כמו שנאמר (לעיל פסוק יב) ויהי הגשם על הארץ ומשם יחזרו הדגים אחרי המבול כי מן הים היו יוצאים כל הימים ושם הם שבים ללכת ועל הכלל ניצולו הדגים שהרי לא נכנסו מהם בתיבה לחיות זרע ונאמר בברית (להלן ט ט י) הנני מקים את בריתי אתכם ואת כל נפש החיה אשר אתכם בעוף ובבהמה ובכל חית הארץ אתכם מכל יוצאי התיבה ולא הזכיר דגי הים

לקבצם אל התיבה וירדו המלאכים הממונים על כל מין ומין והיו מקבצין אותם אל התיבה וירד"ו המלאכים"ם ואת מזוניהם עמם והיו באים מאליהן אליו שנ' ויבאו אל נח אל התיבה כלומר היו באים מאליהם

וימחו מן הארץ – פירשו הכפל לומר כי נשכח זכרם שאין להם זרע ומה צורך לאמר כן אחר שמתו הכל אולי מפני העופות ומקצת השרץ לאמר שלא נשאר בהם ביצים בכל עץ או תחת הארץ כי הכל נמוחו

ויתכן שיהא שיעור הכתוב וימח את כל היקום אשר על פני האדמה כי מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים נמוחו מן הארץ לא נשאר רק נח ורבותינו דרשו (סנהדרין קח א) וימח בעולם הזה וימחו מן הארץ מן העולם הבא עשו הארץ הנזכרת כאן ארץ החיים וכבר רמזתי סודה¹²⁶ (לעיל א כו ו יג)

פרק ח

(א) ויזכור אלהים את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה – הזכירה בנח מפני שהיה צדיק תמים וזכרת לו ברית להצילו ונח יכולול זרעו אשר אתו שם ולא הזכירם כי בזכותו ניצולו אבל הזכירה שאמר בחיה ובבהמה אינה בזכות שאין בבעלי נפש זכות או חובה זולתי באדם לבדו אבל הזכירה בהם כי זכר את דבר קדשו שאמר והיה העולם והרצון אשר לו בבריאת העולם עלה לפניו ורצה בקיום העולם במינין אשר ברא בו והנה ראה עתה להוציאם שלא יכלו בתיבה ולא הזכיר העוף והשרץ כי זכירת החיה שוה עמהם ויגיד עליו רעו

(ג) ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום – דבק עם ותנח התיבה לומר שחסרו ביום ההוא חסרון גדול שנחה בו התיבה כאשר פירשתי

(ד) ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש – כתב רש"י מכאן אתה למד שהיתה משוקעת במים י"א אמה כפי החשבון הכתוב בפירושו והוא כן בבראשית רבה (לג ז) אבל כיון שרש"י מדקדק במקומות אחרי מדרשי ההגדות וטורח לבאר פשטי המקרא הרשה אותנו לעשות כן כי שבעים פנים לתורה¹²⁷ ומדרשים רבים חלוקים בדברי החכמים

ואומר אני שאין החשבון הזה שאמרו נאות בלשון הכתוב כי אם נסבול לפרש ותנח התיבה בחדש השביעי ליום הזה הנזכר שכלא בו הגשם וישבו המים מעל הארץ הלך וחסר שלא כמנין החדש השני הנזכר בהתחלת הפרשה (ז יא) וכמנין האמור בסוף הפרשה (ח יד) איך יתכן שיחזור מיד בפסוק השני ויאמר עד החדש העשירי למנין אחר שיהיה העשירי לירידת הגשמים

והראיה מן התיבה שהיתה משוקעת במים מפני שנותן חסרון שוה לכל הימים אמה לד' ימים אינה ראייה כי מן הידוע בחסרון המים כי הנחל הגדול כאשר יחסר בתחלתו אמה לד' ימים יחסר בסופו ד' אמות ליום אחד והרי לפי החשבון הזה באחד לחדש אב נראו ראשי ההרים ובאחד בתשרי חרבו המים והנה בששים יום חסרו כל גובה ההרים הגבוהים שהם כמה אלפים אמה

¹²⁶ עי' זוהר חלק א דף סט ע"א, בר אלן דאסתאבו וסאיבו ארעא דבאלין כתיב וימחו מן הארץ מן הארץ דייקא ואע"ג דאקשו ואפליגו קדמאי על דא וימחו כמה דאת אמר (תהלים סט כט) ימחו מספר חיים א"ל רבי שמעון ודאי לית לון חולקא בעלמא דאתי דכתיב וימחו מן הארץ וכתיב (ישעיה ס כא) לעולם יירשו ארץ אבל יקומון בדין ועליהו כתיב (דניאל יב ב) ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם ופלוגתא בהא אבל כלא כמה דאוקמוה חברייא.

תרגום: פרט לאלו שנטמאו וטמאו את הארץ. באלה כתוב "וימחו מן הארץ", דוקא מן הארץ. ואף על גב שהקשו ונחלקו הראשונים על זה. "וימחו" כמו שנאמר "ימחו מספר חיים". אמר לו רבי שמעון, ודאי שאין להם חלק בעולם הבא, שכתוב "וימחו מן הארץ", וכתוב "לעולם יירשו ארץ". אבל יקומו בדין, ועליהם כתוב "ורבים מישיני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות לדראון עולם". והמחלוקת בזה, אבל הכל כפי שבארוה החברים.

¹²⁷ לא מצאתי את זה כמקור חוץ מהזהר ולא בנגלה, וצ"ע.

ועוד כי שלח היונה בשבעה עשר יום לחדש אלול והמים על פני כל הארץ והאילנות מכוסים והנה חרבו כולם בשנים עשר ימים ועל דרך הסברא אם היתה משוקעת במים י"א אמה והוא יותר משליש קומתה תטבע בעבור היותה רחבה מלמטה וכלה אל אמה כי היא הפך הספינות ויש בה כבדות גדולה

והנראה בדרך הפשט כי חמשים ומאת יום האמורים בתגברות המים (לעיל ז בד) יכללו ארבעים יום של ירידת הגשם כי בהם עיקר הרבוי והתגברות והנה החלו לחסור בשבעה עשר בניסן ותנח התיבה אחר שלשים יום על הרי אררט בשבעה עשר יום לחדש אייר הוא החדש השביעי לירידת הגשם ואחרי ע"ג ימים באחד לחדש אב הוא החדש העשירי לירידה נראו ראשי ההרים והנה תקננו תקון מועט בלשון הכתוב

והנכון בעיני כי חמשים ומאת יום היו משבעה עשר יום לחדש השני הוא חדש מרחשון עד שבעה עשר יום לחדש השביעי הוא חדש ניסן והוא יום מנוח התיבה כי אז העביר השם רוח קדים עזה כל הלילה וישם את המים לחרבה שחסרו מאד ותנח התיבה והראיה כי לא אמר הכתוב בכאן ויחסרו המים בחדש פלוני ביום פלוני והיו המים הלך וחסור עד החדש השביעי ותנח התיבה וגו' כאשר אמר בחסרון האחר שנראו בו ראשי ההרים כי ביום החסרון נחה התיבה

והסדר בענין הזה כי ביום רדת הגשם נבקעו מעיינות תהום ונפתחו ארובות השמים וירד הגשם ארבעים יום ובהם גברו המים חמש עשרה אמה מלמעלה ונפסק הגשם בסוף הארבעים ונשארו מעיינות תהום וארובות השמים פתוחות והיה האויר לח מאד וכל הארץ מלאה מים ואינם נגררים במורד ולא יבשו לעולם ועמדו כן בגבורתם עד מלאת ק"ג יום לירידת הגשם ואז העביר השם רוח חזק מאד בשמים ובארץ ויסכרו מעיינות תהום כי חזרו המים הנובעים מהם אל מקומם עד אשר נתמלא התהום כמו שהיה בתחלה ונסגרו פתחי מעיינותיו וארובות השמים נסגרו וייבש האויר מאד ברוח המייבש והמים אשר בארץ לחכה והנה חסרו המים הרבה ביום ההוא ותנח התיבה שהיתה משוקעת במים כשתים ושלש אמות ואחר שבעים ושלש יום באחד לחדש העשירי הוא חדש תמוז נראו ראשי ההרים ומקץ ארבעים יום בעשתי עשר חדש בעשרה לחדש פתח נח חלון התיבה ואחרי שלש שבועות הלכה היונה מאתו ואחר שלשים יום הסיר מכסה התיבה

וטעם ויעבר אלהים רוח על הארץ – שהיה רוח גדולה וחזק יוצאה מבטן הארץ¹²⁸ על פני התהום ומרחפת במים ויסכרו בו מעיינות תהום כי לא אמר הכתוב ויעבר אלהים רוח על המים.

וישכו המים – שהיו נובעין מן התהום וינחו מלשון וחמת המלך שככה (אסתר ז י) שנחה או לשון הסתר הדבר והבלעו ללמד שנבלעו מי התהום במקומם וכך אמר זה בסדר עולם (ד) המים העולים למעלה נגבה אותם הרוח והיורדים למטה נבלעו במקומם

וטעם ויכלא הגשם מן השמים – שלא ירד עוד גשם עד צאתם מן התיבה כי היו השמים ברוח הזה כברזל ולא הורידו טל ומטר כלל וייבש האויר וחרבו המים כי גשם המבול כבר כלה מיום הארבעים

וישובו המים מעל הארץ הלך ושוב – יאמר שהיו חסרים מעט מעט עד שחרבו פני האדמה

¹²⁸ ?

(ה) והמים היו הלוך וחסור עד החדש העשירי – טעמו מסורס שהיו הלוך וחסור עד שנראו ראשי ההרים בחדש העשירי הוא חדש תמוז והודיענו הכתוב שחסרו בע"ג יום חמש עשרה אמה אבל החסרון אשר מתחלה למנוח התיבה לא ידענו כמה היה כי לא הוצרך הכתוב להודיע השקוע ולא החסרון

והנראה לדעתי בשוט התיבה כי היתה מפני היות המים נובעים מן התהומות והיותם עוד רותחים כדברי רבותינו כי בעבור כן תלך על פני המים ואם לא מפני זה היתה נטבעת בכבדותה כי רבים אשר בתוכה והמאכל והמשקה היה הרבה מאד וכאשר שככו המים מנביעתם או מרתיחתם גם כן וחסרו ברוח מיד נכנסה התיבה אל תוך המים בכבוד משאה ותנח על החר

ועל דעת המפרשים (הראב"ע והרד"ק) המספר בתגבורת המים חמשים ומאת יום ומנוח התיבה וראית ראשי ההרים וארבעים יום אחרי כן הכל ידענו בדרך הנבואה כי הכתוב מודיע אותנו כן אבל נח לא ידע רק שהרגיש כי נחה התיבה והמתין לפי דעתו זמן שחשב כי קלו המים

והנה גם לדברינו גם לדברי רבותינו וכל המפרשים יהיו הרי אררט מן ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים (לעיל ז יט) שהיו המים עליהם ט"ו אמה ולכן יקשה זה כי הידוע בהר היוני שגבוה מהם הרבה מאד וארץ אררט בשפל הכדור הקרוב לבבל ואולי נאמר כי היה החסרון ב"ז לחדש השביעי גדול מאד מט"ו אמה וקודם לכן נראו ראשי ההרים הגבוהים לא הרי אררט ויקר מקרה התיבה שהיתה בארץ אררט בחדש השביעי ותנח על ראשי ההרים ההם

והנה נח מעת שכלה הגשם היה פותח החלון וסוגר אותו כרצונו ואחר ע"ג יום ממנוח התיבה השנית מן החלון ונראו לו ראשי הרי אררט וחזר וסגר אותו והגיד הכתוב כי אחר ארבעים יום שלח העורב ולא אמר הכתוב ויהי בחדש פלוני וביום פלוני ויפתח נח ואמר ויהי מקץ ארבעים יום להגיד כי מעת שנראו לנח ראשי ההרים המתין ארבעים יום כי חשב בלבו שבזמן הזה נראו המגדלים ונגלו האילנות וימצאו העופות להם מנוח באשר תקנינה ופתח החלון לשלוח העורב ובחדש הראשון הוא חדש תשרי חרבו המים ובחדש השני הוא חדש מרחשון בשבעה ועשרים בו יבשה הארץ ובו ביום יצאו מן התיבה והנה כל מנין הפרשה כפשוטו ומשמעו

ודע כי אחרי שהסכימו שבתשרי נברא העולם כאשר תקנו זה היום תחלת מעשיך זכרון ליום ראשון וכן הוא סדר הזמנים זרע וקציר וקור וחום יהיה ראש השנים מתשרי וכן החדשים ממנו הם נמנים עד שהגענו ליציאת מצרים ואז צוה הקדוש ברוך הוא למנות בחדשים מנין אחר שנאמר (שמות יב ב) החדש הזה לכם ראש חדשים ראשון הוא לכם לחדשי השנה ומשם ואילך בכל הכתוב ימנה תשרי החדש השביעי ועדיין נשאר בשנים החשבון ממנו דכתיב (שמות לד כב) וחג האסיף תקופת השנה וכך תרגם יונתן בן עוזיאל בירח האיתנים בחג הוא החדש השביעי (מ"א ח ב) אמר בירחא דעתיקיא דקרן ליה ירחא קדמאה וכען הוא ירחא שביעאה ובמכילתא (בא א ח) החדש הזה לכם ולא מנה בו אדם הראשון

(ט) ולא מצאה היונה מנוח – אין מנהג העופות לנוח בראשי ההרים הגבוהים על הארץ ואין אילן שם אף כי בהיות המים על פני כל הארץ ולכן לא מצאה היונה מנוח אשר ייטב לה ובעת הראות האילנות הלכה לנפשה כי בדליותיהם תקננה

(יא) והנה עלה זית טרף בפיה – מפשוטו של פסוק זה יראה שלא נעקרו האילנות ולא נמחו

במבול כי לא היה שם נחל שוטף בעבור כי נתמלא כל העולם מים אבל בבראשית רבה (לג ו) אמרו מהיכן הביאה אותו רבי לוי אמר מהר המשיחה הביאה אותו דלא טפת ארעא דישראל במיא דמבולא הוא שהקדוש ברוך הוא אמר ליחזקאל בן אדם אמור לה את ארץ לא מטהרה היא לא גושמה ביום זעם (יחזקאל כב כד) רבי בירי אמר נפתחו לה שערי גן עדן והביאה אותו

והנה כוונתם שנעקרו האילנות ונמחו במקומות המבול ואף כי יהיה העלה נבל וכן אמרו (ב"ר ל ח) אפילו איצטרובולין של ריחים נמחו במבול ודרשו בו אבנים שחקו מים (איוב יד יט)

ומאמרם דלא טפת ארעא דישראל במיא דמבולא שלא היה עליה גשם המבול כדכתיב לא גושמה ולא נפתחו בה מעינות תהום רבה אבל המים נתפשטו בכל העולם וכסו כל ההרים הגבוהים אשר תחת כל השמים כמו שכתוב מפורש (לעיל ז יט) ואין סביב ארץ ישראל גדר לעכב המים שלא יבאו בה וכך אמרו בפרקי רבי אליעזר (פרק כג) ארץ ישראל לא ירד עליה מי המבול מן השמים אלא נתגלגלו המים מן הארצות ונכנסו לתוכה שנאמר בן אדם אמור לה והנה לדעת רבי לוי מפני שלא ירד בארץ ההיא הגשם השוטף ולא נפתחו עליה ארובות השמים נשארו בה האילנות ובכל העולם נשברו ונעקרו במבול ומטרות עזו

ואני תמה על מאמרם מגן עדן אם כן לא ידע נח שקלו המים מעל הארץ כי שם לא נכנסו מי המבול ואולי היו שערי סגורים שלא יכנסו שם המים וכאשר קלו המים נפתחו ומדעתם זו אמרו שם (ב"ר לו ג) ויטע כרם (להלן ט כ) ומהיכן היה לו אמר רבי אבא בר כהנא בכניסתו לתיבה הכנים עמו ומורות לנטיעות יחורים לתאנים גרופיות לזתים

טרף בפיה – כתב רש"י אומר אני שזכר היה ולכך קורא אותו פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה לפי שכל יונה שבמקרא לשון נקבה הוא טרף חטף ומדרש אגדה לשון מזון ודרשו בפיה לשון מאמר אמרה יהיו מזונותי מרורין כזית ובידו של הקדוש ברוך הוא ואל יהיו מתוקים כדבש ביד אדם

ואין כל זה נכון בעיני כי חזרת זכר היונים מנקבה לזכר במקום אחד מן הפרשה אין בו טעם ואם הלשון לקרוא כלם בשם הנקבות למה שינה בכאן וכן מדרשם בהגדה לא שיעשו בפיה לשון מאמר כלל אבל מדרשם מפני שהביאה העלה הזה כי אם נאמר שאירע כן לא על חנם פירש אותו הכתוב כי היה לו לומר והנה עלה טרף בפיה והזית איננו בא מן האילנות הגבוהים מאד שישכנו בו העופות לארך דליותיו ולכך אמרו כי היה בזה רמז שהעופות נוח להם להיות מזונותם מרים כלענה ביד הקדוש ברוך הוא ולא שיהיו טובים בידי אדם וכל שכן בני האדם שאין רצונם להתפרנס זה מזה

ולשון בראשית רבה (לג ו) אמר רבי אבהו אילו מגן עדן הביאה אותו לא היה לה להביא דבר מעולה או קנמון או פפולסמון אלא רמז רמזה לו נח מר מזה מתחת ידו של הקדוש ברוך הוא ולא מתוק מתחת ידך אבל בגמרא (סנהדרין קח ב) הוסיפו מאי משמע דהאי טרף לישנא דמזוני הוא דכתיב (משלי ל ח) הטריפני לחם חקי כי מפני הטעם שאמרנו עשו לזה סמך מלשון הטריפני ירמוז כאילו אמר והנה עלה זית טרף בפיה

ופשוטו של מקרא פרשו בו (אונקלוס הראב"ע והרד"ק) שהוא תאר לעלה והנה עלה זית טרוף בפיה וסמך לדבר שהוא קמוץ כי כן משפטו אבל נמצא מהם בורות כי הוא טרף וירפאנו (הושע ו א) והשיב את הגולה אשר גזל (ויקרא כג) על שגנתו אשר שגג (שם שם יח) וזולתם רבים

(כא) ויאמר ה' אל לבו – לא גלה הדבר לנביא בזמן שהוא רק ביום צוותו את משה בכתיבת התורה גלה אליו כי כאשר הקריב נח קרבנו עלה לפניו לרצון וגזר שלא יוסיף להכות את כל חי וכבר כתבתי בזה¹²⁹ סוד נרמז לרבתינו ז"ל

וטעם בעבור האדם – כי בעבורו נענשו ואם אדם לא הטא היו הם ניצולין אף על פי שהשחיתו גם הם דרכם

כי יצר לב האדם רע מנעוריו – מלמד עליהם זכות שיצירתם בתולדת רעה בימי הנעורים ולא בימי הזקנה ואם כן אין להכות את כל חי מפני שני הטעמים האלה וטעם המ"ם כי מתחלת הנעורים הוא בהם כמו שאמרו (ב"ר לד י) משננער לצאת ממעי אמו נתן בו יצר הרע או יאמר כי מן הנעורים כלומר מחמתם תהיה רעת היצר באדם שהם יחטאו אותו ויש אומרים שהוא כמו בנעוריו וכמוהו מטרם שום אבן אל אבן בהיכל ה' (חגי ב טו) וכן זאת הארץ אשר תפילו מנחלה לשבטי ישראל (יחזקאל מח כט)

פרק ט

(ג) כל רמש אשר הוא חי – ירמוז לבהמה ולחיה ולעוף וגם לדגי הים כי כלם נקראים רמש כדכתיב (לעיל א כא) כל נפש החיה הרומשת אשר שרצו המים

(ד) אך בשר בנפשו דמו – כתב רש"י בעוד נפשו בו בשר בנפשו לא תאכלו הרי אבר מן החי ואף דם לא תאכלו הרי דם מן החי אם כן יאמר בשר בנפשו ודמו לא תאכלו וזה כפי הפשט איננו נכון ולפי המדרש איננו אמת שלא נצטוו בני נח אלא על אבר מן החי כדברי חכמים (סנהדרין נט א) לא על דם מן החי כדברי רבי חנינא בן גמליאל (שם)

אבל פירושו אך בשר בנפשו שהיא דמו לא תאכלו כי נפש כל בשר דמו הוא

(ה) דמכם לנפשותיכם – דמכם נפשותיכם כלומר דמכם שהוא נפשותיכם כדרך לכל כלי המשכן (שמות כז יט) וכן השלישי לאבשלום (דה"א ג ב) ויש לפרש את דמכם לנפשותיכם בנפשותיכם כי נפש כל בשר דמו בנפשו הוא (ויקרא יז יד) וכמוהו וכל דם לא תאכלו בכל מושבותיכם לעוף ולבהמה (שם ז כו) פתרונו בעוף או בבהמה

והנכון שיאמר הדם שהוא לנפש בכם אדרוש הגיד כי הדם הוא הנפש ורמז כי על שופך הנפש הוא מחייב מיתה לא על דם האיברים שאין הנשמה תלויה בהם ורבתינו (ב"ק צא ב) דרשו בו הורג את עצמו את דמכם מנפשותיכם אדרוש

מיד כל חיה אדרשנו – תמה אני אם הדרישה כמשמעה מיד החיה כמו מיד האדם להיות עונש בדבר ואין בחיה דעת שתענש או שתקבל שכר ואולי יהיה כן בענין דם האדם לבדו שכל החיה שתטרף אותו תטרף כי גזרת מלך היא וזה טעם סקול יסקל השור ולא יאכל את בשרו (שמות כא כח) ואיננו להעניש את בעליו בממון כי אפילו שור המדבר חייב מיתה (ב"ק מד ב) וצוה כן בבני נח כבישראל

(ו) ויהיה טעם שופך דם האדם – כל שופך בין חיה בין אדם והנה דמו נדרש בבית דין ובידי שמים

ויתכן שיהיה טעם מיד כל חיה שתהיה הנקמה בשופך הדם מיד כל חיה כמו כי לקחה מיד ה' כפלים בכל חטאתיה (ישעיה מ ב) ואמר אך דמכם אדרוש ואנקום אותו ביד כל חיה כי אשלח ברוצח כל חית הארץ ואשלח בו גם האדם ולא ינצל מידם וכמוהו מכל צוררי הייתי חרפה (תהלים לא יב) מידם זה חלק אדם רשע מאלהים ונחלת אמרו מאל (איוב כ כט)

¹²⁹ לעיל ו.ו.

ואולי הדרישה מיד החיה היא שלא תטרוף האדם כי כן שם בטבעם וסוד הענין כי בעת היצירה נתן לאדם את כל עשב זרע זרע ואת כל העץ אשר בו פרי עץ לאכלה ונתן לחיה את כל ירק עשב לאכלה ואמר הכתוב (לעיל א ל) ויהי כן כי הוא טבעם ומנהגם ועתה כאשר אמר באדם שישחוט הבעלי החיים והושם בטבע או במנהג שיהיו בעלי החיים זה לזה לאכלה הוצרך לצוות שיהיו שאר בעלי החיים לבני אדם טרף לשיניהם והם ייראו מהם ולא יטרפו בהם ואמר ואך את דמכם לנפשותיכם לרמוז כי לא ידרוש דם חיה מיד חברתה אם כן נשאר בהם לטרוף זו את זו

וזה טעם הזכירו איסור שפיכת דמים בכאן מפני היתר השחיטה שהיה המנהג לשפוך דם כי על דעת רבותינו (סנהדרין נו ב) כבר הזהיר אדם הראשון בזה אבל מפני השחיטה הוצרך לומר התרתי לכם לשפוך דם כל חי וזלתי דמכם שיהיה אסור לכם ולכל החיים שלא יהיה להם טבע לשפוך אותו

(ז) ואתם פרו ורבו – פשוטו כמדרשו שהיא מצוה כי האמור באדם (לעיל א כח) גם בבני נח (שם ט א) עם ויברך אותם אלהים ברכה כענין שנאמר בדגים (שם א כב) ובעבור שדבר בשאר הנפש החיה ואמר ושרצו בארץ ופרו ורבו על הארץ (שם ח יז) אמר כאן ואתם האדם פרו ורבו

ואמר ושרצו בארץ ורבו בה – כי יכפול המצוה לחזק לומר שיתעסקו בה בכל יכולתם או שיצו ביישוב כל הארץ כאשר פירשתי בסדר בראשית (א כ)

ורש"י כתב לפי פשוטו הראשונה לברכה וכאן לצווי ולפי מדרשו להקיש מי שאינו עוסק בפריה ורביה לשופך דמים והמדרש הזה לא הוציאו אותו אלא מן הסמוכים אבל המקרא למצוה נכתב והראשונה לברכה וכך אמרו והרי פריה ורביה שנאמרה לבני נח דכתיב ואתם פרו ורבו וכו' כדאיתא בסנהדרין (נט ב)

(ח) וטעם ויאמר אלהים אל נח ואל בניו אתו – על ידי אביהם כי בניו לא היו נביאים ולא הגיע חם למעלת הנבואה וכן ויאמר ה' אל אחז (ישעיה ז י) וכן ויאמר ה' אל משה ואל אהרן (שמות ז ח) כדברי רבותינו (ת"כ ויקרא א) אל משה אמר ויאמר לאהרן וכן פירש בסוף ויאמר אלהים אל נח (להלן פסוק יז)

(יב) ואת אות הברית אשר אני נותן – המשמע מן האות הזה שלא היה קשת בענן ממעשה בראשית ועתה ברא ה' חדשה לעשות קשת בשמים ביום ענן ואמרו בטעם האות הזה כי הקשת לא עשאו שיהיו רגליו למעלה שיראה כאלו מן השמים מורים בו וישלח חציו ויפיצם בארץ (תהלים יח טו) אבל עשאו בהפך מזה להראות שלא יורו בו מן השמים וכן דרך הנלחמים להפוך אותו בידם ככה כאשר יקראו לשלום למי שכנגדם ועוד שאין לקשת יתר לכונן חצים עליו

ואנחנו על כרחנו נאמין לדברי היונים שמלהט השמש באויר הלח יהיה הקשת בתולדה כי בכלי מים לפני השמש יראה כמראה הקשת וכאשר נסתכל עוד בלשון הכתוב נבין כן כי אמר את קשתי נתתי בענן ולא אמר אני נותן בענן כאשר אמר זאת אות הברית אשר אני נותן ומלת קשתי מורה שהיתה לו הקשת תחלה¹³⁰ ולכן נפרש הכתוב הקשת אשר נתתי בענן מיום הבריא תהיה מן היום הזה והלאה לאות ברית ביני וביניכם שכל זמן שאראנה אזכיר כי ברית שלום ביני וביניכם

¹³⁰ עי' לקמן הערה 132

ואם תבקש מה טעם בקשת להיות אות הנה הוא כטעם עד הגל הזה ועדה המצבה (להלן לא נב) וכן כי את שבע כבשות תקח מידי בעבור תהיה לי לעדה (להלן בא ל) כי כל הדבר הנראה שיושם לפני שנים להזכירם ענין נדור ביניהם יקרא אות וכל הסכמה ברית וכן במילה אמר והיה לאות ברית ביני וביניכם (להלן יז יא) בעבור ההסכמה שימולו כל זרע אברהם לעבדו שכם אחד

ועוד כי כאשר תראה בהפוך הנזכר יהיה זכר לשלום כאשר כתבנו ובין שתהיה הקשת עתה בין שהיתה מעולם בטבע הטעם באות שבה אחד הוא

אבל יש לרבותינו בפרשה הזאת סוד נעלם אמרו בבראשית רבה (לה ג) את קשתי נתתי בענן קשתי דבר שהוא מוקש לי אפשר כן אלא קשין דפריא והיה בענני ענן רבי יודן בשם ר' יהודה בר' סימון אומר משל לאחד שבידו סולת רותח ובקש ליתנו על בנו ונתנו על עבדו ושם עוד והיתה הקשת בענן וראיתה לזכור ברית עולם בין אלהים זו מדת הדין של מעלה ובין כל נפש חיה בכל בשר אשר על הארץ זו מדת הדין של מטה מדת הדין של מעלה קשה ומדת הדין של מטה רפה¹³¹ וכבר ידעת מאמרם (חגיגה מז א) במסתכל בקשת כל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם

ואם זכית להבין דבריהם תדע כי פירוש הכתוב כן את קשתי שהיא מדת הדין הנתונה בענן בעת הדין תהיה לאות ברית¹³²

¹³¹ עי' לעיל הערה 63.

עי' זהר ח"א קפ ע"א: תא חזי וישב יעקב בארץ מגורי אביו (בראשית לז א) מאי מגורי אביו כמה דאת אמר (ירמיה ו כה) מגור מסביב דכל יומי הוה דחיל והוה בדחילו וישב יעקב בארץ מגורי אביו רבי אלעזר אמר דאתקשר ויתב בהווא אתר דאתאחיד בחשך ארץ¹³¹ מגורי אביו דייקא בארץ כנען¹³¹ אתקשר אתרא באתריה מגורי אביו דא דינא קשיא בארץ מגורי אביו כמה דאתמר הווא דינא רפיא דאיהי ארץ דאתאחיד מן דינא קשיא וביה אתישב יעקב ואתאחיד ביה (וההיא ארץ איהי אספקלריא דלא נהרא):

תרגום: בא וראה, "וישב יעקב בארץ מגורי אביו", מה זה "מגורי אביו", כמו שנאמר "מגור מסביב", שכל ימיו היה פוחד והיה בפחד. "וישב יעקב בארץ מגורי אביו". רבי אלעזר אמר, שהתקשר וישב באותו מקום שנאחז בחושך. "ארץ מגורי אביו" דוקא, בארץ כנען נקשר המקום למקומו. "מגורי אביו", זה הדין הקשה. "בארץ מגורי אביו", כמו שנאמר אותו הדין הרפה, שהיא הארץ שנאחזה מן הדין הקשה, ובו התיישב יעקב ונאחז בו (ואותה ארץ היא האספקלריה שאינה מאירה).

(3) ספר הפליאה - ד"ה ותהיה זהיר לילך לבית התפלה עם מזבח הזהב הרמוזה לגבורה בעבור שהוא דין קשה ומזבח הנחושת הרמוזה לעשירית שהוא מלכות הוא דין רפה שאינו כ"כ קשה כמו הזהב שאין נחושת אדום כמו הזהב.

¹³² עי' זהר (ח"א עא ע"ב): ויאמר אלהים לנח וגו' זאת אות הברית אשר אני נותן ביני וביניכם וגו' את קשתי נתתי בענן (בראשית ט יב - יג) נתתי מקדמת דנא רבי שמעון פתח (יחזקאל א כה) וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות כסא מה כתיב לעילא ואשמע את קול כנפיהם כקול מים רבים כקול שדי בלכתן אליו ארבע חיוון רברבן עלאין קדישין דהווא רקיע מתתקנא עלייהו וכלהו גדפייהו (ד"א ל"ג פרישן) מתחבראן דא בדא לחפיא גופייהו ובשעתא דאינון פרשי גדפייהו אשתמע קל גדפין דכלהו דאמרי שירתא הה"ד (שם כד) כקול שדי דלא אשתכיך לעלמין כמה דכתיב (תהלים ל יג) למען יזמרך כבוד ולא ידום ומאי אמרי (שם צח ב) הודיע יהו"ה ישועתו לעיני הגוים גלה צדקתו קול המולה כקול מחנה כקול משרייתא קדישא כד מתחברן כל חילין אליו עילאין לעילא ומאי אמרי קדוש קדוש יהו"ה צבאות מלא כל הארץ כבודו (ישעיה ו ג) אהדרו לדרום אמרו קדוש אהדרו לצפון אמרו קדוש אהדרו למזרח אמרו קדוש אהדרו למערב אמרו ברוך והאי רקיע קאים על רשיהון ובכל אתר דאיהי אזלא אסחרו אנפין לההיא סטרא דאתכלילו אנפין ביה אסחרו אנפיו לארבע זויין וכלהו מסתחרן לתתא ברבועא דיליה אתגליפת בארבע אנפין אנפי אריה אנפי נשרא אנפי שור אנפי אדם גליף בכלהו אדם אנפי ארי"ה אדם אנפי נש"ר אדם אנפי שו"ר כללו כלילן ביה ובגין כך כתיב (יחזקאל א י) ודמות פניהם פני אדם והאי רקיע דאתרבע כללו גוונין כלילן ביה ארבע גוונין אתחזיין ביה גליפין בארבע ארבע גליפין רשימין טהירין עלאין ותתאין כד מתפרשאן גוונין דאינון ארבע סלקין תריסר גוון ירוק גוון סומק גוון חוור גוון ספיר דאתכלילו מכל גוונין הה"ד

(יחזקאל א כח) כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה הנוגה סביב הוא מראה דמות כבוד יהוה חיזו דגונון דכלא ובגין כך את קשתי נתתי בענן.

תרגום: "ויאמר אלהים לנח וגו' זאת אות הברית אשר אני נותן ביני וביניכם וגו' את קשתי נתתי בענן". "נתתי" מקודם לכן. רבי שמעון פתח, "וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר דמות כסא". מה כתוב למעלה, "ואשמע את קול כנפיהם כקול מים רבים כקול שדי בלכתן", אלו ארבע חיות גדולות עליונות קדושות שאותו הרקיע מתוקן עליהם. וכל הכנפים (נפרדות) מתחברות זו בזו לכסות את גופם. ובשעה שהם פורשים כנפיהם, נשמע קול הכנפים של כולם שאומרים שירה. זהו שכתוב "כקול שדי", שלא שוקט לעולמים, כמו שנאמר "למען יזמר כבוד ולא ידום". ומה אומרים, "הודיע ה' ישועתו לעיני הגוים גלה צדקתו". "קול המולה כקול מחנה", כקול מחנה קדוש כשמתחברים כל הצבאות העליונים למעלה, ומה אומרים, "קדוש קדוש קדוש ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו". חוזרים לדרום, אומרים קדוש, חוזרים לצפון, אומרים קדוש, חוזרים למזרח, אומרים קדוש, חוזרים למערב, אומרים ברוך. והרקיע הזה עומד על ראשיהם, ובכל מקום שהיא הולכת, מסובבים פנים לאותו צד שנכללים הפנים בו, מסובב פניו לארבעה רוחות, וכולם מסתובבים למטה. ברבוע שלו נחקקת בארבע פנים, פני אריה, פני נשר, פני שור, פני אדם, חקוק בכולם אדם. פני אריה אדם, פני נשר אדם, פני שור אדם, פני אריה אדם. כולם כלולים בו. ולכן כתוב "ודמות פניהם פני אדם". והרקיע הזה שהתרבע [שנחלק לארבע], כל הצבעים כלולים בו, ארבעה צבעים נראים בו חקוקים בארבע ארבע, בארבעה חקוקים רשומים אורות עליונים ותחתונים, כשנפרדים הצבעים של אותם ארבע, עולים שנים עשר. צבע ירוק, צבע אדום, צבע לבן, צבע ספיר שנכללו מכל הצבעים. זהו שכתוב "כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כן מראה הנוגה סביב הוא מראה דמות כבוד ה'", המראה של כל הצבעים, ולכן "את קשתי נתתי בענן". [הענן כאן היא מידת המלכות המכונה כבוד ה' עי' זהר ח"א רלב ע"א]

ע"י זהר ח"ג רל ע"ב: קשת סימן תקיעה שברים תרועה ואינון סימן מרכבה דאבהן תקיעה דאברהם שברים דיצחק תרועה דיעקב דאתמר ביה (&) ותרועת מלך בו וגו' גונון אתחזין ביה חוורו סומק וירוק ומסטרא דגבורה אתקרי (&) קשת גבורים חתים ומסטרא דימינא (&) כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם כד אתחזי ביום הגשם אחזי רחמי וכד אתחזי בלא מטרא אחזי דינא מעורב בין מטרא ושמשא אחזי דינא ורחמי כליל והאי איהו ש מן שדי תלת ענפי אבהן דאינון יהוה אלהינו יהוה תלת שמהן לקבל תלת ענפי אבהן ובהון י"ד אתוון בחושבן ד"י מן שדי ולבוש דשדי מטטרון דהכי סליק בחושבן שדי ע"כ:

תרגום: קש"ת, סימן תקיעה שברים תרועה, והם סימן המרכבה של האבות, תקיעה של אברהם, שברים של יצחק, תרועה של יעקב, שנאמר בו "ותרועת מלך בו", ושלושה צבעים נראים בו, לבן אדום וירוק, ומצד הגבורה נקרא "קשת גיבורים חתים", ומצד הימין "כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם", כאשר נראה ביום הגשם מראה רחמים, וכאשר נראה בלי מטר מראה דין מעורב בין גשם ושמש, מראה דין ורחמים כלולים, וזוהי ש' משדי, שלושה ענפי האבות שהם יהוה אלהינו יהוה, שלושה שמות כנגד שלושה ענפי האבות, ובהם י"ד אותיות בחשבון אותיות ד"י משדי, ומלבוש של שדי הוא מטטרון, שכן עולה בחשבון שדי.

ע"י זהר ח"א יח ע"א: כמראה הקשת זה חי עלמין וזהו¹³² (בראשית ט יג) את קשתי נתתי בענן¹³² דא מלכות¹³² נתתי מן יומא דאתברי עלמא ביומא דעיבא דאתחזי קשת מראה דמות כבוד יהוה (יחזקאל א כח) אתער שמאלא לאתתקפא נפקת רחל¹³² ותקש בלדתה מיכאל בסטרא דא רפאל בסטרא דא גבריאל בסטרא דא ואינון גונון דאתחזין בהווא דמות חור וסומק וירוק כן מראה הנגה סביב נהירו דאתכסיא בגלגולא דחיזו דעינא¹³² הוא מראה דמות כבוד יהוה גונון דאתחזי יחודא תתאה לפום יחודא דאתיחד יחודא דלעילא יהוה אלהינו יהוה גונון סתימין דלא אתחזן ואתקשרן אל מקום אחד יחודא חדא בעלאה גונון בקשת¹³² לתתא לאתיחדא בהו חור סומק וירוק כגונון¹³² סתימין ואינון יחודא אחרא רזא ושמו אחד בשכמל' יחודא דלתתא יחודא עלאה (דברים ו ד) שמע ישראל יהוה יהוה אלהינו יהוה אחד דא לקביל דא

תרגום: "כמראה הקשת" זה חי העולמים, וזהו "את קשתי נתתי בענן", זו מלכות, נתתי מיום שנברא העולם. ביום מעונן, כשנראית הקשת מראה דמות כבוד ה', מתעורר השמאל להתגבר. יוצאת רחל ותקש בלדתה. מיכאל בצד זה, רפאל בצד זה, גבריאל בצד זה. והם הצבעים שנראים באותה דמות, לבן ואדום וירוק. "כן מראה הנוגה סביב", האור שהתכסה בגלגול מראה העין, הוא מראה דמות כבוד ה'. הצבעים שהתייחדו היחוד התחתון הם לפי היחוד שהתייחד יחוד עליון. "ה' אלהינו ה'". צבעים סתומים שלא נראים ומתקשרים אל מקום אחד. יחוד אחד בעליון, הצבעים בקשת למטה להתייחד בהם, לבן אדום וירוק, כמו צבעים סתומים, והם יחוד אחר, סוד ושמו אחד. "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד", היחוד שלמטה. יחוד עליון "שמע ישראל יהוה אלהינו יהוה אחד". זה כנגד זה.

פירוש דברי הזהר הם שגילוי ית' כוללים ד' כללים והם חסד גבורה והמיוזג שביניהם שהוא נקרא ת"ת וקבלת השפע שהיא מידת המלכות, וזה מרומזת בד' אותיות שם הו"ה. ועיקר עבודת האדם היא

ידי) והיה בענני ענן על הארץ – שלא יאר ה' פניו אליה מחטאות יושביה ונראתה מדת הדין שלי בענן ואזכור את הברית בזכר הרחמים ואחמול על הטף אשר בארץ והנה האות הזה והברית הוא אות המילה והברית שבה¹³³ ולשון המקראות נאות מאד לענין והנה פירשו בין

לקשר כולם יחד למציאות א', וזה נקרא מתקלא, וזה גורם תיקון העולם. וכאן רואים הענין של הקשת שהיא חיבור של הבחי' ה"ה הצבעים, וזה נקרא ברית, שכל הולדה היא רק דרך איחוד כל האיברים, וכל הבחי' יחד. וזה מכונה כאן מידת הדין, שהרי העבודה היא לקשר את החסד יחד עם הדין, וכל חסרון היא רק במידת הדין@###.

להבין הענין שזה דווקא בעת הדין, עי' רע"מ ח"ג רטו ע"א: אבל רבי יהודה אמר מאן דחמי קשת בגוונני נהירין צריך לברכא ברוך זוכר הברית ובגלותא דלאו איהו נהיר בגוונני כדקא יאות ולא עוד אלא דלזמנן נהיר זעיר וזמנן לא נהיר כלל זמנן אתחזי בשלימו וזמנן לאו דקשת קא רמיז גוונני לזכוון דכהנים לויים וישראלים כד אינן שפירין דנהיר קשת בגוונני דאינן תלת.

קום אנת רבי יוסי הגלילי ואימא דהא מלין שפירין קאמרת בחבורה קדמא דקשת לא אתיא אלא לאגנא על עלמא למלכא דבכל זמנא דבריה חב ומלכא חזי למטרוניתא סליק רוגזא דבריה דכתיב (&) וראיתיה לזכור ברית עולם וע"ד לא אתחזי קשת אלא לאגנא על עלמא ולא אתגליא אלא בלבוש יקר דמלכו ובשעתא דאית צדיק בארעא איהו ברית למיקם ברית וכי בגלותא קב"ה אתרחק ממטרוניתא ואיך מטרוניתא אתלבשת לבושי מלכותא בגלותא לא אבל בגלותא לבושה דקדרות ואיהו אמרת (&) אל תראוני שאני שחרחרת אלא ודאי ההוא קשת דאתגליא בגלותא לאו איהו אלא מטטרין דאתקרי שד"י ואיהו עבדו זקן ביתו (&) דשליט בכל דיליה (בגלותא) ובנוי אתקריאו עבדים דקב"ה ובני מטרוניתא בנים ובגין דא אם כבנים אם כעבדים ובזמנא דאתחבר בי מקדשא אוקמוה דעבדים חפו ראשם ונתדלדלו אנשי מעשה ודאי אנשי מעשה אתקריאו על שם מטרוניתא דאתמר עלה (&) רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה אבל אי אית צדיק דזכווי עובדי לאנהרא בהון מטרוניתא ולמשפט מנה לבושי קדרותא דפשטין ולקשטא לה בלבושין דגוונני נהירין דרזין דאורייתא מה כתיב ביה (&) וראיתיה לזכור ברית עולם וראיתיה ברזין נהירין דאורייתא דאור ר"ז אתקרי הה"ד (&) כי נר מצוה ותורה אור ובאלין רזין אתמר וראיתיה ובההוא זמנא סליק מניה רוגזא דבריה (&) וחמת המלך שככה תרגום: אבל רבי יהודה אמר, מי שרואה קשת בצבעים מאירים צריך לברך "ברוך זוכר הברית", ובגלות שאינה מאירה בגוונני כראוי, ולא עוד אלא שלפעמים מאירה מעט ולפעמים לא מאירה בכלל, לפעמים נראית בשלמות ולפעמים לא, שקשת רומזת גוונני לזכויות הכהנים לויים וישראלים כשהם יפים, שהקשת מאירה בגוונני שהם שלשה.

קום אתה רבי יוסי הגלילי ואמור, שהרי דברים יפים אמרת בחבור הראשון, שקשת לא באה אלא להגן על העולם. [משל] למלך שבכל זמן שבנו חוטא, והמלך רואה את המלכה מסתלק רוגז בנו, שכתוב "וראיתיה לזכור ברית עולם", ולכן לא נראית קשת אלא להגן על העולם, ולא נגלית אלא בלבוש נכבד של מלכות. ובשעה שיש צדיק בארץ הוא הברית להעמיד ברית. וכי בגלות התרחק הקדוש ברוך הוא מהמלכה, ואיך המלכה התלבשה לבושי מלכות בגלות, לא, אבל בגלות לבושה של קדרות, והיא אומרת "אל תראוני שאני שחרחרת", אלא ודאי אותה קשת שנגלית בגלות אינה אלא מטטרין שנקרא שד"י, והוא "עבדו זקן ביתו ששולט בכל אשר לו", (בגלות) ובנוי נקראים עבדי הקדוש ברוך הוא, ובני המלכה בנים, ומשום זה "אם כבנים אם כעבדים". וכשחבר בית המקדש, פרשוה שעבדים חפו ראשם ונדלדלו אנשי מעשה, ודאי אנשי מעשה נקראו על שם המלכה, שנאמר עליה "רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה". אבל אם יש צדיק שזכויותיו ומעשיו להאיר בהם את המלכה, ולהפשיט ממנה לבושי קדרות הפשוטים, ולקשט אותה בלבושים של צבעים מאירים של סודות התורה. מה כתוב בו "וראיתיה לזכור ברית עולם" וראיתיה בסודות מאירים של התורה, שאר"ר נקרא ר"ז, זהו שכתוב "כי נר מצוה ותורה אור", ובסודות הללו נאמר "וראיתיה". ובאותו זמן מסתלקת ממנו רוגז בנו, "וחמת המלך שככה".

קיום העולם התלוי בברית יש ב' בחי' א' בזכות, וא' שלא בזכות, ושלא בזכות היא חסרון, ועי' זו"ח י ע"ד אמרו עליו על ר' שמעון, שלא נתראה קשת בימיו. דהא הוא סימנא בעלמא הוה, ע"כ. היינו שבזכות ר"ש היה תיקון כל הזמן בזכותו, ולא הצטרכו לזכות הקשת החיצוני.

¹³³ ועי' זהר ח"א עא ע"ב: מאי קשתי כמה דאתמר ביוסף דכתיב (בראשית מט כד) ותשב באיתן קשתו בגין דיוסף צדיק אקרי ובגין כך קשתו דא ברית דקשת דאתכליל בצדיק דברית דא בדא אתאחיד ובגין דנח הוה צדיק קיימא דיליה קשת ויפוזו (בראשית מט כד) מאי ויפוזו אנהירו בחמידו דכלא כמה דאת אמר (תהלים יט יא) הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים אתנהירו בנהירו עלאה כד נטר ברית ובגין כך אקרי יוסף הצדיק על דא אקרי הקשת ברית כליל דא בדא זהרא יקרא עלאה חזו דכל חזו חזו כחזו טמירין (נ"א טמירא) גוונני טמירין גוונני דלא אתגליין ולית רשו לאסתכלא בעינא בקשת כד

אלהים מדת הדין של מעלה שהיא הנבירה ואשר על הארץ מדת הדין של מטה שהיא מדה נוחה מנהגת הארץ עם הרחמים כי לא אמר אשר בארץ רק אשר על הארץ וכבר רמזתי (לעיל ו יג) סודם בשם הארץ ורש"י כתב בין מדת הדין של מעלה וביניכם אבל רבותינו לא לכך נתכוונו

(יח) וחס הוא אבי כנען – פירש רש"י לפי שהפרשה עסוקה ובאה בשכרותו של נח שקלקל

אתחזי בעלמא דלא יתחזי קלנא בשכינתא וכן גוונין דקשת הוא חיזו סוסטיפא קטירא כחזו יקרא עלאה דלא לאסתכלא וכיון דארעא חמאת להאי קשת קיימא קדישא אתקיימת בקיומא ועל דא (בראשית ט יג) והיתה לאות ברית בין אלה"ם וגו' האי דאמן דאלין תלת גוונין וחד דאתכליל בינייהו כלחו רזא חדא ובגו עננא סלקא לאתחזאה וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר (יחזקאל א כה) האי היא אבן שתיה דאיהי נקודה חדא דכל עלמא וקיימא עלה קדש הקדשים ומאי היא כרסייא קדישא עלאה דאיהי ממנא על אלין ארבע דמות כסא בארבע סמכין ודא הוא תורה שבע"פ ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה דא הוא תורה שבכתב מכאן דתורה שבכתב ישוון יתה על תורה שבעל פה בגין דהאי כרסיא לדא כמראה אדם דאיהו דיוקנא דיעקב דאיהו יתיב עלה.

תרגום: מה זה "קשת", כמו שנאמר ביוסף, שכתוב "ותשב באיתן קשתו", משום שיוסף נקרא צדיק, ולכן קשתו, זו ברית של הקשת שנכללת בצדיק, שהברית נאחז זה עם זה. ומשום שנח היה צדיק הברית שלו קשת. "ויפוזו". מה זה "ויפוזו". האירו בחמדת הכל, כמו שנאמר "הנחמדים מזהב ומפז רב ומתוקים". הוארו באור עליון כששמר הברית. ולכן נקרא יוסף הצדיק. ועל זה הקשת נקראת ברית, נכלל זה בזה. זוהר נכבד עליון המראה של כל המראות, מראה כמראה טמונים (טמון) הצבעים הטמונים, הצבעים שלא התגלו. ואין רשות להסתכל בעין בקשת כשנראית בעולם, שלא יתראה קלון בשכינה. וכן צבעי הקשת הוא מראה מוצק קשור כמראה כבוד העליון שלא להסתכל [בו]. וכיון שהארץ ראתה את הקשת הזו, ברית קדושה, התקיימה בקיום, ועל זה "והיתה לאות ברית בין אלהים וגו'". זה שאמרנו שאלו שלשת הצבעים ואחד שנכלל ביניהם כולם סוד אחד, ובתוך הענן עולה להראות. "וממעל לרקיע אשר על ראשם כמראה אבן ספיר", זוהי אבן השתיה שהיא נקודה אחת של כל העולם ועומד עליה קודש הקדשים, ומהי, הכסא הקדוש העליון שממונה על ארבעה אלה, דמות כסא בארבעה עמודים, וזוהי תורה שבעל פה. "ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה", זוהי תורה שבכתב. מכאן שתורה שבכתב ישימו אותה על תורה שבעל פה, משום שזה כסא לזה. "כמראה אדם", שהוא הדמות של יעקב שהוא יושב עליה.

ענין איסור להסתכל בקשת היא עי' כאן בניצוצי אורות שמביא בשם הזהר חי שזה בכלל כבוד אלקים הסתר דבר (עי' לעיל הערה 16), ועי' בתיקון"ז (תיקון יח דף לה ע"א) שאל ר' אלעזר לר' שמעון ואמר לו אבא ואמאי אסור לאסתכלא בקשת, אמר ליה רבי שמעון ברי, בגין אינון קליפין דמתלבשין ביה ודאינון ביה, דאינון רוח סערה ענן גדול ואש מתלקחת ונגה לו סביב, ודא איהו דחזא יחזקאל ע"ה, דאמר וארא והנה רוח סערה כו' וברי כל זמנא דאלין קליפין לא מתעברין מקשת לא יהא קשת בגוונן נהירין, וסימנא דא יהא בידך עד דתחזי קשתא בגוונן נהירין לא תצפה לרגלי דמשיחא, ומיד דיהא נהיר בגוונן נהירין מיד וראיתיה לזכור ברית עולם, ומיד אתגלייא ההוא דאתמר ביה כו', לקיימא ביה כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות כו' [וכן הוא בזוה"ק (פרשת נח דף עב ע"ב) וע' עוד בתיקון ל"ז (פו ע"ב) ובסוף תיקון נ"ח (קח ע"א) בכל הענין שם].

תרגום: אמר רבי אלעזר, אבא, ולמה אסור להסתכל בקשת, אמר לו רבי שמעון: בני בגלל אותם הקלפות שמתלבשים בו ושהם בו שהם "רוח סערה ענן גדול ואש מתלקחת ונגה לו סביב" וזהו שראה יחזקאל עליו השלום שאמר "וארא והנה רוח סערה וכו'" ובני, כל זמן שהקלפות הללו לא עוברים מן הקשת לא תהיה הקשת בגוניה מאירים, וסימן זה יהיה בידך, עד שתראה קשת בגוניה מאירים, אל תצפה לרגלי המשיח. ומיד שתהיה מאירה בגוונים מאירים - מיד "וראיתיה לזכור ברית עולם" ומיד מתגלה אותו שנאמר בו "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך לקיים בו כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות".

ועי' דע"ה ח"ב דרוש ד ענף כב סימן א, וזה תמצית לשונו: כי הקשת הוא כינוי ליסוד, והקשת הניתן בענן הוא היחוד של היסוד במלכות, ואז מאיר המלכות באותן ג' הגוונים. אמנם כ"ז הוא רק בעת הזכות והרצון, אבל כשהדבר הוא להיפך רחמ"ל, אזי סובבת הערלה את היסוד. והנה יש בערלה ג' קליפין זה על זה כגלדי בצלים, והקשת מתלבשת באלין תלת קליפין ואתחזייה בהון ומתהפכין בו ג' הגוונים הנ"ל, הרי הם חוור סומק ירוק, וכולם המה מצד הרע.

מש"כ אבן שתיה הרי הוא שכינתו ית' המסתתרת ונעלמת ביסוד כל העולם כולו – עי' בהגר"א על תיקון"ז קכח ע"א

בה הם ועל ידו נתקלל כנען ועדיין לא כתב תולדות חם הוצרך לומר שחם הוא אבי כנען ורבי אברהם אמר כי חם ראה והגיד לאחיו וכנען עשה לו רעה לא גלה אותה הכתוב וזה טעם את אשר עשה לו בנו הקטן כי כנען הוא הקטן לחם כאשר ימנה אותם ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען והנה עזב רבי אברהם דרכו בפשוטי המקרא והחל להנבא שקרים

והנכון בעיני כי חם הוא הקטן לנח כאשר פירשתי בראש הסדר (לעיל ו י) וכנען הוא הבן הגדול לחם ואשר אמר ובני חם כוש ומצרים ופוט וכנען אחרי נמכר לעבד עבדים נתן לכל אחיו מעלה עליו וכאשר אירע המעשה הזה לנח לא היה לחם זרע זולתי כנען וזהו טעם וירא חם אבי כנען (להלן פסוק כב) כי אין לו בן אחר וכאשר חטא לאביו קלל זרעו ואם אמר ארור חם עבד עבדים יהיה לא יזיק רק לגופו כי הזרע שכבר נולד איננו בכללו ואולי לא יוליד ולא לקח ממנו נקמתו כי מי יודע מה יהיה אחריו על כן קלל הבן שהיה לו ואם יוליד מאה די שיקולל בנו הבכור וכל זרעו אתו

והנה החטא שראה חם ערות אביו ולא נהג בו כבוד שהיה ראוי לו לכסות ערותו ולכסות קלונו שלא יגידנו גם לאחיו והוא הגיד הדבר לשני אחיו בפני רבים להלעיג עליו וזה טעם בחוץ וכן תרגם אונקלוס בשוקא וטעם וידע את אשר עשה לו שגלה חרפתו לרבים והיה בוש בדבר ורבותינו הוסיפו עליו חטא (עיי' סנהדרין ע א)

(כ) איש האדמה – פירש רש"י אדוני האדמה כמו איש נעמי (רות א ג) ואינו כן כי איש נעמי לשון אישות כמו איש ואשתו (לעיל ז ב) ואחרים אמרו (הרד"ק בספר השרשים) גדול האדמה וראשה והביאו דומים לו גדעון בן יואש איש ישראל (שופטים ז יד) גם בני אדם גם בני איש (תהלים מט ג) הלא איש אתה ומי כמוך בישראל (ש"א כו טו) ורבים לפי דעתם

ועל דעתי גדעון בן יואש איש ישראל ייחוס איש ישראלי הלא איש אתה שאין כמוך בישראל וכן התחזקו והיו לאנשים (ש"א ד ט) שלא יהיו כנשים גם בני אדם גם בני איש פלוני הידוע במעלתו אבל איש האדמה כמו אנשי העיר (להלן יט ד) בעבור היותו דר בכל האדמה לא בנה עיר ומדינה שיתייחס אליה וכן איש שדה (להלן כה כז) העומד שם כל היום תמיד ובמשנה (אבות א ד) יוסי בן יעזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים

או שנתן לבו לעבוד את האדמה לזרוע ולנטוע בעבור מצאו הארץ שממה שכל נבדל לדבר יקרא כן אנשי העיר הם יושביה ואנשי דוד (ש"א כג ג) עבדיו ואיש האלהים (דברים לג א) המיוחד בעבודתו וכך אמרו בבראשית רבה (לו ג) איש האדמה בורגר לשם בורגרות ואמרו (שם) שהיה להוט אחר האדמה והנה הוא ייחוס

וטעם ויחל – כי הוא החל לנטוע כרמים כי הראשונים נטעו גפן והוא החל לנטוע גפנים רבים שורות שורות הנקרא כרם כי ברצותו ביין לא נטע הגפן כשאר האילנות ועשה כרם (כו) ויהי כנען עבד למו – פירש רבי אברהם כי למו שיהיה כנען עבד לאלהים ולשם כי הוא יכריחנו לעבוד האל ובשני פירש שיהיה עבד ליפת ולשם ואם כן נח לקוב אויביו בא והנה ברכם ברך שיהיה כנען עבד לאלהים ורש"י כתב ברוך ה' אלהי שם שעתיד לשמור הבטחתו לזרעו של שם לתת להם ארץ כנען ויהי להם כנען למס עובד והחזיר כן פעם אחרת לומר אף משיגלו בני שם ימכרו להם עבדים מבני כנען

והנכון בעיני כי מתחלה קלל אותו שיהיה עבד עבדים לכל העולם והיה כל מוצאו יעבוד בו כי טעם לאחיו לכל בני אדם כענין ואשלח את כל האדם איש ברעהו (זכריה ח י) כטעם איש באיש (ישעיה ג ה) או לאחיו שם ויפת כי אחי אביו יקראו אחיו כטעם כי נשבה אחיו (להלן יד יד) ויש אומרים (הראב"ע והרד"ק) לאחיו בני אביו כי אחרי היותו עבד לבני אביו ולשם ויפת

הנה הוא עבד לכל העולם

וברך תחלה אלהי שם הודיעו כי יהיה שם עובד האלהים וכנען יהיה עובד לו ולמו ירמוז לזרעו של שם שהם רבים ויתכן שיהיה למו חוזר גם לאחיו הנזכרים וחזר וברך יפת בהרחבת הגבול ושם בשכון האלהים באהליו ושיהיה כנען עבד למו לשניהם והנה העבד כנען לשם שני פעמים רמז כי הוא ינחל ארצו וכל אשר לו כי מה שקנה עבד קנה רבו (פסחים פח ב) ונכתבה זאת הפרשה להודיע כי בחטאו היה כנען עבד עולם וזכה אברהם בארצו ונכתב ענין היין בנח כי יש בו אזהרה ממנו יותר מפרשת נזירות כי הצדיק תמים אשר צדקו הציל כל העולם גם אותו החטיא היין והביא אותו לידי בזיון וקללת זרעו

פרק י

(א) וטעם ויולדו להם בנים אחר המבול – לרמוז כי אף על פי שהיו ראויים לבנים קודם המבול כי דרך הדורות ההם להוליד כבני ששים אלו לא נולדו להם גם למאה רק אחר המבול כי כבש השם את מעיינם שלא יולדו ויאבדו במבול או שיצטרך להציל רבים בתיבה וכן עשה לכל המשפחה הזאת כי למך נתאחר בתולדות נח יותר מכפלים באבותיו ונח הרבה מאד וכבר הוזכר זה בפירוש רש"י (לעיל ה לב) מבראשית רבה (כו ב)

(ב) בני יפת גומר – החל ממנו כי הוא הבכור ונתן אחריו חם כי רצה לאחר תולדת שם לקרב שני הפרשיות בתולדותיו כי יש להאריך בתולדות אברהם

(ה) וטעם מאלה נפרדו איי הגויים בארצותם – כי בני יפת יושבי איי הים והם נפרדים כל אחד מבניו באי אחר יושב לבדו וארצותם רחוקות זו מזו והיא ברכת אביהם שאמר יפת אלהים ליפת שיהיו רבים במרחבי ארץ אבל בני חם כלם קרובים יושבי הארצות ולכן אמר ויהי גבול הכנעני מצידון וגו' (להלן פסוק יט) ואמר בארצותם בגויהם (פסוק כ) וכן בבני שם וספר הכתוב כל אלה כי רצה להודיע יחוס אברהם משם ותולדות חם להודיע העמים שזכה אברהם בארצם בעון אבותם ולכן ספר גם ביפת והפלגה להודיע סבת שגוי הלשונות ופזורים בקצוי הארץ לזמן מועט אחרי אדם הראשון ועוד להודיע חסדי השם ושמרו הברית לנח כי לא כלה אותם

והרב אמר במורה הנבוכים (ג נ) כי זה יאמת לשומעים חדוש העולם וגם זה אמת כי אברהם אבינו יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ויעיד להם על נח ובניו שראו המבול והיו בתיבה והנה הוא עד מפי עד בענין כל המבול ועד רביעי על יצירה כי נח ראה אביו שראה אדם הראשון ויצחק ויעקב ראו שם העד במבול ויעקב מגיד כל זה ליורדי מצרים גם לפרעה ואנשי דורו והאנשים בכל דור יודעים מאבותם ארבעה וחמשה דורות מגידים מעשיהם ותולדותיהם

(ז) ובני כוש סבא וחזילה – היו אלה ראשי אומות ובני רעמה היו שני לאומים אבל נמרוד לא היה לאום על כן כתב אחר כך וכוש ילד את נמרוד ולא אמר ובני כוש נמרוד וסבא וחזילה אבל פוט היה לגוי אחד ולא היו ממנו אומות שונות כמצרים וכנען על כן לא החזירו הכתוב

ובבראשית רבה (לז ב) אמר ריש לקיש היינו סבורים שנבלעה משפחתו של פוט ובא יחזקאל ופירש פוט ולוד וכל הערב (יחזקאל ל ה) כי מפני שלא החזירו הכתוב היינו סבורים שנתערב זרעו בבני כנען ולא היו אומה ולא ירשו להם ארץ שתקרא על שמם אבל גם במגוג ומדי ותובל ומשך ותירס בני יפת לא הזכיר משפחות בתולדותם וכן בבני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד ראשי אומות ולא הזכיר להם תולדות כי כל אחד היה לגוי אחד בארץ ולא

הוליד אומות שונות

(ח) הוא החל להיות גבור בארץ – כתב רש"י להמריד כל העולם על הקדוש ברוך הוא בעצת דור הפלגה ואם כן הוא החל אחר המבול כי בימי דור אנוש הוחל ואפשר שנאמר כי הוחל בדור הפלגה מרד ובימי אנוש לא היו במורדי אור אבל עבדו גם לאלהים אחרים

(ט) הוא היה גבור ציד לפני ה' – צד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום על כן יאמר על כל אדם מרשיע בעזות פנים ויודע רבונו ומתכוין למרוד בו יאמר זה כנמרוד לשון רש"י וכן דעת רבותינו (עירובין נג א)

ורבי אברהם פירש הפך הענין על דרך פשוטו כי הוא החל להיות גבור על החיות לצוד אותן ופירש לפני ה' שהיה בונה מזבחות ומעלה את החיות לעולה לפני השם ואין דבריו נראין והנה הוא מצדיק רשע כי רבותינו ידעו רשעו בקבלה

והנכון בעיני כי הוא החל להיות מושל בגבורתו על האנשים והוא המולך תחלה כי עד ימיו לא היו מלחמות ולא מלך מלך וגבר תחלה על אנשי בבל עד שמלך עליהם ואחר כן יצא אל אשור ועשה כרצונו והגדיל ובנה שם ערים בצורות בתקפו ובגבורתו וזהו שאמר ותהי ראשית ממלכתו בבל וארך ואכד וכלנה

(יא) מן הארץ ההיא – במלכו עליה יצא אשור – פתרונו יצא אל אשור כי אשור מבני שם היה וזהו כלשון ויצא הצר אדר ועבר עצמונה (במדבר לד ד) ויצא עוג מלך הבשן לקראתנו אדרעי (דברים ג א) וישוב ארצו ברכוש גדול (דניאל יא כח) ורבים כן ולכך תקרא ארץ אשור ארץ נמרוד כמו שנאמר (מיכה ה ה) ורעו את אשור בחרב ואת ארץ נמרוד בפתחיה וארץ נמרוד ירמוז אל נינוה ואל רחובות עיר ואל כלל

וסיפר עוד בגבורתו כי הוא גבור ציד – להתגבר גם על החיות ולצוד אותן ואמר לפני ה' – להפליג כי אין תחת כל השמים כמוהו בגבורה וכן ותשחת הארץ לפני האלהים (לעיל ו יא) כי כל אשר לפניו בארץ נשחתו כענין ונכרתה הנפש ההיא מלפני (ויקרא כב ג) כי בכל מקום הוא לפניו

(יג) ומצרים ילד – יזכיר למצרים תולדותיו ולא הזכיר מושבם כמו שהזכיר באחרים כי בבני יפת הזכיר אים ובבני כוש ארץ שנער ואשור ובבני כנען הזכיר תחומי ארצם וכן בבני שם והיה זה כי מצרים ארץ מושבו ידוע כי היא נקראת על שמו והיו כל בני יושבים סביבות מצרים ושם ארצם גם כן כשם כי כן מצינו לפתרוס ארץ פתרוס והיא מכלל ארץ מצרים כמו שכתוב (יחזקאל ל יג יד) ונתתי יראה בארץ מצרים והשמותי את פתרוס על ארץ מכורתם וכן לוד וכל הערב סביבות מצרים ושם ארצם שוה וכן פלשתים ארצם פלשת וכן כתוב (שמות טו יד) יושבי פלשת

ואמר רבי אברהם כי אלה שמות מדינות ובכל מדינה ומדינה משפחה אחת ועל כן הם כלם לשון רבים והראיה הגמורה אשר יצאו משם – כי זה רמז למקום ומעם אשר יצאו על דעת המפרשים שהולידם כלשון מחלצין יצאו (להלן לה יא) וכתב רש"י משניהם יצאו שהיו הפתרוסים וכסלוחים מחליפים נשותיהם זה לזה ויצאו פלשתים מביניהם בראשית רבה (לו ה)

ועל דעתי בדרך הפשט היו כסלוחים יושבי עיר ששמה כן והיתה מכלל ארץ כפתור אשר שם כפתורים אחיהם ויצאו משם מן הכפתורים אשר הם מזרע כסלוחים והלכו לתור להם מנוחה והניחו הארץ לאחיהם וכבשו להם ארץ ששמה פלשת ונקראו אחר כך פלשתים על שם הארץ והוא מה שכתוב (דברים כב) כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם

והם מבני כסלוחים יושבי ארץ כפתור

(טו) וכנען ילד את צדון בכורו – אלה עשרה עממים בני כנען שנתנו לאברהם אבינו (להלן טו יט – כא) כי כל זרע כנען נמכר לעבד עולם והם שנתנו לו אבל נתחלף השם ברובם בימי אברהם כי בכאן נכתבו בשם שקראם אביהם ביום הולדם ואחרי שנפרדו בארצותם לגוייהם נקראו בשמות אחרים אולי העלו להם שם על שם הארץ כמו שפירשנו (בפסוק יג) וכן שעיר החורי (להלן לו כ) שם העיר שעיר וכן רבים או שהולידו הערקי והסיני משפחות ונכרתו מהם ובניהם היו קיני וקניזי על דרך משל והיו לראשי בתי אבות תקרא האומה בשם כנהוג בשבטי ישראל

והנה קראם בשם שהיה להם בימי אברהם במתנתו וראיה לדבר כי החי הנזכר בכאן איננו נזכר במתנתו של אברהם והוא היה מהם שנאמר (דברים ז א) ונשל גוים רבים מפניך החתי והגרנשי והאמורי והכנעני והפריזי והחוי והיבوسی שבעה גוים וכן בכל מקום וימנה הכנעני עם בניו ולא ימנה בהן רק עשרה כי אחד מבניו לא גבר כאחיו ונקרא עם אחיו בשם אביו ויתכן שהיה צידון בכורו הנקרא כנעני עם אחד מאחיו שלא היה לגוי

ואל יקשה עליך ארץ פלשתים שהיתה לאברהם כדכתיב (להלן כו ג) גור בארץ הזאת כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל והם מבני מצרים כי הכתוב אמר לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים (יהושע יג ג) כי כבשו מקצת הארץ וישבו בה ובכאן תראה כי גבול הכנעני מצדון בואכה גררה עד עזה ואלה ערי פלשתים כי אבימלך מלך גרר ועזה לעזתי היא וכן לעזה אחד (ש"א ו יז) וצידון לפלשתים דכתיב (יהושע יג ב ו) כל צידונים אנכי אורישם מפני בני ישראל רק הפילה בנחלה וכתוב (יואל ד ד) וגם מה אתם לי צור וצידון וכל גלילות פלשת ואולי שאר ארץ פלשתים לא היתה לישראל לבד אלו חמשת סרניהם

ודע כי ארץ כנען לגבולותיה מאז היתה לגוי היא ראויה לישראל והיא חבל נחלתם כמו שנאמר (דברים לב ח) בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים למספר בני ישראל אבל נתנה הקדוש ברוך הוא בעת הפלגה לכנען מפני היותו עבד לשמור אותה לישראל כאדם שמפקיד נכסי בן האדון לעבדו עד שיגדל ויזכה בנכסים וגם בעבד ועוד אבאר בעזרת האל יתעלה (דברים ב כג)

(כא) ולשם ילד גם הוא – בעבור שאיחר תולדות שם וספר תולדות אחיו הקטן ממנו כאלו לא היה לו בנים אמר בכאן גם הוא

וטעם אבי כל בני עבר – שהוא אבי כל יושבי עבר הנהר שהוא מקום יחוס אברהם ולא יתכן שיהיה עבר במקום הזה שם האיש אבי פלג (כ"פ הרד"ק והראב"ע שמות כא ב) כי למה ייחס אותן אליו

אחי יפת הגדול – דרך הכתוב ליחס הקטן אל הגדול באחיו ולא אל הנולד אחריו וכן מרים הנביאה אחות אהרן (שמות טו כ) וטעם להזכיר זה כלל לומר כי הוא אחי הנכבד שזה אליו בכבודו להגיד שלא איחר אותו מפני מעלת חם עליו

והנראה אלי שיהיה הגדול תאר לשם לומר שהוא האח הגדול של יפת כי חם קטן מכלם ואם הקדים אותו וכן בכל מקום תאר למדובר בו כגון ישעיהו בן אמוץ הנביא (מ"ב כ א) חנניה בן עזר הנביא (ירמיה כח א) לחובב בן רעואל המדיני חותן משה (במדבר י כט)

ורש"י כתב אחי יפת ולא אחי חם שאלו שניהם כבדו אביהם וזה בזהו גם זה לומר שהוא אחי הצדיק ולא אחי הרשע אף על פי שנמנה אחריו
פרק יא

(ב) בנסעם מקדם – פירש רש"י שהיו יושבים שם בכתוב למעלה (י ל) ויהי מושבם ממש באכה ספרה הר הקדם ונסעו משם לתור להם מקום המחזיק אותם ולא מצאו אלא שנער ואין זה נכון כי תולדות שם לבדן הם שנאמר עליהם כן ולמה ייחס הפלגה עליהם כי בני יפת ובני חם רבים מהם ועוד כי מושבם בארצותם היה ממשא עד הר הקדם והפלגה היתה מרם שהיה מושבם כי לא באו בני יפת מאיי הים אל הבקעה אשר בארץ שנער אבל בהפלגה הפיצם השם על פני כל הארץ ואז הושבו בארצותם לגוייהם

ורבי אברהם פירש כי הרי אררט במזרח ויפה אמר כי הם במזרח קרובים לאשור שנאמר (מ"ב יט לו) והמה נמלטו ארץ אררט ונת ברדתו מן ההר נתישב בארצות ההם הוא ותולדותיו וכאשר רבו נסעו משם אל הבקעה הזו

ואנשי הפלגה על דברי רבותינו (סנהדרין קט א) מורדים בבוראם ורודפי הפשט (הראב"ע והרד"ק) אומרים שלא היה דעתם אלא שיהיו יחד מחוברים כי הגיד הכתוב דעתם פן נפון ולא ספר עליהם ענין אחר ואם כדבריהם יהיו מופשים כי איך תהיה עיר אחת ומגדל אחד מספיק לכל בני העולם או שמא היו חושבים שלא יפרו ושלא ירבו וזרע רשעים יכרת

אבל היודע פירוש שם יבין כוונתם ממה שאמרו ונעשה לנו שם – וידע כמה השיעור שיזמו במגדל לעשותו ויבין כל הענין כי חשבו מחשבה רעה והעונש שבא עליהם להפרידם בלשונות ובארצות מדה כנגד מדה כי היו קוצצים בנטיעות¹³⁴ והנה חטאם דומה לחטא

¹³⁴ עי' אריכות בלש"ו הקדו"ש שער ז' פרק ו' אות ד' וה'.

עי' תיקר"ז קלה ע"ב ז"ל: כל מאן דנטיל מלכות בלא ט' ספירן איהו מקצץ בנטיעון, וכל מאן דנטיל ט' ספירן בלא מלכות איהו כופר בעיקר.

ובתמצית להבין ההבדל בין כופר בעיקר למקצץ בנטיעות היא כך וזה תמצית דברי הלש"ו אות ד': מידת המלכות היא גילוי ית' בכל המציאות והנהגת עולמות ב"ע. דהיינו על ידי יחוד המאציל א"ס (ע"י ט' ספירות דאצילות) במלכות. וזוהי מהותו הפנימית של האמונה, ההשכלה שהנהגה העליונה יש לה שייכות וייחוד עם התחתונים, וכלול בזה גם החיוב המעשי של האדם בכל התורה כולה. אמנם זה גופא אינו תכלית הבריאה, התכלית האמיתית היא שלבסוף הכל יהיה כלול בא"ס (כלומר שאין התכלית שנחיה חיים ארציים לאור האמונה אלא שנחיה את הידוע ע"פ אמונה עצמה וכפי שיהיה לע"ל). לכן מי שמשתמש במלכות לצורכו, דהיינו שעושה פעולה לשם המלכות בלבד לקשרה למטה ללא כוונת יחוד למעלה (כ"ש כאשר כוונתו ח"ו להפרידה בזדון לבו מהספירות העליונות) כמו שהיה בדור הפלגה וכעין זה הוא בקבלה מעשית (כלומר לשנות את הבריאה התחתונה על ידי הניצול של כללי הנהגה הקיימים וכאילו מודיע בזה שאין השי"ת מתייחד עם עולמו ורק הניח הנהגות אלו הפקר לכל דורש), שהוא מקצץ בנטיעות (שכן מראה שאין שורש הא"ס מיוחד במלכותו ויש כאן נטיעה המנותקת משרשה).

ואם אינו מאמין שהוא לבדו עשה ועושה ויעשה לכל המעשים, על אף שמאמין שהוא המציא הכל יש מאין, רק חושב שסילק השגחתו מהתחתונים, והכל נעשה כיום בטבע ובמקרה או מכח זולתו ח"ו, הוא קרוי כופר בעיקר (שכן לשיטתו אין מלכות ה' בארץ ח"ו וכאילו אומר שיש ט' דאצילות ואין להם מלכות להתייחד עמה). ונקרא כך, מכיוון שרק דרך המלכות יש לנו חיבור לא"ס.

וזה תמצית אות ה': והנה דור הפלגה הפליגו בעוון זה, שכן המה עשו בכוונה ובמרד בכדי שיתקיים הפגם לדורות עולם. ומהות חטאם, שהם רצו בקיומו התמידי של הסט"א, וידעו שהסט"א אינו יכול להיות קיים אלא מכח הארת מלכות דאצילות, לכן רצו לבנות מגדל עם כוונות מיוחדות לעניין זה, להמשיך באופן תמידי את עיקר השפע מהמלכות דאצילות ובכך חשבו להשליט את הזו"ן דסט"א על כל העולם. ועל אף שמצד א' כוונתם היתה טובה יותר מכוונת עובדי ע"ז, שכן הם כווננו להמשיך את עיקר השפע מהמלכות דאצילות והבינו שאין לסט"א מעצמו מאומה, אבל זה גופא חסרונם, שכל עע"ז מרחיקים את עצמם מהיכל ה', וכל מחשבתם בסט"א, ואילו אנשי דור הפלגה באו ליכנס בהיכל המלך על מנת לכבשו. דבר זה לא נתפרש בתורה מכיוון ש"כבוד אלקים הסתר דבר", כי מה שהם כווננו לבטל הוא עיקר הכוונה בקריאת שמע דהיינו לייחד את המלכות דאצילות (שם אדנ"י והשם אלקים המתפשט בב"ע) בז"א דאצילות. והוא עניין הכתוב בהם שאמרו "ונעשה לנו שם", שהם רצו להפריד את השם, הרי הוא המלכות, ממקורו - הרי הוא ז"א ולהפכו להיות "לנו", ובכך לקצץ בנטיעות. אמנם מש"כ שרצו לקחת את השם אלקים דקדושה לעצמם, וליטול את המלכות דאצילות

אביהם¹³⁵ ושמה בשביל זה דרשו (ב"ר לח ט) אשר בנו בני האדם – אמר רבי ברכיה מה בני חמריא בני גמליא אלא בנוי דאדם קדמאה וכו' והסתכל כי בכל ענין המבול הזכיר אלהים ובכל ענין הפלגה הזכיר השם המיוחד¹³⁶ כי המבול בעבור השחתת הארץ והפלגה בעבור שקצצו בנטיעות והנם ענושים בשמו הגדול¹³⁷ וזה טעם הירידה וכן במדת סדום¹³⁸ והמשכיל יבין

(כח) על פני תרח אביו בארץ מולדתו – כתב רש"י בדרך דברי רבותינו (בב"ר לח יג) תרח קבל על אברם בנו לפני נמרוד על שבירת צלמיו והשליכוהו לכבשן והרן ישב ואמר אם אברם נוצח אני שלו ואם נמרוד נוצח אני שלו וכשניצל אברם אמרו לו משל מי אתה אמר להם משל אברם אני השליכוהו לכבשן ונשרף וזהו אור כשדים ומנחם פירש אור בקעה וכן על כן באורים כבדו ה' (ישעיה כד טו) וכן מאורת צפעוני (שם יא ח) כל חור ובקע עמוק יקרא אור והענין שקבלו רבותינו בזה הוא האמת ואני מבאר אותו אברהם אבינו לא נולד בארץ כשדים כי אבותיו בני שם היו וכשדים וכל ארץ שנער ארצות בני חם והכתוב אמר ויגד לאברהם העברי (להלן יד יג) לא הכשדי וכתוב (יהושע כד ב) בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם ואבי נחור ומלת מעולם תורה כי משם תולדותיו מאז וכתוב (שם ג) ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר וראיה לדבר כי נחור בחרן היה ואם היה מקום תרח אור כשדים בארץ שנער והכתוב ספר כי בצאתו מאור כשדים לא לקח אתו רק אברם בנו ולוט בן הרן בן בנו ושרי כלתו אם כן היה נחור נשאר בארץ כשדים אבל באמת ארץ מולדתם ארץ ארם היא בעבר הנהר והיא מנחלת אבותיו מעולם והכתוב אומר בבני שם (לעיל י ל) ויהי מושבם ממשא בואכה ספרה הר הקדם והוא שם כולל כדכתיב (שם לא) בארצותם לגוייהם וכתוב (במדבר כג ז) מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם והנה הוא ואבותיו מן הארץ ההיא מעולם ומצינו בתלמוד (ב"ב צא א) כי אברהם נחבש בכותא וזאת העיר איננה בארץ כשדים דכתיב (מ"ב יז כד) ויבא מלך אשור מבבל ומכותא ומעוה ומחמת וכתוב (שם ל) ואנשי בבל עשו את סכות בנות ואנשי כות עשו את נרגל אבל יראה כי היא עיר בעבר הנהר בארץ ארם נהרים כי חרן שם עיר בארץ ארם נהרים דכתיב (להלן כד י) וילך אל ארם נהרים אל עיר נחור שהיא חרן

להשתמש בכחותיה כחפצם, זה היה על ידי השבעת שמות ושימוש בשמות הקדושים, והיה על ידי קבלה מעשית. וכל זה טמון בכח במלכות דאצילות ובשמות אלקים ואדנ"י אשר בה, היוצאים ומסתעפים משם הו"ה. (וגם היום המשתמש בשמות לצורכו הוא מעין חטא דור הפלגה). ועי' זהר בהשמטות בראשית דף רסב ע"א ז"ל: ות"ח ישראל כד עבדו עגלא ואפרישו ברכאן מהאי הר חרב דאפרישו מניה וא"ו וקציצו בנטיעות באינון נטיען מה כתיב ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב. ההוא עדי עלאה תפלין דרישא ודרעי דשוויין ביד כהה אעדיאו מנהון.¹³⁵ אדה"ר. עי' תיקר"ז קיט ע"א, דבזמנא דחב אדם והוה מקצץ בנטיעות כביכול, כאלו אעקר חיוון ומלאכים ושרפים ואופנים מאתריהון, ולא הוה מאן דמקבל צלותין, דאתמר בהון כי עוף השמים יוליך את הקול, ובעל כנפים יגיד דבר, מאי יגיד דבר, בצלותין וזכוון דישאל. תרגום: שבזמן שאדם חוטא והוא מקצץ בנטיעות כביכול, כאילו עוקר חיות ומלאכים ושרפטים ואופנים ממקומם, ואין מי שיקבל תפילותיו שנאמר בהם כי עוף השמים יוליך את הקול ובעל כנפים יגיד דבר מהו יגיד דבר בתפילות וזכויות של ישראל.¹³⁶ השם המיוחד שייך לו"ק ואלקים שייך למלכות עי' זהר ח"א טו ע"ב.¹³⁷ עי' זו"ח & דא"ר יהושע, מאי דכתיב אני ה' הוא שמי. מלמד שהוא אחד הוא. א"ר אבהו, הכל נתן, אבל שמו הגדול לא נתן, ולא אוזיף לאחרון, דכתיב אני ה', לבדי, מלמד דשם זה לא נתן לשום נברא:¹³⁸ עי' דברי רבינו לקמן יט ה, ועי' אד"ר קלז ע"ב.

ועוד חקרנו וידענו על פי תלמידים רבים שהיו יושבי הארץ ההיא כי כותא עיר גדולה בין חרן ובין אשור רחוקה ממדינת בבל ובינה ובין חרן כמו ששה ימים אבל היא נכללת בעבר הנהר בעבור היותה בין ארם נהרים ובין נהר פרת גבול ארץ ישראל ובין חדקל ההולך קדמת אשור והנה תרח הוליד בניו הגדולים אברהם ונחור בעבר הנהר ארץ אבותיו והלך לו עם אברהם בנו אל ארץ כשדים ושם נולד לו בנו הקטן חרן ונשאר נחור בנו בעבר הנהר בעיר חרן או שנולד בעיר ההיא או שנתישב בה מכותא וזה טעם בארץ מולדתו באור כשדים – כי שם מולדתו של חרן לבדו

והענין המקובל הזה נמצא גם כן בספר קדמוני הגוים כמו שכתב הרב במורה הנבוכים (ג כט) כי הזכירו בספר עבודת האכרים המצרים כי אברם אשר נולד בכותא חלק על דעת ההמון שהיו עובדים השמש ונתן המלך אותו בבית הסוהר והיה עמהם בתוכחות ימים רבים שם אחר כך פחד המלך שישחית עליו ארצו ויסיר בני האדם מאמונתם וגרש אותו אל קצה ארץ כנען אחר שלקח כל הונו והנה על כל פנים במקום ההוא בארץ כשדים נעשה נס לאברהם אבינו או נס נסתר שנתן בלב אותו המלך להצילו ושלא ימיתנו והוציא אותו מבית הסוהר שילך לנפשו או נס מפורסם שהשליכו לכבשן האש וניצל כדברי רבותינו

ואל יפתה אותך רבי אברהם בקושיותיו שאומר שלא ספר הכתוב זה הפלא כי עוד אתן לך טעם וראיה בזה ובכיוצא בו (להלן מו טו) אבל הגוים ההם לא הזכירו זה בספרם לפי שהם חולקים על דעתו והיו חושבים בנסו שהוא מעשה כשפים כענין משה רבינו עם המצרים בתחילת מעשיו ומפני זה לא הזכיר עוד הכתוב הנס הזה כי היה צריך להזכיר דברי החולקים עליו כאשר הזכיר דברי חרטומי מצרים ולא נתבארו דברי אברהם עמהם כאשר נתבארו דברי משה רבינו בסוף

וזהו שאמר הכתוב (להלן מו ז) אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה כי מלת הוצאתיך תלמד על נס כי לא אמר אשר לקחתך מאור כשדים אבל אמר הוצאתיך שהוציא ממסגר אסיר כמו אשר הוצאתיך מארץ מצרים (שמות כ ב) ואמר לתת לך את הארץ הזאת לרשתה כי מעת הוציאו אותו מאור כשדים היה הרצון לפניו יתעלה שיגדלנו ויתן לו את הארץ ההיא ותרח אביו ואברהם היה בלבם מן היום ההוא שנצל שילכו אל ארץ כנען להתרחק מארץ כשדים מפחד המלך כי חרן קרוב להם ועם אחד ושפה אחת לכלם כי לשון ארמית לשניהם ורצו ללכת אל עם אשר לא ישמע לשונו המלך ההוא ועמו

וזהו טעם ויצאו אתם מאור כשדים ללכת ארצה כנען ויבאו עד חרן אשר שם משפחותיהם ואבותיהם מעולם וישבו ביניהם ונתעכבו שם ימים רבים ושם נצטווה אברהם לעשות מה שעלה בדעתו ללכת ארצה כנען ועזב את אביו ומת שם בחרן ארצו והוא הלך עם אשתו ולוט בן אחיו ארצה כנען וזהו שאמר הכתוב (יהושע כד ג) ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען כי בעבר הנהר נצטווה בזה ומשם לקחו והוליכו בכל ארץ כנען

והנה על דעת רבותינו יהיה אור כשדים כפשוטו מלשון חמותי ראיתי אור (ישעיה מד טז) ואמרו ויצאו אתם מאור כשדים ותרח לא יצא מן הכבשן אבל אברם הוא עיקר או המקום נקרא כן בעבור הנס כמו ובתבערה ובמסה ובקברות התאווה (דברים ט כב) וזולתם וירמוז הכתוב כי בצאת אברם מן הכבשן ברחו להם כלם משם

ופירוש באורים כבדו ה' (ישעיה כד טו) על דעתי כדבריהם כי הם ההרים הגבוהים ששם עושים אורות ומשיאין משואות להודיע החדשות מהר במרחקים כאשר אמר (שם) באיי הים

שם ה' אלהי ישראל והענין שיודיעו בכל העולם הנם והפלא הנעשה להם לכבוד השם וכן מאורת צפעוני (ישעיה יא ח) החור שלו ששם אורו וחמימותו הגדול כמו שקורא אותו שרף וראיתי במדרש קומי אורי (פסקתא דר"כ פסקא כא) על כן באורים כבדו ה' במה מכבדין אותו ר' אבא בר כהנא אמר באילין פנסיא הן כגון העששיות שמדליקין בבתי כנסיות בכל מקום אפילו באיי הים לכבוד השם הרי שעושין באורים מלשון אש כפשוטו

(לא) ויצאו אתם מאור כשדים – בעבור כי אברם נכבד מאביו וההולכים בעצתו ובעבורו ילכו אמר הכתוב ויצאו אתם ואף על פי שאמר ויקח תרח אבל לוט ושרי בעבור אברם הלכו אתם כי גם אחרי שנפרד אברם מאביו הלכו אתו

(לב) וימת תרח בחרן – כשיצא אברם נשארו משנות תרח הרבה ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם שלא יהא הדבר מפורסם לכל ויאמרו לא קיים אברם כבוד אב ואם שהניחו זקן והלך לו לפיכך קראו מת ועוד שאף הרשעים בחייהם קרואים מתים לשון רש"י ובבראשית רבה (לט ז) הוא ואני תמה על דבריהם שזה מנהג כל הכתוב לספר חיי האב והולידו הבן ומיתתו ואחר כך מתחיל בענין הבן בכל הדורות כך נהגו הכתובים ונת עצמו הנה בימיו של אברם עודנו חי ושם בנו כל ימי אברהם היה חי

ויתכן שבאו למדרש הזה מפני ששינה הכתוב בתרח סדר הפרשה כולה כי בשם ותולדותיו כולם לא הזכיר הכתוב מיתתו ולא חזר וכלל השנים ובכאן חזר ותפש הסדר הראשון שבבעלי השנים הרבים מאדם ועד נח וכלל ויהיו כל ימי תרח וימת והוסיף להזכיר עוד מקום המיתת שהיה בחרן המקום שהזכיר לאברהם ולכך דרשו שכל זה כדי שיראה מבלי עיון שהיה אברהם שם עמו ועוד כי מפני שכבר התחיל בענין אברהם וספר שיצא עם אביו מאור כשדים ללכת ארצה כנען יקשה בעיניהם כשלא סדר חייו ומיתתו על הסדר ויכתוב אותה בזמנה

ואשר אמרו עוד (בב"ר שם) בתחילה אתה דורש שהרשעים בחייהם קרויין מתים גם כן תמה הוא בעיני שכבר דרשו (בב"ר לד ד) מפסוק ואתה תבוא אל אבותיך בשלום (להלן טו טז) בשרו שיש לאביו חלק לעולם הבא ואולי כוונתם שעשה תשובה בשעת מיתת אביו ימיו היו כלם ברשע והיה קרוי מת ולשון רש"י למדך שעשה תרח תשובה בשעת מיתתו או שמא יש לו חלק לעולם הבא שאמרו חז"ל בזכות בנו והיא הבשורה שהוא לא היה יודע עד שנתבשר בכך בעת שאמר לו ואתה תבא אל אבותיך בשלום וכן מצאתי במדרש (לק"ט ויקרא ד ב) כל העצים כשרין חוץ משל זית ושל גפן שהשמן והיין קרביין לגבי מזבח הצילוי הפירות האילנות וכן מצינו באברהם שהציל את תרח שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום

רמב"ן פרשת לך לך

פרק יב

(א) ויאמר ה' אל אברם לך לך – להנאתך ולטובתך ושם אעשך לגוי גדול וכאן אי אתה זוכה לבנים לשון רש"י ואין צורך כי משפט הלשון כן הגשם חלק הלך לו (שהש"ר ב יא) אלכה לי אל הגדולים (ירמיה ה ה) קומו ועברו לכם את נחל זרד (דברים ב יג) ורובם ככה אבל רבותינו (יומא ג ב עב ב) עשו מדרש במה שאמר הכתוב (דברים י א) ועשית לך ארון עץ ועשה לך שתי חצוצרות כסף (במדבר י ב) בעבור שאין המלאכה שלו והיה ראוי שיאמר כמו שאמר במשכן ואת המשכן תעשה (שמות כו א)

מארצך וממולדתך – כתב רש"י והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד חרן אלא כך אמר לו הקדוש ברוך הוא התרחק עוד מבית אביך ורבי אברהם פירש וכבר אמר השם אל אברהם לך מארצך כי הדבור הזה היה בעודנו באור כשדים ושם צוהו לעזוב ארצו ומולדתו ובית אביו אשר שם ואיננו נכון כי אם היה כן היה אברהם עיקר הנסיעה מבית אביו במצות האלהים ותרם אביו ברצון נפשו הלך עמו והכתוב אמר (לעיל יא לא) ויקח תרם את אברהם בנו יורה כי אברהם אחרי אביו ובעצתו יצא מאור כשדים ללכת ארצה כנען ועוד כי הכתוב שאמר (יהושע כד ג) ואקח את אביכם את אברהם מעבר הנהר ואולך אותו בכל ארץ כנען היה ראוי שיאמר ואקח את אביכם את אברהם מאור כשדים ואולך אותו בכל ארץ כנען כי משם לוקח ושם נצטוה בזה

ועוד יקשה עליהם כי אברהם בצוותו את אליעזר לקחת אשה לבנו אמר לו כי אל ארצי ואל מולדתי תלך (להלן כד ד) והוא הלך אל ארם נהרים אל עיר נחור (שם כד ז) אם כן היא ארצו ומולדתו ושם נאמר (בפסוק לח) אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתי כי שם בית אביו ומשפחתו שהיא מולדתו לא כאשר השתבש רבי אברהם לומר אל ארצי חרן ומולדתי אור כשדים והנה הוא האומר כאן כי באור כשדים נאמר לו לך מארצך וממולדתך ומבית אביך והנה לו ארצות רבות

אבל העיקר כבר ידעת אותו ממה שכתבנו בסדר שלפני זה (יא כח) כי חרן היא ארצו ושם מולדתו והיא ארץ אבותיו מעולם ושם נצטוה לעזוב אותם וכך אמרו בבראשית רבה (למ ח) לך לך אחת מארם נהרים ואחת מארם נחור

וטעם להזכיר ארצך ומולדתך ובית אביך כי יקשה על האדם לעזוב ארצו אשר הוא יושב בה ושם אוהביו ורעיו וכל שכן כשהוא ארץ מולדתו ששם נולד וכל שכן כשיש שם כל בית אביו ולכך הוצרך לומר לו שיעזוב הכל לאהבתו של הקדוש ברוך הוא אל הארץ אשר אראך – היה נודד והולך מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר עד שבא אל ארץ כנען ואמר לו לזרעך אתן את הארץ הזאת אז נתקיים אל הארץ אשר אראך ואז נתעכב וישב בה ומה שאמר ויצאו ללכת ארצה כנען לא להתישב בה כי עדיין לא ידע כי על הארץ ההיא נצטוה אלא שאחזו צדיק דרכו דרך ארץ כנען כי כן היה בדעתו ובדעת אביו גם מתחלה בצאתם מאור כשדים ומפני זה אמר ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי (להלן כ יג) כי היה תועה כשה אובד

ויתכן לומר כי אברהם מבראשונה ידע כי ארץ כנען היא נחלת ה' ובה יתן ה' חלקו והאמין כי אל הארץ אשר אראך ירמוז לו על ארץ כנען או על כולה או על אחת מכל הארצות האל ושם פניו אל כלל ארץ כנען כי שם הארץ אשר יראנו באמת (ב) והיה ברכה – אתה תהיה הברכה אשר יתברכו בך לאמר ישימך אלהים כאברהם והוסיף עוד כי כל משפחות האדמה יתברכו בו לא אנשי ארצו בלבד או ונברכו בך שיהיו מבורכים בעבורו

והנה זאת הפרשה לא בארה כל הענין כי מה טעם שיאמר לו הקדוש ברוך הוא עזוב ארצך ואיטיבה עמך טובה שלא היתה כמוהו בעולם מבלי שיקדים שהיה אברהם עובד אלהים או צדיק תמים או שיאמר טעם לעזיבת הארץ שיהיה בהליכתו אל ארץ אחרת קרבת אלהים ומנהג הכתוב לאמר התהלך לפני ותשמע בקולי ואיטיבה עמך כאשר בדוד ובשלמה וכענין התורה כולה אם בחוקותי תלכו (ויקרא כו ג) אם שמע תשמע בקול ה' אלהיך (דברים כח א) וביצחק אמר בעבור אברהם עבדי (להלן כו כד) אבל להבטיחו בעבור יציאת הארץ אין בו

טעם

אבל הטעם מפני שעשו אנשי אור כשדים עמו רעות רבות על אמונתו בהקב"ה והוא ברח מהם ללכת ארצה כנען ונתעכב בחרן אמר לו לעזוב גם אלו ולעשות כאשר חשב מתחלה שתהיה עבודתו לו וקריאת בני האדם לשם ה' בארץ הנבחרת ושם יגדל שמו ויתברכו בו הגוים ההם לא כאשר עשו עמו באור כשדים שהיו מבזין ומקללים אותו ושמו אותו כבור או בכבשן האש ואמר לו שיברך מברכיו ואם יחיד מקללו יואר וזה טעם הפרשה אבל התורה לא תרצה להאריך בדעות עובדי עבודה זרה ולפרש הענין שהיה בינו ובין הכשדים באמונה כאשר קצרה בענין דור אנוש וסברתם בעבודה זרה שחדשו

(ו) ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם – אומר לך כלל תבין אותו בכל הפרשיות הבאות בענין אברהם יצחק ויעקב והוא ענין גדול הזכירוהו רבותינו בדרך קצרה ואמרו (תנחומא ט) כל מה שאירע לאבות סימן לבנים ולכן יאריכו הכתובים בספור המסעות וחפירת הבארות ושאר המקרים ויחשוב החושב בהם כאלו הם דברים מיותרים אין בהם תועלת וכולם באים ללמד על העתיד כי כאשר יבוא המקרה לנביא משלשת האבות יתבונן ממנו הדבר הנגזר לבא לזרעו

ודע כי כל גזירת עירין (עי' דניאל ד יד) כאשר תצא מכת גזירה אל פועל דמיון תהיה הגזירה מתקיימת על כל פנים ולכן יעשו הנביאים מעשה בנבואות כמאמר ירמיהו שצוה לברוך והיה ככלותך לקרוא את דברי הספר הזה תקשור עליו אבן והשלכתו אל תוך פרת ואמרת ככה תשקע בבל וגו' (ירמיה נא סג סד) וכן ענין אלישע בהניחו זרועו על הקשת (מ"ב יג טז – יז) ויאמר אלישע ירה ויור ויאמר חץ תשועה לה' וחץ תשועה בארם ונאמר שם (פסוק יט) ויקצוף עליו איש האלהים ויאמר להכות חמש או שש פעמים אז הכית את ארם עד כלה ועתה שלש פעמים תכה את ארם

ולפיכך החזיק הקדוש ברוך הוא את אברהם בארץ ועשה לו דמיונות בכל העתיד להעשות בזרעו והבן זה ואני מתחיל לפרש הענינים בפרט בפסוקים בעזרת השם

ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם – היא עיר שכם כן זה שם המקום ההוא ושכם בן המור על שם עירו נקרא וכתב רש"י נכנס לתוכה עד מקום שכם להתפלל על בני יעקב כשיבואו מן השדה עצבים ונכון הוא ואני מוסיף כי החזיק אברהם במקום ההוא תחלה וקודם שנתן לו את הארץ נרמז לו מזה כי בניו יכבשו המקום ההוא תחלה קודם היותם זוכים בו וקודם היות עון יושב הארץ שלם להגלותם משם ולכן אמר והכנעני אז בארץ – וכאשר נתן לו הקדוש ברוך הוא הארץ במאמר אז נסע משם ונמס אהל בין בית אל ובין העי כי הוא המקום אשר כבש יהושע בתחלה

ויתכן שהזכיר הכתוב והכנעני אז בארץ – להורות על ענין הפרשה לומר כי אברם בא בארץ כנען ולא הראהו השם הארץ אשר יעדו ועבר עד מקום שכם והכנעני הגוי המר והנמהר אז בארץ ואברם ירא ממנו ולכן לא בנה מזבח לה' ובבואו במקום שכם באלון מורה נראה אליו השם ונתן לו הארץ וסרה יראתו כי כבר הובטח בארץ אשר אראך ואז בנה מזבח לה' לעבדו בפרהסיא

ואלון מורה – זהו במקום שכם ונקרא גם כן אלוני מורה כמו שכתוב (דברים יא ל) מול הגלגל אצל אלוני מורה ושם הר גריזים והר עבל בשכם וקרוב לירדן שבאו שם בתחילת ביאתם בארץ אבל אלוני ממרא הוא מקום אשר הוא בארץ חברון רחוק מן הירדן ודע כי בכל מקום שיאמר הכתוב אלוני ממרא שם ממרא הוא על איש אמורי שהמקום

ההוא שלו כמו שנאמר (להלן יד יג) והוא שוכן באלוני ממרא האמורי אחי אשכול ואחי ענר וכל אלון מורה ואלוני מורה נקרא המקום ההוא על שם איש ששמו מורה אבל זה כנעני הוא מארץ הכנעני היושב בערבה וכשיזכיר הכתוב ממרא סתם הוא שם העיר כמו שנאמר (להלן לה כז) ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע היא חברון על פני ממרא היא חברון (להלן כג יט) כי האיש אשר לו אלוני נקרא על שם העיר וכן שכם בן חמור כשם העיר שכם ובבראשית רבה (מב ח) על דעתיה דרבי יהודה אתרא הוא דשמיא ממרא ועל דעתיה דרבי נחמיה גברא הוא דשמיא ממרא

(ז) ומעם לה' הנראה אליו – כי הודה לשם הנכבד וזבח לו זבח תודה על שנראה אליו כי עד הנה לא נראה אליו השם ולא נתודע אליו במראה ולא במחזה אבל נאמר לו לך מארעך בחלום הלילה או ברוח הקדש ויתכן שירמוז הנראה אליו על סוד הקרבן (עיי' רקאנטי כא ב) והמשכיל יבין¹³⁹

(ח) ויקרא בשם ה' – פירש אונקלוס שהתפלל שם כמו קראתי שמך ה' מבור תחתיות (איכה ג נה)

והנכון שהיה קורא בקול גדול שם לפני המזבח את שם ה' מודיע אותו ואלהותו לבני אדם כי באור כשדים היה מלמדם ולא אבו שמוע ועתה כשבא בארץ הזאת שהובטח בה ואברהם מברכיך היה למוד ולפרסם האלהות וכן אמר הכתוב (להלן כו כד) ביצחק כאשר הלך אל נחל גרר והובטח אל תירא כי אתך אנכי שבנה מזבח ויקרא בשם ה' כי בא במקום חדש אשר לא שמעו את שמעו ולא ראו את כבודו והגיד כבודו בגוים ההם ולא נאמר ביעקב כן מפני שהוליד בנים רבים כלם עובדי ה' והיתה לו קהלה גדולה נקראת עדת ישראל ונתפרסמה האמונה בהם ונודעה לכל עם וגם כי מימי אבותיו נתפרסמה בכל ארץ כנען וכך

¹³⁹ עי' זוהר חלק א דף עט ע"ב, ותמן אתקריב אברהם לגבי קב"ה, מה כתיב וירא יהו"ה אל אברם, הכא אתגלי ליה מה דלא הוה ידע ההוא חילא עמיקא לשלטא על ארעא ובגין כך וירא מה דהוה מתכסי מניה, וכדין ויבן שם מזבח ליהו"ה הנראה אליו, כיון דאמר ליהו"ה, מהו הנראה אליו, אלא הכא אתגלי ליה ההוא דרגא דשלטא על ארעא, ועאל ביה, ואתקיים ביה. תרגום: ושם התקרב אברהם לקדוש ברוך הוא. מה כתוב, "וירא ה' אל אברם", כאן התגלה לו מה שלא היה יודע אותו הכח העמוק ששולט על הארץ, ולכן "וירא", מה שהיה מכוסה ממנו. ואז "ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו". כיון שאמר "לה'", מה זה "הנראה אליו". אלא כאן התגלתה לו אותה הדרגה ששולטת על הארץ, ונכנס בה והתקיים בה.

ועי' זוהר חלק א דף פ ע"א, ותרין מדבחן הוו, בגין דהכא אתגלי ליה דהא קב"ה שליט על כלא, וידע חכמה עלאה, מה דלא הוה ידע מקדמת דנא, ובנה תרין מדבחן, חד לדרגא דאתגליא וחד לדרגא דאתכסיא תא חזי דהכי הוה, בקדמיתא כתיב ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו וגו', ולבתר כתיב ויבן שם מזבח לה' סתם, ולא כתיב הנראה אליו, וכלא רזא דחכמתא איהו. וכדין אתעטר אברהם מדרגא לדרגא, עד דסליק לדרגיה, הה"ד ויסע אברם הלך ונסוע הנגבה, דא דרום דהוא חולקיה דאברהם, הלך ונסוע דרגא בתר דרגא, עד דסליק לדרום, ותמן אתקשר כדקא יאות, וסליק לדרגיה דדרום, כיון דאתעטר אברהם בדרגוי בארעא קדישא, ועאל (בארעא) בדרגא קדישא, כדין מה כתיב ויהי רעב בארץ, דלא הוה ידעי ידיעה לקרבה לגבי דקב"ה:

תרגום: ושני מזבחות היו, משום שכאן התגלה לו שהרי הקדוש ברוך הוא שולט על הכל, וידע החכמה העליונה מה שלא היה יודע מלפני כן. ובנה שני מזבחות, אחד לדרגה הגלויה ואחד לדרגה הנסתרת. בא וראה שכך היה, בראשונה כתוב "ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו וגו'", ואחר כך כתוב "ויבן שם מזבח לה' סתם", ולא כתוב הנראה אליו, והכל הוא סוד של חכמה. ואז התעטר אברהם מדרגה לדרגה עד שעלה לדרגתו, זהו שכתוב "ויסע אברם הלך ונסוע הנגבה", זה דרום, שהוא חלקו של אברהם. הלך ונסוע דרגה אחר דרגה עד שעלה לדרום ושם נקשר כראוי, ועלה לדרגתו של הדרום. כיון שאברהם התעטר בדרגתו בארץ הקדושה ונכנס (בארץ) לדרגה הקדושה, אז מה כתוב, "ויהי רעב בארץ", שלא היו יודעים ידיעה להתקרב אל הקדוש ברוך הוא. ולענין קרבן עי' הזהר נח סט ע"ב הובא בר' בחיי בפרשת נח הערה &.

אמרו בבראשית רבה (לט ז) מלמד שהקריא שמו של הקדוש ברוך הוא בפי כל בריה (ט) הנגבה – כתב רבינו שלמה ללכת לדרומה של ארץ ישראל והוא בחלק של בני יהודה שנטלו בדרומה של ארץ ישראל וכן לעתיד לבא בבניו שנאמר (שופטים א ב) יהודה יעלה בתחלה

(י) ויהי רעב בארץ – הנה אברהם ירד למצרים מפני הרעב לגור שם להחיות נפשו בימי הבצורת והמצרים עשקו אותו חנם לקחת את אשתו והקב"ה נקם נקמתם בנגעים גדולים והוציאו משם במקנה בכסף וזוהב וגם צוה עליו פרעה אנשים לשלחם ורמזו אליו כי בניו ירדו מצרים מפני הרעב לגור שם בארץ והמצרים ירעו להם ויקחו מהם הנשים כאשר אמר (שמות א כב) וכל הבת תחיון והקב"ה ינקום נקמתם בנגעים גדולים עד שיוציאם בכסף וזהב וצאן ובקר מקנה כבוד מאד והחזיקו בהם לשלחם מן הארץ לא נפל דבר מכל מאורע האב שלא יהיה בבנים והענין הזה פשוטו בבראשית רבה (מ ו) רבי פנחס בשם רבי אושעיא אמר אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם צא וכבוש את הדרך לפני בניך ואתה מוצא כל מה שכתוב באברהם כתוב בבניו באברהם כתוב ויהי רעב בארץ בישראל כתיב (להלן מה ו) כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ

ודע כי אברהם אבינו חטא חטא¹⁴⁰ גדול בשגנה שהביא אשתו הצדקת במכשול עון מפני

¹⁴⁰ עי' זהר ח"ג דף נב ע"א פתח רבי אלעזר ואמר (בראשית יב יג) אמרי נא אחותי את האי קרא קשיא וכי אברהם דאיהו דחיל חטאה רחימו דקודשא בריך הוא הוא הכי על אתתיה בגין דיוטבין ליה אלא אברהם אף על גב דהוה דחיל חטאה לא סמך על זכותא דיליה ולא בעא מן קודשא בריך הוא לאפקא זכותיה אלא על זכותא דאתתיה דירווח בגינה ממוןא דשאר עמין דהא ממוןא באתתיה זכי ליה בר נש הדא הוא דכתיב (משלי יט יד) בית והון נחלת אבות ומיהר"ה אשה משכלת מאן דזכי באשה משכלת זוכה בכלא וכתיב (שם לא יא) בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר ואברהם הוא אזיל בגינה למיכל שללא משאר עמין וסמך על זכותא דילה דלא יכלון לאענשא ליה ולחייכא בה ובגיני כך לא יהיב מידי למימר אחותי היא ולא עוד אלא דחמא חד מלאכא אזיל קמה ואמר ליה לאברהם לא תדחל מנה קודשא בריך הוא שדר לי לאפקא לך ממוןא דשאר עמין ולנטרא לה מכלא וכדין לא דחיל אברהם מאתתיה אלא מניה דלא חמא עמיה מלאכא אלא עמה אמר הא היא מתנטרא ואנא לא נטירנא ובגיני כך אמר אמרי נא אחותי את וגו' ייטב לי מבעי ליה דכתיב (&) והיה כי יראו אותך המצרים ואמרו אשתו זאת ועל דא ייטבו לי מבעי ליה אלא ייטב לי דא דאזיל קמך ייטב לי בהאי עלמא קודשא בריך הוא בממוןא וחיתה נפשי בההוא עלמא בגללך דלא תסטי מן אורחא דקשוט דאי אזכי בגינך בממוןא בהאי עלמא ותסטי אנת מאורחא הא מיתא זמינא בההוא עלמא אלא תסתמר דתחי נפשי בההוא עלמא בגללך ובגין דההוא מלאכא אזיל קמה לנטרא לה מה כתיב (&) וינגע יהוה את פרעה וגו' על דבר שרי ודאי דהות אמרת למלאכא מחי והוא מחי ועל דא לא דחיל אברהם מנה כלום דהא היא מתנטרא ומה דחיל מגרמיה דחיל דלא חמא עמיה נטורא הכי

תרגום: פתח רבי אלעזר ואמר אמרי נא אחותי את, הפסוק הזה קשה, וכי אברהם שהוא ירא חטא, אהובו של הקדוש ברוך הוא, היה אומר כך על אשתו, כדי שייטיבו לו. אלא אברהם אף על גב שהיה ירא חטא, לא סמך על זכותו, ולא רצה מהקדוש ברוך הוא להוציא מזכותו, אלא על זכות אשתו, שירווח בשבילה ממון של שאר העמים, שהרי הממון זוכה לו האדם באשתו, זהו שכתוב בית והון נחלת אבות, ומה' אשה משכלת. מי שזוכה באשה משכלת זוכה בכל, וכתוב בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר. ואברהם היה הולך בשבילה לאכול השלל משאר העמים, וסמך על זכותה שלא יוכלו להענישו ולצחק בה. ולכן לא נתן דבר לומר אחותי היא, ולא עוד אלא שראה מלאך אחד הולך לפניו, ואמר לאברהם אל תפחד עליה הקדוש ברוך הוא שלח אותי להוציא לו את ממון שאר העמים ולשמור אותה מהכל, ואז לא פחד על אשתו, אלא עליו, שלא ראה עמו מלאך אלא עמה, אמר הרי היא שמורה ואני לא שמור, ולכן אמר אמרי נא אחותי את וגו'. ייטב לי, היה צריך להיות ייטבו לי, שכתוב והיה כי יראו אותך המצרים ואמרו אשתו זאת, ועל כן צריך להיות ייטבו לי. אלא ייטב לי, זה שהולך לפניך, ייטב לי הקדוש ברוך הוא בעולם הזה בממון, וחיתה נפשי באותו העולם בגללך, שלא תסטי מדרך האמת, שאם אזכה בגללך בממון בעולם הזה, ואת תסטי בדרך, הרי מיתא זמינא בעולם ההוא, אלא תשמרי שתחי נפשי בעולם ההוא בגללך. ומשום שהמלאך ההוא הלך לפניו לשמור אותה, מה כתוב וינגע ה' את פרעה וגו' על דבר שרי, ודאי שהיתה אומרת למלאך הכה והוא מכה, ועל כן לא פחד

פחדו פן יהרגוהו והיה לו לבטוח בשם שיציל אותו ואת אשתו ואת כל אשר לו כי יש באלהים כח לעזור ולהציל גם יציאתו מן הארץ שנצטווה עליה בתחילה מפני הרעב עון אשר חטא כי האלהים ברעב יפדנו ממות ועל המעשה הזה נגזר על זרעו חגלות בארץ מצרים ביד פרעה במקום המשפט שמה הרשע והחטא¹⁴¹

(יא – יג) הנה נא ידעתי וגו' אמרי נא אחותי את – לא ידעתי למה פחד ממנה עתה יותר מקודם לכן ואם נאמר שהיו המצרים שחורים ומכוערים כדברי רש"י הנה גם לאבימלך מלך פלשתים אמר כן גם הוא גם יצחק שהיה דר בארץ ההיא במצות ה' אולי היו הכנענים בדור ההוא שטופים בעבודה זרה וגדורים מן העריות יותר מאנשי מצרים והפלשתים ואיננו נכון ויתכן כי לא היה להם פחד רק בבואם בעיר מושב המלכים כי היה דרכם להביא למלך האשה היפה מאד ולהרוג את בעלה בעלילה ששימו עליו

והנכון בעיני כי זה דרכם למו מעת צאתם מחרן בכל מקום היה אומר אחותי היא כי כן אמר (להלן כ יג) ויהי כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי אבל הכתוב יזכיר זה במקומות אשר יתחדש להם ענין בדבר והנה זרו אותה עתה כאשר צוה לה מתחילה ויצחק לא פחד בארצו ובעירו רק בבואו אל ארץ פלשתים אחז דרך אביו

ואמר למען יטב לי בעבורך וחיתה נפשי בגללך כל ימי היותנו גרים בארץ הזאת עד עבור הרעב כי אברהם מפני הרעב בא לגור בארץ וכעבור הרעב ישוב לארץ אשר נצטווה עליה ונתנה השם לו ולזרעו והיה חושב שיחיו נפשם ברעב ויבא להם ריוח והצלה מאת האלהים לשוב או שיתכן להם לברוח לארץ כנען בהתיאשם ממנה

וכתב רש"י הנה נא ידעתי – מדרש אגדה עד עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעותה ועכשיו על ידי מעשה דבר אחר שעל ידי הדרך אדם מתבזה וזו עמדה ביופיה ולפי פשוטו הנה נא הגיע השעה שיש לדאוג על יופיך וידעתי זה כמה ימים כי יפת מראה את ועכשיו אנו באים בין בני אדם שחורים אחיהם של כושים ולא הורגלו באשה יפה ודומה לו הנה נא אדני סורו נא כל זה לשון הרב והמדרש קבלה בענוה שבהם ונסמך למקרא

אבל אין צורך לכל הדברים האלה שאין מלת נא מורה על דבר שיתחדש בעת ההיא בלבד אבל על כל דבר הווה ועומד יאמרו כן כי הוא רומז על הענין לומר שהוא עתה ככה הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את מאז ועד עתה וכן הנה נא עצרני ה' מלדת (להלן טז ב) מנעורי ועד היום הזה וכן הנה נא לי שתי בנות (להלן יט ח) כי לא נולדו עתה וכולם ככה

ויראה ממשכת כתובים כי שרה לא קבלה עליה לאמר כן אבל המצרים היו רעים וחטאים מאד וכאשר ראו אותה ויהללו אותה אל פרעה לוקחה אל ביתו ולא שאלו בהם כלל אם אשתו היא או אם אחותו היא והיא שתקה ולא הגידה כי אשתו ואברהם ספר מעצמו כי אחותו היא ולכך הטיבו לו בעבורה וזהו שאמר הכתוב מה זאת עשית לי למה לא הגדת לי כי אשתך היא (להלן פסוק יח) האשים אותו כי בראותו שיקחו אותה היה לו להגיד לפרעה כי אשתו היא וחזר והאשים אותו על אמרו אחרי כן לשרים ולבית פרעה כי אחותו היא ולא האשים את האשה כלל כי אין ראוי שתכחיש היא את בעלה והראוי לה שתשתוק

(טז) וטעם ויראו אותה שרי פרעה – כי כאשר ראו אותה המצרים אמרו ראוייה זאת לשרים הגדולים והנה הביאוה אליהם וגם הם יראו לנפשם מנגוע בה כי מפני היופי הגדול ידעו כי

אברהם עליה כלום, שהרי היא שמורה. ומה שפחד על עצמו פחד, ולא ראה עמו שמירה כזו.
¹⁴¹ מלה"פ קהלת (ג טז) ועוד ראיתי תחת השמש מקום המשפט שמה הרשע ומקום הצדק שמה הרשע:

המלך יחפון בה מאד ויהללו אותה ביניהם לומר ראויה היא למלך לשון רש"י וזה דעת אונקלוס שאמר ושבתו יתה לות פרעה או שהללוה אל המלך עצמו ושלה ולקחה

(יז) וטעם על דבר שרי אשת אברם – כי בעבור החמס שעשה לשרה גם לאברהם ובזכות שניהם באו עליו הנגעים הגדולים ההם

(יח) ויקרא פרעה לאברם – יתכן כי בבוא הנגעים פתאום עליו ועל ביתו בעת אשר לוקחה שרה אל ביתו הרחרר בדעתו לאמר מה זאת עשה אלהים לנו ושאל אותה והגידה כי היא אשתו ולכן קרא לאברהם והאשים אותו

או כאשר אמרו רבותינו (ב"ר מא ב) שלקה בראתן שהמשגל קשה לו וחשש כי שמא אשתו היא ואמר לו בספק מה זאת עשית לי – להוציא מפיו האמת כי אם היתה אחותו היה אומר אמנם אחותי היא ואמר ועתה הנה אשתך קח ולך – לראות מה ידבר ומה ישיב על תוכחתו ואברהם שתק ממנו ולא השיב אותו דבר מרוב פחדו אז הבין פרעה כי היא אשתו כאשר חשב וצוה עליו פרעה אנשים לשלחם

(יט) וטעם ואקח אותה לי לאשה – שהיה רצונו שתהיה זאת אשתו המולכת לא תהיה פלגש לו והזכיר זה בעבור שיודה לו אם היא אחותו כאשר פירשתי

פרק יג

(א) וטעם הוא ואשתו וכל אשר לו – להודיע שלא גזלו ממנו דבר מכל המתנות הגדולות שנתנו לו בעבור שרה שתהיה למלך ולא אמרו רמיתנו ומתנה בטעות היא וזה מעשה נס

(ז) ויהי ריב – כתב רש"י לפי שהיו רועיו של לוט מרעין בהמתם בשדות אחרים והיו רועיו של אברם מוכיחין אותם על הגזל והם אומרים נתנה הארץ לאברם ולו אין יורש ולוט יורשו ואין זה גזל והכתוב אמר והכנעני והפריזי אז יושב בארץ ולא זכה בה עדיין אברם ומדרש רבותינו הוא (ב"ר מא ה)

ואני תמה כי המתנה שנאמרה לאברם לזרעו היתה שנאמר למעלה (יב ז) לזרעך אתן את הארץ הזאת והיאך יירשנו לוט אולי שמעו הרועים המתנה וטעו והכתוב אומר כי גם ללוט גם לאברם איננה עתה ולפי זה מה שאמר תחילה כי היה רכושם רב לאמר כי מפני הרכוש הרב לא ישא אותם הארץ והוצרכו רועי לוט להכניס מקניהם בשדות שיש להם בעלים וזאת סבת המריבה

ועל דרך הפשט היתה המריבה על המרעה כי לא נשא אותם הארץ וכאשר היה מקנה אברם רועה באחו היו רועי לוט באים בגבולם ורועים שם והנה אברם ולוט היו גרים ותושבים בארץ ופחד אברם פן ישמע הכנעני והפריזי יושב הארץ כובד מקניהם ויגרשום או יכו אותם לפי חרב ויקחו להם מקניהם ורכושם כי ישיבת הארץ עתה להם לא לאברם וזה טעם והכנעני והפריזי – כי הזכיר שהיו עמים רבים יושבים בארץ ההיא ולהם ולמקניהם אין מספר ולא ישא אותם הארץ ואת אברם ולוט

וממלת אז – יראה לי כי העמים היו בארץ בימים ההם יושבי אהל ומקנה נאספים מקצתם אל עיר אחת ורועים שם שנה או שנתים ונוסעים משם אל גבול אחר אשר לא רעו אותו וכן יעשו תמיד כמנהג בני קדר והכנעני והפריזי היו אז בארץ הנגב ובשנה האחרת יבואו שם היבוסים והאמורי

(י) כגן ה' בארץ מצרים – יאמר כי ארץ הכבר כולה משקים אותה ברגל מן הירדן כדרך הנעשה כגן ה' שנאמר בו (לעיל ב י) ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן וכדרך שהיא בארץ

מצרים שנאמר בה (דברים יא י) והשקית ברגלך כגן הירק והזכיר שני המקומות אמר כגן ה' שהמקום הטוב בתחתונים כן הוא כולו משקה והזכיר כארץ מצרים מקום ידוע לרעה ורבותינו אמרו (ספרי עקב לח) כגן ה' לאילנות כארץ מצרים לזרעים ירצו לפרש שיש בכבר נהרות גדולים ישקו אילני הגנות כגן ה' ובו יאורים כארץ מצרים ישקו גן הירק ובחר לו לוט בזה כי הארץ שישקו אותה כן רחוקה מן הבצורת וטובה למרעה

(יב) וטעם אברם ישב בארץ כנען – בשאר ארץ כנען כולה שלא יעמוד במקום אחד אבל בכל ארץ כנען יגור ולוט נתישב במקום אחד ממנה בערי הכבר כי ערי הכבר מכלל ארץ כנען וטעם בערי הכבר – פעם בזו ופעם בזו מפני כובד המקנה וזה טעם ויבחר לו לוט את כל כבר הירדן – כי התנה עם אברם שלא יבא בכל הכבר

(יג) וטעם ואנשי סדום רעים וחמאים – יאשים הכתוב את לוט שלא נמנע מלשכון עמהם כדברי רש"י וידבר עוד בזכות הצדיק שלא נפל חבלו במקום אשר שמה הרשע כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים וכל ערי הכבר רעים וחמאים לה' מאד כי על כן נהפכו אף על פי שכל בני כנען אנשי תועבות גדולות כי כן כתוב (ויקרא יח כז)

(יז) קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה – יתכן שזה רשות כרצונו אמר לו בכל אשר תרצה ללכת בארץ לך כי אהיה עמך ושמרתיך מרעת הגוים כי לך אתננה כלומר שלך תהיה ואם היא מצוה שילך בה כל ארכה ורחבה להחזיק במתנתו כאשר פירשתי (לעיל יב ו) לא נצטווה לעשות זה מיד והנה עשה כן כי עתה היה במזרח ואחר כן הלך אל ארץ פלשתים שהוא במערב והנה קיים המצוה בחייו וטעם לך ולזרעך – שתחזיק במתנה מעכשיו להנחילה לזרעך כמו שאמרו רבותינו (ב"ב קט ב) ירושה היא להם מאבותיהם ועל דרך הפשט יתכן שיהיה מושל עליה ונשיא אלהים בתוכה בכל מקום שילך בארץ

ההיא

פרק יד

(א) ויהי בימי אמרפל מלך שנער – המעשה הזה אירע לאברהם להורות כי ארבע מלכויות תעמודנה למשול בעולם ובסוף יתגברו בניו עליהם ויפלו כלם בידם וישיבו כל שבותם ורכושם והיה הראשון מהם מלך בבל כי כן העתיד כדכתיב (דניאל ב לח) אנת הוא רישא די דהבא ואולי אלסר שם עיר במדי או בפרס ועילם בעיר ההיא המלך מלך יון הוא המלך הראשון ומשם נתפשט מלכותו כשנצח דריזש וכבר הזכירו זה רבותינו (ע"ז י א) רבי יוסי אומר שש שנים מלכו בעילם ואחר כך נתפשטה מלכותם בכל העולם כולו ומלך גוים המלך על עמים שונים אשר שמוהו עליהם לראש ולקצין רמז למלך רומי אשר המלך על עיר מקובצת מעמים רבים כיתים ואדום ויתר גוים

וכך אמרו בבראשית רבה (מב ב) אמר רבי אבין כשם שפתח בארבע מלכויות כך אינו חותם אלא בארבע מלכויות וכו' ושם עוד (מב ד בשינוי לשון) ויהי בימי אמרפל מלך שנער זו בבל ארוך מלך אלסר זו מדי כדרלעומר מלך עילם זו יון ותדעל מלך גוים זו מלכות אדום שהיא מכתבת טירוניא מכל אומות העולם

(ב) וטעם ומלך בלע – מפני שמלך על עיר קטנה ואנשים בה מעט ולא שם לו על פני חוץ (ו) איל פארן – כתרנומו מישור פארן ואני אומר שאין איל לשון מישור אלא מישור של פארן איל שמו ושל ממרא אלוני שמו ושל ירדן כבר שמו ושל שטים אבל שמו וכולם מתורגמין מישורא וכל אחד שמו עליו לשון רש"י ואלו היה כן היה אונקלוס מתרגם בשם אילא דפארן אלוני דממרא כמנהגו בשמות ומי הגיד לו במקומות הרבים ההם המישור הם

כולם או הרים הגבוהים וממרא שם האיש האמורי אחי אשכול ואחי ענר בעלי ברית אברם והמקום ההוא שלו כמו שאמר (להלן פסוק יג) אלוני ממרא האמורי כאשר פרשתי (לעיל יב ו) אבל איל פארן מקום אילים כי יבשו מאילים אשר חמדתם (ישעיה א כט) ואלוני מקום אלונים כאלה וכאלון (שם ו יג) אלונים מבשן (יחזקאל כו ו) והנהוג בהם להיותם נטועים במישור לפני המדינות להיות לעיר כמו מגרש וכן תרגום אלון בכות (להלן לה ח) מישור בכותא ושם איננו שם העצם למקום רק הוא שם לאלון הנטוע שם כמו שמפורש (שם) תחת האלון אלא שהוא רודף הענין לא המלות

והתרגום הירושלמי אמר באיל פארן ואלוני ממרא מישראל כדברי אונקלוס ואמר באלון בכות בלום בכותא כי אלון בכות אצלו שם לאילן לא למקום ואונקלוס סבר שהוא שם למקום כי היו בו אלונים רבים כמו אלוני ממרא ולכך אמר האלון והנה כולם שמות תאר אבל כבר הירדן לשון מישור ממש הוא כי כן יקרא בלשון הקודש המקום שהנהרות מתפשטין בהם במרוצת המים הנגרים השוטפים שם ולכן אמר (להלן יז יז) ואל תעמוד בכל הכבר ההרה המלט וכן כר נרחב (ישעיה ל כג) לבשו כרים הצאן ועמקים יעמפו בר (תהלים סה יד) פעמים יכפלו המלה ופעמים יסירו הכפל כמו בת עין (שם יז ח) וזולתם רבים ויקראו גם כן השלוחים המהירים בשם הזה לכרי ולרצים (מ"ב יא ד) שרי המאות ואת הכרי (שם יט) וכן בכרכרות (ישעיה סו כ) שם לגמלים המריצין שהזכירם בתלמוד (מכות ה א) גמלא פרחא וממנו מכרכר כפולים

ואבל השטים (במדבר לג מט) וכן אבל מחולה (שופטים ז כב) תרגמו אותו מישור הוא המקום הנחרב אין בו נטע ולא בנין כי הלשון אצלם לשון חרבה ושממה כמו ויאבל חיל וחומה (איכה ב ח) אבל תירוש אומללה גפן (ישעיה כד ז)

(ז) אל עין משפט – על שם העתיד שעתידים משה ואהרן להשפט שם על עסקי אותו העין לשון רש"י מדברי אגדה (במד"ר יט יד) ולא הבינותי זה כי קדש זה הוא קדש ברנע כי הוא באיל פארן אשר על המדבר וממנו נשתלחו מרגלים בשנה שניה שנאמר (במדבר יג כו) אל מדבר פארן קדשה וכתוב (דברים א יט כב) ונבא עד קדש ברנע ותאמרו נשלחה אנשים לפנינו ושם ישבו ישראל ימים רבים אבל קדש ששם משפט הצדיקים הוא במדבר צין שבאו שם בשנת הארבעים שנאמר (במדבר כ א) ויבאו בני ישראל כל העדה מדבר צין בחדש הראשון וישב העם בקדש וגמר הפרשה אולי המדרש על השם בלבד הוא רמז הכתוב כי השם הזה קדש הוא יהיה עין משפט

ואונקלוס אמר מישור פילוג דינא ולא ידעתי מהו אולי הוא מלשון פלגים יבלי מים (ישעיה ל כה) מי פלג לשטף תעלה (איוב לח כה) וכן בלשון חכמים (אסתר רבה ה) פלגו של ים יאמר כי במישור ההוא מעין המשפט ועומק הדין כי היה מישור נאה מעותד למלכים שם ישבו לשפוט את כל הגוים בארצות ההם

שדה העמלקי – לשון רש"י עדיין לא נולד עמלק ונקרא על שם העתיד ולא ידעתי אם רצונו לומר כי משה רבינו קרא המקום בשם שהוא נקרא בימיו ואם כן אין בכאן דבר עתיד או מה העתיד הזאת שיתנבאו הגוים לקרוא המקום כן

ולשון בראשית רבה (מב ז) עדיין לא נולד עמלק ואת אמרת את כל שדה העמלקי אלא מגיד מראשית אחרית וזה דרך הדרש להם במקומות רבים גם בנהרות גן עדן אמרו (ב"ר מז ב) כלשון הזה וכוונתם לומר כי מעת צאת הנהרות נאמר כי הנהר הולך קדמת ארץ העתידה להיות לאשור

והנכון בעיני בשדה העמלקי כי היה בימים הקדמונים אדם נכבד מבני החורי יושב הארץ ומשל על המקום ההוא ושמו עמלק ואלפז בכור עשו קרא שם בנו על שם האיש ההוא ואולי ממשפחת תמנע אמו היה ומשל גם במקום ההוא והיה שם אלוף עליהם

(י) בארת בארת חמר – בארות הרבה היו שם שנוטלין משם אדמה לטיט הבנין ומדרש אנדה שהיה הטיט מונבל בהן ונעשה נס למלך סדום שיצא משם לפי שהיו באומות מקצתן שלא היו מאמינים באברם שנצל מכבשן האש וכיון שיצא זה מן החמר האמינו באברם למפרע לשון רש"י ואין ספק כי פירוש בארות חמר בארות אשר בהם רפש וטיט כענין שכתוב (ירמיה לח ו) ובבור אין מים כי אם טיט ויטבע ירמיהו בטיט וכתוב (תהלים מג) ויעלני מבור שאון מטיט היון ויתכן שיצא משם כראוי בלא נס

ואני תמה במדרש ההגדה הזה כי האומות שלא היו מאמינים שעשה הקדוש ברוך הוא נס לאברהם בראותם נסו של מלך סדום לא יוסיפו אמונה בהקב"ה כי מלך סדום עובד עבודה זרה היה והנה נסו או יחזק ידי עובדי עבודה זרה או שיאמינו בכל הנסים שיהיו בכשפים או מקרה באפשרות רחוקה ונסו יתן ספק בלב המאמינים בנסו של אברהם

ואולי יפרשו ויצא מלך סדום לקראתו – שיצא מן הבור כשעבר אברהם עליו כי נעשה לו נס לכבוד אברהם שיצא לקראתו לכבודו ולברכו ואפשר כי אברהם בשובו הביט בבור ההוא כי חפץ להציל המלכים ולהשיב להם רכושם והנה נעשה הנס על ידו ואם נעשה למלך סדום נס לכבוד אברהם כל שכן שיש להאמין שיעשה נס לאברהם להציל ממות נפשו ונאמר כי מלך עמורה כבר מת כאשר עבר אברהם עליו או שנפל בבור אחר כי שמה – רמז לעמק

(טו) ויחלק עליהם לילה – כתב רש"י לפי פשוטו כדרך הרודפים שמתפלגים אחר בורחיהם כשבורחין זה לכאן וזה לילה כלומר לאחר שחשכה לא נמנע מלרדפם והנכון כי רדף אותם ביום עד דן עם כל מחנהו וכאשר חשך עליהם הלילה ולא היה רואה אי זה דרך אשר יברחו בה חלק עמו ועבדיו לשנים או שלשה ראשים ולקח החלק האחד עמו ורדפו אחריהם בכל הדרכים והכום עד חובה אשר משמאל לדמשק וחזר מלרדוף אחריהם ושיעורו ויחלק עליהם הוא ועבדיו לילה

וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק – ידוע כי מרחק רב מן אלוני ממרא אשר בחברון בארץ יהודה לדמשק אשר הוא חוצה לארץ אם כן רדף אחריהם ימים רבים עד הוציאו אותם מן הארץ כי הם אל בבל ארצם היו חוזרים או שהיה נס גדול כאשר דרשו רבותינו (ב"ר מג ג) בארץ ברגליו לא יבא (ישעיה מא ג)

(יח) ומלכי צדק מלך שלם – היא ירושלים כענין שנאמר (תהלים עו ג) ויהי בשלם סוכו ומלכה יקרא גם בימי יהושע אדני צדק (יהושע יא) כי מאז ידעו הגוים כי המקום ההוא מבחר המקומות באמצע הישוב¹⁴² או שידעו מעלתו בקבלה שהוא מכוון כנגד בית המקדש של מעלה ששם שכינתו של הקדוש ברוך הוא שנקרא צדק¹⁴³ ובבראשית רבה (מג ו) המקום הזה

¹⁴² עי' זהר ח"ג קסא ע"ב: ת"ח כד ברא קב"ה עלמא אשרא (ס"א אסדר) לימא דאוקינוס דאסחר כל ישובא דעלמא וישובא דכל שבעין אומין כלא אסחר לירושלם וירושלם באמצעיתא דכל ישובא שריא והיא אסחרא להר הבית והר הבית אסחר לעזרות דישאל ואינון עזרות סחרן ללשכת הגזית דתמן סנהדרין גדולה יתבין ותנינן לית ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלחודיהו

תרגום: בא וראה כשברא הקדוש ברוך הוא העולם השרה (סדר) את ים האוקינוס סביב ישוב כל העולם, וישוב כל שבעים האומות כולם סביב לירושלים, וירושלים שורה באמצע כל הישוב, והיא מסובבת להר הבית, והר הבית סביב עזרות ישראל, ואותן עזרות סובבות ללשכת הגזית, ששם יושבים סנהדרין גדולה, ושנינו שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד לבדם.
¹⁴³ עי' תיקו"ז יט ע"א שמידת המלכות מכונה כצדק.

מצדיק את יושביו ומלכי צדק אדוני צדק נקראת ירושלם צדק שנאמר (ישעיה א כא) צדק ילין בה

והזכיר והוא כהן לאל עליון – להודיע כי אברהם לא היה נותן מעשר לכהן לאלהים אחרים אבל מפני שידע בו שהוא כהן לאל עליון נתן לו המעשר לכבוד השם והרמז לאברהם מזה כי שם יהיה בית אלהים ושם יוציא זרעו המעשר והתרומה ושם יברכו את ה' ועל דעת רבותינו (נדרים לב ב) שאומרים כי מלכי צדק הוא שם בן נח הלך מארצו לירושלם לעבוד שם את ה' והיה להם לכהן לאל עליון כי הוא אחי אביהם הנכבד כי ירושלם מגבול הכנעני היא מעולם

ורש"י כתב למעלה (יב ו) והכנעני אז בארץ היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם זקנו של אברהם שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח לבניו את הארץ (ספרא קבו) שנאמר ומלכי צדק מלך שלם ואין זה נכון כי גבול הכנעני מצידון (לעיל י יט) יכלול כל ארץ ישראל וגבול בני שם במזרח ממשא רחוק מארץ ישראל

אבל אם חלק נח לבניו הארצות ונתן לשם ארץ ישראל היה זה כמחלק נכסיו על פיו וישבו בה בני כנען עד אשר ינחיל אותה השם לזרע אוהבו כאשר הזכרתי כבר (לעיל י טו) והוא כהן לאל עליון – בעבור היות בכל העמים כהנים משרתים למלאכים הנקראים אלים כענין שנאמר (שמות טו יא) מי כמוכה באלים יקרא הקדוש ברוך הוא אל עליון וענינו התקיף הגבוה על כל גבוהים כמו יש לאל ידי (להלן לא כט) ומלכי צדק לא הזכיר השם אבל אברהם אמר ה' אל עליון (להלן פסוק כב)

(יט) קונה שמים וארץ – כתב רש"י קונה כמו עושה על ידי עשייתו קנאן להיות לו ואלה שני פנים הם ואולי כן הדבר שיבא לשון קנין בענין העשייה וכן כי אתה קנית כליותי (תהלים קלט יג) שיכפול תסוכני בבטן אמי וכן הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוונך (דברים לב ו) כי הלשון יאמר קנין בעשייה וההפך אשר עשו בחרן (לעיל יב ה) קנו ומאשר לאבינו עשה (להלן לא א)

והנכון מה שאמר עוד קנאן להיות לו כי כל אשר לאדם יקרא קנינו ויקראו הצאן מקנה בעבור היותו עיקר רכוש האדם ולשון חכמים (ב"מ י א) המגביה מציאה לחבירו קנה חבירו הבטח בהפקר קניא (שם קיח א) חצרו של אדם קונה לו שלא מדעתו (שם יא א) וכן בכל מקום תבוא להם במקום זכיה כלומר שהוא שלו ולזה נתכוין אונקלוס שתרגם דקניניה ולא אמר קנה

(כ) ויתן לו מעשר מכל – אברהם לא רצה לקחת לעצמו מחוט ועד שרוך נעל אבל חלק הגבוה הפריש לתתו לכהן ומלך סדום יצא לקראת אברהם אל עמק שוה לכבדו והלך עמו עד שלם שהוציא מלכי צדק לחם ויין לעם אשר ברגליו ולא בקש מלך סדום ממנו דבר אבל כאשר ראה נדיבת לבו וצדקתו שנתן המעשר אז בקש גם הוא הנפש בדרך צדקה ואברהם בטח באלהיו שיתן לו עושר ונכסים וכבוד ולא רצה לקחת ממנו דבר והשיב לו כל רכוש סדום שהוא שלו וכל רכוש עמורה להשיב אותו לבעליו כי בכל בקש ממנו הנפש ובכל היתה טענתו שלא יאמרו הם העשירו את אברהם ושאר המקומות הנזכרים לפי חרב הכו אותם ולא לקחו מערי המלכים רק רכוש סדום ועמורה כי בעבור שאבדו מלכיהם נשארו עזובות עריהם ויתכן שיהיה זה מה שאמר אם מחוט ועד שרוך ישאר בידי מכל הרכוש הבא אלי מכולכם ואם אקח מכל אשר לך ברכושך שנתת אתה לי (כב) וטעם הרימותי ידי אל ה' – לשון שבועה מרים אני ידי לאל עליון וכן בי נשבעתי

(להלן כב טז) נשבע אני לשון רש"י וכן מצאתי בספרי (ואתחנן לג) מצינו בכל הצדיקים שמשביעין את יצרן שלא לעשות באברהם הוא אומר הרימותי ידי אל ה' והנה הוא כלשון וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יב ז)

ואונקלוס אמר ארימית ידי בצלו קדם ה' יאמר התפללתי אל ה' וכפי פרושות השמים אם אקח מכל אשר לך כלומר כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם אקח

והנכון בעיני כי אמר הרימותי ידי אל ה' להיות הקדש וחרם לפניו אם אקח מכל אשר לך כי ההקדשות יקראו כן תרומת יד כלשון כל מרים תרומת כסף ונחשת (שמות לה כד) וכל איש אשר הניף תנופת זהב לה' (שם כב) ואמר כן בעבור שנתן ממנו מעשר כי כל אשר יקח מכל אשר לו יהיה תרומה לה' לא יהנה ממנו דבר ובבראשית רבה (מג ט) עשאו תרומה כמה דאת אמר (במדבר יח כו) והרמותם ממנו תרומת ה'

פרק טו

(א) היה דבר ה' אל אברם במחזה – זכה עתה אברהם להיות לו דבר ה' במחזה ביום כי מתחילה היתה נבואתו במראות הלילה וטעם היה דבר ה' אל אברם במחזה – כטעם וכל העם רואים את הקולות (שמות כ טו) וסודם ליודעי חן¹⁴⁴

אל תירא אברם – היה מתירא משני דברים מן המלכים פן ירבו צבאותם עליו הם או העומדים תחתם ובמלחמה ירד ונספה או יומו יבא למות בלא זרע והבטיחו כי הוא יהיה מגן בעדו מהם ועוד יהיה שכר לכתו עם ה' הרבה מאד

(ב) ויאמר אברם ה' אלהים מה תתן לי – הנה הצלתני מן המלכים אבל מן הכרת לא הבטחת אותי רק אמרת שתרבה לי שכר הרבה ומה יהיה שכרי בלא בנים והנה לא עלה בדעתו שיחיה השכר הגדול הזה עולם הבא כי זה אין צורך להבטחה כי כל עובד אלהים ימצא חיים לפניו אך בעולם הזה יש צדיקים שמגיע עליהם כמעשה הרשעים על כן צריכים בטחון ועוד כי הרבה מאד – לאמר שיזכה לשתי שולחנות בכל הטוב הראוי לצדיקים הגמורים מאין עונש כלל ועוד כי ההבטחה למה שהיה מתירא ממנו וחזר ופירש לו הבטחתו שלא יפחד גם מזה כי ישים זרעו ככוכבי השמים לרוב

ויש עליך לשאול שכבר נאמר לו לאברהם (לעיל יג טו) כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך עד עולם ושמתי את זרעך כעפר הארץ ואיך יאמר עתה ואנכי הולך ערירי והנה בן ביתי יורש אותי ולמה לא האמין בנבואה הראשונה כאשר יאמין בזאת והתשובה כי הצדיקים לא יאמינו בעצמם בחטאם בשגגה וכתוב (ירמיה יח ט) רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לבנות ולנטוע ושב הגוי והוא ועשה הרע לפני ונחמתי על הטובה והנה ראה עצמו בא בימים ולא נתקיימה נבואתו וחשב כי חטאיו מנעו הטוב ואולי חשש עתה פן יענש על הנפשות שהרג כדברי רבותינו (ב"ר מד ה) וכלשון הזה אמרו בבראשית רבה (עו ב) ויירא יעקב מאד ויצר לו (להלן לב ח) מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה וכו'

מה תתן לי ואנכי הולך ערירי – פירשו בו (יב"ע) אני מת בלא בנים כטעם כי הולך האדם אל בית עולמו (קהלת יב ה)

והנכון בעיני כי מתחלה יתאונן מה יהיה שכרי אחרי שאין לי בנים ואנכי הולך נע ונד

¹⁴⁴ עי' זוהר חלק א דף פח ע"ב הובא בר' בחיי אות &.

עי' זוהר ח"א נב ע"ב, כלחו חמאן זהרין עלאין ומתנהרין באספקלריא דנהרא, דכתיב (שם כ טו) וכל העם רואים את הקולות.

כולם ראו אורות עליונים שמאירים באספקלריא המאירה שכתוב וכל העם רואים את הקולות.

בארץ נכריה יחידי כערער בערבה אין יוצא ואין בא בביתי זולתי אליעזר איש נכרי אשר לקחתי לי מדמשק לא מבית אבי ולא מארצי ואחר כך אמר הן לי לא נתתה זרע – כאשר הבטחתני והנה בן ביתי – הנזכר יורש אותי – כי זקנתי ויבא עתי בלא זרע והנה אני ענוש ואבד שכרי אשר הבטחתני בו בראשונה

(ד) והנה דבר ה' אליו לאמר לא יירשך זה – בעבור היות לו הבן היורש אחרי זקנתו לא הבטיחו רק על הירושה שלא ידאג כי זרעו יירשנו ומעם והנה דבר ה' אליו – כי עוד בפיו והנה בן ביתי יורש אותי ובא אליו פתאום דבר השם לאמר לא יירשך זה

(ה) ויוצא אותו החוצה – לפי פשוטו הוציאו מאהלו אל החוץ לראות הכוכבים ולפי מדרשו אמר לו צא מאצטגנינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן אברם אין לו בן אברהם יש לו בן שרי לא תלד שרה תלד לשון רש"י

והנה אברם הוליד את ישמעאל אבל פירוש המדרש כי אברם מבקש בן יורש אותו כמו שאמר והנה בן ביתי יורש אותי והקדוש ברוך הוא אמר לו לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך וצא מן האצטגנינות שלך אברם אינו מוליד בן ליורשו אבל אברהם מוליד בן ליורשו ויתכן שהיה האצטגנינות על זיווגם שאברם ושרי לא יולידו זה מזה ואברהם ושרה יולידו

אבל לפי דעתי שרה תוספת במדרש לומר שהיה בן גם בשרה אבל הקדוש ברוך הוא לא הבטיחו עתה בשרה וגם בעת נבואת המילה עדיין היה אברהם מסתפק בשרה שתלד

(ו) והאמן בה' ויחשבה לו צדקה – פירש רש"י הקדוש ברוך הוא חשב לו צדקה וזכות על האמונה שהאמין בו ואיני מבין מה הזכות הזאת למה לא יאמין באלהי אמן והוא הנביא בעצמו ולא איש אל ויכזב ומי שהאמין לשחוט את בנו היחיד האהוב ושאר הנסיונות איך לא יאמין בבשורה טובה

והנכון בעיני כי יאמר שהאמין בה' וחשב כי בצדקו של הקדוש ברוך הוא יתן לו זרע על כל פנים לא בצדקת אברם ובשכרו אף על פי שאמר לו שכרך הרבה מאד ומעתה לא יירא פן יגרום החטא ואף על פי שבנבואה הראשונה חשב שתהיה על תנאי כפי שכר מעשיו עתה כיון שהבטיחו שלא יירא מן החטא ויתן לו זרע האמין כי נכון הדבר מעם האלהים אמת לא ישוב ממנה כי צדקת ה' היא ואין לה הפסק כענין שכתוב (ישעיה מה כג) כי נשבעתי (נאם ה') יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב

או יאמר כי אברהם האמין שיהיה לו זרע יורש על כל פנים והקב"ה עוד חשב לו ההבטחה הזו שהבטיחו צדקה כי בצדקת ה' יעשה בן כמו אלהים חשבה לטובה (להלן נ ב) וכן ותחשב לו לצדקה (תהלים קו לא) דפנחס שחשב לו הבטחתו זו שבטח בשם במעשה ההוא לצדקה לדור ודור כי לעולם ישמור לו האל בעבורה צדקתו וחסדו כדרך לעולם אשמור לו חסדי (שם פט כט)

(ז) אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה – כבר פירשתי זה (לעיל יא כח) כי יאמר מעת שהוצאתיך מאור כשדים ועשיתי לך נס היה הרצון לפני לתת לך הארץ הזאת והנה עתה לא גזר שיתננה לו אבל אמר שהוציאו מאור כשדים על דעת שיתננו לו ולכן חשש אברהם פן יהיה בירושת הארץ תנאי המעשים אף על פי שאמר לו פעמים (לעיל יב ז יג טו) לזרעך אתן את הארץ הזאת כי עתה לא יגזור המתנה כאשר גזר לו זרע ולכן אמר במה אדע כי אירשנה

ואינו כשאלת מה אות (מ"ב כ ח) וגם הקדוש ברוך הוא לא עשה עמו כשאר האותות

להראות לו אות או מופת בדבר נפלא אבל בקש אברהם שידע ידיעה אמיתית שיירשנה ולא יגרום חטאו או חטא זרעו למנעה מהם או שמא יעשו הכנענים תשובה ויקיים בהם רגע אדבר על גוי ועל ממלכה לנתוש ולנתוץ להאביד ושב הגוי ההוא מרעתו ונחמתי על הרעה (ירמיה יח ז) והקדוש ברוך הוא כרת עמו ברית שיירשנה על כל פנים

(ט) עגלה משולשת ועז משולשת – פירש רבי אברהם בת שלש שנים אבל אונקלוס אמר שלש וכן הדבר כי בת שלש לא תקרא עגלה כמו ששנינו (פרה א א) וחכמים אומרים עגלה בת שנים פרה בת שלש ורמזו כי שלשה קרבנות מהן יקריבו לפניו זרעו העולה והחמטת והשלמים כי האשם כחמטת הוא אין ביניהם לבד השם

ויתכן שיהיה טעם משולשת שיביא אותן רצופות ויהיה כל מין לבד וכן כי משולשות הנה (יחזקאל מב ו) שהיו הלשכות העליונות והתיכונות והתחתונות

(י) ויבחר אותם בתוך – לכרות עמו ברית לעבור בין הבתרים האלה ונרמז לו גם כן כי מאלה יהיה כל קרבן בבחמה ובעוף כי הגוזל בן יונה ואמר בו גוזל שלא הוכשרו במין ההוא אלא הקטנים ואף על פי שכל קטני העופות יקראו גוזלים שנאמר (דברים לב יא) כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף הבין אברהם מעצמו המין הנבחר או הקריב בן יונה ברצונו והכתוב בחר לעולם במין אשר הקריב הזקן והנה ידע שאלה יהיו הקרבנות וכל הקרבנות יבחרו העולה לנתחים והשלמים לחזה ושוק וחלבית והחמטת והאשם לחלביהן

ואת הצפור לא בחר – נתן התור והגוזל איש לקראת רעהו כי גם הם היו בברית אבל לא בחר אותם בתוך כי בכל העוף הקרב נאמר לא יבדיל (ויקרא א יז) ובבראשית רבה (מד יד) הראה לו הקדוש ברוך הוא שמבדילין בעולת העוף ואין מבדילין בחמטת העוף (יא) וירד העיט על הפגרים – לאכול אותם כמנהג העופות

וישב אותם – נרמז לו כי יבאו העמים לבטל הקרבנות וזרע אברהם יבריהם (יב) והנה אימה חשכה גדולה נופלת – דרשו בו רמז לשעבוד ארבע גליות כי מצא הנביא בנפשו אימה ואחר כך בא בחשכה ואחר כך גדלה החשכה ואחר כך הרגיש כאלו היא נופלת עליו כמשא כבד תכבד ממנו אמרו (ב"ר מד יז) אימה זו בבל חשכה זו מדי שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית גדולה זו מלכות אנטיוכס נופלת עליו זו אדום

והיה הענין הזה לאברהם כי כשהקב"ה כרת עמו ברית לתת הארץ לזרעו לאחזות עולם אמר לו כמשייר במתנתו שארבע גליות ישתעבדו בבניו וימשלו בארצם וזה בעל מנת אם יחטאו לפניו ואחרי כן הודיעו בבאור גלות אחרת שיגלו תחלה שהוא גלות מצרים שכבר נענש בו כאשר פירשתי (לעיל יב י)

(יג) כי גר יהיה זרעך – זה מקרא מסורס ושיעורו כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ארבע מאות שנה ועבדום וענו אותם ולא פירש כמה ימי העבדות והעינוי

והרבה מקראות מסורסות יש בכתוב וכן בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי (להלן לט יז) וכן וכל הארץ באו מצרימה לשבור אל יוסף (שם מא נז) וכן כי כל אוכל חמץ ונכרתה הנפש ההיא מישראל מיום הראשון עד יום השביעי (שמות יב טז) וכן ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחות לחפור פירות ולעטלפים (ישעיה ב כ) וכן לכו שמעו ואספרה כל יראי אלהים אשר עשה לנפשי (תהלים סו טז) וכן לי יזעקו אלהי ידענוך ישראל (חושע ח ב) וכן והיו לי אמר ה' צבאות ליום אשר אני עושה סגלה וחמלתי עליהם (מלאכי ג יז) ורבים כן

וענין הכתוב אף על פי שאני אומר לך לזרעך נתתי את הארץ הזאת ידוע תדע כי טרם נתתי

אותה להם יהיו גרים בארץ לא להם ארבע מאות שנה וגם יעבדום וענו אותם ורבי אברהם אמר ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בעבדות וענוי עד קץ ארבע מאות שנה מן היום הזה ואם כן הודיעו קץ הגאולה ולא הודיעו כמה ימי הגלות גם נכון הוא

(יד) וגם את הגוי אשר יעבדו – וגם לרבות ד' גליות על ששעבדו את ישראל לשון רש"י ועל דרך הפשט יאמר כאשר דנתי את בניך בגלות וענוי על עון גם את הגוי אשר יעבדו ארין על החמס אשר יעשו להם

והנכון בעיני כי טעם וגם אף על פי שאני גזרתי על זרעך להיות גרים בארץ לא להם ועבדום וענו אותם אף על פי כן אשפוט את הגוי אשר יעבדו על אשר יעשו להם ולא יפטרו בעבור שעשו גזרתי

והטעם כמו שאמר הכתוב (זכריה א יד) וקנאתי לירושלם ולציון קנאה גדולה וקצף גדול אני קוצף על הגוים השאננים אשר אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה ואומר (ישעיה מז ו) קצפתי על עמי חללתי נחלתי וגו' וכן היה במצרים שהוסיפו להרע כי השליכו בניהם ליאור וימררו את חייהם וחשבו למחות את שמם וזה טעם דן אנכי – שאביא אותם במשפט אם עשו כנגזר עליהם או הוסיפו להרע להם וזהו מה שאמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא) כי הזדון הוא שהביא עליהם העונש הגדול שאבדם מן העולם וכן כי ידעת כי הזידו עליהם (נחמיה ט י)

והרב נתן טעם בספר המדע (הלכות תשובה ו ה) לפי שלא גזר על איש ידוע וכל אותם המריעים לישראל אלו לא רצה כל אחד מהם הרשות בידו לפי שלא נגזר על איש ידוע ולא נתכנו דבריו אצלי שאפילו גזר שאחד מכל האומות יריע להם בכך וכך וקדם זה ועשה גזרתו של הקדוש ברוך הוא זכה בדבר מצוה ומה טעם בדבריו כאשר יצוה המלך שיעשו בני מדינה פלונית מעשה מן המעשים המתירשלים ומטיל הדבר על האחרים חומס וחוטא נפשו והעושה יפיק רצון ממנו וכל שכן שהכתוב אמר וגם את הגוי אשר יעבדו שיעבדו הגוי כולו והם הלכו מעצמם למצרים אבל הטעם כאשר כתבתי

וכבר הזכירו רבותינו הענין הזה אמרו בואלה שמות רבה (ל טו) משל לאדון שאמר לבנו יעשה עם פלוני ולא יצערנו הלך ועשה אף על פי שעשה עמו חנם לא הניח שלא היה מצערו כשנתרצה האדון לבנו גזר על מצערו הריגה כך גזר הקדוש ברוך הוא שיהיו ישראל משועבדין במצרים עמדו עליהם ושעבדום בחוזק אמר הקדוש ברוך הוא להם לנהוג בם כעבדים ויעשו צרכיכם אני קצפתי מעט והמה עזרו לרעה (זכריה א טו) עד כאן לשונם

ודבר ברור הוא כי השלכת בניהם ליאור אינה בכלל ועבדום וענו אותם אבל היא עקירתם לגמרי וכן מה שאמרו תחלה הבה נתחכמה לו פן ירבה (שמות א י) אינו בכלל עבדות וענוי מלבד מה שהוסיפו בענוי עצמו וימררו את חייהם בעבודה קשה וגו' והוא מה שאמר הכתוב (דברים כו ז) וירא את עניינו ואת עמלינו ואת לחצנו

ודע והבן כי האיש שנכתב ונחתם בראש השנה להריגה לא ינקח הליסטים ההורג אותם בעבור שעשה מה שנגזר עליו הוא רשע בעונו ימות ודמו מיד הרוצח יבוקש

אבל כאשר תצא הגזירה על פי נביא יש בעושה אותה דינים כי אם שמע אותה ורצה לעשות רצון בוראו כנגזר אין עליו חטא אבל יש לו זכות בו כאשר אמר ביהוה (מ"ב י ל) יען אשר הטיבות לעשות הישר בעיני ככל אשר בלבבי עשית לבית אחאב בנים רבעים ישבו לך על כסא ישראל אבל אם שמע המצוה והרג אותו לשנאה או לשלול אותו יש עליו העונש כי

הוא לחטא נתכוון ועבירה הוא לו

וכן הכתוב אומר בסנחריב (ישעיה י ה) הוי אשור שבט אפי וגו' בגוי חנף אשלחנו ועל עם עברתי אצונו ואמר הכתוב והוא לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב כי להשמיד בלבבו ועל כן הענישו בסוף כמו שנאמר (שם י יב) והיה כי יבצע ה' את כל מעשהו אפקוד על פרי גודל לבב מלך אשור ועל תפארת רום עיניו וגו' ואמר בו שה פזורה ישראל אריות הדיחו הראשון אכלו מלך אשור וזה האחרון עצמו נבוכדראצר מלך בבל לכן כה אמר ה' [וגו'] הנני פוקד אל מלך בבל ואל ארצו כאשר פקדתי על מלך אשור (ירמיה נ יז) והנה זו ראייה שנענש מלך אשור על הרעה שעשה לישראל

והנה נבוכדראצר שמע כי הנביאים פה אחד קוראים אותו להחריב ירושלים והוא וכל עמו נצטוו על כך מפי הנביא כמו שכתוב (ירמיה כה ט) הנני שולח לך ולקחתי את כל משפחות צפון נאם ה' ואל נבוכדראצר מלך בבל עבדי והביאותים על הארץ הזאת ועל יושביה והחרמתים וכתוב (שם לב כח) הנני נותן את העיר הזאת ביד הכשדים וביד נבוכדראצר מלך בבל והציתו את העיר באש ואף על בית המקדש עצמו אמר (שם כו ו) ונתתי את הבית הזה כשילה והם יודעים כי מצות השם היא כמו שאמר נבוכדראצר לירמיהו (שם מ ב) ה' אלהיך דבר את הרעה הזאת אל המקום הזה ויבא ויעש ה' כאשר דבר כי חטאתם לה' ואף על פי כן נענשו הכשדים כולם בסוף

והיה זה מפני שני טעמים האחד שגם הוא נתכוון להשמיד כל הארץ להגדיל ממשלתו כמו שכתוב בו (ישעיה יג יא) והשבתי גאון זדים וגאות עריצים אשפיל וכתוב (שם יד יג) ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה וגו' וכתוב אעלה על במתי עב אדמה לעליון וכתוב באומתו (שם מז ח) האומרת בלבבה אני ואפסי עוד ואמר בו חבקוק (חבקוק ב ט) הוי בוצע בצע רע לביתו לשום במרום קנו וגו' והנה זה כענינו של סנחריב ולכך אמר הכתוב (ירמיה נ יח) לכן כה אמר ה' הנני פוקד אל מלך בבל ואל ארצו כאשר פקדתי על מלך אשור

אבל היה במלך בבל עונש אחר שהוסיף על הגזירה והרע לישראל יותר מאד כמו שאמר בו (ישעיה מז ו) קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם בידך לא שמת להם רחמים על זקן הכבדת עולך מאד ועל כן בא עליהם עונש כפול ומכופל שנשמד זרעו לגמרי ולא יהיה לבבל שם ושאר גין ונכד (ישעיה יד כב) ונשמדה עירו לעולמים שנאמר (שם יג יט) והיתה בבל צבי ממלכות תפארת גאון כשדים כמהפכת אלהים את סדום ואת עמורה לא תשב לנצח ולא תשכון עד דור ודור ורבצו שם ציים ושעירים ירקדו שם ואמר בו הכתוב (ירמיה נא יא) כי נקמת ה' היא נקמת היכלו וכתוב (שם נא לה לו) חמסי ושארי על בבל תאמר יושבת ציון ודמי אל יושבי כשדים תאמר ירושלים לכן כה אמר ה' הנני רב את ריבך ונקמתי את נקמתך ופסוקים רבים כאלה

(טו) ואתה תבא אל אבותיך בשלום – ולא תראה כל אלה לשון רש"י ואינו נכון כפי פירושו שאמר (בפסוק יג) כי גר יהיה זרעך משיחיה לך זרע ומשנולד יצחק נאמר בו ויגר אברהם בארץ פלשתים (להלן כא לד) ויגר יצחק בגרר אם כן גם הוא בכלל הגזירה אבל טעמו ואתה תבא אל אבותיך בשלום שלא יגיעך שום עונש דבר מאתי אף על פי שאני גזור על בניך עונשים בעבדות וענוי

(טז) ודור רביעי ישובו הנה – לאחר שיגלו למצרים יהיו שלשה דורות וכן היה יעקב גולה צא וחשוב דורותיו יהודה פרץ חצרון וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה לשון רש"י ואינו נכון כלל והנכון בעיני כי דור רביעי לאמורי המשלים עונו כי מיום הגזירה האריך לו כי הוא פוקד

עון על שלשים ועל רבעים כי אם ישובו לא יחרימם אבל יהיו למס עובד או יפנו להם
עון האמורי – הזכיר התקף שבהם אשר כגבה ארזים גבהו ולא יוכלו לו עד שתתמלא
סאתו ועונותיו ילכדונו ועוד כי הוא הנלכד להם אשר הורישו בתחלה
(יז) והנה תנור עשן ולפיד אש – ראה כאלו תנור עשן כולו ובתוכו לפיד אש בוערה כענין
עשן גדול ואש מתלקחת (יחזקאל א ד) והעשן הוא הענן והערפל הנזכר במתן תורה (דברים ד
יא) ולפיד האש בתוכו הוא האש האמור שם (ד לו) ודבריו שמעת מתוך האש וכתוב (שמות
כד יז) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת וגו' והנה השכינה עברה בין הבתרים והוא הברית אשר
היתה אתו מעולם וזה טעם כרת ה' את אברם ברית כי הקדוש ברוך הוא בעצמו העביר ברית
בין הבתרים והמשכיל יבין¹⁴⁵

(יח) ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר – הנה הקדוש ברוך הוא הבטיח את
אברהם במתנת הארץ פעמים רבים וכולם לצורך ענין בבואו בארץ מתחלה אמר לו לזרעך
אתן את הארץ הזאת (לעיל יב ז) ולא באר מתנתו כי אין במשמע רק במה שהלך בארץ עד
מקום שכם עד אילון מורה

ואחרי כן כשרבו זכיותיו בארץ הוסיף לו שא נא עיניך וראה צפונה ונגבה וקדמה וימה
(לעיל יג יד) כי יתן לו כל הארצות ההן בכללן ואין הטעם אשר אתה רואה בעיניך כי ראות
האדם איננו למרחק רק שיתן לו לכל מראה עיניו הרוחות או שהראהו כל ארץ ישראל כאשר
היה במשה רבינו והוסיף לו בברכה השנית הזאת עוד ולזרעך עד עולם ושירבה זרעו כעפר
הארץ

ובפעם השלישית באר לו תחומי הארץ והזכיר לו כל העמים עשרה אומות והוסיף לברות
לו ברית עליהן שלא יגרום החטא וכאשר צוהו על המילה אמר לו לאחוזת עולם (להלן יז ח)
לאמר שאם יגלו ממנה עוד ישובו וינחלוה והוסיף והייתי להם לאלהים שהוא בכבודו ינהיג
אותם ולא יהיו בממשלת כוכב ומזל או שר משרי מעלה כאשר יתבאר עוד בתורה (ויקרא יח
כה)

ואמר הכתוב בפעם הראשונה לזרעך אתן בלשון עתיד וכן בשנית כי עד הנה לא נתנה
אליו כולה ולפיכך אמר לו אתננה אבל בשלישית בשעת הברית אמר לזרעך נתתי לאמר

145

זה חלק ג דף קל/ב

דחוטמא. ות"ח מה בין חוטמא לחוטמא דעתיק יומין חיין מכל סטרוי. חוטמא דזעיר אפין
כתיב עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל וגו'. עלה עשן באפו ומההוא עשן דליק נור כד סליק תננא
ועי' גר"א כג ואמר תלת ששורש בחוטמא וגילוי בפה, ועי' זהר

(9-10) רעיא מהימנא ספר במדבר פרשת פנחס דף רכד/א

חלונין ואתמר בשמאלא עלה עשן באפוי מאי עלה אלא מלבא דאיהו בשמאלא לקבל גבור מימינא
נחית רוחא לגביה לקרוא ליה ולשככא רוגזיה מסטרא דחסד דתמן מוחא. חכמה לימינא חרוצה
להחכים ידדים בינה בלבא כלפי שמאלא חרוצה להעשיר יצפין ובג"ד עלה עשן באפו מן בינה לגבי
חכמה דאיהי לימינא ומקבל ליה בחדוה בנגונא דליואי והאי עשן לא סליק אלא ע"י אש דאדליק
בעצים דאינן אברים מליין פקודין עצי עולה. מארי תורה אורייתא דאיהי אדליקת בהון אש בתוקפא
דגבורה ועלה עשן בהון בבינה עשן המערכה ומדסליקת לאף אתקרי קטרת הה"ד ישימו קטורה באפך.
ולית דבטיל מותנא בעלמא כקטרת דאיהו קשורא דדינא ברחמי עם ריח ניחוח באף תרגום דקשר
קטירו. א"ר יהודה זכאה חולקנא דרווחנא מלין סתימין באתגלייא. עוד אמר בוצינא קדישא דבתר
דצלותא איהי כקרבנא מאן דיימא פטום הקטרת בתר תהלה לדוד בטיל מותנא מביתא:
עי' פת"ש לר"ר א' ז"ל: והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה, והוא סוד הגלות
ושכינה בגלותא העובר שם, לברר הבירורים והתיקונים ע"י עבודת ישראל שם

שיכרות לו ברית על המתנה שכבר נתן לו וכן בעת המילה כשאמר לאחות עולם אמר לו ונתתי לך בעתיד ורש"י כתב לזרעך נתתי אמירת הגבוה כמו שהיא עשויה ואין צורך במקום הזה

פרק טז

(ב) וישמע אברם לקול שרי – לא אמר הכתוב ויעש כן אבל אמר כי שמע לקול שרי ירמוז כי אף על פי שאברם מתאוה מאד לבנים לא עשה כן בלא רשות שרי וגם עתה לא נתכוון שיבנה הוא מהגר ויהיה זרעו ממנה אבל כל כוונתו לעשות רצון שרה שתבנה ממנה שיהיה לה נחת רוח בבני שפחתה או זכות שתזכה היא לבנים בעבור כן כדברי רבותינו (עא ז)

ואמר עוד ותקח שרי – להודיע שלא מהר אברם לדבר עד שלקחה שרי ונתנה בחיקו והזכיר הכתוב שרי אשת אברם לאברהם אישה – לרמוז כי שרה לא נתיאשה מאברם ולא הרחיקה עצמה מאצלו כי היא אשתו והוא אישה אבל רצתה שתהיה גם הגר אשתו ולכך אמר לו לאשה – שלא תהיה כפלגש רק כאשה נשואה לו וכל זה מוסר שרה והכבוד שהיא נוהגת בבעלה

(ג) מקץ עשר שנים – מועד הקבוע לאשה ששהתה עם בעלה י' שנים ולא ילדה חייב לישא אחרת לשבת אברם בארץ כנען מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין לפי שלא נאמר לו ואעשך לגוי גדול עד שבא לארץ ישראל לשון רש"י והטעם הזה איננו יפה שישבת חוצה לארץ הלכה פסוקה היא שאינה עולה לשום אדם בעולם ומשנה ששינינו בה (יבמות סד א) בכל אדם היא ואם היה מפני ההבטחה הזו לאברם היתה עולה לשאר האנשים

וכבר טעו בה גם כן מן המפרשים טעות אחרת שאמרו שאין דין היושב בחוצה לארץ להוציא האשה ששהתה עמו עשר שנים ולא ילדה ולא שישא אחרת ואין הענין כן אבל הכוונה לומר שאם היה אדם עם אשתו בחוצה לארץ חמש או עשר שנים ובאו לארץ ישראל שנותנין להם זמן עשר שנים מעת ביאתם לארץ אולי בזכות הארץ יבנו וכן עשו אברהם ושרה מנו מעת בואם שם

(ו) ותענה שרי ותברח מפניה – חטאה אמנו בענוי הזה וגם אברהם בהניחו לעשות כן ושמע ה' אל עניה ונתן לה בן שיהא פרא אדם לענות זרע אברהם ושרה בכל מיני הענוי (ט) שובי אל גברתך והתעני תחת ידיה – צוה אותה לשוב ולקבל עליה ממשלת גברתה רמז כי לא תצא לחפשי ממנה כי בני שרה ימשלו בזרעה לעולם

(יא) וקראת שמו ישמעאל – הודיע המלאך להגר שיהיה שמו ישמעאל כדרך הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו (מ"א יג ב) ואמר לה שהיא תקראנו כן ותזכור כי שמע אלהים אל עניה ואברהם מעצמו קרא שמו כן שישמע אל ויעננו או ששרתה עליו רוח הקודש כדברי רש"י וקרא אותו ישמעאל כי שמע אלהים אל עני אמו כדבר המלאך

והנכון בעיני כי המלאך צוה להגר שתקראנה כן והיא יראה בעבור היותה פלגש לקרוא שם לבן אדוניה וגלתה לו הענין ואברם קיים דבר ה' אבל לא הוצרך הכתוב להאריך בזה (יב) פרא אדם – לשון רש"י אוהב מדברות לצוד חיות כמו שכתוב (להלן כא כ) וישב במדבר ויהי רובה קשת ידו בכל – ליסטים ויד כל בו – הכל שונאין אותו ומתגרין בו והנכון כי פרא אדם סמוך שיהיה איש פרא למוד מדבר יצא בפעלו משחר לטרף ויטרוף הכל והכל יטרפוהו והענין על זרעו שיגדל ויהיו להם מלחמות עם כל העמים ורבי אברהם אמר ידו בכל שינצח מתחלה כל הגוים ואחר כך יד כל בו שינצח בסוף ועל פני כל אחיו שהם בני קטורה ישכון שיגדל זרעו מהם

פרק יז

(א) אל שדי – שני שמות כל אחד תאר לעצמו ופירוש אל תקיף מלשון אלי מואב (שמות טו טו) ופירוש שדי אמר רש"י שיש די באלהותי לכל בריה ובספר מורה הנבוכים (א סג) פירש הרב כלומר שאינו צריך במציאות מה שנמצא ולא בקיום מציאותו לזולתו אבל מציאותו תספיק בעצמה

ורבי אברהם פירשו בשם הנגיד ז"ל מגזרת שודד כלומר מנצח ומשודד מערכות השמים וזהו הנכון כי היא מדת הגבורה מנהגת העולם שיאמרו בה החכמים (ב"ר לה ד) מדת הדין של מטה¹⁴⁷

וטעם להזכיר עתה זה השם כי בו יעשו הנסים הנסתרים¹⁴⁸ לצדיקים להציל ממות נפשם ולחיותם ברעב ולפדותם במלחמה מיד הרב ככל הנסים הנעשים לאברהם ולאבות וככל הבאים בתורה בפרשת אם בחקותי (ויקרא כו ג – טו) ובפרשת והיה כי תבא (דברים כח א – סח) בברכות ובקללות שכולם נסים הם כי אין מן הטבע שיבואו הגשמים בעתם בעברנו האלהים ולא שיהיו השמים כברזל כאשר נזרע בשנה השביעית וכן כל היעודים שבתורה אבל כולם נסים ובכולם תתנצח מערכת המזלות אלא שאין בהם שנוי ממנהגו של עולם כנסים הנעשים על ידי משה רבינו בעשר המכות ובקריעת הים והמן והבאר וזולתם שהם מופתים משנים הטבע בפירסום והם שיעשו בשם המיוחד אשר הגיד לו

ולכן אמר עתה לאברהם אבינו כי הוא התקיף המנצח שיגבר על מזלו ויוליד ויהיה ברית בינו ובין זרעו לעולם שיהיה חלק ה' עמו וברצונו ינהיגם לא יהיו תחת ממשלת כוכב ומזל ודע וראה כי אברהם אבינו לא הזכיר בדבריו שם יו"ד ה' רק בצירוף השם הכתוב באל"ף דל"ת¹⁴⁹ או בצירוף אל עליון עמו ויזכיר בענינו אלהים וכן יאמר ה' אלהי השמים (להלן בד ז)

¹⁴⁶ עי' לעיל הערה 131.

¹⁴⁷ היינו בית דין של מטה שהיא מידת המלכות.

¹⁴⁸ עי' יהל אור ח"ג טז ע"ד וז"ל: ונגד ג' דברים כי מקרה כו' ומקרה כו' ומקרה, אדם ובהמה יצירה ועשיה ומקרה א' שכוללם בבריאה, שותף הג' דכולל נ"ר והן ג' אלקים הידועים בבניה וז"ל ג' עלמין הנ"ל. והוא הנהגת הטבע אבל הכל אלקים שופטים והשגחה כי אין אדם נוקף וכו' (חולין ז ע"ב) ואפי' ציפרא קלא לית מתציד כו' ואלא שהטבע הוא השליח כי נגזר על זה להעשיר וזה להעני שולח השי"ת שזה יאבד וזה ימצא ואין עושה נס שיברא ממון ומזה יפרח הממון לשמים וזהו הטבע והוא ד"מ שהמלך יושב בבית מלכותו ורואה מרחוק את כל אדם בצד א' ובהמה בצד אחר והוא שולח לאדם מזונותיו חטים ע"י תחבולות ע"י גלגלים וחבלים ושאר הדברים עד שמגיע אליו וכן לבהמה שעורים והם אינם רואים רק הסיבה הקרובה להם וסוברים שזה הסיבה הוא מעצמו ועוד לא רשת פרוסה להביא אותם על מקום הליכתם. וכשהגיע עתם מושך משם הרשת ונלכד בצוארו ומת והסכל מדמה בדעתו שהמקרה קרה לו וגם זה הוא ע"י טבע שמסבב לא מאכל רע וכמ"ש דמשגרא תנורא קדחה כו' והן הכל נסים נסתרים ונסים נגלים נעשים על ידי שם הוי"ה כידוע. ועי' גר"א תיקו"ז פז ע"ג ד"ה מיד שזה ירידת מלכות דאצילות לבר מהיכלא דאצילות וירדה למטה בסוד מיעוט הירח בסוד אלקים.

ועי' פת"ש נתיב גדלות דז"א פתח כא ז"ל: הנהגה הפנימית של המעשה שהם ז"ת של המוחין שמתלבשים בז"ת של גופא דז"א, הם סוד נסים נסתרים שהוא לישראל, והוא סוד תפילין של יד שהוא באתכסיא, והיה לך לאות ולא לאחרים לאות (מנחות ל"ז ע"ב) ואינו אלא בלב ישראל באמונה, אבל אין מתגלה לכל, שמצד זה האפיקורסים [ואו"ה] (ורשעים) תולין הכל בטבע ובמקרים ובאמת הם נסים נוראים, והן הן גבורות גבורותיו, שאלמלא כן היאך שה אחת כו' (יומא ס"ט ע"ב). וכו' והוא סוד פרצוף רחל בחינה תחתונה שבנוקבא למטה בבחינת העלם. ועי' לעיל הערה 26, ועי' לקמן הערה 152.

¹⁴⁹ עי' זהר ח"א צ ע"א: ויאמר אברם אדני יהו"ה מה תתן לי אדני אל"ף דל"ת נר"ן יו"ד אלהים יו"ד ה"א וי"ו ה"א (נ"א אלהים יהו"ה בניקוד אלהים) אלא רזא דמלה חבורא דתרין עלמין כחדא עלמא תתאה ועלמא עלאה.

תרגום: "ויאמר אברם אדני יהו"ה מה תתן לי". "אדני" אל"ף דל"ת נר"ן יו"ד. "אלהים" יו"ד ה"א

ואמר ה' יראה (להלן כב יד) על מקום המקדש העתיד ויעקב הזכיר תמיד אל שדי (להלן מג יד מח ג) ומשה רבינו לא יזכיר כן לעולם ואם תזכה תבין זה כולו ממה שאמרו במסכת יבמות (מט ב) כל הנביאים נסתכלו באיספקלריא¹⁵⁰ שאינה מאירה ולפיכך אמר ישעיה ואראה את ה' (ישעיה ו א) ומשה נסתכל באיספקלריא המאירה ולפיכך אמר כי לא יראני האדם וחי (שמות לג ב) ואראה את ה' כתוב באל"ף דל"ת ועוד אזכיר זה בפרשת וארא (שמות ו ב) אם יראה אלהים בעניי

התהלך לפני – ללכת בדרך אשר אורה אותך כטעם אחרי ה' אלהיכם תלכו ואותו תיראו (דברים יג ה) כי המצוה לאחוזו דרכו קודם שיוורנו יאמר התהלך לפני והבא אחרי הצוה יאמר אחרי ה' תלכו והענין בשניהם ללכת אחרי השם לירא ממנו לבדו ולעשות מה שיצוה והיה תמים – מצוה אחרת עוד בענין הזה כטעם תמים תהיה עם ה' אלהיך (דברים יח יג) אחרי אזהרת השם לא ימצא בכך קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף וגו' (שם יח י) והענין בשניהם שיאמין בלבו כי הקדוש ברוך הוא לבדו הוא בעל היכולת בתחילה ובסוף הוא היכול לעשות ולבטל ולא ישמעו אל מעוננים ואל קוסמים או למנחש ומכשף ולא יאמין שיבאו דבריהם על כל פנים אבל יגזור בלבו שהכל ביד עליון העליונים שהוא אל והוא אל שדי עושה טובה שלא היה במזל ומביא רעה בהיות המזל טוב ויפה כפי שיתהלך האדם לפניו מפר אותות בדים וקוסמים יהולל (ישעיה מד כה) וזהו שאמרו (שבת קנו א) צא מאצטגנינות שלך וכו'

ורש"י פירש והיה תמים היה שלם בכל הנסיונות ורבי אברהם אמר שלא ישאל על המילה למה והוא כטעם יהי לבי תמים בחקיק למען לא אבוש (תהלים קיט פ) והנכון מה שפרשתי (ג) וטעם ויפול אברם על פניו – לכוין דעתו לנבואה וכאשר השלים לו נבואת המצוה במילה קם אברהם ועמד ובא אליו הדיבור שנית מן השמים ואמר לו שרי אשתך וגו' וחזר ונפל על פניו לכוין דעתו והתפלל על ישמעאל כדרך ויפלו על פניהם ויאמרו אל אלהי הרוחות וגו' (במדבר טז כב) וכן ואכלה אותם כרגע ויפלו על פניהם (שם יז י)

(ד) הנה בריתי אתך והיית לאב המון גוים – הוא ברית המילה כאשר יפרש זאת אות הברית ואחרי הברית תהיה לאב המון גוים וברוך השם אשר לו לבדו נתכנו עלילות שהקדים וצוה את אברהם לבא בבריתו להמול קודם שתהר שרה להיות זרעו קדוש (ראב"ע פסוק ה) (ו) ונתתיך לגוים – לשון רש"י ישראל ואדום שהרי ישמעאל כבר היה לו ולא היה מבשר עליו ואיננו נכון בעיני שיבשרנו בעת ברית המילה על עשו והוא אינו מקיים המילה וגם לא נצטוה עליה כמו שדרשו בסנהדרין (נט ב) כי ביצחק ולא כל יצחק

אבל ישראל לבדם יקראו גוים ועמים וכן אף חובב עמים (דברים לג ג) עמים הר יקראו (שם יט) אחריו בנימין בעממך (שופטים ה יד) גם אחרי הולדת השבטים כולם אמר גוי וקהל גוים יהיה ממך (להלן לה יא) ונתתיך לקהל עמים (להלן מח ד)

(ט) ואתה את בריתי תשמור – כתב רש"י ו' מוסיף על ענין ראשון אני הנה בריתי אתך ואתה הוי זהיר לשמרו ומה שמירתו זאת בריתי אשר תשמרו אתם של עכשיו ובין זרעך אחריו העתידים להולד וצדק הרב בפשוטו ואמרו (הרד"ק) בטעם המילה ששם זכרון באבר התאווה רב המהומה והחמא לבל ישתמשו בו רק במצוה ובמותר ועל דרך האמת טעם הנה

ו"ו ה"א (אלהים יהו"ה בנקוד אלהים). אלא סוד הדבר, חיבור של שני עולמות יחד, העולם התחתון והעולם העליון.

¹⁵⁰ ע"י לעיל הערה 26.

בריתי אתך¹⁵¹ כטעם הנה אנכי עמך (להלן כח טז) ויאמר כי אהיה עמך (שמות ג יב) יהי ה' אלהינו עמנו (מ"א ח נז) יאמר כי הברית יהיה עמו ולכן יפרה וירבה ואחר כך צוה שישמור אברהם הברית הזאת ותהיה המילה לאות ברית והנה האות הזו אות כשבת¹⁵² ולכן ידחה אותו והבן זה (עי' זוהר לך לך פט א)

(יד) וערל זכר – כאן לימדך שהמילה היא באותו מקום שהוא ניכר בין זכר לנקבה לשון רש"י וכן הזכירו רבותינו (ב"ר מז ד) גם טעמים אחרים ורבי אברהם אמר (ויקרא יב ג) ערלתו ידועה כי הוא בערוה ואין כן ערלת לב (ירמיה ט כה) ושפה (שמות ו יב) ואזן (ירמיה ו י) כי כולם סמוכים

ולפי דעתי הדבר מפורש בכתוב כי לא אמר ונמלתם את ערלתכם שיהיה הדבר בספק וכן לא אמר ערלת בשרכם כמו שיאמר ערלת לבבכם (דברים י טז) וערלת שפתכם (עיי' שמות ו יב) אבל אמר בשר ערלתכם שתכרתו הבשר שהוא ערלה בכם כלומר הבשר האומם בכם ואין בגוף בשר אומם וכוסה אבר שיכרת הבשר ההוא וישאר בלא ערלה זולתי בשר החופה את העטרה שהזכירו חכמים (שבת קלז א) וערל בשר (יחזקאל מד ט) כנוי כמו גדלי בשר (שם טז כו) זב מבשרו (ויקרא טו ב)

(יז) ויצחק – תרגם אונקלוס וחדו וכן הדבר כי הצחוק פעם יאמר ללעג ופעם לשמחה כמו משחקת בתבל ארצו (משלי ח לא) משחקים לפני ה' (ש"ב ו ה)

ולפי דעתי שהכונה בלשון הזה כי כל רואה ענין נפלא באדם לטוב לו ישמח עד ימלא שחוק פיו והוא מה שאמרה שרה (להלן כא ו) צחוק עשה לי אלהים כל השומע יצחק לי כענין אז ימלא שחוק פיו ולשונו רנה (תהלים קכו ב) וכן עשה אברהם כאשר נאמר לו זה שמח ומלא שחוק פיו ויאמר בלבו – ראוי זה לשחוק כי הוא ענין נפלא מאד הלבן מאה שנה יולד ואם שרה בת תשעים תלד – ולא יהיה זה לשחוק ולשמחה ויקצר הכתוב בתמימה כי היא נקשרת במה שאמר ויצחק

וכן הגם הלום ראיתי (לעיל טז יג) נקשר בראש הפסוק כי אמרה הגם הלום ראיתי השם שנגלה לי כי ראה בעניי ולא אקראנו אל ראי וכן הנגלה נגליתי אל בית אביך (ש"א ב כז) קשור עם למה תבעטו בזבחי ובמנחתי יאמר האם בחרתי בכם שתבעטו בזבחי ומנחתי ולמה תעשו כן

¹⁵¹ עי' זוהר חלק א דף סה ע"ב: תא חזי בכל אתר אני אתעביד גופא לנשמתא ודאי, דמקבלא ממה דלעילא, ובגין כך אתרמיז באת קיימא, דכתיב אני הנה בריתי אתך, אני דקיימא באתגליא מזומנת למנדע, אני כרסיא למה דלעילא, אני דעבידנא נוקמין לדדי דרין, ואני כליל דכר ונוקבא כחדא. תרגום: בכל מקום אני נעשה גוף לנשמה ודאי שמקבלת ממה שלמעלה, ולכן נרמז באות הברית, שכתוב "אני הנה בריתי אתך", אני שקיים בגלוי מזומנת לדעת, אני כסא למה שלמעלה, אני שעושה נקמות לדורי דורות, ואני כולל זכר ונקבה כאחד.

ועי' זוהר חלק א דף פט ע"א: רבי יהודה אמר, בגין כך את ה' לא אתיהיב ליה עד דאתגזר, מאי טעמא, דאיהי ממש ברית אקרי, ועל דא כיון דעאל בברית כדן אתייהיבת ליה את ה"א, דכתיב אני הנה בריתי אתך והיית לאב המון גוים, ולא יקרא עוד את שמך אברם תרגום: רבי יהודה אמר, לכן ה"א לא נתנה לו עד שנמול, ולמה, שהיא ממש נקראת ברית. ועל כן, כיון שנכנס בברית, אז נתנה לו האות ה"א, שכתוב "אני הנה בריתי אתך והיית לאב המון גוים ולא יקרא עוד שמך אברם וגו'".

¹⁵² זוהר חלק ב דף קיח ע"ב ז"ל: אלין מארי דתפלין ואות שבת ואות ברית רשימין בצדיק.

תרגום: אלו בעלי התפלין ואות שבת ואות ברית רשומים בצדיק. ועי' זוהר חלק ג דף כט ע"א, אות תפלין ואות שבת ואות דיומין טבין ואות ברית, כלהו שקילין. תרגום: אות תפלין, ואות שבת, ואות ימים טובים, ואות ברית, כולם שקולים.

או שתהיה הלבן מאה שנה בשאלה לדבר פלא לא כדבר נמנע כמו התשפוט את עיר הדמים (יחזקאל כב ב) ענינו התרצה לשפוט אותה ולהודיעה את כל תועבותיה וכן התעיר ענין בו ואיננו (משלי כג ה) וכן המן העץ אשר צויתך לבלתי אכל ממנו אכלת (לעיל ג יא) כלומר האם עלה בדעתך על הלב לאכול מן העץ וכן זה האם יעלה על הלב שלבן מאה שנה יוליד שרה בת תשעים שנה תלד ואחר כך אמר לו שיהיה הנס הזה עם חיי ישמעאל

הלבן מאה שנה יולד – אין הפלא בבן מאה שנה שיוליד כי האנשים יולידו כל ימי היות בהם הליחה בני תשעים ובני מאה גם בדורות האלה אף כי בימי אברהם שלא עברו מימיו פי השנים והנה אחרי זה ארבעים שנה הוליד בנים רבים מקמורה

אבל אמר הלבן מאה שנה שלא הוליד בבחרותו מן האשה הזאת יוליד ממנה עתה אחרי מאה ואחרי תשעים שפסק ממנה ארח נשים כי ידע כן ולכך לא אמר כן מתחלה כשנאמר לו (לעיל יז ו) ונתתך לגוים עד אמרו אליו כי משרה יוליד וצוה אותו וקראת את שמו יצחק בעבור הצחוק שעשה אברהם וזה לאות כי היה לאמונה ולשמחה ואחרי שקרא אותו אברהם כן כאשר צוה ה' אותו אמרה שרה הכי קרא שמו יצחק כי צחוק עשה לי אלהים

(יח) לו ישמעאל יחיה לפניך – פירוש המלה הזאת בכל מקום כטעם אם והורכבה במלת לולי (להלן לא מב) וטעמה אם לא ונכתבה לפעמים באל"ף (להלן מג י) וכן ירכיבוה עוד ויאמרו אלו ואלו לעבדים ולשפחות (אסתר ז ד) ואלו חיה אלף שנים פעמים (קהלת ו ו) וענין המלה אם לו וטעמה כמו אם אם ובא הכפל לחזק כמו הרק אך במשה (במדבר יב ב) המבלי אין קברים (שמות יד יא) ודומיהם

ואמר אברהם אם ישמעאל יחיה לפניך ארצה בברכה הזאת אשר ברכתני בזרע שרה כי הבטיחו מתחלה אשר יצא ממעיך הוא יירשך (לעיל טו ד) והנה היוורש אותו יחיד והיה חושב שהוא ישמעאל ועתה כאשר נאמר לו כי משרה יוליד והבין כי הוא היוורש פחד פן ימות ישמעאל ולכן אמר זה

יחיה לפניך – פירש רש"י יחיה ביראתך כמו התהלך לפני (לעיל יז א) פלח קדמי ואיננו נכון בעבור שאמר ולישמעאל שמעתך אבל פירושו יחיה ויתקיים זרעו כל ימי עולם (יט) אבל שרה אשתך – כמו אבל בן אין לה (מ"ב ד יד) כטעם רק אמר רק הבן אשר אני מבשרך עליו שרה אשתך תלד אותו ובו אני מקים בריתי לעולם ובזרעו אחריו וישמעאל אברך להרבות זרעו אך לא מבריתי

(כב) ויעל אלהים מעל אברהם – לשון כבוד כלפי המקום ולמדנו שהצדיקים מרכבתו של הקדוש ברוך הוא לשון רש"י אבל לשונם בבראשית רבה (מז ו) האבות הן הן המרכבה ירמוז למה שכתוב (מיכה ז כ) תתן אמת ליעקב חסד לאברהם ופחד יצחק היה לי (להלן לא מב) והמשכיל יבין¹⁵³

¹⁵³ זוהר חלק א דף ריג ע"א, דאבהתנא אינון רתיכין דלעילא, (שם יז) ויעל אלהים מעל אברהם, אבהן שוקי עלמא, (מיכה ז) תתן אמת ליעקב, חסד לאברהם, תנא דייתי משיחא. תרגום: שאבותינו הם מרכבות שלמעלה. "ויעל אלהים מעל אברהם", האבות שוקי העולם, "תתן אמת ליעקב חסד לאברהם". שנינו שיבא המשיח.

ע"י שושן סודות - אות תקפג - ענין מה שאמר הלל אם אני כאן הכל כאן: נמצא ש"י יתברך היה שרוי במיצוע שוה בין העליונים ובין התחתונים. בא אדם הראשון וחטא, נתקלקלו השורות ונשתברו הצינורות ונפסקו הבריכות, ונסתלקה שכינה ונתפרדה החבילה. באו אברהם יצחק ויעקב עליהם השלום, התחילו להמשיכה למטה ותיקנו לה ג' כסאות, והמשיכו קצת המשכה ועשו גופותיהם כסאות לשכינה, אבל לא נמשכה השכינה בארץ לדירת קבע, אלא לדירת עראי, והיתה יושבת על גביהם. והסוד: ויעל אלהים מעל אברהם (בראשית יז, כב), רוצה לומר מעל

(כו) בעצם היום הזה – כתב רש"י בעצם היום הזה שמלאו לאברהם צ"ט שנה ולישמעאל י"ג נמולו ומה טעם להזכיר זה ועוד שכבר הסכימו (ר"ה י ב) לדברי רבי אליעזר שבתשרי נברא העולם ובתשרי נולדו אבות ובפסח נולד יצחק והכתוב אמר למועד הזה בשנה האחרת והוא כתב בסדר וירא (יח י) כי הבשורה היתה בפסח ולפסח הבא נולד יצחק אבל בעצם היום הזה שנצטוו במצוה הזאת נימול הוא וילידי ביתו שמנה עשר ושלוש מאות וכל מקנת כספו סיפר הכתוב מעלתו ביראת ה' ומעלת כל בני ביתו שכולם זריזים מקדימין למצות

ואין טעם נימול אברהם שנימול הוא בתחלה אבל ישמעאל בנו נימול מתחלה וכל בני ביתו כי כן כתוב (לעיל פסוק כג) ויקח אברהם את ישמעאל בנו ואת כל ילידי ביתו ואחרי כן ואברהם בן תשעים ותשע שנה בהמולו והטעם כי אברהם נזדרז במצות המילה שלהם תחילה ומל אותם הוא בעצמו או שזימן להם מוהלים הרבה והוא עומד עליהם ואחר כך מל את עצמו שאילו הקדים מילתו היה חולה או מסוכן בה מפני זקנתו ולא היה יכול להשתדל במילתם

רמב"ן פרשת וירא

פרק יח

(א) וירא אליו – לשון רש"י לבקר את החולה אמר רבי חמא בר חנינא יום שלישי למילתו היה ובא הקדוש ברוך הוא ושאל בו והנה שלשה אנשים המלאכים שבאו אליו בדמות אנשים שלשה אחד לבשר את שרה ואחד לרפאות את אברהם ואחד להפוך את סדום ורפאל שריפא את אברהם הלך משם להציל את לוט שאין זה שתי שליחות כי היה במקום אחר ונצטווה בו אחר כן או ששתייהן להצלה ויאכלו נראו כמי שאכלו

ובספר מורה הנבוכים (ב מב) נאמר כי הפרשה כלל ופרט אמר הכתוב תחלה כי נראה אליו השם במראות הנבואה ואיך היתה המראה הזאת כי נשא עיניו במראה והנה ג' אנשים נצבים עליו ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך זה ספור מה שאמר במראה הנבואה לאחד מהם הגדול שבהם ואם במראה לא נראו אליו רק אנשים אוכלים בשר איך אמר וירא אליו ה' כי הנה לא נראה לו השם לא במראה ולא במחשבה וככה לא נמצא בכל הנבואות והנה לדבריו לא לשה שרה עוגות ולא עשה אברהם בן בקר וגם לא צחקה שרה רק הכל מראה ואם כן בא החלום הזה ברוב ענין בחלומות השקר כי מה תועלת להראות לו כל זה

וכן אמר (שם) בענין ויאבק איש עמו (להלן לב כה) שהכל מראה הנבואה ולא ידעתי למה היה צולע על ירכו בהקיץ ולמה אמר (להלן לב לא) כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי כי הנביאים לא יפחדו שימותו מפני מראות הנבואה וכבר ראה מראה גדולה ונכבדת מזאת כי גם את השם הנכבד ראה פעמים רבות במראה הנבואה (עיין להלן כח יג לא ג) והנה לפי דעתו זאת יצטרך לומר כן בענין לוט כי לא באו המלאכים אל ביתו ולא אפה

אברהם ממש. וביעקב ויעל מעליו אלהים (שם לה, יג) ועל זה אמרו: האבות הם המרכבה. נמצא השכינה בימיהם פורחת באוויר, ולא מצאה מנוח לכף רגלה בארץ כאשר בתחילת הבריאה. ועי' עץ חיים - שער מב פרק א מ"ב, בכאן כי בין הבורא יתברך ובין הנברא שהיא הבחי' הכוללת הרוחניות יש בחי' באמצע אשר עליה נאמר בנין אתם לה' אלהיכם אני אמרתי אלקים אתם ונאמר ויעל אלקים מעל אברהם וארז"ל האבות הן הן המרכבה והכוונה כי יש ניצוץ קטן מאד שהוא בי' אלהות נמשך ממדרגה האחרונה שבבורא וזהו הניצוץ מתלבשת בכח ניצוץ א' נברא שהוא נשמה דקה במאד מאד ובניצוץ זה הנקרא יחידה יש בה שרשי ד' בי' הרוחניות שהם נרנ"ח וכן בין בחי' הרוחניות לבחי' הגוף יש בחי' א' כוללת שתיהן.

להם מצות ויאכלו אבל הכל היה מראה ואם יעלה את לוט למעלת מראה הנבואה איך יהיו אנשי סדום הרעים והחטאים נביאים כי מי הגיד להם שבאו אנשים אל ביתו ואם הכל מראות נבואתו של לוט יהיה ויאיצו המלאכים וגו' קום קח את אשתך ויאמר המלט על נפשך (להלן יט טו יז) והנה נשאתי פניך (שם כא) וכל הפרשה כלה מראה וישאר לוט בסדום אבל יחשוב שהיו המעשים נעשים מאליהם והמאמרים בכל דבר ודבר מראה ואלה דברים סותרים הכתוב אסור לשומעם אף כי להאמין בהם

ובאמת כי כל מקום שהוזכר בכתוב ראיית מלאך או דבור מלאך הוא במראה או בחלום כי ההרגשים לא ישיגו המלאכים אבל לא מראות הנבואה כי המשיג לראות מלאך או דיבורו איננו נביא שאין הדבר כמו שהרב גוזר (במו"נ ב לד) (ובהלכות יסוה"ת ז ו) כי כל נביא זולת משה רבינו נבואתו על ידי מלאך וכבר אמרו (מגילה ג א) בדניאל אינהו עדיפי מיניה דאינהו נביאי ואיהו לאו נביא וכן לא נכתב ספרו עם ספר הנביאים מפני שהיה עניינו עם גבריאל אף על פי שהיה נראה אליו ומדבר עמו בהקיץ כמו שנאמר במראה של בית שני ועוד אני מדבר בתפלה והאיש גבריאל (דניאל ט כא) וכן המראה של קץ הגאולה (שם י ד) בהקיץ היתה בלכתו עם חביריו על יד הנהר ואין הגר המצרית מכלל הנביאות וברור הוא גם כן שלא היה ענינה בת קול כמו שאמר הרב (במו"נ שם)

והכתוב חלק נבואת משה רבינו מנבואת האבות כמה שנאמר (שמות ו ג) וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי וזה שם משמות הקדש לבורא איננו כנוי למלאך ורבותינו עוד למדו על החילוק שביניהם ואמרו (ויק"ר א יד) מה בין משה לכל הנביאים רבנן אמרי כל הנביאים ראו מתוך אספקלריא שאינה מצוחצחת הדא הוא דכתיב (חושע יב יא) ואנכי חזון הרביתי וביד הנביאים אדמה ומשה ראה מתוך אספקלריא מצוחצחת הדא הוא דכתיב (במדבר יב ח) ותמונת ה' יביט כמו שהוא מפורש בויקרא רבה (שם) ומקומות אחרים (יבמות מט ב) ולא נתנו בשום מקום נבואתם למלאך ואל תשומם בעבור שכתוב (מ"א יג יח) גם אני נביא כמוך ומלאך דבר אלי בדבר ה' לאמר כי פירשו גם אני נביא כמוך ויודע אני שהמלאך שדבר אלי בדבר ה' הוא וזו מדרגה ממדרגות הנבואה כאשר אמר איש האלהים כי כן צוה אותי בדבר ה' (שם יג ט) ואמר כי דבר אלי בדבר ה' (שם יג יז)

וכבר אמרו רבותינו (במד"ר כ ג) בענין בלעם שאמר ועתה אם רע בעיניך אשובה לי (במדבר כב לד) אני לא הלכתי עד שאמר לי הקדוש ברוך הוא קום לך אתם (שם שם כ) ואתה אומר שאחזור כך הוא אומנותו לא כך אמר לאברהם להקריב את בנו ואחר כך ויקרא מלאך ה' אל אברהם ויאמר אל תשלח ידך אל הנער (להלן כב יב) למוד הוא לומר דבר ומלאך מחזירו וכו' הנה החכמים מתעוררים לומר שאין הנבואה בדבור הראשון שהזכיר בו השם שזה לדיבור השני שאמר בו שהוא על ידי מלאך אלא שהוא דרך בנביאים שיצוה בנבואה ויבטל הצוה במלאך כי הנביא יודע כי דבר ה' הוא

ובתחלת ויקרא רבה (א ט) אמרו ויקרא אל משה לא כאברהם באברהם כתוב ויקרא מלאך ה' אל אברהם שנית מן השמים (להלן כב טו) המלאך קורא והדבור מדבר ברם הכא אמר הקדוש ברוך הוא אני הוא הקורא ואני הוא המדבר כלומר שלא היה אברהם משיג הנבואה עד הכינו נפשו בתחלה להשגת מלאך ויעלה מן המדרגה ההיא למעלת דבור הנבואה אבל משה מוכן לנבואה בכל עת

הנה בכל מקום יתעוררו החכמים להודיענו כי ראיית המלאך איננה נבואה ואין הרואים

מלאכים והמדברים עמם מכלל הנביאים כאשר הזכרתי בדניאל אבל היא מראה תקרא גלוי עינים כמו ויגל השם את עיני בלעם וירא את מלאך ה' (במדבר כב לא) וכן ויתפלל אלישע ויאמר ה' פקח נא את עיני ויראה (מ"ב ו יז)

אבל במקום אשר יזכיר המלאכים בשם אנשים כענין הפרשה הזאת ופרשת לוט וכן ויאבק איש עמו (להלן לב כה) וכן וימצאנו איש (שם לו טו) על דעת רבותינו (תנחומא וישב ב) הוא כבוד נברא במלאכים יקרא אצל היודעים מלבוש יושג לעיני בשר בזכי הנפשות כחסידים ובני הנביאים ולא אוכל לפרש¹⁵⁴ והמקום אשר תמצא בו ראיית ה' ודבור מלאך או ראיית מלאך ודבור ה' ככתוב בדברי משה בתחילת נבואתו (שמות ג ב – ד) ובדברי זכריה (ג א – ב) עוד אנלה בו דברי אלהים חיים ברמיזות (עיי' שמות ג ב) וענין ויאכלו – אמרו חכמים (ב"ר מח יד) ראשון ראשון מסתלק וענין ההסתלקות תבין אותו מדבר מנוח אם תזכה אליו¹⁵⁵ והנה

¹⁵⁴ עי' זהר (ח"ב רכט ע"ב) תא חזי נשמתא לא סלקא לאתחזאה קמי מלכא קדישא עד דזכאת לאתלבשא בלבושא דלעילא לאתחזאה תמן וכן כגוונא דא לא נחתא לתתא עד דאתלבשת בלבושא דהאי עלמא. כגוונא דא מלאכין קדישין דלעילא דכתיב בהו (תהלים קד ד) עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט כד עבדין שליחותא בהאי עלמא לא נחתין לתתא עד דמתלבשין בלבושא דהאי עלמא וכלא איהו כגוונא דההוא אתר דאזיל תמן והא אוקימנא דנשמתא לא סלקא אלא בלבושא דנהיר. ותא חזי אדם הראשון כד הוה בגנתא דעדן הוה מתלבש בלבושא כגוונא דלעילא ואיהו לבושא דנהורא עלאה כיון דאתתך מגנתא דעדן ואצטריך לגוונין דהאי עלמא מה כתיב (בראשית ג כא) ויעש יהו"ה אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. בקדמיתא הוה כתנות אור אור דההוא נהורא עלאה דשמש ביה בגן עדן בגין דהא גנתא דעדן נהורא עלאה דנהיר משמש ביה ועל דא אדם קדמא כד עאל לגו גנתא אלביש ליה קודשא בריך הוא בלבושא דההוא נהורא ואעיל ליה תמן ואי לא אתלבש בקדמיתא בההוא נהורא לא ייעול לתמן. כיון דאתתך מתמן אצטריך למלבושא אחרא כדן ויעש יהו"ה אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וכלא כמה דאצטריך. והכא כגוונא דא עשו בגדי שרד לשרת בקדש לאעלא בקודשא.

תרגום: בא וראה אין נשמה עולה להראות לפני המלך הקדוש עד שזוכה להתלבש בלבוש של מעלה להראות שם וכן כמו זה לא יורדת למטה עד שמתלבשת בלבוש של העולם הזה. כמו כן המלאכים הקדושים שלמעלה שכתוב בהם עשה מלאכיו רוחות משרתיו אש להט כשעושים שליחות בעולם הזה אין יורדים למטה עד שמתלבשים בלבוש של העולם הזה והכל הוא כמו שאותו מקום שהולך לשם והרי בארנו שנשמה לא עולה אלא בלבוש שמאיר.

ובא וראה אדם הראשון כשהיה בגן עדן היה מתלבש בלבוש כדוגמא שלמעלה והוא לבוש של אור עליון כיון שגרש מגן עדן והצטרך לגוני העולם הזה מה כתוב (בראשית ג) ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם בראשונה היו כתנות אור של אותו אור עליון ששמש בו בגן עדן. משום שהרי גן עדן אור העליון שמאיר משמש בו ועל כן אדם הראשון כשנכנס לתוך הגן הלביש אותו הקדוש ברוך הוא בלבוש של אותו אור והכניסו לשם ואם לא הלבש בראשונה באותו אור לא יכנס לשם כיון שגרש משם הצטרך ללבוש אחר אז ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור והכל כמו שצריך וכאן כמו כן עשו בגדי שרד לשרת בקדש להיכנס בקדש.

עי' עץ חיים (שער קיצור אבי"ע פרק ח) ונחזור לענין המלאכים כי גם הם חומר וצורה אלא שחומרם זך מאד ונקרא כבוד נברא של המלאך ונקרא אישים אך צורתן נקרא מלאך וזכי הנפש יכולין לראות דרך מראה את המלאך בהיותו מלובש במלבוש שלו הנ"ל וזה סוד וירא והנה שלשה אנשים ואין זו נבראה רק שהשיג בראיית נפשו המשכלת את נפש המלאך עצמו וכן הרואים את אליהו ושאר נשמות הצדיקים כעין רבינו הקדוש בכל ליל שבת וכיוצא אינו אלא ע"י התלבשות בחלוקא דרבנן שלו.

עי' שער מאמרי רז"ל (&מאמר פסיעותיו של אברהם אבינו) והאמנם כי המאמר הזה נסתר עד מאד, לא אבאר בו כי אם

¹⁵⁵

(2) זוהר חלק ב דף צד/א

הוא אתגלי ביקריה על טורא דסיני. ואי תימא, הא תנינן דחמאת שפחה על הים מה דלא חמא יחזקאל נביאה, יכול כההוא יומא דקאימו ישראל על טורא דסיני, לאו הכי, בגין דההוא יומא דקיימו ישראל על טורא דסיני, אעבר זוהמא מנייהו, וכל גופין הוו מצחצחון כצחצחא דמלאכין עלאין, כד מתלבשן בלבושי מצחצחון למעבד שליחותא דמריהון, ובההוא מלבושא מצחצחא עאלין לאשא ולא

פירוש הפרשה הזאת אחרי שאמר כי בעצם היום הזה נמול אברהם (לעיל יז כו) אמר שנראה אליו השם בהיותו חולה במילתו יושב ומתקרב בפתח אהלו מפני חום היום אשר יחלישנו והזכיר זה להודיע שלא היה מתכוין לנבואה לא נופל על פניו ולא מתפלל ואף על פי כן באה אליו המראה הזאת

באלוני ממרא – להודיע המקום אשר בו נימול וזה גילוי השכינה אליו למעלה וכבוד לו כענין שבא במשכן ויצאו ויברכו את העם וירא כבוד ה' אל כל העם (ויקרא ט כג) כי מפני השתדלותם במצות המשכן זכו לראיית השכינה ואין גילוי השכינה כאן וכאן לצוות להם מצוה או לדבור כלל אלא גמול המצוה הנעשית כבר ולהודיע כי רצה האלהים את מעשיהם כענין שנאמר (תהלים יז טו) אני בצדק אחזה פניך אשבעה בהקיץ תמונתך וכן ביעקב אמר (להלן לב ב) ויפגעו בו מלאכי אלהים ואין שם דבור ולא שחדשו בו דבר רק שזכה לראיית מלאכי עליון וידע כי מעשיו רצויים וכן היה לאברהם בראיית השכינה זכות והבטחה וכן אמרו (מכילתא שירתא ג) ביורדי הים שאמרו זה אלי ואנוהו ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל הנביא זכות להם בעת הנס הגדול שהאמינו בה' ובמשה עבדו ופעמים יבא בשעת הקצף ויאמרו כל העדה לרגום אותם באבנים וכבוד ה' נראה באהל מועד אל כל בני ישראל (במדבר יד י) ויהיה זה להגין על עבדיו הצדיקים ולכבודם ואל תחוש להפסק הפרשה כי הענין מחובר ולכן אמר וירא אליו ולא אמר וירא ה' אל אברהם אבל בפרשה רצה לסדר כבוד הנעשה לו בעת שעשה המילה ואמר כי נגלית עליו השכינה ושלח אליו מלאכיו לבשר את אשתו וגם להציל לוט אחיו בעבורו כי אברהם נתבשר בבן מפי השכינה כבר ושרה מפי המלאך שדבר עם אברהם כדי שתשמע שרה כמו שאמר ושרה שומעת וזו כוונתם שאמרו (סוטה יד א) לבקר את החולה שלא היה לדבור אלא לכבוד לו ועוד אמרו (ב"ר מח ד) מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ כא) ומה אם זה שבנה מזבח לשמי הריני נגלה עליו ומברכו אברהם שכל עצמו לשמי על אחת כמה וכמה ושמה כיוונו עוד בזה לומר שהיה לו במראה השכינה רפוי למחלת המילה כי כן ראוי להיות כדכתיב (משלי טז טו) באור פני מלך חיים

וטעם נצבים עליו – שהיו עומדים לנגדו מסתכלים כלשון הנצב על הקוצרים (רות ב ה) משרי הנצבים (מ"א ה ל) ולפי שהוא יושב והם היו עומדים ורואים בו אמר עליו וזה טעם וירא וירץ לקראתם – כי כאשר ראה אותם עומדים נגדו ולא היו הולכים לדרכם רץ לקראתם להביאם אל ביתו וטעם מפתח האהל – להגיד שהיה עדיין יושב שם אחרי הסתלק ממנו במראה השכינה

ויתכן שיהיה עליו על האהל שהיו קרובים אליו מן הצד האחר שלא כנגד הפתח והיו שם נצבים ולא היו מתקרבים אל אברהם כטעם חונים על הים (שמות יד ט) (ג) אדני אם נא מצאתי חן בעיניך – מצינו אותו בספרים קמוץ והנה קראם בשם רבם באל"ף דל"ת כי הכיר בהם שהם מלאכי עליון כאשר יקראו אלהים ואלים ולכן השתחוה להם ארצה

דחלון, כגוונא דההוא מלאכא דמנוח כד אתחזי ליה, ועאל בשלהובא וסליק לשמיא, דכתיב (שופטים יג כ) ויעל מלאך יהו"ה בלהב המזבח. וכד אעבר מינייהו ההוא זוהמא, אשתארו ישראל גופין מצוחצחין בלא טנופא כלל, ונשמתינן לגו כזוהרא דרקיעא לקבלא נהורא, הכי הווי ישראל, דהווי חמאן ומסתכלן גו יקרא דמריהון, מה דלא הוי הכי על ימא, דלא אתעבר זוהמא מנייהו בההוא זמנא. והכא בסיני דפסקא זוהמא מגופא, אפילו עוברין דבמע' אמן הווי חמאן ומסתכלן ביקרא דמריהון, וכלהו קבילו היינו כל זמן שלא עשו שליחותם היה להם לבוש, וכאשר נשלמה שליחות חזרו להיות כמלאך עם גוף של אש

אל נא תעבור מעל עבדך – עם כל אחד ידבר בדרך כל התורה ושמירתם את (כל) חקתי (ועשיתם אותם) ערות אביך וערות אמך לא תגלה (ויקרא יח ה ז) ובקצרכם את קציר ארצכם לא תכלה (שם יט ט) ובקשתם משם את ה' אלהיך ומצאת כי תדרשנו בכל לבבך ובכל נפשך (דברים ד כט) ורוב משנה התורה בן והפך מזה ראה אנכי נותן לפניכם היום (שם יא כו) ורבותינו אמרו (ב"ר מח ו) לגדול שבהם אמר וגם זה יתכן שאמר לגדול אל נא תעבור ואתה ורעך אשר ישארו עמך תרחצו רגליכם

והנכון בעיני שקרא את כולם אדונים ופנה אל כל אחד ואחד לראשון אמר אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור וכן אמר לשני וכן אמר לשלישי לכל אחד בפני עצמו יתחנן אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך ויוקח נא מעט מים ורחצו רגליכם כלכם – וזה דרך מוסר וכבוד מרוב חפצו להתנדרב עמהם והנה הכיר בהם שהם עובדי דרך ואין חפצם ללון שם ולכן לא בקש מהם רק שיוקח מעט מים לרחוץ רגליהם מעט מפני החום לתת מים קרים על נפש עיפה וישענו תחת העץ לרוח היום לא יבואו באהל ובמשכן

(ה) וטעם כי על כן עברתם – כי אחרי שדרככם עלי איננו נכון שלא תנוחו מעט אצלי כן תעשה כאשר דברת – דרך מוסר שבפת לחם די לשון רבי אברהם או יאמר כן תעשה לנו להשען תחת העץ ולעבור מיד כי שלוחים אנחנו ואל תעכבנו לבא באהל או ללון עמך (ו) קמח סלת – סלת לעוגות קמח לעמילן של טבחים לכסות את הקדרה לשאוב את הזוהמא לשון רש"י וכך הוא בבראשית רבה (מח יב) ושם פירשו שהיו שלש סאים לכל אחד ולא ידענו למה הרבה בלחם כל כך לשלשה אנשים אולי ידע הסתלקות המאכל ראשון ראשון והוא כמרבה עולות למזבח או שסעדו גדולי ביתו עמהם לכבודם ועל דרך הפשט מהרי שלש סאים קמח לעשות מהן סלת והנה הוציאה מכל השלש סאין סלת נקיה מעט

(ז) וטעם ואל הבקר רץ אברהם – להגיד רוב חשקו בנדיבות כי האדם הגדול אשר היו בביתו שמונה עשר ושלש מאות איש שולף חרב והוא זקן מאד וחלוש במילתו הלך הוא בעצמו אל אהל שרה לזרז אותה בעשיית הלחם ואחרי כן רץ אל מקום הבקר לבקר משם בן בקר רך וטוב לעשות לאורחיו ולא עשה כל זה על יד אחד ממשרתיו העומדים לפניו

(י) שוב אשוב אליך כעת חיה – לשון רש"י לא בשרו המלאך שישב אליו אלא בשליחותו של מקום אמר לו כמו ויאמר לה מלאך ה' הרבה ארבה את זרעך (לעיל טז י) והוא אין בידו להרבות אלא בשליחותו של מקום אמר לו אף כאן בשליחותו של מקום אמר לו והוצרך הרב לאמר כן מפני שהקב"ה אמר לו בכאן למועד אשוב אליך ובין במלאך או בהקב"ה לא מצינו ששב אליו למועדו אולי נכלל בלשון וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר (להלן כא א) ורבי אברהם אמר (להלן כא ב) כי ויאמר ה' אל אברהם הוא דבר המלאך בשם שולחו ושב אליו למועד אשר דבר אתו ואם לא נכתב

והנכון בעיני שהוא מן לתשובת השנה (ש"ב יא א) יאמר כי שוב אשוב אליך כעת הזאת שתהיו בו חיים ויהיה בן לשרה אשתך וזהו כאשר נאמר לאברהם (לעיל יז כא) למועד הזה בשנה האחרת ויהיה אשוב כמו ושב ה' אלהיך ושב וקבצך (דברים ל ג)

(יא) באים בימים – האדם בימי בחורותיו יקרא עומד בימים ויקראו ימיו כי הם שלו כלשון את מספר ימין אמלא (שמות כג כו) אבל כאשר יזקין ויחיה ימים רבים מרוב בני האדם בדורו יקרא בא בימים מפני שהוא כבא בארץ אחרת נוסע מעיר ובא אל עיר מיום אל יום חדל להיות לשרה אורח כנשים – הוא הזמן להריון כי אחרי הפסק האורח מחמת זקנה לא תהרינה

(יג) ואני זקנתי – הוא פירוש אחרי בלותי ודבריו אמת אך מפני השלום לא רצה לגלות מה שאמרה ואדוני זקן כי היה ראוי שיאמר ואני ואדוני זקנים כי שרה בשניהם תצחק (יד) היפלא מה' דבר – אם דבר נפלא ורחוק הוא שיהיה מאת ה' ככה כלשון כי ממך הכל ומידך נתנו לך (רהי"א כט יד) ודומה לזה מאשר שמנה לחמו (להלן מט כ) מאת אשר תבא לחם שמנה ואונקלוס תרגם היתכסי עשאו כלשון כי יפלא ממך דבר למשפט (דברים יז ח) ואם כן יש בו סוד נעלם¹⁵⁶ ולשון רש"י היפלא היתכסי וכי שום דבר מופלא ומכוסה ממני מלעשות כרצוני הרכיב בו שני ענינים

(טו) ותכחש שרה לאמר – אני תמה בנביאה הצדקת איך תכחש באשר אמר השם לנביא וגם למה לא האמינה לדברי מלאכי אלהים והנראה בעיני כי המלאכים האלה הנראים כאנשים באו אל אברהם והוא בחכמתו הכיר בהם ובשר אותו שוב אשוב אליך ולשרה בן ושרה שומעת ולא ידעה כי מלאכי עליון הם כענין באשת מנוח (שופטים יג ו) ואולי לא ראתה אותם כלל

ותצחק בקרבה ללעג כמו יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו (תהלים ב ד) כי השחוק לשמחה הוא בפה אז ימלא שחוק פינו (שם קכו ב) אבל השחוק בלב לא יאמר בשמחה והקב"ה האשים אותה לאברהם למה היה הדבר נמנע בעיניה וראוי לה שתאמין או שתאמר אמן כן יעשה ה'

והנה אברהם אמר אליה למה צחקת היפלא מה' דבר ולא פירש אליה כי השם גילה אליו סודה והיא מפני יראתו של אברהם תכחש כי חשבה שאברהם בהכרת פניה יאמר כן או מפני ששתקה ולא נתנה שבח והודאה בדבר ולא שמחה והוא אמר לא כי צחקת – אז הבינה כי בנבואה נאמר לו כן ושתקה ולא ענתה אותו דבר וראוי שנאמר עוד כי אברהם לא גילה לה הנאמר לו מתחילה (לעיל יז יט) אבל שרה אשתך יולדת לך בן אולי המתין עד שלוח השם אליה הבשורה ביום מחר כי ידע כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז) או מרוב זריזותו במצות היה טרוד במילתו ומילת עם רב אשר בביתו ואחר כן בחולשתו ישב לו פתח האהל והמלאכים באו טרם שהגיד לה דבר

(יז) וה' אמר – אל צבא השמים העומדים עליו או אל המלאכים השלוחים ויתכן שהוא המחשבה כי חשב שלא יתכסה ממנו מפני הטעמים הללו וכן ואני אמרתי בדמי ימי (ישעיה לח י) וכן ויאמר להכות את דוד (ש"ב כא טז) וכן כל אמירה עם הלב מחשבה

(יח) ואברהם היו יהיה – מדרש אגדה זכר צדיק לברכה הואיל והזכירו ברכו ופשוטו של מקרא וכי ממנו אני מעלים וחלא חביב לפני להיות לגוי עצום לשון רש"י והנכון כי השם יתברך דבר בכבוד אברהם אמר הנה הוא עתיד להיות לגוי גדול ועצום ויהיה זכרו בזרעו ובכל גוי הארץ לברכה לכן לא אכסה ממנו כי יאמרו הדורות הבאים איך כיסה ממנו או איך נתאכזר הצדיק על שכיניו החונים עליו ולא ריחם ולא התפלל עליהם כלל

והגלוי אליו טוב ויפה כי ידעתי בו שהוא מכיר ויודע שאני ה' אוהב צדקה ומשפט כלומר שאני עושה משפט רק בצדקה ולכך יצוה את בניו וביתו אחריו לאחוז דרכי והנה אם בדרך צדקה ומשפט יפטרו יתפלל לפני להניחם וטוב הדבר ואם חייבין הם לגמרי גם הוא יחפון במשפטם ולכן ראוי שיבא בסוד ה'

(יט) כי ידעתינו למען אשר יצוה – לשון רש"י ארי ידעתיניה כתרגומו לשון חבה כמו מודע

¹⁵⁶ עי' ר' בחיי.

לאישה (רות ב א) ואדעך (שמות לג יז) אמנם עיקר כולם לשון ידיעה שהמחבב את האדם ומקרבו אצלו יודעו ומכירו ואם תפרשהו יודע אני בו שיצוה את בניו אין למען נופל על הלשון ויתכן שיהיה ידעתי גדלתי ורוממתי בעבור אשר יצוה את בניו אחריו לעשות את הישר לפני ולכך אשימנו לגוי גדול ועצום שיעבדוני וכמוהו ידעתיך בשם (שמות לג יב) מה אדם ותדעהו (תהלים קמד ג) או יאמר ידעתי שיצוה וכן למען ינוח שורך וחמורך (שמות כג יב) שינוח

והנכון בעיני שהיא ידיעה בו ממש ירמוז כי ידיעת השם שהיא השגחתו בעולם השפל היא לשמור הכללים וגם בני האדם מונחים בו למקרים עד בא עת פקודתם אבל בחסידיו ישום אליו לבו לדעת אותו בפרט להיות שמירתו דבקה בו תמיד לא תפרד הידיעה והזכירה ממנו כלל כטעם לא יגרע מצדיק עיניו (איוב לו ז) ובאו מזה פסוקים רבים כדכתיב (תהלים לג יח) הנה עין ה' אל יראיו וזולת זה¹⁵⁷

(כ) ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה – לשון רש"י ויאמר ה' אל אברהם שעשה כאשר אמר שלא יספה ממנו ואמר רבי אברהם כי נכנס פסוק ויפנו משם האנשים בנתיים להודיע כי בעת שבאו לסדום אז אמר השם לאברהם זעקת סדום ועמורה כי רבה וכן דעת כל המפרשים כי עם אברהם ידבר ולפי זה הנכון בפסוק ויפנו משם האנשים לומר כי כאשר אמר השם לאברהם בנסוע האנשים ממנו זעקת סדום ועמורה כי רבה עמד אברהם בתפלה ותחנה לפניו למחול להם ולתת לו רשות לדבר והאריך בתפלתו עד שבאו האנשים סדומה ואז נגש אברהם ואמר האף תספה

או יהיה פירושו ששב לבאר עודנו עומד לפני ה' כי נגש אברהם ואמר האף תספה והנה האריך בתחינה לפניו בכל פעם לאמר אל יחר אף ה' והיה עוד מכיון דעתו בכל פעם לנבואה עד ששמע תשובה לדבריו מפיו של הקדוש ברוך הוא והאריכו כל היום בזה וילך ה' בערב כאשר כלה לדבר אל אברהם ובאו שני המלאכים סדומה

זעקת סדום ועמורה – היא זעקת עשוקים יזעקו וישועו מזרוע רשעתם והיה ראוי שיאמר הכתוב זעקת סדום ועמורה שמעתי כי רבה או שיאמר זעקת סדום ועמורה רבה וחטאתם כבדה מאד אבל ענין הכתוב זעקת סדום ועמורה וחטאתם שגדלו מאד ארד ואראה אם כלם חטאו בהם ואם לא אדעה מי החוטאים וענין הירידה והראיה אמר רש"י בדרך הדרש לימד שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראיה

ועל דרך הפשט מפני שרצה הקדוש ברוך הוא לגלות לאברהם עניין סדום ולהודיעו כי אין בהם עושה טוב אמר אליו זעקת סדום ועמורה כי רבה ארד לראות כלומר באתי לשפוט אם חטאו אעשה בהם כלה ואם לא אדעה מה אעשה בהם ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם הודיעו כי אין עוד נגמר דינם וכי עתה יפקוד עונם וישפוט אותם וזה כלשון ה' משמים השקיף על בני אדם לראות היש משכיל דורש את אלהים הכל סר יחדיו נאלחו (תהלים יד ב ג)

ורבי אברהם אמר בו סוד מילדי נכרים יספיקו בו ואני ארמוז לך דעת מקבלי, דרשו רבותינו בפסוק כי הנה ה' יוצא ממקומו וירד ודרך על במתי ארץ (מיכה א ג) יוצא ובא לו ממדה למדה יוצא ממדת רחמים ובא לו למדת הדין¹⁵⁸ וכן הענין הזה ויאמר ה' אל לבו זעקת

¹⁵⁷ עי' ר' בחיי, ו

¹⁵⁸ עי' תיקוני זהר (דף קיז ע"ב), ולקבל אליו גלגולין שנוי מקום ושנוי השם ושנוי מעשה, שנוי מקום כגוונא דקודשא בריך הוא, דאתמר ביה הנה ה' יוצא ממקומו, וכד נפיק אשתני מדינא לרחמי ומרחמי לדינא, כמה דאוקמוהו מארי מתניתין לא כשאני נכתב אני נקרא, בעולם הבא דאיהו אתריה

סדום ועמורה כי רבה ארד ממדת רחמים אל מדת הדין¹⁵⁹ ואראה ברחמים אם כצעתה הבאה אלי במדת הדין עשו כלה¹⁶⁰, ואם לא אדעה וארחם כדרך וידע אלהים (שמות ב כה) ואחר שסיפר הכתוב דעת העליון חזר אל הענין הראשון וסיפר במעשה כי האנשים אשר השקיפו על פני סדום ללכת שמה ושלחם אברהם הגיעו שמה ואברהם מעת הפרדם ממנו ועד הגיעם שם עודנו עומד לפניו כי קראו והגיד לו כי המלאכים הם השלוחים האלה להשחית המקום כאשר אמר ולא הוצרך לפרש מתי עמד לפניו כי מעת שאמר המכסה אני מאברהם נודע שהגיד לו

(כג) ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע – אפו של הקדוש ברוך הוא היא מדת

נכתב ביקר"ק ונקרא ביקר"ק, בעולם הזה נכתב ביקר"ק ונקרא באדנ"י, דא שנוי מקום לבר מאתריה, דאיהו עלמא דאתי, עלמא דאתי לית ביה שנויא, הדא הוא דכתיב (ישעיה כ"ו) אני ה' לא שנית, נכתב בשם יקר"ק ונקרא בשם יקר"ק, אתקרי יקר"ק רחמי, לבר מאתריה אשתני ואתקרי אדנ"י ואתקרי דין, ודא רזא עומד מכסא רחמים ויושב על כסא דין.

תרגום: וכנגד הגלגולים האלו שנוי מקום ושנוי השם ושנוי מעשה שנוי כמו שהקדוש ברוך הוא שבו נאמר הנה יהו"ה יוצא ממקומו וכשיוצא משתנה מדין לרחמים ומרחמים לדין כמו שבארוהו בעלי המשנה לא כשאני נכתב אני נקרא בעולם הבא שהוא מקומו נכתב ביהו"ה ונקרא ביהו"ה בעולם הזה נכתב ביהו"ה ונקרא באדנ"י זה שנוי מקום מחוץ למקומו שהוא העולם הבא בעולם הבא אין שנוי זהו שכתוב אני יהו"ה לא שנית נכתב בשם יהו"ה ונקרא בשם יהו"ה יהו"ה נקרא רחמים מחוץ למקומו משתנה ונקרא אדנ"י ונקרא דין וזה סוד עומד מכסא רחמים ויושב על כסא דין.

¹⁵⁹ עי' זהר ח"א דף קה ע"ב, דבר אחר עשו (למעבד) כתרוממו עבדו, וכי לא הוה ידע קב"ה דאיהו אמר ארדה נא ואראה, והא כלא אתגלי קמיה, אלא ארדה נא מדרגא דרחמי לדרגא דדינא, והיינו (האי) ירידה, ואראה ראייה דא היא לאשגחא עליהון במאן דינא דין לון, אשכחן ראייה לטב ואשכחן ראייה לביש, ראייה לטב דכתיב (שמות ב כה) וירא אלהים את בני ישראל וידע, ראייה לביש דכתיב ארדה נא ואראה, (נ"א) אשכחן ירידה לטב ואשכחן ירידה לביש, לטב דכתיב (שם יט כ) וירד ה' על הר סיני, (במדבר יא יז) וירדתי ודברתי עמך שם, ירידה לביש ארדה נא, בגין לאשגחא עלייהו בדינא.

תרגום: דבר אחר, "עשר" (לעשות) כתרוממו עבדו. וכי הקדוש ברוך הוא לא היה יודע שהוא אמר "ארדה נא ואראה", והרי הכל גלוי לפניו. אלא "ארדה נא" מדרגת הרחמים לדרגת הדין, והיינו (זו) ירידה. "ואראה", ראייה זו להשגיח עליהם באיזה דין ידון אותם. מצאנו ראייה לטוב ומצאנו ראייה לרע. ראייה לטוב, שכתוב "וירא אלהים את בני ישראל וידע". ראייה לרע שכתוב "ארדה נא ואראה". (מצאנו ירידה לטוב ומצאנו ירידה לרע. לטוב, שכתוב "וירד ה' על הר סיני", "וירדתי ודברתי עמך שם". ירידה לרע, "ארדה נא", בשביל להשגיח עליהם בדין.

¹⁶⁰ עי' זהר ח"א קו ע"א, ארדה נא ואראה הכצעתה, הכצעתם מבעי ליה, דהא כתיב זעקת סדום ועמורה, ותרי קרתי הו, אמאי הכצעתה, אלא הא אוקמוה. תא חזי בסטרא דתותי קלא דברדא סלקין קוטרי כלהו בכתפא, מתכנשי בחד טיף ועאלין בגו נוקבי דתהומא רבא ואתעבידו חמש בחד חד איהו כד (צלילן קלין) איכא צלילין קלין, דכלהו אתעבידו חד, קלא דסליק מתתא, עאל בינייהו ואתמשכא כחד, וההוא קלא סלקא ונחתא תבעא דינא לאתמשכא לתתא, כד האי קלא סלקא למתבע דינא, כדין אתגלי לאשגחא קב"ה בדינא. אמר רבי שמעון, הכצעתה מאן הכצעתה דא גזרת דינא דתבעא דינא כל יומא, דהכי תנינן, כמה שנין קיימא גזרת דינא, ותבעא מקמי קב"ה על דזבינו אחוי דיוסף ליוסף, בגין דגזרת דינא צווחת על דינא, ועל דא הכצעתה הבאה אלי, מאי הבאה אלי, דא הוא רזא, כמה דאת אמר (אסתר ב יד) בערב היא באה ובבקר היא שבה, ודא הוא הבאה אלי תדיר, כגוונא דא קץ כל בשר בא לפני, והא אתמר, עשו כלה הא אתמר.

תרגום: "ארדה נא ואראה". "הכצעתה", היה צריך לכתוב הכצעתם, שהרי כתוב "זעקת סדום ועמורה", ושתי קריות היו, אז למה הכצעתה. אלא הרי פרשוה. בא וראה, בצד שמתחת קול הברד עולים כל העשנים בכתף, מתכנסים בטפה אחת ונכנסים לתוך נקבי תהום רבה, ונעשים חמשה באחד. אחד הוא כאשר (הקולות צלולים) יש קולות צלולים שכולם נעשים קול אחד, שעולה מלמטה נכנס ביניהם ונמשכים כאחד. ואותו הקול עולה ויורד ותובע דין להמשך למטה. כשקול זה עולה לתבוע דין, אז הקדוש ברוך הוא מתגלה להשגיח בדין. אמר רבי שמעון, "הכצעתה", מי הכצעתה. זו גזירת הדין שתובעת דין כל יום, שכך שנינו, כמה שנים עומדת גזירת דין ותובעת מלפני הקדוש ברוך הוא על שאחי יוסף מכרו את יוסף, משום שגזרת הדין צועקת על הדין, ועל זה "הכצעתה הבאה אלי". מה זה "הבאה אלי". זהו סוד כמו שנאמר "בערב היא באה ובבקר היא שבה". וזה הוא "הבאה אלי", תמיד, כדוגמא זו "קץ כל בשר בא לפני", והרי נתבאר. "עשו כלה", הרי נתבאר.

דינו וחשב אברהם שהיא תספה צדיק עם רשע לא ידע מחשבות ה' אשר חשב עליהם ברחמיו כאשר פירשתי ולכן אמר כי הגון וטוב הוא שישא לכל המקום למען חמשים הצדיקים אבל לא יתכן גם במדת הדין להמית צדיק עם רשע שאם כן יהיה כצדיק כרשע ויאמרו שוא עבוד אלהים וכל שכן במדת רחמים שהוא שופט כל הארץ¹⁶¹ והוא העושה משפט כענין ויגבה ה' צבאות במשפט (ישעיה ה מז) ואמרנו (ברכות יב ב) המלך המשפט וזהו ענין הכפל חלילה לך¹⁶² והקב"ה הודה שישא לכל המקום בעבורם כי במדת רחמים יתנהג עמהם ומה שיודיע אליך כל הענין היות ויאמר ה' כתוב יו"ד ה"א וכל אשר הזכיר אברהם אל"ף דל"ת והנה זה מבואר¹⁶³

(כד) חמשים צדיקים – כתב רש"י עשרה לכל כרך וכרך התשחית בחמשה – תשעה לכל כרך וכרך ואתה צדיקו של עולם תצטרף עמהם אולי ימצאון שם ארבעים – וימלטו ארבעה כרכים וכן שלשים יצילו שלשה ועשרים יצילו שנים ועשרה יצילו אחד ולא בקש על פחות מעשרה שדור המבול היו שמנה צדיקים ולא הצילו על דורן ותשעה על ידי צירוף כבר ביקש ולא מצא כל אלו דברי הרב ז"ל ואני תמה אם כן מה התפלה והתחינה הזאת אשר היה מתחנן בכל פעם ופעם אל נא יחר לאדני והנה נא הואלתי והלא ראוי הוא שיהיו ארבעים מצילין ארבעה ושלשים והעשרים יצילו לפי חשבון כאשר החמשים יצילו חמש וכן מה שאמר כי תשעה על ידי צירוף כבר בקש ולא מצא והלא לארבעים וחמשה היה מבקש הצירוף ולא היו שם ארבעים וחמשה אבל תשעה אולי ימצאון שם

והנה דעת הרב לומר שהרבים ראויין להצלה גדולה יותר מאשר יצילו המועטים אפילו הצלה מועטת כמו שאמרו (ת"כ בחקותי) אינו דומה מועטין העושין את התורה למרובים העושין את התורה

והנה הודה הקדוש ברוך הוא שיצילו ארבעים וחמשה בצירוף צדיקו של עולם כל הכרכין כאילו היו חמשים שלמין ומעתה כשהיו מ' צדיקים מצילין ארבעה אף בצירוף הצדיק יתעלה ינצלו וכן השלשים והעשרים והעשרה שכבר הודה בצירוף הזה ואם תאמר שהודה בו עם ארבעים וחמשה שהם רבים ושם לא יודה בצירוף עם המועטין כמו שאמרנו צדקת ה' ראויה היא להצטרף ולהציל כיון שהודה שלא יבדיל בין רב למעט זה דעת הרב

ודרך פשט הכתובים סלולה שאמר תחילה חמשים לתת חשבון שלם של עשרה לכל אחד ואחד וחזר ופחת כמו שיכול ולהציל הכל היה אומר ולא ידעתי מי הכניסו לרב כמה שאמר

(כו) בתוך העיר – פירש רבי אברהם שיהיו יראים את השם בפרהסיא וכן שומטו בחוצות ירושלם (ירמיה ה א) והנכון בעיני כי אברהם אמר בתוך העיר לאמר שאפילו יהיו נכרים בתוכה ראוי שיצילוה ואמר זה בעבור לוט וחשב אולי יש אחרים שם

(כח) לא אשחית אם אמצא שם – יבטיח אותו שלא ישחית אם ימצאון שם כן ולא היה אומר לו דע שאין שם כמספר הזה שאמרת לפי שעדיין לא נגמר דינם כאשר אמר ארדה נא

¹⁶¹ ע"י זהר ח"ג נג ע"א: פתח ואמר (ישעיה א כא) איכה היתה לזונה קריה נאמנה וגו' מאן דהות מהימנא לבעלה אהדרת לזונה מלאתי משפט משפט ודאי דא קודשא בריך הוא צדק דא כנסת ישראל. פתח ואמר איכה היתה לזונה קריה נאמנה וגו', מי שהיתה נאמנה לבעלה הפכה לזונה. מלאתי משפט, משפט זה ודאי הקדוש ברוך הוא, צדק זו כנסת ישראל.

¹⁶² ע"י בפסוק חללה לך מעשת כדבר הזה להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע חללה לך השפט כל הארץ לא יעשה משפט. שא' זכר וא' נקבה, וא' כנגד משפט וא' כנגד דין. ועי' לעיל הערה 49.

¹⁶³ ע"י כל זה בפסוק הקודם. ועי' בר' בחיי.

ואראה והנה אברהם לא ידע מה יעשה בהם ולכן השכים בבקר והשקיף על פני סדום ובראותו כי נשחתו ידע שלא היו שם כן

פרק יט

(ב) הנה נא אדוני – לשון רש"י הנה נא אתם אדונים לי אחר שעברתם עלי והנכון שהוא לשון תחינה אדני הנה נא בית עבדכם סורו נא אלי ומלת סורו כמו סורה שבה פה (רות ד א) סורה אדני סורה [אלי] אל תירא (שופטים ד יח)

וטעם והשכמתם והלכתם לדרככם – להגיד להם שלא יתעכבו בעיר אחר הבקר כי ידע בענין אנשי העיר ורשעם אבל היה חושב כי באור הבקר יעשוה או שראה אותם כהולכי ארחות לא יתעכבו בעיר ואמר והשכמתם והלכתם לדרככם אם תרצו

(ג) ויפצר בם מאד – היה ללוט זכות בהפצירו בהם והיה לו חפץ טוב בהכנסת אורחים והיו ממאנים כדי לזכותו ולכן שמעו לו בסוף כי מתחלה לא היו רוצים לבא לביתו כי אינו צדיק תמים ורבותינו אמרו (ב"מ פז א) מסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול ואם כן יהיה כדרך מוסר בני אדם

(ה) ונדעה אותם – כוונתם לכלות את הרגל מביניהם כדברי רבותינו (סנהדרין קט א) כי חשבו שבעבור טובת ארצם שהיא כגן ה' יבאו שם רבים והם היו מואסי הצדקה אבל לוט בעשרו וממונו בא אליהם או שבקש מהם רשות או שקבלוהו לכבוד אברהם והכתוב מעיד שזאת כוונתם שנאמר (יחזקאל מז מט) הנה זה היה עון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלות השקט היה לה ולבנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה ומה שאמר (לעיל יג יג) רעים וחטאים לה' מאד שהיו מכעיסים ומורדים בשלותם ובענוי האביונים והוא שאמר (יחזקאל מז נ) ותגבהינה ותעשינה תועבה לפני ואסיר אתהן כאשר ראיתי

ועל דעת רבותינו (עיין סנהדרין קט א) היו בהם כל מדות רעות אבל נגמר דינם על אותו העון מפני שלא החזיקו יד עני ואביון כי היו תדירים באותו עון יותר מכולם וגם כי כל העמים עושים צדקות עם ריעיהם ועם ענייהם לא היה בכל הגוים כסדום לאכזריות

ודע כי משפט סדום היה למעלת ארץ ישראל כי היא מכלל נחלת ה' ואינה סובלת אנשי תועבות וכאשר תקיא את הגוי כלו מפני תועבותם הקדימה וקאתה את העם הזה שהיו רעים מכולם לשמים ולבריות ושממו עליהם השמים והארץ והושחתה הארץ בלא רפואה לעולם מפני שבעבור טובה נתגאו וראה הקדוש ברוך הוא שיהיה לאות לבני מרי לישראל העתידים לירשה כאשר התרה בהן גפרית ומלח שרפה כל ארצה כמהפכת סדום ועמורה אדמה וצבויים אשר הפך ה' באפו ובחמתו (דברים כט כב)

כי יש באומות רעים וחטאים מאד ולא עשה בהם ככה אבל למעלת הארץ הזאת היה הכל כי שם היכל ה' ועוד אני עתיד לבאר זה בסדר אחרי מות (ויקרא יח כד) אם יחיני הממית והמחיה

(ח) אוציאה נא אתהן אליכם – מתוך שבחו של האיש הזה באנו לידי גנותו שהיה טורח מאד על אכסניא שלו להציל אותם מפני שבאו בצל קורתו אבל שיפיים אנשי העיר בהפקר בנותיו אין זה כי אם רוע לב שלא היה ענין הזמה בנשים מרוחק בעיניו ולא היה עושה לבנותיו חמס גדול כפי דעתו

לכך אמרו רבותינו (תנחומא וירא יב) בנוהג שבעולם אדם מוסר עצמו על בנותיו ועל אשתו והורג או נהרג וזה מוסר בנותיו להתעולל בהן אמר לו הקדוש ברוך הוא לעצמך אתה משמרן והנה לוט היה מתירא עליהם כי היה חושב שהם אנשים אבל כאשר הכו בסנורים את

אנשי העיר ואמרו לו כי משחיתים אנחנו את המקום הזה וישלחנו ה' לשחתה אז הכיר בהם והאמין לעשות כל אשר צו

ודע והבין כי ענין פילגש בגבעה (שופטים יט) אף על פי שהוא נדמה לענין הזה איננו כמוהו לרוע כי הרשעים ההם לא היה דעתם לכלות הרגל ממקומם אבל היו שטופי זמה ורצו גם במשכב האיש האורח וכאשר הוציאו אליהם פילגשו נתפייסו בה והאיש הזקן שאמר להם הנה בתי הבתולה ופילגשהו אוציאה נא אותם ועשו להם הטוב בעיניכם (שם יט כד) יודע היה שלא יחפצו בבתו ולא יעשו עמה רעה ועל כן לא אבו לשמוע לו וכאשר הוציא את פילגשו לבדה שתקו ממנו והאיש בעל הבית גם האורח כולם היו חפצים להציל את האיש בפילגשו כי פילגש היתה לא אשת איש וכבר זנתה עליו

ובפרץ ההוא עוד לא היו בו כל אנשי העיר כאשר בסדום שנאמר בו מנער ועד זקן כל העם מקצה אבל בגבעה נאמר והנה אנשי העיר אנשי בני בליעל (שם יט כב) מקצתם שהיו שרים ותקיפים בעיר כמו שאמר האיש (שם כ ה) ויקומו עלי בעלי הגבעה ועל כן לא מיחו האחרים בידם

והנה פנות כל העם מכל שבטי ישראל רצו לעשות גדר גדול בדבר להמית אותם שנאמר (שם כ יג) ועתה תנו את האנשים בני בליעל אשר בגבעה ונמיתם ודבר ברור הוא שלא היו חייבין מיתה בדין תורה שלא עשו מעשה זולתי ענוי הפילגש הזונה ולא נתכוונו למיתה שלה וגם לא מתה בידם וישלחוה מאתם כעלות השחר והלכה מאתם לבית אדוניה ואחר כך מתה אולי נחלשה מרוב הביאות ונתקררה בפתח עד האור ומתה שם אבל מפני שהיו חפצים ואומרים לעשות נבלה כאנשי סדום ראו השבטים לעשות סייג לתורה שלא יעשה ולא יאמר כן בישראל כמו שאמרו ונבערה רעה מישראל (שם) וזה הדין הוא ממה שאמרו רבותינו (סנהדרין מו א) בית דין מכין ועונשין שלא מן התורה ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה

ושבט בנימין לא הסכימו בדבר זה שלא היה בהם חיוב מיתה בענוי הפלגש ואולי הקפידו עוד בני בנימין על אשר לא שלחו להם מתחילה ועשו ההסכמה שלא מדעתם ולפי דעתי שזה ענשם של ישראל להנגף בתחילה מפני שלא היתה המלחמה נעשית מן הדין והגדר עצמו על שבט בנימין היה מוטל לעשותו ולא עליהם שמצוה על השבט לדון את שבטו (ספרי קמ"ד)

והנה שתי הכתות ראויות להעניש כי בנימין מרשיע שאינו חושש ליסר הרעים ולא לגעור בהם כלל וישראל עושין מלחמה שלא מן הדין וגם את פי ה' לא שאלו בזה אבל אמרו מי יעלה לנו בתחלה למלחמה על בני בנימין (שופטים כ יח) כי מעצמם הסכימו למלחמה על כל פנים וכן לא שאלו בענין הנצוה אם תתנם בידי כי בטחו בזרוע בשר שהיו רבים מאד כי עתה כמוהם עשרה פעמים ויותר ולא שאלו אלא מי יעלה לנו בתחלה והוא כמו גורל ביניהם אולי היה כל שבט אומר לא אעלה אני תחלה או אומר אני ראשון והקב"ה השיב כפי שאלתם יהודה בתחלה לאמור כי יהודה הוא בראש לעולם כי ביהודה בחר ה' לנגיד (דהי"א כח ד) ולכך לא אמר יהודה יעלה כשאר המקומות (עיי' שופטים א ב) כי לא הרשה אותם אבל לא מנעם ולא אמר להם לא תעלו ולא תלחמו מפני ענשו של בנימין

והנה הלך השם עם שניהם בקרי והניחם למקרים ובני בנימין היו גבורים ועריהם בצורות והשחיתו בישראל הבוטחים בזרוע בשר והוסיפו עונש על ענשם כי די היה להם להברית ישראל מן הגבעה והם הכו בהם למשחית איבת עולם והפילו מהם עם רב ועצום כ"ב אלפים והנה ישראל כאשר הכו מכה רבה נודעה להם שגנתם כי עשו מלחמה עם אחיהם שלא

ברשות גבוה ושלא כדין תורה ועל כן שאלו ביום השני האוסף לגשת למלחמה עים בני בנימין אחי (שם כ כג) והזכירו עתה האחות לשאול אם הוא אוסר עליהם המלחמה והשם הרשה אותם עתה ביום השני ואמר עלו אליו כי עתה מותר להם לדרוש דם אחיהם השפוך והם לא שאלו הנצוח כי עדיין היו בוטחים ברובם לנצח על כל פנים והשם לא באר להם רק כי המלחמה מותרת להם ומפני שעדיין לא נתכפר ענשם הראשון נפלו מהם גם ביום השני י"ח אלפים

וביום השלישי גזרו תענית ויצומו ויבכו לפני ה' והקריבו עולות לכפר על ההורגי הלב אשר בטחו בזרועם והקריבו שלמים¹⁶⁴ והם שלמי תודה כי ראו עצמם כאלו כלם פלטים מחרב בנימין וזה משפט כל הנמלטים להקריב תודה כענין שנאמר (תהלים קז כב) ויזבחו זבחי תודה ויספרו מעשיו ברנה וכתוב (שם כז ו) ועתה ירום ראשי על אויבי סביבותי ואזבחה באהל זבחי תרועה אשירה ואזמרה לה'

והנה היו בשני הימים המתים מישראל ארבעים אלף ומבנימין נפלו בסוף כ"ה אלפים אנשי חיל (שופטים כ לה) ומעיר מתום עד כל הנמצא (שם כ מח) רבים ויתכן שיהיו ט"ו אלפים בין אנשים ונשים והטף והיה עונש שתי הכתות בשוה

ומה נכבדו דברי רבותינו (סנהדרין קג ב) שהיה הקצף בפסלו של מיכה אמר הקדוש ברוך הוא בכבודי לא מחיתם בכבוד בשר ודם מחיתם לומר בכבודי לא מחיתם במחוייבי מיתה ופושטים ידיהם בעיקר בכבוד בשר ודם מחיתם יותר משורת הדין ועל כן סכל עצת שתי הכתות ואמץ את לבבם ולא זכרו ברית אחים

ואחר המעשה נתחרטו כמו שנאמר (שופטים כא ב) ויבא העם בית אל וישבו שם עד הערב לפני האלהים ויבכו בכי גדול ויאמרו למה ה' אלהי ישראל היתה זאת בישראל להפקד היום מישראל שבט אחד כי הכירו מעותם וענשם והנה בדרך גררא פירשנו ענין מהותם ואינו מבואר והזכרנו סיבותיו

(ט) ויפצרו באיש בלום – לא מצאתי המלה הזאת רק בדברי הפיוסים אם כן נפרש זה שפייסו ממנו הרבה שיפתח להם הדלת וכאשר לא רצה לעשות כן נגשו לשבור אותו או שהיה עומד בפני הדלת ולא היה מניחם לקרבה אליו והם פייסו ממנו לסור מפניהם כי לא היו רוצים לפגוע בו וזה טעם גש הלאה – שיגש למקום אחר

(יב) חתן ובניך ובנותיך – לשון רש"י מי משלך עוד בעיר חוץ מאשתך ובנותיך שבבית אם יש לך חתן או בנים ובנות הוצא מן המקום ואם כן יהיה דבורם כדרך בני אדם שהוא לא היה לו בנים כי אם בנות ורבי אברהם אמר חתן ובניך חתנים שהם כבניך ויתכן שהיו לו בנים גדולים נשואי נשים ודיבר עם חתניו תחילה כי היה סבור שבניו ישמעו לו וכאשר צחקו עליו חתניו וארכו הדברים ביניהם השחר עלה והמלאכים לא הניחוהו לקחת רק הנמצאים אתו בבית והנה זכותו של לום היה מציל בנים ובנות וחתנים לא כאשר חשב אברהם שימית צדיק עם רשע וברור הוא שהיו המלאכים יודעים דעת עליון בזה כי גם צוער בתפלתו נמלטה

ויתכן שהיה זה לכבוד האכסניא כי דרך מוסר לשלוחים להציל בעל ביתם וכל אשר לו כאשר עשו שלוחי יהושע (יהושע ו כג) שהצילו גם כל משפחת בעלת ביתם ובראשית רבה

¹⁶⁴ עי' לקמן הערה 213.

(נ כא) לוט על ידי שכבר את המלאך נשא לו פנים (טז) ויחזיקו האנשים – אמר רבי אברהם כי ויחזיקו יבאר שפחד ואין בו כח לברוח והנכון שהוא כמו ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ (שמות יב לג) אף כאן היו מושכים בהם בחזקה למהר לשלחם

בחמלת ה' עליו – לא בזכותו רק בחמלת האל וברחמיו הרבים או יאמר שהחזיקו בו למהר להוציאם בעוד החמלה עליו פן יצא הקצף מלפני ה' ויספה (יז) אל תביט אחריו ואל תעמוד בכל הכבר – שיעור הכתוב אל תעמוד בכל הכבר ואל תביט אחריו אחר שתנצל כי עד היות לוט בהר לא תרד עליהם רעה ובעבור כן אמר ואנכי לא אוכל להמלט ההרה פן תדבקני הרעה בהיותי בכבר כי אתה לא תאריך לי רק מעט כאשר אמרת מהר המלט

ואמר רבי אברהם אל תביט אחריו אתה וכל אשר לך וכן לא תאכל ממנו ומה צורך לזה ואין העונש בכאן מפני שיעברו על אזהרת המלאך אבל הוא הזהירם מדעתו שיגיע להם עונש בהבטת ההיא והוא הזהיר את לוט לזכותו וכל השומע ונוהר הוא את נפשו הציל

וענין איסור ההבטה אמר רש"י אתה הרשעת עמהם ובזכות אברהם אתה ניצל אינך רשאי לראות בפורענותו ועוד בו ענין כי הראות באויר הדבר ובכל החליים הנדבקים יזיק מאד וידביקם וכן המחשבה בהם ולכן יסגר האיש המצורע וישב בדד (ויקרא יג מו) וכן נשוכי חיות השומות ככלב השומה וזולתו כאשר יראו המים וכל מראה יחזו בהם דמות המזיק וישתמו וימותו כמו שאמרו במסכת יומא (פד א) והזכירוהו אנשי הטבע ולכן היתה אשתו של לוט נציב מלח כי באתה המכה במחשבתה כאשר ראתה גפרית ומלח היורד עליהן מן השמים ודבקה בה

וקרוב אני לומר כי בהשחית ה' את הערים האלה היה המלאך המשחית עומד בין הארץ ובין השמים נראה בלהב האש כענין במלאך המשחית אשר ראה דוד (דה"א כא טז) ולכן אסר להן ההבטה

ובפרקי דרבי אליעזר (פרק כה) כענין הזה אמרו להם אל תביטו לאחוריהם שהרי ירדה שכינתו של הקדוש ברוך הוא להמטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש עירית אשתו של לוט נכמרו רחמיה על בנותיה הנשואות בסדום והביטה לאחריה לראות אם הולכות הן אחריה וראתה אחורי השכינה¹⁶⁵ ונעשית נציב מלח

(כד) וה' המטיר על סדום – כתב רש"י בכל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו מאת ה' ולא כתב מאתו דרך מקראות לדבר כן נשי למך (לעיל ד כג) ולא אמר נשי ודוד אמר קחו עמכם

¹⁶⁵ עי' זהר ח"א קח ע"ב: ותבט אשתו מאחוריו (בראשית יט כו) מאחריה מבעי ליה אלא מבתר שכינתא רבי יוסי אמר מבתריה דלוט דמחבלא אזיל אבתריה וכי אבתריה אזיל והא הוא שדר ליה אלא בכל אתר דהוה אזיל לוט אתעכב מחבלא לחבלא וכל אתר דאזיל כבר ושביק לאחוריה הוה מהפך ליה מחבלא ובגין כך אמר ליה (שם יז) אל תביט אחריו דהא אנא אחבל בתוך ועל דא כתיב ותבט אשתו מאחוריו וחמת מחבלא כדן (שם כו) ותהי נציב מלח דהא בכל זמנא דמחבלא לא חמי אנפוי דבר נש (נ"א אחמי אנפי לבר נש) לא מחביל ליה כיון דאתתיה אהדרת אנפיה לאסתכלא אבתריה מיד ותהי נציב מלח:

תרגום: "ותבט אשתו מאחוריו", היה צריך לכתוב מאחריה, אלא מאחר השכינה. רבי יוסי אמר, מאחוריו של לוט, שהמשחית הלך אחריה. וכי הלך אחריה, הרי הוא שלח אותו. אלא כל מקום שהלך לוט, התעכב המשחית להשחית, וכל מקום שהלך כבר והשאיר לאחוריו, היה הופך אותו המשחית. ולכן אמר לו "אל תבט אחריו", שהרי אני מחבל אחריו. ועל זה כתוב "ותבט אשתו מאחוריו", וראתה את המשחית, אז "ותהי נציב מלח", שהרי כל זמן שהמשחית אינו רואה את פני האיש (מראה פניו לאיש), הוא אינו משחית אותו. כיון שאשתו החזירה פניה להסתכל אחריה, מיד "ותהי נציב מלח".

מעבדי אדניכם (מ"א א לג) ולא אמר מעבדי ואחשורוש כתבו בשם המלך (אסתר ח ח) ולא אמר בשמי

ואני תמה על הרב ז"ל שכתב מן ההגדות דעות חלוקות ומשווה אותם שזה מחלוקת הוא בבראשית רבה (נא ב) ושם עוד דעת שלישית אבא חלפי ברבי סמקי בשם רבי יהודה ב"ר סימון וה' המטיר על סדום זה גבריאל מאת ה' מן השמים זה הקדוש ברוך הוא אמר רבי אלעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו אמר רבי יצחק בתורה בנביאים ובכתובים מצינו שההדייט מזכיר שמו שני פעמים בתורה ויאמר למך לנשיו וגו'

הנה אלו שלש מחלוקות בדבר שרבי יהודה ב"ר סימון ייחס השם הראשון לגבריאל שהוא השליח לשחת ונקרא השליח בשם השולח ורבי אלעזר אמר כי הוא ובית דינו הסכימו במשפט ומאתו בא ורבי יצחק אמר שהוא דרך הלשון

ואם הבינות מה שכתבתי למעלה תדע כוונתם בהוא ובית דינו ויהיה פשוטו של מקרא ברור לפניך וכן וה' אמר (לעיל יח יז) ושמרו דרך ה' למען הביא ה' שלא אמר שמרו דרכי למען אביא וכן אמר כי גדלה צעקתם את פני ה' וישלחנו ה' וכן ויהי בשחת אלהים וגו' (להלן פסוק כט)

(כו) מאחריו – מאחרי לוט שהיה הולך אחריהם מאספא לכל ביתו ממהרם להמלט (כט) ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט – ענין הכתוב הזה כי לוט נתחסד עם הצדיק ללכת עמו לשוט בארץ באשר ילך והוא שנאמר (לעיל יב ד) וילך אתו לוט כי לצוות שלו הלך ולכן היה לו זכות להצילו בזכות אברהם כי בעבורו הוא גר בסדום ולולי אברהם עודנו היה בחרן עם מולדתו ולא יתכן שתבא אליו רעה בעבור אברהם שיצא במצות קונו וגם זה היה הענין ששם אברהם נפשו בכפו לרדוף המלכים בעבורו

(ל) כי ירא לשבת בצוער – כתב רש"י לפי שהיא קרובה לסדום ואינו כן אבל מפני שהיא מן המקומות שנגזרה עליהם ההשחתה ובתחנתו של לוט הניחה המלאך בעבור שלא יוכל להמלט ההרה בו ביום חשב בלבו כי לא יאריך לו עוד אחרי שיש לו זמן רב להמלט ההרה ולכך אמרה בתו ואיש אין בארץ שחשבה כי בצאת אביה משם נשחתה צוער

(לא) ותאמר הבכירה – אמר רבי אברהם יתכן שהיתה לו אשה אחרת ומתה בתחילה ואין צורך כי הבכירה הפך צעירה כל גדול באחזה יקרא בכור וכל קטן ממנו צעיר לו והפרי הראשון בשנה יקרא בכורים וכן בכורי דלים (ישעיה יד ל) המוקדמים בדלות שהם דלי הדלים וכן בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה (יהושע ו כו) וכן תרגם אונקלוס רבתא

(לב) וטעם ונחיה מאבינו זרע – באולי כי אמרו נעשה אנחנו המעשה הראוי לנו כי ירחם האלהים ונוליד זכר ונקבה ויתקיים העולם מהם כי עולם חסד יבנה (תהלים פט ג) ולא לחנם הצילנו ה' והנה היו צנועות ולא רצו לאמר לאביהם שישא אותן כי בן נח מותר בבתו (סנהדרין נח ב) או שהיה הדבר מכוער מאד בעיני הדורות ההם ולא נעשה כן מעולם וכן רבותינו בהגדות מגנים את לוט מאד (נזיר כג א)

פרק כ

(ב) ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא – לא היה זה כמו במצרים כי שם בבואם מצרימה ויראו המצרים את האשה כי יפה היא ויהללו אותה אל השרים ואל המלך כי אנשי זמה הם אבל המלך הזה תם וישר גם אנשיו טובים רק אברהם חשד אותם והיה אומר לכל אחותי היא

וישלח אבימלך ויקח וגו' – הנה זה פלא שהיתה שרה אחרי בלותה יפה עד מאד יקחנה

המלכים כי בהלקחה אל פרעה אם היתה בת ששים וחמש אפשר שהיה עליה תארה אבל אחרי בלותה וחדל ממנה האורח פלא הוא ואולי חזרה לנערותיה כאשר בישרה המלאך בדברי רבותינו (ב"מ פז א)

(יב) וגם אמנה אחותי בת אבי – לא ידעתי טעם להתנצלות הזה כי גם אם אמת הדבר שהיתה אחותו ואשתו וברצותם באשה אמר להם אחותי היא להטעותם בדבר כבר חטא בהם להביא עליהם חטאה גדולה ואין חילוק והפרש כלל בין שהדבר אמת או שקר ואולי מפני שאמר אבימלך מה ראית כי עשית את הדבר הזה לומר מה ראית בי חטא או רשע שפחדת ועשית כן כי אני לא נסיתי לקחת נשים מבעליהן אז ענה אברהם אני לא ידעתי אתכם אך חשבתי אולי אין יראת אלהים במקום הזה כי רוב מקומות העולם אין בהם יראת אלהים ולכן מעת צאתי מארצי ולכתי בעמים כאיש תועה ולא ידעתי אל איזה מקום נבוא התניתי עמה לאמר כן בכל מקום כי הדבר אמת וחשבתי לי בו הצלת נפש ולא החלתי בדבר בבואי בארצכם כי לא ראיתי בכם עון אשר חטא

וגם אמנה אחותי בת אבי טענה אחרת אמר אני לפי דרכי אמרתי כן שהוא אמת וחשבתי אם אולי יחפצו בה ישאלוני אם היא גם אשתי כיון שלקחתי עבדיך ולא שאלוני דבר אמרתי גם במקום הזה אין יראת אלהים והחרשתי

ויתכן שהיה התנאי הזה דברו עמה בבואם במצרים אף על פי שאמר כאשר התעו אותי אלהים מבית אבי או שחזר וזרז אותה שם במצרים בשעת מעשה כאשר פירשתי (לעיל יב יא) ודעת רבי אברהם כי כל אלה דברים לדחות את אבימלך

(טז) הנה נתתי אלף כסף לאחיך – היו הצאן והבקר והעבדים שנתן לו שוים אלף כסף ואמר לשרה הנה נתתי ממון רב לאחיך הנה הכסף לך כסות עיני כל המביטים ביפיך כי את עיניהם ואת ראשיהם החוזים יכסו מהביט בך ומהביט בכל אשר אתך אפילו בנערותיך ושפחותיך והנה לטובתך נתפשת בביתי כי ייראו ממך ויכסו עיניהם מראות בך באמרם המלך פדה נפשו על שלחו יד באשת הנביא והגיד הכתוב שפיים את אברהם בממון ואת שרה בדברים שלא יענש באחד מהם

ואמר כי שרה לא נתפייסה לו אבל עם כל זה היתה מתוכחת עמו בטענות לאמר שלא תמחול לו ובשבחה דבר הכתוב ואברהם נתפיים ויתפלל עליו והוא כלשון ועם ישראל יתוכח (מיכה ו ב) אך דרכי אל פניו אוכיח (איוב יג טז) שם ישר נוכח עמו (שם כג ז)

ויתכן שיהיה אלף כסף אלפי כסף ממון רב כיד המלך וכן הקטן יהיה לאלף (ישעיה ס כב) לעם רב וכן השיבו נא להם כהיום שדויתיהם כרמיהם זיתיהם ובתיהם ומאת הכסף והדגן והתירוש והיצהר אשר אתם נושים בהם (נחמיה ה יא) מאות רבות ממון גדול

(יז) וילדו – אם הלשון כפשוטו ושב לאשתו ואמהותיו כי עצר ה' בעד רחמם תימה הוא כי נראה כי גם בלילה הראשון אשר לוקחה שרה לבית אבימלך ולא קרב אליה עדיין בא אליו האלהים בחלום ובבקר השכים וקרא לעבדיו גם לאברהם ומתי היה להם עצר רחם אולי היו על פרקן ואחוזם חבלי יולדה ולא יכלו להמליט ואולי אברהם איחר תפלתו ימים רבים והנה רפואות אבימלך גם חליו לא נתפרשו

ולשון רש"י וילדו ואתרוחו נתפתחו נקביהם והוציאו והוא לידה שלהן בעד כל רחם כנגד כל פתח ואין זה נכון כי אם נאמר בוילדו שהוא יציאת החוץ שמצינו לידה בענינים רבים כגון הרה עמל וילד שקר (תהלים ז טו) לדת חק (צפניה ב ב) מה ילד יום (משלי כז א) מה יולידו ויחדשו הימים אבל מלת רחם לא תבא על פתח אחר ואין טענה מן בגיחו מרחם יצא (איוב

לח ח) שהוא כנוי כמו בטן האדמה (שם א כא)

ודעת אונקלוס איננה כדברי הרב כי הוא שתרנגם ואתרוחו עשה רחם כפשוטו פתח ולדא אלא שרצה לכלול גם אבימלך במלת וילדו ולשון בראשית רבה (נב יג) כי עצור עצר ה' עצירה בפה עצירה בנרון עצירה בעין עצירה באוזן עצירה מלמעלה עצירה מלמטה והמדרש הזה להם מיתור לשון הכפל עצור עצר לא שיפרשו כל רחם כל נקב

והנכון בעיני כי מיום אשר נלקחה שרה לקה אבימלך באברי התשמיש ולא יוכל לשמש וזהו לא נתתיך לנגוע אליה כי הנגיעה והקריבה בנשים הוא על התשמיש כענין אל תגשו אל אשה (שמות יט טו) ואקרב אל הנביאה (ישעיה ח ג) ואשתו ואמהותיו שהן מעוברות עצר בעד רחמן ולא יכלו להמליט כי עצירת רחם הוא שלא תהר בדרך וה' סגר רחמה (ש"א א ה) אבל עצירה בעד הרחם הוא שלא תלד כלשון גדר בעדי ולא אצא (איכה ג ז) ועמדה שרה בביתו ימים ולא שב אבימלך מדרכו הרעה כי לא הבין עד שבא אליו האלהים בחלום והודיעו ולא פירש הכתוב חולי אבימלך והזכירו ברמז דרך מוסר וכבוד לשרה ואחרי תפלת אברהם נרפא אבימלך ואשתו ואמהותיו וילדו הנשים

פרק כא

(א) וה' פקד את שרה – כאשר אמר בהריון כאשר דבר בלידה לשון רש"י ואין פקידה אלא לשון זכירה והשגחה על הנפקד כגון פקוד יפקוד אלהים אתכם (להלן נ כה) פקוד פקדתי אתכם ואת העשוי לכם (שמות ג טז) ופקוד שמשון את אשתו בגדי עזים (שופטים טו א) אף כאן וה' פקד את שרה זכר את שרה ועשה לה כאשר דבר וכן הלשון בכל העקרות היולדות ברחל ויזכור אלהים את רחל (להלן ל כב) ובחנה ויזכרה (אלהים) [ה'] (ש"א א יט) וכך אמרו פקדונות הרי הן כזכרונות (ר"ה לב ב)

(ז) מי מלל לאברהם – לשון שבח וחשיבות הוא ראו מי הוא וכמה הוא גדול ושומר הבטחתו ומבטיח ועושה לשון רש"י ולא מצינו מלת מי בערך כזה למעלה וכבוד רק לבזיון מי אבימלך ומי שכם (שופטים ט כח) מי דוד ומי בן ישי (ש"א כה י)

והנכון בעיני כי אמרה צחוק עשה לי אלהים כל השומע יצחק לי למלאת פיו ברנה ושחוק בפלא הנעשה לי כי מי בכל השומעים שאמר לאברהם מתחלה תניק בנים שרה אין בעולם שיאמר אליו כן אפילו לנחמו כי לא עלה זה על לב איש מעולם ולשון אונקלוס קרוב לזה מאן מהימן דאמר לאברהם וקיים דתוניק בנין שרה כלומר כל השומע יצחק לי כי אין אדם שיהיה נאמן גם בעיני אברהם אם הגיד לו זה הפלא

(ט) מצחק – לשון עבודה זרה לשון רציחה לשון גלוי עריות מריב עם יצחק על הירושה ואומר אני בכור ויורש פי שנים ויוצאין לשדה ונוטל קשתו ויורה בו חצים כמה דתימר כמתלהלה היוורה זיקים חצים ומות כן איש רמה את רעהו ואמר הלא משחק אני (משלי כו יח) ומתשובת שרה אתה למד כי לא יירש בן האמה הזאת וגו' כל זה לשון רש"י

ואף כאן הרב כותב המחלוקת כולם דתניא (תוספתא סוטה פ"ו ה"ג) אמר רבי שמעון בן אלעזר [אצלנו הגירסא בן יוחאי] ד' דברים היה רבי עקיבא דורש ואיני דורש כמותו ונראין דברי מדבריו דרש רבי עקיבא ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברהם מצחק אין צחוק אלא לשון עבודה זרה וכו' ואני אומר חס ושלוש שיהא בביתו של צדיק כך איפשר מי שכתוב בו כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו וגו' (לעיל יח יט) יהא בביתו עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכת דמים אלא אין צחוק האמור כאן אלא לשון ירושה שמשעה שנולד יצחק היו הכל שמחין אמר להם ישמעאל שוטים אני בכור ואני נוטל פי שנים

שמתשובה שאמרה שרה אמנו לאברהם אתה למד וכו' ונראין דברי מדבריו וכן הלשון שאמר הרב מריב עם יצחק על הירושה אינו נראה נכון שאם כן יהיה זה לאחר ימים רבים ויהיה ישמעאל גדול מאד משאת אותו אמו על שכמה וכן אמרו ז"ל (ילק"ש רמז צה) שהיה בן שבע עשרה שנה אם כן היה בשנה שנגמל יצחק ורבי אברהם אמר על דרך הפשט כי מצחק משתעשע בדרך כל נער ותקנא בו בעבור היותו גדול מבנה

והנכון בעיני שהיה זה ביום הגמל את יצחק וראתה אותו מלעיג על יצחק או על המשתה הגדול ולכך אמר הכתוב את בן הגר המצרית ולא אמר את ישמעאל מצחק וכן אמרה גרש את האמה הזאת ואת בנה כי אמרה העבד המלעיג על אדוניו חייב הוא למות או להלקותו ואיני רוצה רק שתגרש אותו מאתי ולא יירש בנכסיו כלל עם בני שהוא בן גבירה ואמרה שיגרש גם אמו כי לא יוכל הנער לעזוב את אמו ועזב את אמו ומת

(יא) על אודות בנו – שיצא לתרבות רעה ופשוטו על שאומרת לו לשלחו זה לשון רש"י והנכון בעיני כי הכתוב סיפר בכבוד אברהם ואמר שלא היה הדבר רע מאד בעיני מפני חשק פילגשו וחפצו בה ואלו אמרה לו שתגרש האמה בלבד היה עושה כרצון שרה אבל מפני בנו חרה לו מאד ולא רצה לשמוע אליה והקב"ה אמר לו שלא ירע בעיניו על הנער ולא על האמה כלל וישמע לקול שרה כי ביצחק לבדו יקרא לו שמו וישמעאל לא יקרא לו זרע ומפני שהיה אברהם מיוחד עליו שלא יקראנו אסון בשלחו אותו ממנו אמר כי ישימנו לו לגוי ויברכנו מפני שהוא זרעו באמת

(יד) ואת הילד וישלחה – נמשך למעלה ויתן אל הגר ואת הילד כי גם הילד נתן לה שילך עמה באשר תלך

(טו) ותשלך את הילד – גברה עליו הצמאה ולא יכול ללכת והשכיבתו אמו תחת האילן מושלך ונעזב או כענין וישליכם אל ארץ אחרת (דברים כט כז) אל תשליכני מלפניך (תהלים נא יג) ענין שלוח

ורבי אברהם אמר ותשלך כי לקחתו בחיקה בעת שנחלש בצמא ורבותינו אמרו (ב"ר נג יג) שהיה חולה בעת ששלחו ושם על שכמה את הילד וזה הטעם ותשלך והיה כל הענין הזה לאברהם מפני שצווה לעשות ככל אשר תאמר שרה והיא צותה להוציאו מיד ובמצותה לא נתן להם כסף וזהב ועבדים וגמלים נושאים אותם

(יז) באשר הוא שם – לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון ולא לפי מעשים שהוא עתיד לעשות לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגין וכו' לשון רבינו שלמה מדברי רבותינו והנכון בעיני בדרך הפשט שיאמר כי שמע אלהים אל קול הנער במקום אשר הוא שם הודיע אותה שלא תצטרך ללכת משם אל מעין ובור כי במקום ההוא ירוה צמאו מיד ואמר לה קומי שאי את הנער אחרי שתותו כי לגוי גדול אשימנו וכמוהו באשר כרע שם נפל שדוד (שופטים ה כז) ובאשר חללים שם הוא (איוב לט ל) ירמוז למקום

(כ) רובה קשת – בעבור היות קשת תואר אמרו כי רובה הוא המורה החצים מלשון יסבו עלי רביו (איוב טז יג) וימררוהו ורבו (להלן מט כג) וקשת הוא העושה הקשתות ויותר נכון שרובה הוא המורה ויאמר על המורה החצים ועל משליך האבנים וזולתם כאשר יאמר אשר יריתי ביני וביניך (להלן לא נא) ולכן יתאר אותו פעם אחרת כי הוא קשת וכן וימצאוהו המורים אנשים בקשת (ש"א לא ג)

(כג) השבעה לי באלהים הנה אם תשקור לי – מלת אם בכל מקום מספקת אל תחשוב בה בלתי זה והיא באה ברוב מקומות השבועה אם תשקור לי לכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר

עון בית עלי (ש"א ג יד) אחת נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב (תהלים פט לו) אם יבואו אל מנוחתי (שם צה יא) ויקצוף וישבע לאמר אם יראה איש באנשים האלה (דברים א לד לה) והענין כי בעבור היות השבועות באלה יאמר השבעה לי לאמר כה יעשה לי אלהים וכה יוסיף אם תשקור לי וכן אמר (להלן כו כח) תהי נא אלה בינותינו

ובענין הגבוה נשבעתי בקדשי אם לדוד אכזב (תהלים פט לו) ואם יתכפר עון בית עלי (ש"א ג יד) כלומר אם יהיה כן אין דברי אמת וכיוצא בזה שלא ירצה לפרש התנאי והכתוב יכנה ויקצר בהן וכמותם בחסרון התנאי (דהי"א ד י) ויקרא יעבץ לאלהי ישראל [לאמר] אם ברך תברכני והרבית את גבולי וגו' ועשית מרעה לבלתי עצבי ויבא אלהים את אשר שאל יחסר התנאי כולו וכן אם יראו את הארץ (במדבר יד כג) יחזור לפסוק ראשון חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ ויקצר השבועה

ולשון תשקור לי – בעבור היותו מלך והוא גר בארצו או שיהיה משקר באהבתו כי אוהב נאמן היה לו לכבדו ולעשות כרצונו הלא תראה שלא מצא בו דבר זולתי באר המים אשר גולו עבדיו והוא אומר לו כחמד אשר עשיתי עמך

(לב) וישבו אל ארץ פלשתים – ענינו וישבו אל עירם אשר בארץ פלשתים כי בארץ פלשתים היו אבל הם יושבים בגרר שהיא מדינת המלך והוא יושב בבאר שבע שהיא בארץ פלשתים בנחל גרר

(לג) ויקרא שם בשם ה' אל עולם – פי' הכתוב שקרא בשם ה' המנהיג בכחו הזמן או שיקראו השמים והארץ עולם כלשון הבא תמיד בדברי רבותינו והודיע בזה שקרא אברהם והודיע לבריות סוד הנהגת העולם בכללו שהוא בשם ה' החסין בכח שיש לו אילות ככולם¹⁶⁶

¹⁶⁶ צ"ע אם הוא מרמז לדברי

זהר (ח"ג כב ע"ב): פתח ההוא טייעא ואמר (איוב לח ז) ברן יחד ככבי בקר ויריעו כל בני אלה"ם תא חזי כד קודשא בריך הוא אתי לאשתעשעא עם צדיקא בגנתא דעדן כל מלי דעלמא תתאה (ס"א עלאה) וכל עלאין ותתאין מתערין לקבליה וכל אילנין דבגנתא דעדן פתחי שבחא לקבליה הדא הוא דכתיב (ד"ה א טז דברים א טז לג) אז ירננו עצי היער מלפני יהו"ה כי בא ואפילו עופי דארעא כלהו מרחשי שבחא קמיה כדן שלהובא נפק ובטש בגדפוי דתרנגולא וקרי ושבח למלכא קדישא וקרי לבני נשא דישתדלון באורייתא ובשבחא דמאריהון ובפולחניה זכאה חולקיהון דמאן דקיימין מערסייהו לאשתדלן באורייתא כד אתי צפרא פתחין דדרומא נפתחין ותרעי דאסוותא נפקין לעלמא ורוחא דמזרח אתער ורחמי אשתכחו וכל אינון כוכביא ומזלי דממנן תחות שולטניה דהאי בקר כלהו פתחין שבחא וזמרינן למלכא עלאה הדא הוא דכתיב (איוב לח ז) ברן יחד ככבי בקר ויריעו כל בני אלה"ם מה בעאן הכא בני אלה"ם דאינון מזמנין תרועה בהאי בקר והא כל דינין אתעברו בזמנא דחסד אתער בעלמא אלא ויריעו כל בני אלה"ם הא אתבר תוקפא דדינין קשיין ואתבר חילא דלהון כמה דאת אמר (ישעיה כד יט) רועה התרועעה ארץ וכל כך בגין דהאי בקר אתער בעלמא ואברהם אתער ואתי למנטע אשל בבאר שבע מלה דא הכי שמענא לה בבאר שבע ודאי וכתיב (בראשית כא לג) ויקרא שם בשם יהו"ה אל עולם:

תרגום: פתח אותו סוחר ואמר (איוב לח) ברן יחד כוכבי בוקר ויריעו כל בני אלהים, בא וראה כשהקדוש ברוך הוא בא להשתעשע עם הצדיקים בגן עדן, כל דברי העולם התחתון (העליון) וכל העליונים והתחתונים מתעוררים כנגדו, וכל האילנות שבגן עדן פותחים בשבח כנגדו, זהו שכתוב (דברי הימים א טז) אז ירננו עצי היער מלפני ה' כי בא. ואפילו עופות הארץ כולם רוחשים שבח לפניו, אזי יוצאת שלהבת ומכה בכנפי התרנגול והוא קורא ומשבח את המלך הקדוש, וקורא לבני אדם שיעסקו בתורה, ובשבחו של אדונם ובעבודתו. אשרי חלקם של מי שעומדים ממטותיהם לעסוק בתורה, כשבא הבוקר פתחי הדרום נפתחים, ושערי רפואה יוצאים לעולם, ורוח המזרח מתעוררת, ונמצאים רחמים. וכל אותם כוכבים ומזלות שממונים תחת שלטונו של הבוקר הזה, כולם פותחים בשבח ומשבחים למלך העליון, זהו שכתוב ברן יחד כוכבי בוקר ויריעו כל בני אלהים. מה רוצים כאן בני אלהים, שהם מזמינים תרועה בבוקר הזה, והרי כל הדינים עברו בזמן שחסד מתעורר בעולם. אלא ויריעו כל בני אלהים, הרי נשבר תוקף הדינים הקשים נשבר כחם, כמו שנאמר (ישעיה כד) רועה

והרב אמר במורה הנבוכים (ב יג) שהוא רומז לקדמות האל כי הודיע היותו קודם לזמן אבל אונקלוס אמר בויקרא שהוא תפלה

פרק כב

(א) והאלהים נסה את אברהם – ענין הנסיון הוא לדעתי בעבור היות מעשה האדם רשות מוחלטת בידו אם ירצה יעשה ואם לא ירצה לא יעשה יקרא נסיון מצד המנוסה, אבל המנסה יתברך יצוה בו להוציא הדבר מן הכח אל הפועל, להיות לו שכר מעשה טוב לא שכר לב טוב בלבד. ודע כי השם צדיק יבחן (תהלים יא ה) כשהוא יודע בצדיק שיעשה רצונו וחפץ להצדיקו יצוה אותו בנסיון ולא יבחן את הרשעים אשר לא ישמעו והנה כל הנסיונות שבתורה לטובת המנוסה¹⁶⁷.

(ב) קח נא את בנך את יחידך – בעבור היותו בן הגבירה והוא לבדו אשר יקרא לו זרע קראו יחידו ובא הלשון להגדיל המצוה אמר קח נא את בנך היחיד האהוב יצחק והעלהו עולה

התרועעה הארץ. וכל כך משום שהבוקר הזה התעורר בעולם, ואברהם מתעורר ובא לנטוע אשל בבאר שבע, את הדבר הזה כך שמעתי, בבאר שבע ודאי, וכתוב ויקרא שם בשם ה' אל עולם.

¹⁶⁷ עי' זהר ח"א קמ ע"א, (בראשית כב א) והאלהים נסה את אברהם, מאי נסה, הרמת נס, כמה דאת אמר (ישעיה סב י) הרימו נס, (ירמיה ד ו) שאו נס, ארים דגלא דיליה בכל עלמא, ואף על גב דהא אתמר, בגין דא קודשא בריך הוא ארים דגלא דאברהם בעיניהון דכלא, הדא הוא דכתיב, נסה את אברהם, אף הכי קב"ה בגין לארמא דגלא דצדיקא, איהו בחין לון לארמא רישיהו בכל עלמא. זוהר חלק א דף קמ/א

עלמא. צדיק יבחן, מאי טעמא, אמר רבי שמעון, בגין דקודשא בריך הוא כד אתרעי בהו בצדיקא, מה כתיב (ישעיה נג י) ויהי"ה חפץ דכאו החלי, ואוקמוה, אבל בגין דרעותא דקודשא בריך הוא, לא אתרעי אלא בנשמתא, אבל בגופא לא, דהא נשמתא איהי דמיא לנשמתא דלעילא, וגופא לאו איהו חזי לאתאחדא לעילא, ואף על גב דדיוקנא דגופא ברזא עלאה:

זוהר חלק א דף קמ/ב

איהו. ותא חזי בזמנא דקב"ה אתרעי בנשמתיה דבר נש לאתהנאה (נ"א לאתנהרא) בה, מחי לגופא בגין דתשלוט נשמתא, דהא בעוד דנשמתא עם גופא, נשמתא לא יכלא לשלטא, דכד אתרע (נ"א אתבר) גופא נשמתא שלטא, צדיק יבחן, מאי צדיק יבחן, כמה דאת אמר (ישעיה כח יז) אבן בחן, הכי נמי צדיק יבחן, אתקיף ליה כהאי אבן בחן, דהיא פנת יקרת, הכי נמי צדיק יבחן. ורשע ואוהב תרגום: "והאלהים נסה את אברהם". מה זה "נסה", הרמת נס, כמו שנאמר "הרימו נס", "שאו נס", הרים דגלו בכל העולם. ואף על גב שזה נתבאר, בשביל זה הקדוש ברוך הוא הרים את דגלו של אברהם בעיני כולם. זה שכתוב "נסה את אברהם". כמו כן כאן הקדוש ברוך הוא, כדי להרים את דגל הצדיקים, הוא בוחן אותם להרים את ראשם בכל העולם.

חסר תרגום

עי' זהר ח"א קטו ע"ב, פתח ואמר, ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם וגו', ויאמר קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת וגו', הכא אית לאסתכלא, האי אומנא דאפיק כספא ממקורא דארעא, מאי עבד, בקדמיתא מעייל ליה בנור דליק, עד דנפיק מניה כל זוהמא דארעא, והא אשתארת כספא, אבל לא כספא שלימתא, לבתר מאי עבד, מעייל ליה בנורא כדבקדמיתא, ומפיק מניה סטייפי כמה דאת אמר (משלי כה ד) הגו סיגים מכסף וגו', וכדין הוא כספא שלימתא בלא ערבוביא. כך הקדוש ברוך הוא מעייל האי גופא תחות ארעא, עד דמתרקב כוליה, ונפיק מניה כל זוהמא בישא, ואשתאר ההוא תרווד רקב, ואתבני גופא מניה, ועד כען ההוא גופא לא שלים, לבתר ההוא יומא רבא, דכתיב (זכריה יד ז) והיה יום אחד הוא יודע ליה"ה לא יום ולא לילה, מתטמרן כלהו בעפרא כדבקדמיתא, תרגום: פתח ואמר, "ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם וגו', ויאמר קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת וגו'". כאן יש להתבונן, האומן הזה שמוציא כסף ממקור הארץ, מה עושה. בתחלה מכניס אותו לאש דולקת עד שמוציא ממנו את כל הזוהמא של הארץ, והרי נשאר כסף, אבל לא כסף שלם. אחר כך מה עושה, מכניס אותו באש כבתחלה ומוציא ממנו סיגים, כמו שנאמר "הגו סיגים מכסף וגו'", ואז הוא כסף שלם ללא ערבוביה. כך הקדוש ברוך הוא מכניס את הגוף הזה תחת הארץ, עד שכולו נרקב ויצאה ממנו כל הזוהמא הרעה, ונשאר אותו תרווד רקב ונבנה ממנו הגוף, ועד עכשיו הוא גוף לא שלם. אחר אותו יום הגדול, שכתוב "והיה יום אחד הוא יודע לה" לא יום ולא לילה", מסתרים כולם בעפר כבתחלה

לפני

המוריה לשון רש"י היא ירושלים וכן בדברי הימים (ב ג א) לבנות את בית ה' בירושלים בהר המוריה ורבותינו פירשו (תענית טז א) שמשם יצאה הוראה לעולם ואונקלוס תרגמו על שם הקטורת שיש בו מור וסמים ואם כן יהיה פירושו אל הארץ אשר תהיה מוריה או שנקראת כן מעולם על שם העתיד

ובבראשית רבה (נה ז) כך אמרו רבנין אמרין למקום שהקטורת קרבה כמה דתימר אלך לי אל הר המור (שה"ש ד ו) אבל דעת אונקלוס שאמר ארעא פולחנא אינו נראה כן על המור שבקטורת שאין לשון פולחנא על סם אחד מסמי אחת העבודות ולמה לא אמר לארעא דקטורת בוסמין אבל דעתו לומר בארץ אשר יעבדו שם האלהים ויתכוין בזה למה שדרשו בפירקי רבי אליעזר (לא) אמרו באצבע הראה הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו את המזבח אמר לו זהו המזבח הוא המזבח שהיה אדם הראשון מקריב בו הוא המזבח שהקריבו בו קין והבל הוא המזבח שהקריבו בו נח ובניו שנאמר ויבן שם אברהם את המזבח מזבח אין כתוב כאן אלא המזבח הוא המזבח שהקריבו בו הראשונים עד כאן ושם מוריה עשאו מן מורא ששם יראו האלהים ועבדו לפניו

והנכון על דרך הפשט שהוא כמו אל הר המור ואל גבעת הלבונה כי ימצאון שם בהר ההוא מור ואהלים וקנמון כענין שאמרו (ירושלמי פאה ז ג) קנמון היה גדל בארץ ישראל והיו עזים וצבאים אוכלים ממנו או שנקרא כן לשבח ישראל

והנה בכאן קורא שם הארץ ארץ מוריה ושם (דהי"ב ג א) נראה כי הר הבית לבדו יקרא הר המוריה ואולי נקראת העיר על שם ההר ההוא אשר בתוכה הארץ אשר בה המוריה וההר לבדו הוא נקרא מוריה ואברהם ידע את הארץ ולא ידע את ההר ולכן אמר לו שילך אל ארץ המוריה והוא יראנו אחד ההרים ששם שנקרא ככה

וצוהו להעלותו במקום ההוא כי הוא ההר חמד אלהים לשבתו ורצה שתהיה זכות העקידה בקרבנות לעולם כאשר אמר אברהם ה' יראה ועוד כי למען צדקו הגדיל טרחו ורצה שיעשה זה אחרי מהלך שלשה ימים כי אלו יעשה כן בפתע פתאום במקומו היתה פעולתו במהירות ובהלה אבל כשיהיה אחר מהלך ימים כבר נעשה בשוב דעת ועצה וכך אמרו בבראשית רבה (נה ו) רבי עקיבא אומר נסה אותו בוודאי שלא יהיו אומרין הממו וערבבו ולא היה יודע מה לעשות

(ג) ויבקע עצי עולה – זריזותו במצוה אולי לא ימצא שם במקום ההוא עצים והוליכם שלשה ימים או שהיה אברהם פוסל לקרבן עץ שנמצא בו תולעת כדן התורה (מדות ב ה) ולקח מביתו עצים טובים לעולה וכן אמר ויבקע עצי עולה

(ד) וירא את המקום מרחוק – ראה ענן קשור על ההר (ב"ר נו א) ונתקיים בזה אשר אומר אליך ויתכן על דרך הפשט וירא את המקום מרחוק שראה ארץ המוריה כי כל הארץ ההיא היה יודע

(ט) ויבאו אל המקום אשר אמר לו האלהים – עתה הוא הר המוריה שאמר לו הנה זה ההר אשר אמרתי לך

(יב) כי עתה ידעתי – מתחילה היתה יראתו בכח לא יצא לפועל במעשה הגדול הזה ועתה נודעה במעשה והיה זכותו שלם ותהי משכורתו שלימה מעם ה' אלהי ישראל¹⁶⁸

¹⁶⁸ עי' לעיל רבינו בפסוק א'

ודעת הפרשה שהאלהים הוא המנסה ומצוה בעקידה ומלאך ה' הוא המונע והמבטיח
 יתברר בפסוק המלאך הגואל אותי¹⁶⁹ (להלן מח טז)
 (טז) יען אשר עשית את הדבר הזה – גם מתחילה (לעיל יג טז טו ה) הבטיחו כי ירבה את
 זרעו ככוכבי השמים וכעפר הארץ אבל עתה הוסיף לו יען אשר עשית המעשה הגדול הזה
 שנשבע בשמו הגדול ושיירש זרעו את שער אויביו
 והנה הובטח שלא יגרום שום חטא שיכלה זרעו או שיפול ביד אויביו ולא יקום והנה זו
 הבטחה שלימה בגאולה העתידה לנו
 (כ) מלכה גם היא – בעבור היותה בת הרן אחיו היתה בשורה לאברהם שנפקד אחיו
 הגדול בבנים רבים מבת אחיו המת ומלשון הכתוב נראה שלא ידע באחד מהם בלתי היום
 ואם היתה פקודתם בימי בחורותם אי אפשר שלא שמעו עד היום כי אין המרחק רב בין ארם
 נהרים ובין ארץ כנען והנה אברהם בצאתו מחרן בן ע"ה שנה וגם נחור זקן ואשתו איננה
 בחורה אבל עשה ה' להם נס שנפקדו בימי הזקנה וזה טעם מלכה גם היא ובדברי רבותינו
 (ילק"ש רמז תשסו) יאמר שנפקדה כאחותה
 (כג) ובתואל ילד את רבקה – לא הזכיר הכתוב לבן ואם הוא גדול מרבקה כי לא בא
 להזכיר רק השמונה שילדה מלכה לנחור אבל הזכיר רבקה כי להודיע יחוסה באה הפרשה
 וטעם אבי ארם – לא הזכיר ארם רק להודיע ולהזכיר קמואל כי ארם היה נכבד מאביו ואולי
 קמואל אחר היה בדורם וזה אבי ארם
 (כד) ופילגשו ושמה ראומה – יספר הכתוב כל הבשורה שבשרו את אברהם בבני אחיו
 ויתכן שנכתב זה להודיע כל יחוס נחור כי כלם ראויים להדבק בזרעו של אברהם ועל כולם
 אמר אם לא אל בית אבי תלך ואל משפחתו (להלן כד לח)

רמב"ן פרשת חיי שרה

פרק כג

(א) מאה שנה ועשרים שנה – לשון רש"י לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל לומר לך שכל
 אחד נדרש לעצמו בת מאה כבת עשרים לחטא ובת עשרים כבת שבע ליופי וכן כתב בשני
 חיי אברהם (להלן כה ז) ואין מדרשו זה נכון שהרי בשני חיי ישמעאל (שם פסוק יז) נאמר
 כשני חיי אברהם בשוה ולא היו שוים בטובה אבל היה מתחלה רשע ועשה תשובה בסוף ועוד
 כי שנה שנה לחלק משמע ואיננו נדרש להשוותן
 אבל שנה שנה ושנים דרך הלשון הוא ומה שאמרו בבראשית רבה (נח א) בת מאה כבת
 עשרים לחטא לא דרשו כן אלא מיתור הלשון שחזר ואמר שני חיי שרה שכללן והשוה אותן
 ולא ידרשו כן באברהם
 (ב) ויבא אברהם – לשון רש"י מבאר שבע ואין זה לומר שהיה עומד שם ממה שכתוב
 (לעיל כב יט) וישב אברהם בבאר שבע כי איך תהיה שרה בחברון אבל הכוונה לומר שהלך
 שם ביום לצרכו ושמע במיתת שרה ובא משם לספור לה ולבכותה ולשון רבותינו (ב"ר נח ה)
 מהר המוריה בא וכן הוא לפי המדרש שכתבו הרב (רש"י כאן) כי שמעה בעקידה ופרחה
 נשמתה
 והנראה בעקידה שהיתה הצואה בה בבאר שבע כי שם היה דר ושם חזר כי כן כתוב

¹⁶⁹ ע"י לעיל הערה 192.

בתחילה (לעיל כא לג) וימע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם ואמר (שם) ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים והוא גרותו בבאר שבע שהוא בארץ פלשתים ושם נצטווה בעקידה ועל כן שהה בדרך שלשה ימים שארץ פלשתים רחוקה מירושלים שאילו חברון בהר יהודה הוא כי כן כתוב (יהושע כ ז) וקרוב לירושלים ובשובו מן העקידה לבאר שבע חזר כמו שנאמר (לעיל כב יט) וישב אברהם אל נעריו ויקומו וילכו יחדו אל באר שבע וישב אברהם בבאר שבע להורות שנתעכב שם וישב בו שנים ואם כן לא מתה שרה באותו זמן כי לא היה אברהם דר בבאר שבע ושרה דרה בחברון

וכן נראה כי יצחק נולד בבאר שבע כי כתוב תחילה (לעיל כ א) ויסע משם אברהם ארצה הנגב וישב בין קדש ובין שור ויגר בגרר ואבימלך אמר אליו הנה ארצי לפניך בטוב בעיניך שב (שם טו) ונתישב שם בארץ ההיא בבאר שבע שכן כתוב (לעיל כא כב) ויהי בעת ההיא ויאמר אבימלך ופיכול שר צבאו אל אברהם לאמר ואין כתוב שהלכו אליו מגרר ויכרתו שם חברית בבאר שבע וכן תראה כי הגר כאשר הוציאו אותה מבית אברהם ביום הגמל את יצחק הלכה במדבר באר שבע (לעיל כא יד) ששם היו דרים אבל אחר ימים רבים נסע מארץ פלשתים ובא לחברון ונפטרה שם הצדקת

אבל לפי המדרש צריכין אנו לומר כי אברהם ושרה בזמן העקידה היו דרים בחברון ושם נצטווה ומה שאמר ביום השלישי וישא אברהם את עניו (לעיל כב ד) כי לא נגלה לו ההר חמד אלהים עד היום השלישי והיה בשני הימים הולך בסביבי ירושלים ולא היה הרצון להראות לו ואברהם אחר העקידה לא שב למקומו לחברון אבל הלך תחלה אל באר שבע מקום האשל שלו לתת הודאה על נסו ושם שמע במיתת שרה ובא ומי שאמר מהר המוריה בא ומי שאמר מבאר שבע בא הכל טעם אחד

ולפי זה מה שאמר הכתוב וישב אברהם בבאר שבע (לעיל כב יט) יהיה ענינו כי בשובו מן העקידה שב אל באר שבע ומשם הלך לקבור את שרה ואחר הקבורה מיד חזר לבאר שבע ונתישב שם שנים והשלים הכתוב ענין באר שבע כאחד ואחרי כן ספר בקבורה ושם בבאר שבע נשא יצחק את רבקה כמו שאמר והוא יושב בארץ הנגב (להלן כד סב) וזה דעת כל המפרשים (רש"י והראב"ע והרד"ק) כי אברהם היה במקום אחר ובא משם ולפי דעתי כי היה לשרה אהל שם עומדת ואמהותיה לפניו וכן כתוב (להלן לא לג) באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות והנה שרה מתה באהל אשר לה ונכנס אברהם באהל עם אחזת מרעיו לספוד אותה

או שיהיה לשון ויבא לאמר שנתעורר אברהם להספד הזה והתחיל לעשותו כי כל מתעורר ומתחיל במלאכה יקרא בא אליה וזה לשון מורגל בדברי חכמים כמו ששינו בתמיד (פ"ד מ"ג) בא לו לגרה והניח בה שתי צלעות מכאן בא לו לדופן השמאלית בא לו לעוקץ ואמרם (בכורות כ א) אני לא באתי לידי המדה הזו וכן בכתוב (שמות כב יד) בא בשכרו שבא למלאכה ההיא ועשה אותה בעבור שכרו ולא יתכן בעיני שבא מעיר אחרת אל חברון שאלו היה כן היה מזכיר אותו המקום והיה הכתוב מפרש וישמע אברהם ויבא ממקום פלוני

(ד) גר ותושב אנכי עמכם – היה המנהג להיות להם בתי קברות איש לבית אבותיו ושדה קבורה אחד יקברו בו כל הגרים והנה אברהם אמר אל בני חת אני גר מארץ אחרת ולא הנחלתי מאבותי בית הקברות בארץ הזאת והנה עתה אני תושב עמכם כי הפצתי לשבת בארץ הזאת ולכן תנו קבר להיות לי לאחזת עולם כאחד מכם ומפני שאמר תנו חשבו שבקש אותה מהם במתנה וענו אותו אינך נחשב בעינינו כגר ותושב אבל אתה מלך המליכך

האלהים עלינו ואנחנו ואדמתנו עבדים לך תקח כל בית הקברות שתחפוץ בו וקבור מתך שם ויהיה לך לאחוזת קבר לעולם כי איש ממנו לא ימנעוהו ממך

(ח) אם יש את נפשכם לקבור את מתי מלפני – טעמו אני לא אקבור מתי בקבר אחר אבל אם רצונכם שאקבור מתי פגעו לי בעפרון שיש לו מערה בקצה שדהו ואיננה לו בית קברות אבותיו כי לשדה היא להם

וטעם מלפני – כי אם לא תעשו כן אקברנו בארון או יהיה טעמו מתי אשר הוא לפני ואני צריך למחר לקברו

וטעם ופגעו לי – כי היה עפרון עשיר ונכבד כאשר אמר ביני וביניך מה היא – ולא יהיה לו לכבוד למכור נחלת אבותיו כענין נבות היזרעאלי (עיי' מלכים א כא) על כן לא הלך אברהם אליו להרבות לו מחיר השדה ובקש מאנשי העיר שיפגעו בעבורו דרך כבוד

(ט) וטעם ויתן לי ויתננה לי – שאחשוב אותה כמתנה אם בכסף מלא אקחנה ממנו ועל כן לא הזכיר לשון מכירה וכן אוכל בכסף תשברני ומים בכסף תתן לי (דברים ב כח) שהמים הנתנים במתנה אתן בהם כסף או שהוא דרך הלשון להזכיר כן במכירות

מערת המכפלה – לשון רש"י בית ועליה על גביו דבר אחר שכפולה בזוגות (עירובין נג א) ואיננו נכון כי הכתוב אמר שדה עפרון אשר במכפלה (להלן פסוק יז) והנה הוא שם המקום אשר בו השדה ואין צורך לבקש טעם לשם המקומות ובבראשית רבה (נח ח) אמרו שכפל הקדוש ברוך הוא קומתו של אדם הראשון וקברו בתוכה ועל דעתם היה כל המקום ההוא נקרא כן מעולם והם לא ידעו טעמו כי עפרון בדמי השדה מכר לו הכל על דעתו שאין שם קבר והנה אברהם לא היה מבקש רק למכור לו המערה כי היא בקצה השדה וישאר השדה לעפרון והוא אמר לו דרך מוסר או מרמה שיתן לו השדה והמערה אשר בו כי לא יתכן לאדם נכבד כמוהו שתהיה לו המערה לאחוזת קבר והשדה יהיה לאחר ואברהם שמח בכך וקנה הכל בדמים שהזכיר לו

(יא) וטעם לעיני בני עמי – לאמר הנה כל העם הנה והם היודעים ועדים ואל תחוש לכפירה או לחזרה וקבור מתך שם מעתה כי שלך היא ולא אוכל לשוב ואברהם לא עשה כן כי גם אחרי שפרע הכסף החזיק תחלה בשדה ובמערה והקימם ברשותו לעיני בני העיר וכל באי שער העיר הסוחרים והגרים הנמצאים שם ואחר כן קבר אותה

(יג) אם אתה לו שמעני – שעורו אם אתה אם תשמעני וענינו כמו אם אתה תשמעני ובא הכפל לנחץ הענין כמו סורה אדני סורה אלי (שופטים ד יח) הטוב טוב אתה (שם יא כח) וכן ולאמר עליו לאמר (דהי"ב לב יז) וכן ואני אנה אני בא (להלן לו ל) ופניתי אני וראיתי אני (קהלת ב יב יג) כי כל העדה כלם קדושים (במדבר טז ג) כלם רידוף הענין וכן על דעתי אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח (לעיל יד כג) שעורו אם מחוט ועד שרוך נעל אקח מכל אשר לך או יאמר אם אתה כאשר אמרת כלומר שפיך ולבך שוים בענין ואם תשמעני וכן ויאמרו להם אחיהם מה אתם (שופטים יח ח) ודומה ללשון הזה על דעתי למה זה אנכי (להלן כה כב) אולי זה דעת אונקלוס שאמר אם את עבד לי טיבו שתעשה רצוני כאשר אמרת

(טו) וטעם ארץ ארבע מאות שקל כסף – על דעת אונקלוס שהיא שוה כן אולי רצה לומר שהיו דמיה קצובים כן במקום ההוא כי כן המנהג ברוב הארצות להיות מחיר שדה קצוב לפי מדתו וכדברי רבותינו (ב"מ פז א) עפרון קצב דמים כרצונו ביוקר גדול ואברהם בנדבת לבו שמע ועשה כרצונו והגדיל ועל דרך הפשט ארץ ארבע מאות שקל כסף שקנה אותה בכך עפרון או אבותיו הקדמונים

(יט) ומעם ואחרי כן קבר אברהם את שרה אשתו אל מערת שדה המכפלה וגו' היא חברון בארץ כנען – כי שב לבאר השדה והמקום והארץ בעבור כי כל הפרשה הזכירה בני חת ועפרון החתי לפיכך הזכיר בסוף כי הוא בארץ כנען אשר היא ארץ ישראל וכן אמר בתחילת הפרשה בקרית ארבע היא חברון בארץ כנען וכל זה לבאר כי הצדקת מתה בארץ ישראל ושם נקברה כי החתים ממשפחות כנען

ולפי דעתי כי טעם הכתובים אינו אלא להזכיר כי היא ארץ כנען לא ארץ פלשתים כי מפני שאמר ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים (לעיל כא לד) וכל מגוריו בארץ ההיא בגרר ונחל גרר ובאר שבע ומשם לחברון ומחברון לשם על כן הזכיר כי חברון הוא בארץ הכנעני היושב בהר ההוא לא בארץ פלשתים הנזכרת לאברהם והוסיף בסוף להודיע המערה שהיא בשדה המכפלה על פני ממרא שזה השם הנודע אליה

ונכתבה זאת הפרשה להודיע חסדי השם עם אברהם שהיה נשיא אלהים בארץ אשר בא לגור שם והיחיד וכל העם היו קוראין לו אדוני והוא לא אמר להם כן שהיה שר וגדול וגם בחייו קיים לו ואגדלה שמך והיה ברכה ואשתו מתה ונקברה בנחלת ה' ועוד כי רצה להודיענו מקום קבורת האבות באשר אנחנו חייבים לכבד מקום קבורת אבותינו הקדושים ורבותינו אמרו (ב"ב טז א) שגם זה מן הנסיונות של אברהם שבקש מקום לקבור את שרה ולא מצא עד שקנה אותו

ולא ידעתי טעם לדברי רבי אברהם שאומר להודיע מעלת ארץ ישראל לחיים ולמתים ועוד לקיים לו דבר השם להיות לו נחלה כי מה מעלה לארץ בזה כי לא יוליכנה אל ארץ אחרת לקברה ודבר השם לאברהם על כל הארץ היה ונתקיים רק בזרעו

פרק כד

(א) ואברהם זקן בא בימים – חזר הכתוב לאמר כן להודיע הסבה שבעבורה השביע את עבדו ואמר כי ראה עצמו זקן מאד וחשב בלבו שאם ישלח לארץ מולדתו אולי טרם יחזור השליח ילך לו אל בית עולמו ולכן השביע את עבדו אשר ילך יצחק אחרי עצתו כי הוא המושל בכל אשר לו שלא יקח לו אשה מבנות כנען

ובבראשית רבה (מח טז) אמרו כאן זקנה שיש בה לכלוכית ולהלן זקנה שאין בה לכלוכית ירצו לפרש כי באים בימים מתחילים בימי הזקנה כי באים מורה על זמן עומד כמו הבאים בשערים האלה (ירמיה ז ב) וכאן אמר שהיה זקן מאד שכבר בא בימים כמו בא אחיך במרמה (להלן כז לה)

ברך את אברהם בכל – בעושר ונכסים וכבוד אורך ימים ובנים וזאת כל חמדת האדם (אבן עזרא) והזכיר הכתוב זה לאמר כי היה שלם בכל לא חסר דבר זולתי שיראה בנים לבנו שינחלו מעלתו וכבודו ולכן התאוה לזה

ולרבותינו בזה ענין נפלא אמרו (ב"ב טז ב) וה' ברך את אברהם בכל רבי מאיר אומר שלא היתה לו בת רבי יהודה אומר בת היתה לו אחרים אומרים בת היתה לו ובכל שמה דרש רבי מאיר שלא היתה לו בת לאברהם וזו לו לברכה כי לא היה יכול להשיאה רק לבני כנען הארורים ואם ישלחנה לארצו גם כן תעבוד שם עבודה זרה כמותם כי האשה ברשות בעלה ואברהם לא יחפוץ שיצא זרעו הכשר משרה אשתו חוצה לארץ ואף כי יעבוד עבודה זרה ורבי יהודה דרש כי בת היתה לו דאפילו ברתא לא חסריה רחמנא (שם קמא א) והיא הברכה בכל כי היה לו כל אשר יחמדו האנשים לא חסר דבר ובאו אחרים והזכירו שם הבת ובאמת שאין הכוונה לאחרים והמחלוקת להם עם רבי יהודה להודיע אותנו שם הבת הזאת

בלבד וחלילה להם שיוציאו ברכתו של אברהם שהיא גדולה וכללית לענין זה שיאמר הכתוב כי ברך אתו השם בבת אחת ששמה כך

אבל אחרים חדשו בפירוש הכתוב הזה ענין עמוק מאד ודרשו בזה סוד מסודות התורה ואמרו כי בכל תרמוזו על ענין גדול והוא שיש להקב"ה מדה תקרא כל¹⁷⁰ מפני שהוא יסוד הכל ובה נאמר (ישעיה מד כד) אנכי ה' עושה כל והוא שנאמר (קהלת ה ח) ויתרון ארץ בכל הוא יאמר כי יתרון הארץ וטובה הגדולה השופע על כל באי עולם בעבור כי בכל היא והיא המדה השמינית מ"ג מדות¹⁷¹ ומדה אחרת תקרא בת נאצלת ממנה¹⁷² ובה הוא מנהיג את הכל והיא בית דינו של הקדוש ברוך הוא הנרמז במלת וה' בכל מקום¹⁷³ (ב"ר נא ב) והיא שנקראת כלה¹⁷⁴ בספר שיר השירים בעבור שהיא כלולה מן הכל והיא שחכמים מכנים שמה כנסת ישראל¹⁷⁵ במקומות רבים בעבור שהיא כנוסת הכל והמדה הזאת היתה לאברהם כבת כי הוא איש החסד ויתנהג בזו¹⁷⁶ ולכך אמרו אחרים כי אין הברכה הזאת שנתברך בכל רומזת על שהוליד בת משרה אשתו או שלא הוליד אבל היא רומזת ענין גדול שברך אותו במדה שהיא בתוך מדת הכל ולכן תקרא גם היא כל¹⁷⁷ כלשון כי שמי בקרב¹⁷⁸ (שמות כג

¹⁷⁰ עי' זהר ח"א יז ע"א שיסוד נקראת כל.

¹⁷¹ נוצר חסד, ועי' מבר'ש כח ע"ב.

¹⁷² מלכות, עי' תז"ח מב ע"ב: כי כל דאיהו צדיק והאי בת איהי שכינתא תתאה מלכות הקדש.

¹⁷³ עי' תיקו"ז לג ע"ב: זכאה איהו מאן דזכי לאעלאה להיכליה דקודשא בריך הוא למחזי למלכא ומטרוניתא זכאה פומא (דאיהי היכל יהו"ה) דשריא ביה צלותא דאיהי אדנ"י דאמרין לה אדנ"י שפתי תפתח וזכאין שפון דאינון תרעין דהיכלא כגוונא דאלין דאתמר בהון (תהלים קיח ט) פתחו לי שערי צדק דכד פומיה פתח בצלותא בשכינתא וה' יענה מיד הה"ד (ישעיה נ"ח) אז תקרא וה' יענה א"ז תמניא אתוון יהו"ה אה"ה וה' יענה הוא ובית דינו ודא יהו"ה אדנ"י יאקדונק"י

תרגום: אשרי הוא מי שזוכה להכנס להיכלו של הקדוש ברוך הוא לראות את המלך והמלכה, אשרי הפה (שהיא היכל יהו"ה) ששורה בו תפילה שהיא אדנ"י, שאומרים לה "אדנ"י שפתי תפתח" (תהלים נא יז). ואשרי השפתיים שהם שערי ההיכל, כמו שאלה שנאמר בהם "פתחו לי שערי צדק" (תהלים קיח ט), שכשפיו פותח בתפלה עם השכינה, ויהו"ה יענה מיד, זהו שכתוב "אז תקרא ויהו"ה יענה" (ישעיה נח ט). א"ז שמונה אותיות יהו"ה אה"ה, ויהו"ה יענה, הוא ובית דינו, וזה יהו"ה אדנ"י יאהדונה"י.

(6) זהר חדש פרשת יתרו מאמר ודמות על ראשי החיות רקיע

ולזמנין דאתחבר בשמא דא את ו'. ואיהו כללא חדא, הוא ובית דינו וכלא חד, רזא דרזין גו שמהן קדישין:

(7) זהר חדש פרשת חקת מאמר בחבלי אדם אמשכם בעבותות אהבה

וישראל אהב את יוסף מכל בניו. ישראל מבעי ליה, מאי וישראל. לאכללא עמיה שכינתא, דרחימא ליה ליוסף. כגוונא דא תנינן וה', הוא ובית דינו:

עי' שמות (ב כה) וברמב"ן שם דברינו להסביר עוד בענין.

¹⁷⁴ עי' זהר ח"ג רנא ע"א: שבע ביום הללתיך ואיהי מלכות כלה כלילא משבע ספירן

תרגום: "שבע ביום הללתיך", והיא מלכות, כלה כלולה משבע ספירות.

¹⁷⁵ עי' זהר ח"א א ע"א.

¹⁷⁶ היינו היה לו שליטה על זה מאחר שהוא שורש החסד שהוא שורש כל ההשפעות.

¹⁷⁷ עי' דברינו בר' בחיי לעיל בפתחיה לפרשת בראשית מהזהר השמטות לח"א דף רנא ע"ב.

¹⁷⁸ עי' עי' זהר ח"י שרה קכז ע"ב: ואימא לך מלה דעתיה דמאריה דמתניתא הוה בהאי מה כתיב ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדוניו וילך אמר ליה רבי זכינא לפסוקא דא אבל וכל טוב אדניו בידו מהו אמר ליה הוא שמיה דמאריה דאזיל גביה לאעלא ליה ולאנהגא (ולאגנא) ליה אמר דא ודאי הוא כי שמי בקרבו (שמות כג כא) תנן אמר רבי אבהו תא חזי מאן דידע שמיה על בורייה ידע דהוא ושמיה חד הוא קודשא בריך הוא ושמיה חד דכתיב יהו"ה אחד וגו' (זכריה יד ט) (כלהו) כלומר השם והוא אחד.

[תרגום: ואומר לך דבר דעתו של בעל המשנה היתה בזה. מה כתוב, "ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדניו וילך". אמר לו, רבי, זכיתי לפסוק הזה, אבל "וכל טוב אדניו בידו" מהו. אמר לו, הוא שמו של רבו שהלך אליו להכניסו ולהנהיג (ולהגן) אותו. אמר, זהו ודאי, "כי שמי בקרב". שנינו, אמר רבי אבהו, בא וראה, מי שיודע את שמו על בוריו, יודע שהוא אחד, הקדוש ברוך הוא ושמו אחד, שכתוב "ה' אחד" וגו'. (כלם) כלומר, השם והוא אחד.] דהיינו שכינה. וכן הוא בזו"ח ח"ז ע"א. ודלא

כא) והנה הוא מבורך בשמים ובארץ ולכך אמר בה' אלהי השמים ואלהי הארץ והענין הזה נמצא לרבותינו רמזו בהגדות במקומות רבים כענין שאמרו במדרש חזית (שהש"ר ג כא) שאל רבי שמעון בן יוחאי את רבי אליעזר ברבי יוסי אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו (שה"ש ג יא) אמר לו הן אמר לו היאך אמר לו משל למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מחבבה יותר מדאי והיה קורא אותה בתי לא זו מחבבה עד שקרא אותה אחותי ולא זו מחבבה עד שקרא אותה אמי¹⁷⁹ כך בתחילה חבב הקדוש ברוך הוא את ישראל וקראן בתי הדא הוא דכתיב (תהלים מה יא) שמעי בת וראי ולא זו מחבבן עד שקראן אחותי שנאמר (שה"ש ה ב) פתחי לי אחותי רעיתי ולא זו מחבבן עד שקראן אמי שנאמר (ישעיה נא ד) הקשיבו אלי עמי ולאומי לאמי כתיב עמד רבי שמעון בן יוחאי ונשקו על ראשו אמר לו אילו לא באתי אלא לשמוע זה הדבר מפיד די

ומבואר זה במדרשו של ר' נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר כב) אמרו בפסוק אנכי ה' עושה כל נוסה שמים לבדי רוקע הארץ מאתי (ישעיה מד כד) אני כשנמטעתי אילן זה להשתעשע בו כל העולם ורקעת¹⁸⁰ בו הכל וקראתי שמו כל שהכל תלוי בו והכל ממנו יוצא והכל צריכין לו ובו צופן ולו מחכים ומשם פורחים נשמות לבדי הייתי כשעשיתי אותו ולא יגדל עליו מלאך לאמר אני קדמתי לך גם בעת שרקעתי ארצי שבה נטעתי ושרשתי אילן זה ושמחתים ביחד ושמחתי בהם מי אתי שגליתי לו סודי זה עד כאן

ועוד שם¹⁸¹ מבואר מאי ברוגז רחם תזכור (חבקוק ג ב) אמר בעת שחטאו לך בניך ותכעס עליהם רחם תזכור ומאי רחם תזכור זכור אותו שאמר ארחמך ה' חזקי (תהלים יח ב) ונתת לו המדה הזאת שהיא שכינתו של ישראל וזכור בנו שירשה ונתת לו המדה הזאת שהיא שכינתו

כדברי הש"ס בסנהדרין לח ע"ב ש"שמי בקרב"ה הוא כינוי למט"ט. ועי' מש"כ רבינו שמות כג כ. ועי' רבינו בחיי על בראשית (כב יג), ז"ל, ומה שהזכירו כאן מלאך, כלומר מלאך שבקרבו השם, והוא שנאמר עליו כי שמי בקרבנו. דהיינו שכינה.

¹⁷⁹ עי' לעיל הערה 25.

¹⁸⁰ השרשתי.

¹⁸¹ ספר הבהיר - המיוחס לרבי נחוניא בן הקנה ז"ל

עז. ומאי (שם) ברוגז רחם תזכור, אמר בעת שיחטאו לך בני, ותכעס עליהם, רחם תזכור, ומאי רחם תזכור, אותו שאמר (תהלים י"ח ב) ארחמך ה' חזקי, ונתת לו המדה הזאת שהיא שכינתו של ישראל, וזכר בנו שירשה ונתת לו דכתיב (מ"א ה' כו) וה' נתן חכמה לשלמה, וזכור אביהם אברהם, דכתיב (ישעי' מ"א ח), זרע אברהם אוהבי בקרב שנים תודיע:

עח. מהיכן היתה לאברהם בת, דכתיב (בראשית כ"ד א) וה' בירך את אברהם בכל וכתב, (ישעי' מ"ג ז) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, האי ברכה היתה בתו או לא היתה, הן בתו היתה, משל למה"ד למלך שהיה לו עבד תמים ושלם לפניו נסהו בכמה נסיונות ועמד בכלן, אמר המלך מה אתן לעבד זה או מה אעשה לו, אמר אין לי אלא אצוני לאחי הגדול ליעצו ולשמרו ולכבדו, חזר העבד עם אחיו הגדול ולמד מדותיו אהבו האח מאד וקראו אוהבו דכתיב (שם מ"א ח) זרע אברהם אוהבי, אמר מה אתן לו או מה אעשה לו הנה כלי נאה עשיתי ובו מרגליות נאות אין כמותם סגולות מלכים אתננה לו ויזכה במקומו הה"ד וה' בירך את אברהם בכל:

לה. עט. ד"א שמעתי שמעך יראתי (חבקוק ג' ב) הבנתי שמעך יראתי, מה הבין שנתירא, הבין מחשבתו של הקב"ה, מה מחשבה אין לה קץ דהא חשיב אינש ושפיל לסופיה דעלמא אף האזן אין לה קץ ולא תשבע דכתיב (קהלת א' ח) דלא תמלא און משמוע, ומאי זי"ן באזון, מאי טעמא, מפני שהאזן דמות אל"ף, ואל"ף עיקריה דעשרת הדברות הלכך לא תמלא האזן משמוע:

פ. ומאי זי"ן דכתיב באזון, דהא אמרינן כל מה שהביא הקדוש ברוך הוא בעולמו שם מעניינו דכתיב (בראשית כ' י"ט) וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, כלומר הוא גופו הוי כך, ומנלן דשמו גופו הוי דכתיב (משלי י' ז) זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב, אטו שמו ירקב אלא גופו, הכי נמי גופו:

של ישראל דכתיב (מ"א ה כו) וה' נתן חכמה לשלמה¹⁸² וזכור אביהם אברהם דכתיב זרע אברהם אוהבי (ישעיה מא ח) ובקרב שנים תודיע (חבקוק ג ב) ומהיכן היתה בת לאברהם הן דכתיב וה' ברך את אברהם בכל וכתיב (ישעיה מג ז) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו ההיא ברכה היתה בתו או לא היתה אלא אמו הן בתו היתה משל לאדון שהיה לו עבד שלם תמים לפניו ונסהו בכמה נסיונות ועמד בכולן אמר האדון מה אתן לעבד זה או מה אעשה לו אלא אצונו לאחי הגדול ליעצו ולשמרו ולכבדו חזר העבד עם אחיו הגדול ולמד מדותיו אהבו האח וקראו אוהבי דכתיב זרע אברהם אוהבי אמר מה אתן לו או מה אעשה לו הנה כלי נאה עשיתי ובו מרגליות נאות ואין כמותן והם סגולת מלכים אתננה לו ויזכה במקומי הדא הוא דכתיב וה' ברך את אברהם בכל עד כאן

ואם תבין מה שכתבתי תדע מאמר הנשים הארורות שאמרו ומן אז חדלנו לקטר למלכת השמים חסרנו כל (ירמיה מד יח) ולמה נכתבה המלה חסרת האלף¹⁸³ ותשכיל דברים רבים סתומים בתורה ומקרא ואילו ידע זה המתהדר בסודותיו תאלמנה שפתיו מהלעין על דברי רבותינו ולכן כתבתי זה לסכור פי הדוברים על הצדיקים עתק

(ג) ואשביעך בה' – היה ראוי לאברהם שיצוה את יצחק בנו שלא יקח אשה מבנות כנען אבל היה רצונו לשלוח בחייו אל ארצו ומשפחתו והשביע העבד לעשות כן בחייו או במותו ולכן הוצרך על כל פנים להשביע לעבד ללכת שם והוצרך לאמר אני מצוך שלא תקח אשה לבני מבנות כנען ושתלך אל ארצי ותקח לו אשה מבית אבי וכיון שהשביע את העבד על זה לא הוצרך לצוות את יצחק דבר כי יודע בו שלא יעבור על רצון אביו ועל השבועה שהשביע את עבדו כי היה הענין נודע ליצחק באמת

גם יתכן שהיה העבד אפוטרופוס על נכסיו וצוה אותו שישא יצחק לרצונו וינחיל אותו נכסיו על מנת כן וזה טעם המושל בכל אשר לו

אלהי השמים ואלהי הארץ – הקדוש ברוך הוא יקרא אלהי ארץ ישראל כדכתיב (מ"ב יז כו) לא ידעו את משפט אלהי הארץ וכתוב (דחי"ב לב יט) וידברו אל אלהי ירושלים כעל אלהי עמי הארץ ויש בזה סוד עוד אכתבנו בעזרת השם (עיי' ויקרא יח כה) אבל בפסוק (ז)

¹⁸² זוהר חלק א דף קנ ע"א: כתיב (מ"א ג ה) נראה יהו"ה אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהי"ם שאל מה אתן לך ואי תימא הכא בחלום וכי מה רשו אית ליה לחלום בהאי אלא הכא אתכליל דרגא בדרגא דרגא עלאה בדרגא תתאה בגין דעד כען שלמה לא הוה שלים כיון דאשתלים כתיב (מלכים א' ה כו) ויהו"ה נתן חכמה לשלמה וכתיב (שם י) ותרב חכמת שלמה דקיימא סיהרא באשלמותא¹⁸² ובי מקדשא יתבני וכדין הוה חמי שלמה עינא בעינא חכמתא ולא אצטריך לחלמא תרגום: כתוב "נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה ויאמר אלהים שאל מה אתן לך". ואם תאמר, כאן בחלום, וכי איזו רשות יש לחלום בזה. אלא כאן נכללת דרגה בדרגה, הדרגה העליונה עם הדרגה התחתונה, משום שעד עכשיו שלמה לא היה שלם, כיון שנשלם, כתוב "וה' נתן חכמה לשלמה", וכתוב "ותרב חכמת שלמה", שעמדה הלבנה בשלמותה, ובית המקדש נבנה, ואז היה רואה שלמה את החכמה עין בעין, ולא הצטרך לחלום. היינו מלכות בזיווג.

¹⁸³ עי' ספר הפליאה & שגם נדב ואביהוא לא כיוונו בהקריבם רק לעטרה ועשאוה זרה כי הקרבן צריך שיהיה אשה ריח ניחוח לה' והם שמו הקטורת עליה לבד ולא עליהם להרמיז בשניהם כדון הקרבנות כולם כמו שנאמר בקרח ותנו בהן אש ושימו עליהן קטרת ובני אהרן לא עשו כן, אז ותצא אש מלפני ה' ותאכל אותם וזה במקומו אבאר בעז"ה. וגם הקיצוץ הוא שאמרו ומאז חדלנו לקטר למלכת השמים חסרנו כל ומלת למלאכת הוא חסר א' כזה למלכת ונקרא בא' לרמז לך שהיו משתדלים בכשפים למערכת השמים והיו מקטרים להם וכתיב חסר א' לרמוז לעטרה שהיא מלכות שמים והנה קיצצו דמשמע מדבריהם קודם כשופם היו משתדלין בה לבדה והיו מכוונים לה לבדה, והנה כוונתם ומאז חדלנו לקטר למלאכת השמים שהיא העטרה חסרנו כל ומלת כל רומז אליה שגם היא נקראת כל, וחסרנו ממנה ואע"פ שאדם ודור הפלגה ונדב ואביהוא כל כוונתם היה לכבד את השם הנכבד ואפ"ה נענשו מטעם שהמעטו כבוד המשלח הוא ת"ת ישראל בעשותם רוב כבוד לשליח.

לקחני מבית אבי לא נאמר בו אלהי הארץ כי היה בחרן או באור כשדים וכן אמרו (כתובות קי ב) הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה שנאמר (ש"א כו יט) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים (ה) ומעם אולי לא תאבה האשה – האשה אשר אדבר בה מכל הנשים אשר שם או הראויה ליצחק

(ז) מבית אבי ומארץ מולדתי – לשון רש"י מבית אבי מחרן ומארץ מולדתי מאור כשדים אם כן אל ארצי ואל מולדתי תלך יהיה אור כשדים וחלילה חלילה שיתערב זרע הקדש בבני חם הפושע אולי יאמר שהיה לו משפחה שם מזרעו של שם אבל העבד לחרן הלך כאשר דבר אדניו ואולי יחשוב הרב כי ארץ מולדתו אור כשדים אבל מולדתי היא משפחתי וארצי ארץ אשר גר בה וכל אלה דברים בטלים כי בכאן אמר ולקחת אשה לבני משם ועוד כי ימים רבים עמד בארץ כנען יותר מחרן ולמה תקרא חרן ארצו בעבור שגר בה ימים אבל אל ארצי ואל מולדתי ארצי ששם מולדתי כי שם עמד ומשם היו אבותיו מעולם וכבר נתבאר (לעיל יא כח יב א) ובבראשית רבה (נט י) מבית אבי זו ביתו של אביו ומארץ מולדתי זו שכונתי ויתכן שיהיה טעם אל ארצי ואל מולדתי ארצי ומשפחתי כי גם באנשי ארצו לא יחפז רק במשפחתו וכן ולקחת אשה לבני משם רמז אל מבית אבי וכן יאמר העבד (להלן פסוק מ) ולקחת אשה לבני ממשפחתי ומבית אבי ואמר (שם מא) כי תבא אל משפחתי או שהיה העבד אומר כן לכבדם שישמעו לו

ואשר דבר לי – לשון רש"י לצרכי כמו עלי וכן כל לי ולו ולהם הסמוכים אצל דבור מפורשים בלשון על שאין נופל בלשון דבור אלא אלי אליו אליהם ותרנומם עמי עמיה עמהון אבל אצל אמירה נופל לי ולו ולהם ובפרשת ויצא יעקב הביא ראיה ממה שכתוב שם (להלן כח טו) את אשר דברתי לך שהרי עם יעקב לא דבר קודם לכן ואין החילוק הזה אמת כי הנה מצאנו (שמות לב לד) ועתה לך נחה את העם אל אשר דברתי לך וידברו הכשדים למלך ארמית (דניאל ב ד) והורשתם והאבדתם מהר כאשר דבר ה' אלהיך לך (דברים ט ג) וכן האמירה בשניהם (שמות ג יג) ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם ואת אשר דברתי לך פירושו שאמרתי לך עתה שאתן לך את הארץ ולזרעך ואברך אותך

(ח) ונקית משבועתי זאת – לא הרשה אותו לקחת לו אשה מבנות כנען אבל שיהיה הוא פטור וה' הטוב בעיניו יעשה ורש"י כתב וקח לו אשה מבנות ענר אשכול וממרא ואם כנענים הם חלילה לו ובאמת שהם מזרע כנען שהכתוב אומר (לעיל יד יג) ממרא האמורי אחי אשכול ואחי ענר ובבראשית רבה (נט ח) אמרו אשר לא תקח אשה וגו' הזהירו בבנות כנען ענר אשכול וממרא כי עליהם אמר אשר אנכי יושב בקרבם כי הוא לא היה יושב בכל הכנעני כי עמים רבים היו אבל הזהיר על אלה בעלי בריתו וכל שכן על האחרים

אבל ונקית משבועתי שיהיה הוא פטור ואברהם הוא היודע ביצחק הצדיק שישמע לאביו ושיזהר בהם וילך לו אל ישמעאל או ללוט ויתר העמים ויתכן כי משבועתי זאת רמז למה שאמר ולקחת אשה לבני משם כי אולי היתה השבועה על הכל ולא ירמוז לאשר אמר לו לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני וזה טעם זאת ולכך אמר העבד ואפנה על ימין או על שמאל (להלן פסוק מט) ולא אמר אשובה לי

(י) וכל טוב אדוניו בידו – לשון רש"י שמר מתנה שכתב לו כל אשר לו כדי שיקפצו לשלוח לו בתם וכן בבראשית רבה (נט יא) דייתיקי ולדעת זו מה שכתוב (להלן כה ה) ויתן

אברהם את כל אשר לו ליצחק לומר שהחזיק אותו בנכסים בשעת פטירתו שלא יערערו בו כמו שאמר וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי¹⁸⁴ ואם כן תהיה מלת הלקיחה מושכת וכל טוב אדוניו בידו לקח בידו או ויקח העבד עשרה גמלים וכל טוב אדוניו בידו וילך ואחרים מפרשים כי העבד כאשר נשבע מיד הלך מעצמו ולקח עשרה גמלים מגמלי אדוניו כי כל טוב אדוניו היה בידו והוא פקיד ונגיד על הכל לקחת ממנו כאשר ירצה כמו שאמר (לעיל פסוק ב) המושל בכל אשר לו

והנכון בעיני כי טעם הפסוק הזה כטעם הכתוב בחזאל (מ"ב ח ט) וילך חזאל לקראתו ויקח מנחה בידו וכל טוב דמשק משא ארבעים גמל אף כאן אמר כי לקח כל טוב אדוניו בידו משא עשרה גמלים והענין כי כל המזב והמעולה במינים ההם פירות ומגדנות מכל הנמצא בדמשק או בבית אדוניו לקחו משא הגמלים והוליכו מנחה בידם וכן (להלן מה כג) עשרה חמורים נושאים מטוב מצרים והמקראות יקצרו לשונם במובן

(יד) אותה הוכחת לעבדך ליצחק – לשון רש"י ראויה היא לו שהיא גומלת חסדים וראויה ליכנס בביתו של אברהם ובה אדע לשון תחינה הודיעני בה שעשית חסד עם אדוני ואם כן יאמר ידעתי כי באמת אותה הוכחת לעבדך ליצחק ואינו נקשר יפה

אבל פירושו הקרה נא לפני היום הזה המקרה שתהיה הנערה אשר אומר אליה אותה שהוכחת לעבדך ליצחק ועשה בזה חסד עם אדוני אברהם כי בה אדע כי עשית חסד עמו אם תהיה ממשפחתו וטובת שכל ויפת מראה וכן אמר (להלן פסוק מג) והיה העלמה היא האשה אשר הוכיח ה'

(טו) אשר ילדה לבתואל בן מלכה – בעבור שהיה לנחור בנים מפלגשו ראומה ייחסו לעולם בתואל בן מלכה ובעבור שהנערה הזכירה אם אביה תחלה בת בתואל אנכי בן מלכה כי כן דרך הנערות כדרך ותגד לבית אמה (להלן פסוק כח) לכן יזכרנו הכתוב כי הוא בן מלכה אשת נחור אבל העבד אמר ותאמר בת בתואל בן נחור (שם מז) כי תיקן הדבר בדרך מוסר אבל אמר אשר ילדה לו מלכה לומר שהוא בן הגבירה

(יז) וירץ העבד לקראתה – לשון רש"י לפי שראה שעלו המים לקראתה ובבראשית רבה (ס ה) ותמלא כדה ותעל כל הנשים יורדות וממלאות מן העין וזו כיון שראו אותה המים מיד עלו אמר לה הקדוש ברוך הוא את סימן ברכה לבניך נראה שדקדקו כן מלשון ותמלא כדה ותעל – שלא אמר ותשאב ותמלא ונעשה לה הנם בפעם הראשונה כי אחרי כן כתוב ותשאב והעבד כשספר להם אמר (להלן פסוק מה) ותרד העינה ותשאב אולי לא יאמינו

(כב) ויקח האיש נזם זהב ושני צמידים על ידיה – הכתוב הזה יחסר המעשה שהיה צריך שיאמר ויקח האיש נזם זהב ויתן על אפה ושני צמידים על ידיה ולכך אני אומר כי פירושו ויקח האיש נזם זהב ושני צמידים שיהיו על ידיה ויאמר לה בת מי את ואחרי שאמרה אליו בת בתואל אנכי שם הנזם על אפה והצמידים על ידיה כאשר אמר להם אבל חסר כאן הנתינה וכן במקומות רבים

(לב) ויבא האיש הביתה – אליעזר הוא האיש הבא ויפתח הגמלים – יחזור על לבן שעשה עם אורחיו דרך מוסר ויפתח גמליהם ויתן להם תבן ומספוא ונתן מים לרחוץ רגלי אליעזר ורגלי האנשים אשר אתו כי רחוק הוא שיהיה אליעזר הוא הנותן מים לרחוץ רגליו ורגלי אנשיו וכן ויעברו אנשים מדינים סוחרים וימשכו ויעלו את יוסף מן הבור (להלן לו כח) כי

¹⁸⁴ עי' דברינו ברש"י שזה בדווקא מתנת שכ"מ.

וימשכו חוזר אל אחיו הנזכרים בפסוק הראשון וכן ויאמר ציבא אל המלך ככל אשר יצוה אדוני המלך את עבדו כן יעשה עבדך ומפיבושת אוכל על שולחני כאחד מבני המלך (ש"ב ט יא) והם דברי דוד ורבים כן

וענין ויפתח הגמלים – שפתח מוסרי צוארם כי המנהג להוליכם קשורים או שהיו הולכים חגורים במושב המרכבה אשר עליהם כלשון אל יתהלל חוגר כמפתח (מ"א כ יא) התפתחי מוסרי צוארך (ישעיה נב ב)

ורש"י כתב התיר זמם שלהם שהיה סותם פיהם שלא ירעו בשדות אחרים ולשון בראשית רבה (ס ח) התיר זממיהם רבי הונא ורבי ירמיה שאל לרבי חייא ברבי אבא לא היו גמליו של אברהם אבינו דומים לחמורו של רבי פנחס בן יאיר וכו' וזו שאלה לסתור פתוח הזמם כי אי אפשר שיהיה החסידות בביתו של רבי פנחס בן יאיר גדול יותר מביתו של אברהם אבינו וכאשר חמורו של רבי פנחס בן יאיר איננו צריך להשתמר מן הדברים האסורים לבעליו להאכילו כל שכן גמליו של אברהם אבינו ואין צריך לזממם כי לא יאונה לצדיק כל און (מה) וטעם והנה רבקה יצאת וכדה על שכמה – כי בהיותו בביתה שמע את שמה או מתחילה הגידה לו שמה אף על פי שלא נזכר

(סא) ותקם רבקה ונערוותיה – סיפר הכתוב כי אחר שנתנו רשות שתלך רבקה ומיניקתה ועבד אברהם ואנשיו קמה רבקה וקראה נערוותיה ותרכבנה על הגמלים ותלכנה אחרי האיש כי הוא מורה הדרך לפנייהם

וטעם ויקח העבד את רבקה וילך – לספר בזריותו כי אחרי צאתו מן העיר ותלכנה כל הנשים אחריו לקח העבד את רבקה עמו לא יפרד ממנה לשומרה בדרך מכל מכשול ורבי אברהם אמר כי טעמו שהיה הולך עם רבקה ולא הרגיש עד שבא יצחק ופגע בו (סב) בא מבוא באר לחי ראי – יאמר כי יצחק בא עתה מבוא באר לחי ראי ששב מבאר לחי שבא שמה שאלו אמר בא מבאר לחי ראי היה נראה שהיה דר שם ולכך הוצרך לפרש כי הוא שב לעירו מביאתו שבא אל באר לחי רואי לפי שעה כי הוא יושב בארץ הנגב וחוזר לעירו

ויתכן בעבור היות מבוא מקור שהיה יצחק הולך תמיד אל המקום ההוא כי הוא לו מקום תפלה בעבור הראות שם המלאך והוא יושב בארץ הנגב קרוב משם וכן תרגם אונקלוס אתא ממיתוהי ועל דעתו הוא באר שבע שתרגם בין קדש ובין שור (לעיל כ א) ובין קדש ובין ברד (לעיל טז יד) רקם וחגרא ואם כן המקום ההוא מקום אשל אברהם ראוי לתפלה והנה יצחק בא מן הבאר ההיא אל עיר אחרת אשר היתה בדרך עירו ויצא לפנות ערב לשוח בשדה עם רעיו ואוהביו אשר שם ומצא את העבד ורבקה והלכו כלם יחדו אל עירו ויביאה האהלה שרה אמו (סד) ותרא את יצחק – לשון רש"י ראתה אותו הדור ונתביישה ממנו ורבי אברהם פירש כי הפסוק האחרון מוקדם כי ותאמר אל העבד וכבר אמרה אל העבד ורבים בתורה כן על דעתו ובאמת שימצאו מהם אבל בכאן איננו נכון שיצטרך לערב שתי המקראות ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק ותאמר אל העבד מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו ויאמר העבד הוא אדוני ותפול מעל הגמל ותקח הצעיף ותתכס

ולדעתי בראות רבקה איש הולך לקראתו בשדה שירט הדרך והלך בשדה לעומתם ידעה כי הוא הוא בא לראותם ולקרוא לשלום או להכניסם אל ביתו ללון עשתה כדרך מוסר הנשים לעמוד בהצנע

ותפול מעל הגמל – לשון רש"י השמיטה עצמה לארץ מתרגומו ואתרכינת כמו הטי נא

כדרך (לעיל פסוק יד) ארכיני ויט שמים וירד (תהלים יח י) וארכין ודומה לו כי יפול לא יוטל (שם לו כד) אם יטה לארץ לא יגיע לקרקע ואין דעת אונקלוס שהשמיטה עצמה מן הגמל לארץ שאם כן הנה היא נופלת מעל הגמל ממש לא מומה מעליו וכן כל לשון הרכנה הטיה לצד אחד בלבד

אבל כוונתו כי מעל הגמל אשר היא רוכבת עליו המת עצמה לצד אחד להסב פניה ממנו וכמוהו לדעתי ויראה נעמן רץ אחריו ויפול מעל המרכבה לקראתו ויאמר השלום (מ"ב ה כא) שאין ענינו רק שהשפיל עצמו במרכבה לקראת הרץ אשר היה בארץ לשאול לו בשלום וכן אמר (שם כו) כאשר הפך איש מעל מרכבתו לקראתך או יהיה אצל אונקלוס מעל הגמל כמו על הגמל וכן מעל שמים חסדך (תהלים קח ה) וכזו המ"ם לא יהיה משם עוד עול ימים וזקן (ישעיה סח כ) וכן המים אשר מעל השמים (תהלים קמח ד)

ועל דרך הפשט הוא כמו והנה עם רב הולכים מדרך אחריו (ש"ב יג לד) וכן רבים (סז) ויביאה יצחק האהלה שרה אמו – חסר הנסמך וכמוהו רבים וטעם הכתוב כי יספר בכבוד שנהג יצחק באמו כי מעת שמתה שרה לא נטו אהלה כי אמרו לא תבא אשה אחרת אל אהל הגבירה הנכבדת וכאשר ראה רבקה הביאה אל האהל ההוא לכבוד וישם לקחה וזה טעם ויאהבה וינחם – ירמוז שהיה מצטער מאד על אמו ורחק ממנו מנחם עד שנחם באשתו באהבתו אותה כי מה טעם שיזכיר הכתוב אהבת האיש באשתו ואונקלוס פירש ויביאה יצחק האהלה והנה היא שרה אמו ולכן הזכיר האהבה כי מפני צדקתה וכשרון מעשיה אהבה ונחם בה וכך הזכירו בבראשית רבה (ס טז) עד שלא מתה שרה היתה ברכה מצויה בעיסה

פרק כה

(ג) אשורים ולטושים ולאומים – לשון רש"י שהם ראשי אומות ותרגומו של אונקלוס אין לישוב עם לשון המקרא ולי נראה שסבר אונקלוס באשורים שהם המחנות שיירות הולכי דרך מעיר לעיר כמו שאמר אורחת ישמעאלים (להלן לו כה) עשאו מלשון באשורו אחזה רגלי (איוב כג יא) לא תמער אשוריו (תהלים לו לא) וסבר בלטושים שהם השוכנים באהלים שהם נטושים על פני האדמה היום ישכנו במקום ההוא ולמחר במקום אחר כי הלמ"ד והנו"ן יומרו במקומות רבים כמו לשכה ונשכה ויפקדו ביום ההוא אנשים על הנשכות (נחמיה יב מד) ומוזה חרב נטושה (ישעיה כא טו) כמו לטושה ואמר בלאומים ולנגון בלשון אים ומלת היו עוררה אותו בזה שהיה ראוי שיאמר כמו שאמר (לעיל י יג) ומצרים ילד את לודים ואת ענמים ואת להבים ואת נפתוחים

ובבראשית רבה (סא ה) רבי שמואל בר רב נחמן אמר אף על גב דאנן מתרגמינן ואמרין תגרין ולפדין וראשי אומים כלם ראשי אומות הן והענין כמו שפירשתי כי היו המתרגמין עושים אשורים תגרין הולכי דרך והיו עושין מן לטושים אנשי רשע פניהם פני להבים בוערים כלפידים מן לטושים את מחרשתו ואת אתו (ש"א יג כ) ילטוש עיניו לי (איוב טז ט) ואמר רבי שמואל בר רב נחמן שאף על פי שנהגו לתרגם כן אינם אלא ראשי אומות אין בהם שם תואר כלל וכך הדבר

(ו) ולבני הפילגשים אשר לאברהם – על דרך הפשט בעבור שנאמר לו (לעיל כא יב) כי ביצחק יקרא לך זרע לא בזרע אחר היו כל נשיו אצלו פילגשים לא היו נחשבות לנשים שאין זרען ביורשיו כי הגר שפחת שרה פילגשו היתה אבל קטורה לאשה לקח לו ואם היתה שפחה בביתו ולקחה לפילגש לא היה אומר ויקח אשה ושמה קטורה רק תקרא פילגש בכתוב מפני

הטעם שפירשתי ובדברי הימים (א א לב) כתוב ובני קטורה פילגש אברהם והנה אברהם לקח לו אשה מבנות כנען ואם תאמר שהיתה מצרית או מארץ פלשתים הנה לא שלח אל ארצו ואל מולדתו כאשר עשה בבנו כי איננו שומר רק זרע יצחק כי עליו נכרת הברית ועוד שלא אמר הכתוב ויקח אשה קטורה בת פלוני החוי או הפלשתי והמצרי מארץ פלונית כאשר אמר בני עשו (להלן כו לד) וזולתן אבל הזכיר שמה בלבד כי היא כנענית וקצר ביחוסה וכן יעשה במקומות רבים כשלא יקפיד בייחוס שלהן ואולי תקרא פילגש בעבור היותה שפחה ממשפחת העבדים ואם היתה שפחה בביתו ובא אליה לא יזכיר ייחוסה כי אין דרך הכתוב להזכיר באמהות רק שמן כענין בזלפה ובלהה

ורש"י כתב נשים בכתובה פילגשים שלא בכתובה כדאמר בנשים ופילגשים דדוד בסנהדרין (כא א) ואין הדבר כן כי לא תקרא פילגש אלא כשהיא בלא קדושין כי הכתובה מדברי סופרים והגירסא בסנהדרין פילגש בלא כתובה וקדושין אבל אפשר שגם בני נח כאשר ישאו להם נשים כמשפטן בבעילה היו נוהגים לכתוב להן מהר ומתן ואשר רצונה שתהיה להם פילגש וישלח אותה כאשר ירצה ולא יהיו בניה בנוחלים את שלו לא היה כותב לה כלום ועל דעת רבותינו (ב"ר סא ד) שהיא הגר הנה היא פילגש ודאי

(ח) זקן ושבע – שראה כל משאלות לבו ושבע כל טובה וכן ושבע ימים (להלן לה כט) ששבעה נפשו בימים ולא יתאוה שיחדשו בו הימים דבר וכענין שנאמר בדוד וימת בשיבה טובה שבע ימים ועושר וכבוד (דברי הימים א כט כח) והוא ספור חסדי השם בצדיקים ומדה טובה בהם שלא יתאוו במותרות כענין שנאמר בהם תאות לבו נתת לו (תהלים כא ג) ולא כמו שנאמר בשאר האנשים אוהב כסף לא ישבע כסף (קהלת ה ט) ואמרו בו (קהלת רבה א יג) אין אדם יוצא מן העולם וחצי תאוותיו בידו יש בידו מנה מתאוה מאתים השיגה ידו למאתים מתאוה לעשות ארבע מאות שנאמר אוהב כסף לא ישבע כסף

ובבראשית רבה (סב ב) אמרו הקדוש ברוך הוא מראה להם לצדיקים מתן שכרן שהוא עתיד ליתן להם לעולם הבא ונפשם שבעה והם ישנים נתעוררו החכמים בזה ופירשו הכתוב שאומר ושבע במראה הזו

(ט) ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו – לשון בראשית רבה (סב ג) כאן בן האמה חולק כבוד לבן הגבירה

(יא) וישב יצחק עם באר לחי ראי – קרוב אל המקום ההוא או בעבור שאיננו עיר אמר כי נטה אהלו אצל הבאר

(יז) ואלה שני חיי ישמעאל – הקרוב בדרך הפשט כי הכתוב יספר בבני הצדיקים תולדותם ומספר חייהם להודיע כי זרע צדיקים יבורך ולא ספר ימי עשו כי חיה יותר מיעקב וכבר נשלם הספור במות יעקב ולא רצה לחזור אלה חיי עשו שכבר הזכיר תולדותיו במקום הראוי להם

ובמדרש רבותינו בסיפור ימי ישמעאל טעמים רבים (עיי' מגילה יז א) והנכון שבהם שהיה צדיק בעל תשובה וסיפר בו בדרך הצדיקים

ויגוע – לשון רש"י לא נאמרה גויעה אלא בצדיקים ובגמרא (ב"ב טז ב) הקשו והא דור המבול נאמר בהם גויעה ויגוע כל בשר הרומש על הארץ וגו' וכל האדם (לעיל ז כא) כל אשר בארץ יגוע (לעיל ו יז) ומתריך גויעה ואסיפה קאמרינן כוונתם כי הגויעה מיתה בלא חולי מכאיב ובלא יסורין ואין זוכין לה אלא הצדיקים ואנשי דור המבול ההפוכים כמו רגע ולא חלו בהם ידים וכן מתי מדבר ועל כן אמר בהם גויעה בגוע אחינו (במדבר כ ג) וכן הוא איש אחד

לא גוע בעונו (יהושע כב ב) שלא המית אותו עונו פתאום אבל כשיזכיר בכתוב כן עם זכרון המיתה כמלת ויאסף או וימת תרמוז למיתת הצדיקים ולשון בראשית רבה (סב ב) ויגוע וימת אברהם (לעיל פסוק ח) אמר רבי יהודה בר אילעי החסידים הראשונים היו מתיסרין בחולי מעים בעשרה ובעשרים יום לומר שהחולי ממרק רבי יהודה אומר כל מי שנאמרה בו גויעה מת בחולי מעים ושם (לעיל ו יז) אמרו וכל אשר בארץ יגוע יצמוק ויראה שמלת גויעה אצלם המק בשרו והוא עומד על רגליו (זכריה יד יב) וכן דעת אונקלוס שתרגם בכאן ואתנגיד והוא העלוק כלשון אתנגיד ואתפח (סנהדרין לט א) יכול ישלם חמשה נגידים (ב"ק סז ב) ונאמר כן במבול כמו שאמר (לעיל ז כג) וימח את כל היקום ונאמר ויגוע וימת כגבר יחלש וימות והיא מיתה בצדיקים

רמב"ן פרשת תולדות

פרק כה

(יט) אמר הכתוב ואלה תולדות יצחק בן אברהם – על עשו ויעקב בניו האמורים למטה והזכיר הכתוב איך היתה ילידתם אברהם הוליד את יצחק – לשון רש"י על ידי שכתוב יצחק בן אברהם הוזקק לומר אברהם הוליד את יצחק לפי שהיו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה לכך צר הקדוש ברוך הוא קלסתר פניו דומה לאברהם שיאמרו הכל אברהם הוליד את יצחק ורבי אברהם אמר עוד שמעם הוליד גדל ורבה כמו יולדו על ברכי יוסף כמו שאמר וישלחם מעל יצחק בנו והנכון בעיני כי חזר עתה והחל באב היחס כמנהג הכתוב לחזור באנשי המעלה אל ראש היחס וכן בדברי הימים (א א יז יח) כתוב בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם וארפכשד ילד את שלח וכאשר השלים חזר ואמר (שם כד) שם ארפכשד שלח עד אברם הוא אברהם וכן ביחוס בנימין חזר למפרע והחל ונר הוליד את קיש וקיש הוליד את שאול (שם ח לג ט לט) אף כאן אברהם הוליד את יצחק ויצחק הוליד את יעקב כאשר יזכיר וחזר לספר זה בעבור שאמר (לעיל כה יב) ואלה תולדות ישמעאל בן אברהם שאם אמר גם כן ואלה תולדות יצחק בן אברהם בלבד הנה השווה שניהם ביחוס ובמעלה ואף כי הקדים הבכור ועוד שהיה ראוי שיתחיל באברהם ויאמר אלה תולדות אברהם אבל לא רצה לעשות כן שלא ימנה ישמעאל ובני קטורה ולכך חזר והשלים אברהם הוליד את יצחק לומר כי הוא לבדו תולדותיו וכאלו לא הוליד אחר יחשב כמו שנאמר לו (לעיל כא יב) כי ביצחק יקרא לך זרע

ולכך אמר למעלה (כה יב) גם כן אשר ילדה הגר המצרית שפחת שרה לאברהם לכבוד יצחק לומר שאין אלו תולדות היחס לאברהם רק הם בני האמה וכמו שאמר (לעיל כא יג) וגם את בן האמה לגוי אשימנו וכן עשה הכתוב אף בדברי הימים (א א כח) כי אמר מתחילה בני אברהם יצחק וישמעאל ואלה תולדותם בכור ישמעאל נביות והזכיר ובני קטורה פילגש אברהם ילדה את זמרן והיה ראוי שיאמר בני יצחק וחזר והחל ויולד אברהם את יצחק בני יצחק עשו וישראל

(כב) ותאמר אם כן למה זה אנכי – אם כן גדול צער העבור למה זה אנכי מתפללת ומתאוה על ההריון לשון רש"י ואיננו נכון ורבי אברהם אמר כי שאלה את הנשים אם אירע להם ככה ותאמרנה לא ותאמר אם כן – הדבר והמנהג למה זה אנכי – בהריון משונה והנה הכתוב חסר ואיננו שלם בפירוש הזה

והנכון בעיני כי אמרה אם כן – יהיה לי למה זה אנכי – בעולם הלואי אינני שאמות או שלא הייתי כמעט כאשר לא הייתי אהיה (איוב י ט)¹⁸⁵

ותלך לדרוש את ה' – לשון רש"י להגיד מה יהא בסופה ולא מצאתי דרישה אצל ה' רק להתפלל כמעט דרשתי את ה' וענני (תהלים לד ה) דרשוני וחיו (עמוס ה ד) חי אני אם אדרש לכם (יחזקאל כ ג)¹⁸⁶

(כג) וטעם שני גוים בבטנך – הודיע לה שלא תפחד כי בעבור שהיתה מעוברת תאומים הוא הריצוץ הזה בבטנה כי דרך נשים לה ויתכן שיאמר עוד כי בעבור היותם שני גוים שונאים ונלחמים זה בזה עשו בתחלת יצירתם מריבה רמז למה שיהיה ביניהם בסוף ועתה ינחו ותמצא מנוח והשקט לנפשה

(כח) כי ציד בפיו – אמרו המפרשים (הראב"ע והרד"ק) כי יתן ציד בפיו של יצחק או יביא ויחסר המעשה וכן למועד אשר שמואל (ש"א יג ח) וד' אותי כגבור עריץ (ירמיה כ יא) נתן או שם אותי ויתכן לפרש ויאהב יצחק את עשו בעבור כי בפיו של יצחק ציד תמיד כל היום יתאוה לאכול את הציד ותמיד הוא בפיו לא יאכל דבר אחר והוא המביא לו כאשר אמר איש יודע ציד

והנכון בעיני כי היא מליצה כי עשו ציד בפי אביו יכנה האיש במעשה לתדירותו וכמוהו שבתך בתוך מרמה (ירמיה ט ה) וכן ואני תפלה (תהלים קט ד) וכן אמרו בבראשית רבה (סג ו) קופרא טבא לפומיה כסא טבא לפומיה

(ל) מן האדום האדום הזה – היה התבשיל מאודם מן העדשים שהיו אדומות או שרקחו בדברים אדומים ועשו לא ידע מה הוא וקרא שמו אדום על כן קרא שמו אדום – כי לעגו עליו שמכר בכורה נכבדת בעבור תבשיל מעט כי סובא וזולל יורש (משלי כג כא)

(לא) מכרה כיום את בכורתך לי – כיום דילהן כיום שהוא ברור כן מכור לי מכירה גמורה לשון רש"י ופשוטו כעת הזאת וכן ואתה עמוד כיום ואשמיעך את דבר אלהים (ש"א ט כז) אותו כהיום תמצאון אותו (שם יג) קטר יקטירון כיום את החלב (שם ב טז) ולנו בשת הפנים כהיום הזה (דניאל ט ז)

והנראה מדעת אונקלוס כי בעבור היות מכירת הבכורה לאחר מיתת אביהם אמר מכרה לי הבכורה לאיזה יום שתפול בו וזה שמוש להן בלשון ארמית להן את אזיל לאיזה מקום מן הן את מודע לי וכן בפרשת וישלח (ב"ר עה א) ולהן אינן אזלין מן הן דאתברון והוא לשון מורגל להם במקומות הרבה ובדניאל (ב יא) בפתחות הלמד כמעט אלהן להן אלהין די מדרהון עם בשרא לא איתוהי וכן להן מלכא מלכי ישפר עלך (שם ד כד) ואונקלוס תרגם זולתי אלהין אלא הן ובנוסחאות בדוקות ומדוקדקות מן התרגום כיום דלהי והוא כמו שפירשתי כי הי בלשונם איזה כמו שאומר בתלמוד (ב"ק צט ב) הי רבי מאיר הי רבי יהודה

¹⁸⁵ זהר חלק א דף קלח ע"א
וישברו, כלומר נשבר כחם וחילם, אמר רבי יהודה, הגוף מהו אומר, אם כן למה זה אנכי, ולמה נבראתי, מיד ותלך לדרוש את יהו"ה:

¹⁸⁶ (1) זוהר חלק א דף קלז ע"ב
ויתרוצצו הבנים בקרבה ותאמר אם כן למה זה אנכי, ותלך לדרוש את יהו"ה, לאן אתר אזלת, לבי מדרשא דשם ועבר,
ועי' דברי הרב בשמות יח טו.

(ב"ב קמא א) וזולתן

ואפשר שעשה אונקלוס כיום כאלו הוא ביום מכרה ביום שתבא בו הבכורה כי כן מצאנו השמוש הזה לכ"ף כאשר ילכו אפרוש עליהם רשתי (הושע ז יב) משפטו באשר וכדמי בניך אשר נתתה להם (יחזקאל טז לו) כי כארבע רוחות השמים פרשתי אתכם (זכריה ב י)

ויש אומרים (הרד"ק בשם אביו) כי אין מחיר הבכורה הנזיד רק הכתוב יספר כי בבקשו לאכול והוא עיף אמר לו יעקב מכור לי בכורתך בכסף ואחר כך אכול וענה לו בפחזותו על האכילה למה זה לי בכורה הרי היא מכורה לך ונשבע עליה וישבו לאכול ולשתות והכתוב לא פירש המחיר ואין זו דעתי

(לג) השבעה לי כיום – כאשר אמר עשו למה זה לי בכורה אינני חפץ בה אמר לו יעקב השבעה לי כי לא תחפוץ בה ולא תירשנה לעולם ונשבע לו ואחר כך מכרה לו ונתן לו המחיר או הנזיד שבקש

ויתכן שאמר עשו למה זה לי בכורה הנה היא מכורה לך ויאמר השבעה לי שלא תערער על המכירה לעולם ואמר הכתוב שנשבע לו ומכרה כאלו אמר מכרה ונשבע לו

(לד) ויבז עשו את הבכורה – בז לדבר יחבל לו (משלי יג יג) אבל כבר אמר הטעם שבעבורו נאות למכירה מפני שהיה הולך למות בצודו החיות וקרוב הוא שימות בחיי אביו ואין לבכורה שום מעלה רק אחרי האב ומה תועיל לו הבכורה ואמר ויאכל וישת ויקם וילך ויבז – כי אחר שאכל ושתה חזר השדה אל צידו וזו סיבת בזוי הבכורה כי אין חפץ בכסילים רק שיאכלו וישתו ויעשו חפצם בעתם ולא יחושו ליום מחר

ורבי אברהם משתבש בכאן מאד שאמר כי בזה הבכורה בעבור שראה שאין ממון לאביו ורבים יתמהו כי עזב לו אברהם ממון רב וכאלו לא ראו בימיהם עשיר גדול בנעוריו בא לידי עוני בזקוניו והעד שהיה יצחק אוהב את עשו בעבור צידו ואלו היה לחם רב בבית אביו והוא נכבד בעיניו לא מכר את בכורתו בעבור נזיד ואם היה אביו בכל יום אוכל מטעמים מה טעם יאמר אליו הביאה לי ציד ולמה לא היו ליעקב בגדים חמודות ולא נתנה לו אמו כסף וזהב לדרך שאמר (להלן כח כ) ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש למה לא שלחה לו הון והיא אוהבת אותו כי הוצרך לשמור הצאן והפסוק שאמר (להלן כו יג) ויגדל האיש קודם זקנתו ועורי לב יחשבו כי העושר מעלה גדולה לצדיקים והנה אליהו יוכיח ועוד ישאלו למה חסר השם ממון ליצחק אולי יודיענו למה חסר מאור עיניו ואל ידחנו בקנה של דרש כי יש לו סוד ואין לנו לחפש כי עמקו מחשבות השם ואין כח באדם להבינם כל אלו דבריו

ואני תמה מי עור עיני שכלו בזה כי הנה אברהם הניח לו הון רב ואבד העושר ההוא מיד קודם הענין הזה ומפני זה בזה את הבכורה כי הדבר הזה היה בנעוריהם קודם היות לעשו נשים כאשר יספר הכתוב ואחרי כן חזר והעשיר בארץ פלשתים עד כי גדל מאד ויקנאו בו שרי פלשתים ואחרי כן חזר לעניו והתאוה לציד בנו והמטעמים ואין אלו רק דברי שחוק ועוד כי הכתוב אמר (לעיל כח יא) ויהי אחרי מות אברהם ויברך אלהים את יצחק בנו והברכה תוספת בעושר ובנכסים וכבוד ואיה ברכתו שאבד הון אביו והעני ואחרי כן (להלן כו ג) ואהיה עמך ואברכך העשיר והעני אחרי כן ואם יש צדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים בענין העושר אין זה באותם שנתברכו מפי הקדוש ברוך הוא כי ברכת ה' היא תעשיר ולא יוסיף עצב עמה (משלי י כב)

אבל היו האבות כלם כמלכים ומלכי גוים באים לפניהם וכורתים עמם ברית וכתוב (להלן כו לא) וישבעו איש לאחיו ואם היה יצחק רע המזל מאבד נכסי אביו איכה אמרו ראו ראינו כי

היה ה' עמך (שם כח) וכבר היה בעוכריו אבל בזוי הבכורה לעשו לאכזריות לבו ויתכן כי פי השנים בבכורה ממשפטי התורה לא היה כן לפניו רק לנחול מעלת האב ושררתו שיהיה לו כבוד ומעלה על צעירו ולכן היה אומר ליצחק אני בנך בכורך (להלן כז לב) לומר כי הוא הבכור הראוי להתברך וכן כי זה הבכור שים ימינך על ראשו (להלן מח יח) להקדימו בברכה ואולי היה נוטל גם בנחלה יותר מעט כי דין פי שנים מחדוש משפט התורה והציד אשר היה בפיו כן יעשו השרים והמלכים בוחרים בציד מכל מאכל וכל העמים יובילו מהם שי למורא והיה עשו מחניף את אביו להביא כל צידו אל פיו לאכול ממנו כרצונו תמיד ואהבת האב לבנו הבכור קלה להבין

ומה שאמר לברך אותו אחר עשות לו המטעמים איננו שכר האכילה ושחד בהם אבל רצה ליהנות ממנו שתהיה נפשו קשורה בנפשו בעת ההנאה ויברך אותו בחפץ מלא ורצון שלם או שהיה יודע בנפשו כי אחר האכילה היתה מתענגת ושמחה ויחול עליה רוח הקודש כענין ועתה קחו לי מגנן והיה כנגן המנגן ותהי יד ה' (מ"ב ג טו)

ולא נתנו ביד יעקב הון כי בורח היה ובלא ידיעת אחיו יצא מן הארץ לבדו ואלו נתנו לו הון ועבדים וגמלים היו מוסיפים בו קנאה לארוב לו ולהרגו ורבותינו אמרו (ב"ר סח ב) שגזלוהו ממנו

ומי אמר לו שלא היו ליעקב בגדים חמודות שש ומשי ורקמה אבל הכתוב אמר כי עשו בלכתו השדה לצוד היה מחליפם בבגדי הציד ומפני שיצחק ממשש תמיד בבנו ובבגדיו הלבשה אותם את יעקב פן יכירו בהם והלא אתה רואה שעשה כן וירח את ריח בגדיו (להלן כז כז) כי היה משים אותם בתוך נרד וכרכום כענין שכתוב (תהלים מה ט) מור ואהלות קציעות כל בגדותיך והיו הבשמים צומחים בארץ ישראל ועל כן אמר כריח שדה כי בעבור היותו איש שדה הריחו בגדיו מהם או ריח ציצי האילנות כמו שאמרו רבותינו (תענית כט ב) כריח השדה של תפוחים

והשאלה על מאור עיניו שאלת עורי לב כי אם היתה סבה מאת השם הנה היא כדי שיברך את יעקב והוא ספור הכתוב (להלן כז א) ותכהין עיניו מראות ויקרא את עשו ועל דרך הפשט איננו רק ענין הזקנה ומעמו ויהי כי זקן יצחק ותכהינה עיניו בזקנתו קרא את עשו והנה ביעקב (להלן מח י) ועיני ישראל כבדו מזוקן לא יוכל לראות וכתוב באחיה השילוני (מ"א יד ד) כי קמו עיניו משיבו ויספר במשה רבינו פלא (דברים לד ז) לא כהתה עינו

פרק כו

(א) מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם – אולי לא היה רעב בעולם עד ימי אברהם (פרקי דר"א כו) ועל כן ימנה הכתוב ממנו כי מה צורך להזכיר זה והנכון בעיני כי זה להגיד כי היו זוכרים אותו הרעב הראשון ומספרים עליו שבעבורו ירד אברהם למצרים ושם עשה לו השם כבוד גדול ולכן היה יצחק חפץ ללכת בדרך אבותיו לירד שם עד שנאמר לו אל תרד מצרימה

וטעם המניעה אמרו רבותינו (ב"ר סד ג) אתה עולה תמימה ואין חוצה לארץ כדי לך ולדעתך נכלל עוד בענין רמיזה בעתיד כי גלות אברהם אל מצרים מפני הרעב רמז שיגלו בניו שם ולכתו אל אבימלך לא היה גלות כי שם היה יושב ברצונו אבל ירידתו של יצחק שם מפני הרעב ירמוז לגלות כי גלה ממקומו בעל כרחו והלך אל ארץ אחרת והנה היה גלותו ממקומו אל ארץ פלשתים שהיא ארץ מגורי אביו וירמוז לגלות בבל שהוא מקום מגורי אבותם שהיו באור כשדים

ודע כי הגלות הנזכר ירמוז למעשה יצחק כאשר לא לקחו אשתו ולא היה לו שם רק הגלות והפחד ומתחילה אמר הנוגע באיש הזה ובאשתו מות יומת – ולימים חזר בו ואמר לך מעמנו – ואחרי כן חזרו אליו בברית וכן גלות בכל גלו שם מפני זלעפות רעב ומעת היותם שם לא עבדום ולא ענו אותם אבל היו גדוליהם שרים במלכות ואחרי כן אמרו מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל (עזרא א ג) והזהירו עליהם שרי עבר הנגה והפחות ואחרי כן בטלו הבנין והות בטלא עד זמן ועידן אחרי כן חזרו ונתנו רשות בבנין והזהירו ואמרו די להון מהקרבין ניהוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובנוהי (שם ו י)

אל אבימלך מלך פלשתים – לא נודע אם הוא אבימלך אשר היה בימי אברהם או שכל מלך פלשתים בעת ההיא יקרא כן כי גם בימי דוד יקרא אבימלך ודעת אונקלוס שהיה בנו וטעם וילך יצחק אל אבימלך – כי היה בדעתו לרדת מצרימה והלך אל אבימלך בעל ברית אביו אולי ייטיב עמו בימי הבצורת ולא יצטרך לירד למצרים והנה אבימלך מפני בריתו של אברהם לא נגע בו ולא בביתו כלל אבל אנשי המקום המה בקשו ממנו דרך שאלה על אשתו והוא אמר אחותי היא ואף על פי כן לא נגע בה המלך ולא איש מאנשיו כי היו נזכרים בענין אברהם ולכך אמר כמעט שכב אחד העם יאמר אני לא נגעתי בה ונשמרתי ממנה אבל קרוב היה שיכשל בה אחד מאנשי הארץ והיית מביא עלינו אשם כאשר היה עלינו חטא בענין אביך

(ב) שכון בארץ אשר אומר אליך – אין טעם שיאמר בבת אחת שכון בארץ אשר אומר אליך גור בארץ הזאת אבל פירושו אל תרד מצרימה ושכון כל ימיך בארץ שאומר אליך בכל פעם ופעם על פי ה' תסע ועל פי ה' תחנה וגור עתה בארץ הזאת פלשתים כי לך ולזרעך אתן אותה כדכתיב (יהושע יג ג) לכנעני תחשב חמשת סרני פלשתים

ויתכן שיהיה וירא אליו מוקדם כי קודם צאתו ממקומו נאמר לו אל תרד מצרימה שכון בארץ אשר אומר אליך בהיותך שם וגור עתה בארץ הזאת בארץ כנען אשר תכלול עמים רבים וארצות רבות כי אני מצוך עתה שלא תצא ממנה לעולם כי כל הארצות האל אתן לזרעך והנה נסע ממקומו מפני הרעב ללכת בכל ארצות כנען לשכון בארץ אשר יאמר אליו ובבאו לגרר אמר לו כאן תשב ולא הוצרך לפרש כי ידוע הוא שלא עבר על מצות השם וכן על אחד ההרים אשר אומר אליך (לעיל כב ב) כאשר הזכרתי (שם פסוק ט)

(ג) והקמותי את השבועה – אין צריך שיבטיח הקדוש ברוך הוא את יצחק שלא יעבור השבועה שנשבע לאביו כי לא אדם הוא להנחם (ש"א טו כט) ואברהם אין לו זרע אחר בעל ברית לאלהים והשבועה איננה על תנאי כי ביעקב הוצרך מפני עשו אחיו לומר שבו יתקיים הברית ובזרעו (להלן לה יב) לא בעשו

ונראה שזה המאמר והקמותי את השבועה יחשב שבועה ולכך תמיד יאמר בתורה (שמות לג א) הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב אשר נשבעת להם כך (שם לב יג) כי לא מצאנו שבועה ליצחק בלתי זאת

ורצה הקדוש ברוך הוא להשבע לכל אחד מן האבות להודיע שראוי כל אחד לכרות עמו ברית ושתהיה זכות כל אחד עומדת לפניו עם זרעם כי אף על פי שהראשונה תספיק תוספת זכות וכבוד הוא להם ולכן אמר (ויקרא כו מב) וזכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי אברהם אזכור והארץ אזכור כי כלם בעלי ברית לאלהים

ויתכן שהוסיף לו ליצחק בשבועה הזאת שיקיים בו בעצמו השבועה אשר נשבע לאברהם אביו שיהיה הוא ברכה בעמים כאשר אמר לאברהם אביו והתברכו בזרעך כל גויי הארץ

ויהיה פירוש הכתוב והקמותי כך את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך כי אתה ברכה בעמים וכן אמר עוד ביעקב (להלן כח יד) ונברכו בך כל משפחות האדמה ובזרעך (ה) וישמור משמרתי – לשון רש"י בקולי כשנסיתי אותו משמרתי – גזירות להרחקה כגון שניות לעריות שבות לשבת מצותי – מצות שאלו לא נכתבו דין הוא שיכתבו כגון גזל ושפיכות דמים חקותי – דברים שיצר הרע ועו"ג משיבין עליהם כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז שאין טעם בדבר אלא המלך גזר חקו על עבדיו ותורתו – להביא תורה שבעל פה הלכה למשה מסיני

ואם כן יהיה כל זה בנוי על דעת שהיה אברהם מקיים ומשמר את התורה עד שלא נתנה וכך אמרו (ב"ר צד ג) בפסוק ויתן להם יוסף עגלות (להלן מה כא) שפירש ממנו בפרשת עגלה ערופה שהיה עוסק בתורה כשם שהיו אבותיו ועד עכשו לא נתנה תורה והרי כתוב וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורותי ושם אמרו שהיה משמר אפילו דקדוקי תורה והיה מלמד לבניו וכו'

ויש לשאול אם כן איך הקים יעקב מצבה (להלן כח יח) ונשא שתי אחיות וכדעת רבותינו (ב"ר עד יא) ארבע ועמרם נשא דודתו (שמות ו כ) ומשה רבינו הקים שתי עשרה מצבה (שם כד ד) והאיך אפשר שיהיו נוהגים היתר בתורה במה שאסר אברהם אביהם על עצמו וקבע לו השם שבר על הדבר והוא יצוה את בניו ואת אחריו ללכת בדרכיו וביעקב דרשו (ב"ר עט ו) ששמר את השבת וקבע תחומין ואפשר שיהיה זה בשבת מפני שהיא שקולה ככל התורה כולה (ירושלמי ברכות פ"א ה"ה) שהיא מעידה על מעשה בראשית

ואולי נאמר משמרתי – שניות לעריות של בני נח ומצותי – גזל ושפיכות דמים חקותי – אבר מן החי וכלאים של הרבעת בהמה והרכבת אילן ותורותי – דינין ואסורי עבודה זרה שאלו כולן נצטוו בהן בני נח והוא השומר והעושה רצון בוראו ומשמר אפילו דקדוקין וחומרות במצות שלהן וכמו שהזכירו ע"ז של אברהם אבינו ארבע מאה פרקי הוות (ע"ז יד ב) ודרשו במאה שערים שמדדוה למעשרות (ב"ר סד ו) כי היו האבות נדיבי עמים לתת מעשרות לעניים או לכהני ה' כגון שם ועבר ותלמידיהם כענין והוא כהן לאל עליון (לעיל יד יח)

והנראה אלי מדעת רבותינו שלמד אברהם אבינו התורה כלה ברוח הקדש ועסק בה ובטעמי מצותיה וסודותיה ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה ושמירתו אותה היה בארץ בלבד ויעקב בחוצה לארץ נשא האחיות וכן עמרם כי המצות משפט אלהי הארץ הן אף על פי שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום (קדושין לו ב) וכבר רמזו רבותינו הסוד הזה (בספרי דברים פסקא מג) ואני אעריך בו בעזרת השם (ויקרא יח כה דברים יא יח) והמצבה מצוה שנתחדשה בזמן ידוע היא כמו שדרשו (בספרי) באשר שנה ה' אלהיך (דברים טז כב) ששנאה אחר היותה אהובה בימי האבות

וביוסף דרשו (ב"ר צב ד) שהיה משמר את השבת אפילו במצרים מפני שהיא שקולה כנגד כל המצות לפי שהיא עדות על חדוש העולם והיה עושה כן ללמד את בניו אמונת בריאת העולם להוציא מלבם כונת עבודה זרה ודעות המצרים וזאת כונתם

ועל דרך הפשט נאמר שיהא משמרתי – אמונת האלהות שהאמין בשם המיוחד ושמר משמרת זו בלבו וחלק בה על עובדי העבודה זרה וקרא בשם ה' להשיב רבים לעבודתו מצותי – ככל אשר צוהו בלך לך מארצך ועולת בנו וגרישת האמה ואת בנה חקותי – ללכת בדרכי השם להיות חנון ורחום ועושה צדקה ומשפט ולצות את בניו ואת בנה ותורותי – המילה בעצמו ובניו ועבדיו ומצות בני נח כלן שהן תורה להם

(ז) ויאמר אחותי היא – ועל הבנים לא שאלוהו כי יאמר בני אשה אחרת הם לו (יד) ויהי לו מקנה צאן ומקנה בקר ועבודה רבה – אתונות וגמלים וחמורים ועבדים ושפחות וזכיר הכתוב זה ולא יזכיר כסף וזהב כאשר נאמר באברהם (לעיל יג ב) בעבור כי גדולתו אשר נתגדל בה בארץ פלשתים במקנה ובעבודה היתה ויקנאו אותו פלשתים בענין ההוא וזה טעם כי עצמת ממנו מאד – אמר לו גם לי שאני המלך אין בביתי מקנה ועבודה כמוך וחרפה היא לנו להיות ביתך גדול מבית המלך (יז) בנחל גרר – רחוק מן העיר וישב ויחפור את בארות המים אשר חפרו בימי אברהם אביו ופלשתים סתמום קודם שנסע יצחק מגרר חזר וחפרן לשון רש"י ונראה מדבריו שהם הבארות הנזכרים כאן כמו שאמר (בפסוק מז) סתמום פלשתים וימלאום עפר וזה איננו כן כי היאך יתנו לו הם רשות והם אמרו תקלה הם לנו מפני הגייסות

אבל הם אחרים במקום אחר כי נחל גרר שם מקום או שהנחל נמשך מגרר אל ארץ אחרת וכאשר קנאו בו פלשתים הם השרים אשר בגרר מדינת המלך סתמו הבארות אשר לו מירושת אביו בגבול עיר גרר והמלך שלחו מעיר מושב כסאו והלך לו לעיר אחרת ואולי איננה ממלכותו אף על פי שהיא בארץ פלשתים ושם בארות אחרים שחפר אברהם שגר במקום ההוא ימים רבים ופלשתים יושבי הארץ כאשר מת אברהם ויצחק לא ישב שם סתמום ולא לשנאתו רק בימי אברהם לא רצו לסתמם מפני כבודו כי אמרו אולי ישוב לשבת בארץ ולכן שב יצחק ויחפור אותם בנחל ורועי נחל גרר רבו עמו לאמר לנו המים

והטעם לאמר הנה הבאר בנחל ומימי הנחל הם אשר ימצו שם ומתמציתם ימלא הבור והנחל יתמעט בהם והנה הם שלנו ועל כן הזכיר הכתוב וימצאו שם באר מים חיים לאמר כי היה מקור נובע מים חיים אין מימיו מן הנחל כאשר אמרו מריביו

(כ) ויקרא שם הבאר עשק – יספר הכתוב ויאריך בענין הבארות ואין בפשוטי הספור תועלת ולא כבוד גדול ליצחק והוא ואביו עשו אותם בשוה אבל יש בדבר ענין נסתר בתוכו כי בא להודיע דבר עתיד כי באר מים חיים ירמוז לבית אלהים אשר יעשו בניו של יצחק ולכן הזכיר באר מים חיים כמו שאמר (ירמיה יז יג) מקור מים חיים את ה' וקרא הראשון עשק ירמוז לבית הראשון אשר התעשקו עמנו ועשו אותנו כמה מחלוקות וכמה מלחמות עד שהחריבוהו והשני קרא שמה שטנה שם קשה מן הראשון והוא הבית השני שקרא אותו כשמו שכתוב בו (עזרא ד ו) ובמלכות אחשורוש בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלם וכל ימיו היו לנו לשטנה עד שהחריבוהו וגלו ממנו גלות רעה והשלישי קרא רחובות הוא הבית העתיד שיבנה במהרה בימינו והוא יעשה בלא ריב ומצה והאל ירחיב את גבולנו כמו שנאמר (דברים יט ח) ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר דבר וגו' שהוא לעתיד וכתוב בבית השלישי (יחזקאל מא ז) ורחבה ונסכה למעלה למעלה ופרינו בארץ שכל העמים יעבדוהו שכם אחד¹⁸⁷

(כד) אל תירא כי אתך אנכי – בעבור שהבריתו אבימלך מעליו מקנאתם בו וגם רועי גרר רבו עמו היה מתירא פן יאספו עליו ויכוהו הוא וביתו והבטיחו הקדוש ברוך הוא שלא יירא

¹⁸⁷ עי' תיקו"ז בראשית בראשית שית סטרינ דאיסור והיתר כדקאמרן ועליה אתמר ועתה יגדל נא כח ה' ואיהי כ"ח אתון דעובדא דבראשית בהאי כ"ח תלמידי חכמים ויחפרו באר אחרת ולא רבו עליה דאיהי הלכה למשה מסיני קבלה למשה מסיני וכו' ואית שפחה בישא דאתקריאת שטנה הה"ד ויקרא את שמה שטנה אתתא דנחש דאיהו שטן ודא איהי מחלוקת וקושיא, וז"ל הגר"א שם: דמשנה כו' דברייתא כו' - דבת מלך הלכה למשה מסיני הוא באצילות ומשנה הוא אמה דילה בבריאה דשלטא בימי יהושע וברייתא במט"ט ושפחה שטנה הוא בעשיה

מהם ויברך אותו ואז נתן בלבם שהלך לפניו המלך בכבוד גדול יותר מאשר עשה לאביו כי בא עם פיכול שר צבאו ועוד הוסיף להביא עמו רבים רעיו (כט) אם תעשה עמנו רעה כאשר לא נגענוך – יאמר אם תעשה עמנו רעה כמו שאנחנו לא נגענוך אתה עתה ברוך ה' – ואין לאל ידינו לעשות עמך רע אבל ישתנה העת בעבור החמס שאתה עושה ותצטרך לשוב אל ארצנו ונשיב לך גמול וטעם לא נגענוך – שלא נפתה לבנו על אשתך ליגע באחד מכם כלשון הנוגע באיש הזה ובאשתו

ועשינו עמך רק טוב – לשמור את כל אשר לך בצוותינו את העם להשמר מכם ונשלחך בשלום – כי גם בקנאתנו בך לא לקחנו מכל העושר אשר עשית עמנו ונשלחך עם כל אשר לך בשלום

וענין היראה הזאת אשר פחדו ממנו אינו נראה שירא מלך פלשתים שלא יבא עליו יצחק למלחמה אבל הבטיחם אברהם לו ולנינו ולנכדו (לעיל כא כג) ועתה אמרו בלבם בעבור שהפרנו אנחנו את בריתנו עם יצחק ושלחנוהו מעלינו גם הוא יפר את בריתו עמנו ויגרש זרעו את זרעינו מן הארץ ולכן עשו עמו ברית חדשה והתנצלו לאמר לו שלא הפרו הברית הראשונה שלא עשו עמו רק טוב וזה טעם תהי נא אלה בינותינו – שנבא עתה עמך באלה להחרים על כל מי שיעבור על הברית כטעם לעברך בברית ה' אלהיך ובאלתו (דברים כט יא) ויתכן שהיה אברהם גדול מאד ורב כח שהיו בביתו שלש מאות איש שולף חרב ולו בעלי ברית רבים והוא גם בן חיל אשר לבו כלב האריה ורדף ארבעה מלכים גבורים מאד ונצחם וכאשר ראו הצלחתו כי היא מאת האלהים פחד ממנו מלך פלשתים פן יכבוש ממנו מלכותו ונקל זאת ממלחמת ארבעת המלכים אולי שמע עוד דבר השם שנתן לו הארץ ולכן בא עמו בברית והשביעו אם תשקור לי ולנכדי כי היה שקר אם ימרוד על המלך וחשב כי אפשר שיחיה אברהם עד מלך נכדו וכמעשה אבות עשו בנים כי היה יצחק גדול כאביו ופחד המלך פן ילחם בו בגרשו אותו מארצו

(לב) ויבואו עבדי יצחק ויגידו לו על אודות הבאר אשר חפרו – הוא האמור בו למעלה (בפסוק כה) ויכרו שם עבדי יצחק באר כי החלו לחפור אותו ובא אבימלך אליו בימים ההם וביום הברית בלכתם ממנו בשרוהו כי מצאו מים וקרוב לי שהוא הבאר שכרה אברהם ונתן לו שבע כבשות לעדה (לעיל כא ל) כי סתמוהו פלשתים עם האחרים וישב יצחק ויחפור אותו ויקרא לו גם הוא שם כשם אשר קרא לו אביו ועל כן שם העיר באר שבע על שם הבאר אשר קראוהו כן האב והבן כי שם נשבעו שניהם והבאר הזאת להם תרמוז על משכן שילה ופלשתים סתמוהו בהלקח הארון (ש"א ד יא) וחזר וחפרו בו כי כן השיבו הארון עם הדורון לאלהים (שם ו יא) פרק כז

(ד) בעבור תברכך נפשי – היה בדעתו לברך אותו שיזכה הוא בברכת אברהם לנחול את הארץ ולהיות הוא בעל הברית לאלהים כי הוא הבכור ונראה שלא הגידה לו רבקה מעולם הנבואה אשר אמר ה' לה ורב יעבוד צעיר כי איך היה יצחק עובר את פי ה' והיא לא תצלח והנה מתחלה לא הגידה לו דרך מוסר וצניעות כי ותלך לדרוש את ה' שהלכה בלא רשות יצחק או שאמרה אין אנכי צריכה להגיד נבואה לנביא כי הוא גדול מן המגיד לי ועתה לא רצתה לאמר לו כך הוגד לי מאת ה' טרם לדתי כי אמרה באהבתו אותו לא יברך יעקב ויניח הכל בידי שמים והיא ידעה כי בסבת זה יתברך יעקב

מפיו בלב שלם ונפש הפצה או הם סבות מאת ה' כדי שיתברך יעקב וגם עשו בברכת החרב ולו לבדו נתכנו עלילות

(ז) ואברכה לפני ה' לפני מותי – לא נזכר בכל הפרשה לפני ה' רק במקום הזה כי אמרה לו אמו הברכה לפני ה' תהיה ברוח הקדש ואם יתברך בה עשו אחיך תתקיים בו בזרעו לעולם ואין לך עמידה לפניו

(יב) אולי ימשני אבי – אין הטעם שימושחו להכיר אותו אבל אמר אולי יקרב אותי אל עצמו לנשק לי או לשום ידו על פני כדרך חבת האב על בנו וימצא במשוש שאני חלק ואני תמה איך לא פחד מהיכר הקול וכל בני אדם נכרים בקולם כמו שאמרו רבותינו (גיטין כג א) היאך סומא מותר באשתו והיאך בני אדם מותרין בנשותיהן בלילה אלא בטביעות עינא דקלא ואם סתם בני אדם מכירין כן מה יהיה ביצחק החכם והבקי להכיר בין בניו שתהיה לו באמת טביעות בקול אולי היו האחים האלה דומים בקולם ולכך אמרו (ב"ר סה יט) כי הקול קול יעקב דבריו שמדבר בלשון רכה ומוכיר שם שמים או שהיה משנה קולו לדבר כלשון אחיו כי יש בבני אדם יודעים לעשות כן

(טו) וטעם הזכיר הכתוב עשו בנה הגדול ויעקב בנה הקטן – להפליג בענין הצדקת כי המנהג במולידים להכיר את הבכור בברכה ובכבוד ובמתן והיא מדעתה צדקת הקטן ורשעת הגדול תשתדל בכל המורה הזה להעביר הברכה והכבוד מן הגדול אל הקטן וכן יאמר למטה (פסוק מב) ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול ותשלח ותקרא ליעקב בנה הקטן

(כא) גשה נא ואמשך בני – לשון רש"י אמר בלבו אין דרך עשו להיות שם שמים שגור בפיו וכן בבראשית רבה ואני תמה כי לא היה עשו רשע בעיני אביו ואולי היה חושב בלבו כי בעבור היותו איש שדה ולבו על הציד איננו מזכיר שם שמים מפחדו שלא יזכרנו במקום שאינו טהור ומבלי כוונה ונחשב לו זה בעיני אביו ליראת שמים ועל דרך הפשט יהיה זה בעבור טביעות הקול

(כח) מטל השמים – אין הברכה שיתן לו האלהים מטל השמים כי הטל ירד בכל מקום ואלו אמר שיתן רבוי טל או שירד בעתו כענין ונתתי גשמיכם בעתם (ויקרא כו ד) היתה ברכה אבל פירשו כי הזכיר בו ברכת ה' כריח שדה אשר ברכו ה' והטעם אשר ברכו ה' לבני כי השם ברוך אותו בשדה לומר שיצליחנו שם בצידו ולא ימות ולא תבואהו בו רעה ואמר ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ והברכה תוספת ורבוי או שיהיה ורב דגן ותירש בתוספת הוא"ו ושיעורו ויתן לך האלהים מטל השמים ומשמני הארץ רב דגן ותירוש והנכון בעיני כי מתת האלהים תמיד הוא ואין לו הפסק לעולם ולכן אמר ויתן לך האלהים כל ימך על אדמתך מטל השמים ויתן לך משמני הארץ כלומר השמנה בכל הארצות כענין שכתוב (יחזקאל כ ו) צבי היא לכל הארצות

ורבי אברהם אמר כי מ"ם מטל מושך עצמו ואחר עמו וממשמני הארץ ולעשו לא נתנו במתת אלהים ולא ברבוי אבל אמר גם לך אצלתי אחריו ומשמני הארץ ומטל השמים יהיה מושביך בעוד אשר תשב שם ירמוז כי יכלה ויאבד אך בעודו יהיה חלקו טוב

(כט) ארריך ארור ומברכך ברוך – ובבלעם הוא אומר (במדבר כד ט) מברכך ברוך ואורריך ארור הצדיקים תחלתן יסורין וסופן שלוח ואורריהן קודמין למברכיהן והרשעים תחלתן שלוח וסופן יסורין לפיכך הקדים בלעם ברכה לקללה לשון רש"י מבראשית רבה (סו ד) ואם כן למה אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם (לעיל יב ג) ואברכה מברכך ומקללך אאור וזה איננו קשה כי חזר שם ונברכו בך והנה הברכה בראש ובסוף או בעבור מה שפירשנו שם

דבר בלשון יחיד ורבים כי הכל יברכוהו והיחיד אשר יקלל אותו יואר (לב) מי אתה – כאשר אמר לו יקום אבי היה חושב שהוא יעקב וידע שאכל מציד עשו וברך אותו ועשה גם הוא מטעמים שיברך גם אותו ולכן שאלו מי אתה לדעת האמת (לג) בטרם תבא ואברכהו גם ברוך יהיה – אין דרך החרד חרדה גדולה עד מאד וצועק מי הוא אשר רמני לברך אותו שישלים צעקתו לאמר מיד גם ברוך יהיה אבל היה ראוי שיקללהו ועוד כי היה עשו צועק עליו לאמר ולמה תברכהו עתה אבי ואיך יאמין עשו כי במרמה היה מתחלה בראותו כי עתה יברך אותו ברצונו

והנכון בעיני שהוא לשון הווה יאמר מי איפוא הוא הצד ציד אשר היה יכול לרמותי שאברכהו וגם שיהיה ברוך על כל פנים כי ידעתי כי ברוך הוא או טעמו וגם ברוך יהיה על כרחי שאי אפשר לי להעביר הברכה ממנו כי מאז שבברך אותו ידע ברוח הקדש שחלה ברכתו עליו¹⁸⁸

וזהו טעם החרדה הגדולה אשר חרד כי ידע שאבד בנו האהוב לו ברכתו לעולם וזה טעם בא אחיך במרמה – כי אחר שאמר מי איפוא נתן דעתו שהבא אליו היה יעקב שאי אפשר שתחול הברכה רק בזרעו

(לז) ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים – איננו ברכת הוה גביר לאחיק שכבר אמר הן גביר שמתיו לך אבל יתכן שיהיה הוא הגביר ולא יהיו הם עבדים כענין כי יהודה גבר באחיו (דה"א ה ב) אבל אמר נתתי לו לעבדים ממאמרו וישתחוו לך בני אמך כי הוא השתחואת העבד לאדוניו כמו שאמר יעבדוך עמים ויכפול וישתחוו לך לאומים וטעם ואת כל אחיו – כטעם אחיק ובני אמך יזכירם בלשון רבים לרמוז על כל זרעו של עשו ורבי אברהם אמר בני הפילגשים

(לט) הנה משמני הארץ יהיה מושבך – טעם הנה לאמר הנה אוכל לתת לך משמני הארץ ומטל השמים כי לשניכם יספיק שיהיה משמני הארץ וטל השמים אבל בענין הממשלה שלו תהיה ולו תעבוד ולא נתן לו גם כן רב דגן ותירוש כאחיו כי רצה לכבד המבורך ראשונה עליו ואחרי כן אמר ליעקב ויתן לך את ברכת אברהם לרשתך את ארץ מגורריך (להלן כח ד) להיות לו רב הדגן והתירוש בארץ כנען מתנת אברהם ולעשו יהיה הטל ומשמני הארץ בארץ אחרת (מ) וטעם ועל חרבך תחיה – כמו בחרבך וכן כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם (דברים ח ג) בלחם ואין הברכה שתהיה מחיתו משלל האויבים בחרבו כי הנה נתן לו משמני הארץ ומטל השמים ובה יחיה אבל הענין לומר שיחיה במלחמותיו כי ינצח ולא יפול בחרב אויב ועל כן אמר ואת אחיק תעבוד – שלא תתגבר עליו והוא יגבר עליך

והיה כאשר תריד – בשיחך מתגרת ידו ופרקת עלו מעל צוארך – ירמוז לישראל שלא יתגרו בם יותר מדאי לעשות עמם רעה והוא מה שצוה הכתוב (דברים ב ד – ה) ונשמרתם מאד אל תתגרו בם וגו'

וכך הזכירו רבותינו (ירושלמי ר"ה א א) אמרו כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל

(2) זוהר חלק א דף קמד ע"א

אזדעזע יצחק ודחיל, דכתיב ויחרד יצחק חרדה גדולה עד מאד, כיון דכתיב ויחרד יצחק חרדה גדולה, די, מהו עד מאד, אלא דלא הוה דחילו ואימתא דנפל עליה דיצחק רבתא מיומא דאתברי, ואפילו בההיא שעתא דאתעקד יצחק על גבי מדבחא, וחמא סכינא עליה, לא אזדעזע, כההיא שעתא דעאל עשו וחמא גיהנם דעאל עמיה, כדין אמר בטרם תבא ואברכהו, גם ברוך יהיה, בגין (דחמאת) דחמית שכינתא דאודי על אינון ברכאן. דבר אחר יצחק אמר ואברכהו, נפק קלא ואמר גם ברוך יהיה,

עד הכרית כל זכר באדום (מ"א יא טז) אמר לו הקדוש ברוך הוא אני אמרתי אל תתגרו בם ואתה התגרת בהם חייך שאין ששה חדשים הללו נמנין לך ולמלכותך מדכתיב (שם ב יא) והימים אשר מלך דוד על ישראל ארבעים שנה והוא מלך ששה חדשים יותר דכתיב (ש"ב ה ה) בחברון מלך על (ישראל) [יהודה] שבע שנים וששה חדשים ועוד אמרו (דב"ר א טז) אמר לו הקדוש ברוך הוא דוד ידיך חדודות וחרוצות ואני מבקש לרדות בהם את עולמי וכו'.

(מא) ויאמר עשו בלבו – אמר רבי אברהם יתכן שגלה סודו לאחד מאוהביו ואין צורך כי ההסכמה בדבר אשר ימלך אדם עם לבו תקרא אמירה עם הלב אף על פי שיהיה בה דבור בשפתים וכן בלב ולב ידברו (תהלים יב ג) כי הרצון יקרא לב וכל ישראל לב אחד להמליך את דוד (דחי"א יב לח) שהיו כלם על אותה ההסכמה והיו מדברים בה וכן ויאמר ירבעם בלבו (מ"א יב כו) וכן אמר אליעזר (לעיל כד מה) אני טרם אכלה לדבר אל לבי והיתה שם תפלה בשפתיו ויאמר ה' אלהי אדני אברהם (שם יב) אבל טרם אכלה לדבר אל לבי טרם השלימי מה שעלה בדעתי.

ויאמר כאן כי כאשר באה משטמה גדולה בנפש עשו לשטום את יעקב על הברכה עלה בלבו שיהרגו את אחיו והיה מתנחם בזה מרוע לבו וזה טעם ויגד לרבקה את דברי עשו – ולכך אמרה מתנחם לך – ורש"י כתב ברוח הקדש הוגד לה מה עשו מהרהר בלבו וכן בבראשית רבה (סז ט) ואם כן יהיה דברי עשו מחשבתו עם הלב כמו דברתי אני עם לבי (קהלת א טז).

והנה עשו היה אומר יקרבו ימי אבל אבי – כי בחייו לא יצערנו או מפחדו שלא יקללנו ותהפך ברכתו לקללה ורבקה פחדה שמא ימות הזקן פתאום ויהרגנו או שמא יודמן לו בחייו ויהרגנו.

(מב) וטעם ותשלח ותקרא ליעקב – כי היה יעקב במקום אחר איננו באהל אביו ואמו כי היה מתחבא מפני עשו אחיו שהיה צועק עליו והיה מתבייש ממנו או מתפחד מתנחם לך להרגך – מתנחם הוא על הברכות בהריגתך לשון רש"י ופשוטו מתנחם בכך וכן כי בוחר אתה לבן ישי (ש"א כ ל) והחזיק לו (שם ב טו ה) ורבים כן או פירושו מתנחם עליך כמו וישאלו אנשי המקום לאשתו (לעיל כו ז) ויפל לאפיו (ש"א כ מא) כי כן צוה לו המלך (אסתר ג ב).

אבל אונקלוס אמר כמין לך אורב לך ונראה מדעתו כי טעם מתנחם לך שמראה עצמו לך מנוחם על ענין הברכות וכאלו אינו מקפיד בהן והוא מארב כדי שלא תשתמר ממנו ותרגם הענין לא הלשון.

פרק כח

(ה) אחי רבקה אם יעקב ועשו – בעבור שאמר שצוה יצחק את יעקב לקחת לו אשה מבנות לבן אחי אמו הזכיר הכתוב שהיה גם כן אחי אמו של עשו וראוי היה שיצוה גם כן לעשו אבל מדעתו שברכת אברהם תהיה ליעקב ולזרעו עשה כן.

והזכיר כי עשו שמע שצוה אותו שלא יקח אשה מבנות כנען ושילך אל לבן אחי אמו והוא שמע לעשות רצון אביו שלא לקחת אשה מבנות כנען אך לא עשה כראוי שיקח מבנות לבן אף על פי שהוא אחי אמו ועוד הזכיר שלקח אותה על נשיו ולא גרש את הרעות כי הלך על תאות נפשו יותר מרצון אביו.

רמב"ן פרשת ויצא

פרק כח

(יב) והנה סלם מצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלהים עולים ויורדים בו – הראהו בחלום הנבואה כי כל הנעשה בארץ נעשה על ידי המלאכים והכל בגזרת עליון עליהם כי מלאכי אלהים אשר שלח ה' להתהלך בארץ לא יעשו קטנה או גדולה עד שובם להתיצב על אדון כל הארץ לאמר לפניו התהלכנו בארץ והנה יושבת בשלוח או מלאה חרב ודם והוא יצוה עליהם לשוב לרדת בארץ ולעשות דברו

והראהו כי הוא יתברך נצב על הסלם ומבטיחו ליעקב בהבטחה גדולה להודיע שהוא לא יהיה ביד המלאכים אבל יהיה חלק ה' ויהיה עמו תמיד כמו שאמר והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך כי מעלתו גדולה משאר הצדיקים שנאמר בהם (תהלים צא יא) כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכיך

ועל דעת רבי אליעזר הגדול (פרקי דר"א לה) היתה זאת המראה כענין בין הבתרים לאברם כי הראהו ממשלת ארבע מלכיות ומעלתם וירידתם וזה טעם מלאכי אלהים כמו שנאמר בדניאל (י כ יג) שר מלכות יון ושר מלכות פרס והבטיחו כי הוא יתעלה יהיה עמו בכל אשר ילך ביניהם וישמרנו ויצילנו מידם אמרו (שם בפדר"א) הראה לו הקדוש ברוך הוא ארבע מלכיות מושלן ואבדן הראהו שר מלכות בבל עולה שבעים עוקים ויורד והראהו שר מלכות מדי עולה חמישים ושנים עוקים ויורד והראהו שר מלכות יון עולה מאה ושמונים עוקים ויורד והראהו שר מלכות אדום עולה ואינו יורד אמר לו יעקב אך אל שאול תורד (ישעיה יד טו) אמר לו הקדוש ברוך הוא אם תגביה כנשר וגו' (עובדיה א ד)

(יז) כי אם בית אלהים וזה שער השמים – הוא בית המקדש שהוא שער לעלות משם התפלות והקרבנות לשמים וכתב רש"י אמר רבי אלעזר בשם ר' יוסי בן זמרא (ב"ר סט ה) הסולם הזה עומד בבאר שבע ושיפועו מגיע עד בית המקדש שבאר שבע עומד בדרומו של יהודה וירושלם בצפונה בגבול שבין יהודה ובנימין ובית אל היה בצפון של נחלת בנימין בגבול שבין בנימין ובין בני יוסף נמצא סולם רגליו בבאר שבע וראשו בבית אל מגיע שפועו כנגד ירושלם

ושאמרו רבותינו (חולין צא ב) צדיק זה בא לבית מלוני ועוד אמרו (פסחים פח א) יעקב קראו בית אל וזו לוז היא ולא ירושלם ומהיכן למדו לומר כן אני אומר שנעקר הר המוריה ובא לכאן וזו היא קפיצת הארץ האמורה בשחיטת חולין (חולין צא ב) שבא בית המקדש לקראתו עד בית אל וזהו ויפגע במקום

ואם תאמר כשעבר יעקב אבינו על בית המקדש מדוע לא עכבוהו שם איהו לא יחב דעתיה להתפלל במקום שהתפללו אבותיו ומן השמים יעכבוהו איהו עד חרן אזל כדאמרינן בפרק גיד הנשה (שם) וקרא מסייע לן וילך חרנה כי מטא לחרן אמר אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ולא התפללתי בו יחב דעתיה למהדר וחזר עד בית אל קפצה ליה ארעא עד בית אל כל אלו דברי הרב

ולא נראה לי כלל שאין קפיצת הארץ שהזכירו ביעקב אלא כאותה שאמרו באליעזר עבד אברהם שבא ביום אחד לחרן כמו שאמרו בסנהדרין (צה א) שלשה קפצה להם הארץ אליעזר עבד אברהם ויעקב אבינו ואבישי בן צרויה ופירשו אליעזר עבד אברהם דכתיב (לעיל כד מב) ואבא היום אל העין למימרא דההוא יומא נפק יעקב דכתיב ויפגע במקום כי מטא לחרן אמר אפשר שעברתי על מקום שהתפללו אבותי ולא התפללתי בו כיון דהרהר בדעתיה למהדר קפצה ליה ארעא מיד ויפגע במקום

הנה בפירוש אומרים שכיון שעלה בלבו בחרן לחזור קפצה לו הארץ ופגע במקום שהתפללו בו אבותיו לא שחזר לבית אל ולא שקפץ הר המוריה ובא לשם ובבראשית רבה (נט יא) עוד עשו שניהם שוים בקפיצה אמרו ויקם וילך אל ארם נהרים (לעיל כד י) בר יומו ואבא היום אל העין היום יצאתי והיום באתי וביעקב דרשו (ב"ר סח ח) כן וילך חרנה רבנין אמרין בר יומו

ומה טעם שיקפוץ הר המוריה ויבא עד בית אל אחר שטרח יעקב לחזור מחרן ועד בית אל מהלך כמה ימים ועוד כי בית אל איננו סוף גבול ארץ ישראל מפאת חרן כי חרן ארץ קדם הוא ועוד שאין האמצעות נקרא שפוע הסולם ועוד מה טעם להיותו כנגד בית אל והאמצע איננו מורה על דבר יותר מכולו

אבל מדרשים הללו ענין אחר להם אמרו שם בבראשית רבה (סח ה) אמר רבי הושעיה כבר כתיב (לעיל כח ז) וישמע יעקב אל אביו ואל אמו וילך פדנה ארם ומה תלמוד לומר ויצא יעקב מבאר שבע אלא אמר אבא בשעה שבקש לצאת לחוצה לארץ מהיכן הורשה לו לא מבאר שבע אף אני הריני הולך לבאר שבע אם נותן לי רשות הריני יוצא ואם לאו איני יוצא לפיכך הוצרך הכתוב לומר ויצא יעקב מבאר שבע

וכוונת המדרש הזה כי הם סבורים שיעקב בחברון נתברך שהוא ארץ מגורי אביו ולשם חזר אליו שנאמר (להלן לה כז) ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע היא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק ואם כן הכתוב שאמר ויצא יעקב מבאר שבע כי כאשר צוהו אביו ללכת אל לבן הלך שם ליטול רשות והוא המקום שלן בו וראה מראות אלהים ונתן לו הרשות לצאת כמו שאמר ושמרתיו בכל אשר תלך והשיבותיך אל האדמה הזאת

והסולם שראה לדעת רבי יוסי בן זימרא ראה שרגליו בבאר שבע במקום אשר הוא שוכב שם וסוף שיפועו שהוא ראש הסולם מגיע עד כנגד בית המקדש נסמך בשמים בפתח שהמלאכים נכנסים ויוצאים בו והשם הנכבד נצב עליו ולכן ידע שבאר שבע הוא שער השמים טוב לתפלה ובית המקדש בית אלהים ובבקר נשא יעקב רגליו מבאר שבע וילך חרנה בן יומו והיא קפיצת הדרך שלו זהו דעת רבי יוסי בן זימרא שאמר בבראשית רבה (סט ז) הסולם הזה עומד בבאר שבע ושיפועו מגיע עד בית המקדש שנאמר ויצא יעקב מבאר שבע ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה

והאבן אשר שם מצבה לא במקום שכיבתו הקים אותם שהרי באר שבע איננו בית אל והוא בבית אל העמיד אותה ולשם חזר בשובו שנאמר (להלן לה א) קום עלה בית אל ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך וגו' אבל הקים אותה כנגד השיפוע במקום שראש הסולם עומד שקרא אותו בית אלהים והיא עיר לזו ולדעתו של רבי יוסי בן זמרא לזו היא ירושלים שקראו בית אל ואפשר שיהיה כן לפי המקראות שבספר יהושע ובאמת שאיננו בית אל הסמוך לעי כי כן שם העיר ההיא לראשונה בימי אברהם וקודם לכן

ורבי יהודה ברבי סימון חלק שם (בב"ר סט ז) על רבי יוסי בן זימרא ואמר הסולם הזה עומד בבית המקדש ושיפועו מגיע עד בית אל מאי טעמיה ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה וגו' ויקרא שם המקום ההוא בית אל ודעת רבי יהודה ברבי סימון כי ויפגע במקום הוא הר המוריה וילן שם כי בא השמש לו בלא עתו שאמרו צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה וראה הסולם רגליו במקום ההוא ושיפועו שהוא ראשו מגיע עד כנגד בית אל זה והיא עיר לזו ואמר כי זה המקום בית אלהים ושיפוע הסולם שער השמים והנה הר המוריה טוב לתפלה וגם בית אל מקום ראוי לעבוד שם האלהים והקים המצבה בבית אל כי לדעת כולם כנגד השיפוע

הקים אותה

ויסכים דעתו של רבי יהודה ברבי סימון עם המדרש שבגמרא בפרק גיד הנשה (חולין צא ב) ובפרק חלק (סנהדרין צה ב) שיעקב יצא מבאר שבע והלך לחרן וכשנמלך לחזור ולהתפלל במקום שהתפללו אבותיו בהר המוריה אז קפצה לו הארץ ויפגע מיד בהר המוריה ושמא דעתם שקפצה לו בהליכה ובחזרה כדברי האומר (בב"ר סח ח) וילך חרנה בן יומו ויפגע במקום מיד בפתע פתאום

ומצאתי עוד מפורש בפרקי רבי אליעזר הגדול (פרק לה) אמר בן שבעים ושבע שנה היה יעקב בצאתו מבית אביו והיתה הבאר מהלכת לפניו מבאר שבע ועד הר המוריה מהלך שני ימים והגיע לשם בחצי היום וכו' אמר לו הקדוש ברוך הוא יעקב הלחם בצקלונך והבאר לפניך לאכול ולשתות ולשכב במקום הזה אמר לפניו רבון כל העולמים עד עכשיו יש לשמש ירידות מעלות חמשים ואני שוכב במקום הזה ובלא עתו בא השמש ממערב והביט יעקב וראה את השמש בא במערב וילן שם כי בא השמש לקח יעקב שתיים עשרה אבנים מאבני המזבח שנעקד עליו יצחק אביו ושם אותם מראשותיו להודיעו שעתידין לעמוד ממנו שנים עשר שבטים ונעשו כלן אבן אחת להודיעו שכלן עתידים להיות גוי אחד בארץ שנאמר (ש"ב ז כג) ומי כעמך ישראל גוי אחד

השכים יעקב בבקר בפחד גדול ואמר ביתו של הקדוש ברוך הוא במקום הזה שנאמר ויירא ויאמר מה נורא המקום מכאן אתה למד שכל המתפלל בירושלם כאלו מתפלל לפני כסא הכבוד ששער שמים הוא פתוח לשמוע תפלתן של ישראל שנאמר וזה שער השמים ושב יעקב ללקט האבנים ומצא אותן כלן אבן אחת ושם אותה מצבה בתוך המקום וירד לו שמן מן השמים ויצק עליה שנאמר ויצוק שמן על ראשה מה עשה הקדוש ברוך הוא נטל רגל ימינו וטבע את האבן עד עמקי תהומות ועשה אותה סניף לארץ כאדם שהוא נותן סניף לכיפה לפיכך נקראת אבן שתיה ששם הוא טבור הארץ ומשם נפתחה הארץ ועליה היכל ה' עומד שנאמר והאבן הזאת אשר שמתי מצבה יהיה בית אלהים ומשם נשא רגליו וכהרף עין בא לחרן עד כאן

והנה המדרשים כולם אף על פי שיש ביניהם חלוקה במקצת אבל כלם מודים שקפיצת הארץ היתה ליעקב שהלך מהלך כמה ימים כהרף עין ויתכן שכלם מודים זה לזה ובכל הליכותיו קפצה לו בלכתו מבאר שבע לחרן וברצותו לשוב להר המוריה ובצאתו משם לחרן ואין אחד מכל המדרשים שיאמר כדברי רש"י

(יח) וישם אותה מצבה – כבר פירשו רבותינו (ירושלמי ע"ז ד ד) ההפרש שבין המצבה למזבח שהמצבה אבן אחת והמזבח אבנים הרבה ונראה עוד שהמצבה תעשה לנסך עליה נסך יין וליצוק עליה שמן לא לעולה ולא לזבח והמזבח להעלות עליו עולות ושלמים ובבאם לארץ נאסרה עליהם המצבה (דברים טז כב) מפני ששמו אותה הכנענים להם לחק יותר מן המזבחות אף על פי שכתוב בהם (שמות לד יג) את מזבחותם תנוצוץ או שלא רצה לאסור הכל והשאיר המזבח שראוי לנסך ולקרבנות

(כ) אם יהיה אלהים עמדי – לשון רש"י אם ישמור לי הבטחות הללו שהבטיחני ומעם התנאי שלא יגרום החטא וכך אמרו בבראשית רבה (עו ב) רב הונא בשם ר' אחא הנה אנכי עמך וכתוב אם יהיה אלהים עמדי אלא מכאן שאין הבטחה לצדיקים בעולם הזה

ויתכן עוד על דרך הפשט שאין הספק בדבר אבל בכל העתיד יאמר הכתוב כן כמו עד אשר אם עשיתי וכן ואם יהיה היובל לבני ישראל (במדבר לו ד) אם יבא העת שיהיה התנאי

אז יתקיים המעשה כלומר בבואו

(כא) והיה ה' לי לאלהים – איננו תנאי כדברי רש"י אבל הוא נדר וענינו אם אשוב אל בית אבי אעבוד השם המיוחד בארץ הנבחרת במקום האבן שתהיה לי לבית אלהים ושם אוציא את המעשר ויש בענין סוד ממה שאמרו (כתובות קי ב) כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה¹⁸⁹

פרק כט

(ב) וירא והנה באר בשדה והנה שם שלשה עדרי צאן רובצים עליה – יאריך הכתוב בספור הזה להודיענו כי קווי ה' יחליפו כח ויראתו תתן עוז כי הנה יעקב אבינו בא מן הדרך והוא עיף ויגל לבדו האבן אשר היו צריכים אליה כל הרועים ושלשה עדרי צאן אשר להם רועים רבים ושומרים כלם רובצים עליה אינם יכולים להניעה כלל

ולרבותינו בבראשית רבה (ע ח) גם בזה להם סוד רמז לעתיד כי נזדמן לו ככה שנכנס בדרך הבאר ולא נאספו כל העדרים רק שלשה מהם ובא בזמן שהאבן על פי הבאר והעדרים שומרים לה וכל הענין המסופר כאן להודיעו שיצליח בדרך הזה ויצא ממנו זרע זוכה לרמז הזה כי הבאר ירמוז לבית המקדש וג' עדרי צאן עולי שלשה רגלים כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים שמשם היו שואבין רוח הקדש או שירמוז כי מציון תצא תורה (ישעיה ב ג) שנמשלה למים (ב"ק יז א) ודבר ה' מירושלם ונאספו שמה כל העדרים באים מלבא חמת עד נחל מצרים (מ"א ח סה) וגללו את האבן והשקו שמשם היו שואבין רוח הקודש והשיבו את האבן מונח לרגל הבא

(ה) הידעתם את לבן בן נחור – היה ניכר וידוע בשם אבי אביו כי הוא נכבד מאביו וראש בית אבותם כדכתיב (להלן לא נג) אלהי אברהם ואלהי נחור ויתכן שהיה בתואל אדם פחות מעלה ולא ירצה לבן שייחסו אותו האנשים רק לאבי אביו כי כן מצאנו (לעיל כד ג) ויען לבן ובתואל אולי היה כל זה למעלת אברהם כי היו כל המשפחה מתייחסים לנחור אחי אברהם (ט) וטעם כי רועה היא – להגיד כי אין לצאן לבן רועה אחר זולתה כי לה לבדה מסר אביה העדר והיא לבדה רועה אותם כל הימים לא תלך בהם לאה אחותה כלל ולא היה ענינה

¹⁸⁹ עי' זהר (ח"ג דף קט ע"ב) הילד והכי ידן דמלכא עם ידן דמטרוניתא גופא בגופא בכל אברים דילה קרבנא שלים. דב"נ בלא אתתא פלגו גופא איהי ושכינתא לא שריא עליה. הכי (ס"א כד) קב"ה לאו איהו בקורבנא עם שכינתא בכל ישראל דאינון אנשי מדות דאינון אברים דילה עלת העלות לא שריא תמן וכאלו לא הוה קב"ה חד בתר דלאו איהו עם שכינתיה. ובחוצה לארץ דשכינתא מרחקא מן בעלה אתמר כל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה. כגין דלית תמן קרבנין בחוצה לארץ. ולזמנא דקב"ה מתקרב עם שכינתיה אתקיים ביה האי קרא ביום ההוא יהיה יי' אחד ושמו אחד. ועלת העלות שריא עליהו. אע"ג דתקינא אבהן צלותין באתר דקרבנין. האי איהו לקרבא נפשין וריחין ונשמתין דאינון שכלים לקב"ה ושכינתיה כאברין לגבי גופא אבל מסטרא דכרסיין ומלאכין דאינון גופין ואברין דלבר ממלכא ומטרוניתא לית תמן קרבנא ובגין דא אתמר בכרסייא ויאמר כי יד על כס יה (כס חסר מכס א) (נ"א ה"ו חסר משם הו"ה) כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו ואברין בפרודא מן גופא. איהו לגו

(1) זוהר חלק ב דף עט ע"ב

מסטרא דרחמי. אמר רבי יוסי (נ"א יצחק) הואיל ואתינא להאי, מה הוא הגדתי היום ליה"ה אלה"ך, ליה"ה אלהינ"ו מבעי ליה, אמר ליה רבי שמעון, וכי האי בלחודי הוא, והא כתיב (שם ח ז) כי יה"ה אלה"ך מביאך אל ארץ טובה וגו', (שם ז טז) אשר יה"ה אלה"ך נותן לך, (שם ד כד) כי יה"ה אלה"ך אש אוכלה הוא, וכלהו הכי, אלא הכי תנינן, כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה, מאי טעמא, משום דזרעא קדישא לארעא קדישא סלקא, ושכינתא באתרה יתבא, והאי בהאי תליא. ומשה לא קאמר אלה"ך אלא לאינון דהוו זמינין למיעאל לארעא קדישא, ולקבלא אפי שכינתא, ומה דלא אמר אלהינ"ו, משום דהא משה לא זכה למיעאל לארעא, ובגיני כך אלה"ך ודאי בכל אתר, משום דאינון הוו זמינין למיעאל תמן. אמר ליה

כבנות יתרו שהיו שבע בנותיו כולן רועות כאחת כמו שאמר ותבאנה ותדלנה (שמות ב טז) ואולי בעבור כי עיני לאה רכות היה השמש מזיק לה או בעבור שהיתה לאה גדולה ראויה לאיש וחשש לה אביה אבל יתרו נכבד במקומו וכתן הארץ ויראו מגשת אל בנותיו או שהיה לבן צנוע ממנו כי משפחת אברהם כשרה וצנועה ורחל היתה קטנה ואין לחוש לה וזה ענין וישק יעקב לרחל או הוא כדברי רבי אברהם (לעיל כז כז) כי נשיקה בלמ"ד איננה בפה רק נשק אותה על ראשה או על כתיפה

(יב) ותגד לאביה – לשון רש"י אמה מתה וכך בבראשית רבה (ע יג) ולפי פשוטו לבשרו ביאת קרובו ושיצא אליו ויכבדהו כי אמה מה לה ומה תעשה לו אבל רבקה הראת את אמה התכשיטין אשר נתנו לה כמנהג הנערות

(טו) הכי אחי אתה ועבדתני חנם – לא סיפר הכתוב שהיה יעקב עובד אותו ויתכן כי מעת שאמר וישק את צאן לבן אחי אמו לא יצא הצאן מידו כי בראותו את רחל כי רועה היא חמל עליה שלא תשוב לרעות צאן עוד והיה הוא רועה אותן באהבתו אותה

ואפשר עוד לומר כי לבן דבר בערמה אמר לו מתחלה כי עצמו ובשרו הוא ויחמול עליו כאשר יחמול האדם על עצמו ועל בשרו וכאשר ראה שהיה יעקב מתעכב שם מתפרנס מאשר ללבן אמר לו הכי אחי אתה ותעבדני חנם כי ידעתי כי מעתה תעבוד אותי כי איש מוסר אתה ולא תתפרנס משל אחרים וגם אני איני רוצה שתהיה העבודה שתעבדני בחנם בלא משכורת שלימה והגידה לי מה תבקש אתה במשכורתך ואתן אז הכיר יעקב דעתו ואמר לו שיעבוד אותו ז' שנים ברחל והעבודה מן הסתם היא מרעה הצאן כי לה היו צריכים ובה היו מדברים

(כא) כי מלאו ימי – שאמרה לי אמי ועוד כי מלאו ימי הריני בן פ"ד שנה ואימתי אעמיד י"ב שבטים לשון רש"י מלא שבוע זאת דבק הוא בחטף שבוע של זאת והן ז' ימי המשתה גם זה לשון רש"י ואם כן למה לא פירש הרב מלאו ימי על שני העבודה והתנאי ששלמו כדברי אונקלוס והוא משמעות הכתוב באמת ובשביל הימים שאמרה לו אמו גם מפני זקנתו לא יתן לו לבן בתו קודם זמנו אשר התנו שניהם ודי שיקיים תנאו וכדברי אונקלוס הוא שנצטרך לפרש מלא שבוע זאת על ימי המשתה כי ימי העבודה שלמים היו כאשר אמר לו יעקב וכן פירש רבי אברהם

ואני לא ידעתי כי שבעת ימי המשתה תקנת משה רבינו לישראל (ירושלמי כתובות פ"א ה"א) ואולי נאמר שנהגו בהם מתחלה נכבדי האומות כענין באבילות דכתיב (להלן נ י) ויעש לאביו אבל שבעת ימים ומה שלמדו כאן בירושלמי (מו"ק פ"א ה"ז) ובבראשית רבה (ע יט) שאין מערבין שמחה בשמחה סמך בעלמא ממנהגי הקדמונים קודם התורה אבל בגמרא שלנו (מו"ק ט א) לא למדוה מכאן ודרשוה מויעש שלמה את החג (מ"א ח סה)

ויתכן לומר כי היה זה מחלוקת משכורתו עשרת מונים (להלן לא מא) כי יעקב אמר לו מתחלה כי מלאו הימים ולבן שתק ונתן לו לאה ואחר כן אמר לו לבן מלא שבוע זאת כי עדיין לא מלאו ימי עבודת לאה וקודם זמני נתתיה לך ויעקב שמע אליו וימלא אותם כדברי לבן כי מה יוכל לעשות והוא ברחל יחפוץ ולכן לא אמר הכתוב בתחילה ויהי במלאת הימים ויאמר יעקב וגו' ועוד יתכן לומר כי כאשר היה בשנה השביעית אמר יעקב ללבן הבה את אשתי כי מלאו ימי שזו שנת מלאת הימים וכן זקן עם מלא ימים (ירמיה ו יא) הוא אשר הגיעו לשנת סופו וכן עד יום מלאת ימי מלואיכם (ויקרא ח לג) עד יום השביעי שבו ימלאו ימי המלואים

או שאמר מלאו בעבור שהיו קרובים להמלא וחשובים כמלאים וכמוהו רבים וכן בסדר האחר (להלן לה יח) בצאת נפשה כי מתה בהיותה קרובה לכך וחשובה כאילו מתה וזה טעם

ואבואה אליה כלומר לא שתתן אותה ואלכה אבל שאשאנה ואשלים מעט הימים אשר עלי כי מעתה לא תירא ממני שאעזבך ורבותינו עשו מדרש (ב"ר ע יח) בלשון ואבואה אליה בעבור שאיננו דרך מוסר להזכיר כן אף כי בצדיקים אבל הכוונה היא מה שאמרתי ואחרי כן אמר לו לבן מלא שבוע השנים של לאה זאת כי אולי בעבור שעברתי על דעתך לא תשלים אותן או כדי שיהיה ידוע מתי התחילו ימי עבודת רחל ואז אתן לך האחרת בעבודה אשר תעבוד עמדי לאחר הנישואין

(כז) ונתנה לך – לשון רבים נרדה ונבלה שם (לעיל יא ז) ונשרפה (שם פסוק ג) אף זה לשון ונתן זה פירש"י ולא אמר למה יתפוס היחיד לשון הרבים אולי יחשוב שהוא דרך הנכבדים בלשון הקדש כמאמר אחרים (ראה ראב"ע לעיל א כו) ורבי אברהם אמר בכאן (שם) שהוא בנין נפעל והו"ו השיבו לעתיד ופירושו ונתת לך

והנכון בעיני כי דברי לבן בערמה אמר ליעקב לא יעשה כן במקומנו כי לא יניחוני אנשי המקום לעשות כן כי נבלה הוא אצלם אבל תמלא שבוע זאת ונתן לך אני וכל אנשי המקום גם את זאת שכלנו נסכים בדבר ונעשה לך כבוד ומשתה כאשר עשינו בראשונה

(ל) ויאהב גם את רחל – הזכיר הכתוב שגם אהב רחל יותר מלאה והטעם בעבור כי הטבע לאהוב יותר האשה אשר ידע האדם בראשונה כענין שהזכירו חכמים בנשים (סנהדרין כב ב) ואינה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי והנה יעקב אהב רחל מלאה שלא כדרך הארץ וזה טעם גם

(לא) כי שנאה לאה – הנה לאה רמתה באחותה גם ביעקב כי אם נאמר שנהגה כבוד באביה שאחזו בה והכניסה אליו ואל תמר בו היה לה להגיד או לרמוז כי היא לאה אף כי היתה מתנכרת כל הלילה ולפיכך לא הכירה עד שראה אותה בבקר ולכן שנאה יעקב והאלהים יודע כי להנשא אל הצדיק עשתה כן ורחם עליה וכך אמרו בבראשית רבה (עא ב) כיון שראה יעקב מעשים שרממה לאה באחותה נתן דעתו לגרשה וכיון שפקדה הקדוש ברוך הוא בבנים אמר לאמן של אלו אני מגרש וזה טעם וירא אלהים כי חמל עליה שלא יעזבנה ויש אומרים (הרד"ק) כי שתי נשים שהאחת אהובה מאד תקרא השניה שנאה כנגדה כמו שאמר ויאהב גם את רחל מלאה לא ששנאה והיתה בושה בדבר וראה אלהים את עניה פרק ל

(א) הבה לי בנים – אמרו המפרשים (רש"י וראב"ע) שתתפלל עלי ואם אין מתה אנכי – לשון רש"י שמי שאין לו בנים חשוב כמת והוא מדרש רבותינו (ב"ר עא ו) ואני תמה אם כן למה חרה אפו ולמה אמר התחת אלהים אנכי ושומע אל צדיקים ה' ומה שאמר אבא לא היו לו בנים אני יש לי בנים ממך מנע ממני לא מנע וכי הצדיקים אינן מתפללים בעד אחרים והנה אליהו ואלישע התפללו בעד נשים נכריות (מ"א יז כא ושם ב ד טז) ונראה שבשביל זה תפסוהו רבותינו אמרו בבראשית רבה (עא ז) אמר לו הקדוש ברוך הוא כך עונין את המעיקות חייך שבניך עתידין לעמוד לפני בנה

ועל דרך הפשט אמרה רחל ליעקב שיתן לה בנים ובאמת דעתה לאמר שיתפלל עליה אבל שיתפלל עליה עד שיתן לה בנים על כל פנים ואם אין שתמית עצמה בצער דברה שלא כהוגן בקנאותה וחשבה כי באהבתו אותה יתענה יעקב וילבש שק ואפר ויתפלל עד שיהיו לה בנים שלא תמות בצערה ויחר אף יעקב – שאין תפלת הצדיקים בידם שתשמע ותענה על כל פנים ובעבור שדברה דרך געגועי הנשים האהובות להפחידו במיתתה חרה אפו ולכך אמר לה שאינו במקום אלהים שיפקוד העקרות על כל פנים ואיננו חושש בדבר כי ממנה נמנע פרי

הבטן ולא ממנו וזה ליסר אותה ולהכלימה והנה הצדקת בראותה שלא תוכל להסמך על תפלת יעקב שבה להתפלל על עצמה אל שומע צעקה וזהו וישמע אליה אלהים (להלן פסוק כב)

ואולי נתקן על דעת רבותינו כי יעקב אי אפשר שלא נתפלל על אשתו האהובה כי עקרה היא אלא שלא נתקבלה תפלתו ובאה עתה רחל להתעולל עליו לאמר שיתן לה בנים על כל פנים בתפלתו כי לא נופל הוא מאביו שעשה כן ויחר אפו ואמר לה כי הדבר ביד אלהים ולא בידו ואביו נשמעה תפלתו שהוא צדיק ועתיד להיות לו זרע אבל היא נמנע ממנה פרי בטן ונכון הוא

(ה) ותלד ליעקב בן – הזכיר בכל השפחות ליעקב להגיד כי הוא חפץ ומודה בהם ואיננו נקרא לו בן האמה רק בן ליעקב כבני הגבירות המתיחסים אליו ואמר בלאה בן המישי ובן ששי ליעקב בעבור רבוי הבנים לומר כי בכולן יחפוץ ואת כולם יקרב ולא הזכיר בראשונים בן

(ט) ותרא לאה כי עמדה מלדת – לא ידעתי מה המעשה הזה ללאה ולמה נתנה שפחתה לבעלה והיא לא היתה עקרה שתבנה ממנה ואין דרך הנשים להרבות נשים לבעליהן אבל נצטרך לומר כי היו נביאות (ב"ר עב ו) יודעות שעתיד יעקב להעמיד י"ב שבטים ורצתה שיהיו לו רוב הבנים ממנה או משפחתה שהיא ברשותה ולא תתגבר אחותה עליה בבנים ולכך אמרה נתן אלהים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי (ראה זוהר ויצא קנו ב) וכן יעקב בעבור זה שמע אליה שיעמיד בנים רבים כי ידע כן בדברי רבותינו (ב"ר סח יא)

ויתכן כי מדעתם שנתנה הארץ לזרעם ואברהם ויצחק לא הרבו בנים היה חפץ יעקב בנשים רבות להרבות זרעו לנחול את הארץ כי דור רביעי ישובו הנה ולכן רצתה ליתן לו שפחתה שלא ישא נכרית

(יד) דודאים – סיגלי (סנהדרין צט ב) ובלשון ישמעאל יאסמין כך מצאתי בפירוש רש"י ואינו כן כי יאסמין בלשון ערבי כך שמו בדברי רבותינו כדאמרין בפרק במה טומנין (שבת נ ב) האי כוספא דיאסמין שרי וסיגלי אומרים שהם כנפסנא שאמרו בהן (ברכות מג ב) מברכין עליהם בורא עשבי בשמים אבל אין זמנם בימי קציר חטים אולי מצאם שם במקרה והראוי לקבל בדודאים דעת אונקלוס שתרגם בהן יברוחין ובבראשית רבה (עב ב) גם כן ר' חייא ב"ר אבא אמר יברוחין והן יברוח בלשון ערבי וכתב רבי אברהם דודאים אמר המתרגם יברוחין וכך יקראו בלשון ישמעאל ויש להן ריח טוב וכן כתוב (שה"ש ז יד) הדודאים נתנו ריח והם על צורת בן אדם כי יש להן דמות ראש וידיים ויש אומרים כי יועילו להריון ואנכי לא ידעתי בעבור שתולדתם קרה אלו דבריו

והנכון כי רצתה בהן להשתעשע ולהתענג בריחן כי בתפלה נפקדה רחל לא בדרך הרפואות וראובן הביא ענפי הדודאים או הפרי והוא כדמות תפוחים ולהם ריח טוב אבל השרש והוא העשוי בצורת ראש וידיים לא הביא והשרש הוא שאומרים עליו האנשים שיועיל להריון ואם הדבר אמת הוא בסגולה בהם לא בטבעם אבל לא ראיתי כן באחד מספרי הרפואות המדברים בהם

(טו) המעט קחתך את אישי – הטעם המעט ממך שתקחי לך את אישי כאילו את אשתו ואני האמה אף כי תעשי עצמך גברת לקחת הדודאים אשר אני מתענגת בריחן ויתכן שרצתה בהן לכבוד יעקב לבשם בהם יצועיו כי דרך נשים לה כענין שכתוב (משלי ז יז) נפתי משכבי מר ואהלות וקנמון ולכן אמרה לאה המעט קחתך את אישי ממני אף כי תקחי

דודאי בני לפתותו בהם ויש אומרים הדודאים עשבים יוסיפו התאווה לנשים נגזר מלשון עת דודים (יחזקאל טז ח) ולכן אמרה לאה המעט קחתך את אישי כאשר הזכרתי

(כ) זבדני אלהים אותי זבד טוב – לא מצאו למלה הזאת מוצא בלשון הקדש ויתכן שנאמר שהיא מלה מורכבת זה בד כמלת מדוע ומלת בגד (לעיל פסוק יא) בכתיבה והסגול והפתח מומרים במקומות רבים וכל שכן במלות המורכבות וכן מלת צלמות ומלת בלעדי ויצאה מלשון בדים בדי עצי שטים (שמות כה יג) ותעש בדים ותשלח פארות (יחזקאל יז ו) כי ענפי האילן הגסים נקראים כן והשאלוה לבנים יאכל בדיו בכור מות (איוב יח יג) לא כן בדיו (ישעיה טז ו)

ולכן אמרה לאה כי עשה לה האלהים זה הבן בד טוב להיות בעלה מתלונן בצלה כי יזבלני בצלי וכן בנה בניתי בית זבול לך (מ"א ח יג) להתלונן בצלו ולכבוד עליון יאמר כן כמו שאמר (שם בפסוק כז) הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי וכן שמש ירח עמד זבולה (חבקוק ג יא) עמד במקום שיתלונן בו כמו שאמר לשמש שם אהל בהם (תהלים יט ה)

ואונקלוס תרגם זבד טוב חולק טוב ולא הבינותי סברתו עד שראיתי (בתרגום הירושלמי) [בתרגום יונתן] זווד יתי מימרא דה' זוודין טבין ולמדתי שעשו המלה כאלו כתובה בו"ו וטפלו אותה אל לשון הארמית שמתרגמין צדה זוודין (להלן מב כה) אמרה שהבן הזה עשאו השם לה צדה טובה וחלק טוב כי בעלה יהיה עיקר דירתו עמה לרוב בניה תתפרנס עמו בטוב לו והו"ו והבי"ת ישתוו בלשוננו במקומות רבים כמו תאוה ותאבה (תהלים קיט כ) גוי נתתי למכים (ישעיה נ ו) על גבי חרשו חורשים (תהלים קכט ג) וכן לקצבי הרים ירדתי (יונה ב ז) כמו לקצוי וכן לפרבר למערב ארבעה (דה"א כו יח) יאמרו ממנו פרוור דכתיב (מ"ב כג יא) אל לשכת נתן מלך הסרים אשר בפרוורים ופירוש שניהם מה שהוא מקיר החומה לחוצה ומגרש לערים (במדבר לה ב) תרגום ירושלמי ופרוור וכן תרגום יונתן מגרשות (יחזקאל כז כח)

ובמשנה מלא תרווד תרבוד (נזיר מט ב אהלות פ"ב מ"א) בטבלא שאין לה לבזבזו (פסחים מח ב) במקומות שונים ממנו לזבזו (כלים פ"ב מ"ג מקואות פ"ד מ"ב) ובמקומות שונים ממנו לזוויז איצטבא (פסחים יא ב) איצטוא (עירובין עז ב וימא מט א לפי גירסת הערוך) וכן כיוצא בהן הרבה ונהגו בירושלמי (כלאים פ"ה הכ"ט יבמות פ"ז ה"ח ועוד) אביר בבי"ת במקום ו"ו שאינם מקפידים בכך

(כג) אסף אלהים את חרפתי – הכניסה במקום שלא תראה וכן ולא יאסף הביתה (שמות ט יט) וכוכבים אספו נגהם (יואל ב י) וירחק לא יאסף (ישעיה ס כ) לא יטמן לשון רש"י ורבי אברהם אמר כמעט כרת ונאספה שמחה וגיל

והנכון דעת אונקלוס שעשאן כולן לשון קבוץ וכנוס כפשוטם מלשון ויאספו את השליו (במדבר יא לב) כי מאספיו יאכלוהו (ישעיה סב ט) ונקראת המיתה אסיפה בהיותו נקבץ אל אבותיו המתים ולא יאסף הביתה להקבץ לאנשי ביתו ואספו נגהם שקבצו האור בתוכם ולא הוציאו אורם לחוץ או שנאספו אל האהל אשר להם ברקיע השמים ויאמרו אסיפה בחרפה שתתקבץ ולא תתפזר בין בני אדם להיות נדברים בה עוד בחוצות

(כז) נחשתי ויברכני ה' בגללך – בעבורך ובזכותך כי איש צדיק אתה ולשון נחשתי נסיתי וכל נחש נסיון ויש אומרים (ראב"ע) שהיה מנחש בתרפים ועקב אמר ויברך ה' אותך לרגלי לא רצה לומר בגללי דרך ענוה ואמר לרגלי כי מעת שבא רגלי בבית היית מתברך

(כט) ואת אשר היה מקנך אתי – את חשבון מיעוט מקנך שבא לידי כמה היה לשון רש"י כלומר אתה ידעת כמה היה מקנך כשבאו אתי ויותר ראוי שיאמר ואת מקנך אשר היה אתי ידעת כי מעט אשר היה לך טרם בואי ויפרוץ לרוב

או נפרש אתה ידעת את אשר עבדתך כי בכל כחי עשיתי וידעת את אשר היה מקנך אתי כי ימים רבים הם וידעת כי מעט אשר היה לך לפני ויפרוץ לרוב שלא כדרך כל הארץ רק ברכת ה' היא אשר באה מעת בא רגלי בביתך והוא הנכון

(ל) אעשה גם אנכי לביתי – עכשיו אין עושין לצרכי אלא בני וצריך אני להיות עושה עמהם לסומכין וזהו גם לשון רש"י ולא מצאנו שיהיה ליעקב צאן ולא שירעו אותן בניו הקטנים והגדול שבהם בן שש שנים או פחות כי לבן יתכן שהיו לו בנים קטנים מרחל בטרם בא יעקב ועתה הם ראויים לרעות הצאן ואולי על נשיו ועל עבדיו אמר שהיו עושים לו במלאכה ואין כל זה נכון

אבל פירוש מתי אעשה גם אנכי לביתי מתי אעשה אנכי גם לביתי כאשר עשיתי גם לביתך וכן ויאהב גם את רחל מלאה (לעיל כט ל) וגם אהב את רחל מלאה וכן גם אותה הרגתי (במדבר כב לג) גם הרגתי אותך ורבים כן (לב) וטעם נקוד וטלוא – נקוד או טלוא

וכל שם חום – פירשו בו (הראב"ע והרד"ק) שחור כי השחרות מפני החום ואיננו נכון בעיני כי רוב הכשבים שחורים אף כי בארץ קדם שהיא חמה ואם כן יהיו כולם ליעקב והנכון דעת אונקלוס שחום והוא קרוב לאדום וקורין אותו רו"ש וכן פרש"י ויהיה חום מגזרת ואור החמה (ישעיה ל כו) שהוא דומה לשמש אשר יתאדם קצת

והיה שכרי – לשון רש"י אותן שילדו מכאן ולהבא נקודים וטלואים בעזים ושחומים בכשבים יהיו שלי וכן דעת רבי אברהם (בפסוק לה) ופירוש כל שם נקוד וטלוא תיש וטלוא ונקוד בעזים הנקבות כמו שאמר (שם) ויסר ביום ההוא את התישים ואת כל העזים ופירוש כל אשר לבן בו בנזכרים וכל חום בכשבים

ולפי דעתי כי כל נקוד וטלוא בכשבים וכל חום בהם היה שכרו שהרי לא עשה במקלות מראה חום והיה מפסיד שכרו מן הכשבים שהם מיטב הצאן וכן בחלומי הראוהו העולים על הצאן עקודים נקודים אין בהם חום ופירוש הכתוב הסר משם כל שם נקוד וטלוא וכל חום בכשבים והסר טלוא ונקוד בעזים והיה שכרי שלשת המראות בכשבים והשנים בעזים ואמר וענתה בי צדקתי ביום מחר כי כל אשר איננו נקוד וטלוא בעזים וגם חום בכשבים גנוב הוא אתי

(לה) וטעם ויסר ביום ההוא את התישים – סיפר הכתוב כי יעקב אמר סתם הסר משם טלוא ונקוד בעזים ולבן חשש לזרע האב והפריש הזכרים והנקבות והפריש אפילו העקודים אשר להם לובן מעט ברגליהם במקום העקידה והפריש בכשבים כל אשר לבן בו וכל חום ואם יהיה כל אשר לבן בו לומר שהפריש בתישים ובעזים כל אשר בו מראה לבן בין עקוד בין ברוד יהיה וכל חום מוסף על המראות הנזכרות וטעם הוסיפו בשכר הכשבים חום מפני שאין בתולדתם להיותם בעלי גוונין כתישים והעזים ואין בתולדת העזים להיות בהן חום

(לו) ויקח לו יעקב מקל לבנה – כיון שהסכימו להיות שכרו באלה היה רשאי לעשות כל מה שיוכל להולידם כן ואולי התנה יעקב שיעשה בהן כל מה שירצה כי לבן לא היה יודע בתולדה הזו והרועים לא היו מרגישים בדבר בראותם המקלות ברהטים פעם אחת בשנה בימי ניסן כי בהעטיפ הצאן בימי תשרי לא ישים שלא ישאר ללבן עד פרסה ויש אומרים

(הרד"ק) כי השנה הראשונה נולדו ליעקב נקודים ומלואים רבים בברכת השם אשר הראה לו המלאך ושם המקלות בפני אלו שהיו שלו שיולידו בדמותם שלא יאמר לבן כאשר יולדו כי גנוב הוא אתו וזה פירוש בכל יחם הצאן המקושרות שהם הנולדים לו ובהעטיפה הצאן של לבן לא ישים והיה העטופים ללבן אשר לא יולדו נקודים והקשורים כלם ליעקב כי יולדו נקודים

(מ) והכשבים הפריד יעקב – פירש רש"י הנולדים עקודים נקודים הבדילם לעצמם ועשה אותן עדר לבד והוליך אותו העדר העקוד לפני הצאן לפני הצאן ההולכות אחריהן צופות באלו וזהו שאמר ויתן פני הצאן אל עקוד שהיו פני הצאן אל עקוד ואל כל חום שנמצא בצאן לבן וישת לו עדרים לבדו ולא שתם על צאן לבן כמו שפירשתי זה לשון הרב

ואין דבריו בכאן נכונים כי למה הפריד הכשבים ולא נשאר בעדר לבן נקוד או חום לא בכשבים ולא בעזים ואם היו הנפרדים אותם אשר הולידו הצאן עקודים נקודים ומלואים שהיו שלו ומהם עשה העדר הזה העקוד למה הפריד הכשבים לבדם ולא לקח גם התישים והעזים שנולדו לו כן ויעשה מכלם העדר העקוד הזה אשר הוליך לפני הצאן ועוד שלא אמר שנולד שם חום ועוד כי לפי דעת הרב אין בכשבים עקוד ומלוא שאינם שכרו ולא עשה להם מקלות

אבל פירוש הכתוב שהפריד הכשבים מן העזים ועשה מהן עדר מיוחד והנה היו לו עדר כשבים ועדר עזים ונתן פני כל הצאן עדר הכשבים ועדר העזים אל העקודים ואל כל חום אשר בכל צאן לבן ששם העקודים לפני העזים וכל חום לפני הכשבים על דעת הראשונים או העקודים וכל חום לפני הכשבים על דעתנו כי צורך ההפרדה מפני החום אשר היה שכרו בכשבים לבדן והנכון בעיני שיאמר כי הכשבים הפריד יעקב ונתן פני הצאן הנוכר שהם הכשבים אל עקוד ואל כל חום וישת לו עדרים לבדו מן העקוד והחום והולכים לפני הכשבים ולא שתם על צאן לבן כי היו שכרו ומעם בצאן לבן שעשה כן בכל צאן לבן והנה העקוד בכשבים היו שלו

ואל תשאל למה אמר הכשבים ואמר פני הצאן כי דרך מקראות לדבר כן ובפרשה הזאת בדומה לו בחר הגלעד (להלן לא כג) ומעם עשותו כן בכשבים מפני שלא היה במקלות חום או שידע בתולדת הכשבים שצריכים לסימנים רבים בכבודותם יותר מן התישים לקלותם

(מא) הצאן המקושרות – הנכון בעיני בלשון הזה שהם הצאן אשר הזכרים מהם הולכים אחר הנקבות בכל עת לא יתפרדו מהם לרב תאותם מלשון ונפשו קשורה בנפשו (להלן מד ל) ולשון חכמים כן הוא (בכורות כד א) חזיר כרוך אחר רחל בכרוכין אחריה (קדושין עט ב) ויקראו הנולדים בעת ההיא הקשורים על שם אביהם ורבים אמרו כי קשורים הם החזקים אשר איברייהם קשורים זה בזה קשר אמיץ כי זה סיבת הבריאות והעטופים הם החלולים אשר נפשם בהם תתעטף ואין להם תאוה מלשון העטופים ברעב (איכה ב יט) והתרגום אמר בכיריא ולקישא כי כן הדבר

פרק לא

(ו) כי בכל כחי עבדתי את אביכן – מתחילה ונתברך לרגלי ויתכן שהיה ללבן צאן רבות כי נתברכו גם העטופים לרגל יעקב כי לא צעקו בניו רק בקנאתם ליעקב שעשה כל הכבוד הזה

(ז) ואביכן התל בי והחליף את משכורתני – זה היה אמת ואם לא ספרו הכתוב מתחלה וכן אמר לו ותחלף את משכורתני עשרת מונים (להלן פסוק מא) וכזה במקומות רבים בתורה ובפרשה הזאת למעלה לא ספר שנתנה לאה את הדודאים לרחל

(ח) ומעם אם כה יאמר נקודים יהיה שכרך – כי מתחילה נתן לו שני המראות נקודים

ומלואים גם החום בכשבים וחזר בו לתת מראה אחד והיה מחליף אותו בכל שנה והיו הצאן יולדות כן ולא היה זה במקלות כי הוא מספר להם מעשה השם הגדול שעשה עמו להפליא מדי שנה בשנה כאשר אמר ולא נתנו אלהים להרע עמדי גם יתכן שהיה מחליף את משכורתו אחרי שהיו הצאן מעוברות והיו יולדות כרצון יעקב כאשר ישר בעיני היוצר לעשות ובבראשית רבה (עד ג) צפה הקדוש ברוך הוא מה שלבן עתיד לעשות ליעקב אבינו והוא צר צורה כיוצא בה אם כה אמר אין כתוב כאן אלא אם כה יאמר

(י) ויהי בעת יחם הצאן – זה היה אחר שהחליף את משכורתו ולכך אמר כי ראיתי את כל אשר לבן עושה לך וטעם והנה העתודים העולים על הצאן – הראה לו בחלום כי יעלו על הצאן העתודים וכולם עקודים ואחרי כן היו כולם נקודים ושוב היו כולם ברודים והגיד כי הוא רואה החמם שעושה לו לבן להחליף את משכורתו ויעשה הנולדים כמראה אשר יצטרך אליו יעקב ומכאן ואילך לא יעשה יעקב מקלות כי בוטח בה' ישוגב (משלי כט כה)

והנה העתודים העולים על הצאן – התישים והאילים יקראו עתודים כי כל גדול בצאן יקרא כן אף בגדולי האנשים כל עתודי ארץ (ישעיה יד ט)

וכתב רש"י אף על פי שהבדילם לבן כולם שלא יתעברו הצאן דוגמתן היו המלאכים מביאים אותן מעדר המסור לבני לבן לעדר שביד יעקב ועל דרך הפשט היה זה מראה להבטיחו כי יולידו כהם והעד מלת והנה כי בכל החלום יאמר כן (לעיל כה יב יג להלן מ טז) בטעם כאילו הדבר לפניו ובבראשית רבה (עד ג) לא הזכירו המלאכים אלא ממדרש אמרו עולים אין כתוב כאן אלא העולים כי פשוטו של מקרא כמו שאמרנו

(יג) אנכי האל בית אל – יספר יעקב לנשיו כל מה שאמר לו מלאך האלהים בחלום כי הכל פיוס להם שתלכנה עמו אבל מה שיספר לא חלום אחד הוא כי מאמר שא נא עניך וראה כל העתודים היה בהיותו עובד את לבן בצאנו בעת יחם הצאן באחת מהשנים הראשונות ומאמר אנכי האל בית אל היה אחר כן בעת הנסיעה כי אחר שאמר לו קום צא מן הארץ הזאת לא נתעכב עוד בחרן לרעות עוד צאן לבן ויעלו התישים על הצאן ותלדנה נקודים ומלואים רק ממחרת החלום שלח לרחל וללאה ויספר להם חלומם והלכו להם וטעם אנכי האל בית אל – פירש"י ה"א יתירה והוא כמו אנכי אל בית אל וכמהו (במדבר לד ב) אל הארץ כנען ובעלי הלשון (הראב"ע והרד"ק) תקנו אנכי האל אל בית אל וכן ומעץ הדעת טוב ורע (לעיל ב יז) העבותות הזהב (שמות לט יז) והמלאך ידבר בלשון שולחו

ועל דרך האמת יאמר המלאך הזה אנכי האל בית אל¹⁹⁰ וכן ויקרא למקום אל בית אל (להלן לה ז) כמו שאמר ציון קדוש ישראל (ישעיה ס יד)¹⁹¹ ויונתן בן עוזיאל אמר (שם ו ג) קדיש בשמי מרומא עילאה בית שכינתיה והוא המלאך הגואל¹⁹² (להלן מח טז) וכן בכל ביתי

190

(10) זוהר חלק א דף קעג ע"ב

ויבן שם מזבח וגו', תא חזי כתיב ויבן שם מזבח, ולא כתיב (בהני מדבחן) דאסיק עליה נסכין ועלוון, אלא בגין דאתקין ההוא דרגא דאתחזי לאתתקנא, מזבח ליהו"ה, לאתתקנא דרגא תתאה, לחברא ליה בדרגא עלאה, ועל דא ויבן שם מזבח, דא דרגא תתאה, ליהו"ה דא דרגא עלאה, ויקרא למקום אל בית אל, שמא דא כשמא עלאה, בגין דכד אתנהרא, כדן כאמה בתה, וכלא חד. כי שם נגלו אליו

191 ?

192 עי' רבינו במדבר ו כה שזה כינוי לשכינה. עי' עבודת הקודש חלק ב פרק כז, ז"ל, נבואתו [של משה] היתה באספקלריא שאינה מאירה, בתחלה וירא אליו מלאך יי' סוד המלאך הגואל, ואחר הרגילו לאט ועלה אל מעלת הנבואה בשם הגדול אשר לא עלה אליה שום נברא, עכ"ל, דהיינו שה"מלאך

נאמן¹⁹³ הוא (במדבר יב ז) והמשכיל יבין

וטעם אשר אשר משחת שם מצבה אשר נדרת לי שם נדר – כי אתה נדרת להיות עובד לשם המיוחד בארץ הנבחרת ולהיות לך האבן בית אלהים ולהוציא שם מעשרותיך ואם תאחר נדריך עוד יקצוף האלהים על קולך

(יט) ותגנוב רחל את התרפים – לא נתכוונה אלא להפריש אביה מעבודה זרה לשון רש"י ואפשר כי היו ללבן לעבודה זרה כאשר אמר למה גנבת את אלהי אבל לא היו כל התרפים נעבדים כי איך תמצא עבודה זרה בבית אדונינו דוד (עיין שמואל א יט יג)

והקרוב מה שאומרים שהם כלים לקבל השעות ויקסמו בהם לדעת עתידות והמלה נגזרת מלשון רפה ידים (שם ב יז ב) נרפים אתם נרפים (שמות ה יז) יקראו אותם תרפים לרמוז בשמם כי דבורם כמו נבואה רפה תבא ברב ותכזב לעתים רחוקות כמו שאמרו (זכריה י ב) כי התרפים דברו און והנה יעשו אותם קטני אמנה להם לאלהים לא ישאלו בשם הנכבד ולא יתפללו אליו רק כל מעשיהם בקסמים אשר יגידו להם התרפים וכתוב (שופטים יז ה) והאיש מיכה לו בית אלהים ויעש אפוד ותרפים ושם כתוב (יה ה) שאל נא באלהים ונדעה התצליח דרכינו כי בתרפים היו שואלים וכן היה הענין בישראל באפוד כי אחרי אשר הורגלו באפוד הקדש עשו כדמותו והיו שואלים בו ומאמינים בדבריו ותועים אחריו גם בחלים לא ידרשו את ה' כי אם בהם וזה טעם ויעש אותו גדעון לאפוד ויצג אותו בעירו בעפרה ויזנו כל ישראל אחריו שם ויהי לגדעון ולביתו למוקש (שופטים ח כז) כי סרו מאחרי ה'¹⁹⁴

והנה לבן היה קוסם ומנחש כאשר אמר (לעיל ל כז) נחשתי וארצו ארץ קוסמים מעולם כדכתיב (ישעיה ב ו) כי מלאו מקדם ועוננים כפלשתים ובלעם בן בעור הקוסם היה מעירו וזה טעם למה גנבת את אלהי

(כב) ביום השלישי – שהרי דרך ג' ימים היה ביניהם דרך שבעת ימים – כל אותן ג' ימים הלך המגיד להגיד את לבן שהלך יעקב לדרכו נמצא רחוק מלבן ששה ימים ובשביעי השיגו ולמדנו שכל מה שהלך יעקב בששה ימים הלך לבן ביום אחד לשון רש"י מבראשית רבה (עד ו)

ונכון הוא שילך לבן כגבור לרוץ ארח כי כן דרך הרודפים אבל לבן דרך שלשה ימים שם

הגואל" הוא בחי' השכינה, ו"השם הגדול" הוא הוי"ה. וז"ל הלש"ו בספר הביאורים (ח"ב ע ע"ג) כל אור תחתון הוא בבחי' מלאך לאור העליון, וכנודע בסוד המלאך הגואל, עכ"ל. ועי' זהר נח דף סא ע"א וכן יגש דף רה ע"ב, וכן ואתחנן דף ער ע"א ועוד.

¹⁹³ עי' זוהר חלק א דף ריח ע"א, לא, כמה דאת אמר (תהלים כז ד) לחזות בנועם יהו"ה ולבקר בהיכלו, מהו ולבקר בהיכלו, היינו דכתיב (במדבר יב ז) בכל ביתי נאמן הוא. – היינו מידת המלכות. ¹⁹⁴ זהר (חלק א' דף קסד:) אמר רבי יוסי מאן תרפים אלא ע"ז הו' ואמאי אקרי תרפים לגנאי הו' כמה דתנינן במקום התורף ומנלן דע"ז הו' דכתיב למה גנבת את אלהי [מה הם תרפים? עבודה זרה. ולמה נקראים תרפים? לגנאי כמו שלמדנו במקום התורף. ומאיפה יודעים שהם ע"ז שכתוב למה גנבת את אלהי]. וכתוב עס אשר תמצא את אלהיך וגו' [לא יחיה] וכו' [איך עושים תרפים] אמר רבי יהודה לא אתעבידו אלא בשעתי ידיען ואמאי אקרי תרפים בגין דבשטי האי שעתא והאי שעתא ארפי ידא כמא דאת אמר רב עתה הרף ידך אומנא כד עביד ליה ההוא דידע רגעי ושעתי קאים עליה ואמר השתא ארפי והשתא עביד ולא תשכח עבידתא דאצטריך דירפון מינה אלא האי [תרפים נעשים רק בשעות ידועות. ולמה הם נקראים תרפים? בגלל שדופקים בשעה זו ומרפים ידים כמו שכתוב רב עתה הרף ידך - התרפים נעשים בכח בצירוף הרפיה, ותוך כדי עשייתם מרפים הידים, כך נעשים התרפים, מרפיון - בזמן שהאומן עושה אותם זה שיועד לכוין את הרגעים והשעות אומר כעת אני מרפה את הידים וכעת אני עושה, הדברים האלה אינם ממערכת הרגילה של עשיית דברים, אלא הם נעשים דווקא על ידי כח ורפיון אין עוד אומנות כזו בעולם שנעשית על ידי עשייה ורפיון - ועל כן הם נקראים תרפים על שם הרפיון].

בין צאנו ובין הצאן אשר ביד יעקב לא בין העיר ובין צאנו כאלו לבן רועה צאנו במזרח לעיר יעקב למערבה וביניהם דרך שלשת ימים והנה יעקב מן העיר נסע כי שם ביתו בניו ובנותיו וכל אשר לו מלבד הצאן והוגד ללבן ביום השלישי כי לא הרגישו ביום הראשון ושב לבן לעירו ולקח את אחיו משם ורדף אחריו מעירו שבעה ימים והשיגו ביום השביעי אבל נאמר על דעת בראשית רבה כי מן השדה אשר שם הצאן נסע יעקב ולבן לקח את אחיו עמו מגוזי צאנו ובפרקי רבי אליעזר (פרק לו) נראה כי לבן שב לעירו ומשם לקח כל גבור וכל בן חיל ורדף אחריו משם

(כג) וידבק אותו בהר הגלעד – כי ביום השביעי בערב הגיע לבן אל תחת ההר וראה את יעקב חונה עליו מרחוק ולן בלילה ההוא למטה ויבא אליו החלום (כד) וטעם אל לבן הארמי – להגיד כי אף על פי שהוא ארמי ואנשי מקומו אנשי תרפים ועוננים כפלשתים (ישעיה ב ו) בא אליו חלום הנבואה לכבוד הצדיק וכן ויגנב יעקב את לבן הארמי אף על פי שהוא הארמי הקוסם בעל התרפים

מטוב עד רע – כל טובתן של רשעים רעה היא אצל הצדיקים לשון רש"י ופשוטו השמר לך פן תדבר עמו לעשות לו טובה אם ישוב עמך מדרכו או פן תפחידנו לעשות לו רעה אם לא יבא עמך כי אני צויתיו לשוב אל ארצו

(לג) באהל יעקב ובאהל לאה – כתב רש"י באהל יעקב – הוא אהל רחל שהיה תדיר אצלה וכן הוא אומר בני רחל אשת יעקב ובכלן לא נאמר אשת יעקב ויבא באהל רחל – כשיצא מאהל לאה חזר לו לאהל רחל קודם שיחפש באהל האמהות וכל כך למה שהיה מכיר בה שהיא ממשמשנית ועל דרך הפשט איננו נכון שיקראנו בפסוק אחד בשני שמות

ורבי אברהם אמר שבא באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות כי אהל אחד לשתייהן ואחר כך שב שנית אל אהל לאה ואחרי כן אל אהל רחל וגם זה איננו נכון ועוד כתב והקרוב אלי שהכתוב אחז דרך קצרה ואיחר להזכיר אהל רחל להזכיר בכלן ולא מצא כי לא היו שם וחזר ופירש כי בעת צאתו מאהל לאה בא באהל רחל אשר שם התרפים

והוא הנכון אבל כי אהלים היו לכולם כי היה זה מצניעות הצדיק כי לכל אחת מארבע הנשים היה אהל מיוחד בעבור שלא תדע האחרת בבאו אל רעותה גם אסור הוא בדין תורה כמו שהזכירו חכמים במסכת נדה (יז א) וליעקב אהל מיוחד ושם תאכלנה על שולחנו עם בניו ועם בני ביתו וטעם אשת יעקב שהזכיר ברחל על דעתי כפשוטו בעבור שהיא מוזכרת בין הפילגשים בפרשה ההיא (להלן מו יט) ולכן לא אמר כן בסדר וישלח יעקב (לה כד) שימנה לאה ורחל ואחרי כן השפחות

(לה) אל יחר בעיני אדני כי לא אוכל לקום מפניך – לא הבינותי מה התנצלות זה וכי הנשים אשר להם האורח לא יקומו ולא יעמודו אולי אמרה כי ראשה ואבריה כבדים עליה והיא חולה בבא הארחה כי כן דרכן וכל שכן במעטות הלידה כרחל שדמיתה מועטין והארחה יכבד עליהם מאד

והנכון בעיני כי היו הנדות בימי הקדמונים מרוחקות מאד כי כן שמן מעולם נדות לריחוקן כי לא יתקרבו אל אדם ולא ידברו בו כי ידעו הקדמונים בחכמתם שהבלן מזיק גם מבטן מוליד גנאי ועושה רועם רע כאשר בארו הפילוסופים עוד אני עתיד להזכיר נסיונם בזה (ויקרא יח יט) והיו יושבות בדד באהל לא יכנס בו אדם וכמו שהזכירו רבותינו בברייתא של מסכת נדה תלמיד אסור לשאול בשלמה של נדה רבי נחמיה אומר אפילו הדבור היוצא מפיה הוא טמא אמר רבי יוחנן אסור לאדם להלך אחר הנדה ולדרוס את עפרה שהוא טמא כמת

כך עפרה של נדה טמא ואסור ליהנות ממעשה ידיה¹⁹⁵ ולכך אמרה רחל ראויה הייתי לקום מפני אדוני לנשק ידיו אבל דרך נשים לי ולא אוכל להתקרב אליך וגם לא ללכת באהל כלל שלא תדרוך אתה עפר רגלי והוא החריש ממנה ולא ענה אותה כי לא היו מספרים עמהן כלל מפני שדבורה טמא

(לו) ויחר ליעקב וירב בלבן – מתחילה נתן לו רשות לחפש כי אמר עם אשר תמצא את אלהיך ואמר נגד אחינו הכר לך מה עמדי ואיך ימצא אם לא יחפש וימשש אבל מתחלה היה חושש אולי אחת הנשים או העבדים גנבו את אלהיו ועתה בראותו כי אינם עמהם חרה אפו כי אמר לא אבד את אלהיו רק תואנה הוא מבקש ממני אמר לו למה דלקת אחרי כאשר ירדוף האדם אחרי הגנב הנה לא מצאת עמי מכל כלי ביתך דבר והיה ראוי לי לקחת ממך כל מה שאוכל כי אתה החלפת את משכורתי עשרת מונים והיית תובע ממני הטרפות ושלמתי לך שלא כדון

(מב) ופחד יצחק היה לי – לא רצה לומר אלהי יצחק לפי שאין הקדוש ברוך הוא מיחד שמו על הצדיקים בחייהם ואף על פי שאמר לו בצאתו (לעיל כח יג) אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק בשביל שכחו עיניו והרי הוא כמת נתיירא יעקב לומר לשון רש"י וכן דעת אונקלוס כי פחד יצחק אלהיו דדחיל ליה יצחק ורבי אברהם אמר יראת יצחק את השם הועילתני כי זכות האב תועיל לבן וישבע יעקב בפחד אביו יצחק (פסוק נג) במי שיצחק מתפחד ממנו והנה אין פירושו שזה עוד כתב (שם) ויש אומרים כי זה הפחד רמז ליום העקדה ואיננו רחוק

ועל דרך האמת יבא הלשון כפשוטו ומשמעו והוא מדת הדין של מעלה¹⁹⁶ וממנו אמר הכתוב (הושע ג ה) אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה' אלהיהם ואת דוד מלכם ופחדו אל ה' ואל טובו באחרית הימים, יאמר כי יבקשו הרחמים ומדת הדין שלמטה ויביאו פחד יצחק אל השם ואל טובו הנוכחים¹⁹⁷

ויוכח אמש – לשון תוכחה ולא לשון הוכחה לשון רש"י ויותר נכון לשון הוכחה כי אמר למעלה ויוכיחו בין שנינו ואמר עתה כי האלהים היודע הנסתרות הוא הוכיח בין שניהם ולכך לא אמר ויוכח אותך אמש

(מג) ולבנותי מה אעשה לאלה היום – אמרו (הראב"ע והרד"ק) שהוא כמו ולבנותי מה

195

זוהר חלק ב דף ג ע"א

תלתא אינון דדחיין שכינתא מעלמא, וגרמין דדירוריה דקודשא בריך הוא לא הוי בעלמא, ובני נשא צווחין ולא אשתמע קליהון, ואלין אינון, מאן דשכיב בנדה, בגין דלית מסאבו תקיף בעלמא בר מסאבו דנדה, מסאבו דנדה קשיא מכל מסאבו דעלמא, אסתאב איהו וכל דמתקרבין בהדיה יסתאבון עמיה, בכל אתר דאזלין אתדחייא שכינתא מן קמייהו, ולא עוד אלא דגרים מרעין בישין על גרמיה, ועל ההוא זרעא דיוליד, דכיון דיקרב בר נש לגבי נדה, ההוא מסאבו דליג עלוי, וישתאר בכל שייפין דיליה, זרעא דיוליד בההוא שעתא משכין עלוי רוח מסאבו, וכל יומי יהא במסאבו, דהא בנינא ויסודא דיליה איהו במסאבו רב ותקיף מכל מסאבא דעלמא, דמיד דקריב בר נש לגבי נדה ההוא מסאבו דליג עלוי, דכתיב (ויקרא טו כד) ותהי נדתה עליו.

נצרך?

196

197

(2-3) זהר חדש מדרש רות מאמר כוס של ברכה וברכת הזימון ובטובו חיינו, ולא מטובו. דזן בטוב ההוא עלמא תתאה, דנפק ממדת הטוב עצמה, דאתקריאת טובו. כד"א, ופחדו אל ה' ואל טובו, אל ה', דא עלמא תתאה. ואל טובו, דא אילנא דחיי. ונהרו אל טוב ה', דעל ידו איתזנו ואתנהירו כל עלמין:

אעשה להן היום והיא תוספת ביאור וכן אשר נשבענו שנינו אנהנו (ש"א כ מב) בנינו ובנותינו אנהנו (נחמיה ה ב)

ויותר נכון נראה שהוא דרך חמלה ולבנותי מה אעשה לאלה אשר לפני כי נכמרו רחמי עליהן או לבניהן הנולדים בביתי והם לי כבני וזה טעם אשר ילדו ואמר זה כמתנצל על דברי יעקב כי באתי אחריו לראות בנותי ומה אוכל לעשות להם טובה או לבניהם ועתה אטיב להן שתכרות לי ברית שלא תענה אותן ולא תקח עליהן נשים

(מד) והיה לעד – הקדוש ברוך הוא לשון רש"י ואיננו כמשמעו אבל יאמר והיה הברית לעד בינותינו כי העובר עליו יקולל בכל אלות הברית כטעם והיו כך לאות ולמופת (דברים כח מו) או טעמו נכרתה ברית בדבר קיים שיהיה לעד בינותינו על כן הרים יעקב אבן והוא מה שאמר עד הגל הזה ועדה המצבה כטעם ויאמר יהושע הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה (יהושע כד כז)

(מו) ויאמר יעקב לאחיו – לאחי לבן הנזכר אשר באו עמו כי לא רצה לאמר כן לחמיו שהיה נוהג בו כבוד וכן ויקרא לאחיו לאכל לחם לאחי לבן ולא קרא ללבן דרך כבוד כאלו הכל ברשותו והכל שלו ודומה להם ויאמר פרעה לאחיו מה מעשיכם (להלן מו ג)

ורש"י פירש לאחיו של יעקב כי הבאים עם לבן אוהביו ורעיו הם ויתכן כי מה שאמר בלבן ויקח את אחיו עמו (לעיל פסוק כג) הם קרוביו בני משפחתו מזרע נחור אחי אברהם ועשה כן בעבור שלא ירצה להביא על יעקב אנשים נכרים שלא יריבו עמו בכח או יחמדו ויגזלו ויגנבו מאשר לו והנה אלה קרובים ליעקב כמו ללבן על כן יקראו אחים לשניהם

ויש אומרים (פסיקתא זוטרית לעיל כט ד) שאמר להם אחי דרך מוסר כמו שאמר לרועים (שם) אחי מאין אתם ובבראשית רבה (עד יג) אמרו ויאמר יעקב לאחיו אלו בניו שהיה קורא אותן בלשון כבוד אחיו אבל בויקרא לאחיו לאכל לחם לא פירש והנכון מה שכתבתי תחילה ויאכלו שם על הגל – אכלו שם מעט לזכרון או שהוא דרך הבאים בברית לאכול שניהם מלחם אחד לאהבה ולחברה ואחרי בואם בשבועה ובברית זבח להם זבח ועשה להם כרה גדולה ויתכן כי טעם ויאכלו שם על הגל הזבח הנזכר למטה כי אמר להם לקטו אבנים ונעשה גל לאכול עליו ויהיה עד בבואנו בברית ואחרי כן אכלו עליו זבח וטעם ויאכלו לחם – שעשה להם סעודה גדולה ללון עמו לא משתה בלבד

(מח) ויאמר לבן הגל הזה עד – אחרי שקראו יעקב גלעד דבר לבן בלשון יעקב הגל הזה עד ועל כן נקרא שמו גלעד כי בשם הזה הסכימו שניהם או שדברי לבן מתורגמין ללשון הקדש (מט) וטעם והמצפה – כתב רש"י והמצפה אשר בהר גלעד כמו שכתוב (שופטים יא כט) ויעבור את מצפה גלעד למה נקראת מצפה אשר אמר כל אחד מהם לחבירו יצף ה' ואם כן הוא שם מקום גבוה בראש ההר

ולפי דעתי שהיא האבן שהקים יעקב מצבה והוא נמשך על כן קרא שמו גלעד והמצפה קרא כי אמר יצף ה' ואפשר שהוא מצפה גלעד (עיין שופטים יא כט) שהמקום יקרא על שם האבן הזאת לעולם
פרק לב

(ב) ויפגעו בו מלאכי אלהים – לשון רש"י מלאכי ארץ ישראל יצאו לקראתו מחנים שתי מחנות של חוצה לארץ באו עמו עד כאן ושל ארץ ישראל יצאו לקראתו ואני תמה בזה שהרי עדיין לא הגיע יעקב לארץ ורחוק היה משם ושלח מלאכים אל עשו מרחוק ושם (להלן לב כג) נאמר ויעבור את מעבר יבק שהוא יבק הנחל גבול בני עמון (דברים ג מז) שהוא דרומית

מזרחית לארץ ישראל ועדיין יש לו לעבור גבול בני עמון ומואב ואחרי כך ארץ אדום ותחלת ביאתו בארץ בשכם היה שנאמר (להלן לג יח) ויבא יעקב שלם עיר שכם אשר בארץ כנען אבל היתה המראה הזאת ליעקב כאשר בא בגבול אויביו להודיעו כי רבים אשר אתו מאשר אתם ונקרא שם המקום מחנים כי כן הדרך בשמות או מחנים מחנהו ומחנה העליונים לומר כי מחנהו בארץ כמחנה המלאכים כלם מחנות אלהים מברכים לו ומודים בייחודו יתברך שמו לעולמים

רמב"ן פרשת וישלח פרק לב

(ד) נכתבה הפרשה הזאת להודיע כי הציל הקדוש ברוך הוא את עבדו וגאלו מיד חזק ממנו וישלח מלאך ויצילוהו וללמדנו עוד שהוא לא במה בצדקתו והשתדל בהצלה בכל יכלתו ויש בה עוד רמז לדורות כי כל אשר אירע לאבינו עם עשו אחיו יארע לנו תמיד עם בני עשו וראוי לנו לאחז בדרכו של צדיק שגזמין עצמנו לשלשת הדברים שהזמין הוא את עצמו לתפלה ולדורון ולהצלה בדרך מלחמה לברוח ולהנצל וכבר ראו רבותינו הרמז הזה מן הפרשה הזאת כאשר אזכיר (להלן לב ט לג טו)

אל עשו אחיו ארצה שעיר – בעבור היות נגב ארץ ישראל על ידי אדום ואביו יושב בארץ הנגב יש לו לעבור דרך אדום או קרוב משם על כן פחד אולי ישמע עשו והקדים לשלוח אליו מלאכים לארצו וכבר תפסוהו החכמים על זה אמרו בבראשית רבה (עה ג) מחזיק באזני כלב וגו' (משלי כו יז) אמר לו הקדוש ברוך הוא לדרכו היה מהלך והיית משלח אצלו ואומר לו כה אמר עבדך יעקב

ועל דעתי גם זה ירמוז כי אנחנו התחלנו נפילתנו ביד אדום כי מלכי בית שני באו בברית עם הרומיים (ספר החשמונאים א ח) ומהם שבאו ברומה (כך כותב רבינו בויקרא כו טז) והיא היתה סבת נפילתם בידם וזה מוזכר בדברי רבותינו ומפורסם בספרים (יוסיפון פרק סה) (ה) כה תאמרון לאדני לעשו כה אמר עבדך יעקב – צוה אותם שיאמרו לאדני לעשו אנחנו שלו או שלוחים אליו ולאמר לו כה אמר עבדך יעקב עם לבן גרתי ודומה לו בפרשה (להלן פסוק יח) למי אתה או שקראו יעקב בפניהם אדני עשו להזהירם שלא יזכירוהו אפילו שלא בפניו רק דרך כבוד בראותם כי אדונם קורא אותו אדני

ודע כי הכבוד הזה שהיה יעקב עושה לאחיו בפחדתו לאמר אדני ועבדך בעבור כי המנהג בצעיר לתת מעלה וכבוד אל הבכור כאלו הוא אביו כאשר רמזה לנו גם התורה לרבות אחיך הגדול והנה יעקב לקח בכורתו ואת ברכתו ועשו שוטם אותו עליהם ועתה היה מראה לו כאלו אין המכירה ההיא אצלו כלום וכי הוא נוחג בו כבכור ואב להוציא את המשטמה מלבו

(ו) ואשלחה להגיד לאדני – להודיע שאני בא אליך למצא חן בעיניך שאני שלם עמך ומבקש אהבתך לשון רש"י רצה לומר שאינו מוסב למעלה אבל יאמר ואשלחה להגיד לאדני כי אני בא למצוא חן בעיניך ולעשות ככל אשר יצוה אדני ויותר נכון שיוסב למעלה ואשלחה להגיד לאדני שיש לי עושר ונכסים וכבוד לעשות בו חפצך ורצונך ירמוז שישלח לו דורון מהם או שיקח הוא משלו מה שיחפץ וכן אמר (להלן לג ח) מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי ויאמר למצא חן בעיני אדני

(ז) וישבו המלאכים אל יעקב לאמר – השלוחים האלה עשו שליחותם אבל לא סיפר הכתוב זה כי אין צורך וטעם וגם הולך לקראתך – לאמר כאשר אתה הולך לקראתו כן הוא

הולך לקראתך ומהר תפגשו זה בזה

(ח) ויירא יעקב מאד – בעבור שאמרו לו כי יצא עשו מעירו והוא בא לקראת יעקב ועוד שלקח עמו אנשים רבים ארבע מאות היה ירא לנפשו מאד כי אמר לא לקח כל אלה רק להלחם בי

והנראה בעיני בענין הזה כי עשו לא קבל השלוחים כהוגן ולא השגיח עליהם ואולי לא היו לפניו כי לא נתן רשות שיבאו לפניו וידברו עמו כלל כי היה הכתוב מספר ששאל להם מה שלום אחי ומה ענינו ועניני ביתו ובניו וקראו לו בשלומם ואמרו לו כי אני הולך לקראתך לראותו והם היו מגידים כן ליעקב והכתוב לא סיפר שיאמרו השליחים דבר בשם עשו אבל עברתו שמורה בלבם ולעשות לו רעה היה הולך בחיל הזה והנה השלוחים חקרו במחנה וידעו כי הוא הולך לקראת יעקב

וזה טעם וגם כי אמרו באנו אל אחיך אל עשו ולא ענה אותנו דבר ולא שלח לך דברי שלום וגם הולך לקראתך בזרוע וחיל ולכך הוסיף לו פחד על פחדו ויירא יעקב מאד ויצר לו וכך אמרו רבותינו (ב"ר עה ז) כי השלוחים הכירו בו שנאה אמרו באנו אל אחיך אל עשו אתה נוהג בו כאח והוא נוהג עמך כעשו אבל בסוף כאשר ראה הכבוד הגדול שעשה לו יעקב ואשר השפיל עצמו לפניו שהשתחוה ארצה שבע פעמים מרחוק עד גשתו אליו נכמרו רחמיו וחשב כי הוא מודה בבכורתו ובגדולתו עליו כאשר פירשתי (לעיל בפסוק ה) והתנחם בזה כי הלבבות לה' המה לכל אשר יחפוץ יטה אותם

(ט) והיה המחנה הנשאר לפליטה – על דרך הפשט אמר זה באולי כי אמר אולי ינצל המחנה האחד כי בהכותו האחד יברחו האחרים או תשוב חמתו או תבא להם הצלה מאת השם וכן אמרו בבראשית רבה (עו ג) למדתך תורה דרך ארץ לא יניה אדם כל ממונו בזוית אחת

ורש"י כתב והיה המחנה הנשאר לפליטה על כרחו כי אלחם עמו התקין עצמו לשלשה דברים לתפלה ולדורון ולמלחמה וראיתי במדרש (קה"ר ט יח) מה עשה זיננס מבפנים והלבישם בגדים לבנים מבחוץ והתקין עצמו לשלשה דברים וכן עיקר והכונה בזה כי יעקב יודע שאין זרעו כלו נופל ביד עשו אם כן ינצל המחנה האחד על כל פנים

וגם זה ירמוז שלא יגזרו עלינו בני עשו למחות את שמנו אבל יעשו רעות עם קצתנו בקצת הארצות שלהם מלך אחד מהם נזור בארצו על ממונו או על גופנו ומלך אחר מרחם במקומו ומציל הפלטים וכך אמרו בבראשית רבה (עו ג) אם יבא עשו אל המחנה האחת והכהו אלו אחינו שבדרום והיה המחנה הנשאר לפליטה אלו אחינו שבגולה ראו כי גם לדורות תרמוז זאת הפרשה

(יא) קטנתי מכל החסדים ומכל האמת – נתמעטו זכויותי על ידי חסדים ואמת שעשית עמי לכך אני ירא שמא משהבטחתני נתקלקלתי בחטא ויגרום לי להמסר ביד עשו לשון רש"י ואיננו נכון בלשון הכתוב ועוד כי אמר אחרי כן ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך כחול הים ומה יועיל הבטחון ההוא אם גרם החטא אחר כך ועוד כי יעקב הזכיר שתי הבטחות שהבטיחו הקדוש ברוך הוא בבית אל ובחרן ואמר תחלה מה שנאמר לו בחרן ה' האומר אלי שוב לארצך ולמולדתך ואיטיבה עמך והוא שנאמר לו בצאתו מבית לבן (לעיל לא ג) שוב אל ארץ אבותיך ולמולדתך ואהיה עמך והנה אחרי כן לא היטיב לו בכל החסדים ובכל האמת האלה שיתמעטו זכויותי על ידיהם

אבל קטונתי לומר כי קטון הוא מהיותו ראוי לכל החסדים שעשה עמו וכן מי יקום יעקב כי

קטון הוא (עמוס ז ב) מהיותו יכול לסבול כל הנגזר עליו וכן אמרו בבראשית רבה (עו ח) קטונתי רבי אבא אמר איני בדאי והחסדים הם הטובות שעשה עמו בלא נדר והאמת הטובה אשר הבטיחו ואימת לו הבטחתו יאמר שאיננו ראוי שיבטיחנו ויעשה לו אותן טובות שהבטיחו בהן ולא לטובות אחרות רבות שעשה עמו

ולא הבינותי דעת אונקלוס שתרגם מכל חסדין ומכל טבון והוא רגיל לתרגם חסד ואמת טיבו וקשוט (לעיל כד מט להלן מז כט) ואולי עושה חסדים הצלתו אשר הצילו פעמים רבות מכל צרותיו ועשה אמת כל הטוב הזה שהיה לו כי נתן לו בנים ובנות ועושר ונכסים וכבוד והנכון בעיני כי החסדים הקיימים יקראו אמת כי היא מגזרת אמנה כטעם ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם (ש"ב ז מז) ענין קיום לחמו נתן מימיו נאמנים (ישעיה לג מז) כאשר אמר היו תהיה לי כמו אכזב מים לא נאמנו (ירמיה טו יח)

(יב) והכני אם על בנים – פירשו בו (הראב"ע) והכני והכה אם על בנים וכן רבים (יג) ואתה אמרת היטב איטיב עמך – אף על פי שהיתה פחדתו פן יגרום החטא אמר עשית עמדי חסדים גדולים שלא הייתי ראוי להם כל שכן שיש לעשות עמי חנם החסד הזה אשר הבטחתני עליו שתיטיב לי ותרבה את זרעי ואין חטאי ראוי למנוע ממני הטובה אשר הבטחתני בה כי גם מתחילה לא הייתי ראוי לה אם עונות תשמור לי ולא הבטחתני עליה בעבור מעשי רק בחסדיך הרבים

ויש אומרים כי יעקב היה חומל על בניו ועל ביתו פן יכה אותם עשו כי לא היה יודע בהבטחת ויהיה זרעך כעפר הארץ אם על אלה או על אחרים כי יתכן שימלט הוא לבדו וירבה עוד זרעו ואיננו נכון בעיני כי אם היתה זאת מחשבתו איך אמר בתפלתו ואתה אמרת היטב איטיב עמך ושמתי את זרעך ועוד כי שם נאמר לו והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך והשיבותיך אל האדמה הזאת כי לא אעזבך ואם יהיו בניו נופלים בחרב אחיו אין ההבטחה הזאת קיימת ולזה ירמוז באמרו היטב איטיב עמך וכן ואיטיבה עמך כי כל זה ממה שנאמר לו (לעיל לא ג) ואהיה עמך

אבל הכל מיראת חטא כי דרך הצדיקים לירא תמיד והיה מתירא אולי אפילו משיצא משם חטא כבואו בברית עם לבן עובד עבודה זרה או בדבר אחר ושגיאות מי יבין (יד) מן הבא בידו מנחה – יאמר כי עשה מנחה מאשר עמו כי עשרו היה צאן ובקר ומהם שלח כי בדרך היה ואיננו מקום לשלוח לו כלי כסף וכלי זהב ומגדנות (יז) ורוח תשימו בין עדר – כדי להשביע עינו של אותו הרשע ולתווהו על הדורון וסברו בבראשית רבה (עה יג) שיש בזה רמז אמר יעקב לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם אם יהיו צרות באות על בני לא תביא אותן זו אחר זו אלא הרוח להם מצרותיהם עשה רמז שיהיו המסים והארנוניות שיגבו בני עשו מזרעו ברוח והפרש בין זו לזו

(כא) אכפרה פניו במנחה – אבטל רוגזיה וכן וכפר בריתכם את מות (ישעיה כח יח) לא תוכלי כפרה (שם מז יא) ונראה בעיני שכל כפרה שאצל חטא ועון ואצל פנים כלם לשון קנאה והעברה הן ולשון ארמית הוא בהרבה מקומות בעי לכפורי ידיה (גיטין נו א) וגם בלשון מקרא נקראים המזרקים כפורי זהב (עזרא א י) על שם שבהם מקנח ידיו בשפת המזרק לשון רבינו שלמה וכן אמר אונקלוס אנחיניה לרוגזיה

ואם כן יהיה פירושו כי חשב יעקב בלבו אכפרה פניו והכתוב מגיד לנו זה כי איננו ראוי שיאמרו השלוחים לעשות ככה וכך פירש רבי אברהם ואיננו ישר בעיני שיצטרך הכתוב להגיד לנו עתה מחשבתו זאת והיא ידועה בכל שולחי מנחה ועוד שאם כן היה ראוי שיזכיר

הכתוב זה בתחלה והנה גם הוא אחרינו כי חשב אכפרה פניו כי עתה לא הוסיף על הצואה
ההיא

אבל הנכון כי עתה הוסיף לפרש להם שיאמרו הנה גם הוא אחרינו בלשון כבוד כלשון זה
גם הנה עבדך יעקב אחרינו והקדים אותנו לפניו לתת כופר נפשו על ראותו פני כבודך
במנחה הזאת כאשר יתנו העבדים כפרם בתת להם רשות לראות פני המלך ואחרי כן אראה
פניו כי אולי ישא פני ויכבדני להיותי מרואי פני המלך וזה דרך מעלה מיראתו ממנו ובא
אכפרה פניו כדרך ואיש חכם יכפרנה (משלי טז יד) יתן כפר על החמה

ולשון קנוה בכפור איננו לשון קדש רק לשון ארמית וכן כפורי זהב שם המזרקים בבבל כי
לעולם לא תבא כפרה בחטא אבל יאמר לכפר על נפשותיכם (שמות ל טו) לכפר עליו ונסלח
לו (במדבר טו כח) על נפשו ויאמר אכפרה בעד חטאתכם (שמות לב ל) וכולן מלשון ונתנו
איש כופר נפשו (שם ל יב) שהוא פדיון

(כב) והוא לן בלילה ההוא במחנה – יאמר שלא בא באהליו בלילה ההוא אבל לן במחנה
עם עבדיו ועם הרועים בצאן ערוך כאיש מלחמה פן יבא אחיו בלילה ויכה בו

(כג – כה) ויקח את שתי נשיו ואת שתי שפחותיו – אין מוקדם ומאוחר בפסוק הזה להצלה
אבל אמר שאסף נשיו ושפחותיו וילדיו אל שפת הנחל ועבר הוא לבדו את מעבר יבוק לראות
אם גבהו המים ושב ולקחם עמו כולם כאחד ויעבירם את הנחל ואחרי כן ויעבר את אשר לו –
מקנהו ורכושו

ויותר יעקב לבדו – ששכח פכים קטנים וחזר עליהן לשון רש"י ועל דרך הפשט ויקחם
ויעבירם את הנחל העבירם עמו ויעבר את אשר לו בצווי כי חזר וצוה שיעברו לפניו ונשאר
הוא אחריהם

ויאבק איש עמו – ויתעפר כך פירשו מנחם לשון אבק שמעלין אבק ברגליהם ולי נראה
לשון ויתקשר ולשון ארמי הוא בתר דאביקו ביה (סנהדרין סג ב) ואביקו ליה מיבק (מנחות
מב א) זה לשון רש"י ואביקה בלשון חכמים חביקה שמשו בה הרבה אבקתא אית בה (מכות
כג א) דרגש עיולי ואפוקי באבקתא (נדרים נו ב) וכן אבוקה בלשונם בעבור היותה מעצים
דקים חגורים וקשורים יחד כי החי"ת תכבד בלשונם והקלו אותה לאל"ף ופעמים רבים יבליעו
החי"ת תותך (ברכות לג א) במקום תחותך מסותא (ב"מ ו ב) במקום מסחותא (קדושין לג א)
אסיתא חסיתא (שבת עז ב)

ואפשר שיהיה ויאבק ויחבק כמו ויחבקהו (להלן לג ד) כי אולי כן הלשון ומצינו ברודים
אמוצים (זכריה ו ג) כמו חמוצים מלשון חמוץ בגדים (ישעיה סג א) ואמרו המפרשים (הרד"ק)
כי וארוזים במרכולתך (יחזקאל כז כד) כמו וחרוזים מן צוארך בחרוזים (שה"ש א י) וכן אמרו
במלת ותאלצוהו (שופטים טז טז) שהוא כמו ותחלצוהו מהופך מן ותלחצוהו

ושמא הוא דעת אונקלוס שאמר ואשתדל וכך תרגם וכי יפתה (שמות כב טו) ארי ישדל
יחבק וינשק שהוא דרך הפתוי או שלא נזדמן לו לשון ועשאו ענין תחבולה כי כל השתדלות
תחבולה וצדוד ענין ובראשית רבה (עז ג) מי נתמלא אבק האיש שהיה עמו כדברי מנחם
והוא הנכון

(כו) וירא כי לא יכל לו – מלאכיו גבורי כח עושי דברו ועל כן לא יכול לו המלאך להזיקו
כי לא הורשה רק במה שעשה עמו להקע כף ירכו ואמרו בבראשית רבה (עז ג) נגע בכל
הצדיקים שעתידין להיות ממנו זה דורו של שמד והענין כי המאורע כלו רמז לדורותיו שיהיה
דור בזרעו של יעקב יתגבר עשו עליהם עד שיהיה קרוב לקעקע ביצתן והיה זה דור אחד בימי

חכמי המשנה כדור של רבי יהודה בן בבא וחביריו כמו שאמרו (שהש"ר ב ז) אמר רבי חייא בר אבא אם יאמר לי אדם תן נפשך על קדושת שמו של הקדוש ברוך הוא אני נותן ובלבד שיהרגוני מיד אבל כדורו של שמד איני יכול לסבול ומה היו עושים כדורו של שמד היו מביאין כדוריות של ברזל ומלבנין אותן באור ונותנין אותן תחת שיחיהן ומשיאין נפשותיהן מהן ויש דורות אחרים שעשו עמנו כזה ויותר רע מזה והכל סבלנו ועבר עלינו כמו שרמז ויבא יעקב שלם

(ל) למה זה תשאל לשמי – אמר אין לך בידעת שמי תועלת כי אין הכח והיכולת בלתי לה' לבדו אם תקראני לא אענך וגם מצרתך לא אושיעך אבל עתה אברך אותך כי כן צוותי ולא פירש הכתוב הברכה והקרוב מה שאמרו רבותינו (במדרש אנדה ובזוה"ק תולדות קמדר א) שהודה לו על כל הברכות שם במקום ההוא על כרחו כי לא רצה יעקב להמתין לו עד בית אל

פרק לג

(ה) מי אלה לך – שאל על הנשים ועל הילדים וענה הילדים אשר חנן אלהים את עבדך דרך מוסר כי לא רצה לומר שהם נשיו והבין עשו שהן אמות הילדים

(ח) מי לך כל המחנה הזה אשר פגשתי – הנה עבדי יעקב עשו כאשר צוה אותם ולא רצה לקבל מהם או שהוא בנאותו ועברתו לא דבר עמם ולא שאלם למי אתה ואנה תלך והם יראו מגשת אליו ואמר עתה מי לך כל המחנה הזה כי חשב שהם ליעקב מדברי המלאכים הראשונים או שאלה השלוחים הגידו כן במחנה עשו או שאין אדם אחד בדרך ההוא להיות לו כן וטעם מי לך כל המחנה הזה כלומר מי זה לך שתשלח לו כל אלה כלומר מי הוא הגדול אצלך שתשלח לו כל אלה והוא ענהו למצוא חן בעיני אדוני כי אתה הגדול והאדון בעיני

(י) כי על כן ראיתי פניך – אמר לו תקח מנחתי מידי בעבור שראיתי פניך שהם לי כראות פני אלהים ותרצני בקבלת המנחה כאשר האלהים רוצה את יראיו בקבלת מנחתם וקרבתם כענין ונרצה לו (ויקרא א ד) עולותיכם וזבחיכם לרצון על מזבחי (ישעיה נו ז) מלשון יהי רצוי אחיו (דברים לג כד) ואור פניך כי רציתם (תהלים מד ד) כי רצו עבדיך את אבניה (שם קב טו) כולם ענין הפץ וחשק בדבר

ורש"י כתב על שנתרצית למחול לי על סורחני ותרצני נתפייסת לי וכבר אמרתי (לעיל לב כא) שאיננו טוב שיחיה לו מזכיר עון

(יא) קח נא את ברכתי – המנחה וכן עשו אתי ברכה (מ"ב יח לא) השיבו לי מנחה וכן קח נא ברכה מאת עבדך (שם ה טו) ויקראו המנחה שישלח האדם לרצונו ברכה כי הוא שולח מאשר ברך אותו השם כענין אשר ברכך ה' אלהיך תתן לו (דברים טו יד) כאשר אמר למעלה (לב יד) מן הבא בידו והמנחה אשר התנו בה למלך בדבר ידוע תקרא מס

(יג) ומתו כל הצאן – דרך חמלה שהיה לו לומר ומתו כלם אבל לא יאמר כן על הילדים וגם לא רצה לומר ומתו סתם על הבקר ועל הצאן כי יחמול על הילדים שלא יהיו במשמע ולא רצה להאריך ומתו כל הצאן והבקר או יהיה פירושו כי הילדים רכים ויעפו נערים וייגעו ולא ירצו ללכת והצאן והבקר עלות ואם ידחקום ימותו הצאן שהם בהמה דקה כי הבקר לא ימות אבל יזיק להם

(יד) עד אשר אבא אל אדוני שעירה – היה ליעקב בשובו אל ארצו דרך בארץ שעיר והנה אמר לו עשו ואלכה לנגדך שלא יפרד ממנו עד שובו אל אביו לעשות לו כבוד בבואו אל ארצו ויעקב אמר אני אלך לאטי ואדני ישוב אל עיר ממשלתו ואם אשוב דרך עירו יכבדני

וילך עמי כאשר יחפוץ ולא היה זה נדר ממנו שיבא אליו שאין עשו צריך לו ורבותינו אמרו (ע"ז כה ב) עוד שלא היה בדעת יעקב לשוב דרך שעיר ורצונו היה להתרחק ממנו כאשר יוכל אבל הרחיב לו את הדרך וגם זו עצת חכמה ועוד להם מדרש אחר (ב"ר עח יד) שיקים דברו לימות המשיח שנאמר (עובדיה א כא) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו יאמר כי המושיעים אשר בהר ציון יעלו לשפוט את הר עשו

(טו) למה זה אמצא חן בעיני אדני – למה זה תעשה לי טובה שאיני צריך לה אמצא חן בעיניך ולא תשלם עתה שום גמול לשון רש"י והכונה ביעקב כי לא היה חפץ בהם ובחבורתם כלל וכל שכן שהיה בדעתו ללכת דרך אחרת

ורבותינו ראו עוד בזה עצה אמרו (ילקוט שמעוני בראשית – פרק לג – המשך רמז קלג) רבי ינאי כד הוה סליק למלכותא הוה מסתכל בהדא פרשתא ולא הוה נסיב עמיה רומאין חד זמן לא איסתכל בה ונסיב עמיה רומאין ולא הגיעו לעכו עד שמכר פינס¹⁹⁸ שלו מפני שהיתה קבלה בידם שזו פרשת גלות כשהיה בא ברומה בחצר מלכי אדום על עסקי הצבור היה מסתכל בפרשה זו ללכת אחרי עצת הזקן החכם כי ממנו יראו הדורות וכן יעשו ולא היה מקבל חברת אנשי רומי ללותו שאין מקרבין אלא להנאת עצמן ומפקירין ממונו של אדם

(יז) ויבן לו בית – יתכן כי היה המקום מקום אין שם עיר והוצרך לבנות לו בית ולעשות סוכות או ויבן לו בית שבנה לו בית גדול ובו מגדל עז להשגב מפני עשו

(יח) ויבא יעקב שלם מפדן ארם – כאומר לחברו יצא פלוני מבין שני אריות ובא שלם אף כאן ויבא יעקב שלם מלבן ומעשו זה לשון רש"י אבל רבי אברהם פירש שבא בשלום ולא אירע לו שום מאורע כי עתה יחל לספר מאורע דינה

ולפי דעתי אמר הכתוב כן כי בסוכות היה מתפחד מעשו כי סכות בעבר הירדן מזרח במלכות סיחון אם הוא המוזכר בספר יהושע (יג כז) ואם הוא אחר הנה הוא יותר קרוב לשעיר ועד היותו בארץ כנען לא שקט לבו כי אז ידע שלא יגע בו כי אביו קרוב משם או שיעזרוהו אנשי הארץ כי אביו נשיא אלהים בתוכם או שזכות הארץ תצילהו ולכן אמר עתה שבא שלם אל ארץ מגורי אביו כי הצילו אלהים בדרך מכף כל אויביו ואמרו בבראשית רבה (עח טז) כל אותן החדשים שעשה יעקב אבינו בסוכות היה מכבד את עשו באותו הדורון כי היה מתירא ממנו שם ומשלח לו כאותו הדורון בכל חדש וחדש או פעם אחת בשנה

ויחן את פני העיר – לא רצה להיות אכסנאי בעיר אבל רצה שתהיה תחילת ביאתו בארץ בתוך שלו ולכן חנה בשדה וקנה המקום וזה להחזיק בארץ והמעשה הזה היה רמז כי המקום ההוא יכבש לפניו תחילה מרם הורישו יושבי הארץ מפני זרעו כאשר פרשתי באברהם (לעיל יב ו)

ורבותינו אמרו (ב"ר עט ו) נכנס עם דמדומי חמה וקבע לו תחומין ועל דעתם לא היה בכוונה ממנו אבל על כל פנים היה המאורע לרמזו על העתיד שאמרנו אבל רבי אברהם אמר כי הזכיר הכתוב זה להודיע כי מעלה גדולה לארץ ישראל ומי שיש לו חלק בה חשוב הוא כחלק העולם הבא

(כ) ויקרא לו אל אלהי ישראל¹⁹⁹ – לא שהמזבח קרוי אלהי ישראל אלא על שם שהיה הקדוש ברוך הוא עמו להצילו קרא שם המזבח על שם הנס להיות שבחו של הקדוש ברוך הוא נזכר בקריאת המזבח כלומר מי שהוא אל הוא אלהים לי ששמי ישראל וכן מצינו במשה

¹⁹⁸ גרסת ב"ר עח טו סוס, וע' ב"ר פד טז שזה לשון בגד.

¹⁹⁹ עי' כללים ח"א פו ע"ב בהגהה.

ויקרא שמו ה' נסי (שמות יז טו) לא שהמזבח קרוי ה' אלא על שם הנס קרא שם המזבח להזכיר שבחו של הקדוש ברוך הוא ה' הוא נסי ורבותינו דרשו (מגילה יח א) שהקב"ה קראו ליעקב אל ודברי תורה כפטיש יפוצץ סלע מתחלקין לכמה טעמים ואני לישב פשוטו באתי כל זה לשון רש"י והנה צדקו דברי הרב בפשוטו של מקרא ויהי טעם לו כטעם קרא לו בנימין (להלן לה יח) וקורא לך גודר פרץ (ישעיה נח יב)

ודע כי המנהג הזה בישראל כן שיקראו השמות בשבחי האל כמו צוראל (במדבר ג לה) צורישדי (שם א ו) כי יגיד הקורא שהאל הוא צורו ושדי הוא צורו וכן עמנו אל (ישעיה ז יד) וכן שם המשיח ה' צדקנו (ירמיה לג טז) ושם ירושלים ה' שמה (יחזקאל מח לה) וכן יעשו בשמות מלאכים גבריאל (דניאל ח טז) מיכאל (שם י כא) כי בעבור גדולת כחם יגידו בשמם כי הגבורה לאל ומי כמוהו

אבל אונקלוס אמר ופלה עלוהי קדם אל אלהא דישראל ויהיה טעם לו כטעם בו כדרך כי בוחר אתה לבן ישי (ש"א כ ל) והחזיק לו (ש"ב טו ה) למי מריבה (במדבר כ כד) או יאמר ויקרא אל אלהי ישראל וטעם לו כטעם אלכה לי אל הגדולים (ירמיה ה ה) לך לך מארצך (לעיל יב א)

ועל דרך האמת הוא כמדרש רבותינו שדרשו רבותינו במסכת מגילה (יח ע"א) מנין שקראו הקדוש ברוך הוא ליעקב אל שנאמר ויקרא לו אל אלהי ישראל. ויש בענין הזה סוד גדול הזכירוהו עוד בבראשית רבה (עט ח) בלשון אחר, אמר לו אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים²⁰⁰. ירמוז למה שהם אומרים תמיד שאיקונין של יעקב חקוקה בכסא הכבוד²⁰¹,

²⁰⁰ עי' זהר (חלק א דף קלח ע"א) ויקרא שמו יעקב, קב"ה קרי ליה יעקב ודאי, תא חזי, כתיב הכי קרא שמו יעקב, נקרא שמו לא כתיב אלא קרא שמו, ויעקבני ודאי, חמא ליה קב"ה דהא ההוא חויה קדמא איהו חכים לאבאשא, כיון דאתא יעקב אמר הא ודאי חכים לקבליה, ובגין כך קרא ליה יעקב. והא אוקימנא, בכל אתר ויקרא סתם, האי הוא דרגא בתראה, כמה דכתיב (ויקרא א א) ויקרא אל משה וגו', והכא ויקרא שמו יעקב, בכל אתר שמיה לא אקרי על ידא דבר נש, באתר אחרא מה כתיב (בראשית לג כ) ויקרא לו אל אלהי ישראל, קב"ה קרא ליה ליעקב אל, א"ל אנא אלהא בעלאי ואנת אלהא בתתאי. ותא חזי, יעקב הוה ידע דעשוי הוה ליה לאתדבקא בההוא חויה עקימא, ועל דא בכל עובדי אתמשך עליה כחויא עקימא אחרא.

תרגום: "ויקרא שמו יעקב". הקדוש ברוך הוא קרא לו יעקב ודאי. בא וראה, כתוב כאן "קרא שמו יעקב", לא כתוב נקרא שמו, אלא קרא שמו. "ויעקבני", ודאי. הקדוש ברוך הוא ראה שאותו הנחש הקדמוני הוא חכם להרע. כיון שבא יעקב, אמר, הרי ודאי חכם כנגדו, ולכן קרא לו יעקב. הרי בארנו בכל מקום ויקרא סתם זו היא הדרגה האחרונה, ככתוב "ויקרא אל משה" וגו', וכאן "ויקרא שמו יעקב", בכל מקום שמו לא נקרא (אלא) על ידי בן אדם. במקום אחר מה כתוב, ויקרא לו אל אלהי ישראל, הקדוש ברוך הוא קרא ליעקב אל. אמר לו, אני אלוה בעליונים, ואתה אלוה בתחתונים. ובא וראה, יעקב היה יודע שעשו היה לו להדבק באותו נחש עקום, ועל כן בכל מעשיו נמשך עליו כנחש עקום אחר

וז"ל המקדש מלך – ויקרא לו אל אלהי ישראל – פי' ויקרא לו ליעקב אל, ומי הוא שקראו, אלהי ישראל שהיא בינה, שהיא אלוה של זעיר הנק' ישראל. ובתחילה מלכות היא שקראהו יעקב ואחר שהשיג פרצוף זעיר קראה שמו הבינה אל לפי שהזעיר נוטה לצד החסד כנודע.

(5) זוהר חלק א דף רלד ע"ב

. בשעתא דפתח יעקב ואמר האספו ואגידה לכם את אשר יקרא אתכם באחרית הימים, באחרית דא שכינתא, כביכול יהב עציבו ביה ואסתלק, ולבתר אהדרו לה בנוי ביחודא דמילייהו, ופתחו ואמרו (דברים ו ד) שמע ישראל וגו', בההיא שעתא קאים לה יעקב, ואמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, ואתיישבת שכינתא בדוכתה. ויקרא יעקב, מאי קריאה הכא, אלא קריאה לקיימא דוכתייהו, לקיימא לון לעילא ותתא. תא חזי בכל אתר קריאה בהאי גוונא, דכתיב (במדבר יג טז) ויקרא משה להושע בן נון יהושע, לקיימא דוכתיה באתר דאצטריך, ולקשרא ליה, וכן (בראשית כה כו) ויקרא שמו יעקב, וכתיב (שם לג כ) ויקרא לו אל אלהי ישראל, קב"ה קיים ליה לאתר דא בשמא דא, קריאה לקיימא קא אתיא. אי

והכונה שהשכינה שורה בארץ ישראל²⁰¹, והמשכיל יבין.

פרק לד

(א) וטעם בת לאה אשר ילדה ליעקב – לומר שהיא אחות שמעון ולוי המקנאים ונוקמים נקמתה והזכיר אשר ילדה ליעקב – כי כל האחים קנאו בה

(ב) וישכב אותה ויענה – וישכב כדרכה ויענה שלא כדרכה (ב"ר פ ה) לשון רש"י אבל רבי אברהם אמר ויענה בעבור היותה בתולה ואין צורך כי כל ביאה באונסה תקרא ענוי וכן לא תתעמר בה תחת אשר עניתה (דברים כא יד) וכן ואת פלגשי ענו ותמת (שופטים כ ה) ויגיד הכתוב כי היתה אנוסה ולא נתרצית לנשיא הארץ לספר בשבחה

(ז) וכן לא יעשה – לענות הבתולות שהאומות גדרו עצמן מן העריות מפני המבול לשון רש"י ולא ידעתי זה כי הכנענים שטופים בעריות ובבהמה ובזכור דכתיב (ויקרא יח כז) כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ אשר לפניכם ולא התחילו בהן באותו הדור ובימי אברהם ויצחק היו יראים פן יהרגו אותן לקחת נשיהם

אבל וכן לא יעשה נמשך עם בישראל כי נבלה עשה בישראל וכן לא יעשה בהם על כן אמר בישראל כי איננה נבלה בין הכנענים ואונקלוס אמר לא כשר²⁰³ לאיתעבדא לומר שהוא אסור ולכך היא נבלה בישראל

(יב) מהר ומתן – מהר כתובה שהוא הדבר הנתן לבתולה כדכתיב (שמות כב טז) כמהר הבתולות והם סבלונות שהבחורים שולחים לבתולות כאשר ישאו אותן ומתן מגדנות או כסף וזהב לאביה ולאחיה ובבראשית רבה (פ ז) אמרו מהר פראנון מתן פרא פרנון והם כתובה ונכסי מלוג בלשון ירושלמי כלומר שיתן לה הוא משלו נכסים שיהיו שלה כנכסי בית אביה ויהיו אצלו כנכסי מלוג

וטעם הפיוס הזה כדי שיתנו אותה לו לאשה ברצון כי הנערה לא היתה מתרצה אליו וצועקת ובוכה תמיד וזה טעם וידבר על לב הנערה ולכך אמר קח לי את הילדה הזאת לאשה שכבר היא בביתו ובידו ולא יירא מאחיה כי הוא נשיא הארץ ואיך יגזולה ממנו להוציאה מביתו והחשק הגדול לשכב כי היתה הנערה יפת תאר מאד אבל לא סיפר הכתוב ביפיה כאשר עשה בשרה וברבקה וברחל כי לא ירצה להזכיר יפיה בהיותו אליה למכשול עון ובשבח הצדיקות דבר הכתוב ולא בזו וכן לא הזכיר מה נעשה בה אחרי כן

ועל דרך הפשט עמדה עם אחיה צרורה באלמנות חיות כי היתה טמאה בעיניהם כדכתיב אשר טמא את דינה אחותם ורבותינו נחלקו בה (ב"ר פ יא) והקרוב דברי האומר נטלה שמעון וקברה בארץ כנען והוא כמו שאמרנו כי היתה עמו בביתו כאלמנה וירדה עמהם למצרים ושם מתה ונקברה בארץ וקבורתה ידועה עד היום בקבלה והיא בעיר ארבל עם קבר ניתאי הארכלי ויתכן כי העלה שמעון עצמותיה בחמלו עליה או שהעלו אותם ישראל עם עצמות

²⁰¹ ע"י תלמוד בבלי מסכת חולין דף צא/ב

תנא עולין ומסתכלין בדיוקנו של מעלה ויורדין ומסתכלין בדיוקנו של מטה וע"י תיקון עג ע"א: שימני כחותם דא נשמתא דאיהו רשימו דילה גליפא לעילא כמה דאוקמוהו ביעקב דיוקנו של יעקב חקוקה בכסא הכבוד²⁰¹ דכל נשמתין דאינון גזירין מתמן גליפו
²⁰² ע"י זהר ח"ב דף סו ע"ב, יעקב בנה מדבחא, דכתיב (בראשית לג כ) ויצב שם מזבח ויקרא לו אל אלה"י ישראל, למאן, להווא אתר דאקרי מזבח, ומאן שמיה אל אלה"י ישראל.
תרגום: יעקב בנה מזבח שכתוב ויצב שם מזבח ויקרא לו אל אלהי ישראל למי לאותו מקום שנקרא מזבח ומה שמו אל אלהי ישראל.

²⁰³ קשה על דבריו שהרי ע' לעיל בפרשת & לגבי אליעזר שמקום ללון כתוב מקום כשר ללון, וקשה להאמין שזה מקום מותר ללון אלא יותר מקום ראוי.

אחיה כל השבטים כמו שהזכירו רבותינו (ב"ר ק יא)
(יג) ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו במרמה – הנה חמור ושכם אל אביה ואל
אחיה דברו אבל הזקן לא ענה אותם דבר כי בניו ידברו במקומו בענין הזה לכבודו כי בעבור
היות הדבר להם לקלון לא ירצו שיפתח פיו לדבר בו כלל

ויש כאן שאלה שהדבר נראה כי ברצון אביה ובעצתו ענו כי לפניו היו והוא היודע מענם
כי במרמה ידברו ואם כן למה כעס ועוד שלא יתכן שיהיה רצונו להשיא בתו לכנעני אשר
טמא אותה והנה כל האחים ענו המענה הזה במרמה ושמעון ולוי לבדם עשו המעשה והאב
ארר אפם להם לבדם

והתשובה כי המרמה היתה באמרם להמול להם כל זכר כי חשבו שלא יעשו כן בני העיר
ואם אולי ישמעו לנשיאם ויהיו כלם נמולים יבואו ביום השלישי בהיותם כואבים ויקחו את
בתם מבית שכם וזאת עצת כל האחים וברשות אביהם ושמעון ולוי רצו להנקם מהם והרגו כל
אנשי העיר

ויתכן שהיה הכעס ליעקב שארר אפם על שהרגו אנשי העיר אשר לא חטאו לו והראוי
להם שיהרגו שכם לבדו וזהו מה שאמר הכתוב ויענו בני יעקב את שכם ואת חמור אביו
במרמה וידברו אשר טמא את דינה אחותם כי כולם הסכימו לדבר לו במרמה בעבור הנבלה
שעשה להם

ורבים ישאלו ואיך עשו בני יעקב הצדיקים המעשה הזה לשפוך דם נקי והרב השיב בספר
שופטים (רמב"ם הלכות מלכים פ"ט הי"ד) ואמר שבני נח מצווים על הדינים והוא להושיב
דיינים בכל פלך ופלך לדון בשש מצות שלהן ובן נח שעבר על אחת מהן הוא נהרג בסייף
ראה אחד שעבר על אחת מהן ולא דנוהו להרגו הרי זה הרואה יהרג בסייף ומפני זה נתחייבו
כל בעלי שכם הריגה שהרי שכם גזל והם ראו וידעו ולא דנוהו

ואין דברים הללו נכונים בעיני שאם כן היה יעקב אבינו חייב להיות קודם וזוכה במיתתם
ואם פחד מהם למה כעס על בניו וארר אפם אחר כמה זמנים וענש אותם וחלקם והפיצם והלא
הם זכו ועשו מצוה ובטחו באלהים והצילם

ועל דעתי הדיינים שמנו לבני נח בשבע מצות שלהם אינם להושיב דיינים בכל פלך ופלך
בלבד אבל צוה אותם בדיני גנבה ואונאה ועושק ושכר שכיר ודיני השומרים ואונס ומפתה
ואבות נזיקין וחובל בחבירו ודיני מלוה ולוה ודיני מקח וממכר וכיוצא בהן כענין הדיינים
שנצטוו ישראל ונהרג עליהן אם גנב ועשק או אנס ופתה בתו של חבירו או שהדליק גדישו
וחבל בו וכיוצא בהן ומכלל המצוה הזאת שיושיבו דיינים גם בכל עיר ועיר כישראל ואם לא
עשו כן אינן נהרגין שזו מצות עשה בהם ולא אמרו (סנהדרין נו א) אלא אזהרה שלהן זו היא
מיתתן ולא תיקרא אזהרה אלא המניעה בלאו וכן דרך הגמרא בסנהדרין (נט ב)

ובירושלמי אמרו בדיינים של נח הטה דינו נהרג לקח שחד נהרג בדיני ישראל כל דין
שאתה יודע שאתה שלם ממנו אי אתה רשאי לברוח ממנו וכל שאתה יודע שאי אתה שלם
ממנו אתה רשאי לברוח ממנו אבל בדיניהם אף על פי שאתה יודע שאתה שלם ממנו אתה
רשאי לברוח ממנו נראה מכאן שרשאי הגוי לאמר לבעלי הדין איני נזקק לכם כי תוספת היא
בישראל לא תגורו מפני איש (דברים א יז) אל תכניס דברך מפני איש (סנהדרין ו ב) וכל
שכן שלא יהרג כשלא יעשה עצמו קצין שומר ומושל לשפוט את אדוניו

ומה יבקש בהן הרב חיוב וכי אנשי שכם וכל שבעה עממין לא עובדי עבודה זרה ומגלה
ערויות ועושים כל תועבות השם היו והכתוב צווח עליהן בכמה מקומות (דברים יב ב) על

ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן וגו' לא תלמד לעשות וכו' (שם יח ט) ובגלוי עריות כי את כל התועבות האל עשו וכו' (ויקרא יח כז) אלא שאין הדבר מסור ליעקב ובניו לעשות בהם הדין

אבל ענין שכם כי בני יעקב בעבור שהיו אנשי שכם רשעים ודמם חשוב להם כמים²⁰⁴ רצו להנקם מהם בחרב נוקמת והרגו המלך וכל אנשי עירו כי עבדיו הם וסרים אל משמעתו ואין חברית אשר נמולו נחשב בעיניהם למאומה כי היה להחניף לאדוניהם ויעקב אמר להם בכאן כי הביאוהו בסכנה שנאמר עכרתם אותי להבאישני ושם ארר אפם כי עשו חמס לאנשי העיר שאמרו להם במעמדו וישבנו אתכם והיינו לעם אחד והם היו בוחרים בהם ובעטו בדבורם ואולי ישובו אל ה' והרגו אותם חנם כי לא הרעו להם כלל וזהו שאמר כלי חמס מכרותיהם (להלן מט ה)

ואם נאמין בספר מלחמות בני יעקב (הוא ספר הישר) בא להם פחד אביהם כי נאספו שכני שכם ועשו עמם שלש מלחמות גדולות ולולי אביהם שחגר גם הוא כלי מלחמתו ונלחם בם היו בסכנה כאשר יספר בספר ההוא ורבותינו (ב"ר פ י) הזכירו מזה בפסוק אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי (להלן מח כב) אמרו נתכנסו כל סביבותיהם להודווג להם חגר יעקב כלי מלחמה כנגדן כמו שכתב רש"י שם אבל הכתוב יקצר בזה כי היה נס נסתר כי אנשים גבורים היו וכאלו זרועם הושיעה למו כאשר קצר הכתוב בענין אברהם באור כשדים ולא הזכיר מלחמת עשו עם החורי כלל אבל הזכיר בכאן כי היה חתת אלהים על הערים אשר סביבותיהם ולא נאספו כולם לרדוף אחרי בני יעקב כי היו נופלים עליהם כחול אשר על שפת הים לרוב וזה טעם חתת אלהים כי נפלה עליהם אימתה ופחד מן הגבורה אשר ראו במלחמה ולכך אמר (להלן לה ו) ויבא יעקב לזוה הוא וכל העם אשר עמו להודיע שלא נפקד מהם ולא מעבדיהם איש במלחמה

(כא) שלמים הם אתנו – היו אנשי העיר חושבים שהיו שונאים אותם כי ראו אותם עצבים ויחר להם מאד ואולי היו נשמרים מהם ונותנים בעירם בריח ודלתים כי גבורים המה ואנשי חיל למלחמה ועתה אמרו להם אל תפחדו ואל תתרחקו מהם כי בלב שלם הם אתנו

(כג) ומעם מקניהם וקנינם וכל בהמתם – כי הבהמות אשר בעדרים בשדה הם יקראו מקנה בעבור שהם עיקר קנין האדם בין טמאות בין טהורות כענין שכתוב (שמות ט ג) הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה בסוסים בחמורים בגמלים בבקר ובצאן ואשר אינם עדר כגון בהמות יחידות בבית אין שמם מקנה ויכנסו בכלל וכל בהמתם או הוא כפל הלשון לחזוק כלומר וכל בהמתם אשר הנם רבות מאד

פרק לה

(א) ושב שם ועשה שם מזבח – לא ידעתי מהו ושב שם ויתכן שצוהו לשבת שם תחלה ואחר כן יעשה המזבח להטהר מעבודה זרה או מן החללים שהרגו כענין ואתם חנו מחוץ למחנה שבעת ימים (במדבר לא יט) כי לא צוו עדיין במי חטאת ויעקב נזדרז במצוה להטהר טרם בואו שם או שיהיה ונקומה ונעלה בית אל מוקדם במעשה ואולי צוה ושב שם לפנות מחשבתו לדבקה באל

(ד) ויטמון אותם יעקב – עבודה זרה ומשמשיה אינן מן הנקברים אבל צריך שיהא מפרר וזורה לרוח או מטיל לים (ע"ז מג ב) והנראה אלי כי בני יעקב לא לקחו עבודה זרה ומשמשיה

²⁰⁴ עי' ר' בחיי, וצ"ע כוותנו כאן בכלל

משכם עד שנתבטלה והותרה להם שהעכו"ם מבטל עבודה זרה בעל כרחו (שם מג א) והנה היא מותרת להם אבל יעקב צוה להסיר אותה לטהרת הקדש שיהיו ראויים לעבוד את השם ולהקריב לפניו קרבן כאשר צוה להם בטבילה וחלוף הבגדים והיה די להם בקבורה ולכן טמן אותם תחת האלה במקום שלא יעבד בו ולא יזרע

(ח) ותמת דבורה מינקת רבקה – לא ידעתי למה נכנס הפסוק הזה בין ויקרא למקום אל בית אל ובין וירא אלהים אל יעקב עוד והפסיק בענין אחר שהיה בבית אחת ובמקום אחד כי יעקב בבאו לווזה היא בית אל בנה מזבח וקרא למקום אל בית אל ונראה לו האלהים שם ויברך אותו ולמה הושם הכתוב הזה בתוך ענין אחד

והקרוב מה שאמרו רבותינו (ב"ר פא ה) שירמוזו למיתת רבקה ולכן קרא שם המקום ההוא אלון בכות כי אין בכי ואנקה על המינקת הזקנה שיקרא שם המקום עליו אבל יעקב בכה והתאבל על אמו הצדקת אשר אהבתהו ושלחה אותו שם ולא זכתה לראותו בשובו ולכן נגלה אליו האלהים וברך אותו לנחמו כאשר עשה ליצחק אביו אחרי מות אברהם (לעיל כה יא) ובשניהם אמרו חכמים (סוטה יד א) ברכת אבלים ברכו וסיוע לזה מה שאמור למטה (פסוק כז) ויבא יעקב אל יצחק אביו ממרא קרית הארבע ואלו היתה רבקה שם היה מזכיר אל אביו ואל אמו כי היא השולחת אותו שם והגורמת לו כל הטובה ויצחק בעצתה צוה אותו ללכת שם וכתב רש"י ולפי שהעלימו את יום מותה שלא יקללו אותה הבריות כרס שיצא ממנה עשו אף הכתוב לא פרסמה ומדרש חכמים הוא (פסדר"כ זכור ד / פסיקתא רבתי) / והנה גם מיתת לאה לא יזכיר אבל הכוונה להם מפני שהזכיר המיתה ברמז ותלה הדבר במניקתה וכיון שדבר בה למה הסתיר הענין ולא גלהו וטעם הקללה אינו מחזור שהרי הזכירו במיתת יצחק (להלן פסוק כט) ויקברו אותו עשו ויעקב בניו אבל יתכן לומר שלא היה לה כבוד במיתתה כי יעקב איננו שם ועשו שונא אותה ולא יבא שמה ויצחק כהו עיניו ואיננו יוצא מביתו ולכן לא רצה הכתוב להזכיר שיקברו בני חת

וכענין הזה מצאתי (באלה הדברים רבה בפרשה כי תצא למלחמה) [תנחומא תצא ד] אמרו אתה מוצא כשמתה רבקה אמרין מאן יפוק קמא אברהם מת יצחק יושב בבית ועיניו כחות יעקב הלך לו לפדן ארם יפוק עשו רשיעא קמא ויימרון ברייתא ליטין בזיא דהא כדין ינקין מה עשו הוציאו מטתה בלילה אמר רבי יוסי בר חנינה לפי שהוציאו מטתה בלילה לא פרשו הכתובים מיתתה אלא מן הצד הדא הוא דכתיב ויקרא שמו אלון בכות שתי בכיות הדא הוא דכתיב וירא אלהים אל יעקב ויברך אותו מה ברכו ברכת אבלים ברכו עד כאן והנה בעבור שהיה עשו יחידי בקבורתה פחדו מן הקללה ולא ראו שיהיה לה לכבוד וזה ענין הרמז

והיתה דבורה עם יעקב כי אחרי שבאה עם רבקה שבה לארצה ועתה תבא עם יעקב לראות גברתה או נתעסקה בגדול בני יעקב לכבוד רבקה ולאהבתה והיתה בביתו ויתכן שאינה היא המינקת שנאמר בה (לעיל כד נט) וישלחו את רבקה אחותם ואת מניקתה אבל היתה מינקת אחרת שנשארה בבית לבן ובתואל ועתה יביא אותה יעקב עמו לכלכל את שיבתה לכבוד אמו כי כן דרך הנכבדים להיות להם מיניקות רבות כי רחוק הוא שתהיה הזקנה השליח שתשלח אמו ליעקב כדברי רבי משה הדרשן

(י) שמך יעקב – יאמר כי עתה עודך אתה נקרא יעקב אף על פי שהחליף שמך שרו של עשו כי הוא לא נשתלח לך להחליף את שמך אבל מעתה לא יקרא שמך יעקב כי אם ישראל יהיה שמך וזה טעם ויקרא את שמו ישראל או ירמוז שקרא את שמו ישראל מוסף על יעקב לא

שיאסר להקרא יעקב

(יב) ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה – כאשר נתתיה להם כן אתננה לך ירמוזו זה לשבועה כי להם נתנה בשבועה שלא יגרום החטא אבל לו נתנה מתחלה בלא שבועה וזהו שאומר בכל מקום (שמות לג א ועוד) אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב או שיהיה הכפל הנבואה לו לשבועה כאשר פירשתי כבר

(יג) ויעל מעליו אלהים – כמו שאמר באברהם (לעיל יז כב) ויעל אלהים מעל אברהם ובשניהם להודיע כי לא היה זה מראה וחלום נבואה בלבד או כענין ותבא אותי ירושלימה במראות אלהים (יחזקאל ח ג) אבל ששרתה עליו שכינה במקום אשר הוא עומד

ועל דרך האמת – עלה מעליו אלהים במקום המדבר עמו²⁰⁵, כענין שנאמר ברוך כבוד ה' ממקומו (שם ג יב)²⁰⁶, ויאמר מה שהוכירו החכמים, האבות הן הן המרכבה (ב"ר פב ו)²⁰⁷.

(יד) ויצב יעקב מצבה – פירש רבי אברהם וכבר הציב בפעם הראשונה מצבה ונסך עליה עתה נסך ויצק עליה שמן ונכון הוא

(טו) ויקרא יעקב את שם המקום בית אל – יקראנו כן פעם אחר פעם להודיע כי הדבר אמת ונכון כי הוא בית אלהים ושם השכינה תמיד וכן ענין שם באר שבע

(טז) כברת ארץ – מנחם פירש לשון כביר מהלך רב ואגדה (ב"ר פב ז) בזמן שהארץ חלולה ככברה שהניר מצוי והסתו עבר ועדיין השרב לא בא ואין זה פשוטו של מקרא שהרי בנעמן מצינו (מ"ב ה יט) וילך מאתו כברת ארץ ואומר אני שהוא שם מדת קרקע לשון רש"י

והנכון מה שחשב בו ר' דוד קמחי כי הכ"ף לדמיון ואיננה שרשית ומוצא המלה היו לברות למו (איכה ד י) ותברני לחם (ש"ב יג ה) ענין אכילה מועטת בבקר ופירושה שיעור מהלך ארץ מן הבקר עד לעת האוכל כי כן ישערו כל הולכי דרך

זה כתבתי תחילה ועכשיו שזכיתי ובאתי אני לירושלם שבה לאל הטוב והמטיב ראיתי בעיני שאין מן קבורת רחל לבית לחם אפילו מיל והנה הוכחש הפירוש הזה וגם דברי מנחם אבל הוא שם מדת הארץ כדברי רש"י ואין בו תאר רק הסכמה כרוב השמות והכ"ף לשמוש שלא נמדד בכיוון ואם יהיה השם הזה מתואר יתכן שיהיה ברת כמו בת מלשון מה ברי ומה בר בטני (משלי לא ב) והוא שם למדה הקטנה שימדדו הולכי ארחות כמו למיל היום ויאמר

²⁰⁵ עי' זהר ח"א קעג ע"ב

תא חזי, יעקב קרי ליה קב"ה ישראל, דכתיב לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, ויקרא את שמו, מאן ויקרא, דא שכינתא, כמה דאת אמר ויקרא אל משה, ויאמר לו אלהי"ם, לעיל תרגום: בא וראה, הקדוש ברוך הוא קרא ליעקב ישראל, שכתוב "לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך". "ויקרא את שמו", מי ויקרא, זו שכינה, כמו שנאמר "ויקרא אל משה".

²⁰⁶ זוהר חלק א דף כה ע"א

ברוך כבוד יהו"ה ממקומו כבוד יהו"ה שכינתא תתאה, ממקומו שכינתא עלאה
ברוך כבוד ה' ממקומו כבוד ה' שכינה תחתונה ממקומו שכינה עליונה.

(10) זוהר חלק ב דף סד ע"א

ברוך כבוד יהו"ה, דא כבוד דלעילא, ממקומו, דא כבוד דלתתא, דא איהו רזא דעטרא דשבת,
ברוך כבוד יהו"ה, זה כבוד שלמעלה, ממקומו, זה כבוד שלמטה, וזהו סוד עטרת שבת.

²⁰⁷ עי' זהר ח"א קעג ע"ב

ויעל מעליו אלהי"ם במקום אשר דבר אתו, רבי שמעון אמר, מכאן דאתעביד רתיכא קדישא בהדי אבהן, ותא חזי, יעקב איהו רתיכא קדישא עלאה, דקיימא לאנהרא לסיהרא, ואיהו רתיכא בלחודו, הדא הוא דכתיב ויעל מעליו אלהי"ם.

"ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו". רבי שמעון אמר, מכאן שנעשה מרכבה קדושה עם האבות. ובא וראה, יעקב הוא מרכבה קדושה עליונה שעומדת להאיר ללבנה, והוא מרכבה לבדו. זהו שכתוב "ויעל מעליו אלהים".

לה בת ארץ כי המדה כמו בת לפרסה או למדה אחרת ידועה בימים ההם וכן ראיתי שאין קבורה ברמה ולא קרוב לה אבל הרמה אשר לבנימן רחוק ממנה כארבע פרסאות והרמה אשר בהר אפרים (ש"א א א) רחוק ממנה יותר משני ימים על כן אני אומר שהכתוב שאומר קול ברמה נשמע (ירמיה לא יד) מליצה בדרך משל לאמר כי היתה רחל צועקת בקול גדול ומספד מר עד שנשמע הקול למרחוק ברמה שהיא בראש ההר לבנה בנימן כי איננו שם והיא חרבה מהם לא נאמר בכתוב ברמה רחל מבכה על בניה אבל אמר כי שם נשמע הקול

ונראה בעיני כי קברה יעקב בדרך ולא הכניסה לעיר בית לחם יהודה הקרובה שם לפי שצפה ברוח הקודש שבית לחם אפרתה יהיה ליהודה ולא רצה לקברה רק בגבול בנה בנימן והדרך אשר המצבה בה קרובה לבית אל בגבול בנימן וכך אמרו בספרי (זאת הברכה לג יא) בחלקו של בנימן מתה כדאיתא בפרשת וזאת הברכה וראיתי ליונתן בן עוזיאל שהוא מרגיש בזה ואמר קל ברום עלמא אשתמע ותרנם כל הכתוב על כנסת ישראל

(יח) בן אוני – בן צערי בנימן נראה בעיני לפי שהוא לבדו נולד בארץ כנען שהוא בגבול כשאדם בא מארם נהרים כמו שאמר בגבול בארץ כנען (במדבר לג מ) הלך ונסוע הנגבה (לעיל יב ט) בנימן בן ימין לשון צפון וימין אתה בראתם (תהלים פט יג) ולפיכך הוא מלא לשון רש"י

ולא הבינתי זה שתהא ארץ ישראל דרומית לארם נהרים שהרי ארם מזרחית לארץ ישראל כדכתיב (לעיל כט א) וילך ארצה בני קדם וכתיב (במדבר כג ז) מן ארם ינחני בלק מלך מואב מהררי קדם ויעקב עבר הירדן שהוא למזרחת של ארץ ישראל והיה חוזר דרך אדום שהוא בדרום ארץ ישראל נמצא ארם מזרחית דרומית לארץ ישראל וארץ ישראל לצפונה

אבל אם נולד בתחום בית לחם אפרתה שהוא בארץ יהודה כדכתיב (שופטים יט ב) בית לחם יהודה וכתיב (מיכה ה א) ואתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה הנה הוא בדרומה של ארץ ישראל והנה בין בית אל ובין בית לחם אפרת נולד

ואם המקום בהר אפרים הרי הוא בצפונה של ארץ ישראל כדכתיב (יהושע יח ה) יהודה יעמוד על גבולו מנגב ובית יוסף יעמדו על גבולם מצפון ואם בחלקו של בנימן גם כן אינה בדרום דכתיב ויהי להם גבול לפאת צפונה ומכל מקום אין טעם לקרותו בן דרום

והנכון בעיני כי אמו קראתו בן אוני ורצתה לומר בן אבלי מלחם אונים (הושע ט ד) לא אכלתי באוני (דברים כו יד) ואביו עשה מן אוני כחי מלשון ראשית אוני (להלן מט ג) ולאין אונים (ישעיה מ כט) ולכן קרא אותו בנימן בן הכה או בן החזק כי הימין בו הגבורה וההצלחה כענין שכתוב (קהלת י ב) לב חכם לימינו ימינך תמצא לכל שונאך (תהלים כא ט) ימין ה' רוממה (שם קיח טז) רצה להיות קורא אותו בשם שקראתו אמו כי בן כל בניו בשם שקראו אותם אמותם יקראו והנה תרגם אותו לטובה ולגבורה

וראיתי בבראשית רבה (פב ט) בן אוני בן צערי ואביו קרא לו בנימן בלשון הקדש ולא ידעתי מהו כי הכל לשון הקדש וכן שם כל בניו לשון קדש הוא אבל רמזו למה שאמרתי שתרגם הלשון לטובה

(כב) וישמע ישראל – סיפר הכתוב ענותנותו כי שמע בחלל בנו יצועיו ולא צוה שיוציאוהו מביתו מכלל בניו ולא ינחל עמהם אבל ימנה עמהם ויהיו שנים עשר והוא ימנה ראשון ולכן עשה משתי הפרשיות פסוק אחד כי אף על פי שהוא תחלת ענין שבא למנות השבטים

משנולדו כולם רמו כי ראובן לא נדחה במעשהו ועל דרך הפשט יתכן שבלבל ראובן יצועי בלהה מפחדו שלא תלד ליעקב עוד כי הוא הבכור וחשב לקחת שני חלקים ויפסיד יותר מכל האחים ולא פחד מאמו כי זקנה היתה ואולי מתה זלפה או חשש לכבוד אמו בעבור היותה שפחתה ולכן נמלה ממנו הבכורה מדה כנגד מדה וזהו טעם ויהיו בני יעקב שנים עשר כי לא הוליד אחרי כן (כח) ויהיו ימי יצחק – אין מוקדם ומאוחר בתורה מכירתו של יוסף קדמה למיתתו של יצחק לשון רש"י וכבר כתבתי (לעיל יא לב) שזה מנהג הכתוב בכל הדורות יספר ענין האדם ותולדותיו ומיתתו ויתחיל בתולדות הדור האחר וראוי היה להקדים מיתת יצחק לתולדות יעקב כאשר עשה באברהם ובכל דורות הראשונים אבל יתכן הכתוב להגיד כי יצחק מת בשיבה טובה זקן ושבע ימים אחרי ששב אליו בנו המבורך הנוחל מעלתו וקברוהו בכבוד עשו ויעקב בניו גדולי העולם ולא הוצרך להזכיר כי קברוהו במערת המכפלה בעבור שהזכיר כי היה בעיר ההיא ואנה יקברוהו רק בקבר אביו פרק לו

(ב – ג) עדה בת אילון – היא בשמת בת אילון ונקראת בשמת (לעיל כו לד) על שם שהיתה מקטרת בשמים לעבודה זרה ואהליבמה היא יהודית אותו רשע כינה שמה יהודית לומר שהיא כופרת בעבודה זרה כדי להטעות את אביו בשמת בת ישמעאל – ולהלן הוא קורא לה מחלת (לעיל כח ט) מצאתי בהגדת מדרש ספר שמואל (פרק יז) שלשה מוחלין להם על כל עונותיהם גר שנתגייר והעולה לגדולה והנושא אשה ולמד הטעם מכאן לכך נקראת מחלת שנמחלו לו עונותיו כל זה לשון רש"י

והנה לא נתן טעם באבי אהליבמה שנקרא שם בארי וכאן ענה ובשמת בת ישמעאל יהיה שם העצם והוא שם תואר לקטור הבשמים ובבראשית רבה (סז יג) אמרו נתן עשו דעתו להתגייר מחלת שמחל לו הקדוש ברוך הוא על עונותיו בשמת שנתבשמה דעתו עליו והנה שניהם תאר אין שם העצם נודע בם ולכך אמר רבי אברהם כי היו לה שני שמות וגם לאביה ויתכן לומר כי השתים נשים ההם מתו בלא בנים אולי נענשו בעבור שהיו מורת רוח ליצחק ולרבקה ונשא אחות אשתו בת אילון ואחרת אהליבמה בת ענה אבל בת ישמעאל אחות נביות בעבור שהיה לה שם כעור בלשון הקדש מחלת קרא את שמה בשם הנכבד אשר היה לאשתו הראשונה מלשון בשמים כי היתה חביבה עליו בעבור שהיתה ממשפחתו ואיננה רעה בעיני יצחק אביו

(ו) ויקח עשו את נשיו ואת בניו ואת בנותיו – זה המסע היה אחרי שוב אחיו מחרן והאחוז בארץ כנען כמו שאמר כאן ואפשר שהיה גם אחרי מות אביהם והנה בעוד אחיו בחרן היה עשו בשעיר ככתוב למעלה (לב ד)

אבל הענין כי עשו הלך לשעיר בימי אלופי החרי יושבי הארץ ויהי לשר הולך עם ד' מאות איש ובניו וביתו היו בארץ כנען ויתכן שהיתה לו שם אחוזה במקום אחד במישור לא בהר שעיר על כן ייחס לו ארצה שעיר שדה אדום ואחרי שחזר אחיו לארץ כנען פנה לו מפניו כי ידע שארץ כנען נחלת אחיו אשר נתן לו אביו בברכתו ולקח בניו וכל נפשות ביתו עם רב והלך לשעיר להתיישב שם ואז נלחם בבני שעיר החרי יושבי הארץ כי אולי פחדו ממנו ולא היו נותנים אותו לבא בגבולם בהר שעיר שהיו שם המבצרים אלא שישב בשדה אדום במקומו הראשון וישמידם ה' מפניהם ויירשום וישבו תחתם כאמור במשנה תורה (דברים ב כא) ולכך יאמר שם (ב ה) כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר

וטעם וילך אל ארץ – אמר אונקלוס אל ארץ אחרת ורש"י פירש לגור באשר ימצא כי הלך אל ארץ אשר ימצא לו מקום לחנותו עד שבא אל הר שעיר וישב שם

והנכון בעיני שיאמר וילך אל ארץ שעיר וחסרו הכינוי בעבור היותו מובן שכבר הזכיר (לעיל לב ד) שהיה עומד בארץ שעיר והידוע כי לשם יולך ביתו ויזכיר בסמוך (פסוק ח) וישב עשו בהר שעיר ונמצא כזה (מ"א מז יח) ויבא אל ארמון בית המלך וישרף עליו את בית מלך ושיעורו בית המלך הזה שהיה בו וכן וישרף את הבמה הדק לעפר ושרף אשרה (מ"ב כג טו) כלומר אשר לירבעם הנזכרת במקום ההוא וכן ויאמר יואב לכושי לך הגד למלך וישתחו כושי ליואב (ש"ב יח כא) וחמור והאריה (מ"א יג כח) וכן כי נשברו אניות בעציון גבר (שם כב מט) האניות וכן רבים אף כאן וילך אל ארץ כמו אל הארץ ארץ שעיר הנזכרת

(ז) ולא יכלה ארץ מגוריהם – טעמו עיר מגוריהם היא חברון אשר גר שם אברהם ויצחק כי ארץ כנען תשא כזה וכזה אלף פעמים אבל עשו בראותו כי לא יוכל לעמוד בעירו ובמקומו עזב את כל הארץ לאחיו והלך לו

(ט) ואלה תולדות עשו אבי אדם – בא להזכיר התולדות אשר הולידו בניו אחרי שהלכו עמו לשעיר כי הוא לא הוליד שם והנה החל ממנו לומר הוא הוליד את אליפו ורעואל והם הולידו בארץ שעיר תולדות הללו ויזכיר עמהם בני אהליבמה הנולדים בארץ כנען אף על פי שלא הזכיר להם תולדות בארץ שעיר כדי שימנו עם אחיהם בני עשו הנזכרים בתחילת הפרשה ועוד בעבור היותם בשעיר אלופים כי כל אלופיהם יזכיר

(יב) ותמנע היתה פילגש – מפני שלא הקפיד בכל האחרים להודיע שם האם דרשו רבותינו (ב"ר פב יד) כי זה להודיע גדולתו של אברהם אבינו כמה היו תאבים להדבק בזרעו שהרי תמנע זו בת אלופים היתה שנאמר ואחות לוטן תמנע אמרה איני זוכה להנשא לך הלואי ואחיה פילגש כמו שכתב רש"י

ויתכן כי בני אליפו החמשה היו ידועים לו כי הולידם מנשיו ועמלק בעבור היותו בן פלגש לא היה לו שם באחיו והיה נכלל עם בני עשו בעבור היותו מזרעו והוצרך הכתוב לומר כי אמו פלונית אשר הוא נודע לה ילדתו לאליפו אבל איננו בכלל בני עשו ולא יושב עמהם בהר שעיר כי בבני הגבירות יקרא לו זרע ולא בבן הפילגש כי לא יירש בן אמה עם בניו כמו שעשה אביו והנה אנחנו נצטוינו בבני עשו שלא נתעב אותם (דברים כג ח) ולא נקח את ארצם (שם ב ה) והם כל בניו הידועים לו היושבים בשעיר כי הם הנקראים אדם על שמו אבל בן הפילגש אינו בכלל בני עשו ולא עמהם בארצם ונצטוינו בו בהפך לתעב אותו ולמחות את שמו

וכתב רש"י עוד ובדברי הימים (א א לו) מונה תמנע בבניו של אליפו מלמד שבא על אשתו של שעיר החורי ויצאה תמנע מביניהם וכשגדלה היתה פילגשו וזהו ואחות לוטן תמנע (להלן פסוק כב) ולא מנאה מבני שעיר שהיתה אחותו מן האם ולא מן האב ואין דעתי סובלת זה כי היה ראוי לומר בדברי הימים ותמנע בתו ולמה ימנה האשה בבנים אולי לא יקפיד הכתוב בכך בדבר הידוע כי מצינו שם בדברי הימים (א ה כט) ובני עמרם אהרן ומשה ומרים ובני אהרן נדב ואביהוא וגומר ואם כן ראוי שנאמר כי תמנע זאת היא בת אליפו אשר ילדה לו אשת שעיר החורי אחרי מות אישה והיתה אחות לוטן מן האם ונשאה אליפו לפילגש שהעכו"ם מותר בבתו

או נאמר על דעת רבותינו כי תמנע הנזכר בדברי הימים הוא תמנע האלוף הנזכר למטה (בפסוק מ) שנמנה שם מבני אליפו כאשר נמנה קרח והוא בן אהליבמה כי שניהם היו ממזרים

נולדו מאחד ונמנים עם בני האחר כי רחוק שימנה האשה בין הבנים בתוכם ועל דרך הפשט יש לחשוב בו כי תמנע פילגש אליפז אחרי לידתה את עמלק ילדה בן ותקש בלדתה ותמת ותקרא את שמו תמנע בעבור הזכיר שמה ואביו אליפז קרא לו קרח ולא הזכיר הכתוב הבן הזה לתמנע אמו כדי שלא יאריך כי הכונה היתה למנות עמלק בפני עצמו אבל בני אליפז שבעה היו ומנה הכתוב האלופים דרך מעלתם על כן הקדים קנז וקרח לגעתם ואני עוד סובר בכתוב הזה מה שאמרו רבותינו בשלשים ושתים מדות (מדה יא) שהאגדה נדרשת אמרו סדור היה ראוי להיות אלא שנחלק שנאמר (דהי"ב ל יח) כי מרבית העם וכו' וגם רודפי הפשט יאמרו כן בפסוקים אחרים וכן זה יאמר בני אליפז תימן אומר צפו וגעתם וקנז ותמנע וחזר ואמר היתה פילגש לאליפז בן עשו ותלד לאליפז את עמלק ולא הזכיר שם הפילגש והאמת שהיא אחות לוטן תמנע והיא הסבה שלא הזכיר שמה כי לא רצה לאמר שני פעמים ותמנע לזכר ולנקבה

והנה בני אליפז שבעה והם האלופים הנזכרים לו אבל החליפו שם זה הקטן בעבור היות שמו כשם הפילגש שלא יחשב כבנה וקראוהו קרח בעלותו למעלת אלוף ורבי אברהם אמר כי קרח בן אהליבמה אשת עשו הוא נמנה פעמים כי הוא הקטן מבני אהליבמה וגדלתו עדה וכן בני מיכל בת שאול כדברי רבותינו (סנהדרין יט ב) ועל דעת הזו יהיה פירוש הכתוב בדברי הימים כי תמנע ילדה עמלק שיהיה שיעורו ולתמנע עמלק וחסרו הלמ"ד כדרך ושני שרי גדודים היו בן שאול (ש"ב ד ב) לבן שאול והנכון מה שחשבתי בו וטעם אלה בני עדה על הרוב כי עמלק איננו בנה וכן אלה בני יעקב אשר ילד לו בפדן ארם (לעיל לה כו) אינו על בנימן

(כ) אלה בני שעיר החרי – החרי שם איש היה אבי אומה קדמונית תקרא על שמו כמו האמורי והפריזי כמו שנאמר (דברים ב כב) אשר השמיד את החורי מפניהם ונקרא שעיר על שם הארץ שנקראת שעיר והשם הזה היה לארץ מן עשו שהוא איש שעיר מיום שהלך שם ואילך וכן שם אדום ממנו היה אבל הכתוב הפריש ביניהם כי אלה הם בני שעיר החורי שהיו יושבי הארץ למבראשונה לא בני שעיר האדומי אשר בא שם ועוד אפרש יחוס החורי במשנה תורה (דברים ב י) בעזרת השם וכתב רבי אברהם הזכיר הכתוב זה להפריש יחוס שעיר ועשו כי ישראל יצו על בני עשו ורש"י כתב (בפסוק כד) לא הוזקק לכתוב משפחות החורי אלא מפני תמנע להודיע גדולת אברהם

(כב) ואחות לוטן תמנע – כמו ואחות תובל קין נעמה (לעיל ד כב) ואחיותיהם צרויה ואביגיל (דהי"א ב מז) ותמר אחותם (שם ג ט) וסרח אחותם (להלן מו יז) כי המנהג ליחס הבת אל האחים והיה ראוי שתמנה למעלה עם בני שעיר ודישון ואצר ודישון ותמנע אחותם אבל היתה אחות לוטן בת אביו ובת אמו לא אחות שאר האחים ולכן רצה ליחס אותה אליו או שהיתה אחותו מן האם ולא מן האב ואיננה בת שעיר החורי

(כד) ואלה בני צבעון ואיה וענה – הו"ו יתירה וכן עבד אביך ואני מאז ועתה ואני עבדך (ש"ב טו לד) דין שניהם אני ואלה ראשי בית אבותם ועפר וישעי (דהי"א ה כד) וכמוהם רבים והנה צבעון זה הוא הבן השלישי לשעיר החורי והוליד שני בנים אלו איה וענה וסיפר הכתוב כי ענה זה בן צבעון הוא אותו ענה שמצא הימים במדבר ברעותו החמורים של צבעון אביו להבדיל בינו ובין ענה דודו אחי צבעון אביו וזה ענה בן צבעון הוא חמיו של עשו

אשר מצא את הימים – כדעת מקצת רבותינו בתלמוד (פסחים נד א) הם הפרדים וזה האיש מצא כי יולידו מין שלא במינו ואין כן בשאר מיני הכלאים ואמר במדבר ברעותו

החמורים כי היו לו שם במדבר חמורים רבים תובעים אתונות והרביעם עם הסוסיות והולידו ונראה שנחשב לו בדורו לחכמה כי הכיר במיניהם שהם קרובים בטבע ויולידו והיה נודע במעשה ההוא ועל כן יתארהו בו

ואונקלוס תרגם גבריא והנראה מסברתו כי ענה זה באו עליו מן האומה הנקראת אימים לפנים עם גדול ורם כענקים (דברים ב י) ורצו לגזול ממנו החמורים של צבעון אביו והוא היה במדבר ואין עוזר לו ותמצא ידו להם והציל מידם והוא מלשון תמצא ידך לכל אויביך (תהלים כא ט) ולא המציתך ביד (שואל) [דוד] (ש"ב ג ח) או יאמר שמצא אותם ונצל והיה נודע בגבורה הזאת ונכון הוא

(כה) ואלה בני ענה דישון ואהליבמה בת ענה – דרך הכתוב לאמר בבנות כן כמו ואת דינה בתו (להלן מו טו) וזה ענה הוא הבן הרביעי לשעיר החורי אחי צבעון הנמנה אחריו למעלה (בפסוק כ) כי הפרשה תמנה שבעה בני שעיר החורי כתולדותם והיה לזה ענה בן אחד יקרא גם כן דישון כשם דודו ולו בת תקרא אהליבמה כשם קרובתה בת ענה בן צבעון ולכך יאמר הכתוב באשת עשו (לעיל פסוק ב) אהליבמה בת ענה בת צבעון להגיד כי היא בת ענה שמצא הימים נכדת צבעון לא אהליבמה בת ענה בן שעיר החורי אחי צבעון

ועל דעת קצת רבותינו (פסחים נד א) אין בפרשה רק איש אחד הנקרא ענה והוא בן צבעון שבא בזנות על אמו אשת שעיר החורי וימנה אותו הכתוב (בפסוק כ) בבני שעיר החורי כי יחשבוהו האנשים כבנו ויקראוהו ענה בן שעיר וגדלו בין בניו בחשבו שהוא בנו וימנה אותו הכתוב פעם אחרת (בפסוק כד) על פי האמת בן לצבעון וזה מדרשם של דורשי חומרות כמו שמוזכר במסכת פסחים (שם) ואיננו דברי הכל בגמרא ולא משמעו של מקרא כלל

(כו) ואלה בני דישן חמדן ואשבן – הוא דישון הבן החמישי לשעיר כי אין קפידא שיקראנו דישן או דישון רק כשהם בפסוק אחד להבדיל בין שניהם וכן ויעש חירום את הכיורות ויכל חירם (מ"א ז מ) והוצרך הכתוב בכאן לקראו דישן שלא יחשב שהוא דישון בן ענה הנזכר בסמוך ליחס לו תולדות כי כן יהיה במשמע

(לא) ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום – נכתב זה להגיד כי נתקמה בו ברכת יצחק שאמר לו ועל חרבך תחיה (לעיל כז מ) כי גברו על בני שעיר החורי ומלכו עליהם בארצם ואלה הערים מדינות בארץ אדום כי בצרה לאדום היא כמו שכתוב (ישעיה לד ו) כי זבח לה' בבצרה וטבח גדול בארץ אדום וכן ארץ התימני מאדום כמו שנאמר בו (עובדיה א ט) וחתו גבוריך תימן למען יכרת איש מהר עשו וכולם כך המה אבל ספר הכתוב כי לא היו מלך בן מלך כאשר היו בישראל

ולפני מלך מלך – ימים רבים קודם ואין טעם לפני מלך מלך שנמשכה מלכות אלה עד מלכות ישראל (ראה רש"י ורד"ק) אבל לאמר כי אז לא תהיה להם מלכות לקיים ואת אחיך תעבוד (לעיל כז מ) ויתכן שאלו כולם בימי משה כבר עברו כי היו זקנים בעת שהמליכו אותם ולא האריכו ימים

(לה) וטעם המכה את מדין בשדה מואב – להגיד גבורתו שבאו המדינים בשדה מואב להשגב עמם ונצח את כלם

(לח) ובעל חנן בן עכבור – היה ממקום שאול על כן לא הזכיר לו עיר אחרת ויתכן שהיה חנן מקום והוא בעל עליו ואחרי כן מלך

(מ) ואלה שמות אלופי עשו – מתחלה (פסוקים טו – יט) מנה בני בניו שהיו אלופים בדור ההוא ואחר כן הצליחו מורעו למלוכה ואחרי כן פסקה מלכותם וחזרו ונתנו את אלו אלופים

לראש וכך נאמר בדברי הימים (א א נא) וימת הדרד ויהיו אלופי אדום אלוף תמנע כך פירש רש"י

ומה שאמר למשפחותם למקומותם בשמותם למושבותם בארץ אחוזתם (פסוק מג) כי הראשונים היו כל האחים אלופים יושבים כלם בעיר אחת מושלים בעם כאחד או כענין נשיאי שבט וראשי בתי אבות אבל אלו אחרונים היו אלופים למשפחותם כי כל אחד היה אלוף לכל משפחות בני עשו ובכל מקומות מושבותם והוא לבדו נקרא בדור אלוף אין אחר נקרא כן בכל ארץ אחוזתם כי היו כמלכים לארצם אבל לא ישבו לכסא להם ולא נתנו עליהם הוד מלכות

ונכתבה הפרשה בדרך הנבואה לדעת רבים (רש"י וראב"ע והרד"ק) ואיננו נכון כי הנבואה למה תזכיר את אלה ועד איזה זמן תמנה ותפסיק בהם אבל הנכון שכל אלה לפני התורה ונאמר שמשלו כאחד ויהיה פירוש למקומותם שמשל כל אחד במקומו או שהיה ממשלתם זמן מועט ושנות רשעים תקצורנה (משלי י כז)

(מג) מגדיאל – זו רומי לשון רש"י ולא הבינותי זה כי אם נאמר שיהיה נבואה לימים רבים ולעתים רחוקות הנה מלכים רבים מלכו לאדום על מלכות רומי ואין רומי אלוף אבל היא מלכות גדולה ואמתני ותקיפא יתירה לא היה כמוה בממלכות

אבל מה שאמרו בפרקי רבי אליעזר (לה) בשכר שפינה את כליו מפני יעקב אחיו נתן לו מאה מדינות משעיר ועד מגדיאל ומגדיאל זו רומי שנאמר אלוף מגדיאל אלוף עירם כוונתם בזה מה שהודעתך כמה פעמים כי היו המקרים בראשונים רמו לזרעם והנה אלה האלופים האחרונים עשרה עם מגדיאל רמו שיהיו מלכי אדום בממשלתם במלכות הרביעית עשרה ימלכו על ארץ אדום והעשירי מהם ימלוך על רומי ומשם תתפשט אחרי כן מלכותם על כל העולם

ולזה ירמוז שם מגדיאל שיתגדל על כל אל כמו שאמר בו (דניאל יא לו) ועשה כרצונו המלך ויתרומם ויתגדל על כל אל וזהו שנאמר (שם ז כד) וקרניא עשר מינה מלכותא עשרה מלכין יקומון ואחרון יקום אחריהון והוא ישנא מן קדמיא ואמרו בבראשית רבה (עו ו) כלם ביוצאי ירכו של עשו הכתוב מדבר ודרשו (שם פג ד) אלוף עירם שהוא עתיד לערום תיסוריות למלך המשיח במהרה יגלה

רמב"ן פרשת וישב

פרק לז

(א) טעם וישב יעקב בארץ מגורי אביו – כי אמר שאלופי עשו ישבו בארץ אחוזתם כלומר הארץ שלקחו להם לאחוזת עולם אבל יעקב ישב גר כאביו בארץ לא להם אלא לכנען והכונה להגיד כי הם בוחרים לגור בארץ הנבחרת ושנתקיים בהם כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם (לעיל טו יג) ולא בעשו כי ביעקב לבדו יקרא להם זרע

(ב) אלה תולדות יעקב – ואלה של תולדות יעקב אלה ישוביהן וגלגוליהן עד שבאו לכלל ישוב סיבה ראשונה יוסף בן שבע עשרה שנה על ידי זה נתגלגלו וירדו זהו ישוב פשוטו של מקרא להיות דבר דבור על אופניו לשון רש"י ואין לשון לתולדות שיהיה על הישוב ורבי אברהם אמר אלה המאורעות שאירעו לו והקורות שבאו עליו כטעם מה ילד יום ואין אדם מוליד קורותיו רק לימים מיוחדים ואלו יאמר אלה תולדות הימים של יעקב והנכון בעיני כי אלה תולדות יעקב יוסף ואחיו אשר יזכיר ואחז הכתוב דרך קצרה

בשמותם שכבר הזכירם למעלה אבל אמר אלה תולדות יעקב יוסף ואחיו אשר אירע להם ככה ואפשר גם כן שירמוז אלה את כל הזכרים בספר הזה שבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה כי כאשר הזכיר באלה תולדות עשו ובני ובני מלכים ואלופים כל אשר היו בהם עד זמן התורה כן ימנה בתולדות יעקב בניו ובני ובני וכל זרעו רק יזכיר בהם הפרטים בתולדותם

והוא נער את בני בלחה – שהיה עושה מעשה נערות ממשמש בעיניו ומתקן בשערו את בני בלחה – כלומר ורגיל את בני בלחה לפי שהיו אחיו מבזין אותן והוא מקרבן את דבתם רעה – כל רעה שהיה רואה באחיו בני בלחה היה מגיד לאביו לשון רש"י ואם כן למה לא הצילוהו בני השפחות והוא אוהב אותם ומקרבן ומגיד לאביו על האחים בבזיונם ואם נאמר שייראו מן האחים והנה הם ד' וראובן עמם ויוסף עצמו ותגבר ידם עליהם ואף כי לא יבאו עמם במלחמה ועוד כי נראה בכתוב כי כולם הסכימו במכירתו אבל לדעת רבותינו בבראשית רבה (פר ז) על כולם היה מוציא הדבה

והנכון בעיני כי זה הכתוב שב לבאר מה שהזכיר ושיעורו יוסף והוא נער בן שבע עשרה שנה היה רועה בצאן את אחיו את בני בלחה ואת בני זלפה נשי אביו ודומה לו בסדר הזה (להלן מ ה) ויחלמו חלום שניהם איש חלומו בלילה אחד איש כפתרון חלומו המשקה והאופה אשר למלך מצרים אשר אסורים בבית הסוהר שב לפרש מלת שניהם אשר הזכיר ושיעורו ויחלמו חלום שניהם המשקה והאופה אשר למלך מצרים אשר אסורים בבית הסוהר איש כפתרון חלומו וכן רבים

או שיהיה והוא מושך אחר עמו ומשפטו והוא נער והוא את בני בלחה ואת בני זלפה נשי אביו יאמר כי הוא נער והוא עם בני בלחה ועם בני זלפה נשי אביו תמיד לא יפרד מהם בעבור נערותו כי להם צוה אביהם שישמרוהו וישרתוהו לא לבני הגבירות והוא מביא מהם דבה רעה אל אביהם ולכן ישנאוהו אלה הארבעה האחים ואחר כן אמר כי אביו אהבו ויראו אחיו האחרים כי אותו אהב אביהם יותר מכולם ויקנאו בו וישנאוהו נמצא שנאו מכולם בני הגבירות יקנאו בו למה יאהב אותו מהם והם בני גבירה כמוהו ובני השפחות אשר לא יקנאו בזה למעלתו עליהם ישנאו בו בעבור היותו מביא דבתם אל אביהם וטעם דבתם רעה – להפליג כי כל דבה רעה היא ועל דעת רש"י (במדבר יד לו) יתכן שתהיה דבה טובה ומביא דבה הוא אשר יגיד אבל מוציא דבה הוא כסיל האומר שקר

ועל דרך הפשט איננו קשה שיקראנו נער והוא בן שבע עשרה שנה כי בעבור היותו קטן מכולם יקראנו כן לומר כי לא היה מתחזק כאחיו ויצטרך להיותו עם בני בלחה וזלפה מפני נערותו וכתוב ברחבעם בן שלמה (דהי"ב יג ז) ורחבעם היה נער ורך לבב ולא התחזק לפניו והוא בן ארבעים ואחת שנה במלכו וכן השלום לנער לאבשלום (ש"ב יח לב) ובנימין ברדתו למצרים גדול ממנו ויקראנו נער פעמים רבים

ואונקלוס תרגם והוא נער והוא מרבי עם בני בלחה יאמר כי מיום היותו נער הוא עמם הם גדלוהו כאב והם ישרתוהו גם נכון הוא ועל הדרך שפירשתי כי הכתוב יספר כי מאלה יביא הדבה ולבני הגבירות בקנאתם

וטעם נשי אביו – כי נשיו היו שלקחם לנשים ולא יקרא אותם הכתוב שפחות רק בהיותם עם רחל ולאה שהן גבירות להן וכן וישם את השפחות ואת ילדיהן (לעיל לג ב) לומר כי בעבור היותן שפחות לרחל וללאה שם אותן לפניו וכן וישכב את בלחה פלגש אביו (לעיל לה כב) שאילו היתה גברת לא יעשה כן ויתכן כי בחיי רחל ולאה יקרא אותן שפחות ופילגשים ועתה

מתו ולקחן לנשים

(ג) כי בן זקונים הוא לו – שגולד לו בעת זקנתו ואונקלוס תרגם ארי בר חכים הוא ליה שכל מה שלמד משם ועבר מסר לו דבר אחר שהיה זיו איקונין שלו דומה לו לשון רש"י וכן אמר רבי אברהם כי בן זקונים שהולידו לזקוניו והוא בן תשעים ואחת שנה וגם אחיו בנימין קראו ילד זקונים קמן

ואיננו נכון בעיני כי הכתוב אמר שאהב את יוסף מכל בניו בעבור שהוא בן זקונים וגם כל בניו נולדו לו בזקוניו והנה יששכר וזבולון אינם גדולים מיוסף רק בשנה או שנתים והנראה בעיני כי מנהג הזקנים שיקחו אחד מבניהם הקטנים להיות עמו לשרתו והוא נשען על ידו תמיד לא יפרד ממנו והוא נקרא לו בן זקוניו בעבור שישרתו לזקוניו והנה לקח יעקב את יוסף לדבר הזה והיה עמו תמיד ועל כן לא ילך עם הצאן ברעותם במקום רחוק ואונקלוס שאמר בר חכים ירצה לומר שהיה בן דעת וחכם בעיני אביו וטעמו כטעם זקנים ותרגם בילד זקונים בר סבתין כי לא אמר הכתוב בכאן כי בן זקונים היה אבל אמר הוא לו שהיה בן בעיניו וזאת כונתם באמרם (ב"ר פד ח) כל מה שלמד משם ועבר מסר לו לומר שמסר לו חכמות וסתרי תורה ומצאו משכיל ובעל סוד בהם כאלו היה זקן ורב ימים

(ז) קמה אלומתי וגם נצבה והנה תסובינה אלומותיכם – ענין החלום באלומות כי הראוהו שעל ידי אלומות ותבואה ישתחוו לו וענין תסובינה כי יקיפו אותו כמלך עתיד לכידור אשר עבדיו יחנו סביב לו

(ח) המלוך תמלוך עלינו אם משול תמשול בנו – פירש רבי אברהם אנחנו נשימך מלך עלינו או אתה תמשול בנו בחזקה ויותר נכון דעת אונקלוס התהיה מלך עלינו או שלטון מושל בנו כי לשניהם אדם משתחוה לא תהיה עלינו לעולם לא מלך ולא מושל וטעם על חלומותיו ועל דבריו – שהיו שונאים אותו על החלומות וגם על הסיפור שהוא מספר אותו להם כמתהלל כמו שאמר שמעו נא החלום הזה אשר חלמתי

(י) ויספר אל אביו – סיפר החלום הזה לאביו ולא הראשון כי הוא עצמו המכיר בפתרונו כי השמש ירמוז לאביו והוא גער בו וטעם ואל אחיו – פעם שנית כי יספר אותו לאביו בפני אחיו והוא גער אותו לשכך חמתם מעליו וטעם מה החלום הזה אשר חלמת – כמו מה אדם ותדעוהו (תהלים קמד ג) כלומר מה החלום הזה אינו כלום שתגידנו כי אינם אלא דברים בטלים או טעם הנערה לומר איך נשאל לבך לחלום החלום הזה אין זה כי אם גובה לב ונערות שיעלו דברים כאלו על לבבך כענין שנאמר בחלומות (דניאל ב כט) רעיונך על משכבך סליקו וכתוב (שם ד ב) והרהורין על משכבי

הבוא נבוא אני ואמך – והלא אמך כבר מתה והוא לא היה יודע שהדברים מגיעים לבלהה שגדלתו כאמו ורבותינו (ברכות נה א) למדו מכאן שאין חלום בלא דברים בטלים ויעקב נתכוון להוציא הדבר מלב בניו שלא יקנאוהו בכך אמר לו כשם שאי אפשר באמך כך הכל בטל לשון רש"י

ולפי דעתי כי בעת שירד יעקב למצרים כבר מתה בלהה גם זלפה כי הכתוב אמר בספור שבעים נפש (להלן מו כו) מלבד נשי בני יעקב ולא הזכיר מלבד נשיו ונשי בניו ואם תאמר כי בעבור היותם פילגשים לא רצה לומר לבד מגשי בני יעקב ופילגשיו הנה כתוב נשי אביו ורחוק הוא שיהיה הירח רמז לפילגשו

אבל ענין החלום כי השמש רמז ליעקב והירח רמז לבניו וכל נשיו שבהן היו תולדותיו וירמוזו כי כל תולדותיו ישתחוו לו והם כל שבעים נפש יוצאי ירכו כי כולם השתחוו בבואם

אליו ואחד עשר כוכבים אלו אחיו אשר השתחוו לו בפני עצמן טרם בא אביהם כדכתיב (להלן מג כו) ויבא יוסף הביתה ויביאו לו את המנחה אשר בידם הביתה וישתחוו לו אפים ארצה

(יד) וישלחו מעמק חברון – יזכיר הכתוב המקום אשר שלחו משם לומר כי היה מרחק רב ביניהם ולכן עשו עמו רעה כי רחוקים היו מאביהם ולהגיד כי יוסף לכבוד אביו נתאמץ ללכת אחריהם אל מקום רחוק ולא אמר איך אלך והם שונאים אותי ולרבותינו עוד בזה מדרש (ב"ר פד יג) להשלים עצה עמוקה של חבר הנאה הקבור בחברון

(טו) וימצאוהו איש והנה תעה בשדה – יאמר כי הוא תועה מן הדרך ולא היה יודע אנה ילך ונכנס בשדה כי במקום המרעה היה מבקש אותם ויארץ הכתוב בזה להגיד כי סיבות רבות באו אליו שהיה ראוי לחזור לו אבל הכל סבל לכבוד אביו ולהודיענו עוד כי הגזירה אמת והחריצות שקר כי זמן לו הקדוש ברוך הוא מורה דרך שלא מדעתו להביאו בידם ולזה נתכוונו רבותינו (ב"ר פד יד) באמרם כי האיש האלה הם מלאכים שלא על חנם היה כל הסיפור הזה להודיענו כי עצת ה' היא תקום

(יז) נסעו מזה – הסיעו עצמן מן האחוה נלכה דותינה לבקש לך נכלי דתות שימיתוך בהם ולפי פשוטו שם מקום הוא ואין מקרא יוצא מידי פשוטו לשון ר' שלמה ואין הכוונה לרבותינו שיפרש לו האיש נסעו מזה מן האחוה והלכו לעורר עליך דינין ותרעומות שאם כן היה נמנע ללכת ולא היה מסכן בעצמו אבל הכוונה להם כי האיש גבריא' אשר הגיד לו הגיד אמת ואמר לשון משמש לשני פנים ושניהם אמת והוא לא הבין הנסתר בו והלך אחר הנגלה ממנו וילך אחר אחיו וימצאם בדותן כאשר אמר לו ודרשו זה מפני שהאיש הזה הוא מלאך ואם כן יודע הוא אנה הם ולמה לא אמר הנם בדותן ואמר כמסתפק ששמע מהם שילכו שם ואינו יודע אנה הם עתה ולכן יעשו מדרש במאמרו

כי שמעתי אומרים – שמעתי אותם שהיו אומרים נלכה דותינה וכן רבקה שומעת (לעיל כז ה) היתה שומעת ויתכן שיאמר נסעו הרועים מזה כי שמעתי אנשים אומרים נלכה דותינה אולי הם אחיך דיבר עמו כמסתיר פנים מן הענין

(יח) ויתנכלו אותו להמיתו – היו חושבים להמית אותו בנכליהם אשר יתנכלו בטרם יקרב אליהם ולא יצטרכו לשפוך דמו בידיהם וכך אמרו בבראשית רבה (פד יד) נשסה בו את הכלבים ואולי עשו כן ולא עלתה בידם וכאשר ראו כי קרב אליהם ולא יכלו להמיתו בנכליהם אמרו איש אל אחיו הנה בא אלינו ועתה נהרגהו אנחנו

(כ) ונראה מה יהיו חלמותיו – מליצה דרך לעג נראה אחרי מותו אם נשתחוה לו והנכון בעיני כי אמרו עתה נראה מה יהיו חלומותיו כי אם יצילוהו מידינו מלוך ימלוך עלינו אבל רבותינו אמרו (שם) רוח הקדש אומרת נראה מה יהיו חלומותיו כלומר דבר מי יקום ממני ומהם

(כב) אל תשפכו דם – אמר להם הנה הייתי סובל לכם כאשר חשבתם להמית אותו בנכליכם כי גם אני שנאתיו ורציתי שיומת על ידי אחרים אבל אתם אל תהיו שופכים דם בידיכם חלילה לכם והכוונה לראובן בכל זה היתה להצילו להשיבו אל אביו והכתוב סיפר מה שאמר להם ראובן ושמעו אליו אבל דברים אחרים אמר להם מתחילה שלא קבלו ממנו כמו שאמר להם (להלן מב כב) הלא דברתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם וכאשר ראה שלא שמעו לעזבו אמר להם אם כן אל תשפכו דם בידיכם ולא אמר דמו כי הראה עצמו שלא יאמר כן לאהבתו רק שלא יהיו שופכים דם לימד אותם שאין עונש הגורם כעונש

השופך דם בידיו

וטעם אל הבור הזה אשר במדבר – לאמר הנה הבור הזה עמוק ולא יוכל לצאת הימנו והוא במדבר ואם יצעק אין מושיע לו כי אין עובר עליו וסיפר הכתוב כי היה ריק ואין בו מים שאם היה בו מים לא יטביעו אותו שכבר נמנעו משפוך דמו

וכתב רש"י ממשמע שנאמר והבור ריק אינני יודע שאין בו מים מה תלמוד לומר אין בו מים מים אין בו אבל נחשים ועקרבים יש בו לשון רש"י מדברי רבותינו (שבת כב א) ואם כן היו נחשים ועקרבים בחורי הבור או שהיה עמוק ולא ידעו בהם שאילו היו רואים אותם ולא יזיקו ליוסף היה הדבר ברור להם שנעשה לו נס גדול ושהוא צדיק גמור וידעו כי זכותו תצילנו מכל רע ואיך יגעו במשיח השם אשר הוא חפץ בו ומצילו וכענין שנאמר (דניאל ו כג) אלהי שלח מלאכה וסגר פום אריותא ולא חבלוני כל קבל די קדמוהי זכו השתכחת לי אבל הם לא ידעו בדבר

ועל דרך הפשט יאמר והבור ריק אין בו מים כלל שגם אם היו בו מים מעט יקרא רק וכן כי מת אתה ולא תחיה (מ"ב כ א) כלל בשום פנים והכל ביאור וחיווק

(כה) והנה ארחת ישמעאלים באה מגלעד – כאשר נשאו עיניהם וראו מרחוק אנשים באים מדרך גלעד הכירו כי ארחת ישמעאלים היא בגמלים וידעו כי למצרים ילכו כי מגלעד יובא הצרי והנכאת ולמצרים היה דרכם להוליך אותו ולכן אמר להם יהודה הנה האנשים האלה מארץ מרחק והולכים אל ארץ רחוקה נמכרנו להם כי לא יודע הדבר

וכאשר קרבו להם מצאו כי היו בעלי סחורה אשר להם הנכאת והצרי אנשים מדינים סוחרים ששכרו הגמלים מהישמעאלים וימכרו את יוסף למדינים שקנו אותו לסחור בו לסחורה כי ארחת הישמעאלים משכירי הגמלים לא יקנו הם סחורה לעצמם ואמר (בפסוק כח) וימכרו את יוסף לישמעאלים כי להם מסרו אותו שהם מוליכים הסחורה למצרים וזה טעם מיד הישמעאלים אשר הורידוהו שמה (להלן לט א) כי היה בידם אבל המדינים היו בעליו והם סחרו בו והוא שאמר והמדינים מכרו אותו אל מצרים

וכל מעשה בכתוב פעם יספר אותו במושל המצוה בו ופעם בשליח שיעשנו בידו כענין שנאמר (דברים יא ז) את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה וכתוב אחר (שם לד יב) אשר עשה משה לעיני כל ישראל וכן אמר (מ"א ז נא) ותשלם כל המלאכה אשר עשה המלך שלמה וחירם עשאה כדכתיב (שם ז יד) ויבא אל המלך שלמה ויעש את כל מלאכתו וביוסף עצמו אמר (להלן לט כב) את כל אשר עושים שם הוא היה עושה נותן המעשה למצוה בו ולעושה אותו

ורבי אברהם אמר (בפסוק כח) כי המדינים יקראו ישמעאלים כאשר אמר הכתוב על מלכי מדין כי ישמעאלים הם (שופטים ח כד) ואיננו כאשר חשב כי הכתוב שאמר (שם) כי נזמי זהב להם כי ישמעאלים הם ירמוז על בני קדם שהמלחמה ההיא להם היתה דכתיב (שם ו לג) וכל מדין ועמלק ובני קדם נאספו יחדיו ובני קדם הם ישמעאלים כי על כל בני הפילגשים אשר לאברהם אמר (לעיל כה ו) וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם גם יתכן שהיו המלכים ישמעאלים והם מלכו על מדין כי למה יקראו מדין על שם ישמעאל אחיהם והנכון בפשט הכתוב ביוסף מה שאמרנו בו אבל רבותינו אמרו (ב"ר פד כ) שנמכר פעמים רבות

(כו) וכסינו את דמו – ונעלים את מיתתו לשון רש"י וכן אמר אונקלוס ונכסי על דמיה

והנכון שהוא כפשוטו כי מנהג רוצחי מסתרים להרוג הנרצח ולקברו ולכסות דמו בעפר כענין שנאמר (שמות ב יב) ויטמנהו בחול ולכך אמר להם הנה אנחנו הורגים את אחינו ומכסים את דמו בעפר כי כן יחשב לנו

והנה ראובן למד להם שלא ישפכו דם בידם אבל ישליכוהו בבור וימות שם שאין עונש הגורם כעונש השופך דם ובא יהודה עתה ואמר גם זה יחשב לנו לרציחה כאלו אנחנו הרגנוהו וכן הדבר באמת ובענין שאמר הכתוב (ש"ב יב ט) ואותו הרגת בחרב בני עמון ודינא רבא ודינא זוטא איכא ביניהו ושניהם אמרו אמת

(לב) וישלחו את כתונת הפסים ויביאו אל אביהם – בצווי או ויביאו השלוחים המביאים כי שלחו אותה ועודם בדותן ואמרו זאת מצאנו הכר נא או ששלחוה אל חברון לבית האחד מהן ובבואם הכניסוה לפני אביהם ואמרו לו זאת מצאנו וכל זה להתנכר בענין כי אם שתקו היה חושד אותם לאמר אתם הרגתם אותו כי ידע קנאתם בו

ויש מפרשים וישלחו שתקעו בה השלח לקרעה במקומות רבים כדמות שני חיות מלשון בשלח יעבורו (איוב לו יב) ומעם הפסים כי שלחו אותה שיכירנה בפסים אשר עשה לו (לה) וכל בנותיו – בתו ובת בנו ויתכן שיכנס בכלל הזה גם כלותיו עמהן כי בכלל הבנות יקראו גם הכלות כן או כמאמר חכמים (ב"ר פד כא) אין אדם נמנע מלקרוא לכלותיו בנותיו וכן אמרה נעמי לכלותיה לכנה שובנה בנותי אל בנותי (רות א יא יג) לכי בתי (שם ב ב) ואיננו רק דרך חיבה בלבד כמו הלא שמעת בתי (שם ב ח)

(לו) שר הטבחים – שוחטי בהמות המלך לשון רש"י וכן וירם הטבח (ש"א ט כד) לרקחות ולטבחות (שם ח יג) אבל יותר קרוב דעת אונקלוס בעבור היות בית הסהר בביתו ומצינו טביחה להריגת האנשים (ישעיה יד כא) הכינו לבניו מטבח טבחת ולא חמלת (איכה ב כא) וראיה לדבר הכתוב בדניאל (ב יד) לאריוך רב טבחיא די מלכא די נפק לקטלא לחכימי בבל פרק לח

(ב) בת איש כנעני – אמר אונקלוס תגרא כלומר איש סוחר שבא לגור בארץ בסחורתו ודעתו לומר כי בני יעקב ישתמרו מלישא כנעניות כאשר צוה אביהם יצחק גם אברהם וכן הזכירו בגמרא במסכת פסחים (ג א) והיו נשיהם מצריות עמוניות מואביות ומיוחסים בני ישמעאל ובני קטורה ולכך יחד הכתוב על שאול בן שמעון (להלן מו י) ושאול בן הכנענית כי הוא לבדו בהם וגם שם דרשו (ב"ר פ יא) שהיא דינה שנבעלה לכנעני

ורבותינו (שם פד יט) נחלקו בדבר אמרו רבי יהודה אומר תאומות נולדו עם השבטים ונשאום רבי נחמיה אומר כנעניות היו ויתכן שלא הקפיד רבי נחמיה בייחוסן שלא נתכוון אלא לומר שנשאו מנשי ארץ כנען אבל היו מן הגרים והתושבים הבאים מכל הארצות או עמוניות ומואביות ומיתר העמים כי לא נתכוון רק לחלוק על רבי יהודה שלא נשאו אחיותיהם שאחותו מן האם אסורה לבני נח (סנהדרין נח ב) ולדעת רבי יהודה יצטרכו בני לאה לשאת תאומות ששה האחרים והם ישאו שלהם או שלא יודה ר' נחמיה בתאומות כלל ולא היתה לו בת זולתי דינה כמשמעות הכתוב ועל דרך סברא איננו נכון שישאו כלם כנעניות שיהיה בנוחלי הארץ מזרע כנען העבד הארור כמו מזרעו של אברהם והכתוב צוה להחרימו ולא תהיה לו שארית ופליטה

ועל כל פנים זה האיש תגר כי למה יצטרך הכתוב לאמר כי הוא כנעני ביחוסו וכל אנשי הארץ ההיא כנענים הם מן הפריזי ומן היבוסי ואחיהם כי לכנען יתיחסו כלם ועדולם בארץ כנען היא והראוי היה שיאמר ויקח שם יהודה אשה ושמה כך כאשר הזכיר שמות הנשים

בתמר ונשי עשו וזולתן (לעיל ד יט יא כט כה א)

אבל פירש בו שהוא תגר שאיננו מן הארץ שהיתה לחוי או לאמורי וזה טעם וירא שם יהודה בת איש כנעני כי בעבור אביה נשאה והכתוב שאמר בני יהודה ער ואונן ושלח שלשה נולדו לו מבת שוע הכנענית (דהי"א ב ג) בעבור היותה בת איש הכנעני תקרא כן כי האיש ההוא יקרא להם הסוחר כי הוא ידוע ומובהק בסחרתו אשר בעבורה גר שם ורבי אברהם אמר (להלן מו י) כי בעבור היות האשה הזאת כנענית ועבר על דעת אבותיו היו בניה רעים ומתו ולכן הזכירו הכתוב ושאל לבדו הזכיר שהיה בן הכנענית כי לא הוצרך להזכיר כן בשלה ואם כן יהיה טעם וירא שם יהודה כלומר שראה אותה וחשק בה כענין וירא אשה בתמנתה דשמשון (שופטים יד א)

ובפרשת ויחי יעקב (להלן נ יג) כתב רש"י ז"ל וישאו אותו בניו ולא בני בניו שכך צום אל יטענו במטתי אחד מבניכם לפי שהם מבנות כנען (במדבר"ר ב ח) ויהיה זה לפי ששאל בן שמעון ושלח בן יהודה היו מבנות כנען ולכן יוציא את כלם אבל בנסחאות שלנו בבראשית רבה מצינו בכלן אחד מבני בניכם שיש בהם מבנות כנען

וכן תמר היתה בת אחת מן הגרים בארץ לא בת איש כנעני ביחוסו כי חלילה שיהיה אדוננו דוד ומשיח צדקנו שיגלה לנו במהרה מזרע כנען העבד המקולל ורבותינו אמרו (ב"ר פה י) בתמר שהיתה בתו של שם והוא כהן לאל עליון

(ג) ויקרא את שמו ער – יהודה קרא לבנו ער מלשון עוררה את גבורתך (תהלים פ ג) ואשתו קראה שם השני אונן ולא סיפר הכתוב למה ויתכן שתקש בלדתה כי דרך נשים לקרא שם בניהם על זה כאם יעבץ (דהי"א ד ט) שקראה שמו יעבץ לאמר כי ילדתי בעצב וגם כן עשתה עמרה אם אונם (שם ב כו) והוא מלשון ויהי העם כמתאוננים (במדבר יא א) מה יתאונן אדם חי (איכה ג לט) כמו בן אוני דרחל (לעיל לה יח) ויהודה לא הקפיד לשנות שמו כיעקב אביו ובבראשית רבה (פה ד) אמרו ער שהוער מן העולם ולא שהיתה זו כוונת יהודה אבל דרשו כי השמות יורו על העתיד

(ה) ותקרא את שמו שלה והיה בכזיב בלדתה אותו – כתב רש"י אומר ; שפסקה מלדת נקרא כזיב לשון היה תהיה לי כמו אכזב (ירמיה טו יח) שאם כן מה בא ללמדנו ולא ידעתי למה יקרא שם המקום על זה ואין במאורע ההוא כל חדש כי די לה שתלד שלשה בנים ובעת לדתה לא נודע אם פסקה או תוליד אחרי כן רק בעת מותה נודע הדבר

ויש אומרים (הרד"ק ומהר"ם מרוטנברג) כי היה דרכם שיקרא האב שם הבכור ותקרא האם שם השני על כן הראשון ויקרא את שמו והשני ותקרא ואמר בשלישי ותקרא כי יהודה היה בכזיב בלדתה אותו ואיננו שם שיקרא לו שם ואין בזה טעם או ריח ודעת רבי אברהם שסיפר הכתוב אנה נולדו ואמר בלדתה אותו כאילו אמר בלדתה אותם כי במקום אחד נולדו כולם

ועל דעתי שלה לשון דבר הפוסק והכוזב וכן לא תשלה אותי (מ"ב ד כח) אמר בו התרגום לא תכדב פתגמך באמתך ואולי יתיחס ללשון שגגה שלו כי השוגג כוזב במחשבתו ואמר הכתוב כי קראתו שלה על שם המקום כי היה בכזיב בלדתה אותו כדרך והיה הנערה (לעיל כד יד) וזה מאמרם בבראשית רבה פסקת

(ז) ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה' – לא הזכיר הכתוב פשעו כאשר עשה באחיו אבל אמר כי בחטאו מת להודיע שלא היה זה בענש יהודה על מכירת יוסף כי ההצלה עמדה על המכירה ולא היה בבית האבות שכול זולתי זה שהיה רע בעיני השם כי זרע צדיקים יבורך ועל

כן היה יעקב מתאבל על בנו ימים רבים וימאן להתנחם שהיה הדבר בעיניו עונש גדול לו מלבד אהבתו אותו

(ח) ויבם אותה והקם זרע לאחיו – הבן יקרא על שם המת לשון רש"י ואין זה אמת כי במצות התורה נאמר גם כן (דברים כה ו) יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל ואין היבם מצווה לקרא לבנו כשם אחיו המת ואמר בבוועז וגם את רות המואביה אשת מחלון קניתי לי לאשה להקים שם המת על נחלתו ולא יכרת שם המת מעם אחיו ומשער מקומו ותקראנה אותו עובד לא מחלון (רות ד י)

ועוד שאמר וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע ומה הרעה אשר תבא עליו עד כי השחית זרעו מפניה אם יקרא שם בנו כשם אחיו המת ורוב בני האדם מתאווים לעשות כן ולא אמר הכתוב ויאמר אונן אבל אמר וידע אונן כי לא לו יהיה הזרע כי ידיעה ברורה היתה לו בזה שלא יהיה לו הזרע

אבל הענין סוד גדול מסודות התורה בתולדת האדם ונכר הוא לעיני רואים אשר נתן להם השם עינים לראות ואזנים לשמוע והיו החכמים הקדמונים קודם התורה יודעים כי יש תועלת גדולה ביבום האח והוא הראוי להיות קודם בו ואחריו הקרוב במשפחה כי כל שארו הקרוב אליו ממשפחתו אשר הוא יורש נחלה יגיע ממנו תועלת²⁰⁸

והיו נוהגים לישא אשת המת האח או האב או הקרוב מן המשפחה ולא ידענו אם היה המנהג קדמון לפני יהודה ובבראשית רבה (פה ה) אמרו כי יהודה התחיל במצות יבום תחלה כי כאשר קבל הסוד מאבותיו נזדרז להקים אותו וכאשר באתה התורה ואסרה אשת קצת הקרובים רצה הקדוש ברוך הוא להתיר איסור אשת האח מפני היבום ולא רצה שידחה מפניו איסור אשת אחי האב והבן וזולתם כי באח הורגל הדבר ותועלת קרובה ולא בהם כמו שהזכרתי

והנה נחשב לאכזריות גדולה באח כאשר לא יחפוץ ליבם וקוראים אותו בית חלוץ הנעל (דברים כה י) כי עתה חלץ מהם וראוי הוא שתעשה המצוה זאת בחליצת הנעל וחכמי ישראל הקדמונים מדעתם הענין הנכבד הזה הנהיגו לפנים בישראל לעשות המעשה הזה בכל יורשי הנחלה באותם שלא יהיה בהם איסור השאר וקראו אותו גאולה וזהו ענין בועז ומעם נעמי והשכנות והמשכיל יבין

(יא) ומעם שבי אלמנה בית אביך – שתנהגי אלמנותיך שם עד יגדל שלה רמוז לה התאבלי ולבשי בגדי אבל ואל תסוכי שמן כאשר חגורת שק על בעל נעוריה עד שיגדל שלה ויבם אותך כי כן המנהג במתיבמת כי היוצאת וחפצה להנשא לאיש זר לובשת בגדי אבל ימים מעט כפי המנהג ומתנחמת ולובשת שנים ותכס בצעיף ותתעלף עד שתנשא לאיש

כי אמר – כלומר היה דוחה אותה בקש שלא היה בדעתו להשיאה לו כי אמר פן ימות גם הוא כאחיו כי מוחזקת היא זו שימותו אנשיה לשון רש"י ולא ידעתי למה יתבייש יהודה המושל בדורו מן האשה הזאת ולא יאמר אליה לבי לשלום מביתי ולמה יטעה אותה והיא אסורה לשלה כמו שאמרו (יבמות סד ב) בנשואים בתרי זמני הויא חזקה ועוד כי בהיותו מקפיד על זנוניה לחייב אותה שריפה נראה שהיה חפץ בה להיותה בביתו ורחוק הוא שלא שמע יהודה כי בניו חטאו וישלחם ביד פשעם ואין לתמר בהם חטא והנכון בעיני שהיה שלה ראוי ליבם אבל לא רצה אביו שייבם אותה ועודנו נער פן יחטא

²⁰⁸ עי' דברינו בר' בחיי

בה כאחיו אשר מתו בנעוריהם כי נערים היו אין לאחד מהם שתיים עשרה שנה וכאשר יגדל וישמע למוסר אביו אז יתננה לו לאשה וכאשר המתינה ימים רבים וראתה כי גדל שלה בעיניה והוא עודנו נער לאביו כי אין לו עשר שנים והיה ממתין לו עוד אז מהרה תמר ברב תאותה להוליד מזרע הקדש ועשתה המעשה הזה

(יב) ויעל על גוזזי צאנו – היה עולה שם תמיד להתנחם שישים לבו בצאן וישכח רישו והוגד לתמר כי הוא עולה שם בכל יום תמיד וארבה לו באחד הימים או שהיה יהודה גדול בארץ והיו מתקבצים לו שם לעשות משתה בעת הגיוזה כמשתה המלך והיו העניים הולכים שם והוגד לה תרם עלותו

(טז) ויחשבה לזונה – לפי שיושבת בפרשת דרכים כי כסתה פניה ולא יכול לראותה ומדרש רבותינו כי כסתה פניה כשהיתה בביתו היתה צנועה לפיכך לא חשדה לשון רש"י ופשוטו של הרב יתכן כי דרך הזונה לישיב בפתח עינים כדכתיב (משלי ט יד טז) וישבה לפתח ביתה על כסא מרומי קרת לקרוא לעוברי דרך וגו' ואמר כי כסתה פניה ולא הכירה אבל מדרש רבותינו שכסתה פניה בבית חמיה לומר שהצניעה עצמה ממנו בביתו ולא ראה פניה מעולם ואיך יכירנה

והנכון בעיני עוד לפי הפשט שיאמר שחשבה לזונה בעבור שתכסה הפנים כי אחרי כן אמר כי לא ידע כי כלתו היא והטעם כי דרך הזונה לשבת בפתח עינים מעולפת הצעיף מכסה קצת השער וקצת הפנים ומשקרת בעינים ושפתים ומגלה הגרון והצואר כי בעבור שתעיו פניה ותאמר לו ותחזק בו ונשקה לו תכסה קצת הפנים ועוד כי הקדשות היושבות על דרך בעבור שתזננה גם עם הקרובים יכסו פניהן וכן יעשו הקדשים גם היום בארצותם ובשובם לעיר לא נודעו

ושנינו (כלים כד טז) שלש שבכות הן של ילדה טמאה מדרס ושל זקנה טמאה טמא מת ושל יוצאת חוץ מהורה מכלום יוצאת חוץ היא הזונה נפקת ברא ונותנת שבכה על קצת הראש לא שתשכב עליה ותהיה טמאה מדרס ולא לכסות בה ראשה ותטמא טמא מת אבל לקשט קווצותיה ולהיותן מתחת השבכה נראין ואינן נראין ולכך מהורה מכלום

(יח) חותמך ופתילך – עזקתך ושושיפך טבעת שאתה חותם בה ושמתך שאתה מתכסה בה לשון רש"י ואיננו נכון שיתן שמלתו וילך ערום ממנה ואיך תקרא השמלה פתיל ואיך יאמר הכתוב (בפסוק כה) והפתילים בלשון רבים ואם תאמר כי על שם פתילי הציצית תקרא השמלה פתיל חלילה שיקיים יהודה מצות ציצית ויזלזל בו לתת אותו בזמה

ואולי היה בידו סודר קמץ אשר יעטוף בו קצת הראש לפעמים ויקרא פתיל בעבור שהוא קצר כפתיל והוא תרגום שושיפא ולא תמצא לאונקלוס בכל שמלה שבתורה שיתרגם אותה שושיפא אבל לשון כסות ומלבוש תרגום בכלם מלבד ופרשו השמלה (דברים כב יז) שאומר בו ויפרשון שושיפא לפי שהוא הסודר הידוע בתלמוד (כתובות י א) שיודעו בו הבתולים וכן תרגם יונתן בן עוזיאל (ישעיהו ג כב) המעטפות שושיפא שהם סודרים קמנים יעטפו בהם הראש ויפרשו אותם הנכבדים על המגבעות והפארים אשר על ראשם וזה המנהג עודנו היום בארצות המזרח

ויתכן עוד כי היה ליהודה חותם בצורת אריה או צורה אחרת ידועה כמושלים והיו בידו פתילים שבהם בצורה ההיא לצייר בה והמטה היה בידו כמשפט שליט ונוגש כענין שכתוב (יחזקאל יט יד) מטה עוז שבט למשול וכתיב (להלן מט י) לא יסור שבט מיהודה ואלה נתן בידה

(כד) ויאמר יהודה הוציאוהו ותשרף – אמר אפרים מקשאה תלמידו של רבי מאיר משום רבי מאיר תמר בתו של שם היתה שהוא כהן לפיכך דנוה בשריפה (ב"ר פה י) זה כתב רש"י ולא פירשו

ואני לא ידעתי הדין הזה שבת כהן אינה חייבת שריפה אלא בזנות עם זיקת הבעל ארוסה או נשואה כמו שמפורש בגמרא בסנהדרין (נא ב) אבל בת כהן שומרת יבם שזינתה אינה במיתה כלל ובין בת ישראל ובין בת כהן אינה אלא בלאו גרידא ואם תאמר שהיה היבום נוהג בבני נח והיא להם בכלל אשת איש ואזהרה שלהם זו היא מיתתם (שם נח ב) והלא הם אומרים (ב"ר פה ה) שיהודה התחיל במצות יבום תחלה וכן בגמרא סנהדרין (נז ב) מוכיח שאין יבמה בבני נח חייבת כלל

ונראה לי שהיה יהודה קצין שוטר ומושל בארץ והכלה אשר תזנה עליו איננה נדונה כמשפט שאר האנשים אך כמבזה את המלכות ועל כן כתוב ויאמר יהודה הוציאוהו ותשרף כי באו לפניו לעשות בה ככל אשר יצוה והוא חייב אותה מיתה למעלת המלכות ושפט אותה כמחללת את אביה לכבוד כהונתו לא שיהיה דין הדיונות כן

ועל דרך הפשט יתכן שהיה משפטם כנהוג היום במקצת ארצות ספרד שהאשה אשר תזנה תחת אישה מוסרין אותה לבעלה והוא דן אותה למיתה או לחיים כרצונו והנה היתה מיועדת לשלה בנו והיא להם כאשת איש בנימוסיהם

(כו) צדקה ממני – צדקה בדבריה ממני היא מעוברת ורבותינו דרשו (סוטה י ב) שיצאה בת קול ואמרה ממני ומאתי יצאו הדברים לשון רש"י והנכון שהוא כמו צדיקים וטובים ממנו (מ"א ב לב) ויאמר אל דוד צדיק אתה ממני כי אתה גמלתני הטובה ואני גמלתיך הרעה (ש"א כד יז) צדקה במעשיה יותר ממני כי היא הצדקת ואני החוטא אליה שלא נתתיה לשלה בני והטעם כי שלה הוא היבם ואם לא יחפוץ לקחת את יבמתו אביו הוא הגואל אחריו כאשר פירשתי למעלה (בפסוק ח) בדין היבום

ולא יסף עוד לדעתה – אחרי שהקים זרע לבניו לא רצה להיות עמה עוד אף על פי שהיה ברצונו כי איננה אסורה עליו והיתה אשתו כמשפט היבמים וזה טעם האומר (סוטה י ב) לא פסק כתיב הכא ולא יסף וכתוב התם (דברים ה יט) קול גדול ולא יסף

(כט) מה פרצת עליך פרץ – חזקת עליך חזק לשון רש"י וענין פרץ בכל מקום נתיצת הגדר ועברו מן פרץ גדרו (ישעיה ה ה) למה פרצת גדריה (תהלים פ יג) ובלשונם (סוכה כו א) פרצה קוראה לגנב אבל יאמר בלשון הקדש על כל עובר גבול הדבר ופרצת ימה וקדמה (לעיל כח יד) ויפרוץ האיש מאד (לעיל ל מג) ולכן אמר בכאן בהיות הראשון כמשיב ידו והוא מהר לצאת מה פרצת פרץ גדול בגדר למהר לצאת קודם ממנו

ואמר עליך כי היה הגדר עליו והוא כלוא בתוכו כלומר מה פרצת עליך פרץ גדול בגדר ויצאת ממנו ורבי אברהם אמר מה פרצת כאדם הפורץ גדר ויצא ממנו והנה יש עליך משפט זה הפרץ ואין בזה טעם

ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר קצו²⁰⁹) יזכיר סוד בשם אלה הילודים

²⁰⁹ קצו. ישב רבי אמוראי, ודרש מפני מה זכתה תמר ויצאו ממנה פרץ וזרח, מפני שהיה שמה תמר, והא תמר אחות אמנון, היא דעבידא לכך, ומאי טעמא אקרי פרץ וזרח, פרץ איקרי על שם הלבנה, שהלבנה נפרצת לעתים ונבנית לעתיד, וזרח איקרי על שם החמה, שהחמה זורחת תמיד בענין אחד, והא פרץ היה הבכור וחמה גדולה מן הלבנה, לא קשיא דהא כתיב (בראשית ל"ח כח) ויתן יד, וכתוב (שם) ואחר יצא אחיו אשר על ידו השני ויקרא שמו זרח, דהוא היה לו להיות הבכור, ומפני שמחת הקב"ה שצפה שעתיד לצאת ממנו שלמה, שעתיד לומר שיר השירים החזירו:

אמרו איקרי זרח על שם החמה שהיא זורחת תמיד ופרץ על שם הלבנה הנפרצת לעתים ונבנית לעתים והרי פרץ הוא הבכור וחמה גדולה מן הלבנה לא קשיא דהא כתיב ויתן יד וכתוב ואחר יצא אחיו והנה לדעתם היה שם הלבנה לפרץ מפני מלכות בית דוד והיו תאומים כי הלבנה מותאמת בחמה והנה פרץ תאום לזרח הנותן יד²¹⁰ והוא בכור בכח עליון כמו שאמר (תהלים פט כח) אף אני בכור אתנהו וזהו מאמרם (ר"ה כה א) בקדוש החודש דוד מלך ישראל חי וקיים והמשכיל יבין פרק לט

(ג - ד) כי ה' אתו - שם שמים שגור בפיו לשון רש"י ואינו נראה אבל וירא אדוניו כי ה' אתו כי יצליחו מעשיו בכל עת יותר מכל אדם וידע כי מאת אלהים הוא לו וכן (לעיל כו כח) ראה ראינו כי היה ה' עמך וימצא חן בעיניו ושמו משרת לעצמו ופקיד על ביתו וכל יש לו נתן בידו להיות פקיד ונגיד על כל אשר לו בבית ובשדה

ולרבותינו בו מדרש (ב"ר פו ה) אמרו מלחש ונכנס מלחש ויוצא אמר לו מזוג רותחין והא רותחין מזוג פושרין והא פושרין מה יוסף תבן בעפריים חרשין במצרים עד היכן עד שראה שכינה עומדת על גביו הדא הוא דכתיב וירא אדוניו כי ה' אתו

והענין כי בעבור היות אדניו מצרי לא ידע את ה' אמרו כי בראותו הצלחתו הגדולה היה חושש כי דרך כשפים הוא כאשר בבני ארצו עד שראה שהיה מאת עליון במראה שנראית לו בחלום או בהקיץ בעמוד ענן וכיוצא בו לכבוד הצדיק

(ו) כי אם הלחם אשר הוא אוכל - לשון נקיה כדברי רבותינו (ב"ר פו ו) ורבי אברהם אמר כי כל אשר לו היה ביד יוסף חוץ מן הלחם אשר הוא אוכל שלא היה אפילו נוגע בו בעבור היותו עברי כי כן היה משפט המצרים את העברים שלא יגעו במאכלם כי תועבה היא למצרים ואפשר שהוא כן

או יהיה פירוש הכתוב כי לא ידע אדוניו את יוסף מאומה שיקח מכל אשר לו רק את הלחם לבדו אשר יאכל יוסף לא לשאר הנאות כאשר יעשו הבחורים ולא לאסוף לו עושר ונכסים כענין שנאמר (ש"א כט ג) ולא מצאתי בו מאומה מיום נפלו עד היום הזה ולא ידע אתי מה בבית (פסוק ח) ענין אחר שלא ישגיח לדעת מה אתו בבית כי לא ידע אתו מאומה לשון שולל ומה בבית יקיים

ויהי יוסף יפה תאר ויפה מראה - הזכיר זה בכאן לומר כי בעבור יפיו נשאה אשת אדוניו אליו את עיניה ורש"י כתב כי בעבור שראה עצמו מושל התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשער וכו'

²¹⁰ עי' פת"ש שבירה טו - מלך הב' יובב בן זרח מבצרה הוא גבורה שבעולם התוהו, דינא קדים ונפיק כמ"ש רבינו הגדול הגר"א זלה"ה, בביאורו לספ"ד פ"א (ג' ע"א), ויובב הוא מלשון יבבא ושברים בסטרא דגבורה, ונקרא בן זרח בסוד פרץ וזרח (ע' ביאור אגדות להגר"א ב"ק קי"ט ע"א@@), כי באמת שורש הגבורה הוא קודם חסד והוא במעלה יותר גדולה, שלכן זהב יותר חשוב מכסף (ת"ז קי"ח ע"ב), רק שבעולם התיקון יוצא חסד בתחלה ואח"כ גבורה כדי למתק הדינים, והם בסוד חמה ולבנה שהשמש מגדל הזהב שהאי חמה סומקתי היא (ב"ב פ"ד ע"א) ולבנה מגדל כסף והוא גוון חיוור יפה כלבנה וגו' (שיה"ש ו י) והוא בסוד (משלי ג יט) ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה, וכן פרץ וזרח הם חמה ולבנה, שהלבנה נקרא פרץ שבה הפרצה בסוד מיעוט הירח, מה שא"כ חמה לעולם בגדולתו, ולכן מלכות ב"ד מפרץ קאתי, וכתוב (בראשית לח כח) ויתן יד ותקשור על ידו שני לאמור, זה יצא ראשונה, ואח"כ קדמו פרץ כמ"ש, (שם כט) מה פרצת עליך וגו', כי באמת גבורה קדמה במחשבה, ורק חסד יצא ראשונה להגביר החסד על הדין לקיום העולם, וכן כאן בעולם התוהו תחלה היה יציאת הגבורות בסוד זהב והוא זרח.

(ח) וימאן ויאמר אל אשת אדוניו – סיפר הכתוב כי מאן לעשות כרצונה אף על פי שהיא גברתו אשת אדוניו והוא ירא ממנה כי היה ירא את השם יותר וזה טעם אל אשת אדוניו (ט) וחטאתי לאלהים – בני נח נצטוו על העריות לשון רש"י ונכון הוא רק בעבור חסרון דעת הנשים הקדים אליה כי הדבר בגידה באדוניו אשר בוטח בו ואחרי כן אמר כי יש בענין עוד חטא לאלהים

ויתכן לפרש עוד וחטאתי לאלהים בגידה הזאת כי רעה גדולה היא שיהיה בה לי חטא לפני האלהים כי עיניו בנאמני ארץ (תהלים קא ו) ולא לפניו בוגד יבא ודברו אמת רק לא הזכיר אסור הערוה כי דבר עמה בדרך הנשים

(י) וטעם לשכב אצלה – כדברי רבי אברהם אפילו שישכב אצלה בסמוך היא בבגדה והוא בבגדו או להיות עמה לדבר שיחות כי לא מצאנו אצלה על המשגל רק עמה או אותה שכבה עמי אם שכוך ישכב איש אותה (ויקרא טו כד) והנשים תשכבנה (זכריה יד ב)

(יב) ויעזוב בגדו בידה – לכבוד גברתו לא רצה להוציאו מידה בכחו הגדול ממנה והסיר אותו מעליו כי היה בגד שיתעטף בו כמעיל וצניף והיא בראותה כי הניח בגדו בידה פחדה פן יגלה עליה לבני הבית או לאדוניו והקדימתו אליהם לאמר כי הפשיט בגדו לשכב עמה ובראותו כי הרימותי קולי נבהל לברוח וזה טעם ויהי בראותה כי עזב בגדו ולכן לא הגידה היא ויעזוב בגדו בידי רק אמרה לאנשי ביתה ולבעלה ויעזב בגדו אצלי

(יד) וטעם ראו הביא לנו איש עברי – כי העברים שנזכרים המה ולא יוכלו לאכל אתם לחם כי תועבה היא להם (להלן מג לב) ולא יקנו מהם רק לכורמים וליוגבים ולא יבאו בביתם ולכן אמרה הנה עשה עמנו רעה להביא בביתנו עברי ועשאו פקיד ונגיד וראוי לו שיצחק בנו כענין שנאמר (משלי כט כא) מפנק מנוער עבדו וגו' וזה טעם אשר הבאת לנו כי הבאתו בביתם היתה קשה בעיניהם

ואמרה הביא לנו על בעלה לא הזכירנו לכבודו או בדרך מוסר לנשים או בעבור שהמביא ידוע וכן בספר איוב במקומות רבים ידבר על השם הנכבד בסתם בעבור דעתם שעליו ידברו וכן ויאמר אל אבנר מדוע באת אל פילגש אבי (ש"ב ג ז) לא יזכיר האומר ולא דבר בו כלל בעבור היותו ידוע שהוא איש בשת

(יט) ויהי כשמוע אדוניו – בשעת תשמיש אמרה לו כדברים האלה עשה לי עבדך עניני תשמיש כאלה רש"י וכך אמרו בבראשית רבה (פז י) רבי אבהו אמר בשעת תשמיש

ואני תמה כי אדוני יוסף סרים היה ואשתו בנעוריו נשאה והם דרשו (שם פו ג) סרים פרעה מלמד שלא לקחו אלא לתשמיש וסרסו הקדוש ברוך הוא בגופו ועוד כי איך תפגום את עצמה ותמאס בעיני בעלה לאמר לו כי זנתה באונס או ברצון וראוי היה שיהרגנה כי למה לא צעקה מתחילה ויברח כאשר עשתה בסוף והנה לאנשי ביתה אמרה בא אלי לשכב עמי לא ששכב אלא שבא לעשות כן וצעקתי וברח וכל שכן שתסתיר הדבר מבעלה ואם תאמר כדי שיחר אפו ויהרגנו ודי חיוב מיתה לעבד שיבוא לאנוס אשת השר אדוניו

ואפשר שרצו לפרש כדברים האלה עניני תשמיש בגלוי ערוה ומשמוש ידיים לא תשמיש ממש שהיה אדוניו סרים בגופו שבא אליו חולי שלא יתאוה כענין השחוף

ועל דרך הפשט אין צורך כי אין הכ"ף לדמיון בדבר אחר ופתרוננו הדברים האלה וכמוהו (לעיל כד כח) ותגד לבית אמה כדברים האלה וכן ובדברו עמי כדברים האלה נתתי פני ארצה (דניאל י טו) וכן רבים או יאמר כי בשמוע אדוניו את דברי אשתו שאמרה לו עשה לי עבדך כדברים האלה שהגדתי מיד לאנשי הבית חרה אפו ויתכן ששמוש הכ"ף בזה להפלגה

וכן (להלן מ' ז) למה ידבר אדוני כדברים האלה ותקראנה אותי כאלה (ויקרא י יט) והנה מאהבת אדוניו את יוסף לא הרגו או שהיה נס מאת השם או שנסתפק בדבריה מדעתו צדקת יוסף וכן אמרו בבראשית רבה (פז י) אמר לו ידע אנא דלית הוא מינך אלא שלא לערב פסולת בבני

(כ) ויתנהו אל בית הסוהר מקום אשר אסירי המלך אסורים שם – אמר רבי אברהם כי הכתוב יפרש שבית הסוהר הוא מקום אשר אסירי המלך אסורים שם ולכך אמר כי הוא שם מצרי כי דרך הכתוב לפרש לשון נכריה כמו הפיל פור הוא הגורל ולא אמר כלום אבל ויתנהו אל בית הסוהר הידוע למלך שהוא מקום אשר יאסרו שם אסירי המלך לומר כי היה זה סיבה שיכנסו עמו המשקה והאופה

ויתכן כי טעם אסירי המלך עבדיו ומשרתיו החוטאים לו במשפט המלוכה כי שאר האסורים לעם ביד השופטים והשומרים בבית סוהר אחר ינתנו וסיפר הכתוב ששמו שם יוסף מאהבת אדוניו אתו והכל סיבה מאת ה'

ובעלי הלשון (רד"ק בספר השרשים שורש סוהר) יפרשו סוהר כיפה עגולה מלשון אגן הסוהר (שה"ש ז ג) ולפי דעתי שהוא הבור (להלן מ ב) בית בנוי תחת הקרקע ולו פתח קטן מלמעלה יכניסו בו האסורים וממנו להם אורה והוא מלשון סיהרא בארמית כאשר אמר (לעיל ו טז) צהר תעשה לתבה מלשון צהרים ושנו בהם זה לרוב אורו וזה למיעוט

פרק מ

(ב) על שני סריסיו – היו אלה השרים שניהם סריסים כי היו שרי המשקים והאופים גם בבית הנשים אשר למלך והמלכים יסרסו אותם ודעת אונקלוס כי סריסים שרים וגדולים אמר בפוטיפר (לעיל לו לו) רבא דפרעה ועל תרין רברבנוהי וכן תרגם יונתן (מ"ב כ יח) והיו סריסים בהיכל מלך בבל

(ה) איש כפתרון חלמו – לשון פתרון חלומות הוא המקרה אשר יקרנו לעתיד ויקרא המודיע אותו העתיד פותר ועל דעת רבים (הראב"ע והרד"ק) כי פתרון הוא פירוש וטעם איש כפתרון חלמו כל אחד ואחד חלם חלום שדומה לפתרון העתיד לבא אליו זה לשון רש"י ומה טעם שיאמר שר המשקים לפרעה (להלן מא יא) חלמנו חלום הדומה לפתרון שימעט בזה חכמת הפותר ואולי לא יהיה כן חלום פרעה ולא ידענו יוסף

ורבי אברהם אמר שראה כל אחד בחלמו מה שהיה פתרון חלמו כל מה שאירע לו בעתיד לומר שהיה חלום אמת לא בא ברוב ענין שלא יתקיים רק המקצת והוא הנכון

(ז) וישאל את סריסי פרעה אשר אתו במשמר בית אדוניו – היה ראוי שיאמר הכתוב וישאל אותם לאמר אבל האריך כי רצה לספר בשבח יוסף שהיה נער עבד ושאל לשני שרים גדולים והם בבית אדוניו אשר שנא אותו והיה כל אחד יכול לצוות לשאת את ראשו מעליו ולא פחד מהם מלשאל אותם ולאמר להם דעתו בפתרון כי בטח בחכמתו שאילו נמלט שר האופים היה תולה אותו

(ח) וטעם ופותר אין אותו – אין מודיע העתיד ממנו ויתכן ששלחו לקצת החרטומים בבקר או שהיו אנשים עמהם בבית הסוהר ואין פותר אותו או שאמרו ואין בעולם פותר אותו כפי דעתנו כי נעלם הוא מאד

הלוא לאלהים פתרונים – פירש רבי אברהם כי יאמר כי המקרים העתידיים לבא בחלומות לאלהים הם כי הוא לבדו המחלים והמודיע העתיד והוא העושה שלום ובורא רע ואין בדבורי לכם תועלת או הפסד וזה אמר שלא יענישוהו אם תבא להם רעה או כדי שיספרו אותם אליו

ולא יבזהו ואם כן אין למלת הלא בזה טעם ואולי יהיה פירושו כמו הנה הנה יאמר הנה לאלהים לבדו הפתרונים ולא לאדם הפותר

והנכון בעיני כי אמר הלא לאלהים פתרונים בכל החלומות הנעלמים והסתומים והוא יכול להודיע פתרון חלומכם ואם הוא נעלם בעיניכם ספרו נא לי אולי יישר בעיניו לגלות סודו אלי (י) והוא כפורחת עלתה נצה – דומה לפורחת והיא כפורחת נדמה לי בחלומי כאילו היא פורחת ואחר הפרח עלתה נצה נעשו סמדר ואחר כך הבשילו והיא כד אפרחת אפיקת לבלבין עד כאן תרגום של פורחת לשון רש"י ואינו נכון שאם היה מדבר כמדמה מפני שהם דברי חלום היה אומר והנה כגפן לפני ובגפן כשלשה שריגים והכ"ף הזו אינה בחלום שר האופים ולא בחלום פרעה ולמה ידמה בזה יותר מכל האחרים אבל יאמר בכולם והנה והוא הדמיון שטעמו כאילו

אבל פירוש והיא כפורחת עלתה נצה שראה בחלומי הגפן כי מיד שפורחת עלתה נצה והבשילו אשכולותיה ענבים וזה להורות כי ממחר האלהים לעשותו ובזה הכיר יוסף כי שלשת השריגים שלשת ימים הם ולא חדשים או שנים וחשב בדעתו כי ביום אחד ישא ראש שניהם או בעבור כי בלילה אחד חלמו ואין צריך לדברי רבי אברהם שאמר שהיה יוסף יודע יום הולדת את פרעה וכזאת הכ"ף במקומות רבים ויהי כמשיב ידו (לעיל לח כט) כבא אברהם (לעיל יב יד) וכעת מותה ותדברנה הנצבות (ש"א ד כ) וכן רבים

ואונקלוס שאמר והיא כד אפרחת אפיקת לבלבין תרגם עלתה שהעלתה לולבי גפנים הוציאה פרח והעלתה לולבין גדולים והנצו והבשילו אשכולותיה ענבים כי לא יבוא לשון עלתה בנץ כי איננו עולה

(יד) כי אם זכרתי אתך – אם תזכרני כאשר ייטב לך תעשה עתה עמדי חסד ואמת ותזכרני אל פרעה ואם יהיה נא לשון בקשה כי אם זכרתי ועשית כחסדך חסד עמדי תזכרני אל פרעה וטעם אתך שתזכרני לעשות עמי בטוב אשר ייטב לך שיצאת מבית הסוהר או יהיה פירוש שתזכרני בלבך כאילו אני עמך והזכירה אל פרעה שיהלל אותו אליו לאמר הנה בבית שר הטבחים עבד יפה לפני מלכים יתיצב

והנכון עוד בעיני שיאמר אם תזכרני להיות אתך כאשר ייטב לך ותשוב למעלתך ותחפוץ לעשות עמי החסד הזה תזכרני אל פרעה לאמר בפניו זכרתי נער שהיה משרת לי בבית הסוהר תנחו אלי להיות לי משרת והוצאתני מן הבית הזה כי חטא גדול הוא על המעמידים אותי בכאן או יהיה טעם והזכרתי אל פרעה כי ראה אותי פרעה בהיותי עבד לשר שלו ופקיד על כל אשר לו משרת לפניו ואם תזכרני לפניו תוציאני מכאן כי אין בי עון אשר חטא וראוי למלך שיוציאני ויצילני מיד עושקי כי כל דבר לא יבחר מן המלך אם יחפוץ

(טו) וטעם מארץ העברים – מארץ חברון אשר גרו שם אברהם יצחק ויעקב כי אברהם שהיה ראש היחס נקרא אברהם העברי (לעיל יד יג) כי היה מעבר הנהר וגדול שמו בגוים כי נתקיים בו ואגדלה שמך (לעיל יב ב) ועל כן נקראו כל זרעו העברים והם עצמם יחזיקו את שמם כן שלא יתערבו בעמי הארצות הכנענים והחזק השם הזה בכל זרע ישראל לעולם וזה טעם הביא לנו איש עברי (לעיל לט יד) כי יוסף אמר להם עברי אנכי ולא רצה שיחזיקוהו בכנעני והנה ארץ מגוריהם קראה ארץ העברים כלומר הארץ אשר העברים שם או שנקרא שמה כן כי הם גדולי הארץ ואציליה כמו שנאמר (לעיל כג ו) נשיא אלהים אתה בתוכנו וכתוב (תהלים קה טו) אל תגעו במשיחי

(טז) כי טוב פתר – אמר אונקלוס כי יפה פתר וכן טוב טעם ודעת למדני (תהלים קיט סו)

וכן כי טובות הנה (לעיל ו ב) יפות והטעם לאמר כן כי האיש הזה מבזה על יוסף חושב בו שלא ידע לפתור אותו לעולם ולא יגיד לו החלום אם לא בראותו כי פתר לחברו יפה וכהוגן או יאמר וירא שר האופים כי לטובה פתר לו ושמח והגיד חלומו שהיה מצטער בו יותר מחברו

סלי חרי – סלים של נצרים קלופים עשויים חורים חורים זה לשון רש"י והגאון רב סעדיה פירש סלי לחם לבן כלחם המלך מלשון ולא עתה פניו יחורו (ישעיה כט כב) מן הארמית שתאמר ללבן חור והוא הנכון כי היה בכל הסלים מלחם המלך ובסל העליון מכל מיני מאכל פרעה שהיה מעשה אופה ולשון רבותינו במשנה (ביצה ב ו) פתין גריצים וחיורי ואמרו בירושלמי (שם) רבנין שמעין לה מן הדא והנה שלשה סלי חורי על ראשי

רמב"ן פרשת מקץ

פרק מא

(א) על היאור – כל שאר נהרות אינם קרוים יאורים חוץ מגילום מפני שכל הארץ עשויה יאורים יאורים בידי אדם וגילום עולה בתוכם לשון רש"י אבל אונקלוס תרגם יאור נהרא רק תרגם על יאוריהם (שמות ז יט) על אריתיהון כי הוצרך שם להבדיל ביניהם מפני שהזכיר על נהרותם ועל יאוריהם והנה כלם יקראו לדעתו יאורים הגדולים נקראים נהרות ויאורים ואלו העשויים חפירות ארוכות בידי אדם גם הם יקראו יאורים

ומצינו כי חדקל נקרא יאור כמו שכתוב (דניאל י ד) ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל והנה איש אחד לבוש הבדים וכתב (שם יב ה) והנה שנים אחרים עומדים אחד הנה לשפת היאור ואחד הנה לשפת היאור ויאמר לאיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור ולדעתו כדברי אונקלוס כן הוא כי יאור ונהר לשון אחד ושניהם לשון אורה וכן הגשם נקרא אור שנאמר (איוב לו ל) הן פרש עליו אורו יפיץ ענן אורו (שם לו יא) וכמו שאמר רבי יוחנן (ב"ר כו ז) כל אורה האמורה בליהוא בירידת גשמים הכתוב מדבר ואולי בעבור שהגשמים בסבת המאורות והנהרות יעשו מהם יתיחסו אל האבות

(ב) והנה מן היאור עולות – בעבור כי ארץ מצרים תשתה מן היאור וממנו בא להם השובע והרעב ראה אותן עולות מן היאור והפרות סימן לחרישה והשבילים סימן לקציר כמו שאמר (להלן מה ו) אשר אין חריש וקציר ראה כי היאור לא עלה רק מעט ואין חריש ואשר יזרעו מעט במקומות הלחים יבא קדים רוח ה' וישרוף אותם כאשר ראה אותם שדופות קדים

והנראה ממשמע הכתובים כי היה השובע בארץ מצרים לבדה כאשר נאמר (להלן פסוק כט) שבע גדול בכל ארץ מצרים וכן (להלן פסוק מח) אשר היו בארץ מצרים אבל הרעב היה בכל הארצות (להלן מא נד) וכן פתר יוסף וקמו שבע שני רעב ולא הזכיר בארץ מצרים ועל כן לא יכלו בשאר הארצות לקבוצ אוכל ואפילו אם שמעו הענין כי היה מפורסם מאד ואולי היה בחלום רמז מזה במה שהזכיר ותרענה באחו כי שם היה מרעהין ומעמדן אבל הרעות אחרי אכלן את הטובות תתהלכנה בארץ ולא ידע פרעה עד אנה הלכו

באחו אגם כמו ישנא אחו (איוב ח יא) לשון רש"י ואיננו נכון כי אחו שם העשב הגדל כמו היגאה גומא בלא ביצה ישנא אחו בלי מים עודנו באבו לא יקמף (איוב ח יא – יב) והנה איננו האגם ואולי ירצה לומר שיקרא העשב הנעשה באגמים על שם האגם

והנכון שיהיה אחו שם כולל הדשא והעשב הנעשה על שפת הנהרות והאגמים ויהיה ב"ת באחו כמו ב"ת לחמו בלחמי ושתו ב"ת מסכתי (משלי ט ה) כי על שפת היאור היו רועות כמו

שאמר (בפסוק הבא) אצל הפרות על שפת היאור ואולי הוא מלשון אחזה בעבור היות מיני העשבים רבים גדלים יחד

(ג) ותעמדה אצל הפרות – בצדן וקרוב להן והוא סימן שלא יהא הפסק בין שני השבע ושני הרעב ואף על פי שלא סיפר זה ליוסף ואולי המראה והסיפור היו שוים והכתוב לא יחוש כאשר הוסיף בסיפור ולא נודע כי באו אל קרבנה וכן עולות בקנה אחד סימן שתהיינה שבע שנים רצופות

(ד) ותאכלנה הפרות – על דעתי הוא סימן שיאכלו שני הרעב את שנות השבע ומזה למד יוסף לאמר לפרעה ויקבצו את כל אוכל השנים הטובות והיה האוכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב כי ראה שהפרות והשבילים הטובות תבואנה אל קרב הרעות ואיננה עצה כי הליועץ למלך נתנוהו רק בפתרון החלום אמר כן ונשכח כל השבע ולא יודע השבע פתרון ולא נודע כי באו אל קרבנה ומראיהן רע כי ראה שלא היו באכילתן בריאות וטובות רק היו להן למחיה אילו לא אכלו אותן היו מתות בכחשיהן ולא כדברי רש"י שאמר ונשכח כל השבע הוא פתרון הבליעה

(ו) צמחות אחריהן – לא שראה אותן צומחות שלא ראה אלא שבילים עשויות אבל הוא כאילו אמר צמחו אחריהן ואחז זה הלשון להודיע שמיד שראה הטובות ראה הרעות שעלו אחריהן כי סימן התכיפה ראה בכולן

(ז) ומעם ויקץ פרעה וגו' – הנה חלום שלם לשון רש"י ולפי דעתי ירמוז כי עמד על ממתו מקיץ מחשב בחלומו אולי יראה עוד דבר פעם שלישית וכאשר עמד בבקר ולא חלם עוד נפעם רוחו וזה טעם ויהי בבקר ותפעם רוחו אבל בנבוכדנצר אמר ותתפעם רוחו ושנתו נהיתה עליו (דניאל ב א) כי גם בלילה לא שכב לבו

והזכיר ויקץ פרעה מן הענין הנזכר בספר השינה כי חלום שיחלום אחריו חלום אחר מענין אחר בשנתו איננו מתקיים על כן אמר כי כאשר הקיץ נהיה החלום וחשב בו עד הבקר אולי ישתלש חלומו כאשר נשנה

והנה פרעה עצמו הכיר כי ענין אחד הוא ולכך הזכיר והנה חלום וכך אמר חלום חלמתי ופותר אין אותו ולא הזכיר חלומות וזה טעם וארא בחלומי אבל הכתוב הזכיר ואין פותר אותם לפרעה לומר שאין פותר אפילו האחד מהם

(יב) איש בחלומו – לפי החלום וקרוב לענינו לשון רש"י ויותר נכון שיאמר כי לכל אחד ממנו פתר כאשר היה אמתת חלומו העתיד לבא לו כי כאשר פתר כן היה לנו וכן (להלן מט כח) איש אשר כבדנו בדרך אותם כבדנו בדרך אותם כבדנו בדרך אותם

ועל דעתי אין צורך אבל אמר איש את חלומו פתר לנו ויהי כאשר פתר לכל אחד כן בא והגיע אלינו הגיד כי היו חלומות שונים ולהם פתרונים שונים כאשר יפרש שלא יחשוב שחלום אחד חלמו שניהם ופתרון אחד להם וכן לדעתי איש כבדנו בדרך שלא בדרך אותם ברכה שזה לכולם אלא ברכה מיוחדת לכל אחד כאשר פירש ואמר לו

(כג) צנומות דקות – צונמא בלשון ארמי סלע הרי הן כעץ בלא לחלוח וקשות כסלע ותרנומו נצץ לקיץ נצץ אין בהן אלא הנץ לפי שנתרוקנו מן הזרע לשון רש"י והשבילים בעת שנתרוקנו מן הזרע אין בהן נץ וכן פרעה לא ראה אותן בעת הנצץ כי מלאות וטובות ודקות ושדופות קדים ראה אותן וכן צנומות שיהיה כמו סלועות מלשון צונמא אינו נכון והשבילים הדקות אינם קשות כסלע

אבל פירוש צנומות פרודות לחתיכות הרבה והוא לשון רבותינו (ברכות לט א) פת

הצנומה בקערה מברכין עליה המוציא פת החתוכה והוא הפת שאדם עושה ממנו חתיכות ונותן המרק עליו בקערה ואוכלו חתיכה חתיכה בלא בציעה אחרת והוא לשון התרגום גם כן שאמר נצן לשון חתוך וחסרון ממה שאמרו הם ו"ל (ב"ב נד א) מליא במליא נצא בנצא לא הויה חזקה שקל מוליא ושדא בנצא הויה חזקה המקום שהוא גבוה שלם העפר נקרא מליא ושהוא חסר העפר ובו חסרון נקרא נצא

אף כאן הפך מלאות צנומות ונצן הפך מליאן והענין כי לא היו השבלים מלאות הגרגרים אבל היה בהם מקומות חסרים אין בהם גרגרים ומקום אחר גבוה שבו הגרגרים שלקו והם רקות ולכך אמר יוסף במקום צנומות רקות כי היו בהן מקומות רקים אין בהם גרגרים כלל (כז) יהיו שבע שני רעב – בעבור שהשבע בארץ מצרים איננו חדוש גדול כי הוא כגן ה' (לעיל יג י) הזכיר תחילה פתרון הרעות כי הוא החדוש ותועלת החלום כי האלהים ברחמים הראה לפרעה הרעב להחיות לפליטה גדולה וזה טעם ותחילה שבע שני הרעב לבוא כאשר אמר יוסף (להלן מא נד) כי לא נודע דברו רק בשנות הרעב

(לב) ועל השנות החלום אל פרעה פעמים – טעם השנות החלום שנשנה שני פעמים בלילה אחד כי היה אפשר שיראה בחלום אחד הפרות והשבלים להודיעו כי אין חריש וקציר ועשה ממנו שני חלומות באים זה אחר זה בלילה אחד ואין דרך החולמים כן להודיעו כי הדבר מזומן וממהר האלהים לעשותו וזה טעם פעמים כי לא נשנה בפעם אחת ורבי אברהם מפרש כי השנות החלום בפרות ובשבלים לעד כי הדבר נכון וקיים אבל בעבור כי היה פעמים בלילה אחד לעד כי ממהר האלהים לעשותו ואם כן נאמר שהיה די בשבלים כי הוא המודיע הרעב

(לג) ירא פרעה איש נבון וחכם – אמר לו שיצטרך לאיש נבון וחכם שיהיה ממונה על כל הארץ ויפקד עוד פקידים תחתיו שילכו בארץ ויקבצו את כל אוכל כי לא יוכל השליט ללכת בכל הארץ ואמר לו שיהיה נבון וחכם נבון שידע לנהל עם ארץ מצרים בלחם לפי הטף מידו ולתת להם כדי חיותם וימכור המותר לארצות האחרות לאסוף עושר וממון לפרעה וחכם שידע לקיים התבואה שלא תרקב שיערב עם כל מין דבר המקיים אותו בטבעו כגון חומטין שהזכירו רבותינו (שבת לא א) והכסף החי הממית הכנימה וכיוצא בהן ואמרו בבראשית רבה (צ ה) ערב בהן עפר וקיסומיות דברים שמקיימין את התבואה ואמר יוסף כל זה בעבור שיבחרו אותו כי החכם עיניו בראשו

(לו) והיה האוכל לפקדון לארץ – אמר שיהיה האוכל פקדון ביד פקידי פרעה לצורך הארץ לשבע שני הרעב ולא יוצאו ממנו לדבר אחר שלא תכרת הארץ ברעב כאשר לא מתו הפרות בכחשיהן

(לח) וטעם הנמצא כזה – בעבור שהיה עברי והם שנואי נפש המצריים לא יאכלו מגעם ולא יתחברו עמם כי טמאים הם אצלם על כן לא רצה למנותו משנה בלא רשותם ולכך אמר להם שלא ימצאו מצרי כמוהו כי רוח אלהים בו ואחרי שהודו אמר ליוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת כי מאשר היה הפתרון טוב ונכון בעיני פרעה ובעיני עבדיו היה בעיניהם כאלו כבר בא הכל כמו שפתר להם

ויתכן שירמוזו את כל זאת גם למה שספר לו שר המשקים וכמוהו (לעיל כט יג) ויספר ללבן את כל הדברים האלה הברכות הנזכרות קודם לכן אמר אחרי שהודיע אלהים אותך החכמה הגדולה הזאת לפתור כל החלומות הנעלמים והסתומים ולא יפול דבר מכל דברך אין נבון וחכם בכל ענין כמוך וראוי אתה לנהוג שררה ומלכות ולהיות לי למשנה

(מב) ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו – נתינת טבעת המלך היא אות למי שנותנה להיות שני לו לגדולה לשון רש"י והנכון שטבעת המלך היא חותמו כענין וחתמו בטבעת המלך (אסתר ח ח) והנה נתן לו החותם להיות נגיד ומצוה בכל המלכות ויחתום בטבעת המלך כל אשר יחפוץ

(מג) במרכבת המשנה – השניה למרכבתו המהלכת אצל שלו לשון רש"י והנה הוא שם וכן כהני המשנה (מ"ב כג ד) את משנה התורה הזאת (דברים יז יח)

והנכון כי משנה תאר כמו ואנכי אחיה לך למשנה (ש"א כג יז) כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשורוש (אסתר י ג) וכן כסף משנה (להלן מג יב) תאר כמו כסף שני וכבר הביאו המדקדקים (רד"ק בספר השרשים שורש שנה) ראה בהיות אלה כולם בסגול ומשנה התורה וכל השמות בצרי כמשפט הסמיכות והענין כי יש למלך מרכבת ידועה לו כמו שנאמר (אסתר ו ח) וסוס אשר רכב עליו המלך ואחרת ידועה למשנהו ואחריו לשליש

(מה) צפנת פענח – אמר ר' אברהם אם היא מלה מצרית לא ידענו פירושה ואם מתורגמת לא ידענו שם יוסף

ועל דעת הראשונים²¹¹ שאומרים המפענח נעלמים יתכן שקרא לו שם נכבד כלשון ארצו כי שאל לו או שהיה המלך יודע שפת ארץ כנען הקרובה אליו וענינו צפונה מגלה וכן בתו קראה שם משה רבינו כלשון עמו מן המים משיתיהו (שמות ב י) ואל תשתומם בעבור שקראוהו סופרי המצריים מוניוס כי ישנו השמות ללשון מובן או מורגל להם כאשר יעשה התרגום בקצתם כגון בין קדש ובין שור (לעיל כ א) בין רקם ובין חגרא וכן בהרבה מן השמות ובקצתם לא ישנה דבר כאשר עשה בסיחון מלך חשבון ובעוג מלך הבשן וזולתם הרבה וזה לפי מה שהיו נקראים בלשון ארמית בדורו וכן עשו הנוצרים המעתיקים

בת פוטיפרע כהן און – הוא פוטיפר ונקרא פוטיפרע על שם שנסתרס מאליו לפי שלקח יוסף למשכב לשון רש"י והוא מדרש רבותינו (סוטה יג ב) והוצרך ממנו רש"י (להלן מז כב) לומר כי כל כהן משרת לאלהות חוץ מזה שהוא לשון גדולה שהרי שר הטבחים היה וכן כהן מדין (שמות ב מז)

ואני אומר כי לדברי רבותינו היה פוטיפר שר לפרעה וכאשר נסתרס בגופו והכירו בו וקראוהו פוטיפרע נתבייש בדבר ופירש משררתו והכנים עצמו בבית עבודה זרה ונעשה כומר לעבודה זרה כי כן מנהג הנכבדים ואפשר שהיה און שם עבודה זרה שלו וכן כהן מדין כומר כמו שאמרו (סנהדרין פב ב) ביתרו שהיה מפטם עגלים לעבודה זרה

והאמת כי לשון כהונה שרות אבל לא לאלהות בלבד כי הנה ובני דוד כהנים היו (ש"ב ח יח) ובמקומו בדברי הימים (א יח יז) ובני דוד הראשונים ליד המלך וכן מוליך כהנים שולל (איוב יב יט) שהם משרתי המלך וכן יכהן פאר (ישעיה סא י) יתלבש פאר ככהן העובד שיעשו לו בגדים שלא כשאר העם לכבוד ולתפארת וכן ומיודעיו וכהניו (מ"ב י יא) ראשי משרתיו

(מז) לקמצים – קומץ על קומץ יד על יד היו אוצרים לשון רש"י ותרגום אונקלוס לאוצרים כי החפירות העשויות בארץ לאוצרים או לדברים אחרים יקראו קמצים באחת הפחתים (ש"ב יז ט) תרגם יונתן בחדא מן קומציא וכן כל פחת (ישעיה כד יז יח) תרגם קמצא והוא קרוב מן חופר גומץ (קהלת י ח) כי הגימ"ל תשמש בכאן כמו קו"ף כאשר תשמש כמו כ"ף באל יחסר

²¹¹ תפילת נשמת של הספרדים.

המזוג (שה"ש ז ג) מן מסכה יינה (משלי ט ב) וכנה אשר נטעה ימינך (תהלים פ טז) שהוא כמו גנה (ישעיה א ל) ויסכרו מעינות תהום (לעיל ח ב) כטעם ויסגרו על ארץ מכורתם (יחזקאל כט יד) מכורותיך ומולדותיך (שם טז ג) וסכרתי את מצרים (ישעיה יט ד) הכ"ף והגימ"ל בהם שוים וישתוו הקו"ף והכ"ף תמיד כמו קובע (ש"א יז לח) וכובע (יחזקאל כז י) תקן משלים הרבה (קהלת יב ט) כמו מי תכן את רוח ה' (ישעיה מ יג) ורבותינו יאמרו מלשון קישוט תכשיטים (שבת סג א) ותקשיט (ירושלמי כתובות פ"ו ה"ג) וכן ויציקו את ארון האלהים ועל אביתר עד תום כל העם לעבור מן העיר (ש"ב טו כד) אמר בו התרגום ואקימו ית ארונא עשאו כמו ויצינו ובענין שנאמר בו (שם ו יז) ויביאו את ארון ה' ויצינו אותו במקומו מלשון אציגה נא עמך (לעיל לג טז) והצגתי לפניך (להלן מג ט)

(מח) ויקבץ את כל אוכל – יוסף הנזכר למעלה וגם אחרי כן ויצבור יוסף בר וכן כי חדל לספור יוסף הנזכר ואמר רבי אברהם כי אין פירושו כל כי ברעב היו מתים וכן וכל הארץ באו מצרימה רק טעמו שקבץ כל אשר יכול

והנכון בעיני שקבץ את הכל אל תחת ידו והוא נתן להם ממנו בכל שנה כדי פרנסתם שלא יבזבזוהו והוא שאמר ויקבצו את כל אוכל השנים הטובות ויצברו בר תחת יד פרעה אוכל בערים ושמרו ומפני שאמר ויקבצו את כל אוכל ואמר ויצברו בר וכן ויקבצו את כל אוכל ויצבור יוסף בר יורה שקבצו כל הנאכל לאדם בר ולחם ומזון אפילו תאנים וצמוקים וכיוצא בהן ויצברו מהם הבר אל תחת יד פרעה והוא התבואה שהובאה ברחת ובמזרה לזרות ולהבר ויתן בערים כדי אכלם מכל הפירות והיה כל האוכל למשמרת לצורך שני הרעב שיקחו ממנו כדי חיתם והנשאר בבר קיים באוצרות

ויתכן שנתן להם דמים כשער הזול מגנזי המלך ולכן היה הבר לפרעה ומכרו להם בשני הרעב כמו שכתוב (להלן מז יד) וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים או שלקחו המלך בחזקה כי אמר אני שמרתיו אבל אונקלוס תרגם אוכל ובר בשוה

(נד) ויהי רעב בכל הארצות – אשר סביב ארץ מצרים כי מה יעשו הרחוקות אם היה בהן רעב כזה וכך אמרו בבראשית רבה (צ ו) בשלש ארצות בפינקיא ובערביא ובפלישטני

(נו) וישבר למצרים ויחזק הרעב בארץ מצרים – יאמר כי לא פתח יוסף אשר בהם עד שחזק הרעב בארץ לא כאשר צעקו אל פרעה מיד כי העם צועקים כשיש להם מחיה מעט והוא רצה שלא ישאר להם כלום זה טעם והרעב היה על כל פני הארץ כי טרם פתחו אוצרותיו היה הרעב על כל פני הארץ ועוד חזר לבאר שלא מכר להם עד שחזק עליהם מאד או שיפליג הכתוב לומר שהיה רעב של מהומה

פרק מב

(א) למה תתראו – אל תראו עצמכם שבעים לפני בני עשו וישמעאל (תענית י ב) באותה שעה עדיין היתה להם תבואה ומפי אחרים שמעתי שהוא לשון כחישה למה תהיו כחושים ברעב ודומה לו ומרוה גם הוא יורה לשון רש"י ודברי אחרים אין בהם ממש ומה שאומר אל תראו עצמכם שבעים בפני בני ישמעאל ובני עשו לא הבינתי שאין בני ישמעאל ובני עשו עתה בארץ כנען ולמה לא יאמר שלא יראו את עצמן שבעים בפני בני ארץ כנען ואולי היו בני ישמעאל ובני עשו באים מארץ אחוזתם אל יוסף לשבור והיו באים דרך ארץ כנען עוברים עליו ואמר להם שלא יראו עצמן שבעים בפניהם כי יחשדוהו שיש ליעקב תבואה ויבואו אליו לאכול עמו לחם בביתו ואם כן מה שאמר ונחיה ולא נמות טעם אחר הוא הזהירם להיות נשמרים במעט אשר בידם ושילכו לקנות ממנו שלא ימותו כאשר יתום הלחם

אשר בידם

והנכון למה תתראו במקום הזה כי היה לכם ליסע מיד כאשר שמעתם שיש שבר במצרים כי כבר בסכנה היו אם לא ימהרו לדבר וזה טעם ונחיה ולא נמות

(ו) הוא המשביר לכל עם הארץ – איננו ראוי שיהיה השליט על הארץ משנה למלך מצרים מוכר לכל אחד סאה או תרקב מן התבואה ולכן נתעוררו בזה רבותינו ואמרו (ב"ר צא ו) שצוה לסתום כל האוצרות חוץ מאחד בעת ההיא ועל דרך הפשט יתכן שהיו באים לפניו מכל הארצות והוא שואל וחוקר עליהם ומצוה לפקידים תמכרו לאנשי עיר פלונית כך וכך תבואה ממין פלוני והוצרכו בני יעקב לבא לפניו בתוך הבאים מארץ כנען לצוות עליהם כמה ימכרו לארצם כי הם ראשונים לאשר באו מארץ כנען והם באו לפניו בעבור כולם

(ז) וירא יוסף את אחיו ויכירם – מיד שראה אותם הכירם ופחד אולי יכירוהו ויתנכר אליהם ששם המצנפת על מצחו וקצת הפנים ושנה עצמו כמו שנאמר באשת ירבעם (מ"א יד ב) קומי נא והשתנית ולא ידעו כי את אשת ירבעם וכתוב (שם פסוק ה) ויהי כבואה והיא מתנכרה

או יהיה ויתנכר בכאן שהתנכר להם בדבריו שדבר להם קשות ואמר להם בכעס כאילו לא יבא אדם לפניו לשבר מאין באתם לפני ויאמרו מארץ כנען לשבור אוכל וכאשר הזכירו לו זה אז נתברר לו שהם אחיו באמת וזה טעם ויכר יוסף פעם שנית כי נתוסף לו בהם היכר וידיעת אמת

ורש"י כתב נעשה להם כנכרי בדברים לדבר אתם קשות ועל דעתו יהיה ויתנכר לומר שדבר כאיש נכרי ואיננו נכון

(ח) והם לא הכירוהו – כלל ולא הוצרך עוד להתנכר אליהם ואמרו רבותינו (יבמות פח א) בטעם ההכרה לפי שהניחם חתומי זקן והם לא הכירוהו שיצא מאצלם בלא חתימת זקן ועכשיו מצאוהו בחתימת זקן והנה יששכר וזבולון אינם גדולים מיוסף רק מעט אבל כיון שהכיר את הגדולים הכיר את כולם ועוד היה מכירם מדעתו שיבאו שם והם לא הכירוהו שלא נתנו לבם שיהיה העבד אשר מכרו לישמעאלים הוא השליט על הארץ

ואמר רבי אברהם ויכירם בתחלה הכיר שהם אחיו ואחרי כן הסתכל בכל אחד והכירו (ט) ויזכר יוסף את החלומות אשר חלם להם – עליהם וידע שנתקיימו שהרי השתחוו לו לשון רש"י ולפי דעתי שהדבר בהפך כי יאמר הכתוב כי בראות יוסף את אחיו משתחווים לו זכר כל החלומות אשר חלם להם וידע שלא נתקיים אחד מהם בפעם הזאת כי יודע בפתרונם כי כל אחיו ישתחוו לו בתחילה מן החלום הראשון והנה אנחנו מאלמים אלומים כי אנחנו ירמוז לכל אחיו אחד עשר ופעם שנית ישתחוו לו השמש והירח ואחד עשר כוכבים מן החלום השני וכיון שלא ראה בנימן עמהם חשב זאת התחבולה שיעליל עליהם כדי שיביאו גם בנימין אחיו אליו לקיים החלום הראשון תחילה

ועל כן לא רצה להגיד להם אני יוסף אחיכם ולאמר מהרו ועלו אל אבי וישלח העגלות כאשר עשה עמהם בפעם השניה כי היה אביו בא מיד בלא ספק ואחרי שנתקיים החלום הראשון הגיד להם לקיים החלום השני ולולי כן היה יוסף חוטא חטא גדול לצער את אביו ולהעמידו ימים רבים בשכול ואבל על שמעון ועליו ואף אם היה רצונו לצער את אחיו קצת איך לא יחמול על שיבת אביו אבל את הכל עשה יפה בעתו לקיים החלומות כי ידע שיתקיימו באמת

גם הענין השני שעשה להם בגביע לא שתהיה כוונתו לצערם אבל חשד אולי יש להם שנאה בבנימין שיקנאו אותו באהבת אביהם כקנאתם בו או שמא הרגיש בנימין שהיה ידם ביוסף ונולדה ביניהם קטטה ושנאה ועל כן לא רצה שילך עמהם בנימין אולי ישלחו בו ידם עד בדקו אותם באהבתו

ולזה נתכוונו בו רבותינו בבראשית רבה (צג ט) אמר רבי חייא בר' אבא כל הדברים שאתה קורא שדיבר יהודה בפני אחיו עד שאתה מגיע ולא יכול יוסף להתאפק היה בו פיוס ליוסף פיוס לאחיו פיוס לבנימין פיוס ליוסף ראה היאך נותן נפשו על בניה של רחל וכו' וכן אני אומר שכל הענינים האלה היו ביוסף מחכמתו בפתרון החלומות כי יש לתמוה אחר שעמד יוסף במצרים ימים רבים והיה פקיד ונגיד בבית שר גדול במצרים איך לא שלח כתב אחד לאביו להודיעו ולנחמו כי מצרים קרוב לחברון כששה ימים ואילו היה מהלך שנה היה ראוי להודיעו לכבוד אביו ויקר פדיון נפשו ויפדנו ברוב ממון

אבל היה רואה כי השתחוית אחיו לו וגם אביו וכל זרעו אתו אי אפשר להיות בארצם והיה מקוה להיותו שם במצרים בראותו הצלחתו הגדולה שם וכל שכן אחרי ששמע חלום פרעה שנתברר לו כי יבאו כלם שמה ויתקיימו כל חלומותיו

ויאמר אליהם מרגלים אתם – העלילה הזאת יצטרך להיות בה טעם או אמתלא כי מה עשו להיות אומר להם ככה וכל הארץ באו אליו והם בתוך הבאים כמו שאמר לשבור בתוך הבאים כי היה הרעב בארץ כנען

ואולי ראה אותם אנשי תואר ונכבדים לבושי מכלול כולם ואמר להם אין דרך אנשים נכבדים ככם לבא לשבור אוכל כי עבדים רבים לכם ויתכן שהיו בתחילת הבאים מארץ כנען והוא טעם ויבאו בני ישראל לשבור בתוך הבאים כי היה הרעב בארץ כנען כי עתה באו משם הראשונים ויאמר להם יוסף מרגלים אתם כי מארץ כנען לא בא אלי אדם לשבור אוכל וזה טעם מאין באתם שאמר להם בתחילה

(יא) כלנו בני איש אחד נחנו – יתכן לפרש הטענה הזאת כי אמרו מפני היותנו אחים בני איש אחד ולא נפרד זה מזה כי כן רצון אבינו באנו כלנו כאחד לשבר אוכל ולא שלחנו אחד ממנו עם עבדיו וכן היה הדבר כי למה ישלחם כולם אלא שאין רצונם להפרד זה מזה גם יתכן שעשו כן בעבור כובד הרעב שלא יגזלו מעבדיהם בדרך את השבר אשר יביאו ויתכן שאמרו לו כלנו בני איש אחד נחנו תוכל לחקור עליו כי הוא נודע בשערים בכבוד עשרו ורוב בניו ואם תשאל ותחקור תדע כי כנים אנחנו ואנשים צדיקים בני צדיק ולא מרגלים

וטעם לא היו עבדיך מרגלים – כי כנים אנחנו מנעורינו בכל דברינו לא היו עבדיך מרגלים מאז ועד עתה וכן (להלן פסוק לא) לא היינו מרגלים מעולם

ורבותינו נתעוררו כמו שאמרנו ודרשו (ב"ר צא ו) שנכנסו בעשרה פתחים בדרך מרגלים ולכך העליל עליהם ומענה נכונה היא אבל לא הזכיר אותה הכתוב ועוד שאמרו לו בתחלה כלנו בני איש אחד נחנו והיא שמחייבת אותם

ויתכן שמתחלה אמר להם נכנסתם בעשרה פתחים ועכשיו אתם נועדים במקום אחד ונקשרים יחדיו אין זה רק דרך מרגלים ואמרו לו בעבור היותנו אחים נאספנו יחד ואמר להם לא כי ערות הארץ באתם לראות כי אם אתם אחים היה לכם ליכנס בפתח אחד כאשר אתם עתה יחדיו אז אמרו כי האחד איננו והלכו לבקשו והכתוב לא יחוש להאריך בטעם הטענות (יז) ויאסף אותם אל משמר שלשת ימים – עשה כן להפחידם ושיאמינו בו כי את האלהים

הוא ירא ומפני מוראו מוציא אותם שלא ימותו אנשי ביתם ברעב וזה טעם ואתם לכו הביאו שבר רעבון בתיכם ועוד כי לא ישמעו להניח האחד רק להצלת כלם

(כא) אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו – חשבו להם האכזריות לעונש גדול יותר מן המכירה כי היה אחיהם בשרם מתחנן ומתנפל לפניהם ולא ירחמו והכתוב לא סיפר זה שם או מפני שהדבר ידוע בטבע כי יתחנן אדם לאחיו בבואו לידם להרע לו וישביעם בחיי אביהם ויעשה כל אשר יוכל להציל נפשו ממות או שירצה הכתוב לקצר בסורהם או מדרך הכתובים שמקצרים במקום אחד ומארכים בו במקום אחר

(כב) והנה – ראובן ענה להם שכבר אמרתי אליכם בשעת מעשה שלא תחטאו בו כי ילד הוא ומפני נערותו חטא לכם וראוי לכם להעביר על חטאות נעוריו ועתה גם דמו עם האכזריות אשר אתם אומרים הנה נדרש או יהיה פירוש גם דמו אף על פי שלא הרגתם אותו ידרוש השם מכם דמו ונחשב לכם כאלו שפכתם דמו בהיותו נמכר לעבד עולם כי יתכן שמת בעבור היותו ילד שעשועים ולא נסה לעבוד ורבותינו דרשו (ב"ר צא ח) דמו ודם הזקן

(כג) וטעם ולתת להם צדה לדרך – כדי שלא יאכלו בדרך מה שקנו והנה הודיע להם זה כי בידם נתן הצדה דרך חסד כדי שיוכלו להביא את האח כי אמר אין דעתי להרע לכם אם יאמנו דבריכם

(כז) ויפתח האחד את שקו – אחד מהם פתח את שקו במלון לתת ממנו מספוא לחמורו והאחרים לא פתחו את שקיהם עד היותם עם אביהם כאשר אמר ויהי הם מריקים כי אולי היו האחרים לוקחים לחמוריהם תבן כי [לא] יאכלו כל משאם בדרך וזה האחד לא היה חמורו חזק והוצרך למספוא ומצא כספו בפי אמתחתו וכתב רש"י כי אמתחת הוא השק

ואונקלוס תרגם טוענא והנראה מדעתו שהיו לכל אחד שק גדול ושקים קטנים להשוות משאם וכלל המשא יקרא אמתחת והנה אירע לאחד שמצא כספו בפי אותו השק שפתח ולא קרה לאחרים כן עד היותם מריקים את כולם

והקרוב אלי כי אמתחת שק גדול יש לו שני צדדים הנקרא בלשון תלמוד (כתובות קי א) מתראתא ובפי אחד מן הצדדין הושם הכסף לכולם ואירע לאחד שפתח הצד ההוא שהיה בו הכסף ולא לאחרים ונקרא אמתחת בעבור שימתח לצדדין

(לד) ואת הארץ תסחרו – שינו לו בדבר מפני השלום כדי שישמע אליהם לשלח אתם בנימין כי ברצונם מיד היו חוזרים לולי שאמר לא ילך בני עמכם וכן אמרו לו אחיהם האחד הניחו אתי ולא הגידו לו מאסרם ולא מאסר שמעון ויתכן שאמר להם יוסף ואת הארץ תסחרו ולא סיפרו הכתוב וטעמו שתביאו סחורה כרצונכם לקנות התבואה ולא אקח מכם סחורתכם כי איטיב לכם תחת בשתכם

וכן שאול שאל האיש לנו ולמולדתינו (להלן מג ז) התנצלות לאביהם או כאשר אמרו לו כלנו בני איש אחד נחנו אמר להם לא כי באמת ערות הארץ באתם לראות והגידו לי אם אביכם חי ואם יש לכם עוד אח כי אחקור עליכם ואדע מה אתם ואז ענו שנים עשר אחים אנחנו בני איש אחד והוא בארץ כנען היום כי עודנו חי והקטן עמו והאחד איננו והוא מה שאמר יהודה (להלן מד יט) אדוני שאל את עבדיו לאמר היש לכם אב או אח וכן במקומות רבים יקצר במעשה או בסיפור כאשר הזכרתי (לעיל כד כב לא ז)

ורש"י כתב תסחרו תסבבו וכל לשון סחורה וסוחרים על שם שמסבבים אחר פרקמטיא נראה שרצה הרב להזהר מזה שלא אמרו אלא שיהיו רשאים לסבוב הארץ ולשבור בר כרצונם תמיד ולא פירש כן (לעיל לד י) שבו וסחרוה ויסחרו אותה (שם פסוק כא)

(לז) את שני בני תמית – קיבל עליו באלה להביאו אל אביו כי אמר לו את שני בני תמית בהיות ענשך עלי אם לא אשיבנו אליך והוא כענין מה שאמר יהודה (להלן מג ט) וחטאתי לך כל הימים ואמר את שני בני והם היו ארבעה לאמר תחת האחד מבניך יהיה הכפל בבני והנה יעקב לא בטח בראובן כאשר בטח ביהודה כי יהודה גבר באחיו ועוד כי ראובן כבר פשע באביו ולא יבטח בו והכלל כי היתה עצת יהודה טובה להניחו לזקן עד שיכלה פת מן הבית (עיי' תנחומא מקץ ח) כי אז ישמע והוא מה שאמר לו ונחיה ולא נמות גם אנחנו גם טפנו
פרק מג

(יד) ושלח לכם את אחיכם אחר ואת בנימין – נראה על דרך הפשט כי לא היה שמעון רצוי אביו בעבור דבר שכם ולכך לא אמר את שמעון בני ואת בנימין כי לא יזכרנו בשמו וכאשר עזבו במצרים ימים רבים אילו היה בביתו לחם לא שלח עדיין את בנימין וינחחו במצרים ורש"י כתב רוח הקדש נצנצה בו לרבות את יוסף ובבראשית רבה (צב ג) גם כן אמרו ושלח לכם את אחיכם זה יוסף אחר זה שמעון ונכון הוא כי נתן דעתו בעת התפלה להתפלל סתם גם על האחר אולי עודנו חי

ולשון אחר דרשו שם בבראשית רבה אמרו רבי יהושע בן לוי פתר קריא בגליות ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש זה הקדוש ברוך הוא שנאמר (שמות טו ג) ה' איש מלחמה וכתוב (תהלים קו מו) ויתן אותם לרחמים ושלח לכם את אחיכם אלו השבטים אחר ואת בנימין זה יהודה ובנימין ואני כאשר שכלתי בחורבן ראשון שכלתי בחורבן שני לא אשכל עוד זה לשונם ז"ל והכונה כי ירידת יעקב למצרים ירמוז לגלותינו ביד אדום כמו שאפרש (ריש פרשת ויחי) וראה הנביא הענין מתחלתו והתפלל סתם לשעה ולדורות והכתוב זה כפי מדרשם יש לו סוד גדול כי אמר ואל שדי במדת הדין יתן לכם רחמים שלפניו יעלה אתכם ממדת הדין למדת רחמים והמשכיל יבין

ואני כאשר שכלתי שכלתי – ואני עד שובכם אחיה שכול מספק כאשר שכלתי מיוסף ושמעון שכלתי מבנימין לשון רש"י והנכון שהוא אומר לא תוכלו להוסיף עלי שכול כי כבר שכלתי יתנחם מכל הבא עליו ביתרון כאבו על יוסף וכמוהו וכאשר אבדתי אבדתי (אסתר ד טז) כלומר כבר אני אבודה ואם ימיתני לא יוסיף עלי אבדון

(יח) להתגולל עלינו – מן ועמשא מתגולל בדם (ש"ב כ יב) ושמלה מגוללה בדמים (ישעיה ט ד) כאדם שיהפוך מצד אל צד על חברו ולהתנפל עלינו כאדם שיתנפל ברצונו על חברו מלוא קומתו ואונקלוס תרגם להתגולל לאתרברבא עלנא שינשא עלינו כשוא הים לגליו ולהתנפל לאיסתקפא לשים עלינו דברים שלא היו כי הדבר שאינו יקרא נופל כמו לא נפל דבר אחד (יהושע כג יד) ותרגום עלילות דברים (דברים כב יד) תסקופי מלין וכן תרגם יונתן תואנה (שופטים יד ד) תוסקפא

וטעם ולקחת אותנו לעבדים ואת חמורינו – כי ידאנו על חמוריהם לאמר הנה יקחו גם את חמורינו עם אמתחותיהם ולא נוכל לשלוח לביתנו בר וימותו כולם ברעב

(כ) בי אדוני – לשון בעיא ותחנונים הוא ובלשון ארמית בייא לשון רש"י וזה דבר זר מאד לסמכו אל מלת לשון טורסי ואינה דומה אליה כי בייא כולה מלה לא תשתנה ולא יאמר ממנה בי ועוד שהמלה ההיא אינה לשון בעיא ותחנונים כמו שאמר הרב אבל היא לשון צעקה ותרעומת על שבר ועל עוות דבר כגון מלת אבוי בלשון קדש והיא ידועה בלשון ערב ירגילו אותה בקינותיהם כולן בפתחות הבי"ת ובלשון יון בייא הבי"ת רפא בשו"א יאמרו אותה על הדוחק והצער

ובבראשית רבה סדר בראשית (יב ו) מהו סלו לרוכב בערבות ביה שמו (תהלים סח ה) אין לך כל מקום ומקום שאין לו ממונה על בייא שלו אנריקוס במדינה ממונה על בייא שלו אנרטוס במדינה ממונה על בייא שלו כך מי ממונה על בייא של עולמו הקדוש ברוך הוא רוצה לומר שבכל מקום יש איש ממונה על הצעקה ועל העוות והקב"ה ממונה על צעקת העשוקים בעולם הצועקים בייא

ועוד לפנינו בפרשת ויגש אליו (ב"ר צג ו) אמר לו יהודה בייא אתה מעביר עלינו שכך אמרת לנו ואשימה עיני עליו זו היא השמת עין ובפרשת ויהי בשלח (כ י) שמא אני מעביר בייא על בריה ובפרשת וישמע יתרו (כו ט) נתמנה אדם ונטל מלית כל טורח ציבור עליו אם ראה אדם מעביר בייא על חברו או עובר עבירה ולא מיחה בו הוא נענש עליו ובפרשת אשה כי תזריע (עיי' ערוך ערך ביאה) צווח אנא בייא עליכון וכן במקומות הרבה ואונקלוס שתרגם בי אדני בבוע רבוני לא שהוציא מלת בי מן בעו אבל רדף הענין שהוא בא בכל מקום בענין הבקשה

ורבי אברהם אמר כי בי אדני דרך קצרה בלשון הקדש והוא כמו בי אני אדני העון והטעם עשה בי מה שתרצה ותשמעני ואם כן נכון הוא שיאמר אדם בי אחי או בי שמעני ולא מצאתי שתבא מלת בי רק עם אדני או עם השם הנכבד הנכתב באל"ף דל"ת שגם הוא לשון אדון ולכן אני אומר שפירושו בי בעצמי אתה אדון ומושל ובאו שני כנויים לחזוק כמו ולי אני עבדך (מ"א א כו) בי אני אדני (ש"א כה כד) ודומה לזה כי בי בעזרך (הושע יג ט) בי עזרך בעזרך אני

(כג) נתן לכם מטמון באמתחותיכם – אמר רבי אברהם יתכן שהיה לאדם מטמון בביתו ושכחו ויצא בגורלכם כי כספכם בא אלי והנה הם דברי נחומים כי איך יצא לכל אחד כספו במשקלו

אבל כל דבר מכוסה יקרא מטמון טמן עצל ידו בצלחת (משלי יט כד) יש לנו מטמונים בשדה (ירמיה מא ח) והנה אמר להם כי דרך החמרים לוקחי התבואה לשום כל אחד כספו בשקו והנה המשביר לקח מן הבאים שקיהם ומלא עשרה שקים שבר והכסף טמון תחת התבואה ובא אדניו וצוה אליו לשפכם אל כלי בני יעקב כי רצה למהר לשלחם או מפני שלא בא הכסף אליו והנה לכל אחד בפי אמתחתו כספו במשקלו כי כל איש יביא בדמיו כסף שוה חמור להם וזה יקרה תמיד בשוקים ובאוצרות הנמכרים ברוב מהומות העם

פרק מד

(א) כאשר יוכלון שאת – יותר מן המגיע להם בכסף אשר הביאו לו ושים כסף איש בפי אמתחתו – לדעתם כי אמר להם ידע אדני כי עשה לכם חסד ויבקש להטיב לכם שאם עשה זה כפעם הראשונה שלא לדעתם היה להם התנצלות בגביע שנעשה בו כאשר נעשה בכסף אבל היה לדעתם וידעו בכסף כאשר ידעו במשא כי הכירו כי נתן להם כאשר יוכלון שאת ואם היה שלא לדעתם אולי טען עליהם כי היה הכסף גם בפעם הזאת מטמון ולא יתכן כן בגביע ומי יוכל לדון עם שתקיף ממנו

ודע כי בעבור היות השוברים רבים מאד מכל ארץ מצרים ומהומות רבות בתוכה היו הבאים נותנין שקיהם וכספיהם למשביר והוא מודד להם לפי הכסף הנמצא בהם והם לוקחים הניתן להם כאשר דבר מלך שלטון ועוד כי באמונה הוא עושה ועל כן לקחו בפעם הראשונה שקיהם סגורים ולא ידעו מה בתוכם גם בשנית

(ה) הלא זה אשר ישתה אדני בו – לא הזכיר להם הגביע אבל דבר עמהם כאלו בידוע

שהם לקחו הגביע ולכך אמר הלא זה שלקחתם הוא אשר ישתה אדני בו גם הם ענו כאילו אינם יודעים מה מבקש ואיך נגנב מבית אדוניך כסף או זהב ואמרו אשר ימצא אתו מעבדיך כסף או זהב נגנב ומת

וטעם אשר ישתה אדני בו – עלילה להגדיל עליהם האשם כי הגונב כוס המלך אשר ישתה בו בזה המלכות ולא יועיל כי ירבה שחד ותשלומין

והוא נחש ינחש בו – כי איננו רוצה שיהיה הכוס שלו לאחרים וישאל למנחשים עליו וזהו שאמר איש אשר כמוני וכוונתו לומר כי על פי המנחשים ידע שהם גנבוהו ולכך רדף אחריהם יותר מכל הבאים בביתו וכל זה להתנכר בענין כאשר התנכר בחפשו שהחל בגדול ובקטן כילה

(י) גם עתה כדבריהם כן הוא – אף זו מן הדין אמת כדבריהם כן הוא שכלכם חייבין בדבר עשרה שנמצאת גנבה ביד אחד מהן כלן נתפשיין אבל אני אעשה לכם לפנים מן השורה אשר ימצא אתו בלבד יהיה לי עבד לשון רש"י ואין לשון גם עתה נופל יפה על הפירוש הזה ואולי יאמר גם עתה שכדבריהם כן הוא המשפט אשר ימצא אתו יהיה לי עבד בלבד

אבל יוסף אמר חלילה לי מעשות זאת ויורה כי אין משפטם שיהיו כלם נתפשיין בגנבה ולכן אמר חלילה לי כי שופט כל הארץ אני וחלילה לי מעשות לכם חמס כי אין חיוב בעשרה בהמצא גנבה ביד אחד מהם בלתי אם נועדו בה בהוסדם יחד ללכת לגנוב ולקח אחד מהם את הגנבה לדעת כולם אז יתחייבו

והנכון כי מתחילה היה מאשים את כולם למה שלמתם רעה תחת טובה הרעותם אשר עשיתם והם פטרו עצמם באמרם אשר ימצא אתו ומת כי הוא הגנב וגם אנחנו הנקיים מן הגניבה נהיה לעבדים הנה דעתם לומר שהגנב אשר ימצא אתו הוא לבדו היודע בגנבה כי אם היו כולם בגנבה למה ימות זה ויחיו הם ראוי שימותו כולם או יהיו כולם עבדים כי הדין בהם שזה אבל הם טוענים שלא ידעו האחרים בגנבה רק קנסו את עצמם שיהיו גם הם לעבדים ולכן אמר להם גם עתה שאתם נועדים ונמצאים יחדיו כדבריהם כן הוא אשר ימצא אתו הוא הגנב והוא לבדו הראוי להענש ויהי לי עבד כי בתשלומיו אני חפץ יותר ממיתתו ואתם תהיו נקיים כי אולי לא ידעתם בגנבה כאשר אמרתם

או טעם כן הוא כן יהיה גם עתה שאין כן המשפט כדבריהם כן יהיה וכמהו ותאמר כדבריהם כן הוא ותשלחם וילכו (יהושע ב כא) טעמו כן יהיה והוא הנכון בעיני והוא דברי רבותינו בבראשית רבה (צב ח) שאמרו עשרה בני אדם שנמצאו בגנבה אין כולם בסירה אני איני עושה כן וכו' נתכוונו למה שפירשתי לא כדברי רש"י

ונוכל לתקן לדעת הרב שאמר יוסף חלילה לי מעשות זאת שאהיה לכם אני רע מאשר על ביתי שפטור אתכם מתחילה ואמר לכם ואתם תהיו נקיים כי אני אקים דבר עבדי ועצת מלאכי אשלים

רמב"ן פרשת ויגש

פרק מד

(יח) טעם ידבר נא עבדך דבר – לאמר כי דברים מועטים ידבר לא יהיו עליו לטורח והנכון בעיני כי דבר הוא התמורה אשר יחלה פניו להחליף בנימין אחיו בו כי לא יבקש ממנו דבר אחר ושאר דבריו פיוס ובקשה לזה

ואל יחר אפך בעבדך – יאמר אל יחר אפך בי על דברי לפניך

כי כמוך כפרעה – ובמורא גדול אני מדבר לפניך כאלו אני מדבר לפני פרעה (יט) אדני שאל את עבדיו – לא ידעתי טעם לאריכות דברי יהודה בספור מה שהיה כבר ביניהם ומה שאמרו רז"ל (ב"ר צג ו) וכי זו היא שימת עין שאמרת לשום עינך עליו אינה טענה כי המושל שיצוה להביא אדם לפניו לא יעשה על מנת לפטור אותו מן הרעות שיעשה וכל שכן על הגנבה שיגנוב מבית המלך הגביע אשר ישתה בו ומתחלה כבר שם עינו עליו לטובה וקרא לו שלום בדבר אלהים יחנך בני (לעיל מג כט) ועשה לכולם לכבודו משתה לפניו בבית המלכות והרבה משאות להם ונתן להם בר כאשר יוכלון שאת יותר מן הכסף שהביאו לו כאשר פירשתי (לעיל מד א) ומה לעשות לו

ואשר יראה לי על דרך הפשט שאינם רק תחנונים להעיר רחמיו כי חשב יהודה כי האלהים הוא ירא כאשר אמר לו וכאשר נהג עמהם חמלה כירא חטא לנחם אותם על הצער שעשה להם (לעיל מג כג)

וזה ענין הסיפור אמר לו אנחנו באונם הגדנו באחינו זה מפני שאלת אדני ולא הודינו גם כן להורידו לפניך במצותך הראשונה רק אמרנו כי לא יוכל הנער לעזוב את אביו אבל בנפשינו נביא אותו מפני זלעפות רעב כי אמרת לא תוסיפון לראות פני ולא רצה אבינו לשמוע עד היותנו כולנו בסכנה לשוב לשבר מעט אכל ואז הודה בפחד ובדאגה ועתה כראותו כי אין הנער ימות בנפש מרה ולכן תפול נא תחנוני לפניך לרחם עלינו ועל הזקן וקח אותי תחת הנער לעבד עולם כי טוב אני ממנו ולך תהיה צדקה וזה טעם כל הפרשה ויתכן שיהיה והורידו עבדיך את שיבת עבדך אבינו כנוי לכבוד והורדת את שיבת עבדך אבינו וכן וחטאת עמך (שמות ה טז)

ויש לומר עוד על דרך רבותינו שאמרו זו היא השמת עין יאמר כי כמוך כפרעה ראוי שתעמד בדבורך ובתיורך כי על פיך הבאנו אותו באונם גדול כאשר יזכיר ופחד לפרש לו יותר אבל יש בסתר דבריו שהיה מעשה הגביע תחבולה מאתו להעלילם כי למה יבקש לראותו על כרחם וכך אמרו בבראשית רבה (צג ח) אמר לו יהודה תדע לך שבעלילה באת עלינו כמה מדינות ירדו ליקח אוכל כלום שאלת אותם כמו ששאלת לנו שמא בתך אנו מבקשים או אחותנו אתה מבקש יאמרו כי זה היה נרמז בדבריו

(כא) ואשימה עיני עליו – אמר רבי אברהם הטעם שאראה אותו ולא מצאתי בכתוב שימת עין על הראיה בלבד ושמתי עיני עליהם לטובה (ירמיה כד ו) קחנו ועינך שים עליו ואל תעש לו מאומה רע (שם לט יב) כי לא צוה אותו שיראנו אחר שיקחנו אלא שישמור אותו ויטיב לו אבל נדר להם יוסף לחמול עליו ולשמרו ואם לא נזכר בפירוש כאשר יקצר שם בכל הדברים האלה אשר ספר יהודה בפניו ולא הזכיר מאסר שמעון ועלילת מרגלים אתם דרך מוסר או אימת מלכות

(כב) ועזב את אביו ומת – פירש רבי אברהם ומת אביו ואם כן היה אומר לא יוכל אבינו לעזוב את בנו ועזב את בנו ומת או לא נוכל שיעזוב הנער את אביו כי לא יתלו החמלה על אביהם בנער כי הם יחזיקוהו כילד לא ידע בין טוב לרע אבל פירוש לא יוכל הנער לעזוב את אביו מפני נערותו והיותו ילד שעשועים בחיק אביו אשר אהבו ואם יעזבנו ויבא בדרך ימות הנער

(כד) כי עלינו אל עבדך אבי ונגד לו את דברי אדני – אמר כי בבואם אליו מיד הגידו לו שלא יוסיפו לראות פניו בלא אחיהם הקטן ולא אבה לשלחו והיה מניח לו שמעון במאסרו וזה טעם ויאמר אבינו שובו שברו לנו מעט אוכל – כי לא רצה להודות לשלחו בכל אשר אמרנו

עד שדחקו הרעב

(כז) אתם ידעתם כי שנים ילדה לי אשתי – אם יאמר שהוא יחיד לאמו מה טעם בזה שתרד שיבתו ברעה שאולה אחרי שיש לו כמה בנים רבים ובני בנים ואמו כבר מתה לא תבכה עליו בפניו

אבל הטעם כי יעקב לא לקח אשה מדעתו רק רחל וזה טעם ילדה לי אשתי כי לא נולדו לי מאשה אשר היא אשתי ברצוני רק שנים ושמתי אהבתי בהם כאלו הם יחידים לי והשאר כבני פילגשים הם אלי ואחיו מת וזה לבדו בני יחידים אשר אהבתי ולכן יקדים הכתוב רחל ללאה כרחל וכלאה אשר בנו שתייהם את בית ישראל (רות ד יא) ויקרא לרחל וללאה השדה (לעיל לא ד) כי היא הקודמת במחשבתו

ואמרו המפרשים כי לכך יאמר בסדר הזה (להלן מו יט) בני רחל אשת יעקב כי היא תקרא אשתו באמת בלא מרמה ולדעתי היה זה מפני שהזכירה שם בין השפחות וכבר הזכרתי כן (לעיל לא לג)

(כט) וקראו אסון והורדתם את שיבתי – אם יקראו אסון כאחיו תורידו את שיבתי ברעה שאולה או וקראו אסון שיקרנו כן מפני היותו נער ורך ולא נסה ללכת בדרך וכמו שאמר למעלה (מב ד) פן יקראנו אסון כי פירוש אסון מות מקרית כמתים בידי אדם וחיה רעה או בשנוי האויר בדרך

(לב) כי עבדך ערב את הנער – יאמר כי ירד ביגון שאולה עליו כי גם בכל זה שאמרנו לו לא רצה הזקן לשלחו עד שנעשיתי לו ערב עליו ובטח בי ועל כן ישב נא עבדך תחתיו ואם יהיה פירוש והורידו עבדך כפשוטו יאמר אנחנו הגורמים מיתת הזקן ברעה כי אני ערבותי בו (לד) ואמר כי איך אעלה אל אבי – להודיעו כי יבחר להיות עבד עולם מעלותו אל אביו בלתי הנער שלא יוכל לראות ברעתו כי יבכה תמיד ויתאונן עליו כל היום והזכיר זה שלא יחשוד אותו שיעשה מרמה בעבור שהוא ידע לברוח יותר מן הנער
פרק מה

(א) ולא יכל יוסף להתאפק לכל הנצבים עליו – לא יכול לסבול שיהיו המצרים נצבים עליו ושומעין שאחיו מתביישין בהודעו להם לשון רש"י ורבי אברהם אמר להתאפק – לסבול לכל הנצבים עליו – טעמו עד שיצאו כל הנצבים עליו והוצרך לקרא להוציאם אבל אונקלוס תרגם לאתחסנא להתחזק וכן ואתאפק ואעלה העולה (ש"א יג יב) וכן כל לשון התאפקות בכל מקום חזק

והנכון בעיני שהיו שם מבית פרעה ומן המצרים אנשים רבים יחלו פניו למחול לבנימין כי נכמרו רחמיהם על תחנוני יהודה ולא יכול יוסף להתחזק לכולם ויקרא לעבדיו הוציאו כל איש נכרי מעלי כי אדבר עמהם ויצאו מעליו ובצאתם מעליו נתן את קולו בבכי וישמעו מצרים ואנשי בית פרעה המוצאים מעליו כי עודם בחצר החיצונה ויתכן כי פירוש הנצבים עליו משרתיו העומדים לפניו כמו הנער הנצב על הקוצרים (רות ב ו) שרי הנצבים (מ"א ה ל) להתיצב על ה' (איוב א ו) וטעם ויקרא שהרים קולו בכעס ואמר למשרתיו הוציאו כל איש מעלי בלתי האנשים האלה

וטעם בהוצאה שהוציאם משם כדי שלא ישמעו בהזכירו להם המכירה כי תהיה להם (לחרפה) וגם אליו למכשול שיאמרו עבדי פרעה ומצרים עליהם אלו אנשי בוגדות לא יגורו בארצנו ולא ידרכו בארמנותינו בגדו באחיהם גם באביהם בגדו מה יעשו במלך ובעמו וגם

ביוסף לא יאמינו עוד

(ו) כי זה שנתים הרעב בקרב הארץ – הזכיר להם מה שעבר וידעו גם הם לומר כי הארץ אשר עברו עליה שתי שנים ברעב ואכלו כל מה שהיה בידם ונתיקר השער מאד ועוד יעברו עליהם חמש שנים לא תהיה לכם בה מחיה כלל אם לא שלחני השם לפניכם

(ז) וישבת בארץ גשן – היה יוסף יודע באביו שלא ירצה לעמוד בארץ מצרים אשר שם הבירה למלכות על כן שלח לו מעתה כי בארץ גושן יושבונו וטעם אתה ובניך מחובר בפסוק העליון רדה אלי אתה ובניך ובניך וצאנך ובקרך וכל אשר לך

(י) ואמר פן תורש אתה וביתך – דרך כבוד כי לאחיו אמר כי למחיה שלחני אלהים לפניכם ולשום לכם שארית שהיו מתים ולא ישאר להם שארית אבל לאביו לא רצה לאמר כן ואמר שאם תתעכב בארץ כנען תורש כי אני לא אוכל לשלוח לך לארץ כנען לחם רב מגנזי המלך כי יחשדו אותי שאני מוכרו שם לעשות לי שם אוצרות כסף ולשוב אל ארצי ואל מולדתי ובבואכם וידעו כי אתם אבי ואחי יתן לי המלך רשות

(יב) כי פי המדבר אליכם – בלשון הקדש (בלי מליץ זה) דעת המפרשים (רש"י הראב"ע והרד"ק) והוא תרגום אונקלוס ויתכן שאמר להם כך לאמתלא ולפיוס כי איננה ראייה שידבר אדם אחד במצרים בלשון הקדש כי על דעתי הוא שפת כנען כי אברהם לא הביאו מאור כשדים ומחרן כי ארמית היא והגל הזה עד ואיננו לשון לאיש אחד לבד אבל הוא לשון כנען

ורבים במצרים יודעים אותו כי קרוב הוא ואף כי המושל שדרך המלכים והמושלים לדעת הלשונות וכמו שתראה בנבוכדנצר שאמר בלשון הקדש (דניאל ב ג) חלום חלמתי ותפעם רוחי לדעת את החלום בעבור שהיו שם חרטומים ואשפים ומכשפים וכשדים מלשונות רבים ומישראל וכולם יבינו אותו והם ענו לו בארמית וידברו הכשדים למלך ארמית כי הם היו הקרובים אליו היושבים ראשונה במלכות ולהם היה הרשות לדבר אל המלך ועוד כי כאשר בא יוסף משם למצרים יבאו רבים ויותר היה להם ראייה בהזכירו שמו וענין המכירה אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי מצרימה

והנכון בעיני כי יאמר והנה עיניכם רואות ועיני אחי בנימן כי אני המושל והאדון לכל מצרים המגיד לכם מפי כי אני אחיכם ומצוה להוריד אבי אלי לכלכלו אם כן תגידו לאבי את כל הכבוד ואת כל אשר ראיתם בעיניכם ותמהרו להורידו אלי כי הדברים אמת ויש בי כח להצילו ולהחיותו ברעב והוא כמו כי פי אני דברתי ובגמרא במסכת מגילה (טז ב) אמרו כפי כן לבי

(טז) וטעם באו אחי יוסף – כי היה יוסף מגיד לבית פרעה כי יש לו אחים נכבדים בארץ העברים כי גנב גונב משם ועתה שמעו כי באו אחי יוסף כאשר אמר וייטב בעיני פרעה ובעיני עבדיו – כי היה הדבר להם לחרפה שימשול בהם איש נכרי עבד מבית האסורים יצא למלוך ועתה בבוא אליו אחים נכבדים ונודע כי הוא הגון להתיצב לפני מלכים שמחו כולם בדבר

(יז) ואתה צויתה זאת עשו – אמר הדבר בצוואה לו מדעתו מוסר יוסף כי איננו שולח יד בהון המלך ולא ידע אתו מאומה על כן חשב פרעה אולי לא ירצה לשלוח לאביו דבר על כן אמר לו אני מצוה אותך שתעשה זאת על כל פנים

(כג) ולאביו שלח כזאת – כחשבון הזה ומהו החשבון עשרה חמורים וגו' לשון רש"י ואיננו נכון שירמוזו על החשבון אבל יתכן שיאמר כזאת המנחה ויהי שעורו ולאביו שלח זאת המנחה

עשרה חמורים וגו' והכ"ף כאילו יתירה רק דרך הלשון לדבר בן כמו ותדבר אליו כדברים האלה עשה לי עבדך (לעיל לט יט)

או יאמר ולאביו שלח צידה כצידה הזאת אשר נתן לאחיו ולא להשוותן רק כאשר נתן להם צידה לדרך בלכתם בן שלח לאביו בר ולחם ומזון לדרך בבואו והוא הנכון והזכיר חמורים ואתונות כי המשא ונושא המשא הכל שלח לו והמנהג לשלוח זכרים ונקבות כאשר עשה אביו (לעיל לב טז)

(כד) אל תרגזו בדרך – רגז לשון רתת ותנועה ויאמר בבואו מן הפחד על הרוב לב רגז (דברים כח סה) ורגזו וחלו (שם ב כה) ותחתי ארגז (חבקוק ג טז) ומימך ברגזה ובדאגה תשתה (יחזקאל יב יח)

ולכן הנכון בעיני בפסוק הזה שאמר להם יוסף אל תפחדו בדרך והענין כי בעבור נשאתם בר ולחם ומזון ושוב מצרים בימי הבצרות יפחדו אולי בדרך בלכתם יבואו עליהם לסטים וכל שכן בשובם עם כל רכושם ולא ימהרו לדבר ולכן אמר להם שילכו בזריזות וימהרו לבא כמו שנאמר (בפסוק ט) מהרו ועלו אל אבי ואל יפחדו כלל בדרך כי שמו עליהם שהוא המושל בכל ארץ מצרים וחיי כל הארצות ההם בידו וממוראו יראו הכל וילכו ויבאו לשלום

(כו) ויפג לבו – נחלף לבו והלך מלהאמין לא היה לבו פונה אל הדברים לשון מפיגין טעמן לשון משנה (גמ' ביצה יד א) וכמו מאין הפוגות (איכה ג מט) וריחו לא נמר (ירמיה מח יא) מתורגם וריחיה לא פג לשון רש"י ואיננו נכון כי לשון פוגה שביתה וביטול כמו אל תתני פוגת לך (איכה ב יח) וכן עיני נגרה ולא תדמה מאין הפוגות (שם ג מט) שנגרה תמיד מאין שביתה והפסק וכן מפיגין טעמן שמפזרין אותו ומתבטל וכן על בן תפוג תורה (חבקוק א ד) תבטל ותפסק

וגם זה ויפג לבו שנתבטל לבו ופסקה נשימתו כי פסקה תנועת הלב והיה כמת וזה הענין ידוע בבוא השמחה פתאום והזכר בספרי הרפואות כי לא יסבלו זה הזקנים וחלושי הכח שיתעלפו רבים מהם בבוא להם שמחה בפתע פתאום כי יהיה הלב נרחב ונפתח פתאום והחום התולדי יוצא ומתפזר בחיצוני הגוף ויאפס הלב בהתקררו

והנה נפל הזקן כמת ואמר כי לא האמין להם להגיד שעמד זמן גדול מן היום והוא שוכב דומם בעבור שלא האמין להם כי הידוע בעלופ הזה שיצעקו לו וירגילו אותו בשמחה ההיא עד שתקבע בו בנחת רוח וזה טעם וידברו אליו את כל דברי יוסף אשר דבר אליהם וירא את העגלות כי היו צועקים באזניו דברי יוסף ומביאים לפניו העגלות אז שבה רוחו אליו וחזרה נשימתו וחיה וזהו ותחי רוח יעקב אביהם

ואונקלוס תרגם ושרת רוח נבואה בעבור שהדבר אמת הוסיף זה ודרש בן במלת רוח שלא אמר ויחי יעקב אביהם ועשאו מענין רוח ה' אלהים עלי (ישעיה סא א) ועתה ה' אלהים שלחני ורוחו (שם מח טז) איש אשר רוח בו (במדבר כז יח)

(כז) וידברו אליו את כל דברי יוסף – יראה לי על דרך הפשט שלא הוגד ליעקב כל ימיו כי אחיו מכרו את יוסף אבל חשב כי היה תועה בשדה והמוצאים אותו לקחוהו ומכרו אותו אל מצרים כי אחיו לא רצו להגיד לו חטאתם אף כי יראו לנפשם פן יקצוף ויקללם כאשר עשה בראובן ושמעון ולוי (להלן מט ג – ז) ויוסף במוסרו הטוב לא רצה להגיד לו ולכן נאמר ויצו אל יוסף לאמר אביך צוה לפני מותו לאמר וגו' ואלו ידע יעקב בענין הזה היה ראוי להם שיחלו פני אביהם במותו לצוות את יוסף מפיו כי ישא פניו ולא ימרה את דברו ולא היו

בסכנה ולא יצטרכו לבדות מלבם דברים

פרק מו

(א) ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק – חייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו לפיכך תלה ביצחק ולא באברהם לשון רש"י ואיננו מספיק שהראוי לומר לאלהי אבותיו בלי שייחד אדם כמו שאמר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק (להלן מ"ח טו) ובתפלתו אמר אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק (לעיל לב י) או יאמר ויזבח זבחים לה' כמו שאומר באברהם (לעיל יב ז) ויבן מזבח לה' ומה צורך לפרש בו יותר

אבל הפסוק הזה יש בו סוד יגלו לנו אותו שם בבראשית רבה (צד ה) כי כאשר בא יעקב לרדת מצרים ראה כי הגלות יתחיל בו ובזרעו ופחד ממנו וזבח זבחים רבים לפחד אביו יצחק שלא תהא מדת הדין מתוחה כנגדו²¹² ועשה זה בבאר שבע שהוא בית תפלה לאבותיו ומשם נטל רשות בלכתו לחרן ואמר הכתוב זבחים להודיע שלא היו עולות כאבותיו כי אברהם עולות הקריב ורבותינו אמרו (זבחים קמ"א) לא הקריבו בני נח שלמים עולות הקריבו ובנח כתוב מפורש (לעיל ח כ) ויעל עולות במזבח אבל יעקב מפני פחד ה' הקריב שלמים להשלים אליו כל המדות²¹³ כמו שדרשו (תורת כהנים ויקרא ט"ז א) שלמים שמטילין שלום בעולם והנה היתה תחלת כונתו במדת הגבורה שהיא הקרובה אליו וזהו הטעם שהזכירו בבראשית רבה (צד ה) שחייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו והוא הטעם שאמרו שם בלשון אחר בתחילה שואלין בשלום התלמיד ואחר כך שואלין בכבוד הרב

וראיתי במדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר קלה²¹⁴) בלשון הזה וישבע יעקב בפחד אביו יצחק (לעיל לא נג) וכי יש אדם שנשבע כך באמונת פחד אביו אלא עדיין לא נתן ליעקב כח ונשבע בכח שנתן לאביו שנאמר וישבע יעקב בפחד אביו יצחק ומאי ניהו הוא

212

(2) זוהר חלק א דף ריא ע"א

ויאמר אלהי"ם לישראל במראת הלילה, במראת כתיב, תא חזי ויזבח זבחים לאלהי"ם אביו יצחק בקדמיתא, בגין לאתערא שמאלא ברזא דרחימו וכדין ויאמר אלהי"ם לישראל במראות הלילה, בהאי דרגא דקאמרן דאיהי מראות הלילה:

²¹³ ע"י זהר (חלק ג דף יב ע"ב) שמך, ופחד דא יצחק, דכתיב (שם לא מב) ופחד יצחק היה לי, עושה שלום במרומיו דא יעקב, דכתיב (מיכה ז כ) תתן אמת ליעקב, וכתיב (זכריה ח יט) והאמת והשלום אהבו, דאמת ושלום קשיר דא בדא. ועל דא הוא שלימותא דכלא, ושלמים שלימותא הוא, ושלמא דכלא, ומאן דאקריב שלמים, אסגי שלמא בעלמא, יעקב איהו עביד שלום כמה דאמרן, בגין דאחיד להאי ולהאי, ושלמים אחידן במצות עשה ובמצות לא תעשה, בהאי סטרא ובהאי סטרא, ועל דא אקרי שלמים, ורזא דמלה דכתיב (בראשית כה כז) ויעקב איש תם, גבר שלים, שלים לעילא ושלים לתתא. דבר אחר, המשל דא מיכאל,

²¹⁴ מט. קלה. אמר ר' יוחנן מאי דכתיב (שמות י"ז יא) והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל (שמות י"ג יא) וכאשר יניח ידו וגבר עמלק, מלמד שהעולם מתקיים בשביל נשיאת כפים, מאי טעמא, משום דאותו כח שניתן ליעקב אבינו שמו ישראל, לאברהם ליצחק וליעקב ניתני כוחות, אחד לכל אחד ואחד, ובמדה שהלך כל אחד ואחד דוגמתה ניתן לו, אברהם גמל חסד לעולם שהיה מזמין לכל באי עולם ועוברי דרכים מזון וגומל חסד ויוצא לקראתם דכתיב (בראשית י"ח ב) וירץ לקראתם, ועוד וישתחו ארצה (שם) זאת היתה גמילת חסד שלימה, והקב"ה מדד לו במדתו ונתן לו מדת החסד דכתיב (מיכה ז' כ) תתן אמת ליעקב חסד לאברהם, אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם, מאי מימי קדם, מלמד שאם לא היה אברהם גומל חסד וזוכה למדת חסד לא היה יעקב זוכה למדת אמת, שבזכות שזכה אברהם למדת חסד זכה יצחק למדת פחד דכתיב (בראשית ל"א נג) וישבע יעקב בפחד אביו יצחק, אטו יש איש שישבע כך באמונת פחד אביו, אלא עד כאן לא ניתן ליעקב כח, ונשבע בכח שניתן לאביו שנאמר וישבע יעקב בפחד אביו יצחק, ומאי ניהו, תהו שממנו יוצא הרע המתהא את בני אדם, ומאי ניהו, הוא דכתיב (מ"א י"ח לח) ותפול אש ותאכל את העולה ואת העצים ואת האבנים ואת העפר ואת המים אשר בתעלה לחכה, וכתיב (דברים ד כד) כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא:

דכתיב ביה (מ"א יח לח) ותפול אש ה' ותאכל את העולה וכתוב (דברים ד כד) כי ה' אלהיך אש אוכלת הוא וגו' עד כאן במדרש ומדבריהם נלמוד שמפני כן לא אמר ויזבח זבחים לה' לפי שעתה כבר זכה יעקב בחלקו שנאמר (מיכה ז כ) תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם והוצרך לפרש עתה והנה בזכות הקרבנות נראה אליו אלהי יצחק אביו במראות הלילה במדת הדין רפה²¹⁵ זהו שאמר אלהים במראות הלילה והוא מה שאמר אנכי האל אלהי אביך כי הוא האל בית אל אשר אמר לו בחרן אנכי האל בית אל אשר משחת שם מצבה (לעיל לא יג) והוא אלהי אביך הוא השם והיא המדה והבטיחו שלא ירא במצרים כי יזכה בדינו ויגאל אחר הענוי וזהו טעם ואנכי אעלך גם עלה

וכתב הרב בפרק כז בחלק הראשון במורה הנבוכים כי תרגום אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה אנא איחות עמך ואנא אסקינך ונפלא הרב בזה על דעת אונקלוס ואמר כי אונקלוס שם כל מאודו להרחיק הגשמות בכל סיפור אשר בתורה וכל אשר ימצא מאלו השמות המורים על מין ממיני התנועה ישים ענין התנועה לכבוד נברא או לשמירה מהאל ומתרגם וירד ה' (שמות יט כ) ואיתגלי ה' ארדה נא ואראה (לעיל יח כא) איתגלי כען ואיחזי ואם כן למה תרגם כאן אנא איחות ופירש הרב כי בעבור שאמר בתחלת הענין ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה לא היה קשה לאונקלוס לספר המאמר כאשר נאמר במראות הלילה כי הוא סיפור אמירה לא סיפור מעשה שהיה כי יש הפרש גדול בין מה שיאמר בחלום או במראה הלילה ובין מה שיאמר במחזה ובמראה ובין מה שיאמר בדבר מוחלט ויהי דבר ה' אלי לאמר או ויאמר ה' אלי לאמר אלו דבריו וכן אמר (הרמב"ם במו"נ א מז) שהרחיק אונקלוס השמיעה בכל מקום וישים פירושה הגעת הדבר ההוא לבורא או קבול תפלה ויתרגם שמיע קדם ה' (לעיל כט לג) וקבלא אקביל קבילתיה (שמות כב כב)

ואם כן הדבר בדברי הרב למה יברח אונקלוס מן התנועה וירחק השמיעה גם כן מיראתו שתורה על גשמות ולא יברח מן האמירה והדבור ולא מן הקריאה בשום מקום בין בחלום בין במראה בין במאמר מוחלט כי בכולם יתרגם ואמר ה' ומליל ה' וקרא ה' למשה והיא גם היא תורה על גשמות והיה לו לתרגם ויתאמר מן קדם ה' או ואמר יקרא דה' או ויתרעי ה' כפי הראוי בענין כמו שפירש הרב בדיבור ובאמירה (מו"נ א סד) ולמה ירחיק בשמיעה ולא ירחיק הראיה שתרגם אותה וחזא ה'

ואשר אמר הרב (שם מז) כי יורה על ענין השגת שכל כאשר יורה על השגת העין כל שכן שהוא זה בשמיעה כי היא תאמר על ההשגה בשכל וברצון ברוב מקומות כגון וישמע אברהם לקול שרי (לעיל טז ב) שמע קול תחנוני (תהלים כח ב) גם כי תרבו תפלה אינני שומע (ישעיה א טו) הנה שמוע מזבח טוב (ש"א טו כב) והיה אם שמוע תשמע בקול ה' אלהיך (דברים כח א) וכן לב שומע (מ"א ג ט) וכן רובם

והנה אונקלוס לא היה לו לירא מן השמיעה שלא תורה רק על קבלת הדבר והרצון בו ולא ברח מן הראיה בשום מקום אבל תרגם אותה כפשוטה בכל מקום שהדבר מושג בראיה בלבד אבל כאשר איננו מושג בראיה בלבד והוא צריך השגחה והתבוננות יתרגם כפי הראוי בו כאשר אמר (לעיל כט לב) כי ראה ה' בעניי ראה ראיתי את עני עמי (שמות ג ז) וירא אלהים את בני ישראל (שם ב כה) שאין הראיה בהם שיראה את גופם אבל שישגיח בענינם וידע אותם וזה דרכו בכל התורה לא כטעם שעלה בדעת הרב ונשתבש בידו והשני מקומות

²¹⁵ עי' לעיל הערה 63, והערה 131, ועי' שער רפ"ח פרק ה.

האחרים שתרגם אותם (לעיל ו יב כט לא) וחזא אליו ולא השלים אותו ובלשון העברה כנה אונקלוס ותרגם ויעבר ה' על פניו (שמות לד ו) ואעביר ה' שכינתיה על אפוחי שיהיה הדבר העובר נכרא לדעתו ולא יזכיר לשון תנועה בבורא כפי מה שהזכיר הרב ואם כן איך תרגם ה' אלהיך הוא עובר לפניך (דברים לא ג) ה' אלהיך הוא עבר קדמך והנה זה מין תנועה בספור מעשה ולא ירא ממנו אונקלוס וכן בפסוק וירא ישראל את ה' הגדולה (שמות יד לא) תרגם בו וחזא ישראל ית גבורתא ידא רבתא נופל בו הגבורה מפני לשון אשר עשה והשאייר בו ידא רבתא ולא היה ירא ומתפחד מן ה' ולא יכנה אותה כלל וכן נהג בתרגום כתובים באצבע אלהים (שם לא יח) באצבעה דה' ומה שתירץ בו הרב (במו"נ א סה) כי ישם אונקלוס האצבע כלי נכרא אשר פתח הלוחות בחפץ הבורא איננו אמת כי הנה מימינו אש דת למו (דברים לג ב) כתב ימיניה ולא פחד מן הימין הכותבת שתורה על גשמות וכן מן האצבע ועוד תרגם (שמות טו יב) ארימת ימינך ואמר (שם פסוק ו) ימינך ה' תברת שנאה ותרגם ירך החזקה (דברים ג כד) ית ירך תקיפא ואמר (שם ד לד) בידא תקיפא ובאדרעא מרממא וכן ותאחו במשפט ידי (שם לב מא) ותתקיף בדינא ידי וכן תרגם (שם יא יב) תדירא עיני ה' אלהיך בה מרישא דשתא

והנה ביעקב כתוב בתחילת הענין ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וגו' (לעיל כח יב) ופחד אונקלוס ממנו ותרגם והא יקרא דה' מעתה עלוהי ולא תרגם והא ה' בעבור שהוא בחלום ותרגם והנה אנכי עמך (שם טו) והא מימרי בסעדה ולא אמר והא אנא עמך כמו שתרגם אנא אחות עמך ואף על פי שהוא ספור דבר שנאמר בחלום כמוהו בשוה ותרגם ואנכי אחיה עם פיך (שמות ד יב) ואנא אחי עם פומך ואמר בויאמר כי אחיה עמך וזה לך האות (שם ג יב) ארי יהא מימרי עמך ועוד נזהר אונקלוס בחלומות ותרגם ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה (לעיל כ ג) ויבא אלהים אל לבן בחלום (לעיל לא כד) ואתא מימר מן קדם ה' ואם תאמר שחשש שלא תהא הביאה קודמת לחלום ויחשוב בה שהיא ממש הנה בשלמה כתוב (מ"א ג ה) בגבעון נראה ה' אל שלמה בחלום הלילה ותרגם אותו יונתן אתגלי ה' לשלמה ואם הדבר נאמר בחלום יספרו אותו כאשר נאמר בחלום ההוא ואל יקשה עליהם אף על פי שהוא מאמר יורה על הגשמות כי היותו בחלום יתרץ להם שאינו ממש גם כן הדבר שיאמר כי הוא נראה בחלום ראוי שיספרו אותו כאשר הוא כי מה שנאמר בו שהוא בחלום הלילה ילמד שאינו ממש אבל הוא חלום שנדמה לו ממנו כן ואל תחשוב שהיה זה ליונתן בן עוזיאל מפני שלא יאמר בארמית לשון ראיה בחלומות כי וארא בחלומי (לעיל מא כב) מתורגם וחזית ובנבוכדנצר חזה הוית (דניאל ב לא)

וכן תרגם אונקלוס לא עלינו תלונותיכם כי על ה' (שמות טז ח) אלהיך על מימרא דה' ואין כאן יראה ופחד מן הגשמות וכן וידבר העם באלהים ובמשה (במדבר כא ה) ואתרעם עמא על מימרא דה' וכן ביני וביניכם (לעיל ט יב) בין אלהים ובין כל נפש חיה (שם טז) בין מימרי ומימרא דה' וכיוצא בהן הרבה וכן תרגם יצף ה' (שם לא מט) יסך מימרא דה' אלהים עד (שם לא נ) מימרא דה' סהיד ואין לו בהן יראת הגשמות וגם אין למימרא ענין בכאן שיאמר בו שיצפה ויעיד וכן השבעה לי באלהים (שם כא כג) קיים לי במימרא דה' ואין הנשבעים מזכירין אני נשבע במאמר אלהים וכיוצא באלו רבים לאונקלוס וסודם ידוע למשכילים

וכן בלשון עמידה אמר הרב (במו"נ א כז) ששם יונתן בן עוזיאל כוונתו לפרש בו קיום ולכך תרגם ועמדו רגליו (זכריה יד ד) ויתגלי בגבורתיה וכן תרגם כל דבר עסק ותנועה גבורתא והנה אונקלוס לא יתיירא מלשון עמידה ותרגם הנני עומד לפניך שם על הצור (שמות יז ו) הא

אנא קאים קדמך תמן על מינרא ומה שאמר הרב (שם) כי אונקלוס ישים ענין התנועה גלוי השכינה והראות כבוד נברא²¹⁶ הנה אונקלוס מן הכבוד יברח מלתת בו כלשונות האלה ויתרגם וירא כבוד ה' אל כל העדה (במדבר טז יט) ואתגלי יקרא דה' כמו שיאמר ואתגלי ה' (שמות יט כ) ולא יתרגם ואיתחזי יקרא דה' וכן יתרגם במלאכים (שם ג ב) ואתגלי ואם ידבר אונקלוס במלאכים ובכבוד נברא בעניני הגשמות כמו שאמר הרב (במו"נ א כו) היה ראוי שלא יתיירא מן הראיה שיראה האדם ויתרגם בהם ואתחזי כמו שעשה כי ראיתי אלהים פנים אל פנים (לעיל לב לא) ארי חזיתי מלאכא דה' וחס ושלוש שיהיה הדבר הנקרא שכינה או כבוד נברא חוץ מהשם הנכבד יתברך כאשר חשב הרב כאן ובפרקים רבים מספרו והוא תרגם אם אין פניך הולכים (שמות לג טו) אם לית שכינתך מהלכא ביננא ומשה לא יחפוץ בלכת עמו כבוד נברא חוץ מהשם הנכבד יתברך שכבר אמר לו הקדוש ברוך הוא הנה מלאכי ילך לפניך (שם לב לד) ולא היה מתרצה בכך אבל היה מבקש שילך עמו האל בעצמו ובכבודו (שם לג יד) וכן אחר ששמע השם בקולו ואמר לו גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה (שם יז) אמר משה ילך נא אדני בקרבנו (שם לד ט) תהך כען שכינתא דה' ביננא וכן תרגם לא תוכל לראות את פני (שם לג כ) לא תוכל למחזי אפי שכינתי ארי לא יחזיני אינשא ואמר יונתן בן עוזיאל (יחזקאל ג יב) בריך יקרא דה' מאתר בית שכינתיה ואם הכבוד הזה ירצה בו הכתוב עצם הבורא ואמתו ויהיה כמו הראני נא את כבודך (שמות לג יח) שפירש בו הרב כן (מו"נ א נג סג) הנה הזכיר בו אתר ובית שכינתיה ואם יאמר שהוא כבוד נברא כדעתו של הרב בפסוק וכבוד ה' מלא את המשכן (שמות מ לה) וזולתו איך יקבעו בו ברוך והמברך והמתפלל לכבוד נברא כעובד אלילים ובדברי רבותינו דברים רבים יורו על שם השכינה שהוא האל יתברך²¹⁷

אבל הענינים האלה לאונקלוס ויונתן בן עוזיאל דברים ידועים בקבלה וסודם ליודעים חן ובמעמד הר סיני יתרגם אונקלוס כל מלת אלהים הנזכר בפרשה יקרא או מימרא דה' וכאשר תזכיר הפרשה השם המיוחד לא יאמר כן והכל בהשגחה ובחכמה ממנו ועוד אזכיר זה בעזרת השם יתברך (שמות כ טז) ומה שתרגם אונקלוס וידבר אלהים את כל הדברים האלה (שם כ א) ומליל ה' טעמו בזה משום שנאמר פנים בפנים דבר ה' אל כל קהלכם (דברים ה ד יט) והמשכיל יבין²¹⁸

אבל מה שאמר כאן אנא אחות עמך רצה לרמוז בו מה שאמרו (מכילתא שירה ג) גלו למצרים שכינה עמהם שנאמר אנכי ארד עמך מצרימה גלו לעולם שכינה עמהם שנאמר (ירמיה מט לה) ושמתי כסאי בעולם והנה האמירה והירידה שוים²¹⁹ כמו שפירשתי למעלה

²¹⁶ עי' לעיל הערה 154.

²¹⁷

²¹⁸ נ"ל שכוונתו היא שפנים בפנים היא זיווג של זר"נ והו"ה הוא ז"א ואלקים הוא נוק', עי' זהר ח"א טו ע"ב.
²¹⁹ היינו שכל אמיר ההיא גילוי שלמידת המלכות וכן הירידה הוא גילוי של המלכות.

(32-33) זוהר חלק ב דף פה/א

ואתחשכא האי ארץ, (כלומר דקיימא סיהרא פגימותא). תאנא בשעתא דקיימו ישראל על טורא דסיני, שארי סיהרא לאנהרא, דכתיב (תהלים יח י) ויט שמים וירד, מהו וירד, דקריב שמשא לגבי סיהרא, ושרי לאנהרא סיהרא, דכתיב (במדבר ב ג) דגל מחנה יהודה מזרחה, בטורא דסיני אתמנא יהודה

(34-35) זוהר חלק ב דף פו/א

ולא היה יכול לתרגם אלא כן בשום פנים כאשר רמזתי (ריש פסקא זו) אבל שם ביעקב לא יתכן לתרגם והא אנא עמך בעבור כי שם כתוב והנה ה' נצב עליו²²⁰ (לעיל כח יג) והמשכיל יבין ומפני שמצא אונקלוס שאינו כפשוטו ממש ברח ממנו ועשאו ענין עזר בלבד ואמר מימרי בסעדה ולא אמר מימרי עמך כמו שאמר במשה (שמות ג יב) והאל יראנו מתורתו נפלאות (ב) ויאמר יעקב יעקב – אחר שאמר לו השם לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך היה ראוי שיקראנו בשם הנכבד ההוא וכן הוא נזכר בפרשה הזאת שלשה פעמים אבל קראו יעקב לרמוז כי עתה לא ישור עם אלהים ועם אנשים ויוכל אבל יהיה בבית עבדים עד שיעלנו גם עלה כי מעתה הגלות תתחיל בו וזה טעם ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו (פסוק ח) כי בשם בני ישראל יבאו שמה כי יפרו הבנים וירבו ויגדל שמם וכבודם אבל יעקב הוא עתה ברדתו שם

והזכיר הכתוב ער ואונן עם שמות בני ישראל הבאים מצרימה לסוד ידוע מדברינו שכתבנו כבר (לעיל לח ח) והמשכיל יבין זה וטעם כל הפסוק וכן הזכירם בפקודים (במדבר כו יט – כ) בני יהודה ער ואונן וימת ער ואונן בארץ כנען ויהיו בני יהודה למשפחותם ובדברי הימים (א ב ג – ד) מנאם במספר אמר בני יהודה ער ואונן ושלה שלושה נולד לו מבת שוע הכנענית ותמר כלתו ילדה לו את פרץ ואת זרח כל בני יהודה חמשה

(ז) ובנות בניו – שרה בת אשר ויוכבד בת לוי לשון רש"י ומה ירבה בבנותיו אבל דרך הכתוב כשידבר ביחוס הרבים יאמר ביחיד לשון רבים ובני דן חושים (להלן פסוק כג) ובני פלוא אליאב (במדבר כו ח) וכן בנותיו דינה ובנות בניו סרח בת אשר אבל יוכבד לא יזכרנה הכתוב כמו שאמר כל נפש ששים ושש אבל ירמוז אליה כדעת רבותינו (ב"ב קכג א) (טו) שלשים ושלש – ובפרטן אי אתה מוצא אלא שלשים ושתים אלא זו יוכבד שנולדה בכניסתן לעיר שנאמר (במדבר כו נט) אשר ילדה אותה ללוי במצרים לידתה במצרים ואין הורתה במצרים זו היא שיטת רבותינו (סוטה יב א)

ורבי אברהם השיב ואמר כי זה תימה אם כן למה לא הזכיר הכתוב הפלא שנעשה עמה שהולידה משה והיא בת מאה ושלשים שנה ולמה הזכיר דבר שרה שהיתה בת תשעים ולא די לנו זה הצער עד שעשו הפייטנים פיוטים ביום שמחת תורה יוכבד אמי אחרי התנחמי והנה היא בת מאתים וחמשים שנה וכי אחיה השילוני חיה כך וכך שנים דרך הגדה או דברי יחיד אלו דבריו

והנה פן יהיה חכם בעיניו בסתירת דברי רבותינו אני צריך לענות אליו ואומר כי על כל פנים יהיה בדבר יוכבד פלא גדול מן הנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כי היא בת לוי עצמו לא מתיחסת אליו כמו שכתוב (במדבר כו נט) אשר ילדה אותה ללוי במצרים ועוד כתוב

כנישתא, נוטל אגר כלהו, רבי יוסי אומר, לקבלי דכלהו. רבי יצחק אמר, כתיב (תהלים יח ז) ויט שמים וירד, וכתיב וירד יהוה לעיני כל העם על הר סיני, (ד"א ל"ג תנא) ויט שמים וירד, לאן נחת, אי תימא דנחת לסיני, על הר סיני כתיב, ולא כתיב בהר סיני, אלא ויט שמים וירד, לאן נחת. אמר רבי יוסי, (אמר רבי יהודה אמר רבי חייא), נחית בדרגוי, מדרגא לדרגא ומכתרא לכתרא, עד דאתדבק בהאי ארץ, וכדין אתנהר סיהרא וקיימא באשלמותא, הדא הוא דכתיב ויט שמים וירד להאי ארץ, וכדין כתיב על הר סיני, מה קיימא על הר סיני, הוי אימא דא שכינתא. רבי אבא אמר מהכא, (שמות יט יח) מפני אשר ירד עליו יהוה באש, וכתיב (דברים ד כד) כי יהוה אלהיך אש אוכלה הוא, וכתיב (בראשית יט כד) ויהוה המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת יהוה מן השמים, ויהוה המטיר, דא הוא ארץ, מאן אתר נטיל האי, סיפיה דקרא מוכח דכתיב מאת יהוה מן השמים, מן השמים ממש. רבי חייא אמר מהכא, וידבר אלהים את כל, כל כללא דכלא, דהא בהאי תליא כלא: עיי"ש כח יג בר' בחיי ודברינו שם.²²⁰

(שמות ו ב) את יוכבד דודתו והנה אם נאמר כי הוליד אותה בבחירתו כאשר הוליד כל בניו והיתה לידתה אחר רדתו למצרים מעט הנה היא בלדת משה זקנה מאד כמנין שאמרו רבותינו או קרוב לו

ואם נאמר שנולדה לו אחר שבתו במצרים ימים רבים והנה נחשוב שהוליד אותה אחר רדתו למצרים חמשים ושבע שנה והוא יהיה בן מאה שנה כי ברדתו היה בן מ"ג שנים והנה יהיו בזה שני פלאים שיהיה הוא זקן כאברהם אשר הזכיר הכתוב (לעיל יז יז) הלבן מאה שנה יולד וכתוב (לעיל יח יב) ואדני זקן ותהיה היא זקנה בלדת משה בת ע"ג ואם נאמר עוד לידתה לסוף ימי לוי הנה יהיה פלא גדול משל אברהם

אבל אומר לך דבר שהוא אמת וברור בתורה כי הנסים הנעשים על ידי נביא שיתנבא בן מתחילה או מלאך נגלה במלאכות השם יזכירם הכתוב והנעשים מאליהן לעזור צדיק או להכרית רשע לא יזכירו בתורה או בנביאים וזהו זהב רותח יוצק בפי החכם הזה ממה שהשיב על רבותינו בענין פינחס (במדבר כה יב) וזולתו במקומות הרבה ולמה יזכירם הכתוב כל יסודות התורה בנסים נסתרים הם ועם התורה אין בכל ענינו רק נסים לא טבע ומנהג שהרי יעודי התורה כולם אותות ומופתים כי לא יכרת וימות בטבע הבא על אחת מן העריות או האוכל חלב ולא יהיו השמים כברזל בטבעם מפני זרענו בשנה השביעית וכן כל יעודי התורה בטובות ההן וכל הצלחת הצדיקים בצדקתם וכל תפלות דוד מלכנו וכל תפלותינו נסים ונפלאות אלא שאין בהם שני מפורסם בטבעו של עולם כאשר הזכרתי זה כבר (לעיל יז א) ועוד אפרשנו בעזרת השם (שמות ו ב ויקרא כו יא)

והנה אתן לך עד נאמן על מה שאמרתי ידענו כי מעת בוא ישראל לארץ עד לדת אדונינו דוד היה כשלש מאות ושבעים שנה והימים יתחלקו לארבעה דורות שלמון ובונו ועובד וישי ויגיע לכל אחד מהם צ"ג שנה והנה כלם זקנים קרוב לאברהם והיו מולידים כל אחד בשנת מותו שלא כדרך כל הארץ כי אין החיים בזמנם מאה שנה ואם הוליד אחד מהם בבחירתו כמנהג יהיו האחרים זקנים מאד יותר מאברהם ויהי בהם הפלא גדול יותר מאד כי ימי האדם בדור אברהם ארוכים ובשנות דוד חזרו למחציתם

ואולי חיו יותר כי אפשר שהיו לשלמון ימים רבים בבואם לארץ ולכן נתנו אנשי הקבלה והם חכמי אמת לעובד ימים רבים והוא נס נסתר נעשה לאבי המלוכה בן הצדקת הבאה לחסות תחת כנפי השכינה וכן יזכירו באמו ארך ימים רבים

וכבר פרשתי כי הפלא באברהם איננו כאשר יחשוב החכם הנזכר וזולתו מבעלי המקרא כי אברהם הוליד את יצחק מרם מותו שבעים וחמש שנה והנה לא עברו עליו שני חלקים בימיו והאנשים בכל דור אין הזקנה בהם עד עבור עליהם שלשת חלקי ימותם כאשר יחשבו הרופאים הילדות והבחירות והאישות והזקנה ובדורות האלה אשר הימים בהם כשבעים שנה לא יחשבו לו הרופאים זקן עד אחר ששים

ועוד כי אברהם הוליד בנים רבים אחרי ארבעים שנה מלדת יצחק ויהיה הפלא כפלי כפלים ואם נאמר שהחזירו האל לימי בחורותיו יקשה עליו כי לא הזכיר הכתוב הפלא הגדול הזה והוא נס גלוי ומפורסם בהפך מן הטבע

ומן הידוע כי האנשים בדור הזה מהם שיולידו בזקנתם עד מלאות שבעים שנה או שמונים שנה ויותר כפי התקומם בהם הלחות לפי טבעם וגם הנשים אין להם זמן וכל עוד היות להן האורה תלדנה רק התימה באברהם ושרה כאשר פירשתי שם מפני שלא הולידו בנעוריהם ועתה הולידו זה מזה ועוד בשרה היה פלא כי חדל ממנה ארח כנשים ואחרי כן לא תלדנה

והנה אם יהיו ימי יוכבד כימי אביה ותתקיים בה הלחות עד קרוב לזקנתה כמשפט הנשים איננו פלא אם תוליד בזמן אשר נתנו לה רבותינו מפני שרצה האלהים לגאול את ישראל על ידי האחים האלה ולא הגיע הקץ איחר לידתם ימים רבים עד כי זקנה אמם ולא יפלא מה דבר (יח – יט) אלה בני זלפה וגו' בני רחל אשת יעקב וגו' – דרך הכתוב למנות בני הנבירות יחד בתחילה כמו שאמר בסדר וישלח יעקב (לעיל לה כג – כו) ובסדר ואלה שמות בני ישראל (שמות א ב – ד) או למנותם כתולדותם הבכור בכורתו והצעיר כצעירתו כאשר עשה בברכתם בסדר ויחי יעקב אבל בכאן מפני שבא למנות מספרם כי בשבעים נפש ירדו מצרימה הקדים המרובה בנפשות ולכך הזכיר רחל בתוך הלחינות והוצרך להזכירה בכבוד ואמר אשת יעקב כאשר הזכרתי למעלה (לא לג מד כז)

(כו) כתב – רבינו שלמה ולדברי האומר תאומות נולדו עם השבטים צריכים אנו לומר שמתו קודם ירידתם למצרים שהרי לא נמנו כאן ואין צריך לזה שהרי אמרו (ב"ר פד כא) רבי יהודה אומר לאחיותיהם נשאו השבטים והנה היו אלה התאומות נשי בניו והכתוב אמר עליהן מלבד נשי בני יעקב ורבי יהודה מזה הכתוב אמר כן כי מה טעם לאמר מלבד נשי בני יעקב הכנעניות אחרי שאמר יוצאי ירכו רק בעבור נשי בניו גם הן מיוצאי ירכו יאמר כן אבל לא פרסם אותן בכאן כאשר לא הזכירן בעת לדתן עם השבטים ועוד כי לא הזכיר הנה רק אשר יולידו ויתרבו במצרים להודיע הנס הגדול הנעשה ברבוי העצום אשר רבו במצרים והם בזה שבעים נפש ונשיהם לא ימנו כי האיש עם אשתו הוא אחד

(כט) וירא אליו – יוסף נראה אל אביו ויבך על צואריו עוד לשון הרביית בכיה אבל יעקב לא נפל על צואר יוסף בנו ולא נשקו ואמרו רבותינו שהיה קורא קריאת שמע לשון רש"י ולא ידעתי טעם בוירא אליו כי בידוע שנתראו כאשר נפל על צוארו ועוד כי איננו דרך כבוד שיפול יוסף על צוארי אביו אבל שישתחוה לו או שישק ידיו בכתוב (להלן מח יב) ויוצא יוסף אותם מעם ברכיו וישתחו לאפיו והשעה הזו ראויה יותר להשתחות לו וכן כל עוד בכתוב תוספת על עיקר הוא איננו כמו הרבה לא על איש ישים עוד (איוב לד כג) שישים עליו כפי חמאיו ולא יותר

והנכון בעיני כי כבר היו עיני ישראל כבדים קצת מזוקן וכשבא יוסף במרכבת המשנה ועל פניו המצנפת כדרך מלכי מצרים לא היה ניכר לאביו וגם אחיו לא הכירוהו לפיכך הזכיר הכתוב כי כאשר נתראה אל אביו שהביט בו והכירו נפל אביו על צוארו ובכה עליו עוד כאשר יבכה עליו תמיד עד היום הזה כשלא ראהו ואחר כך אמר אמותה הפעם אחרי ראותי את פניך

ודבר ידוע הוא מי דמעתו מצויה אם האב הזקן המוצא את בנו חי לאחר היאוש והאבל או הבן הבכור המולך ואל תחוש בעבור אמרו ויאמר ישראל כי ממנו ידבר ויחזור ויזכיר שמו וכן (לעיל מא מח – נ) ויקבוץ את כל אוכל שבע שנים וגו' וליוסף יולד שני בנים וכן במקומות רבים תמיד בתורה ובמקרא

(לב) והאנשים רעי צאן כי אנשי מקנה היו – אמר להם שהם רועים אבל לא שירעו בהמות של אחרים כי גם בשל עצמם יש להם עבדים ובני בית ירעו אותם אלא שעשרם במקנה וזה טעם כי אנשי מקנה היו והיה להם עושר ועבודה רבה מאד במקנה רב אשר להם כי לא רצה להזכיר רק לכבוד

פרק מז

(ד) לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך – אני תמה בטעם הזה שאמרו לו כי

גם במצרים אין מרעה כי כבוד הרעב בארץ מצרים כמו בארץ כנען או יותר כי עליה היתה עיקר הגזירה ואולי אמרו כי בארץ כנען מפני כבוד הרעב יאכלו האנשים עשב השדה ולא ישאירו מחיה לבהמה אבל בארץ מצרים יש בה שבר יחיו בה האנשים ותשאר בה מרעה מעט ויתכן שהיה בארץ מצרים מרעה מעט באחו מפני היאורים והאגמים

(ה) אביך ואחיד באו אליך – הכנסת דברים כאומר הנה שמעתי כי אביך ואחיד באו וארץ מצרים לפניך היא והנכון בעיני שיאמר אביך ואחיד אליך באו לשמע כבודך ועליך השליכו ייבם ראה שתעשה עמהם טובה כי עליך הדבר ויש לאל ירך

(ז) ויברך יעקב את פרעה – היא שאלת שלום כדרך כל הנראין לפני מלכים לפרקים לשון רש"י ואינו נראה כן שאין מדרך מוסר המלוכה שישאל אדם בשלום המלך וכמו שאמרו (שבת פט א) כלום יש עבד שנותן שלום לרבו אבל היה ברכה ממש שדרך הוקנים והחסידים הבאים לפני המלכים לברך אותם בעושר ונכסים וכבוד והתנשא מלכותם וכענין שאמר הכתוב (מ"א א לא) יחי אדוני המלך דוד לעולם ובצאתו מלפניו חזר וברך אותו ליטול רשות מלפניו ואמרו רבותינו (תנחומא נשא כו) שיעלה נילוס לרגלו

(ט) מעט ורעים היו ימי שני חיי – לא ידעתי טעם הזקן אבינו מה מוסר הוא שיתאונן אל המלך ומה טעם לאמר ולא השיגו את ימי שני חיי אבותי כי אולי עוד ישיגם ויחיה יותר מהם ונראה לי כי יעקב אבינו זרקא בו שיבה והיה נראה זקן מאד ופרעה תמה על זקנותו כי אין רוב אנשי זמנו מאריכים ימים כל כך שכבר קצרו שנותם ולכן שאל לו כמה ימי שני חייך כי לא ראיתי כמותך זקן בכל מלכותי אז ענה יעקב כי ימיו שלשים ומאת שנה ואל יתמה בהם כי מעט הם כנגד שנות אבותיו שחיו יותר אבל מפני היותם רעים בעמל ואנחה זרקא בו שיבה ונראה זקן מאד

(יא) ומעם ויושב יוסף ויתן להם אחזה וגו' – שהושיב אותם במיטב הארץ ובאחוזה שנתן להם כי לא רצה שיהיו כגרים בארץ וקנה להם בתים ונחלת שדה וכרם נתן להם וזה מרשות פרעה כי הם אמרו לגור בארץ באנו לא לדור וכשיעבור הרעב נשוב לארצנו ופרעה אמר ליוסף הושב את אביך שיושיבם כאנשי הארץ התושבים בארץ גשן

(יד) וילקט יוסף את כל הכסף וגו' – סיפר הכתוב זה וגמר הענין בכל הפרשה להודיע מעלות יוסף בחכמה בתבונה ובדעת וכי היה איש אמונים שהביא כל הכסף בית פרעה ולא עשה לעצמו אוצרות כסף ומטמוני מסתרים בארץ מצרים או לשלחו לארץ כנען אבל נתן למלך הבוטח בו כל הכסף וקנה לו את האדמה גם הגופות ומצא בזה חן גם כן בעיני העם כי השם הוא המצליח את יראיו

(טו) ויתם הכסף מארץ מצרים ומארץ כנען ויבאו כל מצרים אל יוסף וגו' – והזכיר כי תם הכסף מארץ כנען בעבור כי מצרים בבואם אל יוסף יזכירו לו זה כי אמרו אחרי שתם הכסף גם מארץ כנען ולא יבאו עוד אליך לשבור למה נמות נגדך כי אפס כסף ותמיתנו חנם ותשאר התבואה בידך ואין קונה

(יח) ויבאו אליו בשנה השנית – לשני הרעב ואף על פי שאמר יוסף ועוד חמש שנים אשר אין חריש וקציר (לעיל מה ו) מכיון שבא יעקב למצרים באתה לרגלו והתחילו לזרוע וכלה הרעב וכן שנינו בתוספתא דסוטה (י ג) לשון רש"י וכך הוזכר בבראשית רבה (פט יא) אמר רבי יוסי ברבי חנינא שתי שנים עשה רעב כיון שירד יעקב אבינו למצרים כלה הרעב ואימתי חזרו בימי יחזקאל וכו'

ואם כן לא נתקיימו דברי יוסף כפתרונו ויבא הענין לחשוד אותו בחכמתו ואולי נאמר

שהיה הרעב בארץ כנען כדבר יוסף אבל במצרים ירד יעקב אבינו אל היאור לעיני פרעה ולעיני כל מצרים וראו כל עמו שעלה נילוס לקראתו וידעו כי ברכת ה' היא לרגלי הנביא ואם כן יהיה ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו לחם לפי המך בשאר שני השבע וכל ימי חיות אביו כי גם אחרי מות אביו אמר אנכי אכלכל אתכם ואת מפקם (להלן נ בא) ועם כל זה אני תמה שאם כן לא היה החלום אמת כי הראו לו את הגזרה ולא הענין הנהיה והנעשה בהם

וראיתי שם בתוספתא דסוטה אמר רבי יוסי כיון שמת יעקב אבינו חזר הרעב לישנו וכו' ועוד שנינו בספרי (עקב לח) ויברך יעקב את פרעה במה ברכו שנמנע שני הרעב אף על פי כן שלמו אחר מיתתו שנאמר ועתה אל תיראו אנכי אכלכל אתכם מה כלכול האמור להלן (פרק מה יא) בשני רעבון הכתוב מדבר אף כלכול האמור כאן בשני רעבון הכתוב מדבר רבי שמעון אומר אין זה קידוש השם שדברי צדיקים קיימין בחייהם וניטלין לאחר מיתתן אמר רבי אלעזר ברבי שמעון רואה אני את דברי רבי יוסי מדברי אבא שזה קידוש השם שכל זמן שהצדיקים בעולם ברכה בעולם נסתלקו מן העולם נסתלקה ברכה מן העולם עד כאן והנה השלים הרעב חמש השנים הנותרות

ודעת רבי אברהם שהיו אלו שתי השנים לאחר בוא יעקב למצרים וכך כתב מצינו בדרש כי נסתלק הרעב בזכות יעקב גם יתכן שהיה רעב שלש שנים ולא היה כמו ד' שעברו ואין דבריו נכונים כלל כי מספר החלום ושברו ישוה כל השבע שנים ואילו היה כן יזכיר הכתוב ענינם של השנים האלה

אבל על דרך הפשט לקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים ובארץ כנען בחמש שנים והביא אותו אל פרעה כי איך יתכן שיתום הכסף והמקנה בשנה אחת אבל הכסף הספיק להם כל חמש שנים כי כן הדבר במנהגו של עולם ובעבור שלא נתחדש ונשתנה דבר אחד בכל אלה השנים לא ספר בהם הכתוב רק וילקט יוסף את כל הכסף וגו' ואחרי שתם הכסף ספר שבאו אל יוסף והיה זה בשנה הששית ונתן להם במקניהם לחם רק נהלם בו שיאכלו לפי חיותם ולא לשבעה ותתם השנה ההיא אשר נדר להם לנהלם בלחם בכל מקניהם והיא השנה הששית ויבאו אליו בשנה הששית לה ואמרו לו שיקנה אותם ואת אדמתם בלחם שיאכלים בשנה הזאת השביעית ואחר שתהיה הארץ לפרעה יתן להם זרע שלא תשם האדמה כי ידעו כי כלו שבע שני הרעב ויהיה להם זרע וקציר וזה טעם ויכלכל יוסף לחם לפי המך שנתן להם בשנות הרעב כדי צרכם לחם כי לפי המך ירמוזו כן

(יט) קנה אתנו ואת אדמתנו – הנה אמרו לו שגם גופם יקנה לעבדים לפרעה וכן אמר הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם אבל אמר ויקן יוסף את כל אדמת מצרים לפרעה כי מכרו מצרים איש שדהו ולא אמר שיקנה גופם רק האדמה

והטעם כי הם אמרו לו שיקנה אותם לעבדים עושי מלאכת המלך כרצונו והוא לא רצה רק לקנות את האדמה והתנה עמם שיעבדו אותה לעולם ויהיו בה אריסי בתי אבות לפרעה ואחרי כן אמר להם הן קניתי אתכם היום ואת אדמתכם לפרעה לא לעבדים כאשר אמרתם לי רק עם האדמה תהיו לו והנה ראוי שיטול המלך שהוא אדון הקרקע ארבע הידות ואתם החמישית אבל אני אתחסד עמכם שתמלו אתם חלק בעל הקרקע ופרעה יטול החלק הראוי לאריס אבל תהיו קנוים לו שלא תוכלו לעזוב את השדות וזה טעם מה שנדרו לו והאדמה לא תשם שלא תשם לעולם ולכך אמרו לו נמצא הן בעיני אדוני שהקלת עלינו ליטול ארבע הידות שנוכל לחיות בהם והיינו עבדים לפרעה כאשר נדרנו שנעבוד את האדמה לרצונו

רמב"ן פרשת ויחי

פרק מז

(כח) ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה – כבר הזכרתי (לעיל מג יד) כי רדת יעקב למצרים הוא גלותינו היום ביד החיה הרביעית (דניאל ז ז) רומי הרשעה כי בני יעקב הם עצמם סבבו רדתם שם במכירת יוסף אחיהם ויעקב ירד שם מפני הרעב וחשב להנצל עם בנו בבית אוהב לו כי פרעה אוהב את יוסף וכבן לו והיו סבורים לעלות משם ככלות הרעב מארץ כנען כמו שאמרו (לעיל מז ד) לגור בארץ באנו כי אין מרעה לצאן אשר לעבדיך כי כבר הרעב בארץ כנען והנה לא עלו אבל ארך עליהם הגלות ומת שם ועלו עצמותיו וזקני פרעה ושריו העלוהו ועשו עמו אבל כבר

וכן אנחנו עם רומי ואדום אחינו הסיבנו ביאתינו בידם כי כרתו ברית עם הרומיים ואגריפס המלך האחרון לבית שני ברח אליהם לעזרה ומפני הרעב נלכדו אנשי ירושלים והגלות ארך עלינו מאד לא נודע קצו כשאר הגלויות ואנחנו בו כמתים אומרים יבשו עצמותינו נגזרנו לנו ויעלו אותנו מכל העמים מנחה לה' ויהיה להם אבל כבר בראותם כבודנו ואנחנו נראה בנקמת ה' יקימנו ונחיה לפניו

(כט) ויקרבו ימי ישראל למות – פתרונו כאשר קרבו ימי ישראל למות קרא לבנו ליוסף והוא בשנה האחרונה לימיו וענינו כי הרגיש בעצמו אפיסת הכחות ויתרון החולשה ואינו חולה אבל ידע כי לא יאריך ימים ולכן קרא לבנו ליוסף ואחרי שוב יוסף למצרים חלה והוגד ליוסף ובא לפניו עם שני בניו כדי שיברכם וכן ויקרבו ימי דוד למות (מ"א ב א) ושם (שם פסוק ב) נאמר אנכי הולך בדרך כל הארץ כי ידע בנפשו כן

(לא) השבעה לי וישבע לו – לא היה יעקב חושד בבנו הצדיק האהוב לו שימרה על מצות אביו ועל הדבר אשר הבטיחו ואמר אנכי אעשה כדבריך אבל עשה כן לחזק הענין בעיני פרעה אולי לא יתן לו רשות להפרד ממנו ויאמר לו שלח את אחיך ואת עבדיך ויעלוהו שם או שיחפוץ פרעה שיקבר הנביא בארצו לכבוד להם ולזכות ולכן השביעו כי לא יהיה נכון להעבירו על שבועתו וגם יוסף יצטרך יותר להשתדל בענין מפני השבועה וכן היה הדבר כמו שאמר (להלן נ ו) עלה וקבור את אביך כאשר השביעך

פרק מח

(ו) ומולדתך אשר הולדת אחריהם – אם תוליד עוד בנים לא יהיו במנין בני אלא בתוך שבטי אפרים ומנשה יהיו נכללין ולא יהא להם שם כשאר השבטים לענין הנחלה ואף על פי שנתחלקה ארץ ישראל למנין גולגולותם כדכתיב לרב תרבה נחלתו וכל איש נטל בשוה חוץ מן הבכורות מכל מקום לא נקראו שבטים אלא אלו לשון רש"י

וזה איננו נכון שאם כן אין הבכורה ליוסף אלא לענין הכבוד בלבד שיקראו בניו שבטים והכתוב אומר בנחלתם ובגמרא אמרו לנחלה הקשתים לראובן ושמעון ולא לדבר אחר וכו' כדאיתא בהוריות (ו ב) והזכירו רבותינו בכל מקום (ב"ב קכג א) שהיה יוסף בכור לנחלה וירש פי שנים כאחד כמשפט כל בכור ולא היתה בכורתו להקרא שבטים בלבד כדברי הרב ומוזה נלמוד עוד שלא חלקו הארץ לכל שבטי ישראל לגולגולותם שאם כן מה הבכורה הזאת בירושה ואם נאמר שנתנו לכל אחד ואחד מבני יוסף פי שנים כאחד מכל אישי שאר השבטים לא הזכיר זה בכתוב כלל ולא מצינו ביעקב שיתן בכורה ליוסף אלא שאמר בכאן בראובן ושמעון יהיו לי ומוזה אמר הכתוב (דה"א ה א) נתנה בכורתו לבני יוסף בן ישראל אם כן היו לגמרי כשני שבטים והיא בכורתו וכך הם דברי חכמים בכל מקום (ב"ב קכג א)

אבל הענין איננו כלל כמו שאמר הרב שארץ ישראל לשבטים נתחלקה שנים עשר חלקים שוים עשו ממנה ונטל שבט שמעון הממועט שבהם כשבט יהודה שמרובה באוכלוסין ונטלו אפרים ומנשה כראובן ושמעון בשוה וכך העלו בגמרא פרק יש נוחלין (שם) וכתוב (יחזקאל מז יג) תתנחלו בארץ לשנים עשר שבטי ישראל יוסף חבלים וכן אמר אונקלוס (להלן מט כב) תרין שבטין יפקון מבנוהי יקבלון חולקא ואחסנתא שיהיו שוים בקבלת הנחלה ומעם חולקא חלק בכור ואחסנתא ירושת הפשוט ומה שאמר הכתוב (במדבר כו נד) לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעיט לענין בתי אבות הנזכרים בפרשה דבר הכתוב שהשבט מחלק חלקו לבתי אבות של יוצאי מצרים ובית אב מרובה נותנין לו חלק גדול ובית אב ממועט נותנין לו חלק קטן ומתים יורשים החיים כמפורש בספרי (פנחס קלב) ורש"י הזכירו בפרשת פנחס (במדבר כו נה)

והכלל בענין יוסף שהיה בכור לנחלה ואם חלקו ישראל הארץ לשבטים כמוזכר בגמרא (ב"ב קכא ב) נתנו לו כראובן ושמעון בשוה ואם אולי נאמר שחלקוהו לגולגלותם כנגלה מן הכתוב נתנו להם כפלים במספרם חלק פשוט כדין שאר האנשים וחלק שני בכורה ויהיה מעם כראובן ושמעון כפלים במספרם אבל שיהיה יוסף כשאר השבטים בנחלה ותהיה הבכורה להקרא שני שבטים כמאמר הרב זה דבר שאי אפשר בשום פנים

(ז) ואקברה שם – כתוב בפירוש רש"י ולא הולכתיה אפילו לבית לחם להכניסה לארץ ולא ידעתי מהו וכי בחוצה לארץ נקברה חס ושלום שהרי בארץ מתה ושם נקברה כמו שנאמר כאן בפרשה מתה עלי רחל בארץ כנען ושם כתוב עוד מפורש (לעיל לה ו) ויבא יעקב לווה אשר בארץ כנען היא בית אל וכתוב (שם פסוק טז) ויסעו מבית אל ויהי עוד כברת הארץ לבא אפרתה ומתה בדרך בין בית אל ובין בית לחם אפרתה בארץ ישראל ואקברה שם – וידעתי שיש בלבבך עלי אבל דע לך שעל פי הדיבור קברתיה שם שתהא לעזרה לבניה כשיגלם נובזראדן והיו עוברים דרך שם יצתה על קברה ובקשה רחמים עליהם שנאמר (ירמיה לא יד) קול ברמה נשמע רחל מבכה על בניה והקב"ה משיבה יש שכר לפעולתך וגו' וישבו בנים לגבולם לשון רש"י

וצריך על כל פנים שיהיה רמז במקרא למעם הזה שאמר באגדה זו ושמא זהו מה שאמר הכתוב מתה עלי רחל בדרך ואקברה שם בדרך כלומר בדרך אשר יעברו בה בניה מתה ושם קברתיה לטובתם כי היא לא מתה בדרך רק ברמה שהיא עיר בארץ בנימין ושם נקברה אבל בדרך של עתיד מתה והכתוב לא יפרש בעתידות רק ירמוז בהם

ועל דרך הפשט גם כן אמר לו כן כמתנצל שלא יחר ליוסף בראות חפצו בקבורת המערה על שלא קבר אמו שם וכאשר קבר שם את לאה ולכך אמר לו כי מתה בארץ כנען ולא נקברה בחוצה לארץ כאשר תהיה קבורת מצרים ליעקב ומתה בדרך בפתע פתאום ולא יכול לקברה שם כי איך יעזוב את בניו ואת מקנהו בדרך וילך מהרה עמה למערת המכפלה ואיה הרופאים והרפואות לחנט אותה וזה מעם עלי ואף על פי שמערת המכפלה אינה רחוקה משם רק כחצי יום היה יעקב כבד מאד במקנה הגדול ובני בית ולא יגיעו שם רק בימים רבים וכן עשה בדרך ההוא ימים רבים עד בואו אל אביו ושנו חכמים (מו"ק כז א) ולא של נשים לעולם מפני הכבוד

ואני סבור שהיו אלו דברי התנצלות וגם יוסף יודע שמתה בדרך ונקברה בארץ וכבוד עשה לה במותה אבל הכוונה ליעקב שלא הולך אותה למערה כדי שלא יקבור שם שתי אחיות כי יבוש מאבותיו ולאה היא הנשאת לו ראשונה בהיתר ורחל באהבתו אותה בנדר

אשר נדר לה לקחה

(ט) אשר נתן לי אלהים בזה – לא היה יוסף צריך להודיע לאביו כי במצרים נולדו לו שהרי כשפירש ממנו לא היה לו אשה ובנים והוא אמר לו כבר שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים ונראה לי כי פירוש בזה בענין הזה שאמרת שנתנם לי השם קודם בואך אלי מצרימה והם אשר אמרת עליהם שהם לך וכן ובזה הנערה באה אל המלך (אסתר ב יג) ואמר נתן לי אלהים – שעשה לי השם נסים עד שנתן לי המלך האשה והיו לי הבנים האלה ממנה

(טו) ויברך את יוסף ויאמר – הטעם כי לברך את יוסף באהבתו אותו ברך את בניו ויגיד כי לא היה ליוסף זרע אחר והיתה כל ברכתו בברכת אלה הנערים או שיקראו שאר בניו על שם אחיהם ומברכתם יבורכו גם הם והוא הנכון בעיני כי הנביא אומר ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו ודברו לא יהיה לריק אבל הוליד אחרי כן בנים כדעת אונקלוס שאמר ובנין דתוליד בתריהון ויהיה אשר הולדת עבר במקום עתיד כמו אשר לקחתי מיד האמורי ורבים מלבדו

כי על דרך הפשט יראה שכבר היו לו בנים שהוליד אחרי בואו אליו מצרימה ממה שהוצרך להאריך ולא אמר ועתה שני בניך הנולדים לך אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי ומולדתך אשר תוליד לך יהיו וזה טעם מה שאמר (לעיל מא ג) וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב כי אחרי הרעב נולדו לו עוד בנים אחרים והכתוב לא יזכיר אותם כי אין בהם צורך

האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק – יקרא הנביא אל אלהי אבותיו אשר לו הגדולה והגבורה ועשה עמם את הגדולות ואת הנוראות ויקרא לאלהי האמת אשר הוא רועה אותו מעודו ויתכן שיהיה הרועה אותי מגזרת רעך ורע אביך אל תעזוב (משלי כז י) כי במדה ההיא שלום ורעות²²¹, והמלאך הגואל²²² הוא העונה אותו בעת צרתו ושומר לו אנכי האל בית אל (לעיל לא יג) והוא שנאמר עליו (שמות כג כא) כי שמי בקרבו ולכך אמר בקרב הארץ והרי זה מבואר למשכיל ואל יקשה עליו מעודי עד היום הזה עם מה שכתבנו בפסוק ויזבח זבחים לאלהי אביו יצחק (לעיל מו א) כי מעודו ינחהו בדרך אמת אבל לא נתיחד לו המדה עד שובו לארץ אבותיו מפני היותו בחוצה לארץ גם בעבור שהוצרך להתנהג עם לבן בדרך פתלתול ואיננו דרך האמת

(טז) ומעם ויקרא בהם שמי – אמר רבי אברהם שנקראו ישראל על שם אפרים כאשר הם נקראים זרע אברהם יצחק ויעקב ואיננו נכון כי הכתוב אמר בהם והנה לא נקראו על שם מנשה ואולי בעבור שיקראו בית יוסף והנכון שיעמוד זרעם ושםם ויהיה שם אברהם יצחק ויעקב נזכר בהם לעולם

(יז) וירע בעיניו – אולי יוסף היה אוהב את מנשה יותר בעבור היותו בכור לבן חרה לו והנכון בעיני כי חשב שמעה אביו בהם ואם היתה ברכתו בבלי דעת לא תבא ברכתו עליהם כי איננה ברוח הקדש כראוי וכאשר אמר לו ידעתי בני ידעתי נתפיים

(כ) ויברכם ביום ההוא – טעם ביום ההוא בעבור שיוסף יפצר בו לשום מנשה ראשון הגיד כי לא רצה להסיר יד ימינו מראש אפרים על ראש מנשה ולא עוד אלא שחזר ואמר בפירוש במעמד ההוא בפני יוסף בברכו אותם כאפרים וכמנשה

²²¹ עי' דבירנו בר' בחיי.

²²² עי' לעיל הערה 192.

וישם את אפרים לפני מנשה – בכל ברכותיו
וטעם כך יברך ישראל – אל יוסף ידבר כי בזרעך יברך עם ישראל ויאמר למתברך ישימך
אלהים כאפרים וכמנשה

(כב) ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך – אחרי שבירך את בני יוסף ועשאו שני שבטים
חזר על יוסף ואמר לו הנה אנכי מת והיה אלהים עמכם בגלות להציל אתכם מכל צרה ותפרו
ותרבו מאד וישיב אתכם אל ארץ אבותיכם לנחול אותה ואני כבר נתתי לך בארץ ההיא
החלק האחד אשר בידי לתת והוא חלק הבכורה להיותך בו יתר על אחיך מיום שלקחתי אותי
מיד האמורי בחרבי ובקשתי

וזה כלו פיוס ליוסף ואהבתו אותו כי הודיעו שנתן לו הבכורה להיות בנו מעתה מתברכים
להעשות שני שבטים גם בדגלי המדבר וחנכות הנשיאים וגם החלק אשר לו בנחלה נתן לו
שיזכה בו כאשר יכבשו הארץ בחרב ובקשת ובמלחמה והנה אמר לו עשיתי עמך כל הטובה
שיכלתי לעשות לך לעת שהייתי יכול לעשותה כי אין ברשות יעקב בארץ רק שכם אחד שאין
בירו לגזול מאחד מבניו את נחלתו רק הבכורה היתה לו לתת אותה לטוב בעיניו והנה נתן
אותה אליו

וטעם מיד האמורי – כי ישראל לקחו הארץ תחילה מיד האמורי כי סיחון ועוג שני מלכי
האמורי היו והמלחמה הראשונה והגדולה שהיתה להם בכבוש הארץ היתה לבניו של יוסף
עם האמורי היא מלחמת יהושע עמם ובם נעשה הנס הגדול כדכתיב (יהושע י יב) אז ידבר
יהושע לה' ביום תת ה' את האמורי לפני בני ישראל וגו' ומיד האמורי היה חלק ונחלה לבני
יוסף כמו שכתוב (במדבר לב לט) וילכו בני מכיר בן מנשה גלעדה וילכדוה ויורש את האמורי
אשר בה וגם בני אפרים נחלו בגבול האמורי כמו שכתוב (שופטים א לה) ויואל האמורי
לשבת בהר חרס באילון ובשעלבים ותכבד יד בית יוסף ויהיו למם

וטעם בחרבי ובקשתי – כי הארץ לא תכבש להם רק בחרב ובקשת ירמוז למה שאמר
הכתוב (יהושע יא יט כ) לא היתה עיר אשר השלימה אל בני ישראל בלתי החוי יושבי גבעון
את הכל לקחו במלחמה כי מאת ה' היתה לחזק לבם לקראת המלחמה את ישראל למען
החרימם

וייחס החרב והקשת אליו כי זכותו היא העושה עמם מלחמה והיא הנלחם להם לא הם
עצמם וכענין שאמר הכתוב (תהלים מד ד) כי לא בחרבם ירשו ארץ וזרועם לא הושיעה למו
כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם וזהו בזכות האבות כי על דרך האמת ימינך לאברהם
וזרועך ליצחק ואור פניך ליעקב²²³

וקרוב אלי עוד שעשה יעקב כדרך שיעשו הנביאים נטה ידו בחרב כנגד ארץ האמורי וזרק
שם חצים להיותה נכבשת לבניו כענין שעשה אלישע וישם ידיו על ידי המלך ויאמר אלישע
ירה ויור (מ"ב יג טז) ואף על פי שלא סיפר הכתוב כן ירמוזנו בפסוק הזה ויתכן שזה טעם אמרו
לקחתי כי מאז לוקחה הארץ לבניו
פרק מט

(2) זוהר חלק ב דף נט/ב
נחית בחסדך עם זו גאלת, כמה דכתיב (תהלים מד ד) כי ימינך וזרועך ואור פניך כי רציתם, כי
ימינך, דא גדולה, נהלת בעזך דא דכתיב וזרועך, דא גבורה, אל נזה קדשך, דא דכתיב ואור פניך כי
רציתם, דא צדיק, וכלהו משתכחי בקרא:

(א) באחרית הימים – הם ימות המשיח כי יעקב ירמוז אליו בדבריו כמו שאמר עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים ורבותינו אמרו (פסחים נו א) שבקש לגלות את הקץ ונסתלקה ממנו שכינה כי לדברי הכל אחרית הימים ימות המשיח הם

(ג) ראובן בכורי אתה – שיעור הפסוק הזה ראובן אתה בכורי וכחי וראשית אוני יתר שאתי ויתר עוזי וענינו אתה בכור כחי וראשית אוני בהיותי ביתרון שאת ומעלה כלשון הלא שאתו תבעת אתכם (איוב יג יא) משאתו יגורו אלים (שם מא יז) רוממות וגדולה ובהיותי יתרון עז למלחמה כמו ויתן עז למלכו (ש"א ב י) ועוזו מלחמה (ישעיה מב כה)

(ד) פחו כמים אל תותר – פחו שם דבר מן אנשים רקים ופוחים (שופטים ט ד) ריקים ונמהרים קלי הדעת ורבותינו משתמשים בו תדיר (נדרים ט ב) נסתכלתי בבבואה שלי ופחו יצרי עלי כלומר קפץ יצרי עלי ואמרו עוד (סנהדרין נו א) אפיחזיהו הוא דקא מגלי כלומר קלות דעתם עמא פחזיא דאקדמיה פומיה לאודניה עדין בפחזותיכו קימיתו (שבת פח א) נמהרים קלי דעת ויתכן שהוא הפוך מן חפזון יאמר שטף הבא כמים אל תותר בו כי עלית משכבי אביך – בפחזותיך וקלות דעתך אז חללת – אותם כאשר יצועי עלה הפחו שלך שהוא כמים העולים ושופטים וזה כלשון הכתוב במים הנה ה' מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים ועלה על כל אפיקיו וחלך על כל גדותיו וחלף ביהודה ושטף ועבר (ישעיה ח ז ח)

ורבותינו אמרו (עין שבת נה א) אז חללת יצועי עלה שכינה שדרכה לעלות על יצועי והכתוב אומר (דהי"א ה א) ובחללו יצועי אביו שהיצוע הוא המחולל ואולי יכנה אותו שם ואם בדרך כנוי יתכן שיהיה העולה יעקב עצמו כלשון אם אעלה על ערש יצועי (תהלים קלב ג) ויאמר אז חללת אותי רק דבר בנסתר דרך כבוד וכן ובחללו יצועי אביו כנוי בחללו העולה על יצועי אביו ומן הכתוב הזה כפי פשוטו נראה כמו שפירשתי בסדר וישלח (לעיל לה כב) כי ראובן נתכוון לפסול את בלחה מאביו כדי שלא תלד לו עוד בנים וימעיטו בכורתו על כן אמר לו שהוא פחזות וקלות דעת שיחשוב להרויח ולא יבא לו ממנו יתרון רק הפסד

(ה) שמעון ולוי אחים – יאמר בעלי אחוה כי יחס לבם על אחותם ילמד עליהם זכות כי בקנאתם על האחיה עשו מה שעשו לומר שאין ראויים לעונש גדול ולא החמא ראוי לימחל כי הוא חמס והנכון בעיני שאמר כי שמעון ולוי אחים גמורים דומים ומתאחים זה לזה בעצתם ומעשיהם

וכבר פירשתי (לעיל לד יג) כי יעקב קצף על שמעון ולוי בהרגם אנשי העיר בעבור שעשו חמס כי הם לא חטאו להם כלל ובאו בברית ונמולו ואולי ישובו אל ה' ויהיו כולם בכלל אנשי בית אברהם ומן הנפש אשר עשו בחרן ועוד חרה לו שלא יאמרו כי בעצתו נעשה הדבר ויהיה חלול השם שיעשה הנביא חמס ושוד וזה טעם בסודם אל תבא נפשי – התנצלות שלא היה בסודם בענותם במרמה ובקהלם לא נתיחד כשבאו על העיר והרגום ולכן יקלל אפם ועברתם וכן תרגם אונקלוס ברויהון לא הות נפשי באיתכנשיהון למהך וכו'

ופירוש כלי חמס מכרותיהם – על דעת אונקלוס וכל המפרשים (הראב"ע רש"י והרד"ק) כלי חמס מגורותיהם וכן מכורותיך ומולדתיך (יחזקאל טז ג) וכן על ארץ מכורתם (שם כט יד) אמרו כי פירושו שעשו חמס בארץ מגורותיהם ואם כן יהיה שיעור הכתוב כלי חמס להם במגורותיהם ויקרא אותה ארץ מגורותיהם שגרו בה אחרי כן

אבל לפי דעתי יאמר כלי חמס הם מגורותיהם חיייהם כלשון ימי מגורי (לעיל מז ט) יאמר כי כלי החמס עצמם הם מגוריהם כי הם יחיו ויוזנו ודומה לזה ערבה לו לחם לנערים (איוב כד ה) ובעבור זה יחלקם ביעקב שלא יוסדו ויפצם בישראל שלא יקהלו ויהי להם כן כי נחלת

שמעון בתוך בני יהודה כדכתיב (יהושע יט א) ויהי נחלתם בתוך נחלת בני יהודה והיו עריהם מחולקות זו מזו בכל שבט יהודה ונחלת לוי ערי מקלט מנופצות בכל ישראל

(ו) ומעם כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור – שעשו החמס באפם שכעסו על שכם וברצונם שהם חפצים בו לא פשע המומתים ולא חטאתם

ואמר אונקלוס כי מעם שור כמו שור בשורק מן בנות צעדה עלי שור (להלן פסוק כב) ותרגם בו עוד סנאה מן ותבט עיני בשורי (תהלים צב יב) והטעם שעקרו עיר מוקפת חומה את טפם ואת נשיהם אחרי הרגם אנשיה ויהיה עקרו מן ועקרון תעקר (צפניה ב ד) ואחרים פירשו (רד"ק בשם ריב"א) כי שור גדול בבהמות רמז לחמור ושכם בנו נשיא הארץ כמו בכור שורו הדר לו (דברים לג יז) פרות הבשן אשר בהר שומרון (עמוס ד א) וכן יכנו הכתובים השרים הגדולים באילים ועתודים

והנכון בעיני שהכתוב כמשמעו אמר כי באפם הרגו כל איש באפם וברצונם אחרי ששכבה חמתם בהריגת האנשים עקרו כל שור רמז למקניהם וקנינם כל אשר בבית וכל אשר בשדה והזכיר זה לומר כי בסודם לא באה נפשו בכל אלה אפילו לעקור להם מקנה וקנין ולבזו שללם כלל ועקרו מן ואת סוסייהם תעקר (יהושע יא ו) אך הכל לשון אחד וענין אחד

(י) לא יסור שבט מיהודה – אין ענינו שלא יסור לעולם כי כתוב (דברים כח לו) יולך ה' אותך ואת מלכך אשר תקים עליך אל גוי אשר לא ידעת אתה ואבותיך והנה הם ומלכם בגולה אין להם עוד מלך ושרים וימים רבים אין מלך בישראל והנביא לא יבטיח את ישראל שלא ילכו בשבי בשום ענין בעבור שימלוך עליהם יהודה

אבל ענינו שלא יסור שבט מיהודה אל אחד מאחיו כי מלכות ישראל המושל עליהם ממנו יהיה ולא ימשול אחד מאחיו עליו וכן לא יסור מחוקק מבין רגליו שכל מחוקק בישראל אשר בידו טבעת המלך ממנו יהיה כי הוא ימשול ויצוה בכל ישראל ולו חותם המלכות עד כי יבא שילה ולו יקחת כל העמים לעשות בכולם כרצונו וזהו המשיח כי השבט ירמוז לדוד שהוא המלך הראשון אשר לו שבט מלכות ושילה הוא בנו אשר לו יקחת העמים

ולא יתכן מאמר רבי אברהם שיהיה שילה דוד כי לא היה ליהודה שבט קודם דוד כי אף על פי ששבטו נכבד ונוסע בתחלה אין שבט רק למלך ומושל כדכתיב (תהלים מה ז) שבט מישור שבט מלכותך שבט מושלים (ישעיה יד ה) שבט למשול (יחזקאל יט יד)

והכתוב הזה רמז כי יעקב המליך שבט יהודה על אחיו והוריש ליהודה הממשלה על ישראל והוא מה שאמר דוד ויבחר ה' אלהי ישראל בי מכל בית אבי להיות למלך על ישראל לעולם כי ביהודה בחר לנגיד ובבית יהודה בית אבי ובבני אבי בי רצה להמליך על כל ישראל (דהי"א כח ד) ואמר לא יסור לרמוז כי ימלוך שבט אחר על ישראל אבל מעת שיחל להיות ליהודה שבט מלכות לא יסור ממנו אל שבט אחר וזהו שנאמר (שם ב יג ה) כי ה' אלהי ישראל נתן ממלכה לדוד על ישראל לעולם לו ולבניו

וענין שאול היה כי בעבור שדבר שאלת המלכות בעת ההיא נתעב אצל הקדוש ברוך הוא לא רצה להמליך עליהם מן השבט אשר לו המלכות שלא יסור ממנו לעולמים ונתן להם מלכות שעה ולזה רמז הכתוב שאמר אתן לך מלך באפי ואקח בעברתי (יהושע יג יא) שנתנו לו שלא ברצונו ולכן לקחו בעברתו שנהרג הוא ובניו ונפסקה ממנו המלכות

והיה כל זה מפני שהיה שמואל שופט ונביא ולוחם מלחמותיהם על פי ה' ומושיע אותם ולא היה להם לשאול מלך בימיו כמו שאמר להם וה' אלהיכם מלכם (ש"א יב יב) והקב"ה אמר לו לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלוק עליהם (שם ח ז) ולפיכך לא נתן להם מלכות

של קיימא ומה שאמר הכתוב (שם יג יג) נסכלת לא שמרת את מצות ה' אלהיך אשר צוך כי עתה הכין ה' את ממלכתך אל ישראל עד עולם שאם לא חטא היה לזרעו מלכות בישראל לא על כלם וזה טעם אל ישראל אולי היה מולך על שבטי אמו על בנימן ואפרים ומנשה כי יהודה ואפרים כשני עממים נחשבים בישראל או היה מלך תחת יד מלך יהודה

ולפי דעתי היו המלכים המולכים על ישראל משאר השבטים אחרי דוד עוברים על דעת אביהם ומעבירים נחלה והם היו סומכים על דבר אחיה השילוני הנביא שמשח לירבעם ואמר ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים (מ"א יא לט) וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר השבטים מלך אחר מלך ולא היו חוזרים אל מלכות יהודה עברו על צוואת הזקן ונענשו בהם וכמו שאמר הושע (ח ד) הם המליכו ולא ממני

וזה היה עונש החשמונאים שמלכו בבית שני כי היו חסידי עליון ואלמלא הם נשתכחו התורה והמצות מישראל ואף על פי כן נענשו עונש גדול כי ארבעת בני חשמונאי הזקן החסידים המולכים זה אחר זה עם כל גבורתם והצלחתם נפלו ביד אויביהם בחרב והגיע העונש בסוף למה שאמרו רז"ל (ב"ב ג ב) כל מאן דאמר מבית חשמונאי קאתינא עבדא הוא שנכרתו כלם בעון הזה ואף על פי שהיה בזרע שמעון עונש מן הצדוקים אבל כל זרע מתתיה חשמונאי הצדיק לא עברו אלא בעבור זה שמלכו ולא היו מזרע יהודה ומבית דוד והסירו השבט והמחוקק לגמרי והיה עונשם מדה כנגד מדה שהמשיל הקדוש ברוך הוא עליהם את עבדיהם והם הכריתום

ואפשר גם כן שהיה עליהם חטא במלכותם מפני שהיו כהנים ונצטוו (במדבר יח ז) תשמרו את כהונתכם לכל דבר המזבח ולמבית לפרכת ועבדתם עבודת מתנה אתן את כהונתכם ולא היה להם למלוך רק לעבוד את עבודת ה'

וראיתי בירושלמי במסכת הוריות (פ"ג ה"ב) אין מושחין מלכים כהנים אמר רבי יהודה ענתוריא על שם לא יסור שבט מיהודה אמר רבי חייא בר' אבא למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל (דברים יז כ) מה כתיב בתריה לא יהיה לכהנים הלויים (שם יח א) הנה שנו בכאן שאין מושחין מלכים מן הכהנים בני אהרן ופירש תחלה שהוא לכבוד יהודה שאין השררה סרה מן השבט ההוא ולפיכך אף על פי שישראל מקימים עליהם מלך משאר השבטים כפי צורך השעה אין מושחים אותן שלא יהיה עליהם הוד מלכות אלא כמו שופטים ושוטרים יהיו והזכירו הכהנים שאף על פי שהן בעצמן ראויים למשיחה אין מושחין אותן לשם מלכות וכל שכן שאר השבטים וכמו שאמרו בגמרא (הוריות יא ב) שאין מושחין אלא מלכי בית דוד ורבי חייא בר אבא פירש שהוא מנוע מן התורה שלא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה במלכות והוא דבר ראוי והגון

ולו יקחת עמים – אסיפת העמים שנאמר (ישעיה יא י) אליו גוים ידרשו ודומה לו עין תלעג לאב ותבוז ליקחת אם (משלי ל יז) לקבוץ קמטים שבפניה מפני זקנתה ובתלמוד (יבמות קי ב) דמקהו קהיאתא בשוקא דנהרדעא ויכול לומר קהית עמים לשון רש"י

ואינו נראה לפרש ביקחת אם אסיפת אם ולשון מקהו קהיאתא אינו אלא לשון פירכות וקושיות שהיו מקשים ומפרכים בה קושיות הרבה כי המתקשה בדבר יקרא קוהה בלשון חכמים כמו שאמרו במדרש חזית (שה"ש ג ח) כולם אחוזי חרב שהיו כולם שונים הלכה כחרב שאם בא מעשה אל ידיהם לא תהא הלכה קוהה להם וכן עוד שם רבים וממנו אמרו בגמרא (נזיר סה א) ר' יהושע קיהה וטהר שהקשה בו דברים רבים ושבר כל דברים המטמאים עד שטיהר בהכרח וכן מצינו בגמרא בשבט בביא מציעא (גב ב) מאן דקחי אזוזי

מיקרי נפש רעה שמדקדק בו ומתקשה לקבל אותו מחבירו ובעלי הדקדוק (הרד"ק ור' יונה בן ג'נאח) אומרים ביקהת ששרשו יקה ופירשו בו לשון משמעות וקבול המצוה יקהת עמים שישמעו אליו ויעשו כל אשר יצוה עליהם תבזו ליקהת אם לקבל מצוה

והנכון בעיני שהוא מלשון האוכל הבוסר תקחינה שניו (ירמיה לא כט) ושרשו קהה והיו"ד בו כיו"ד יצהר וענין כלם החולשה והשבירה יאמר שלא יסור שבט נוגש מיהודה עד שיבא בנו אשר לו חולשת העמים ושבירתם שיחליש את כלם לפי חרב וכן אם קהה הברזל (קהלת י י) שנחלש ואינו יכול לכרות כסכין שעמדה בלשון חכמים (ביצה כח ב) או שנשבר קצת ונעשו בו פגמות

וכן מצאתי עוד שם במדרש חזית (שה"ש א יב ג) הופיע להם הקדוש ברוך הוא ריח טוב מבשמי גן עדן והיתה נפשם קוהה לאכול אמרו לו רבינו משה תן לנו מה נאכל אמר להם כך אמר לי הקדוש ברוך הוא כל בן נכר לא יאכל בו (שמות יב מג) עמדו והפרישו הנכרים מביניהם והיתה נפשם קוהה לאכול וכו' והענין שהיתה נפשם נחלשת ומשתברת בגופם מרוב תאותם לאכול מן הפסח שנדבק בו הריח הטוב וכן לא תהא הלכה קוהה להם נחלשת ורופפת בידם ומקחו קהיאתא מקשים קושיות מחלישות הנפש מרוב הצער והעיון או הוא לשון שמשברין ומפרכין כלשון פריך רב אחא (קדושין יג א) וכך אמרו (מכילתא בא יח) אף אתה הקהה את שניו שבר אותם או תחלישם בדבריך כי הבוסר מחליש ואינו משבר אלא שהחלישות והשבירה ענין שוה והקהיה תכלול את שניהם

(יב) חכלילי עינים – אמרו המפרשים (רש"י ראב"ע והרד"ק) שהוא ענין אדמימות שיתאדמו עיניו מרוב שתית יין וכמוהו למי חכלילות עינים (משלי כג כט) והנראה בעיני שהוא הפוך מן כחלת עיניך (יחזקאל כג מ) ונכפלה בו הלמ"ד כמנהג רבים והוא כענין מכחול העינים הידוע ומורגל בדברי רבותינו (כלים פ"ג מ"ב) וכן שמו בערבי אל כחול יאמר שהוא כחול העינים מן היין כי כאשר אחרים כוחלים אותם בפוך שהוא האל כחול כן יכחול אותם הוא ביין וכמו שהאחרים מלבנים שיניהם בתמרוקים כן ילבן אותם בחלב והמשל לרבוץ היין והחלב בארצו כאשר הזכיר אונקלוס וכן למי חכלילות עינים (משלי כג כט) כמו חכלילות יאמר שענינו כחולות ביין ולא יוכל להסתיר שכרותו או יאמר למי חכלילות עינים שיצטרך לכחול עיניו תמיד למאחרים על היין כי היין יחשיך את עיניהם ויורידו דמעה ותמקנה בחוריהן ויצטרך שיהיו עיניו במכחול תדיר יספר הכתוב בגנות היין ברעות הבאות לו מבחון במדנים ובפצעים ושישמע בביתו אוי ואבוי ויזכיר הנזק ההוא ההוא לו ממנו בגופו חשכת עיניו ותחלואיהם הרבים וזה פירוש וענין נכון

(טז) דן ידין עמו – כמו כי ידין ה' עמו (דברים לב לו) ארי ידין ה' דינא דעמיה כלשון שפמני ה' וריבה ריבי מגוי לא חסיד (תהלים מג א) ריב אלמנה (ישעיה א יז) יאמר כי דן ינקום נקמת עמו כל שבטי ישראל כאחד

והמעם כי פלשתים הרעו לכל ישראל כמה פעמים כי בימי שמגר בן ענת החלו (שופטים ג לא) ובימי יפתח כתוב (שם י ז) וימכרם ביד פלשתים וגם אחרי עבדון בן הילל (שם יב יג) ויתנם ה' ביד פלשתים ארבעים שנה (שם יג א) ולא היה בשופטים מי שהכניעם או שנצחם כלל ואף על פי שכתוב בשמגר (שם ג לא) ויך את פלשתים שש מאות איש במלמד הבקר איננה נקמה כי איננה מכה רבה על כן כתוב בשמשון (שם יג ה) והוא יחל לחושיע את ישראל מיד פלשתים ולקח נקמת ישראל מהם כי הרג מהם עם רב וכל סרני פלשתים המית והזכיר ידין כי היה הנזקם הזה שופט לא מלך ואפשר שזה דעת אונקלוס שאמר ביומוהי יתפרק עמיה

ויתכן שיהיה כאחד שבטי ישראל כמיוחד שבשבטים הוא יהודה שנאמר בו (לעיל פסוק ח) ירך בעורף אויבך כי גם זה יגבר על אויביו וינצחם (יז) שפיפון – שם לנחש שישוף עקב ונכפלה בו העיץ ואמרו בירושלמי במסכת תרומות (פ"ח מ"ג) מין קטן הוא ושפיפון שמו ודומה לשערה ונתנה רשות לארץ ליבקע מפניו ודמה שמשון לנחש בעבור שלא היה שמשון בא על אויביו במלחמה כאשר השופטים או המלכים רק הוא לבדו יוצא עליהם כמו צפעוני היוצא ממאורתו על הולכי דרך או המין הקטן שבנחשים שאינו ניכר כלל להולכי ארץ וטעם הנושך עקבי סוס – רמז לשני העמודים אשר הבית נכון עליהם (שופטים טז כט) ושלשת אלפים אשר על הגג (שם פסוק כז) הם הרוכב הנופל אחור כאשר ישוך הנחש בעקבי הסוס יגביה הסוס ראשו ורגליו הראשונים ויפול רוכבו אחור

(יח) לישועתך קויתי ה' – לא היה בכל שופטי ישראל מי שנפל ביד אויביו וזלתי שמשון שהוא הנחש הזה כדכתיב (שופטים ב יח) והיה ה' עם השופט והושיעם מיד אויביהם כל ימי השופט והוא היה האחרון לשופטים כי שמואל נביא היה ולא נלחם להם ובימיו מלכו המלכים וכאשר ראה הנביא תשועת שמשון כי נפסקה אמר לישועתך קויתי ה' לא לישועת נחש ושפיפון כי כך אושע לא בשופט כי תשועתך תשועת עולמים (יט) גד גדוד יגודנו – פירש רש"י על דרך אונקלוס יתנבא כי גדוד יגוד ממנו ואותו הגדוד יגוד עקב על עקבו שיחזור לדרך אשר בא לו לשלום אל ארצו

והנכון שיהיה כמו לעלות לעם יגודנו (חבקוק ג טז) יאמר כי גדוד יגודנו תמיד שיהיו לו מלחמות רבות ופשט גדוד עליו בארצו והוא יגוד אותו על עקבו שיתגבר עליו וירדוף אותו והם ישובו על עקב בשתם שבת אותם בגבורה ונצוח כל הבאים עליהם למלחמה וזה כענין ברכת משה רבינו בהם (דברים לג כ) ברוך מרחיב גר כלביא שכן בעבור שירש ארץ רחבת ידים וגדולה מאד והיא בעבר הירדן היו באים עליהם תמיד גדודי עמון ומואב שכניו הרעים התובעים בנחלה ופושטים עליהם והוא כלביא שכן על טרפו מקולם לא יירא ומהמונם לא ייחת

וזה פירוש נאה למדתיו מן הירושלמי שאמרו במסכת סוטה (פ"ח ה"י) גד גדוד יגודנו גייסא אתי מגיסתא והוא מגיים לה לומר כי הגיים יבא לאסוף חיל ולגיים עליו והוא יגוד עליהם ויביא גדודיו בארצם

ואולי ירמוז הנביא על מלחמת יפתח הגלעדי עם בני עמון כי בני גד ירשו כל ערי הגלעד וחצי ארץ בני עמון והיו בני עמון תמיד נלחמים באנשי גלעד והוא כמעט עבר עליהם והכה אותן ואת עריהן מכה גדולה מאד (שופטים יא לג) והיה הענין ההוא גם גדול הזכירו הנביא כאשר הזכיר דבר שמשון

(כא) נפתלי אילה שלוחה – מנהג במושלי ארץ לשלוח זה לזה האילים וכך הענין כי האילות שגולדו בארץ מלך הצפון יגדלו אותן בהיכלי מלך הנגב ויקשרו כתב הבשורה בקרניה והיא תרוץ מהר ותשוב למעונה ויתבשרו בהן וזה טעם אמרי שפר כלומר אילה שלוחה מבשר בשורות טובות והענין הזה ידוע והוא מוזכר בירושלמי במסכת שביעית (פ"ט ה"ב) אמרו אין אזלין לון חזרין ואי בעית למבדקיה אייתו מביין וישלחון לארע רחיקא בסוף אינן חזרין עבד כן ואייתו מביין וחפי קרניהון בכסף ושלחון לאפריקי ובסוף תלת עשרה שנין חזרון לאתריהון שהתירום לאחר י"ג שנה ומיד חזרו והמשל כי נפתלי שבע רצון ומלא כל טוב וממנו תבא בשורה לכל ישראל כי עשתה ארצו פירות לשבעה כמו שהזכירו רבותינו בפירות

גנוסר (תנחומא ויחי יג)

(כב) בן פורת יוסף – בן חן והוא לשון ארמי (ב"מ קיט א) אפריון נמטיה לרבי שמעון בן פורת עלי עין חנו נטוי על העין הרואה אותו לשון רש"י ורחוק הוא מאד לסמכו אל הלשון ההוא שלשונות כאלה בתלמוד יוני או פרסי ושאר לשונות אין להם חבר בלשון הקדש ועוד כי לפי הנמצא ממנו איננו רק לשון ברכה ושבח והנו"ן בו שרש וכן בבראשית רבה (ס יג) ויברכו את רבקה דוויין ושפופין ולא היו מפרנין אלא בפה ודומה לי שהוא ממה שאמרו (כתובות נד א) פורנא ליתמי שפירושו השבת שהשביחו הוא ליתומים וקראו עוד הכתובה פורנא אשה גובה פורנא מהם (שם סז א) הכתובה שהיא שבת בית אביה וכמו שאמרו (ב"ר פ ז) מהר פראנון

אבל בן פורת או כדעת אונקלוס מלשון פוריה ועניפה או כדברי בעלי הדקדוק (עיין ספר השרשים שורש בנה) שעשו פורת מלשון ותארכנה פארותיו (יחזקאל לא ה) והם אמרו כי בן כמו נטע והביאו לו דומה (תהלים פ מז) וכנה אשר נטעה ימינך ועל בן אמצתה לך והענין כאלו אמר נטע שבו פארות רבות יוסף

ועל דעתי בן כמשמעו יאמר כי יוסף הוא בן שהוא כמו פארות אילן שתול על המעין אשר לא יכזבו מימיו ועשתה בנות צעדה אותן על החומות הגבוהות בשמים וכנה הבדים אשר תצאנה מן פארה בבנות כי הן בנות לפארות הגדולות והוא דרך צחות לבן פורת ולא נסמך בן אל פורת אבל הוא כמו אשור ארז בלבנון (יחזקאל לא ג) נפתלי אילה שלוחה (לעיל פסוק כא) בנימין זאב (להלן פסוק כז) ולפיכך נקוד בצרי כי אילו היה פירושו נטע שיש לו פארות משפטו בסגול ואמר בן דרך חבוב כמו מטרף בני עלית

ועל הכלל ראוי שנפרש בברכת יוסף שיהיה בה זכר לשני השבטים היוצאים ממנו והוא לשון פורת ובנות אבל מפני שהזכיר לוי ושבטי ישראל אינם אלא שנים עשר לא יעשה ממנו בן בברכתו שנים שבטים חלוקים אבל ירמוז להם וכן במשה רבינו בברכתו דמה אותו לשור ולראם (דברים לג יז) והזכיר בו הקרנים כי כל אחד מהם גוף אחד שממנו יתחלקו קרנים ובעבור ששם לא הזכיר שמעון אמר בפירושו והם רבבות אפרים והם אלפי מנשה (שם)

(כד) מידי אביר יעקב – זאת היתה לו מאת הקדוש ברוך הוא שהוא אביר יעקב ומשם זכה להיות רועה אבן ישראל עיקרן של ישראל לשון האבן הראשה לשון רש"י מאל אביר היתה זאת לך והוא יעזרך ועם הקדוש ברוך הוא היה לך כשלא שמעת לדברי אדונתך והוא יברכך גם זה לשונו ורבי אברהם אמר כי מ"ם מאל אביר נמשך לזאת שדי והוא יברכך

ועל דרך האמת הברכה הזאת דומה לברכה אשר ברך למעלה את הנערים²²⁴ כי אביר יעקב הוא אלהי אמת²²⁵ ולא בא בכתוב אביר אברהם או יצחק וזולתם רק אביר יעקב או אביר ישראל (ישעיה א כד) הוא יעקב²²⁶. והנה מידי אביר יעקב הגדולה והגבורה משם מידי אביר יעקב רועה אבן ישראל היא האבן הראשה שהיתה לראש פינה²²⁷ (תהלים קיח כב) מאת ה' ונקרא אבן ישראל, כמו שאמרו חכמים כנסת ישראל היא האבן הראשה. ושעם אבן

²²⁴ עי' לעיל פסוק טו בדברי ר' בחיי.

²²⁵ היינו מידת הת"ת והוא מידת האמת.

²²⁶ עי' זהר (ח"א דף רמז ע"א) דרועי במרגליתא עלאה, מידי אביר יעקב, מאינן תרין סטרין דאתקיף בהו יעקב, משם רועה אבן ישראל, מתמן אתזן ההוא אבן יקרה כדקאמרן, תו מאינן תריסר סטרין אתזן ההוא אבן יקרה, דאינן נראה שכוונתו שזה המשך של ח"ג והוא בנ"ה.

²²⁷ עי' שער מאמר רשב"י על האד, שזה עטרת היסוד, והיינו תיקון הנוק'@.

שהוא בנין משלים הכל. וענין רועה כי העוז בגבורה מתעלה בימינו של הקדוש ברוך הוא בדכתיב (חבקוק ג' ד) קרנים מידו לו ושם חביון עזו כלומר ושם בימינו חביון העוז וחביון הוא הכח המתעלה הנחבא במקום אצילותו וזהו שנאמר (תהלים פ טז) וכנה אשר נטעה ימינך מאל אביך האלהים הרועה אותי מעודי ואת שדי ויברכך ודעת הברכה כי מידי אביר יעקב מחסד שרועה אבן ישראל ומאלהי אביו יפיק רצון ויבא עזרו ועם שדי תהיה ברכתו והנה הוא מבורך בשמים ובארץ וזה טעם ברכות אביך גברו על ברכת הורי כי הבנין שלם בו כך העליתי הענין הזה ממדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (עיי' ספר הבהיר קצנ²²⁸ קמח) והמשכיל יבין

(כט) קברו אותי אל אבותי – עם אבותי לשון רש"י ולא פירש אל המערה ואיננו עם ויתכן שיהיה לשון המקרא הנה קצר קברו אותי ושאוני אל אבותי אל המערה כי כן אמר (לעיל מז ל) ונשאתני ממצרים וישאו אותנו בניו (להלן נ יג) ויתכן שישמש אל בפנים רבים קברו אותי עם אבותי כמו ואשה אל אחותה לא תקח (ויקרא יח יח) עם אחותה אל המערה במערה כמו ואל הארון תתן את העדות (שמות כה כא) הנה הוא נחבא אל הכלים (ש"א י כב) וכן (לעיל כג יט) ואחרי כן קבר אברהם וגו' אל מערת

ואמר רבי אברהם כי טעם קברו אותי אל אבותי שילכו עם יוסף ולא היה יעקב צריך לכך אבל צוה לכולם עתה שיקברו אותו אל המערה כאשר השביע ליוסף כי פחד אולי לא יתן פרעה רשות ליוסף לצאת מן הארץ שלא יתעכב בארצו והלא תראה שהוצרך יוסף לחלות פני בית פרעה שיבקשו עליו מפרעה שילך והוא ענה כאשר השביעך כי בעבור השבועה יתרצה בזה

(לא) וטעם שמה קברו את יצחק – שלא אמר קברתי בעבור היות עשו עמו בקבורת אביהם ולא ירצה עתה להזכירו ועוד שלא יצטרך עתה להאריך לאמר שמה קברנו את יצחק ושמה קברו את רבקה אשתו כי לא היה הוא בקבורת אמו והזכיר להם בצואתו המערה והנקברים בה לגדל המקום כדי שיזדרזו לקברו שם

ואמר אשר קנה אברהם את השדה לאחוזת קבר להודיע כי אברהם צוה שיהיה המקום ההוא בית הקברות להם לאחוזת עולם אבל למטה (נ יג) כשאמר ויקברו אותו במערת שדה המכפלה אשר קנה אברהם לאחוזת קבר נתכוון הכתוב לרמוז כי ביעקב נשלמה כונת הצדיק כי לשלשתם קנאה ולא יקברו בה עוד איש ועל כן לא צוה יוסף שיקברו אותו במערה עם אבותיו

וראיתי במכילתא לרבי שמעון בן יוחאי (בשלח יט) שאמר להם יוסף וכשאתם מעלין אותי קברו אותי בכל מקום שתרצו מקובל אני שאיני נכנס לקבורת אבותי שאין נכנס לקבר אבות אלא שלשה אבות ושלש אמהות שנאמר שמה קברו את אברהם וגו' ואומר (להלן נ ה) בקברי אשר בריתי לי בי הוא פוסק

²²⁸ קצנ. ומאי משם רועה אבן ישראל (בראשית מ"ט כד) שמשם נזון אבן ישראל ומאי משם, הוי אומר צדיק עליון, ומה הוא היינו האור הגדול הצפון, והיינו סוחרת, והאבן שדרה למטה הימנה נקרא דר, ומאי הוא קרנים שנאמר (חבקוק ג' ד) קרנים מידו לו, היינו חמש אצבעות של יד ימין: קפ. ויראת ה' זו היא שהיא למעלה, היא בכפו של הקב"ה, וגם היא עוזו, ואותו הכף שנקרא כף זכות משום דמטה את העולם לכף. זכות והיינו דכתיב (ישעי' י"א ג) והריחו ביראת ה' ולא למראה עיניו ישפוט ולא למשמע אזניו יוכיח, אלא מטה את כל העולם לכף זכות ומשם עצה יוצאה, ומשם בריאות יוצאת לעולם. ומשם רועה אבן ישראל (בראשית מ"ט כד), והוא המקום שנקרא שם שנאמר (חבקוק ג' ד), ושם חביון עוזו:

ויתכן שרמזו להם באמרו ושמה קברתי את לאה שכבר החזיק הוא במערה ואמר זה כנגד עשו שלא יערער הוא ובניו בקבורתו לטעון שהמערה שלו כי הוא הבכור והוא הראוי להקבר עם אבותיו ואף על פי שהלך אל ארץ אחרת יהיו נושאים אותו משם כאשר ישאו בניו את יעקב כי ירצה להקבר עם אבותיו הקדושים וליחד אתם בקבורה ואם יקבר שם עשו לא יקבר שם יעקב כי אין לשתי משפחות בית קבורה אחד וזהו גם כן מה שאמר בקברי אשר בריתי לי שכבר כרה לו הקבר להחזיק בו

וזה טעם ויעל עמו גם רכב גם פרשים (להלן נ ט) כי ידע זדון עשו ובניו וכן היה מעשה כי מצינו בספר דברי הימים ליוסף בן גוריון (הוא ספר יוסיפון) וזולתו מספרי הקדמוניות כי בא צפו בן אליפז בן עשו ועשה עמהם קטמה על זה עד שערכו מלחמה ותגבר יד יוסף ותפשו עם מבחר גדודיו והביאום למצרים ועמד שם בתפיסה כל ימי יוסף וברח משם במותו והלך לארץ כאנפניא ומלך על כתים ברומא ובסוף הומלך על כל ארץ איטליא והוא אשר מלך ראשון על רומא והוא אשר בנה ההיכל הראשון והגדול מאשר נבנו ברומא וגם רבותינו (סוטה יג א) הזכירו מזה הענין מקטמת עשו במערה והכתוב שאמר בכאן (להלן נ יד) וישב יוסף מצרימה הוא ואחיו וכל העולים אתו לקבור את אביו אחרי קברו את אביו בא לרמוז שלא מת אחד מכלם במלחמה ולא בדרך שעמד להם זכות הנביא וזכות יוסף שעלו עמו ולא צוה יוסף כאשר צוה אביו לשאת אותו לקברו בארץ עתה כי לא יניחוהו בית פרעה כי לכבוד הוא להם ועוד שאם ילכו עמו אחיו ובית אביו יגזלו ויגנבו אנשי הארץ את כל אשר להם ואיננו דרך כבוד שיוליכוהו שם אחרים

ויאמר יוסף אל אחיו אנכי מת (שם פסוק כד) כי אחיו חיים היו כי האריכו ימים יותר ממנו כאשר אתה רואה בלוי ואמר (שם פסוק כה) וישבע יוסף את בני ישראל כי בראותו שאחיו זקנים השביע כל בניהם וכל בית אביו שיצו גם את בני בניהם לעת הגאולה כי כלם יודעים הגלות

(לג) ויגוע ויאסף – ומיתה לא נאמרה בו ואמרו רבותינו (תענית ה ב) יעקב אבינו לא מת לשון רש"י ולדעת רבותינו הרי יעקב הזכיר מיתה בעצמו (לעיל מח כא) הנה אנכי מת והיה אלהים עמכם ואולי לא ידע הוא בנפשו או שלא רצה לתת כבוד לשמו וכן (להלן נ טו) ויראו אחי יוסף כי מת אביהם כי להם מת הוא או שלא ידעו הם בזה כלל וענין המדרש הזה כי נפשות הצדיקים צרורות בצרור החיים²²⁹ וזו תחופה עליו כל היום לובשת לבושה השני שלא יפשטנה ערומה כיעקב או תתלבש לעתים מזומנות ויובן הענין הזה במסכת שבת (קנב ב) ובמסכת כתובות (קג א)

ונשלם ספר בראשית פסוק דברי האבות להגיד ראשונות וחדשות בטרם תצמחנה בלבבות וליוצר כל ראשית רוכב ערבות תהלות רבות והודאות לבבות ולו נתענו עלילות וסבות מגלה עמוקות ודעות נשגבות ומוציא לאור המחשבות המוליך אותי בדרך צדקה בתוך נתיבות הגומל לחייבים טובות
תם ונשלם שבת בלורא

¹ עי' בהגר"א על תז"ח נ ע"ב ז"ל: עולם האצילות לא אתגליא באורייתא שהוא עולם

²²⁹ זהר (ח"ג דף כה ע"א

רבי יצחק אמר, הא אוקמוה, נפש, כד מתעטרא כנסת ישראל במלכא קדישא, אתעטר ואקרי צרורא דחיי, בגין דבה אתקשר עי' לעיל הערה 154. וצ"ע אם זה מספיק.

המחשבה שהיא תורת הבריאה כנ"ל ומה שאנו מדברים הכל מעולמות התחתונים שממנה מדמין את העליונים שאפי' יחזקאל לא השיג אלא ביצירה ומשפסקו הנביאים כולם לא השיגו אלא מעשייה ומשה רבינו לא השיג אלא בבריאה כידוע בסוד מ"ט שערי בינה שמקננת בבריאה ואף שער הנו"ן שהוא כתר שבבריאה לא השיג לפי שהוא מלכות דאצילות ועל עולם האצילות נאמר כך עלה במחשבה שא"א לגלות כמש"ל וכ"ז בכללות אבל בפרטות אפי' חכמה וכתר שבבינה שהיא שער החמשים לא השיג לפי שהוא בחינה אחרונה של חכמה שכל מלכות של ספירה העליונה הוא כתר של תחתונה.

עי' בהגר"א על תיקו"ז א ע"ב ד"ה ואמר הרקיע - לעולם יסוד בחינת רקיע (זהר ח"ג רלו ע"ב), וכאן הוא יסוד דבינה, ושם גנוז ה"ח וה"ג סוד הדעת, ומשם מתפשט הדעת למטה. ודעת המתפשט הוא זוהר הרקיע של הדעת למעלה ביסוד, והוא דרגא דמשה, שהוא דעת, משה מלגאו כידוע (לקמן כט ע"ב), ולכן השיג למ"ט שערי בינה, וזהו בינה, דרגא שהן נ' תרעין דמתפשטין מינה, ושער החמישים דבוק בה, ולכן לא השיג.